א.ח.ראָזענבערג

אוצר השמות

א-ד

אוצר השמות

אשר בכתבי הקודש

בספר הזה יבואו

מבוארים ומבוררים כל השמות אשר נמצא זכרם בספרי התורה, הנביאים והכתובים:
שמות אנשים ונשים עם קורות ימי חייהם כפי המסופר אדותם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, שמות העמים והארצות עם הקורות שעברו עליהם, שמות הערים,
הימים והנהרות וכו׳ חיות הארץ, צמחים ופירות וכו׳ שמות עצמים כללים
עם כל הנחוץ לדעת אדותם, ובסופו מפת ארץ־ישראל עם המדינות
הסמוכות לה מסביב, כמו: בבל, אשור, מצרים וכו׳. ולבד זאת
יבואו בספר הזה תמונות שונות פתוחי עין מתארות היי
העמים הנזכרים בכתבי הקדש, מנהגיהם בבית ובשדה,
אשר מזה ישיג הקורא השגה יותר
ברורה על־דבר המסופר
אדותם בתנ"ך.

מאת

א. ח. ראָזענבערג

הוצאה שניה
על־ידי הועד הנוסד להשלמת **הספר**

חלק ראשון

א—ד

ניואָרק — תרפ"ג

תודה וברכה

לחברי הועד הנוסד להשלים ספרי אוצר השמות ולהוציאו שנית.

בכל לבי ובכל נפשי הנני מברך את חברי הועד הנקובים בשמותם למטה, בגלל שהעמיסו עליהם את העבודה הקשה והטורח הגדול להמציא האמצעים הנחוצים ודרושים להוצאת הספר הנזכר, וביחוד להמנהלים העומדים בראשם: ה׳ ליאון קאמייקי וסגניו הרב מאיר ברלין והסופר המצוין ראובן בריינין והגזבר ר׳ ק. נ. שפר, שהכנים ראשו ורובו בהעסק הזה והשתדל בכל מאדו להביאו לידי גמר.

ואני תפלה כי יברך ה׳ אותם בכל הברכות הראויות להם בעבור פעלם זה ויזכו לראות בנחמת ציון וירושלים עם צאצאיהם וצאצאי צאצאיהם.

חברי הועד:

מר ליאון קאמייקי, — יושב ראש.
הרב מאיר ברלין — סגן ראשון.
מר ראובן בריינין — סגן שני.
מר קלמן נחום שפר — גזבר.
מר. ש. כהן מרגליות — מזכיר.
ד״ר יוסף אירון.
מר יצחק אללן.
מר יעקב אשר.
מר גדליהו בובליק.
ד״ר י. בלוך.
ד״ר ד. דראכמאן.
ד״ר מ. וואכסמאן.
מר פ. וורניק.
פרופ׳ ג. זליקוביץ.
הרב א. טייטלבוים.
מר י. לאנדס.
מר מ. ליפסון.
מר ש. למפרט.
הרב יעקב לוונסון.
הרב צ. ה. מאסליאנסקי.
מר ישראל מץ.
מר וו. עין.
הרב מ .א. קאפלאן.
מר א. קשפיצקי.
ד״ר משה רבינסון.

מאת הועד להוצאה שניה

חג משנה הוא לנו היום הזה. שמחים אנו על אשר עלה בידינו לראות ברכה בעמלנו, להוציא הוצאה שניה את הספר הנכבד הזה, בן עשרה חלקים, וגם על אשר זכינו לראות את המחבר הנכבד, החכם הגדול והשקדן המצויין, מר אברהם חיים רוזנברג, עומד על פרי רוחו לעת שיבתו ונהנה מעמלו הרוחני.

כי במה יזכה אדם אשר עמלו בתורה ועסקו בחכמת ישראל, אף בשעה שהוא מתפרנס מיגיע כפו, וכל מיני נדודים ומכאובים, אם לא בהכרתו ובידיעתו כי רבים הולכים לאורו ולומדים בספריו ונהנים ממנו דעה ותושיה?

ואם כבד הוא לגבר לישא בנעוריו עול תורה ועול דרך־ארץ באחד, לעשות לילות כימים לפרנסת בית וימים כלילות — להגות בתורה, קל וחומר למי שעברו עליו ימי זקנה ושיבה והגיע לגבורות, ועדיין לא רפו ידיו מעבודה גופנית להחיות את נפשו ואת נפשות ביתו, ולא תש כחו ליגע את עצמו בקריאה ובכתיבה ולהמשיך את עבודת הקודש, עבודת חייו, חבורו של הספר הנכבד הזה „אוצר השמות".

ואם בשנים שהן כתקונן ובארצות שבהן חיים סופרים ומופיעים ספרים מזמן לזמן, לתקופה השובה נחשבת הופעת ספר גדול בן עשרה כרכים, ספר שיש בו גם עבודה כבירה וגם חכמה רבה, ספר שיש בו ערכים רבים, שכל אחד מהם יוכל להחשב ספר בפני עצמו — מה נכבד היום הזה לנו, החיים בזמן הזה ובשנים אלה, שאחת מהן קשה מחברתה, והיושבים במדינות אלו אשר בהן התורה עזובה והחכמה נזנחת, ואף־על־פי־כן עדים אנו להופעתו של הספר הגדול הזה בהוצאתו השניה.

אות הוא כי בכל מקום שגלה ישראל גלתה שכינת התורה עמו, וכשם שלא נעקרה תורה בהגלות ישראל לבבל, לפרס, לספרד, לצרפת, לאשכנז ולפולניה, כן לא תשכח התורה מפינו ומפי הדורות הבאים אחרינו בארץ החדשה הזאת. ומה גם עכשו, כשנמצאנו זכאים בעיני אלקים ואדם, לשום לנו שם ושארית בארצנו העתיקה, אשר כחדשה היא תמיד ועינינו תלויות לשוב שמה בתור עם יושב על ארצו ובונה את מדינתו, ועל־ידי זה התחילה רוח התורה והספרות לפעם בנו ולחיותנו.

על כן, מודים אנו למי שאָמר יהי אור, על הטובה הכפולה הזאת, כי זכה אותנו להיות ממזכי הרבים והחיה אתנו המחבר הגדול. כה יברכו ה׳ ויוסיף לו ימים על ימיו והיו שנותיו מאָה ועשרים.

ואת זאת אנו מתפללים להבא, כי ישפיע החונן דעה רוח חכמה בכל אלה היודעים את התורה ואת שפתה, הזקנים עם הצעירים, כי יתיו את עצמם בקריאתו של הספר הגדול הזה ויחיו את המחבר הגדול בקנותם את הספר הזה בכסף מלא, ויתנו כבוד ותהלה למי שראוי לדבר. בשביל הרב החכם המחבר, לימי זקנתו ולשנות גבורתו.

וברכה מיוחדת אתנו על העבר ובקשה על העתיד לכל אלה שהיו עמלים עד כה לקנות את הספר החשוב הזה וגם למכרו למכריהם. יישר כחם וחילם על אשר חזקו את ידינו בעבודתנו עד כה וגם החיו את רוחו של המחבר הגדול ויהי לבבם זה לימים יבואו להגדיל קנינו ומכירתו של „אוצר השמות“ לשמו ולשם מחברו הישיש המצוין, ויזכו לראות את תורת ישראל וחכמתו שולטות בבית כל איש מישראל בגולה ובאָרץ, ארץ תקותנו ושאיפתנו.

הועד להדפסת ספרי „אוצר השמות“.

עובדות ומאורעות

מחיי אברהם חיים רוזנברג

מאת

ד"ר משה רבינסון

הפרקים הבאים להלן מכילים בקרבם קוים ושרטוטים מחיי המחבר, משחר טל ילדותו עד ימי זקנתו, כלומר עד שנת השמונים וחמש להייו. בשעה שאנו כותבים את הטורים האלה, המחבר הנכבד, אשר כבר הגיע לגבורות עודנו מתהלך אתנו בחיים. וכשאנו משוחחים אתו אין אנו רואים בו שום סימן זקנה. כי מבנה גוו הישר ופניו הזכים ושכלו הבריא יפעלו עלינו בהרושם העז כי כח עלומים ונוער נצחי לו ובטח נוכל לאמר שקסתו עוד לא נתרוקנה.

והקוים והשרטוטים, שאנו נותנים לפני הקורא, אין אנו מעיזים לחשוב שבאלה יצאנו ידי חובת כתיבת תולדה של המחבר במובן ביאוגרפיה. מלאכה כזו נניח לאלה אשר הספרות אומנתם ועסקם אתם. יבואו סופרי ישראל ויעריכו את הערך הספרותי של מפעלו הענקי ויחלקו לו את כבודו ומקומו הראוי בין חוקרי ומבארי כתבי הקודש. אנו, חברי הועד להדפסת ספריו, אין לנו אלא מגמה אחת וזוהי: להוציא את מחשבותיו, אשר היו כלואות בארגזו זה עשרים שנה, מאפלה לאור ולתת להקורא דבר שלם ומשוכלל. מנקודה הזאת חושבים אנחנו שממלאים אנו את חובתנו ומטרתנו בזה שנותנים אנו בפתיחת הספר את העובדות והמאורעות המבליטים ביותר את אפיו האישי וחוג מבטו המוסרי והלך רוחו הספרותי. וכל איש ההוגה בספר הזה יוכל לצייר במחו את תמונת דיוקנו של המחבר, תמונה זעירה, אבל חיה וברורה, אשר בגללה תתעורר תשוקת הקורא להתעמק בתכונתו ולהתענין בתוך תוכו של מפעלו הכביר.

אמנם פרט אחד נכבד הפצים אנו להטעים בנידון זה וזהו במה שנוגע להחמר שנאסף בהתולדה הקצרה הזאת. חפצים אנו להעיר, כי החמר שאספנו יש לו ערך אוטוביאוגרפי ולא ביאוגרפי. ההבדל הוא רב. לא היה נחוץ לנו לתור, לבקש וללקוט שבלים בודדות בשדות זרים לשאת את אלומותינו. החמר אשר נביא פה, כלומר השלד של התולדה, נערך בעד מטרתנו בידי המחבר עצמו ולנו לא נשאר רק לעשות מלואים פה ושם. יש אשר היה לנו להוסיף נופך משלנו כדי לבאר את הענין בפרוטרוט. יען כי המחבר, מרוב ענותנותו, עבר עליו בשתיקה ומכל שכן בענינים הנוגעים לאישיותו הפרטית.

לפעמים, מתוך רגשות אהבה להנושא, הרהבנו להאריך במקום שטבע הענין דריש מאתנו אריכת דברים כדי לחזק את הרושם על הקורא. פעמים רבות נזדמני לפונדק אחד למען היות לנו שיחה אינטימית שממנה אוכל ללמוד על אדות מאורעות אשר עברו עליו בימי חייו ברוסיה. הפונדק הזה היה בית־מסחרו של המשכיל הנודע מר קלמן נחום שפר, כי אליו היה בא מדי שבוע בשבוע לטכס עצה על אדות ההדפסה. נחוץ לנו להטעים, אגב אורחא, כי קלמן נחום שפר היה הרוח החיה בועד־ההדפסה ואין ערוך להתאמצותו בהענין הזה. שיחותינו שמה היו ארוכות ומלאות ענין ותמיד היו מוכנים בידי גליון־ניר ועפרון כדי לרשום כל ניב וכל הגה אשר מצאתי ענין בו. באופן הזה קבצתי די חומר למלאות ספר רב הכמות. אולם מפני טעם כמוס נחוץ לנו לצמצם ולקצר, במקום שהיה לנו להאריך, ומביאים אנו רק את המקרים והמאורעות היותר נכבדים בחיי המחבר.

אבי־המחבר

בהעיר העתיקה פינסק המרובה באוכלוסי ישראל, בזמן שכוכבו של הגאון רבי יעקב קרלינר היה מזהיר על שמיה, חי איש תם וישר, צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, ר׳ עוזיאל שמו, אחד מבית דינו של הגאון ר׳ יעקב קרלינר. ר׳ עוזיאל היה כמו טבעת זהב בהשלשלת הארוכה של גאונים וגדילים במשפחתו. הוא היה מנכדי הגאון האדיר ר׳ מרדכי יפה, בעל ה„לבושים" ומצאצאי הגאון המקובל ר׳ דוד׳ל יפה, מחבר הספר הנודע לתהלה „מלא העומר" על קבלה, ועוד צדיקים יסודי עולם הנוצצים ככוכבים בשלשלת היחס של בני משפחתו. מלבד בקיאותו הרחבה בש"ם ובפוסקים היו ידיו רב לו בנסתר ותמיד היה יושב שקוע בלמוד הזוהר ונושאי כליו. מדותיו הנעלות והתרוממיות היו לכליל תפארת, כי על ידן נתעלה בעיני עדתו לגבר עלאי, כמעט בבחינת „בוצינא קדישא". פה קדוש, נפש טהורה, בר לבב, הם המה הקנינים המוסרים אשר הבליטו את תבונתו ובגללן הכתירו אותו בהתואר „עוזיאל המלאך".

אין אנו יכולים לכבוש את יצרנו מבלי גלות להקורא איזה סודות מחייו הפנימיים אשר לכאורה נראו כפרודוכסים גמורים לחייו החברותיים. הגע בעצמך: הדיין, המקובל, הוגה לעתים קרובות בספרים אשר מאז דנום לשרפה... מה לר׳ עוזיאל המלאך בבית מדרשו של מנדלסון? איך הרהיב האי „בוצינא קדישא" לשבח בפומבי את ה„ביאור" של רנ"ה וויזל על ויקרא? מה ענין מצא ר׳ עוזיאל בהמורה, אשר כל הנוגע בו יכוה, ומה תועלת לו בספרי דקדוק ובספרי גן נעול ויין לבנון לנפתלי הרץ וויזל, אשר שורותיהם היו שגורות על פיו?... לא נתישבה דעתם של רבים מיהודי פינסק, ובפרט אלה המעריצים ומקדישים אותו, עד שבאו אליו והציעו את שאלתם: ספרי דקדוק, ספרים הצונים, המורה, הביאור של „אותו האיש" — הרי פסולים הם, טמאים הם! ואיך אתה מתעסק בהם? דעו־נא, יקירי — ענה ר׳ עוזיאל, — כי הגאון ר׳ אליהו ז"ל מווילנא אומר: אם יחסר לאיש איזה ענף מענפי החכמות

החצוניות יחסר לו עשר ידות בחכמת התורה והכרת ה'. ומה נאמר ומה נדבר בענין למוד שפתנו ודקדוקה! הכי נחוץ לנו ללמד זכות על עבודת הקודש הזאת? בא וראה מה שיאמר בנידון זה הנשר הגדול רבנו משה בן מיימון. לכו לבית־המדרש ועיינו בפירוש המשניות להרמב"ם על אָבות פרק שני ועיניכם תחזינה מישרים שלמוד לשון הקודש מצוה היא ורחוק מרחק רב מאיסור. לכן הוו זהירים לבל תחטאו בלשונכם, לכנות בניבים בזוים לספרי הגיון ומחקר, כי ההגיון והחקירה אהובים בעיני ה'.

בא וראה כמה גדול כח האמת. ר' עוזיאל דבר את האמת הערומה והפשוטה, ודבריו ירדו ונקבו עד תהום לבות רבים מיהודי פינסק לעוררם על למוד הדקדוק וספרי מחקר והגרעין הבריא הזה הביא בהמשך הזמן פרי תנובה למכביר.

אמנם יש אשר הדחיפה קדימה באה ממקום נעלם וצנוע, ממקום אשר לא נצפה כלל...

אברהם חיים ראָזענבערג

ילדותו

באטמוספירה נקיה ובריאה כזו נולד אברהם חיים להוריו בשבעה עשר לחודש חשון, תקצ"ח, בן נאמן לעמו ומסורותיו, הנועד להעשיר את ספרותנו ביצירתו הענקית הנקובה בשם „אוצר השמות".

עודנו באבו ואברהם חיים הראה כבר סמנים מובהקים מכשרונות נעלים. אבל ר' עוזיאל לא היה שבע רצון מהידיעות אשר רכש בנו בחדרים וגמר בדעתו לחוש בעצמו לעתידות בנו ואברהם חיים שוב לא ראה את חדרי פינסק ואת מלמדיהם.

אם יש לכל עשב וצמח השדה מלאך מיוחד המפקח על גורלו, לאברהם חיים שלנו היו שני מלאכים: האחד בדמות אביו ר' עוזיאל, ועם השני יתודע עמו הקורא להלן. ר' עוזיאל בחר בהספר „דקדוק קטן", מר' אריה טרסטינר, לבאר לבנו על ידו את יסודות הדקדוק ובכל יום ויום לימד אותו שעור בחקי הלשון ובזמן קצר גמר אברהם חיים את הספר הזה עד תומו. ר' עוזיאל כנראה, היה מוכתר בכל המעלות המניות בפדגוג ממדרגה ראשונה. הוא נמנע מלהעמיס עבודה יותר מדי על חניכו. נוסף על זה קבע ר' עוזיאל עתים ללמוד כתבי הקודש. ר' עוזיאל היה מבאר כל פסוק ופסוק באופן פשוט, טבעי, הגיוני ובהתאמה עם חקי הלשון. בכלל לא היה מחלק כבוד להמבארים מטפיג הישנים. וכך היה ר' עוזיאל עובד את עבודתו עם בנו ותלמידו החרוץ באמונה. בשעותיו הפנויות היה מבלה איזו רגעים עם בנו־תלמידו בשיחות אגדיות הלקוחות מחז"ל.

סכום הקנינים הרוחניים אשר רכש לו אברהם חיים בהיותו תחת הדרכתו והשגחתו של אביו היה רב מאד. דברי התורה, הנביאים והכתובים היו שגורים על פיו. חוקי השפה ושמושם היו לו כדבר טבעי. סגנונו היה קל וברור ומבטאָיו

עטופים בקסם הפשטות, בלי כחל ובלי ברק מליצי, — דברים בלתי מצויים בדורו, שכל סופר עברי היה משורר. הוא נסה לכתוב מאמרים וספורים, אבל עבודתו הספרותית לא הלכה ממנו והלאה. קורא יחידי היה לו ור׳ עזיאל שמו. די היה לאברהם חיים שכתביו הפיקו רצון מאביו, כי הוא, אביו, היה מבקר חד וחריף. הוא היה מרבה לקרוא בספרים תלמודיים וביחוד בספרים על אדות חכמי ישראל ודברי ימי ישראל וביאורים על כתבי הקודש. יחוסו אל העולם היה כמו הפשטות, שלו ושאנן בתכונתו, מתון במגע ומשא עם בני גילו, ענו גם בתקותיו.

החברים

אף על פי שתקופת הבוסר כבר חלפה לו, מוכרח היה אברהם חיים עוד לעמוד ברשות אביו. עד עתה היו לאברהם חיים שני מלמדים: אביו ור׳ מאיר או ר׳ עקיבא או פלוני אלמוני. אביו היה מלמד אותו רק ה„פרפראות", כמו שרגילים לכנות את למודי התנ"ך והשפה, יען שהשעורים בה„פרפראות" היה נותן לבנו בשעות הפנויות. אבל למוד הגמרא, שהוא עקרי, היובי, למוד שבו בלה נער ישראל את רובי שעותיו ומיטב ימיו, מלאכה כבדה כזו לא היה יכול ר׳ עוזיאל לקבל על עצמו. לכן מסר את הנוכו התלמודי למלמד אשר יד ושם לו ל„מסביר" ומומחה לאותו דבר. אבל דא עקא לפי הבנת ר׳ עוזיאל: לרוב המלמדים היתה חסרה ההשגה האמתית מהדרך הנכונה אשר על ידה ישיגו את מטרתם. למצוא את האמת הפשוטה היו מתחרים ומתפלפלים ומקשים קושיות, קושיות „בעלות שלש קומות", המיגעות ומבלבלות את מחות הנערים לבלי תועלת ממשית. בדברי הז"ל, בוני התלמוד, אשר דברים בנידון זה צריכים להיות נר לרגלם, לא ידעו ולא השגיחו בם: „בשעה שדברי תורה יוצאים מפי בעליהם כתקונם — הם ערבים לשומעיהם, ובשעה שהם יוצאים ממוסמסים — הם מרים לשומעיהם"... (ירושלמי סכה פרק יא). וכי יש לך מסמום גדול מהפלפולים וההזיות אשר המלמדים החריפים היו בונים על „וויש לישב בדוחק" אחד במהרש"א או במהר"ם שיף?

גם בפעם הזאת נאלץ היה ר׳ עוזיאל לקבל על עצמו את עול התורה וללמד את בנו שעור בגמרא על פי דרכו. בעת ההיא היה בפינסק בעל־אכסניה אחד, בר אוריון ונכבד בין בעלי בתי העיר, נפתלי הרץ ריינעס שמו. גם אותו ברך ה׳ בבן מצוין ונפלא וכר׳ עוזיאל גם הוא היה אובד עצות בנוגע לשאלת החנוך התלמודי של בנו. המקרה הביאם לפונדק אחד ומיד נכנסו בשיחה על אדות מצב בניהם הנוכחי. ר׳ עוזיאל היה מוכן בהצעתו. הוא הביע את הפצו ללמד תורה לבנו בכדי ששני התלמידים ילמדו בצותא חדא. ר׳ נפתלי הרץ קבל הצעתו בשמחה ור׳ עוזיאל נכנס בעולה של תורה.

שונים היו הנערים בתכונותיהם. אברהם חיים היה שקט ושאנן; יצחק יעקב — פזיזי ומתפעל מכל דבר. הראשון ענו ושפל רוח, השני — עומד בישיתו ומקפיד על אנכיותו; אברהם חיים היה מדעי, בדעות מוצקות כברזל, להביא כל דבר בחשבון, לעשות את מלאכתו בעיון, בעוד שיצחק יעקב היה בעל דמיון,

בעל כנפים, בתשוקה עזה לעוף מעלה ורחוק. בכל זאת הצטמדו והתלכדו וגם התקדמו בלמודם מחודש לחודש ומשנה לשנה ונתפרסמו ל„בקיאים".

שיטתו של ר' עוזיאל היתה מעשית ולהלכה. כשהיה מתחיל אתם מסכת, היה לומד ראשונה את הגמרא עם פירש"י ותוספות והרא"ש מבלי להעמיסם בהוספות מהמפרשים האחרונים בשלהי של הגמרא. כשסימו היו אז פונים להלכה, להדינים האלה אשר קשר ושיכות להם עם המסכת שלמדו. וכן היו עישים בכל מסכת ומסכת, עד שקנו להם ידיעה רחבה ועמוקה בש"ס ובפוסקים.

כאשר גמרו מסכת פסחים היו מלאי חדוה. מטעמים הידועים רק להם, התענגו בסוגיותיה יותר מבסוגיות של מסכות אחרות. „פרי הלולים הם"—אמר ר' עוזיאל — „באה עתם לשחק מעט. הנה אני נותן להם ענין לענות בו".

שמא תאמרו שר' עוזיאל קרא להם דרור או שחרר אותם מעבודתם לשבוע או לשבועים לעשות מה שלבם חפץ? האימנם, בטול תורה, חלילה, מעולם לא עלתה מחשבה תועבה כזו על דעתו! „היו נכונים, בני, — אמר להם ר' עוזיאל, — הנני ממציא לכם את האפשרות להראות סגולות עצמיות ומקוריות. שני פיוטים יש לשבת הגדול ושתי נוסחות להם: אשכנזית וספרדית. האשכנזית מתחלת ב„אבוא בחיל להתיצבה" והספרדית — „אדיר דר מתוחים". אף על פי ששונים הם בחצוניותם, אחד הם בפנימיותם ונושא אחד לשניהם. בהפיוטים האלה נזכרים ונכללים ההלכות הנוגעות לחג הפסח, כמו: דיני הנעלה, בדיקת חמץ, אפית מצה, סדר ההסבה, ארבע כוסות וכהנה. ועליכם, בני, למצוא את מקורי ההלכות בהגמרא. סגנונה של הנוסחה הספרדית מאובנת היא, בלתי רעננה, אבל זאת של האשכנזית היא קלה ונעימה. בכדי ששניכם תהיו שוים בזכיותיכם, אפילו גורלות ותזכו באחת מאלה כפי שיעלה מזלכם כי הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל. אברהם היים היה מוכן לפורעניות והוציא את הפתקה של הנוסח הספרדי, ויצחק יעקב זכה בנוסח האשכנזי.

תנאי ההבהנה והנסיון היו כמו אלה: א) הכל צריך להיות כתוב בשפה צחה ונקיה. ב) החמר צריך להיות לכל אחד משלו, ומשלו דוקא. ג) אסור לכל אחד להוות דעתו להשני או לתת לו עזרה. ד) אסור לעיין בספרים הנוגעים להענין הזה.

החברים עשו את מלאכתם בחריצות ובעיון. כשגמרו הציעו את הגליונות לפני ר' עוזיאל. ככלותו לקרוא, קרא ר' עוזיאל בהתלהבות: „הוד יהדר! עשיתם את מלאכתכם כלומדים שכבר נתבשלו כל צרכם. בצדק אוכל לקרוא על עצמי: שישו בני מעי!"

ר' נפתלי הר"ז ריינס הראה את הכתבים האלה להחכם נפתלי משכיל-לאיתן בעברו דרך פינסק והתאכסן בביתו. הוא הפליא את מלאכתם וחוה דעתו, שראוים דבריהם לראות אור. הוא קבל על עצמו להדפיסם. אולם מטעם בלתי נודע לא הוציא את מחשבתו אל הפועל.

הפרוש מאמדור

כאשר הגיע אברהם חיים לשנת השבע עשרה השיא לו אביו אשה בת איש אמיד שנתן לו אלף רו"כ נדוניה עם ארבע שנים ארוחה על שלחנו. במשך הזמן הזה עסקו החברים בלמוד ש"ס ופוסקים בשקידה עצומה. בין כה מת ר' עוזיאל והמקרה הביא להחברים פנים חדשות להתודע עמו, הוא הפרוש מאמדור, וההתודעות הזאת הביאה תקופה חדשה להחברים.

יש מקרים, אשר לכאורה אינם נכבדים בהופעתם, בכל זאת עצורות בקרבם תוצאות נכבדות. המקרה הבלתי צפוי אשר הפריע את החברים מלמודם ושלל את מנוחתם, ולאחרונה, דחף אותם מבית מדרשם ללכת בדרכים אחרות לגמרי נקרה ונהיה באותו מקום שבו ישבו ושקטו במנוחה זה שש שנים.

פעם אחת, כשהיו יושבים ולומדים בבית המדרש, נכנסו בוכוח על אדות הענין שנאחזו בו מכבר: ב„לאו הניתק לעשה". מתחילה נמשך הוכוח בשובה ובנחת. כל אחד התאמץ להסביר את דעותיו מנקודתו הוא. אבל קמעא־קמעא עבר הסכסוך החברתי את גבולי הנמוס ומלחמה עזה ורותחה התפ־צה ביניהם. הגבורים להמו בחרף נפש, לא וותרו איש לרעהו אפילו כקוצו של יוד. הנצחון היה רחוק משניהם והשלום כה דרוש בעד אושר התבל ובעד שלות חובשי התורה בבית המדרש.

ממולם היה עומד על דוכנו הפרוש מאמדור, ר' אביגדור שטיין. הוא היה ככין חריפה, עוקר הרים וטוחנם בסברה, כל רז לא אנס לו בנגלה, עומד ומתנועע על הגמרא שלו ומנגן בלחש. מדי פעם בפעם הוא מרים את גבות עיניו ומביט בעיניו השחורות והבוערות בפני אלה המנצחים ומנגחים זה את זה בהלכה. והוא החליט להתערב בריבם, ואם אפשר, להפוך את האויבים לאוהבים.

— יקירי — פתח ר' אביגדור בנחת, — שלום, שלום. אין לך כלי מחזיק ברכה כהשלום. רואה אני שכל עוד שתוסיפו להתפלפל עוד יותר אתם מתרחקים מנקודת האמת. ערבוביה זו למה? הרשוני, ואני אנחה אתכם על הדרך שבה תבואו לגבול מטרתכם.

הוא פתח לבאר את הענין: „לאו הניתק לעשה אין לוקין עליו" ודבר את דבריו בהתלהבות גדולה והקשה קושיות חמורות, אשר לכאורה נראות היו לעין שכלם של החברים כי „לית נגר ובר נגר דיפרקינון". אולם, לתמהונם, התנשא ר' אביגדור בפלפולו למרום שחקים ובתוך רגע שט וירד לתהום תהומו של התלמוד והעלה ממצולותיו מרגניתא טבא ותירץ את קושיותיו בתרוצים שנונים, המתקבלים על לבות החברים, וקראו מרוב התפעלות: כפתור ופרח!

בכלותו את דבריו הנלהבים עמד ר' אביגדור במלוא קומתו מול פניהם ובעיניו השחורות והבוערות חדר אל לבותיהם לראות את הרושם אשר דבריו פעלו על החברים, אשר ישבו בלי נוע במקומם והביטו בעיני מורם ורבם החדש ולא דברו דבר.

„הואיל ואתא לידן — הוסיף ר' אביגדור אחר דומיה קצרה, — נימא בה מילתא". חפץ אני להראות לכם שסוגיה זו תוכל להדרש בכמה פנים. הפעם אהפוך את הקערה על פיה.

בראיות ברורות הלקוחות מבבלי וירושלמי ובסברות עמוקות והלוקים דקים מתובלים בראשונים ואחרונים הוכיח להם שבנינו הראשון היה בלי מסד ובלי בריחים, מגדל הפורח באויר ולא יותר.

אברהם חיים התאנח, נשמתו הזדעזעה מיראת הרוממות. יצחק יעקב רוציא נשימה ארוכה כאלו נגול מלבו גל של אבנים. רגש של אי־מנוחה מלא את חלל לבותיהם. הפרוש הזה מושך אותם בכח טמיר ונעלם. רוצים הם לעמוד ממקומם ולברוח מפניו, אבל רפיאונים הם, שבוים הם, אינם יכולים להשתמט מעיניו השחורות וממבטיהן השנונים.

— עכשיו, יקירי, — המשיך ר׳ אביגדור בגניחה קלה, — עכשיו יכולים אתם לראות ולהבין עד כמה רעועים הם היסודות האלה אשר תורת הפלפול הטבעה עליהם. לוא לא חסתי על אבוד זמני ועל אבוד זמנכם אז הייתי אורג לכם פלפול חריף להתיר לכם חמץ בפסח או לאסור עליכם שומן ובצלים בשבת. אבל כל אלה הם רק כרכורי קומדיון, אחיזת עינים, ואין בהם אפילו קורטוב של אמת. עומדים אתם על מפתן ההתפתחות. העתיד שלכם תלוי בטיבן של ההשפעות שאתם מושפעים מהן בעת הזאת. עליכם, בני, להתחנך מנעוריכם להיות ממבקשי האמת בלי שום משוא פנים והאמת הברה איננה סובלת שטות, עקמומיות והפכפכות. להאמת יש רק מסלה אחת וישרה ונקודה אחת וברה. בכדי לבוא למטרה זו עליכם להשתלם בחכמת החשבון והמדידה. כי אין לכם שום למוד בעולם מכל ענפי החכמות המבריא והמחלים את כשרונותיו של אדם כחכמת החשבון. החכמה הזאת מכשירה את מחו של אדם ומסגלת את כחו העיוני שבו לחשוב בדיוק ובעמיקות ובאמונה. כלל זה יהיה שמור בלבותיכם: רבים מאתנו הם בעלי מחשבות, בעלי רעיונות, אבל מתי מספר הם אלה אשר הושבים באמונה. כן, מתי מספר, רק זעיר שם, זעיר שם. ומוטב לכם להיות בנידון זה מן המיעוט, כי בעולם המחשבות אין אנו הולכים אחר הרוב. הפעם אאחוז בעצת חז״ל: „קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא“. ואם נכונים אתם, אנכי, אנכי בעצמי אלמד אתכם שעורים במדעים אלה, מהתחלת החשבון עד ההנדסה העליונה. כן, בני, אני אביא אתכם להפרוזדור ובעצמכם תכנסו אל הטרקלין.

כנדהמים ישבו החברים למראה עיניהם ולמשמע אזניהם. מעולם לא חכו לשמוע דברים מוזרים כאלה מפי המופלג האדיר, הפרוש מאמדור. אבל מהיום ההוא והלאה היו התלמידים האלה — כשחזרו על למודיהם ממין אחר לגמרי וגם שננו על־פה — נמצאים תחת השגחתו של ר׳ אביגדור. הוא הצית בהם את האש והלהבה הלכה וחזקה. שאיפותיהם נתרבו והשקפותיהם נתרחבו. מחותיהם ספגו תיאוריות ותאורי מתימטיקה. מעתה יכלו לראות ולהבין דברים שלא ראו ולא הבינו מקודם. הם הרגישו, כאילו כל העולם כולו הוא פרובלימה אחת של מתימטיקה ויכל להם לנתחה ולפתור אותה בתכלית הדיוק, בלי שום מבוכה פלפולית. הוא גם גלה את מצפוני הפיזיקה והאסטרונומיה והביאם לפני ולפנים של מסתרי הטבע, ומאז הסתכלו בצורת הבריאה בעינים טהורות ומזוככות. פדגוג אמן היה הפרוש הזה. דבריו היו הלכות פסוקות, לא חסר

ולא יתיר, ותמיד אל הנקודה. בכחו היה לחדור אל תוך תוכו של איזה נושא, לנתח אותו להלקיו ולישפוך מאורו על פנימיותו ושוב לא היה אף צל של ספק במהם.

השפעתו של ר׳ אביגדור שטיין על תלמידיו אלה היתה עמוקה והם נשאוה עמם כל ימי חייהם. מעטו של אברהם חיים יצא „אוצר השמות", ספר מדעי הגיוני על שמות כתבי הקודש אשר כל מבקרי הספרות במקצוע זה קבלוהו בסבר פנים יפות ובתודה לבבית. מקולמסו של יצחק יעקב בא ה„חותם תכנית", אשר זכה בעד המחבר מקום נכבד בין אלה המתאמצים לפלס להם נתיב חדש בעולם ההגיון והמחשבה התלמודית. השפעתו היתה נכרת גם במפעליהם החברתיים. אברהם חיים בכל מקום שגלה, היתה ראשית עבודתו התיסדות בתי־ספר לתורה ודעת. את זה עשה בפינסק וכן בניקולייוב, שעל אדותם נדבר להלן. מגמתו של יצחק יעקב היתה ליסד ישיבה שבה יעסקו התלמידים בתלמוד ובחכמות חצוניות יחדיו ושאיפה זו נתגשמה בהיותו בלידה. אברהם חיים היה מדעי בנטיותיו, והחנוך הבריא מנעוריו תחת ר׳ אביגדור הועיל לחזק ולפתח את נטיותיו הטבעיים. לכן נראה שבכל מה שכתב ברוב ימיו יש בהם תשוקה לבקש ולדרוש אחר האמת. אבל יצחק יעקב היה בעל רגש ובעל דמיון מילדותו וברוב ספריו ומאמריו רואים אנו איך שהתאמץ להרכיב את הכח ההגיוני שלו, אשר נתפתח בו בעזרת ר׳ אביגדור, עם כח הרגש הסוער בו, אשר חנן אותו הטבע, וברוב נסיונותיו ההרכבה לא עלתה יפה. בספרו „אורים גדולים" נסה לבאר כללי התלמוד על פי דרך ההגיון אבל בגלל התרגשותו על אדות נושא הענין הרבה בחלק ההגיון שלו והמעיט בההלכה ורבני דורו דנו את ספרו לגניזה. המקצוע שבו התנשא למרום גאוניותו הוא חלק הדרוש מעבודתו הספרותית. אולם גם במקצוע הזה נסיונותיו המורכבים אינם מתאימים וחסרי הרמוניה אמתית המה. כל ספרי־הדרוש שלו, אף על פי שנעימים להקורא, מוכים הם במחלת ההגזמה וההפרזה, התרגזות והתרגשות יתרות המבלות ומכלות את נשמתו השירית. ספרו „נאד של דמעות" הוא האחד היוצא מכלל זה.

בהערותינו אלה כמעט יצאנו מחוץ לגבול עבודתנו. אבל בשעה שהחברים עימדים על אם הדרכים להפרד איש מרעהו לנצח, חשבנו לנכון להעיר על הסגולות העצמיות של החברים, שעל ידן יתוארו חיי אברהם חיים ופעולותיו בבהירות יתרה. אברהם חיים יצא מבית מדרשו של וואלפער לבקש לו תעודה בחיים ויצחק יעקב הלך לוולוז׳ין ושם קנה לו את הכנוי „העלוי מקרלין". ובזה נפסק החוט אשר אגד את החברים באהבת רעות זה רבות בשנים. החבילה נתפרדה פרוד עולמי. שני אלה שוב לא התראו, שוב לא החליפו מכתבים ויותר לא התענין אחד בגורל השני. מי משניהם או מה ביניהם גרם ההשתנות המוזרה, ההתהפכות הקצונית? על זה לא יכול אפילו אברהם חיים לתת לנו תשובה מספקת. יד הזמן, לא אפיזוד מיוחד, חצוני או פנימי, היתה באמצע, ומה שיעשה הזמן לא יעשה השכל.

בודד במועדיו ישב אברהם חיים וקרא בספרים, חשב מחשבות וגם נסה את כחו לכתוב מאמרים, ספורים. אך כל זה רק להנאת עצמו ולא מפני איזה מטרה. הוא לא עזב את הגמרא. הוא היה קובע עתים לתורה, אבל היה בבחינת

סובע עתים דוקא׳ כי שוב לא התמיד בה. ההן הקסמי, ההוד השמימי אשר התלמוד נשא בעיניו זה עדן וערנים, היו מתנונים והולכים. לבו היה מפרפר בין המון רגשותיו שנתעוררו ומלאו את כל חללו הרגלי השאלות, שאלות סבוכית ועמוקות, אשר חטטו ונקרו את מחו ובקשו פתרונן. להיות רב ומורה בישראל? פרנסה קלה, אבל עניה; רופא חולים? פרנסה כבודה, אבל כבדה.

בין כה כלו ארבע שנות המזונות שקבל על שלחן הותנו, ואז כבר היה ריהים על צוארו והחל לדאוג למחיתו. אז החלו להדפים בשטטין את התלמוד ומפרשיו. ידידו הרב ר׳ נח יצחק דיסקין מלומזה המליץ בעדו לפני המדפיסים והם מסרו לו את הסוכנות בכל מדינת רוסיה. אברהם חיים השקיע בהעסק הזה את אלף הרובלים נדוניה שקבל מחותנו, בתקותו להרוויח מן העסק הזה איזו אלפים רו״כ. אבל לדאבונו פרצה אז המרידה בפולניה (בשנת 1861), שגרמה לירידת מחיר הרובל הרוסי עד 40 קופ. ואברהם חיים יצא נקי מנכסיו. בעת ההיא מתה עליו אשתו באביב נעוריה ונשארו לו ממנה ארבעה יתומים (בעת נשארה מהם אך בת אחת, אלמנה). אברהם חיים נסע אז לקיוב לבקש לו שם איזה מקור ומוצא למחיתו. שמה נקרא לבית איש עשיר אהד, יונה בילאקובסקי, בקאניוב, בשכר אלף רו״כ לשנה, על מנת להורות לבניו תנ״ך ושפת עברית ולהכינם למחלקה הרביעית בגימנזיה.

שתי שנים ישב בבית האיש ההוא ועבד את עבודתו באמונה, וככלותו את הוראתו החליט בדעתו להכין עצמו לבחינה ולקבל תעודת רב מטעם הממשלה. הרבה מהלמודים הדרושים ידע יותר מהמדה הדרושה. תלמוד והלכה למד מאביו. מדעים למד מהפרויש מאמדור. יהיה לו עוד להשתלם באיזו ידיעית וגם להזור על הלמודים בכלל, בכדי שיהיו שגורים על לשונו בשעה שיעמוד במשפט. הבחינה היתה מוצלחת וביום השנים־עשר לחודש אוקטובר, שנת 1871, יצא מוכתר בתעודת רבנות מבית המדרש לרבנים בז׳יטומיר.

היות שהתעודה הרשמית, הכתובה בשפת רוסיה, סופרת ומונה בפרוטרוט את הלמודים שבהם נבחן, השבנו לנכון לתת את תרגומה בשלמות, למען יראה הקורא שאברהם חיים לא ישב בטל בכל שני ימי שחרותו. גם ימצא ענין בהשמות שבאו על החתום, כי אחדים מן הפרופיסורים היו חכמי ישראל אשר שמותיהם נודעו בשערים.

תעודה

התעודה הזאת נתנה למר אברהם חיים בן עוזיאל ראזענבערג, מבני העיר פאהאסט, מחוז פינסק, בן שלשים ושתים שנה, בן דת יהודית, כי על פי רשיון שר ההשכלה של פלך קיוב מן 11 יוני, 1871, נתנה לו הזכות להבחן לפני אספת הפרופיסורים והמורים של בית מדרש לרבנים בעיר ז׳יטומיר, בחוג הלמודים הדרושים להשיג תעודה, כי ידועים לו כל הלמודים והחכמות האלה.

הבחינה היתה בימים: 5, 7, 11, 12 של חודש אוקטובר, שנת 1871. מתשובותיו על כל השאלות ששאלו אותו הבוחנים, נוכחו לדעת, כי ידיעותיו בשפת רוסיה וספרותה, בחשבון, אלגברה, מדידה (גיאו־מטריה), חכמת המשולשים (טריגונמטריה), תכונת השמים (קוסמו־

גרפיה), חכמת הטבע (פיזיק), גיאוגרפיה הכללית, קורות רוסיה, דברי חימים לעמי תבל, כתבי הקודש (תנ"ך), שפת עברית, משנה, תלמוד, חוקי חדת היהודית ולמודי מוסר ומדות היו טובות מ א ד, מ א ד, וידיעותיו בגיאוגרפיה של מדינת רוסיה, וקורות היהודים, בשפת אשכנז ובשפת הכלדיים — היו טובות.

לפי החלטת הבוחנים נתנה לו התעודה הזאת, הנותנת לו הזכות להיות רב ומורה בישראל וגם הזכות לבוא ולהכנס לאיזה מבתי מדרש הגבוהים שבמדינת רוסיה, בשוה עם הסטודנטים שגמרו את חק למודם באחד מבתי הגימנזיום במדינת רוסיה.

נובמבר, יום ראשון, שנת 1871. — מספר 792.

על החתום באו:

ק. פאוולאָווסקי — דירקטור הגימנזיום ובית אולפנא לרבנים בזיטומיר.

ח. ז. סלאָנימסקי — אינספקטור של בית האולפני לרבנים.

ה. מישליאווייעווסקי — המשגיח הראשי.

ת. לאפיצעווסקי — פרופיסור לשפת רוסיה וספרותה (חברו של פושקין).

מ. סוחאסטוויעער — מורה הפילוסופיה של הדת.

כ. קאסעל — מורה בדברי הימים לבני ישראל.

חיים צבי לערנער — מורה בדקדוק והגיון.

ה. באקסט — מורה התלמוד.

י. מ. פאליטענעצקי — מורה כתבי הקודש.

אברהם חיים, רב מטעם הממשלה בפינסק

כגבור השב משדה המלחמה ועטרת הנצחון על ראשו כן בא אברהם חיים מז'יטומיר לפינסק ותעודתו בידו. הפעם התגבר על כל מכשוליו והניע למטרתו אשר חלם עליה זה שנים רבות. הוא חלם עליה מיום שהפרוש מאמדור נתן לו השעור הראשון במתימטיקה. שמיש ההצלחה זרחה לו בכל תקפה. בעוד שכל אחד מפרחי כהונה סובלים צרות רבות ומדוכאות עד שזוכים לקבל איזו משרה, היה אברהם חיים דנן מאושר בזה שמשרתו חכתה לבואו, ביחוד משרה גדולה ונכבדה כרב מטעם הממשלה בפינסק. תיכף אחרי שובו באו אליו חשובי פינסק ומנהיגיה ובקשו ממנו לקבל את משרת הרבנות מטעם הרשות. בשבתו על כסא הרבנות בפינסק נשא לו לאשה את העלמה המצויינה חיה (קלארא) בת הנדיב ר' מיכל בערצינסקי, עורך־דין מצוין, חבר לבית מועצות העיר יותר משלשים שנה, פזרן גדול לכל דבר שבצדקה, תמיד היו עניים בני ביתו. בימות החורף הכינו בביתו תבשיל חם ולחם לעניים רבים המחזרים על הפתחים. בכל ערב שבת חלקו בביתו לחם ובשר לעניים רבים. ולבד זאת הציל אנשים רבים בידיעתו ובתבונתו הרבה בחוקי המדינה משיני שרי הממשלה, שהיו צמאים לדם איש יהודי שנפל ברשתם. אשתו הנאורה, חיה, היתה מעודדת את בעלה במפעליו החברתיים ולבה היה מלא חבה וחמלה בעד אחיה הנרדפים והנלחצים

מחמס הממשלה והיה מפרפר למראה האומללים וגם היא עשתה את כל אשר היה בכחה ובכיסה לעשות בעדם.

אמנם מפעלו החברתי היותר נכבד בחייו, אשר יעמוד לנס לו, הוא בית־הספר העברי אשר יסד בעד ילדי ישראל בפינסק ואגפיה. מלבד הקורס הרוסי, אשר שרר אז בכל בתי הספר של הממשלה היו התלמידים לומדים כתבי הקודש, שפת עברית ודקדוקה, דברי ימי ישראל, דת ישראל ותלמוד. הלמודים האלה לא נחשבו שם לטפלים, רק לעקרים וחיובים והתלמידים ידעו זאת והתאמצו לעשות את שלהם בדיוק ובאמונה. כי האטמוספירה ששררה בבית ההוא היתה אורתודוכסית מסורתית ומטעם זה היו כל מפלגות העדה שבעות רצון מעבודתו. הממשלה תמכה את בית־הספר בסכום שנתי להחזקת הבית, כי התלמידים הצטיינו מאד בהבחנם על ידי באי כח של שר ההשכלה. רוב ההכנסה להחזקת בית הספר באה משכר הלמוד, ששלמו אבות התלמידים. שהמוסד הזה היה נכבד בעיני כל, נראה ברור מזה, שגם הרב הגאון ר׳ אליעזר משה הורוויץ שלח את נכדו לבית־הספר ההוא, כי ראה שברכה בו. ר׳ אליעזר משה היה מן ידידיו היותר מקורבים ונאמנים. אברהם חיים היה מדקדק מאד בבחירת המורים בעד המוסד שלו. ידיעת השפה וספרותה לא היתה הסגולה האחת שזכתה להמורה את משרתו בבית־הספר. לבד ידיעותיו האלמנטריות האלה היה צריך להיות בעל נפש יפה ובנמוסים רצויים ונעימים ויותר מכל אלה יהודי נאמן לעמו ולתורתו. צבי הירש מאסליאנסקי, המטיף הלאומי המפורסם היה מסוג המורים שבחר. הוא היה מורה כתבי הקודש. אשתו של ראזענבערג המשכלת לקחה את מקומה בין מורי חשבון ושפת רוסיה.

חסיד שוטה אחד הלשין על בית ספרו של אברהם חיים לפני הגאון ר׳ אלעזר משה, כי הוא מכמורת ורשת פרושה לצודד נפשות נערי בני ישראל ולהכינם לכפירה, וכי הוא סכינא חריפתא. על זאת השיבו רא״מ בבדיחותיו: הלא השוחט בסכין חד וחריף וחלק שחיטתו כשרה.

עשר שנים היה אברהם חיים עומד על דוכנו וכהן פאר בפינסק. הוא עבר את עבודתו בעד הצלחת העיר ויושביה בזהירות, בחריצות ובאמונה אדוקית. לדאבונה העמוקה של פינסק, קבל אברהם חיים הזמנה ללכת לעיר גדולה ועשירה בכמותה, אבל עניה באיכותה. ומאד צמאה לתורתו ולהנהגתו.

הרב אברהם חיים בניקולייוב

בשנת 1881 עלה על כסא הרבנות בניקולייוב. העזובה היתה רבה בהעיר הזאת. לא תורה ולא מורה, לא מוסדות דתיים ולא חיים צבוריים. ילדי ישראל הלכו שובב בלי תורה ובלי מוסר. בנות ישראל התרחקו מעמם ומנמוסיו והלכו בחוקותיהם של הגוים ותתחקנה את מדותיהם הפרוצות. אברהם חיים סקר את המצב הפרוע הזה ומיד אזר את מתניו לעבודה. הפעם, כאיש בדוק ומנוסה, היתה ראשית עבודתו לבנות תלמוד תורה, ובזמן קצר הצליח להקים בית נאמן אשר התנוסס בגאה ובגאון בלבה של ניקולייב. הבית ההוא היה

כתבניתו וכתכניתו של בית־הספר אשר בפינסק, אבל גדול יותר בשטחו ובקומתו מן הראשון. הבית הכיל גם מחלקה לטכנולוגיה, וכל נער שגמר המחלקה הזאת מלבד למודיו הכללים וידיעת שפת קודש, היה מוכשר לצאת בתבל ומלאכתו עמו. להתלמידים האלה נתנה היתרון בשדה העבודה, יען שכולם היו אומנים נאורים ונאמנים. ראה אברהם חיים שחולים עניים גועים בלי עתם מרעב ומהעדר סמי־מרפא ואין איש שם על לב, השתדל אצל האדמירל כי יתנו מכסף מכס הבשר, שנמצא תחת יד הממשלה, לבנות בית־חולים ליהודים עם כל המכשירים המודרניים לרפא ולנתח, וגם מזונות ממין המעולה והכל בתכלית הכשרות.

חיה (קלארא) ראָזענבערג

אשת־החיל שלו מה היתה עושה? היא גם היא לא ישבה בזרועות שלובות. שמועה לא טובה הגיעה לאָזניה שאחיותיה בניקולייוב פורצות גדר הן טהרת המשפחה הולכת ומתמוגגת, והעברות שנשים מתות עליהן נחשבו בעיניהן לדברים שאינם ראוים לטפל בהם. הלכה היא ויסדה אגודה מנשים ועלמות, הטיפה על לבותיהן אמריה הנעימים בשפתי חן אשר הלק לה הטבע. והן, חברות האגודה, החליטו לדרוש מראשי העדה להקים מקוי־מים חדשים על פי חוקי הסנטציה וההיגינה המתאימים גם לאצילות ועדינות מהשדרות העליונות שבעיר. המקרה הזה פעל לטובה ועשה רושם עז על כל העדה ובנות ישראל טבלו בטהרה והותרו לבעליהן.

גם לאסירי כלא יושבי חשך דאגה להכין בעדם מזונות לחג הפסח, וביחוד לאנשי הצבא. להם יגעה בכל כחה ומרצה למלאות חסרונם, לא רק במאכלים כשרים ונקיים אלא גם בפרפראות ומיני מטעמים, והעלובים האלה חשבוה לאם למו.

בראותה כי רבים מדלת העם אין להם מקום למצוא ארוחה כשרה וזולה, השתדלה לפני ראשי הקהל כי יכינו בית תבשיל כשר בעד מחיר מצער לא יותר מן 7 קופיקות בעד קערת תבשיל עם בשר ולחם והיא בעצמה השגיחה על תהלוכות בית־התבשיל הזה, ואליה נספחו נשים עדינות רבות מעשירי העם. בבית־האוכל הזה קבלו ארוחות חנם נערי תלמוד־התורה מבני העניים. היא היתה הראשונה לשלם מכיסה לקופת בית־האוכל בעד ארוחותיהם, ואחרי כן שבו גם נשים רבות אחרות מבעלות ההון לעשות כמוה.

היא יסדה אגודה בשם מלביש ערומים, במטרה להלביש את התלמידים העניים באי בית תלמוד־התורה, והשתדלה בכל יכלתה למלא את כל מחסוריהם בנוגע להלבשה ולהנעלה.

כשבאו אשה ובעלה למר ראָזענבערג לבקש ממנו לתת להם רשיון להתגרש, השתדלה בכל כחה לעשות שלום ביניהם והשיבה להם את חמשת הרו"כ, שבד־

הרשיון על הגט, ששלמו לבעלה הרב בחוק. ופעמים רבות עלה בידה לקרב את הרחוקים.

בכלל כל איש ואשה קשי יום ומרי נפש פנו אליה בעת צרתם והיא השתדלה תמיד להפיק רצון מהם.

אברהם חיים רָזענבערג ראה כי תלמידי הגימנזיה מבני ישראל הולכים בלא תורה ובלא דת פנה בבקשה אל שר הממשלה בפטרבורג כי ימלא את ידו להורות את בני ישראל תלמידי הגימנזיה את תולדות ישראל ודתו, למען יהיו אזרחים נאמנים לעמם ולארצם.

באחד ועשרים לחודש יאנואר, 1882, נתאשרה בקשתו ואברהם חיים השתמש באמצעים האלה ופתח לתלמידיו את אוצרו הטוב והעניקם מעשרו הרוחני בידיעת דת יהודית וקורות עמנו, ולבותיהם הרכים התחילו לפעם ברגשי קודש. לתכלית זו חבר ספר „תולדות ימי ישראל וקורותיו" בשפת רוסיה, ספר נחמד ונעים המושך את הלב. יסד אגודות להפצת שפת עבר וספרותה בין תלמידי הגימנזיה ובכדי להיטיב את המצב האיקונומי של הסטודנטים העניים בקש את האדמירל להעניקם מקופת מכס הבשר למלא כל מחסורם. בקשתו נתקבלה ומן אז והלאה לא ידעו התלמידים העניים מחסור.

כולם היו שבעי רצון מן הסדרים והתקנות שהכנים והתקין בהמוסדות החברתיים והדתיים. כולם זולת איש אחד והוא — שר הגדוד של הג'דרמריה. האיש הצר והאויב הזה, באנטישמיות הבוערת בלבו, הביט על אברהם חיים, על הרב הפופולרי בין כל מפלגות העיר, וגם התושבים הרוסים בכלל, בעין צרה וברוח נקמה. „מה ליהודי נבזה בבית־כפר רוסי, בהגימנזיה של ניקולייוב, אשר הצלב הרוסי הופה עליו? מה איכפת לנו אם הסטודנטים היהודים, אשר בכל אופן אורחים בלתי קרואים המה, מה איכפת לנו אם ילכו בלי דתם השנואה, הלא להם הברירה לבחור באמונה יותר טהורה וחיה? מה להם ללשון העברית, לציונית, הלא רוסים הם ובכביד רוסיה הם מתימדים ותחת דגלה הם חונים? מי בקש מהרב הזה להפריע את החניכים מלמודם ולהטריד את מחותיהם ברעיוני רוח ומשאות שוא, באידיאלים לאומיים? ארץ ישראל, שפת ישראל, עם ישראל, מה המה, פטפוטי מלים בעלמא". המחשבות האלה היו מנקרות את מחו וחטטו את לבו של הנחש הערום הזה אשר ארב לאברהם חיים וצפה למועד הנכון לנקום את נקמתו מ„העבד שאינו מכיר את מקומו". הרשע הזה יעץ כמה פעמים את אברהם חיים לעזוב את משרתו בהגימנזיה וחפש עליו עלילות דברים למען הרע לו. ואברהם חיים היה נזהר במעשיו ובדבוריו לבלי תת להשטן איזו תואנה להתגרות; אבל האנטישמי הזה הלך לשר־הפלך לאכול קורצא עליו, להוכיח להשר שאסון גדול מוכן לרוסיה מאישיותו של הרב, כי בנאומיו יפריע את המנוחה ויעורר את האזרחים היהודים להתקומם ולבנות את ביתם הנהרס, וכי הוא מדבר על לבותיהם לעקור דירתם מרוסיה וללכת לארץ ישראל. וראיה לדבר, כי הרב הזה כבר פעל על יהודי אמיד אחד, צבי זאב לוונטין מניקולייוב, למכור את נכסיו מרתפי יין וייני־שרף, ולעלות ארצה ישראל. וגם על סוחר עשיר, מר הייסמאן, פעל לעשות כמעשה לוונטין. וכי אברהם חיים הוא מלא תנועה ומחזיר

על פתחי הנדיבים לאסוף כסף בעד הסטודנטים הביל"וים וגם הם חשודים בעיניו. שר־הפלך היה באין אונים בנידון זה. תן לי אמתלה — השיב לשר־הגדוד — ואני אתן לך את נפשו ועשה מה שלבך חפץ. והנחש הזה מאריך אף דיה, סרבן היה, וחכה לעת מצוא. יבוא יומו ואנשכנו. והמקרה בא: לימים מיעטים ולשכת שר־הפלך הצבאי הפתיעה את הרב במכתב ארוך מלא תלונה ותוכחה נגד הנהגתו הבלתי מתאימה אם משמרתו בתור רב הרשות ובו הפגיע עליו השר שאברהם חיים יצדיק את מעשיו בדברים ברורים ונלויים והוא, השר, מחכה לתשובתו.

הננו נותנים בזה תרגום חפשי מהמכתב הרשמי של שר־הפלך, למען יודע להקורא מה היתה האשמה הנוראה של אברהם חיים:

ארבעה ימים לחודש מרץ, שנת 1888, ניקולייוב, חבל חרסון.
(מספר 30).

שר־הפלך הצבאי, ניקולייוב.

א.—מידיעות רשמיות אשר הגיעו לנו, אנו למדים, כי בחודש סנט־יאבר, 1887, נערך נשף חשק בהאולם של תלמוד־התורה, בהסכמתך, ושם נתאספו נערים ונערות למחול. ההכנסה מכסף־הכניסה להאולם הוצאה על ענינים בלתי נודעים לנו. כל זה נעשה תחת השגחתך ובדעתך, מבלי להודיע מזה ללשכת השוטרים כפי החוק ומבלי רשיון השוטרים. מעולם לא עלה על דעתנו לשמוע דבר זר כזה מבא־כח הממשלה, מאיש מורשה ברבנות מטעם הרשות.

ב.—בנובמבר, שנת 1885, גם אז נערך נשף תיאטרלי בהאולם הנ"ל תחת השגחתך ובהסכמתך. בהנשף הזה נתיסדה אגודת סתרים הנקובה בשם „חובבי ציון". תפקידה הוא לאסוף כסף למען לעזור להמהגרים מרוסיה לארץ ישראל. מהכסף שצברת, אנו מוצאים, שחמשה ועשרים רובל הקדשת לתלמוד־התורה ומאה וחמשים רובל בגדר תמיכה לשני סטודנטים, אשר אחד מהשנים היה חשוד בעיני השוטרים למשתתף בענינים בלתי מתאימים עם רוח הממשלה. והנה תחת חובתך המוטלת עליך לתת לנו עזר וישע לבער את הרע מקרבנו, אתה נותן יד לפושעים ומחסה ותמיכה לחטאים. עומד אתה אחראי בעד השערוריות אשר יש בהן משום מרדות ובגידה. מצוים אנו עליך להשיב לנו התנצלות מספקת על מעשיך במשך שבעת הימים הבאים.

על החתום,

סגן אדמירל.

התנצלותו של אברהם חיים לא הביאה לו התוצאות המיוחדות. לא מפני שלא היתה מספקת כי אם מפני שהשר לא חפץ בהצדקו. מחפיש היה בעלילה כל שהיא, ושר השוטרים הזמין בעדו את האפשריות — ודי לחכימא ברמיזא. אברהם חיים נאלץ להתפטר ממשרתו מהגימנזיה לדאבונם העמוק של התלמידים היהודים, נאלץ היה תמיד לפשפש במעשיו, כי שנאות מי יבין והצורר אורב לנפשו. הוא התחיל להרגיש, שעמדתו בניקולייוב — או יותר נכון: במדינת

רוסיה — הולכת ורפה, רגליו דורכות על אדמת זרים ואכזרים. לא ארכו הימים ואברהם חיים נתמנה לרב בפולטאווה. הבל על דאברין ולא מישתכחין — היתה ההתמרמרות של יהודי ניקולייוב.

אברהם חיים רב מטעם הממשלה בפולטאווה

קצוץ־כנפים ורצוץ־רוח בא לפולטאווה. אברהם חיים היה מרגיש עיפות החיים. ותלאותיו המעיקות הורידוהו מגאונו והדרו, ונפשו המלאה פצעים ומכאובים ערגה למנוחה, לחיים שאין בהם בושה וכלימה ושפלות הרוח. עצביו הנרגזים ערגו למנוחה, לשלות השקט. אולם לכל מקום שהלך הקף גם גורלו המר אתו. שר השוטרים לא פסק מהרדוף אחריו גם בפולטאווה. גם שם הטיל את ארסו ואת זוהמתו והנחש המרעיל הזה התאמץ בכל כחו להבאישו בעיני כל: „אלמד את היהודים בכלל ואת היהודי הזה בפרט פרק בהלכות דרך ארץ למען ידעו את מקומם הראוי — בהגיטו ולא בהגימנזיה או בממשלת רוסיה". אברהם חיים התחיל לחשוב מחשבות על אדות עקירתו לאמריקה, כי כבר נלאה מנשוא את העבודה הצבורית וגם לא יכול לסבול את התנגשות השוטר האכזר, כי לא איש ריב הוא בתכונתו. סימני זקנה התחילו להתגלות בגופו וכח עלומים עם אשו הפנימי אין עוד אתו. וביחוד בקש לשבת בשלוה ולהקדיש את רובי שעותיו לתורה, כי כבר באה העת להגשים את האידיאל שלו — לכתוב את „אוצר השמות" ולזה צריכה מנוחת הנפש. הוא החליט לעזוב את ארץ רוסיה הארורה ולנסוע לארצות הברית באמריקה.

אברהם חיים באמריקה

בשנת 1891 אָנו רואים את אברהם חיים בחוצות ניו יורק. מתהלך הוא ברחובות ההומיות כאיש אובד עצות ועל פניו העציבים היתה השאלה: „מאין יבוא עזרי?" החוש החברתי בין יהודי ניו יורק לא היה מפותח עדיין במדה מרובה וכל אחד ואחד היה מוכרח לבקש תקון לצערו הוא. פגשו בו מכירים וגם ידידים, נתנו לו שלום ויד־א החזיר להם שלום וישוב לא ראה אותם.

הכנסתו מהרבנות שלו לא היתה שופעת כל כך שתהיה בה כדי להפריש חלק ממנה לעת זקנתו. כשבא לאמריקה, פרוטתו האחרונה כבר כלתה מן הכים, ורק צרור־ניירות כתובים נשאר לו אשר שמרו כבבת עינו. האירוניה המכאיבה היתה שאברהם חיים בחר באמריקה למקום אידיאלי להגות בתורה בלי מפריע ולכתוב ספרים מהמין שהיה שקוע בו. לפעמים היתה תמימותו מעוררת רגש של חמלה, כי עוד לא למד מסכת אמריקה. אבל הוא כבר בא, ועל מנת להשתקע, ובעד תכליתו מטרתו הגלויה והיחידה — לסדר את ספריו ולהוציאם לאור.

רבנות? משרה זו הוצעה לפניו. אבל מצב הרבנות בימים ההם היתה בשפל המדרגה, עניות מעוטפה בתכלת. ובכל אופן לא היתה נפשו הנקיה מסכמת

לזאת. הוא נסע לאמריקה על מנת ליהנות מיגיע כפיו, כי נפשו קצה בלחם הקלוקל, וכל עוד רוחו בו יעמול, יעבוד בעדו ובעד ביתו. קשה היה על אברהם חיים לבוא ולהזור לביתו ולמצוא שאשתו המפונקה ובניו הרכים והענוגים הלכו לישון בלי לחם. הגורל המר הורידו מטה אבל לא השפילו כל כך לבקש צדקה וחסד. אמריקה אינה מוצאת תועלת רב ב„ידים" שהן בנות חמשים שנה ומעלה. נוער, כח עלומים, מיתרים חזקים, אלה הנה המעלות מנויות בחפצה. ואברהם חיים איננו חלש, אבל שחרותו כבר חלפה וזקנתו היתה ממשמשה ובאה, עיניו כהות מכאב ושערות ראשו התחילו להלבין.

מגמה חדשה נתעוררה בלבו והיא: להתאמץ בכל כחו לרכוש לו בית־דפוס ואז יפתח לפניו עולם חדש באמצעים חדשים למצוא את מחיתו ואולי גם להדפיס את ספריו. אבל תנאי ענין כזה דורשים כסף, פועלים ומכונות, לוא גם מצער תהיה ראשיתו. לתכלית זו הלך אברהם חיים ונתן את חפצי ביתו בערבון והשיג מעט כסף בהלואה. אחר כך שכר לו מקום וערך בו את המכונות שלקח בהקפה, פשט את מעילו, קפל את שרווליו והכניס את ראשו בעול העבודה. וכשהיית עובר ברחוב הנרי שבמורד העיר, ראו עיניך תמונה עצובה, אשר הכריחה אותך לעמוד ולהסתכל בה: במרתף צר וחשך באחד מבתי־החומה הגבוהים, עומד איש גבה־הקומה וצנום־בשר וראשו הלבן שהוה על עמוד הטעון הבילות־חבילות של גליונות והוא הוגה בם. מבעד משקפיו עיניו בוהנות והודרות בכל מלה ומלה, עושה תקונים, ממלא חסרים וכל זה במהירות ובדיוק רב. על ימינו משתרעות טבלות מרובעות נשענות על כלונסות ועליהן צבורות חתיכות מתכת למאות ולאלפים, ועל כל אחת ואחת מהן אות זעירה חקוקה על ראשה. מדי פעם בפעם הוא עוקר מבטו מהכתבים, צופה ועובר בעיניו על אותן התיכות המתכת וכשביקר את האות הדרושה לו, הוא נועץ עיניו בארובה קטנה אשר על הלוח השני. וכך הוא מונה וסופר כל אות ואות ומדביק אחת לאחת עד שמצרפן למלים והמלים לשורות והשורות לעמודים וחוזר חלילה עד שיוציא ספר שלם, מהודר ומשוכלל ונוקב אותו בשם „אוצר השמות", חלק ראשון; ואחר כך חלק שני, תרנ"ח ותרנ"ט.

כן, בהמרתף הקר והצר הזה היה עומד הרב הנאור מניקולייוב, מורה בגימנזיה, על רגליו הכבדות והכואבות, מבוקר עד ערב ועובד בחריצות ובשקידה פעם בעד עצמו ופעם בעד אחרים ומהמרתף הזה הוא מוציא את לחמו, לא יותר. כי בהשנים הארוכות והאפלות אשר בלה בהשאול העמוק הזה לא השתכר כדי לפדות את העבוטות מיד המלוה. כי תכשיטי אשתו וכל חפציה אשר נתן לה אביה ליום כלולותיה היו מונחים בערבון בעד הניר הנצרך לו להדפסת ספרו. הוא לא הפציר בה לתת את כל זה, היא בעצמה פרקה אותם ונתנם לו בשמחת לב וגם אמרה: ברוך שזכיתי לכך. הוא לא בא בעיקיפים עם עושי הסדר. כולם ידעו שהרב הפועל, אף על פי שעובד בזעת אפו ומוציא תמיד דבר מתוקן, בכל זאת איננו מקפיד אם מקפחים את שכרו. וגם איננו חבר לאחדות־העבודה האמריקנית שיעמיד על המקח הקציב, והם השתמשו בחולשתו זאת כל צרכם והוא לא תבע את עלבונו כל זמן שבניו היו שבעי לחם ואשתו — שבעת רצון.

אם כי אברהם חיים לא צבר הון רב בבית הדפוס שלו, בעד עמלו על שדה הספרות שכרו היה ביד רחבה. מוצאים אנו אותו כשהוא מחטט ומתעמק בספרים — בשעותיו הפנויות מעבודתו — בהספריה העממית ובכל מקום שיש ספרים מוכנים בעד מטרתו וממלא את אסמיו בהחמר הרב בעד בנינו, שכבר החל לבנות. במרוצת הזמן אסף וסדר עוד איזה חלקים לדפים, אבל ההוצאות הדרושות לא היו לו ומוכרחים היו הכתבים לנוח צבורים וגנוזים עד שתבוא שנת גאולתם.

בשנת תרס"ח התאספו ראשי סופרי ישראל בניו יורק ויסתדרו לאגודה תמידית בשם: „אגודת סופרי עברית ותומכי ספרותה". באותה עונה החליטו לחוג את חג יובל השבעים של המחבר, וזה בבחינת הקדמה רשמית להתעמולה. אחר התאמצות כבדה זכתה האגודה הזאת להוציא את החלק השלישי של ספרו. וגם לזה נאלץ היה המחבר הזקן להריק את כיסו ולתת להאגודה סכום של שמונים וששה דולרים משלו. זולת עזרתו היתה האגודה מתה בשעת לדתה. סוף סוף נסתם עליה הגולל ושמה נשכח מלבות בני אדם.

שנת הגאולה באה בתרע"ט. הפעם לא על ידי ראשי סופרי ישראל לבד, אלא על ידי ההתאמצות של סוחרים ואנשי מעשה, אשר רוח ההשכלה העברית מפעם בלבותיהם וכבוד הספרות העברית והסופרים העברים יקר להם, בלי שום פניה צדדית אלא למען העשיר את הספרות העברית ולעזור להתפתחות חכמת ישראל באמריקה. הראש והראשון מאלה אשר הקדישו את עתותיהם ומיטב כספם לענין הזה היה הסוחר הנכבד והמשכיל הגאור מר קלמן נחום שפר. הוא התמכר לעבודתו בלב ונפש ולמרות טרדותיו הרבות והסבוכות בבית מסחרו היה עוזב את עסקיו לחזור על פתחי נדיבים ולדבר באזניהם על אדות המחבר וערך אוצרותיו, עד שהצליח לקבץ איזה מספר מאנשי המעלה ולאגד אותם לאגודה אחת חיה וקימה הנקובה בשם: „ועד להשלמת אוצר השמות וסיומו", כלומר לסים ולשכלל אותו עד תומו. הועד הזה מלא את תפקידו במלואו. „אוצר השמות" בכל חלקיו, נדפסים וכרוכים מונח עתה לפני הקורא לבוא וליהנות ממימיו הזכים והטהורים. ועל זה נאמר: „חמרא למריה וטיבותא לשקייה". חג יובלו השמונים וארבע לימי חייו חגג הועד ברוב פאר, בחנוכה, תר"פ. ובשעה שאנו עורכים את הטורים האלה, טרודים ועסוקים החברים הנכבדים בהכנות בעד הסיום הגדול אשר יחוגו במוצאי שבת, כ"ו כסלו, ב' חנוכה, במלון „ברודוויי סנטרל".

עבודתו הספרותית

נשאר לנו לעבור בסקירה על מפעליו הספרותיים העומדים מחוץ לתחום עבודתו בה„אוצר". ספרו „קורות דברי ימי ישראל", בשפת רוסיה, נמצא בהספריה העממית בניו יורק. החכם הרמן רוזנטהל, ראש להמחלקה הסלבית בהספריה חפץ לתרגם את הספר הזה לשפה האנגלית על חשבון של „המוסד ברון הירש". אבל בימיו לא מצא איש היודע שתי השפות האלה כהוגן ויתיאש מזה.

למרות טרדתו בעבודת הממשלה וכל אגפיה טרח ויגע להכין מזון רוחני בעד נשמתו הספרותית. הוא כתב מאמרים בעתונים העברים ביחוד ב„המליץ" ובהעתונים והירחונים בשפת המדינה. ספור גדול נדפס ממנו בהירחון „יעור־רייסקי זאפיסקי" בריגה. עבודתו הספרותית אשר בה רכז את כל מרצו וכשרונו היתה במקצוע חכמת ישראל. הוא קרא בלי הפסק ובלי הבדל מכל מה שנכתב ונאמר במקצוע הזה, בספרים מודרנים או ישנים ואסף הגרעינים הנפזרים בכל הספרות העולמית אשר יש להם שייכות לחקירת כתבי הקודש והתפתחותם, עבודה שאהב בכל נפשו, בכל הרגש האינסטינקטיבי שלו. הוא חי וחלם בחוגה. בעולותיו האחרות היו טפלות לגבי זו, היו עשויות רק למלא הפונקציונים המוטלים עליו. אז התחיל לאסוף חמר ולבנים בעד בנינו הגדול „אוצר השמות", אשר מלאכתה הטכנית לבדה ספגה בה כל רגעי חייו. בנידון זה היה עומד בקשר ספרותי עב חכמי ישראל שבדורו, ביחוד עם הסופר הנודע שאול פנחס רבינוביץ, ודר. גולדמן, עורכי „האשכול" (ורשה, 1888, אנציקלופדיה עברית כללית לחכמת ישראל). אגב אורחא: מר שפ"ר והדר. גולדמן הזמינו את אברהם חיים לקבל על עצמו את עריכת ערכי התנ"ך והתלמוד ב„האשכול", ובתוך יתר הדברים כתב לו הדר. גולמאן: „עתה אוכל לבשרהו, כי „האשכול" יופיע בכל מחברותיו תמידים כסדרם וכי הצעת כת"ר נתקבלה ועתה אבוא לפרוט כל התנאים: א) בהמחברת הראשונה כאשר נפרוט שמות כל התורניים העוסקים בעבודת „האשכול" נפרוט ביחוד את שם כבודו כראש העובדים בהחלק התלמודי. ב) השכר בעד כל גליון בדפוס (כל גליון בן שמונה עלים) עשרים רו"כ ויקבל כבודו בכל חודש את השכר כפי החשבון. לתשובתו אחכה אם נאות לנו לתנאינו". אבל מפני טרדותיו העמוסות עליו לא יכול אברהם חיים לקבל את הצעתם. בכל זאת לא מנע מלהשתתף במלאכתם אשר היתה כה קרובה אל לבו. הבעת תודתם של העורכים בעד עזרו להם ימצא הקורא ב„האשכול", חוברת ט"ו, 1888.

מר כתריאל שרהזון, מו"ל ה„יידישעס טאגעבלאט", אמר להוציא עתון שבועי בעברית בשם „העברי" (1891); והזמין את ראָזענבערג לערוך את העתון הזה ובו הדפיס את ספורו „חתן דמים". העתון הזה לא האריך ימים על אדמת אמריקה ומת מיתה הטופה. באותה עונה היה משתתף בהשבועון (1891) בשפה האידית: „דער ידישער פארמער", אשר יצא לאור על ידי ה„מוסד ברון הירש". בו כתב מספר מאמרים מדעיים על „עבודת האדמה בין היהודים בתקופת הנביאים והתלמוד". בשנת תרנ"ה היה העורך והמוציא של הירחון „נר המערבי", מקדש לספרות ולחכמת ישראל. אחר כלות שבעה חדשים לקיומו השתתף עמו בעריכתו דר. אדולף ראדין. הירחון הזה חי שנה תמימה ואז כבה נרו המערבי.

יש להעיר בנידון זה שיצירתו של „הנר המערבי" תשאיר רושם חזק על היהודים והיהדות באמריקה. בחייו הקצרים גרם את ההתיסדות של בית־הספר המפואר „ישיבת יעקב יוסף". בהחוברת השניה, תרנ"ה, הדפיס אברהם חיים מאמר על החנוך העברי באמריקה ובתוך יתר דבריו הוא כותב: „עלינו ליסד ולכונן בתי־ספר מיוחדים לילדי ישראל לבדם, שבהם ילמדו החכמות והידיעות הנחוצות לאדם ולאזרח הארץ וגם בהם ישמיעו לקח על דבר יעודי

עם ישראל. הנסיונות הורונו, כי משני בתי־ספר אשר יבקרו בני ישראל בכל מקומות פזוריהם, בתי־ספר להשכלה ובתי־ספר לאמונה ודת, יתנו הנערים היתרון להראשונים ועל האחרונים ילעגו ויאריכו לשון". והוא מעורר ליסד בתי־כפר „פרוכיאלים", כלומר, המכילים בקרבם תכניות תאמיות, למוד הדת וגם פרוגרמה מלמודי בתי־הספר של המדינה. דבריו פעלו מאד על איש אחד, עסקן נלהב, מר שמואל יצחק אנדרון, אשר השקיע את עצמו לגשם את הרעיון הזה, אשר היה חדש על אדמת אמריקה. ובמשך הימים הצליח להקים את בית־הספר הראשון במדינת קולומבוס, באשור הממשלה שאליו ינהרו עד היום תלמידים לאלפים מבני ישראל ללמוד תורה ודעת. כעת נתרבו בתי ספר ממין זה למאות בגבולות אמריקה ואם מר אנדרון יחשב בצדק לאביהם, אברהם חיים יהיה לשבם.

בשנת 1918 כלה את תרגומו של הספר הגדול „קורות התבל" מאת י. ג. פינט, מאשכנזית לאידית, והוסיף עליו את קורות עם ישראל מראשית הולדו עד הצהרת בלפור. הספר הגדול הזה תורגם ועובד על ידו בעריכת אלכסנדר הרכבי ונדפס על ידי „היברו פובלישינג קומפני".

בשנת תרס"ז השתתף עם החכם אייזנשטיין בעריכת „אוצר ישראל" וכתב שם קרוב לחמשים ערכים, רובם באות א. הוא השתתף גם בהעתונים השבועיים „היום", „הלאום" ו„המודיע לחדשים", שיצא לאור בהשתתפותו של המנוח החכם הרמן רוזנטהאל (כל הירחונים האלה לא האריכו ימים). מאמריו בהעתונים האידיים רבו מספור. גם היום, בשעה שאנו כותבים את השורות האלה, כותב הישיש הזה מדי שבוע בשבוע מאמרים מלאי ענין ומדע בהשבועון „דער אמע־ריקאנער", היוצא לאור על ידי מוציאי ה„מארגען זשורנאל".

סוף סוף יודעים אנחנו שלא יצאנו ידי חובת ביבליוגרפיה משוכללה ושלמה. כי אלה אשר הזכרנו פה באנו אליהם במקרה וידענו על ארותם רק ידיעה שטחית. ואם נתקלנו באיזה דבר, הן בהכרונולוגיה והן בשמות הפרטים יסלח לנו הביבליוגרף האמן. המחבר בעצמו לא היה יכול להעמיד אותנו על טעיותינו, כי רפה־אונים הוא וקשה עליו לשעבד את עצמו למלאכת החפוש והעיון בכדי לסדר את המקצוע כצרכו וכהוגן. תפלתנו שטוחה שיאריך ה' את ימיו ויזכה ליהנות מפרי רוחו בנחת ולא בצער. זה יהיה גם גמולנו אנו.

ביבליוגרפיה

אוצר ישראל, חלק ראשון (1907): אבא אומנא, אבא בר זמינא, אבא בהודה, אבא דמן עכו, אבא שאול, אבדימי בר חמא, אבדן, אבודימא, אביה, אבו זוטרת, אביי, אברהם, אגדה, אדום, אוב וידעוני, אומות העולם, אומץ לב, אור כשדים, אושר, אָחז, אחיה השילוני, אחימלך, אחיקר, אימא שלום, אכזריות, אָביש.

יעזורייסקי זאַפיסקי (1880) — טרידיענסקי יעווריי, ספור, (היהודי מטריענט).

מאמר: מר הגלות. נדפס בקובץ דרשות של אייזנשטיין.

סדר הזכרת נשמות, כמנהג אשכנז, עם מבוא והעתקה חפשית, רוסית, ונוספו עליהם עוד איזה תפלות בשפת אשכנז ורוסיה, לתועלת החפצים להתפלל בלשון שהם מבינים, וגם מזמורי תהלים שאומרים אחר התפלה ביום היאָהרצייט. הוצאת גבאי בית הכנסת החדש „בית אל" בניקולייוב. מחיר המחברת קדש לבית הכנסת לקנות בו מנורות לעזרת הנשים. סט. פטרבורג. שער הספר נדפס גם בלשון רוסית.

„נר המערבי", מכתב עתי חדשי, יפיץ אור על חיי היהודים, על היהדות וספרות ישראל (1895-97), יצא לאור על ידי חברת מפיצי ספרות ישראל באמריקה ואחרי כן על ידי חברת „אהלי שם".

כתב החרטומים. כתב היתדות והתועלת אשר נמציא מהם בנגוע לקדמוניות היהודים ונלוה עליהם מאמר על דבר תורת משה. (1894).

וועלט געשיכטע, י. ג. פאָגט, צוועלף בענדער. פון אור־אַלטע צייטען ביז היינטיגען טאָג. בעארבייטעט אין אידיש פון א. ח. ראָזענ־בערג, צוזאַמען מיט אַ פולשטענדיגע אידישע געשיכטע. אונ־טער דער רעדאַקציאָן פון אלכסנדר הארקאווי. אילוסטריט. נו יאָרק. היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַני.

תשובה חדשה על שאלה ישנה, „המליץ", 1886. יל"ג, שהיה אחד העורכים, מעיר על מאמרו: „לשון למודים לך ומישרים תשפוט".

„המודיע לחדשים"

גי חזיון, „המליץ", 1868.

אוצר השמות

אשר בכתבי הקודש

בספר הזה יבואו

מבוארים ומבוררים כל השמות אשר נמצא זכרם בספרי התורה, הנביאים והכתובים:
שמות אנשים ונשים עם קורות ימי חייהם כפי המסופר אדותם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, שמות העמים והארצות עם הקורות שעברו עליהם, שמות הערים,
הימים והנהרות וכו' חיות הארץ, צמחים ופירות וכו' שמות עצמים בללים
עם כל הנחוץ לדעת אדותם, ובסופו מפת ארץ־ישראל עם המדינות
הסמוכות לה מסביב, כמו: בבל, אשור, מצרים וכו'. ולבד זאת
יבואו בספר הזה תמונות שונות פתוחי עץ מתארות חיי
העמים הנזכרים בכתבי הקדש, מנהגיהם בבית ובשדה,
אשר מזה ישיג הקורא השגה יותר
ברורה על־דבר המסופר
אדותם בתנ"ך.

מאת

א. ה. ראזענבערג

הוצאה שניה
על־ידי הועד הנוסד להשלמת הספר

חלק ראשון

א—ד

ניו־יארק · תרפ"ג

א

אַ — **היא האות הראשונה בסדר אותיות לשון הקודש, ונקראה בשם אלף** (שטיער) בעבור תמונתה בכתב עברית העתיקה כדמות ראש שור כזה: 𐤀 והראב״ע ישער כי נקראה אלף על שם אלף (1000) שהוא מספר רב, יען כי האות הזאת כוללת בתוכה מספר רב וכל האותיות ועצמיהן מרכבים בה. ועל צורתה יאמר שהיא כמו בן אדם שיש לו ראש, גוף, יד ורגל, והא׳ היא כגוף לכל האותיות והן כאברים לה.

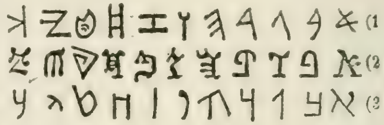
מוצא הא׳ מן הגרון, והיא הקלה בהברתה מכל האותיות ומרגשת בנשימה לבד. והמדקדקים הראשונים קראו לה ולאותיות וי״ו, יו״ד: אמות הקריאה, מפני כי הקדמונים השתמשו באותיות ההן במקום התנועות שהמציאו אחרי כן בעלי המכורה במאה הששית והשביעית לספה״נ להקל הקריאה.— הא׳ להיותה ממוצא הגרון תתחלף בשאר אותיות הגרון (הח״ע) ובשאר אמות הקריאה (וי״ו, יו״ד). לקלות הברתה תבוא לפעמים נחה או תחסר לגמרי. ותבוא נוספת בראש המלה או בסופה. בימי חכמי המשנה השתמשו בה לסמן המספר אחד (שקלים פ״ג מ״ב).

א״ב (אלף בית)— מי היה הממציא הראשון של האותיות והכתב לא נדע אל נכון. הכנענים יכנו את ממציא הכתב „טאוט המצרי״. המצרים יאמרו כי גר אחד מארץ אשור הביא להם מעשה הכתב. היונים קבלו כי קדמוס מלך צור למד אותם לכתוב. אייזעביוס מחליט כי משה בן עמרם המציא את הכתב. חוקרים אחדים ישער כי הבבלים היו הממציאים הראשונים. כמ טנר (אבות פ״ה) אמרו כי הכתב הוא מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. אבל לשוא נעמול להוציא דבר אמת מפי החוקרים על מציאת הכתב בכלל, כי ענן וערפל פרושים על ענינים כאלה, ולזאת נשים פנינו ביחוד אל כתב העברים והיהודים. — לפי דעת ר׳ יוסי (סנהדרין, כ״א) ור׳ נתן (ירושלמי מגילה פ״א ה׳) כתבו היהודים בתחלה ספריהם בכתב עברי, הוא הכתב שהשתמשו בו עד עזרא לכל דבר קודש, ואשר יכתבו בו כיום השומרונים את ספרי תורתם. הכתב הזה הביאו העברים עמם מארם נהרים (אשור ובבל) למצרים. שמה שנו מעט תמונות האותיות ואיזה מהן קבלו תמונות אותות המספר של המצרים. אולם עזרא החליף את כתב העברי בכתב האשורי, הנקרא גם כן „כתב מרובע״ או „כתיבה תמה״, הוא הכתב אשר יכתבו בו כיום היהודים את ספרי תורתם ואשר השומרונים יכנוהו בשם „כתב עזרא״, והניח להשומרונים הכתב העברי להשתמש בו, הוא הכתב הנקרא בפי הז״ל „כתב רועץ״ או כתב ליבונאה (סנהדרין, כא:) כי עזרא השתדל בכל עז להתרחק מן השומרונים. ובדעה הזאת מחזיקים גם הרמב״ן בסוף פירושו על התורה והר׳ יוסף אלבו בספרו העקרים (מאמר ג ט״ו). אבל דעת ר׳ יהודא הנשיא (סנהדרין שם) כי התורה נכתבה בימי משה בכתב אשורי, ונקרא כן לא מפני שהובא מאשור כי אם מפני שהוא „מאושר בכתב״. אביי אומר כי תמונת השין בתפלין של ראש היא הלכה למשה מסיני (מנחות ל״ה), ועם הדעה הזאת הסכימו רבים מהאמוראים והגאונים, כמו ר יהודה הלוי בעל הכוזרי (מאמר ד׳ כו), הרמב״ם (תשובות פאר הדור ז׳) ורבים זולתם. גם חכמי האומות נפלגו בדעותיהם בנוגע להתרת השאלה הזאת. התיאולוגים הפרוטסתנטים (יוהאן בוקסטארף [הבן], וואכסמוטה, ליגטפאאט רעלאנד, ראו) יחליטו כי כתב האשורי קדום מאוד ובו נתנה תורה, התיאולוגים הקתולים ישערו, כי כתב האשורי הוא תיקון עזרא (פטר דניאל הייטוס, מארינוס, אליאס די פין). והנה הרבה דיו נשפך בהתרת השאלה הזאת, זגבל

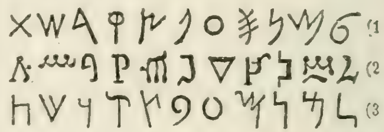
קשה להוציא מן כל ההשערות האמורות בענין הזה דבר אמת לאמתו. ובכלל נאמר כי החוקרים יסכימו שהתורה נכתבה בכתב עברי, והכתב האשורי הביא עזרא מבבל, והמאמינים יחזיקו בדעת ר' יהודה הנשיא כי התורה נכתבה בתחלה בכתב אשורי. אבל גם כתב האשורי סבל שנויים בהמשך הזמן, וגם לא בכל המקומות כתבו אותו באופן אחד. בארץ ישראל בימי חכמי תלמוד הירושלמי היו כותבים הרגל השמאלית של אות ה"א דבוקה למעלה כמו באות ח" כנראה מירושלמי מגילה (פ"א ה"ט) שאמרו: תורת הראשונים לא היה ה" שלהם כתום, שמזה נראה ברור כי בימיהם היה כתום, אולם בפרס בימי חכמי תלמוד בבלי עשו לכרעיה דה"א תלויה (מנחות כ"ט:) גם הר"אש בתשובותיו (כלל ג' יא) אומר כי "צורות האותיות אינן שוות בכל המדינות. הרבה משונה כתב ארצנו (אשכנז) מכתב הארץ הזאת (ספרד), ואין פסול בזה רק שלא יעשה ה"הין חתין כמו שמפורש בגמרא (שבת ק"ג)", ובגלל השנויים האלה רבו כללי יושר הכתיבה ונתרבו הדינים בו מזמן התלמוד עד היום.— הכתב האשורי נקרא גם כן "כתיבה גסה" להבדילו מן כתב רש"י הנקרא "כתיבה דקה" הוא הכתב שכתבו בו בימי הבינים שטרי הדיוטות (הגהות מיימוני הלכות ס"ת פ"ז).— מלאכת הכתב התפשטה בין העברים בראשית צמיחת האומה. כבר בימי משה ויהושע לא היתה המלאכה הזאת הדשה ביניהם (עיין שמות י"ז. 14; כ"ד 4. 7. לה. 72; במדבר ל"ג 2; דברים ל"א 24.9; יהושע ח" 32; י"ח 6. 8. 9.) גם בימי שפלות האומה, בימי שפוט השופטים היתה מלאכת הכתב ידועה מאוד גם לנערים. (שופטים ח" 14) ובנוגע לאותיות מנצפך אשר בסוף המלה תמונה אחרת להן, ידועה דעת התלמוד כי מנצפך צופים אמרום (שבת ק"ד), אבל מה המריצם לנביאים לשנות תמונות האותיות האלו בסוף המלה? יש אומרים כי הנביאים תקנו האותיות הכפולות לתועלת הבנת המאמרים ופסוקי התורה, כידוע שבראשונה נכתבו המלות סמוכות ודחוקות זו לזו בלא שום הפסק ביניהן ומזה נשחתה לפעמים הכונה, ולזאת תקנו הנביאים שתמונת האותיות מנצפ"ך בסוף המלה תהיה משונה מתמונתה באמצע המלה.

השמות אשר קראו העברים לאותיותיהם לקוחים על פי הרוב מעבודת האדמה וממלאכת ציד דגים, העבודות שעסקו בהן העברים והצורים כמו אלף—שור, למד (מלמד הבקר), מם—מים, נון—דג, צדי — רשת. אבל להתלמוד דרך אחרת בזה (עיין להלן). סדרן של האותיות בא"ב העברי ידוע: א, ב, ג, ד, וכו". הסדר הזה הוא ישן נושן, כי כבר נמצאו בכתבי הקודש מזמורים וקאפיטליך, אשר פסוקיהם הולכים על סדר הא"ב. (ראה תהלים ט. כ"ה, ל"ד, ל"ז, קי"א, קי"ב, קי"ט, משלי ל"א איכה א—ד) הסדר הזה נקרא אלף־בית בשמות שתי אותיות הראשונות מסדר הזה. השם אלף־בית נפגוש בחבורו של פהילילליוס, אחד מחכמי יון שחי בתחלת הבית השני (כארבע מאות שנים לפני ספה"נ) ויען כי היונים קבלו הכתב עם שמות האותיות מהעברים והצורים, לזאת נשפוט מזה בצדק כי כבר בימים הקדמונים נקראו גם בין העברים סדרן של האותיות ותמונותיהן בשם "אלף־ביה." אולם בתלמוד נמצאו גם סדורים אחרים: 1, את, בש, גר, דק, הץ, ופ זע, חס, טן, ים, כל. 2, אהס, בטע, גיפ, דכצ, הלק, ומר, זנ, שת; 3, אל, בם, גן, דס, הע, ופ, זץ, חק, טר, יש, כת, (שבת ק"ד). ולפי הנראה היו להם הסדורים האלה ביחד עם שמות האותיות ענין ללמד מתוכם מדות טובות ותורות המוסר לנערים המתחילים, כי כן אמרו (עם) אתו דרדק' וכו" ואמרו וכו": א, ב, ־ אלף בינה, ג, ד-גמול דלים וכו". וישנו מדרש שלם על דבר האותיות ושמותיהן וסדרן, הנקרא "מדרש אלפא ביתא דר' עקיבא", שמפרש הכל בדרך דרש ורמז להעיר למוכר אזן המתחילים. אבל לבעלי הסוד דרך אחרת בזה, כי לפיהם תמונת האותיות ושמותיהן וסדרן יורו על ענינים נסתרים ונשגבים שהמה למעלה מן הטבע.— עוד סדור אחד נמצא להאותיות לפי סדור המספרים: יחידות עשרות, מאות: 1, אט בח, גז, דו; 2, יץ, כפ, לע, מס; 3, קץ, רף, שן תם; סכום מספר כל שתי אותיות משורה 1 יעלה לעשר, משורה 2—למאה ומשורה 3—לאלף, כי האותיות הכפולות עולות: ך — 500 ם—600, ן—700, ף—800, ץ—900. והאותיות: ה, נ' ך, לא יבואו בקהל הסדר הזה, ובכל זאת גם להן תכונת אותיות הסדור, כי גם הנה

מתחלפות זו בזו. הסדור הזה נקרא „א״ט ב״ת דרי חייא״ ככהנבנ:) ובנוגע להשתלשלות הכתב יובאו בזה ארבעה א״ב הקרובים זה לזה במקום ובזמן: 1, כתב כנען (פיניקי), 2, כתב עברי (השומרוני, רויץ, ליבונאה), 3 כתב כורי שבו נכתבה הברית החדשה, 4, כתב אשורי (כ.זב עזרא, כתב מרובע, כתיבה תמה).

4) א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ

4) ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת

הכתב יד בכתב אשורית היותר עתיק הידוע לנו הוא קובץ ספרי הנביאים שנכתבו בשנת 916 לספה״נ עם ניקוד הבבלי בבית עקד הספרים אשר בפעטערסבורג.

אב. הוראת השם העצמית היא: איש המוליד ביחס אל הנולד לו. (בראשית מד 19׳ וברבוי יכלול האב והאם (דברים כ״ד 16) ויקרא בשם הזה גם אבי המשפחה, השבט והגוי כלו (דברים יח 8; במדבר לו, 1; בראשית יז 4) ועל צד השאלה יקרא בשם אב גם ממציא דבר חדש (בראשית ד 21), מסבב להתהוות איזה דבר (איוב לח 28) יועץ (בראשית מ״ה 8), מורה (מ״ב ה׳ 12), אדון (ש״א כ״ד 12), הונן ומרחם (איוב כ״ט 16): ובכנוי יאמר השם אב גם על השם יתברך המהולל את כל והמחונן והמרחם את עמו (דברים ל״ב. 6).

על פי התורה הכתובה על האב לחנך את בניו ובנותיו בדרכי התורה והמוסר. למען לבנין את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון (דברים ז, 7), להשמיע לאזנם מוסרו הטוב (משלי י״ג-) להרחיק את בנותיו מפריצות ולהרגילן להיות צנועות ותמימות במעשיהן (ויקרא י״ט 28). ולעמת זה תתן לו התורה הכח והזכות להפר את נדרי בתו אשר תדר לה׳ ואסרה אסר ואסר על נפשה בבית אביה בנעוריה (במדבר ל 4—6), ולמכור אותה (בעודה קטנה) לאמה [שמות כא 7] אבל המכירה הזאת איננה מכירת גוף רבת לעבודת עבד כשפחה, כי אם להיות פלגש לאדוניה או לבנו ולהיות נחשבת כאחת מבנות המשפחה והרי המכירה הזאת כעין קדושין. ולזאת לא היה רשאי למכרה למי שאינו יכול ליעדה לו לאשה או לבנו (רמב״ם הלכות עבדים פ״ד). כי תתן התורה לאב הכח והעוז להדיר את בנו בנזיר (נזיר פ״ד מ״ו). רושמי החק הזה נמצא בהכתובים המספרים על דבר נזירות שמשון (שופטים י״ג). פרטי הספור יורונו כי מנוח האמין לדברי אשתו בדבר הבשורה כי יולד להם בן, ואך דבר הנזירות חפץ לשמוע בעצמו מפי המלאך, מיראתו פן לא הבינה אשתו את מצות המלאך או פן הסרה או הותירה מעט מדבריו בדבר הנזירות, דבר יקר ונכבד בימים ההם. ויעתר מנוח לה׳ כי יתראה אליו המלאך להורותו מה לעשות לנער היולד ובקש לשמוע בעצמו פרטי הדבר הזה, למען לא יכשל בלשונו ולא יאמר פיו דבר שלא נצטוה עליו בהדירו את בנו לנזיר, כי אחריות הדבר עליו, יען אך לו הזכות לעשותו.

אבגתא אחד משבעת הסריסים אשר שרתו את פני המלך אחשורוש בעל ושתי ואסתר (אסתר א׳ יו״ד)

אבדה. לפי תורת משה המוצא אבדה מחויב לאספה אל ביתו ותהיה עמו עד אשר ידרשו אותה בעליה מידו (דברים כ״ב 1—3). אבל באיזה אופן יכלו הבעלים לדעת מי מצא את האבדה ולדרוש אותה מידו? זאת לא ידענו מהתורה הכתובה, אך התורה המסורה ביארה לנו. כי המוצא מציאה מחויב להכריז על אדותה בשער בת רבים, למען ישמע בעל האבדה ויוכל לחזור על אבדתו ולדרשה על פי סמניה. ושלש פעמים בשנה בשלשה רגלים, בהקבץ כל ישראל יחדיו להראות את פני ה׳ היו מכריזים על האבדות. והבדילו לזה מקום מיוחד בירושלים, למען לא נבוך על בעל האבדה למצוא את מוצאה, ונקרא המקום הזה „אבן הטועין״ (לשון טעות. כי לאובדי אבדות), לשם נפנו המוצא אבדה ובעליה, זה עומד ומכריז וזה נותן סמניה ונוטלה (ב״מ

פ״ח]. התקנה הזאת נתקנה בלי ספק זמן רב אחר משה. כי בימי שפוט השופטים, לפני מלך מלך בישראל, חלק העם לשבטים, כל אחד בנה לו במה לעצמו, ולא היה אז מרכז אחד לכל ישראל, תל שהכל פונים אליו, ולזאת לא היה אז מקום להכריזות כאלה, ולכן כאשר אבדו האתונות לקיש שלח את שאול בנו לבקשן בארץ שלישה, בארץ שעלים ובארץ ימיני וגם פנה אל הרואה (ש״א ט) ולא עלה על לבו להמתין עד אשר יכריז המוצא אותן, מפני כי אז לא היו נהוגות עוד ההכרזות.— עוד היה מנהג לפנים בירושלים שמי שאבדה לו אבדה היה בא לבית המקדש ונכנס דרך שמאל ומקיף לימין (שלא כדרך כל הנכנסים שמקיפים מימין לשמאל) והיו שואלים אותו: מה לך מקיף לשמאל? והיה אומר להם שאבדה לו אבדה, וע״ז היו משיבים לו: השוכן בבית הזה יתן בלב מי שמצאה ויחזירה לך מיד (מס׳ שמחות פ״ו). ומשחרב ביהמ״ק התקינו להכריז בבתי מדרשות (ב״מ כ״ח).

אבדון, מקום ההשחתה והכליון, נרדף עם השם שאול, והוא כנוי מליצי אל הקבר. השם הזה נמצא אך בכתובים, ובפי חכמי התלמוד נקרא המקום הזה „גיהנם״, בו תבוא נפש הרשע לקבל ענשה על חטאתיה ולהטהר מחלאת טומאתה אשר דבקה בה בארץ החיים. משפט הנפש בשאול לפי דעת בעלי התלמוד לא ימשך יותר מי״ב חודש (עדיות פ״ב מ״י), חוץ מהמינים והמסיתים, שנדונים בגיהנם לדורי דורות (ר״ה י״ז), אבל לעתיד לבוא כשתכלה הרשעה מן העולם יתבטל גם האבדון [נדרים ח״]. האבדון הוא אחד מן הדברים שנבראו קודם שנברא העולם (פסחים נד) כמו הגן עדן, כי בלי שכר ועונש אין העולם יכול להתקיים, ולזאת אמרו והנה טוב מאוד זה הגיהנם והגן עדן (ב״ר פ״ט). שבעה שמות לאבדון ומזה יצא להם שבעה מדורי גיהנם: שאול, אבדון, באר־שחת, בור־שאון, טיט־היון, צלמות וארץ תחתית, ושלשה פתחים לו: אחד במדבר, אחד בים ואחד בירושלים (עירובין י״ט). אולי כונתם בזה כי בעקב החטא בא העונש לא רק במקום מכוון כמדבר וים, כי אם גם בארץ נושבת. השמות האלו יורו כי לפי מושגם האבדון הוא למטה בארץ. אולם יש מי שאומר כי הוא למעלה מהרקיע (תמיד ל״ב). ויען כי יצר לב האדם רע מנעוריו ומספר הרשעים לפי זה רב יותר ממספר הצדיקים, ויען כי בו ידונו כל הפושעים כבני ברית כמי שאינו בן ברית (ר״ה י״ז), לכן אמרו כי מקום הגיהנם הוא גדול הרבה מכל העולם; כן אמרו: העולם אחד מששים בגן, גן אחד מששים בעדן, עדן אחד מששים בגיהנם (פסחים צ״ד).

אבה, חלפו עם אניות אבה (איוב ט׳ כ״ו) לדעת רש״י והראב״ע הוא שם נהר או מקום ידוע. געזעניוס ופירכט משערים כי אבה הוא הקנה הרך שעושים ממנו אניות קטנות הנקראות כלי גמא (ישעיה י״ח ב׳) ולדעת הרד״ק אניות אבה הן אניות האויבים ושודדי הים. ויש משעריכ כי אבה הוא אי בים התיכון קרוב לצור, והוא הנקרא בשפת יון Eubœa, כי הצורים בימי קדם על נכון הקדימו לבוא אל האי אבה הקרוב להם בטרם נסעו תרשישה הרחוקה מהם. ולזאת בימי שלמה נקראו האניות „אניות תרשיש״, אך קודם לזה התפרסמו „אניות אבה״ על ידי המסחר הרב שהיה לאי ההוא.

אביב, התבואה וביחוד השעורה כשהיא בשבלים נקראת אביב, ובעבור זה נקרא החודש ניסן בשם חודש האביב. (שמות י״ג, 4; כ״ג, 15; ל״ד, 18; דברים ט״ז 1), מפני כי בחודש הזה מתבשלת השעורה בארץ ישראל ובסביבותיה. והכופרים האחרונים כינו את כל תקופת ראשית הצמיחה במדינות אייראפה בשם אביב (פריהלינג). החודש אביב הוא אחד מארבעה החדשים אשר נקראו בכתבי הקודש בשמות, והמה: אביב (ניסן), זיו (אייר), אתנים (תשרי), בול (חשון); אבל על פי הרוב החדשים היו ידועים לא בשמותם כי אם בסדורם, וקראו לחודש ניסן החודש הראשון, לחודש אייר — החודש השני וכן הלאה. וביחוד מצינו זאת בספרי הנביאים ירמיהו ויחזקאל. אך כאשר גברה ממשלת הפרסים על מערב אזיא התפשטו לאט, לאט שמות החדשים של הבבליים גם בין היהודים וקראו להם בשמות: ניסן, אייר, סיון, וכו׳, תחת אשר עד הנה היו ידועים ונקראים בסדר מספרים.

החודש הזה הוא ראשון לחדשי השנה לבני ישראל בנוגע לעניני הדת (שמות י״ב 2. ר״ה. פ״א. מ״א) ושביעי לשנת אזרח, המתחלת

מחודש תשרי, ככתוב וחג האסיף (שהוא בחודש תשרי) תקופת השנה [שמות ל״ד 22). בעשור לחודש הראשון הכינו להם בני ישראל שה לבית אבות, שה לבית להקריב אותו קרבן פסח לה״ בארבעה עשר בו בין הערבים. ומן העת ההיא עד יום האחד ועשרים בחודש הזה בערב, שבעת ימים, יאכלו בני ישראל אך מצות וכל שאור וכל חמץ לא ימצא בבתיהם (שם י״ב, 3, 6, 18, 19). הצווי לאכול מצות בשבעת הימים הנזכרים בא להם כבר טרם יצאו ממצרים (עיין שם) וכפי הנראה נהגו בזה גם ימים רבים לפני זה. דבר אברהם ובן אחיו לוט הכינו להאורחים אשר באו לחסות בצל קירתם עגות מצות (בראשית י״ח, 6, י״ט, 3), אשר לפי המקובל באומה פרס הפסח היה (ב״ר פ״ מ״ח). והנוסעים יספרו כי גם עמים רבים אחרים בארצות הקדם יאכלו מצות בחודש האביב. בחמשה עשר לחודש הזה יצאו בני ישראל ממצרים ביד רמה מעבדות לחרות, ובאחד ועשרים בו עברו ביבשה בתוך הים (ים סוף) והמצרים אשר רדפו אחריהם צללו כעופרת במים אדירים. ולזכרון הדבר הגדול הזה יחוגו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם עד היום את חג המצות, שבעת ימים. בששה עשר בו היה יום הנפת העומר, ואחרי כן הותר להם לבני ישראל לאכול מתבואה חדשה. באחד לחודש הזה נהגו בני ישראל בימים הקדמונים להתענות על מות שני בני אהרן: נדב ואביהוא; בעשירי בו — על מות מרים הנביאה אחות משה ואהרן; ובעשרים וששה בו — על מות יהושע בן נון משרת משה (מגלת תענית מאמר האחרון).

מן המאורעות שאירעו בחודש הזה בזמנים שונים, כפי המסופר בכתבי הקודש ומקובל באומה, נזכיר בזה אלה: באחד בו חרבו מי המבול מעל הארץ (בראשית ח״ 13). בפרק הפסח נגלה ה״ במחזה אל אברהם אבינו לכרות עמו ברית בין הבתרים והודיע לו את אשר יקרה לבניו באחרית הימים, ואל משה היה להודיעו כי כבר בא הקץ לענים ומרודים של בני ישראל בארץ מצרים (שם ט״ו, שמות ג, ס״ע פ״ה) בפרק הפסח נולד אבינו יצחק (ס״ע שם). בעשור לחודש הזה עלו בנ״י מן הירדן בימי יהושע בן נון לבוא לרשת את ארץ כנען; בכ״ב בו צרו על יריחו וסבבו את העיר בפעם הראשונה (יהושע ד׳ 19 כ״ע שם); בפרק הפסח עלה סנחרב מלך אשור ויצר על ירושלים אבל שב לנינוה אבל וחפוי ראש כי מאה ושמונים וחמשה אלף איש מאנשי חילו נפלו בלילה אחד פגרים מתים מהוץ לחומות ירושלים (מ״ב י״ט, 35, ס״ע שם). באחד לחודש הזה באה הנבואה ליחזקאל על דבר מפלת מצרים על ידי נבוכדנצר מלך בבל (יחזקאל כ״ט. 19). בי״ג בו כתב המן את הספרים להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים בכל מלכות פרס ומדי; בט״ו בו נכנסה אסתר המלכה לפני המלך אחשורוש לבקש מלפניו על עמה ועל מולדתה, בט״ז בו תלו את המן צורר היהודים (אסתר ג״ 12, ה, 1; ז, ס״ע פ״ כ״ט).

אביון. כתבי הקודש מלאים מהובות האדם לאביונים. האביון נקרא בפי נותן התורה אח (דברים ט״ו, 9). העונש הגדול שהגיע להערים סדום ועמורה היה על אשר הקשירו לבם ולא החזיקו יד עני ואביון (יחזקאל ט״ז 49). ואם לא נמצא רושם מכתי מחכה וחכר לעניים ואביונים נוסדים על חשבון העדה בימי הזם, כאשר נראה בימינו אלה בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר, הוא מפני כי בימים הקדמונים האלה החוב לעמוד לימין אביון היה נטוע בלב כל איש פרטי, ולזאת לא היה אז הצורך להעדה לצאת לישע האביונים, ואך כאשר רגשי רחמים וחסד ההלו להתקרר בלב האישים הפרטים, אך אז נוטל החוב על העדה לדאוג לטובת האומללים. וזה האות כי מדת החסד והרחמים עמדה בימים הראשונים במדרגה יותר גבוהה מאשר בימינו אלה.

אבל המחוקק לא הסתפק בהרגש הרחמים והחנינה שהיה אז בלב כל איש פרטי, כי אם חקק חקים צדיקים ומשפטים ישרים לטובה האביונים. ואם נתבונן בהחקים והמשפטים האלה נמצא כי כלם מכוונים אל תכלית אחת והיא: **להחזיק ביד עני ואביון, אשר מטה ידו** על ידי שילוהו כסף **או תבואה די צרכו, לבל** יפול למהמורות הדלות והשפלות ויהיה עם **אחיו** בני בריתו, על־ידי **יגיע כפו, חיו**

אזרח, ולא היו עני מחזיר על הפתחים, פושט יד ומקבל נדבות תמיד (ויקרא כ"ה); אולם מהעניים אשר נפלו לדיוטה התחתונה, המבקשים פרוטות ופתותי לחם, האוכלים לחם עצלות ואינם עושים מאומה, מעניים כאלה לא דבר המחוקק מאומה, ואך לגר, ליתום ולאלמנה, המה העניים שאינם מכשרים לעבודה, צוה לתת לקט שכחה ופאה ועוללות הכרם להחיות נפשם. ולא צוה לתת להם אפוי בכדי להרגילם לעבודה: יקצרו המה בעצמם פאה השדה, יטחנו ויאפו, ולחם עצלות לא יאכלו.— החקים האלה מראים עוד באצבע עד כמה היה גדול כבוד הבריות בעיני מחוקקנו, כי העני המקבל מתנה מידי אחיו העשיר כלימה תכסהו ופניו משתנות ככרום, אבל אם יקצור פאת השדה לא יבוש ולא יכלם כל כך, כי יקבל טובתו מידי יוצרו ומידי הטבע אומנתו, הנותנת להם לכל בשר, לעשיר ולרש, באין הבדל. אכן ברבות הימים נשתנו העתים לרעה, ולכן בספר ישוע בן סירא, שחי במאה השניה לפני ספה"נ, ידובר מעניים המחזירים על הפתחים כמחזיון נפרץ.

בשם אביון יכנו בכתבי הקודש גם הצדיקים שהיו על פי רוב גם אביונים, ולזאת היו מעולם נבזים ושפלים בעיני רבים מהעם. כן נראה מהרבה פסוקים בתנ"ך (לדוגמא ראה עמוס ב, 6, ישעיהו כ"ט, 19). החקים הרבים לטובת האביונים יוכיחו גם כן למדי כי מצב האביונים היה בתכלית השפלות מעולם, ולזאת מצא המחוקק לנחוץ לסוכך עליהם באברת החקים הרבים הטובים והישרים שחקק למענם.

אביונה, לדעת חז"ל ענינו תאות המשגל ולכן פירשו הפסוק: ותפר האביונה (קהלת י"ב, 5) שתתבטל ותופר התאוה המטלת שלום בין איש לאשתו (קהלת רבה). ולתרגום השבעים היא שם פרי המעורר תאות המאכל והמשגל (קאפפער-בעערע). גם במשנה מצינו פרי בשם אביונה (מעשרות פ"ד מ"ו). אבל לדעת חכמי העמים הוא כנוי לעץ השקדים. העץ הזה יקדים להוציא פרח ולהציץ ציץ בימי הסתורה בחדש טבת, בעת אשר הענפים המה עוד ערומים באין עלים עליהם. בתחלה יתראו הפרחים בצבע שושנה אדומה, אבל לאט לאט ישתנה מראיתם ויהפכו למראה לבן. ובגלל תכונתם זאת יתארו הקדמונים את ראש האיש הזקן בתבנית פרחים לבנים על ענפי עצי השקדים היבשים מקור וקרח. ולזאת יתרגם לוטהער את הפסוק ותפר האביונה: „וועגן דער מאנדעל-בוים בליהט" כלומר לעת זקנה ושבה.

אבי, אשת אחז, אם חזקיהו המלך. (מ"ב י"ח ב') ובדהי"ב (כ"ט') נקראת אביה בת זכריהו, ולזאת יש מי שאמר כי היא בת זכריהו הכהן שנהרג במקדש ה' במצות המלך יואש. אבל האומר כן אינו אלא טועה, כי לפי זה היתה האשה הזאת בת תשעים שנה כאשר נשאת לאחז והוא נער אז בן עשר שנים (צא והשוב) יתלד לו בן.

פה מקום אתי להעיר דברים אחדים ע"ד קריאת השמות בין היהודים. 1) בימים הקדמונים קראו שמות להנולדים מעין המאורע: יצחק—כל השומע יצחק לי, עשו, שעיר, מפני כי בעת גיחו מבטן אמו היה מכוסה בשערות כלו כאדרת שער, יעקב—וידו אוחזת בעקב עשו (בראשית כ"א, כ"ה). שמות רבים מורים על הגות לבם ותקותם של ההורים אשר יקרה אותם בימים יבואו או על דבר עתידות פרי בטנם, ומזה הסוג שמות שבטי בני יעקב; השם דבורה אולי מורה כי היתה תקות ההורים כי בתם הנולדה להם תהיה חרוצה במעשיה כדבורה. אח[illegible] החלו לצרף שם אל לשמות הבנים: שר[illegible] למואל, ומימי דוד מצאנו בכתבי הקודש [illegible] מאות שמות עם הוספת השם יה בתהלתם [illegible] בסופם: יהוא, ידידיה, וכל מלכי יהודה [illegible] יהושפט (הוץ משלשה) נקראו בשמות [illegible] השמות: יה, אל, נסמכים אל הפעל נתן: יהונתן, מתניה, נתנאל, נמצא אך בשמות הזכרים, ומזה נוכל לשער כי רק הבנים הזכרים חשבו למתת אלהים ולא הנקבות, כמאמרם ז"ל: אשרי מי שבניו זכרים וכו' (פסחים כה.) בימי משה נפגוש שמות אשר כנראה מוצאם משפת מצרית, כמו משה, אהרן, פנחס. בימי שפוט השופטים נמצאים שמות בסמיכות אל השם בעל שנהפך אחרי כן להושת: איש בשת, מפיבשת. בין הלוים נפגוש השם אלקנה (אל קנה), כמו קניתי איש

את ה׳ ; בראשית י״ א׳) ובין הכנענים - דיינ׳ הלקית (חלקי יה), כמו שנאמר ה׳ הוא נחלתו (דברים י״ח). 2) בימי הבית השני החלו לקרוא שמות הנולדים בשמות קרוביהם: האב, וביחוד אבי האב, או בשמות אנשים המצוינים והודעים באומה בצדקתם: יעקב, יוסף, ראובן.... ואך השמות אברהם, משה, אליהו לא נמצא בימים ההם; יוכל היות כי לרוב קדושת הצדיקים האלה לא העיזו לקרוא אנשים פשוטים בשמם מפני כי חשבו זאת לחלול קדושתם. 3) מתי נשתרבב המנהג לקרוא שם להבן הנולד בעת המילה לא נדע אל נכון, אך זאת נדע כי כבר בימי הבית השני נהגו כן (עיין לוקה 21,2).

אביאל, 1) אבי קיש (אבי שאול) ונר (אבי אבנר) (ש״א י״ד) ובדברי הימים א׳ ח׳ ל״ג נקרא גם הוא נר. 2) אחד מגבורי דוד (דהי״א י״א ל״ב) ובשמואל ב׳ (כג ל״א) נקרא אבי עלבון.

אביאסף, אחד מבני קרח (שמות ו׳ כד׳), ובדה״א (ו׳ ה׳) נקרא אביסף ולדעת ר׳ יוחנן (שיר רבה פ״ד) הוא אסף המשורר שחבר איזה מזמורים בספר תהלים. בספר התורה יסופר עליו ועל שני אחיו כי המה לא מתו כאשר פתחה הארץ את פיה ותבלע את אביהם קרח ועדתו בהצותם על ה׳. (במדבר כ״ו) ובעלי האגדה מוסיפים עוד לאמר כי אף קרח נבלעו בארץ ביחד עם אביהם ועדתו, אך נשארו בחיים מפני כי עשו בעת ההיא תשובה ונתבצר להם מקום בגהינם (מגילה ד׳), וחבר אז אסף המזמור ע״ג בתהלים ואמר על עצמו ואני כמעט נטיו רגלי.... (ויקרא רבה פ׳ י״ז). אם קבלה היא נקבל אבל פשט הכתוב (דהי״א כ״ה) מורה כי אסף המשורר חי בימי דוד קרוב לחמש מאות שנה אחרי קרח ובניו״

אבות אין קורין אלא לשלשה: לאברהם, יצחק ויעקב (ברכות טז:). אם כי מפורש הוא בכתוב: ה׳ אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם (שמות ג׳) בכל זאת הצריכו חז״ל להזהיר לבלי לקרות בשם אבות כי אם לשלשה אלו, להוציא מדעת חכמים כארטאפאנוס היוני ופילון האלכסנדרוני שהעלו גם את יוסף למעלת האבות ויספרו עליו כי גם עליו נגלה אלהים כאשר לאבותיו אברהם, יצחק ויעקב. ובאמת איזו פסוקים בכה״ק (תהלים ע״ז טז; פ, ב׳; פ״א, ו) יורו כי מעלת יוסף נשתוה למעלת יעקב. ויוכל היות שאמרו זאת גם כן להוציא מדעת החושבים גם דוד ויתר השבטים בכלל האבות. (פעלי השליחים 29,2 8,7).

זכות האבות עמדה להם פעמים רבות לישראל להצילם מרדת שחת ואף אחרי עבור שנים רבות תמה זכות אבות (שבת נ״ה). על האבות האלה ר״ל אברהם, יצחק ויעקב נאמר בקבלה כי נולדו בתשרי ומתו בתשרי [ר״ה י״א] ותקנו תפלות שחרית, מנחה ומעריב [ברכות כ״ו:] והקב״ה הטעימם מעין עולם הבא ולא שלט בהם יצר הרע [ב״ב י״ז] וכי אמונתם בה׳ היתה גדולה, חזקה מאד ולא הרהרו אחר מדותיו כמשה [סנהדרין קי״א] ושהקב״ה מחזיק להם טובה בעבור שהודיעו שמו תהלה בעולם [מנחות נ״ג] ובכל זאת אלמלא בא הקב״ה עמהם בדין גם המה לא היו יכולים לעמוד [ערכין י״ז].

אביגיל א) אחות דוד שנולדה עם אחותה צרויה מאם דוד לבעלה הראשון ושמו נחש [דהי״א ב׳ ט״ז] כי כן נקראת בשם אביגיל בת נחש (ש״ב י״ז כ״ה) והיא ילדה את עמשא לאיש ושמו יתרא הישראלי [שם] או יתר הישמעאלי (דהי״ב ט״ז). ב) אשת נבל הכרמלי, היא היתה אשה יפת תאר וטובת שכל, אך (יוכל היות באשמת הוריה אוהבי כסף) נשאת לנבל העשיר איש כילי ורע מעללים. כאשר חרף וגדף נבל את דוד וקראו עבד מתפרץ מפני אדוניו יען כי בקש מאתו (כאשר יעשו שיבי הבעדואינים גם היום) לתת כאשר תמצא ידו לנעריו אשר היו חומה על אנשיו גם לילה גם יומם ואשר באו אליו על יום טוב בגזזו את צאנו בכרמל לשאול בשלומו בשם דוד, ויחגור דוד את חרבו לקחת נקם ממנו, יצאתה אביגיל במנחה לקראתו ובחכמת פיה *) השיבה את חמת דוד מעל בעלה. אבל לא ארכו לו הימים וכעשרת הימים אחרי כן מת נבל מיתה **פתאומית**, ותהי מיד אביגיל לדוד

---

*) (הבטוי „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים“ שהשתמשה בו אביגיל בדבריה עם דוד (ש״א כ״ה 29) מורגל מאד בין היהודים

לאשה, ותלד לו בן כלאב (ש״ב ג׳) (בתרגו השבעים נקרא דליה) או דניאל כבתוב בספר דהי״א (ג׳ א׳).

המעיין בכתובים יראה כי בהפגישה הראשונה עם דוד כבר רמזה אביגיל לדוד כי בכל הפין נפשה נכונה היא להיות לו לאשה, ודוד גם הוא שמר את הדבר [עיין ש״א כ״ה 31, 39]. וגם הז״ל היודעים לקרות·בין השטין בכפורים כאלו ראו במעשה דוד ואביגיל אותות וכמני אהבה ביניהם גם טרם מות נבל. כן אמרו כי כאשר ירדה אביגיל עם המנחה לדוד בכתר ההר נגלתה שוקה והלך דוד לאורה ג׳ פרכאות ואמר לה השמיעי לי (מגילה יד) אולם כה״ק מעולם העלימו גם את עין האנשים היותר מצויינים בשמנה, ויגזרת עלינו להזהר לחשוד בכשרים. כאשר הלך דוד עם אנשיו עם אכיש מלך גת לאפק נגד שאול פשטו העמלקים על צקלג עית דוד וישבו את הנשים אשר בה מקטן ועד גדול, נשבה גם אביגיל בתוכן. אבל דוד מהר ויצל אותה עם יתר השבי הכל השיב דוד לא נעדר דבר (ש״א ל׳).

אבידן בן גדעוני נשיא לבני בנימין, אחד מראשי האבות לבני ישראל, אשר עמד עם משה ואהרן בפקדם את בני ישראל במדבר סיני באחד להודש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים (במדבר א. י״א). הנשיא הזה עם בני שבטו חנו לצד מערב מנגד לאהל מועד תחת דגל מחנה אפרים וכאשר הגו כן נסעו (שם ב׳ כ״ב, י׳ כ״ד). וככלות משה להקים את המשכן היה הוא התשיעי להביא את קרבנותיו לחנוכת המזבח (שם ז׳ ס׳).

אבידע, הבן הרביעי למדין בן אברהם הנולד לו מקטורה אשתו (בראשית כ״ה, ד: דהי״א, א, ל״ג). יוצאי חלצי אבידע ביחד עם בני מדין האחרים הידועים בשם „בני קדם" התישבו על הצי האי סיני ולמזרח הירדן על גבול ארץ מואב. בהמשך הימים נהיו לעם נודד רועי בעדר ועושי מקנה וקנין וידועים בשם מדינים כוחרים או ישמעאלים. כאשר היה ישראל לעם החלה השנאה לרקד ביניהם ופעמים רבות הציקו המדינים לישראל והצירו להם מאד, וגם התחתנות משה מהוקקנו עם אחד מכהני מדין לא הועילה להסיר המשטמה מבין שני העמים האלה ומלחמה היתה תמיד ביניהם: פעם גברה יד ישראל על המדינים והכניעום ופעם הרימו המדינים ראש והראו לישראל את ידם הקשה.

כן יאמרו למשל על שופט צדק: „שופט צרור בצרור הצדק", על נער אוהב — „נער צרור בצרור האהבה". וכונה אביגיל בזה לאמר כי נפש דוד תהיה תמיד תחת השגחת הבורא ולא יאונה לו כל רע.

אביהוא, הבן השני לאהרן הכהן אשר מת על פני אביו עם אחיו נדב בהקריבם אש זרה לפני ה׳ בעת הנוכת המשכן במדבר (ויקרא י׳, א׳) ותצא אש מלפני ה׳ ותאכלם. וכנוי שם „הוא" בשם „אביהוא" הוא תחת שם יה, אלוכדומה משמות המורים על ה׳, אשר דגו בני האדם לדבר אל עמותיהם וכי גם בשם „הוא" השתמשו הנביאים לשם ה׳ בדבור מליצי. יום מיתתם היה באחד בניסן כן כתוב במגלת תענית (מאמר האחרון) וכן הוא בויקרא רבה (כוף פ׳ כ׳), אולם לדעת ר״ח בתנחומא פקודי מתו בח׳ בניסן וכן הוא דעת הראב״ע פ׳ שמיני, כפי הכתוב בזהר (אחרי מות) לא הגיעו בני אהרן במיתתם לעשרים שנה ולא יצאו עדיין מרשות אביהם ולא היו בני עונשים אז. (ומדוע נענשו?). בעיני הז״ל כפי הנראה לא היה הטאם המפורש בכתוב גדול כל כך עד שבעבורו יתחייבו מיתה, ולכן חפשו להם הטאים ופשעים אחרים ומצאו כי הורו הלכה בפני משה רבם, ונכנסו שתויי יין למקדש [עירובין ס״ג, ויקרא רבה י״ב] ואף זה היה כבת עונשם.

אביהוד הבן השלישי לבלע בכור בנימין בן יעקב (דבהי״א ח׳ 3)

אביהיל 1) בת אליאב בן ישי, אשת רחבעם מלך יהודה, ותלד לו בנים את יעוש ואת שמריה ואת זהם (דהי״ב י״א י״ח).

אביהיל 2) אשת אבישור בן שמי מבני בניו של הצרון בן יהודה. (דהי״א 29),

אביחיל 1) אבי צוריאל הנשיא בית אב למשפחות מררי שחנו על ירך המשכן צפונה. [במדבר ג׳ ל״ה).

אביחיל 2) מבני גד בן יעקב אשר התחשבו

בגלעד בבשן ובבנותיה והתיחשו בימי יותם מלך יהודה ובימי ירבעם מלך ישראל. (דהי״א ה׳ 14—17).

אביחיל 3) אבי אסתר המלכה, דוד מרדכי [אסתר ב 15).

אביטוב אחד מבני בניו של בנימין בן יעקב (דהי״א ח׳ י״א).

אביטל אשת דוד המלך, ממנה נולד לו בהיותו בחברון הבן החמישי שפטיה (ש״ב ג׳ ד׳) אשר מיוצאי חלציו היו גדולי ישראל וחכמיו כמו ר׳ יהודא הנשיא (רבינו הקדוש) מסדר המשנה [כתובות ס״ב] ור׳ חייא רבה (ב״ר צ״ה).

אביה 1) אחד מבני בכר בן בנימין בן יעקב (דהי״א ז׳ ח׳).

אביה 2) בן שמואל הנביא, הוא עם אחיו הבכור יואל היו שופטים בבאר שבע, אבל לא הלכו בדרכי אביהם ויטו משפט בהטותם אחרי בצע ושוחד [ש״א ח׳ ב׳). אבל הז״ל אשר ען לקיחת שחד היה בעיניהם חטא גדול מנשוא ואשר הרדו מאוד להינוך ביניהם להדריכם בדרך הישרה לא יכלו להאמין כי בניו של שמואל הצדיק יעשו מעשים כאלה, ולכן הקילו חטאם ואמרו כי כברכתא [שיירא כוהרים] היתה עוברת בבאר שבע והיו מניחין צרכי צבור ועוסקים בצרכי עצמן ומעלה עליהם הכתוב כאלו הטו אחרי הבצע ולקחו שחד. (שבת נ״ו. ב״ר פ״ה).

אביה 3) בן רחבעם בן שלמה מלך יהודה. (דהי״ב י״ג א. ושם בפסוק 20—21 נקרא אביהו ובמ״א ט״ו א—אבים). עלה על כס המלכות בירושלים בשנת ב״א תתקפ״א ומלך ג׳ שנים מקוטעות ומת בשנת ב״א תתקפ״ג. (957—955 לפני כפה״נ). הוא הלך בכל חטאת אביו רחבעם ואך למען דוד נתן לו ה׳ אלהיו ניר בירושלים להקים את בנו אחריו ולהעמיד את ירושלים (מ״א ט״ו ד׳). אבל בעל דה״י כדרכו תמיד להרים מעלת מלכי יהודה ולכבות על קלונם יתאר אותו כמלך ירא וחרד לדבר ה׳. כן יכופר עליו כי במלכו ביהודה לחם עם ירבעם מלך ישראל להסירהו מכסאו ולחבר ישראל ויהודה לממלכה אחת. ויהי לפני החלו להלחם נשא מדברותיו מהר צמרים אל כל ישראל ויוכיחם על מעלם בה׳ לעשות להם עגלי זהב להשתחוות להם ויעוררם להתחבר עם יהודה לממלכה אחת ולעבוד ביחד את ה׳ אלהיהם בירושלים. ורוח לבשה את אביה ויגבר על ירבעם וילכד ממנו ערים ובנותיהן אף כי מספר חילו היה אך ארבע מאות אלף בחור ולירבעם היה שמונה מאות אלף אנשי חיל (דהי״ב י״ג). אבל הז״ל אוהבי האמת חפשו ומצאו מגרעות גם בדברים הטובים שנאמרו עליו בדה״י, ולא יכלו למחול לו האכזריות הנוראה אשר שחת רחמיו והרג משבויי ישראל אחיו חמש מאות אלף איש (דהי״ב י״ז י״ז) ועוד הוסיף חטא על פשע להעביר הכרת פניהם של ישראל בהסירו חוטמם מהם והעמיד עליהם שומרים עד שנתקלקלה צורתן (ב״ר כ״ה ירושלמי פ׳ בתרא דיבמות). ובכל זאת לא כחדו תחת לשונם את הטוב אשר נמצא בו, הללו את גבורתו במלחמה ויחשבוהו להמלכים אשר בימיהם ציץ ופרח יהודה וארצם וממלכתם שגשגו ועשו פרי תנובה לעמם ואמרו כי הפסוק הנצנים נראו בארץ (שה״ש ב׳ י״א) מרמז על המלכים דוד שלמה, רחבעם, אביה ואסא, כי בימיהם עלתה ממלכת יהודה כפורחת [שמות רבה י״א). בשם אמו הפסוקים מחולקים: במקום אחד כתוב כי שמה היה מעכה בת אבישלום, ומאשר אהב רחבעם אביו את אמו מעכה מכל נשיו ופלגשיו הותירו לטובה מכל בניו אם כי לא היה הוא הבכור ויעמדהו לראש ונגיד באחיו ולהמליכו אחריו (דהי״ב י״א). אבל במקום אחר (דהי״ב י״ג ז) כתוב כי שם אמו היה מיכיהו בת אוריאל מן גבעה. המפרש לדה״י מביא שם בשם הירושלמי כי שמה העצמי היה מיכיהו בת אוריאל ונקראת מעכה על שם כלתה אם אסא המלך שהיתה אשת חיל גברתנית (ע״ש). אם קבלה היא נקבל. כמלך אדיר נשא אביה גם הוא נשים רבות ויהי לו ארבע עשרה נשים ויולד עשרים ושנים בנים ושש עשרה בנות (שם 21).

אביה 4) בן ירבעם בן נבט אשר מת לע אביו בעודנו נער (מ״א י״ד) וכל ישראל ספדו לו ויקברוהו. הוא לבדו בא אל קבר מכל בני ירבעם יען נמצא בו דבר טוב אל ה׳ בבית ירבעם. מה הוא הדבר הטוב הזה איננו מפורש בכתוב, ואך חז״ל אמרו

כי ביטל משמרתו ועלה לרגל לירושלים [מועד קטן כ״ה].

אביה 5) ראש בית אב למשמר השמיני מן הכ״ד משמרות כהונה שהעמיד דוד [דהי״א כ״ד י׳]. והיו המשמרות האלה נקראו בשמות ראשי המשמר הראשונים גם בימי הבית השני במפורש בנחמיה (י״ב). השם אביה נזכר גם כן בין שמות החתומים על האמנה בימי עזרא ונחמיה (נחמיה י׳) אבל יוכל היות כי הוא אחד עם הנזכר בדהי״א כ״ד והזקנים ראשי האבות שחתמו על האמנה באו על החתום לא בשמותיהם הפרטיים כי אם בשם כלל המשמר. אגב אורחא נעיר, כי לפי דעת החכם יאכט (בספרו געשיכטע דעס יודענטהום ח״א) השמונים והמשה איש אשר התמו על האמנה בימי נחמיה ללכת בתורת אלהים אשר נתנה ביד משה עבדו (נחמיה י׳) הם המה אנשי כנסת הגדולה הראשונים וגם הירושלמי חושב פ״ה אנשי כנה״ג ולא ק״ך כאשר יחשוב הבבלי.

אביה 6. אשת חצרון בן פרץ בן יהודה שהולידה לו את אשחור אבי תקוע (דהי״א ב׳ 24)

אביה 7) אם חזקיהו מלך יהודה בת זכריהו [דהי״ב כ״ט ו׳]. עיין ערך **אבי**.

אבים בן רחבעם מלך יהודה (מ״א י״ד 31) ובדה״י נקרא אביה [עיין **אביה 3**].

אבימאל הבן התשיעי ליקטן בן עבר שממנו יצאו הערביים. לדעת חכמי העמים נמצאו עוד היום יוצאי חלציו של אבימאל, הוא שבט אחד משבטי הערביים היושב בנגב ערב והידוע בפי סופרי היונים הקדמונים בשם מאלי.

אבימלך 1) מלך גרר. שהי בימי אברהם. כאשר גר אברהם בגרר שלח אבימלך הזה לקחת את שרה אשת אברהם כי מיראתו את אנשי המקום אמר עליה אחותי היא כי ירא לאמר אשתו היא פן יהרגוהו אנשי המקום על אשתו (כמבואר בתרגום השבעים). מזה נראה כי עון גילוי עריות היה בעיניהם המור הרבה יותר מעון רצח ושפיכת דמים. אבל מן השמים מנעוהו מעשות תועבת זמה כי הודיעו לו בחלום שהיא בעולת בעל ואבימלך שהיה איש ירא אלהים לא קרב אליה והשיב את שרה לבעלה אברהם ויתן לו עוד מתנות צאן ובקר ועבדים ושפחות וגם נתן לו הרשות והזכות לשבת בכל ארץ פלשתים כטוב בעיניו. (בראשית כ׳) לא כאשר עשה פרעה מלך מצרים הרשע שנתן לאברהם מתנות בעת לקח את שרה לביתו. וכאשר נודע לו כי אשת איש היא גרש את אברהם מארצו (שם י״ב), כי הרשעים אין מקרבין לו לאדם אלא להנאתן. ולבד זאת נתן אבימלך לאברהם אלף ככף לקנות צעיף או כסות עינים לשרה לכסות ראשה כאשר תעשינה הנשים בעולות בעל בארצות הקדם למען ידעו כלם כי אשת איש היא. כי עתה כבר נוכחה לדעת כי אין כל פחד לנגד עיניה כי אנשי המקום יראי אלהים המה ולא יאונה לה כל רע מצדם, (שם פסוק 16), אבל הז״ל לא האמינו גם בצדקתו של אבימלך, כי האיש הנותן עיניו באשה אין יראת אלהים בלבו, ולזאת אמרו כי הלץ בפכות ובמושב לצים לא ישב, רומז על אבימלך (ב״ר ס״א).

אחרי אשר עזב אברהם את גרר בא אליו אבימלך ופיכל שר צבאו לכרות עמו ברית. אבימלך נתן לאברהם זכות אזרח ואברהם נשבע לו לבלי לבגוד באהבתו גם לזרעו של אבימלך אחריו. בעת כריתת הברית הוכיח אברהם את אבימלך על מעשה הפלשתים ועבדי המלך אשר גזלו מידו הבאר אשר בעמל רב כרה במקום שבתו ומצא מים. ואבימלך הרגיע את רוחו כי בלתי ידיעתו נעשה זאת ומעתה לא יאונה לו כל רע. הכריתת ברית הזאת היא הראשונה מהבריתות אשר בא זכרן בקורות העולם. בדברי הברית לא נמצאו פרטי הדברים והתנאים אשר על שני הצדדים לקיים, כי שניהם הסתפקו בההבטחה שהבטיחו לעשות אך טוב וחסד איש לרעהו ובתם לבב האמינו כי כזה כן זה לא ישקרו באמונתם. אחרי כריתת הברית נתן אברהם לאבימלך שבע כבשות לעדה כי הוא חפר את הבאר במקום שבתו ואין להפלשתים שום זכות עליו. למקום ההוא קראו באר שבע כי שם נשבעו שניהם אברהם ואבימלך. לזכר הברית הזאת נטע אברהם אשל בבאר שבע, לאות כי תעמוד אהבתם ימים רבים כאשר לא חיבש ליח העץ הזה גם במקום חרב ושרב [illegible] מזרח לקרוא שם בשם ה׳ אל עולם

הברית אשר כרתו אברהם ואבימלך לא שמרו בניהם אחריהם: והפלשתים היו הראשונים לעבור את דברי הברית הזאת: להצו את בני ישראל והצירו להם מאוד בימי שפוט השופטים ובימי שאול. ולזאת התירו להם בני ישראל לרשת את הלקת הארץ אשר בידי זרע אבימלך. אבל חז"ל מצאו היתר אחר לזה ואמרו כי הכפתורים אשר באו מכפתור השמידו את העוים יושבי גרר כבר טרם בא ישראל אל ארץ כנען ובני ישראל לקחו את הארץ לא מידי הפלשתים כי אם מידי הכפתורים (חולין ס׳).

השם אבימלך לא היה אצל הפלשתים שם עצם פרטי, כי אם כנוי כללי לכל המלכים אשר מלכו בארץ פלשתים, ככנוי שם פרעה לכל המלכים שמלכו בארץ מצרים. כן נראה מזה שמלך גת הנקרא בשמואל א׳ (כ״א, 11) בשמו העצמי אכיש, נקרא בספר תהלים (ל״ד, 1). בשם הכנוי אבימלך.

2) **אבימלך** מלך גרר שהי בימי יצחק, בנו של אבימלך שהי בימי אברהם. כאביו נלכד כמעט גם הוא בעון אשת איש, כי גם יצחק מצא לנכון להשיב לאנשי המקום אשר שאלוהו על רבקה לאמר אחותו היא, כאשר עשה אברהם אביו. ואך כאשר נודע לו לאבימלך על פי מקרה כי רבקה אשתו של יצחק היא ולא אחותו, נתן צו לכל עמו כי לא יזיד איש מהם לגעת ביצחק ובאשתו לרעה והעובר על זה מות יומת. וישב יצחק בארץ ההיא שלו מפחד ויתערה בה כאזרח רענן ויהי לו מקנה צאן ובקר ועבודה רבה מאוד. הפלשתים בראותם כי האיש הזר הזה הולך הלוך וגדול וורכש לו רכוש רב בארצם התקנאו בו והחלו לרדפו בזעם אפם ויכתמו את הבארות אשר חפרו עבדי אברהם אביו וימלאום עפר למען יהיה נאלץ לעזוב את ארצם, כאשר יעשו גם היום ההודים: אם יהיה איש שונא לרעהו, יכפר ראבערנכ, ישלח עבדיו בלילה למלאות את בארו עפר, או ישליכו אל תוכו נבלת חיה טמאה לטמא את מימיו. וילך משם יצחק ויחן בנחל גרר ומשם עלה באר שבע וישב שם, ולא חפץ לדרוש הזכיות הראויות לו על פי דברי הברית אשר כרת אברהם אביו עם אבימלך, כי לא קות מזת כל תועלת, כי ידע אף ההמון לא ידע כל יושר. אבל גם במקום מגורו החדש עשה יצחק חיל ועושר רב. ויהי כאשר ראה אבימלך כי ה׳ עם יצחק וכל אשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו ולא המקום גרם לו עשרו כי אם צדקתו וישרת לבבו, לקח עמו את פיכל שר צבאו ואחזת מרעהו וילכו אל יצחק לחדש את הברית אשר כרתו אבותיהם. יצחק לא נטר שנאה לו ומהר שכח את אשר עשה לו אבימלך עם עבדיו לגרשו מארצם על לא חמס עשה ויעש להם משתה וישבעו איש לאחיו וישלחם וילכו מאתו בשלום (בראשית כ״ו).

3) **אבימלך** בן גדעון אשר ילדה לו פילגשו אשר בשכם. הוא היה איש קשה, אביר לב ורע מעללים מאוד. מחפצו למלוך על ישראל הרג את כל אחיו בני גדעון שבעים נפש על אבן אחת למען לא יהיו אלה לשטן לו על דרכו זאת, ואך יותם הצעיר מכלם נמלט על נפשו. ובעזרת משפחת בית אבי אמו נבחר אבימלך מאת בעלי שכם למלך עליהם ועל הערים הקרובות לה, ויתנו לו שבעים ככף מבית בעל ברית לשכור בהם אנשי חיל למען יצלח למלוכה וישיג בעזרתם חפץ לבבו. אבל לא האריך ימים על ממלכתו, כי אחרי שלש שנים מעת ישב על כסא המלוכה בגדו בו בעלי שכם כי נלאו לנשוא אכזריותיו הנוראים ויערכו אתו מלחמה. יוכל היות כי הסבה שנבאשו בו בעלי שכם היתה גם כן פחזותו לעזוב את שכם, העיר אשר יושביה העלוהו למעלת מלך, ולבחור לו את העיר ארומה לעיר המלוכה. במלחמה הזאת נפלו אנשי שכם כאלף איש וגם אבימלך נפל שדוד, כי אשה אחת השליכה על ראשו פלח רכב ותרץ את גלגלתו (שופטים ט).

4) **אבימלך** עיין אכיש.

5) **אבימלך** עיין אחימלך בן אביתר.

1) **אבינדב** שם איש משבט לוי שגר בקרית יערים. כאשר שלחו אנשי בית שמש אל יושבי קרית יערים להעלות משם את ארון ה׳ שהשיבו הפלשתים אחרי מות עלי, הביאו אותו אל בית אבינדב ויעמידוהו שם בגבעת (מקום גבוה) ויהי שם עשרים שנה, היינו י״א שנים של שמואל ושתים שנמשח דוד ושבע שמלך בחברון (ילקוט ש״א), עד שהעלהו דוד לירושלים בשמחה ובתוף ובכנור (ש״ב ו׳).

הנזכר קאנדער, בלכתו למכניו לתור ...

ארץ הקדושה ולדרוש ולחקור אחרי המקומות הנזכרים בכה"ק, מצא עקבות הגבעה ההיא גם היום. לפי דבריו היא חלמיש צור עם שטח קטן בראשו חלק ונחצב בידי אדם. ארכו של השטח מצפון לדרום כחמשים רגל ורחבו ממזרח למערב כשלשים רגל, ובמעלות יעלו אל ראש הגבעה. גם מצא שם הנוסע הנזכר כביב לשטח ההוא שרידי קירות אבנים מבנין עתיק יומין מאוד בנוי כפי תכנית הבנין שמצא בשילה. כל זה מראה לדעת כי המקום הזה היה לפנים מקדש מעט.

2) **אבינדב** בן שאול מלך ישראל שנפל במלחמה עם הפלשתים ביחד עם אביו שאול ועם אחיו יהונתן ומלכי שוע (ש"א ל"א 2).

3) **אבינדב** השני משלשה אחי דוד בן ישי הגדולים. כאשר בא שמואל הנביא לבית לחם למשוח אחד מבני ישי למלך על ישראל תחת שאול, ויעבר העביר לפני שמואל אחרי הבכור אליאב גם את משנהו אבינדב; אמר לו (הנביא): גם בזה לא בחר ה'. וכאשר יצא שאול לקראת הפלשתים למלחמה הלך גם אבינדב זה אחריו ביחד עם עוד שנים מאחיו: אליאב ושמה. (שם ט"ז, 18, י"ז, 13)

אבינֹעם אבי ברק מעיר קדש אשר בשבט נפתלי (שופטים ד).

אבינר בן נר שר צבא לשאול המלך ודודו (ש"א י"א 3), ועל הרוב בא בחסרון היו"ד: אבנר.—הוא היה הראשון שהכיר בשאול שנוי גדול מיד אחרי המשחו על ידי שמואל למלך וחפץ לדעת מה דבר אתו הרואה. מהיותו המוציא והמביא את כל צבאות שאול לא ידע מאומה מהנעשה בבית המלך, ולכן לא הכיר את דוד באפס דמים כאשר יצא לקראת גלית הפלשתי. (ש"א י"ז 55) אף כי דוד כבר היה יוצא ונכנס בבית המלך ובנעמים רבות הכיר את רוח הרעה מעל שאול בכנור אשר בידו. כעבד נאמן לאדוניו לא עזב אבנר את שאול גם ברדפו אחרי דוד, אבל בגבעת החכילה הביא כמעט את מלכו ברעה גדולה יען לא שמרו כראוי. (ש"א כ"ו). אחרי מות שאול במלחמה עם הפלשתים על הרי גלבוע, לקח אבנר את איש בשת הקטן מארבעה בני שאול שנותרו בחיים מכל אחיו וימליכהו על ישראל במחנים, עיר בעבר הירדן מזרחה על גבול שבט גד ותהי שנתי

המגשי, ורחוקה מהפלשתים שנואי נפשו. לאפ לאט השיב לישראל את הערים אשר לקחו הפלשתים מידם וימליך את איש בשת אל הגלעד ואל האשורי ועל יזרעאל ועל אפרים ובנימין ועל כל ישראל, לבד שבט יהודה שבחר בדוד למלך (ש"ב ב'); כן הונחה אז אבן הפנה להלוקת הממלכה לשתים. אבל דוד גם הוא לא טמן ידו בצלחת, ובכן פרצה מלחמה בין ישראל ויהודה. אבנר, בחפצו לשום קץ למלחמת אחים הציע לפני יואב שר צבא דוד לבחור שנים עשר איש מכל מערכה: ממערכת ישראל וממערכת יהודה, המה ילחמו איש באחיו וכל העם ינוח בשלום על מקומו. יואב נתרצה להצעת אבנר ומלחמת הבינים חחלה. אבל תוצאות המלחמה הזאת היתה נוראה מאוד, כי הארבעה ועשרים איש נפלו כלם חללים ביום ההוא, ואז פרצה מלחמה עצומה בין שתי המערכות, ותהי המלחמה קשה עד מאוד ביום ההוא וינגף אבנר ואנשי ישראל לפני עבדי דוד (ש"ב ב'). במלחמה ההיא נהרג עשהאל אחי יואב מידי אבנר נגד רצונו, מפני כי רדף עשהאל אחריו ולא חפץ לנטות ממנו ימין ושמאל. אז ביקש אבנר מאת יואב לצוות לאנשי חילו לשוב מאחרי העם ולהדול מהלחם. יואב שמע לקול אבנר וישב חברונה ואבנר שב מחנימה. ויהי מקץ שנתים ימים ורוח קנאה עבר על איש בשת להשוד את אבנר כי בא אל רצפה בת איה פלגש אביו שאול. בדבר הזה העיר המת אבנר עד למאוד, וביותר חרה לו יען כי בזה חשדהו כי דבר מרד ובליעל יצוק בו, מפני כי בימים ההם קשר הנשואין עם אחת מנשי המלך המת היה אות מרד ומעל במלכות (עיין ערך אבישג). וישבע אבנר להעביר הממלכה מבית שאול אל דוד ולהקים את כסאו על ישראל ויהודה יחדו. ולא אחר אבנר להקים את השבועה וידבר על לב זקני ישראל להמליך את דוד עליהם למלך תחת איש בשת ולהתאחד לממלכה אחת. וייטב הדבר בעיניהם, ויבוא אבנר אל דוד חברונה ועמו עשרים איש מזקני ישראל וידברו באזני דוד את כל אשר טוב בעיני ישראל ויעש להם דוד משתה וישלחם וילכו מאתו בשלום. ויהי כאשר נודע ליואב, ששב בעת ההיא מהגדוד, כי בא אבנר אל המלך וישלחהו וילך בשלום, ויבאו אל דוד ויאמר לו: מה עשית? הלא ידעת כי בא אבנר

אליך אך לדעת את מוצאך ומובאן ולדעת את כל אשר אתה עושה? ובאשר לא השיב לו המלך על זה דבר, יצא יואב מעם דוד וישלח מלאכים להשיב את אבנר הברונה, ויכהו שם החומש וימת. כפי הנראה עשה יואב מעשה הרצח הזה פן יהיה אבנר לו לשטן ולמגן, כי ירא פן יכיר דוד את משרת שר הצבא מעל שכמו ויתננה לאבנר הטוב ממנו ואהוב מאוד בעיני העם. אך לפני העם הצטדק כי הרג לאבנר על אשר המית את עשהאל אחיו במלחמה וינקום ממנו נקמת דם אחיו השפוך. ויהי כי הגיע דבר הרצח לאזני דוד ויקלל את יואב קללה נמרצת על שפכו דם נקי, ואת העם צוה להגור שק ולספוד לאבנר ויעורר לב העם לבכיה בקינתו אשר קונן עליו לאמר:

הכמות נבל ימות אבנר?
ידיך לא אסורות
ורגליך לא לנחשתים הגשו
כנפול לפני בני עולה נפלת.

ויבך דוד אל קבר אבנר ויבכו כל העם (ש״ב ג׳).

אף כי דוד השתדל בכל עז להראות לכל כי בלתי ידיעתו ולמרות רצונו נעשתה התועבה הזאת, ובעבור זה יוכל היות כי הפקיד את יעשיאל בן אבנר לשר על שבט בנימין (דהי״א כ״ז), בכל זאת חשדוהו חז״ל כי כל הקינות והבכיות לא היו כי אם לפייס את העם שאהב את אבנר וכבדהו מאוד (סנהדרין כ), כי עוד לא הוכרה השנאה מלבו של דוד לאבנר על שלא מיחה בשאול לרדוף אחריו (שם כ׳, מט׳). והמעיין בכתובים בעינא פקיחא יראה כי לא מלבם הוציאו חז״ל הדברים האלה ולא חשדו בכשרים, כי שתיקתו של דוד אל יואב שעשה את אבנר לנוכל ומרגל הודאה דמיא ובזה נתן רשות למשחית. (עיין ש״ב ג׳ 25,24).

אביסף עיין ערך אביאסף.

אבי-עד בשם הזה יכנה הנביא ישעיהו את המלך חזקיהו לרמז על הצלחת העם בימיו כי המלה עד הוראתה שלל. (ישעיה ט, 5). הנוצרים יראו היה, רמז לישוע מיסד דתם ויתרגמו השם הזה „עוויגער פאטער". אבל המבקרים הנוצרים ובעלי הפשט הכופרים בכל הרמזים לא ימצאו יסוד בו מזה ויבארו את השם כבנוי על הוראתו שאמרנו.

1) **אבי־עזר** בן גלעד מבני מנשה (יהושע י״ז, 2). מיוצאי חלציו היה השופט הנודע גדעון בן יואש הנקרא אבי העזרי (שופטים ו׳) על שם המשפחה, כלומר ממשפחת אביעזר, כי בבואו בשם היחס נחלק השם לשני חלקיו, והחלק השני בא בה״א הידיעה. ולוטהער שתרגם בשופטים יואש אבי העזרי „דער פאטער דער עזריטען" איננו אלא טועה, כי היה לו לתרגם „יואש דער אביעזריטע", כי פתרונו יואש ממשפחת אביעזר, כאשר אמרנו. ובתורה נקרא בהסרון הבי״ת איעזר (במדבר כ״ו).

2) **אביעזר** הענתותי (מעיר ענתות). אחד מן שלשים הגבורים שהיו לדוד (ש״ב כ״ג).

3) **אביעזר** בן המולכת אחי אישהוד ומחלה. גם כן ממשפחת מטה מנשה (דהי״א ז׳ י״ח).

אבי עלבון הערבתי, אחד מגבורי דוד (ש״ב כ״ג), ובדהי״א (י״א ל״ה) נקרא אביאל, ואמרו המבארים כי פתרונו אחד, כי עלבון בערבי הוראתו גבורה כמו אל בעברית.

1) **אבירם** בן אליאב מבני ראובן בן יעקב. הוא היה עם קרח מראשי הקושרים על משה ואהרן, אבל נבדלו מעט בדעותיהם: קרח חלק על הכהונה, ואבירם לא יכול כלות למשה התיקונים (רעפארמען) בדבר הבכורים שהעבירם מפקודתם ונתנה לשבט לוי, כי לפי שהיה נהוג באומה לנכי משה משפט הבכורה לכל דבר שבקדושה היה לו ולבני שבטו כי ראובן אביהם היה הבכור בבני יעקב. מהכתובים מוכח גם כן שהיו שתי כתות: עדת קרח (במדבר ט״ז) ועדת אבירם (תהלים ק״ו) והתאחדו שתי הכתות האלה להצות על משה לעזור אשה לרעותה כאשר נראה גם היום במקרים כאלה. — אחרית המריבה היתה כי נאבד אבירם עם אנשו עצתו מתוך הקהל כי הארץ פתחה את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם (במדבר ט״ז).

2) **אבירם** בן חיאל מבית אל. הוא מת על פני אביו ביסדו את העיר יריחו (מ״א ט״ז) כדבר שבועת יהושע להשאירה תל עולם לא תבנה, כי כן קלל יהושע ואמר ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר את יריחו, בבכורו ייסדנה

יתציעירו יציב דלתיה (יהושע ו׳).

אבישג, נערה יפה מעיר קטנה שונם אשר בגבול שבט יששכר רחוקה שש מילין מעמק יזרעאל. כאשר תש כחו של המלך דוד לעת זקנותו, וכל הבגדים אשר כסוהו בהם לא יכלו להחם את בשרו, הובאה הנערה הזאת אליו בעצת הרופאים (כאשר יאמר פלאוויוס 1) ותהי לו סוכנת ושכבה בחיקו והם לו. אבל המלך דוד לא ידעה; ומדוע? חז״ל אמרו מפני שהיו לו אז שמונה עשרה נשים והתורה לא התירה למלך לישא נשים יותר ממספר הזה (סנהדרין כ׳ב) ומזה למדו כמה קשים גירושין, שהרי דוד התירו לו ליחד ולא התירו לו לגרש (שם). יוכל היות כי הבינו זאת מהכתוב והמלך לא ידעה, שמזה מוכח כי יכול היה לדעתה ורק סבה אחרת עמדה לשטן לו מבוא אליה בסבת האשה הזאת נידון דין אדניהו אחיו הבכור של שלמה מלך ישראל למיתה, מפני כי אדניהו הפין לקחתה לו לאשה ושלמה ראה בזה עון מרד במלכותו (מ״א א׳), כאשר ראה איש בשת עון מרד במעשה אבנר ורצפה בת איה פלגש שאול (עיין ערך אבנר).

אבישור בן שמי מבני חצרון משבט יהודה (דהי״א ב׳. 28).

אבישי בן צרויה אחות דוד המלך ולפעמים נקרא גם כן **אבשי** (ש״ב י׳ י״) שר צבא ושר השלשים (הגבורים) אשר לדוד (שם כ״ג, 19) (דער אבערסטע דער ריטטער ולא כתרגום לוטהער „דער פארנעהמסטע אונטער דרייען״) אהבתו לדוד היתה עזה מאוד ובפעמים אחדים חפץ לנקום נקמת דוד מרודפי נפשו: משאול על רדפו חנם ומשמעי בן גרא על אשר הרף וגדף את דוד וקראו איש הדמים; אך דוד לא נתנו לנגוע בם לרעה (ש״א כ״ו, ש״ב ט״ז). אבל את הגבור הפלשתי ישבי מילידי הרפה שאמר להכות את דוד הכה חרם ויגל את מלכו. בכל מלחמותיו עם שונאי דוד השטין כגבור מנצח: בבני עמון הכה מכה רבה (ש״ב י׳), בגיא מלח הכה שמונה עשר אלף מבני אדום והכניע אותם תחת עול מלכות דוד. במלחמת דוד עם אבשלום נתן דוד בידו השלישית מכל הצבא (שם י״ח). ואחרי מות אבשלום רדף אבישי אחרי שבע בן בכרי המורד (שם כ׳), אבל לפעמים עשה מעשים אשר יתראו כסתמים שהווים על תכונות נפשו כמו דבר הריגת אבנר שבא לחברון לכרות ברית שלום עם דוד ולהסב אליו המלוכה על כל ישראל (שם ג׳). וגם פעמים רבות היה לשטן אל דוד, אשר ירא ממנו ומאחיו יואב שהיו קשים ממנו, ולזאת לא תמיד היה רוח דוד נוחה ממנו (שם ג׳ י״ט). חז״ל לא הסתפקו בגבורה הטבעית של אבישי והוסיפו לו עוד גבורה למעלה מן הטבע ועשאוהו למקובל משתמש לעת הצורך בשמות הקדושים להציל את דוד מידי שונאיו בנפש. כן יספרו כאשר אמר ישבי להרוג את דוד הש אבישי לעזור לו ואמר שם ואוקמיה לדוד בין שמיא לארעא, אמר שם ואחתיה (סנהדרין צ״ה). על מאמרים כאלה כבר אמרו אין סומכין על האגדה.

אבישלום (ובדה״ב י״א 20 **אבשלום**) אבי מעכה אשת רחבעם ואם **אבים** או **אביה**. ויען כי במקום אחר (דהי״ב י״ג 2.) נאמר כי אמו של **אבים** היתה נקראת מכיהו בת אוריאל מן גבעה, לכן יש משערים כי מעכת או מכיהו אם אביה היתה בת תמר בתו של אבשלום בן דוד, שנשאת (תמר) לאוריאל מן גבעה, ונקראת לפעמים בת אבשלום שהיה אבי אמה כי בני בנים הרי הם כבנים ולפעמים בת אוריאל שהיה אביה ממש (עיין ערך **אביה** 3).

אביתר, הכהן גדול העשירי לאהרן והרביעי ממשפחת עלי, מבני איתמר בן אהרן.

אחרי אשר נהרג אחימלך אביו בנוב עיר הכהנים ביחד עם כהני נוב על אשר נתן לדוד מלחם הפנים וחרב גלית הפלשתי, נס אביתר אל דוד המדברה וימלט על נפשו, ומן היום ההוא לא עזב את דוד בכל צרותיו לו צר, וישאל לו באפוד כאשר בא בין המצרים בקעילה ובצקלג (ש״א כ״ב, כ״ג, ל׳). כאשר נבחר דוד למלך העלוהו למעלת כהן גדול לשרת לפני ארון ה׳, ובני אחימלך (או אבימלך) עם צדוק בן אחיטוב מבני אלעזר בן אהרן היו משנים או סגני הכהן הגדול (ש״ב ה׳ י״ז, דהי״א כ״ד ו׳) אז צדוק ואחיו הכהנים היו משרתים לפני משכן ה׳

1) הרופא המהולל גאלינוס היוני יעין גם כן החולים החלשים להשתמש ברפואה זו וכן יעצו המלך פרידריך בארבארוסא (יכפר ריינהארד [illegible]).

בּמה אשר בגבעון בתור כגן הכהן (שם ט"ז ל"ט) 1) ונגושת לכהונה גדולה יחד עם שלמה למלכות (דהי"א כ"ט, 22) — בעת מרידת אבשלום, ודוד היה נאלץ לעזוב את ירושלים להמלט על נפשו, נשאר אביתר בעיר למען יוכל להודיע לדוד את כל פרטי המרידה ותהלוכותיה. אחרי מות אבשלום היה אביתר האיש הבינים להשיב לב העם אל מלכו ואדוניו (ש"ב ט"ו), אולם בדבר אדוניהו הלך אביתר נגד רצון דוד ונתן ידו לקושרים. יוכל היות כי עשה זאת מפני כי דוד הסירהו מכהונתו כמבואר בס"ע (פ' י"ד). ולזאת כאשר עלה שלמה על כסא המלוכה גרשהו מירושלים וישלחהו ענתות להיות שמה כלימי חייו, ואז כרה הכהונה הגדולה מבני איתמר ושבה לזרעו של אלעזר ונתקיימה הנבואה שראה איש האלהים על עלי (שהיה מבני איתמר) לאמר: הנה ימים באים וגדעתי את זרועך ואת זרוע בית אביך מהיות זקן בביתך (ש"א ב').

אָבֵל, שם כללי לעמק ובקעה המגדלים דשא ועשב הרבה, כי מכגולת לשון עבר לקרוא נהר ועמק בשם אחד, כאשר יעיד על זה השם נחל המורה על נחל שוטף וגם על עמק, וזה יען כל העמקים הם גדלי מים לעת גשם רב, בהשתפך לתוכם זרמי ההרים השוטפים בחזקה. והשרש „אבל" יורה לפעמים על נחל מים, כמו על אובל אולי (דניאל ח' ,2). ובא השם הזה בחבור אל שמות אחרים לענין שמות עצמים פרטיים: להראות כי המקומות האלו היו בעמק.

1) **אבל הגדולה** היא שדה יהושע בית השמשי הנזכר בשמואל א' (ו' 18.) ואולי נקראת כן מפני כי התאבלו שם העם מאוד על המגפה הגדולה שהיתה בם על אשר ראו בארון ה'. ולפי זה יתכן כי הקימו שם לזכר המאורע הזה אבן גדולה למצבה ולזאת נקרא המקום הזה גם כן אבן הגדולה (שם 15). אולם יונתן והשבעים קראו גם בפסוק 18 אבן הגדולה תחת אבל הגדולה. ולפיהם יש מכריעים דמריח ועד אבל הגדולה (בפסוק 18 שם) כמו ועד... הגדולה, בצירה ותרגומו: „אונד דער צייגע ביזס דער גראססע שטיין".

2) **אבל בית מעכה**, עיר גדולה בנחלת שבט נפתלי לא רחוק ממהוז מעכה אשר לארם (ש"ב י' ,8) אצל מי מרום, אשר לזאת נקראת גם כן אבל מים (דהי"ב ט"ז 4.). והיתה עיר מבצר קרוב לגבול הצפוני אשר בארץ הגליל, ונקראת ג"כ אבל כתם (ש"ב כ' 19.), העיר הזאת כמעט נהפכה לגלים בחטאת שבע בן בכרי המורד בדוד, ונשארה על מכונה בחכמת אשה אחת שידעה לכלכל דבריה בהשכל ודעת עד כי השליכו את ראש המורד ההוא בעד החומה (שם). קרוב לשמונים שנה אחרי זאת בימי בעשא מלך ישראל נלכדה על ידי בן הדד מלך ארם, ששכרו אסא מלך יהודה לגרש את בעשא מגבול ארצו (מ"א כ"ו 20.), וכשתי מאות שנה אחרי כן, בימי פקח מלך ישראל, בא תגלת פלאסר מלך אשור ויגל את יושביה אשורה (מ"ב ט"ו 29.) בעת עומד על תלה כפר „אבול" מקום מושב הדרוזים. עוד בימי חכמי התלמוד היתה אמת המים הולכת מהעיר הזאת לצפורי (עירובין פ"ז) אולי היא העיר הנקראת בפי בעלי המדרש אבלונים (ב"ר פ' ל"ג) שהוראתה „בארות" כי מקומות רבים בארץ ישראל נקראו על שם הבארות והמעינות אשר בתהומם, כמו באר אלים, באר לחי רואי, עין גדי, ודומיהם. ויתכן שנקראת העיר הזאת גם כן „באר שבע" על שם שבע בן בכרי כי כבר העירו החכמים שהשמות היו לקדמונים בענין דברי הימים, אשר על פיהם זכרו כל הקורות והמוצאות לאבותיהם לדורות עולם. וגם יאזעפוס במלחמות היהודים מזכיר מקום בארץ הגליל בשם באר שבע. וכבר העיר בצדק הרשב"ם כי מהכתוב ויבא באר שבע אשר ליהודה (מ"א י"ט 8.) משמע שיש עוד מקום בשם באר שבע. והיתה העיר הזאת **אבל בית מעכה** עיר ואם בישראל, כלומר מטרופולין לאיזה ערים אשר כביבותיה אשר נקראו בשם „הברים" (ש"ב כ' 14.) על שם המעינות שהיו כביבותיהן, ומעכה אחותו של מכיר בן מנשה היתה מולכת בה לבנים (דהי"א ז' 15– 18). ובמי בעלי התלמוד נקראת העיר הזאת עין סופר

---

1) ובזה הפסוקים מיושבים וכרה תמיהת המפרשים בדבר השנוים שבמקום אחד נאמר כי בימי דוד היה אביתר הכה"ג ובמקום אחר נאמר כי אחימלך וצדוק היו כהנים (ועיין ביאור דהי"א יח׳ ט"ז, כ"ד ג').

(מנחות ס״ד) והיא היא עין חצור הנזכרת ביהושע (י״ט 37) כי ככר וחצור שניהם מענין גדר והיקף כביב לאיזה מקום (עיין כ׳ המלין של החכם פירכט) אבל אין להלכה בעיר כוכר הנזכרת ביוהנן (ד׳ 5), כי זה הוא כפר קטן בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם, ויקרא בשם כוכר על שם קבר יוסף, כי ככרא בית הקברות הוא (מגילה כ״ט). — אגב אורחא נעיר כי מקומות רבים בארץ ישראל נקראו בשנים, שלשה או יותר שמות לפי הזמן והלשון, ר״ל שמקום אחד נקרא בזמן אחד בשם זה ובזמן אחר בשם אחר, או ששם אחד מלשון עברית והשני בלשון ארמית או בלשון עברית הקדומה, או נקראים לפי המקרים אשר קרו למקומות בזמנים שונים. וראוי לשים לב אל הכלל הזה, כי בזה מיושבים פסוקים רבים אשר רבים מהמפרשים תמהו על הסתירות שנמצאו בם. ועוד נדבר בזה בערכים אחרים המדברים בענין הזה.

3) **אבל השטים**, שם עיר בערבות מואב בעבר הירדן מזרחה מול יריחו, היא התחנות האחרונה, אשר חנו בני ישראל במכעם במדבר (במדבר ל״ג 49.) וחבל ארץ אשר כביבות העיר הזאת יקרא בשם „השטים“ כתם (שם כ׳ ה 1. יהושע ה׳ 1.) על דבר עצי השטים שגדלו שמה לרוב, ושמה היה רוב התחנות מחנה ישראל. וכן מיכה הנביא, בהזכירו לבני ישראל את המעבר הנפלא אשר עברו בימי יהושע דרך נהר הירדן, אמר מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה׳ (מיכה ו׳, 5). על דבר מקום העיר בעצמוס הדעות מחולקות: לפי דעת יוסיפוס היא רחוקה מהירדן כששים ריס (stadius), ולפי דעת חז״ל היה מהעיר עד הירדן רק שלשים פרסאות (יומא ע״ה:), ונקרא המקום הזה אבל השטים על שם הנחל (ע״ע אבל) כמו שנאמר ומעין מבית ה׳ יוצא והשקה את נחל השטים (יואל ג׳ 18.) במקום הזה פרצו בני ישראל ראשונה בזנות וגרם לזה לפי דעת חז״ל (במדבר רבה פ׳ כ׳) טבע המים במקום ההוא. ומתו רבים מהם במגפה. ולזאת יש משערים כי נקרא המקום הזה אבל השטים על שם האבל שהתאבלו בני ישראל על הארבעה ועשרים אלף איש שמתו שם [illegible] על ידי בנות מואב הבעל בעיר

(במדבר כ״ה).

4) **אבל-מחולה**, שם עיר בנחלת חצי מטה מנשה אשר בארץ כנען בערבות הירדן כעשרה פרסאות מנגב לעיר בית שאן; (הירונימוס) ולדעת קצתם היתה רחוקה מבית שאן כשש עשרה פרסאות. עד גבול העיר הזאת נס מחנה מדין ראשונה מקול תרועת גדעון ואנשיו (שופטים ז, 22). בה נולד אלישע הנביא (מ״א י״ט 16). ולדעת איזה חכמים היתה בנחלת מטה יששכר.

5) **אבל כרמים**, עיר בארץ בני עמון קרוב לגבול שבט הגדי והמנשי. עד העיר הזאת הכה יפתח הגלעדי את בני עמון (שופטים י״א 33). עוד במאה הד׳ למכפר הנוצרים עמדה העיר הזאת על תלה — כפי עדות הירונימוס — ונמצאו בכביבותיה כרמים רבים מאוד, אשר על כן היתה נקראת אבל כרמים, והיתה רחוקה כשש פרסאות מרבת בני עמון (Philadelphia).

6) **אבל מצרים**, שם מקום בארץ כנען בגבול הירדן מערבה, אשר נקרא תחלה בשם גרן האטד, והכנענים יושבי הארץ בראותם את האבל הגדול שעשו המצרים ליעקב שבעת ימים, הכבו שם העיר הזאת ויקראו אותה אבל מצרים (בראשית נ׳ 11.). לפי דעת הירונימוס היא רחוקה מהירדן כשתי פרסאות, ולדעתו היא אבל מצרים היא בית הגלה, ולפי זה היתה בנחלת מטה בנימין על גבול מטה יהודה. (יהושע י״ח 19—21). ויש מן החכמים משערים כי אבל מצרים היא עמק חברון או נחל אשכול, כי בלי כפק עשו ליעקב התכפד האחרון במקום קבורתו והיא חברון.

אֵבֶל, על מות קרוביהם או אנשים המצויינים באומה הראו היהודים אותות וכמני אבל באופנים רבים ושונים, ונזכיר בזה את הידועים ביותר. ימי האבלות התמשכו שבעת ימים ולמות אדם גדול — שלשים יום (בראשית נ׳ 10; במדבר כ. 29; דברים כ״ד. 8; ש״א ל״א. 13). האבלים קרעו בגדיהם, לבשו שקים, הכירו המצנפת מעל ראשם והנעלים מעל רגליהם, ככו פניהם, עטו על שפם, עשו את צפרניהם, צמו ביום הקבורה ובשאר ימי האבלות אכלו וישבו על הארץ וכל מאכל שבא אל פיהם לטמא נחשב להם. (הושע [illegible]

ולבלי התיחד עם נשותיהם בימי אבלם, כן מובא שהכתוב בזכריה (י״ב) וספדה הארץ משפחות משפחות, משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד, משפחת בית נתן לבד ונשיהם לבד וגו׳ משפחות משפחות לבד ונשיהם לבד. בעת הלוית המת השתמשו בחלילים המעוררים יגון ונהי ולתכלית הזאת שכרו גם כן מקוננים ומקוננות לעורר את העם לבכיה. האבל על בן יחיד או על הבכור היה גדול וחזק יותר מאשר על אדם אחר (זכריה י״ב. 10). הכהנים התאבלו אך על בן ובת, אב ואם, אח ואחות, אבל לא על שאר הקרובים, והכהן הגדול לא היה רשאי להתאבל אף על אלה הקרובים (ויקרא כ״א). עוד היה להם כמנהגי אבלות אחרים כמו גלות הזקן, קרחה בין העינים, שרט לנפש בבשר והתגודדות על מת, ואם כי התורה אסרה זאת (ויקרא י״ט, דברים י״ד) מפני שכן היה מנהג המצרים לעשות כן במות אלילם אפיס (כאשר יספר לוקיאן), בכל זאת נהגו העם בזה זמן רב אחר משה (עיין ירמיה ט״ז. 6). לאות אבל נהגו גם כן לזרוק עפר על ראשם, ואם כי גם המצרים עשו כן לא אסרה התורה לעשות זאת, יען כי המצרים לא עשו זאת לשם עבודה זרה, וכונת המחוקק באיסורים כאלה היתה אך להרחיקם מעבודת אלילים.

הנוצרים הראשונים שמרו קצת מנהג אבלות עד שבאו אבות הכנסיה ובטלום למען החזיק האמונה בתחית המתים. ונשענו בזה על דברי שאול (פאול) באגרתו הראשונה אל התסלוניקים שכתב להם לבלי יעצבו על הישנים (המתים) כאחרים אשר אין להם כל תקוה (ד. 13).

קרובי האבלים או שכניהם היו מכינים להם אחר הקבורה סעודה שהיתה נקראת סעודה הבראה והשקו אותם כוס תנחומים (ירמיה ט״ז 17). המנחמים עמדו בשורה והאבלים עברו בתוך. אחרי כן ישבו המנחמים על הארץ והאבל מסב בראש, כי כן כתוב אבחר דרכם ואשב ראש וגו׳ כאשר אבלים ינחם (איוב כ״ט. 25; מו״ק כ״ח)

אבן. האבנים בכלל נחלקות לשני מינים: לאבנים פשוטות, ולאבנים יקרות. 1) באבנים פשוטות השתמשו בארץ ישראל לבנין בתים ורצפתם, לחומות העיר, למצדות ולמזבחות, ובארם נהרים ומצרים שלא היה שם אבנים השתמשו בלבנים לבנינים ולמצדות. לבנות בית המקדש והיכלי מלכים הביאו אבני שיש מחוץ לארץ, והנה היו היקרות ממין הפשוט ולזאת נקראות גם כן אבנים יקרות (דהי״ב ג׳ 6). הבית המקדש שבנה המלך הורדוס היה כלו מאבני שיש לבן. מאבנים עשו לפעמים גל או הקימו אבנים אחדות לעד על מאורע שרצו שלא תשתכח מדורות הבאים (בראשית ל״א 45; יהושע כ״ד 26), או הקימו גל אבנים גדול על קברי רשעים למען לא תמחה חרפתם לעולם. יהושע הקים על פי משה אבנים גדולות מכוידות בסיד וכתב עליהן את משנה תורת משה (יהושע ח׳ 32), מצבות אבנים היו להם גם כן לציונים לעוברי דרך למען לא יתעו בלכתם (ירמיה ל״א 20). ונקראו לפעמים אבנים כאלה בשמות מיוחדים, כמו: אבן בוהן בן ראובן (יהושע ט״ו 6), אבן העזר (ש״א. ה׳ 1), אבן האזל (שם כ׳ 19), אבן הזוחלת (מ״א. א׳ 9) (ע׳ ע). האבנים הונחו גם כן לסמן בהן גבולי הקרקעות, ועשו מהן רחיים, ובימי משה ויהושע עשו מהן סכינים למול בהן (שמות ד׳ 25; יהושע ה׳ 2). המשקלות עשו גם כן בימים הקדמונים מאבנים, ואם היה המשקל צדק אז נקראו האבנים „אבני צדק" (ויקרא י״ט 26), ואם בלתי צדק — „אבני מרמה" (מיכה ו׳ 11). כפי הנראה היו המשקלות אז גם כן תחת השגחת הממשלה ולזאת נקרא המשקל הצדק „אבן המלך" (ש״ב י״ד 26). בעלי המסחר נשאו בכיסם אבנים קטנות לשקול בהן דברים קטנים ונקראו אבנים כאלה „אבני כיס" (דברים כ״ה 13) באבנים הקטנות השתמשו לפעמים תחת החצים למחוץ בהן ראש האויב, ולתכלית הזאת היו להם כלי זיין מיוחדים הנקראים „קלע" (איוב מ״א 20) ונקראים אבנים כאלה „אבני קלע" על שם הכלי. והיה להם עוד כלי אחר הנקרא „מרגמה", בו השתמשו כאשר היו נצרכים לרגום באבנים: כדומה בצרור אבן במרגמה כן נאוה לכסיל כבוד (משלי כ״ו 8). כי הנותן לכסיל כבוד יגרום בזה כי לעולם לא יכיר אולתו ממנו, כאשר לא תוכר האבן מהמרגמה אם יצררו אותה אליה. — הדברים הנכבדים ביותר שמצאום ראוים ונחוצים

כי יעמדו לארך ימים חרתו על לחות אבנים (שמות כ״ד, 12; איוב י״ט, 24). האבנים הגדולות היו להם לפעמים לכסות בהן פי הבארות והמערות (בראשית כ״ט, 2; יהושע י, 27).— לפעמים יתראו באבנים מראות נגעים מצבע ירקרק או אדמדם. נגעים כאלו נחשבו למסוכנים לבריאות האדם, ולזאת נצטוו בני ישראל כשהיו ערוים על אדמתם להראותם לכהן, ועל פיו נחתך דבר הנגע לטמא או לטהר. ואם מצא הכהן כי הנגע טמא הוא (כלומר מזיק לגוף האדם) צוה לבעל הבית לחלוץ האבנים אשר בהן הנגע מן הקיר ולהשליכן אל מחוץ לעיר אל מקום טמא (ויקרא י״ד). — האבנים אשר במעבה האדמה נקראות „אבני אפל״, מפני שהנה בחשך יכודן ונעלמות ומכוסות מעין אדם (איוב כ״ח, 3). „אבן משכית״ קראו לאבן קטנה אשר ציירו עליה תמונות שונות והקימו אותה על עמוד להשתחוות עליה (ויקרא כ״ו 1). ועל צד רשאלה נקראים גושי ברד וקרח גדולים הנופלים מן האויר על הארץ „אבני ברד״ או אבני אלגביש״ (יהושע י׳, 11; יחזקאל י״ג, 11). בשם אבן הבדיל נקרא כלי הבנאים העשוי ליישר שורות הבנין, והוא חתיכת בדיל קטנה, שקושרים אותה בחבל ומורידים אותה מן הגבה, והיא יורדת ומושכת את החבל בקו ישר (זכריה ד׳, 10). 2) המין השני הוא — אבנים יקרות או אבני הפין, ונקראות גם כן אבני נזר, מפני שמן הסוג הזה משבצים בנזרי המלכים. או אבני חן. מהן האבן יהלם (דעמאנט) אין לו כל צבע ונקרא כן בעבור תכונתו וטבעו, כי הוא קשה מכל האבנים, שובר את כלן ... ונקרא גם כן שמיר (דיער שטאכעל), יען בו ... זרות על אבנים אחרות ולפתח פתוחי חותם. אם השתמשו הקדמונים באבן היקרה הזאת לתכשיט, הדבר מוטל בספק, יען כי אך בשנת 1456 למדו האומנים ידיהם ללטוש אותה ולהכין לה הברק הנפלא אשר אך בגלל זה יגדל ערכה ומחירה בימינו. אבל האבנים יקרות האחרות הנזכרות בכתבי הקדש במעט כלן בעלות צבעים שונים הנן.—הרך מכלן הוא התרשיש (טירקיס) מראהו כצבע השמן. ובימינו אלה משבצים אותו בארצות הקדם ...בעות, וכל מאמיני מדמה

...על אצבעותיהם. והמשוררים ה...ים ימלאו פיהם תהלתו. וע״ד האבנים היקרות האחרות עין ערך אבני מלואים.—ליקרת ערכן ומחירן של האבנים האלה יחכו להן בימים הקדמונים סגולות נפלאות כמו לנצח את האויב להנצל מנגף, להקל חבלי לידה, לצניעות ותמימות וכדומה. הוברי השמים יחבון לכוכבי השמים וכסיליהם, ולזאת נשאו החרדים אל דבריהם בכל חדש אבן ידועה, השייך למזלה, ולכן לא נתפלא אם איזה מעמים הקדמונים נתנו להן כבוד אלהים. יושבי פערו כבוד את הבזקת (סמאראגד), ההודים—את היהלם (דיעמאנט).

אבן בהן בן ראובן, כן נקראת המצבה שהוקמה לזכרון איש אחד משבט ראובן ושמו בהן. יוכל היות כי האיש הזה הראה גבורות ונפלאות במלחמות העברים עם הכנענים ולכבודו הקימו המצבה הזאת. האבן הזאת עומדה על גבולי שבטי יהודה ובנימין ממערב לבית הגלה. המקום מסביב למצבה מלא גבעות קטנות וחול, ואך מעט מאוד נמצא בו ירק דשא ועשב. החכם בונטינג בדברו על העיר ברורים יאמר כי קרוב להעיר הזאת בעמק עומדת גם היום אבן אחת גדולה מאוד ונקראת בפי יושבי המקום „בהן״.

אבן האזל. לפי הנראה היתה האבן הזאת נצבת על פרשת הדרכים להראות להלכי נתיבות את הדרך ילכו בה ולא יתיזו עקלקלות כי המלה אזל הוראתה הליכה. אצל האבן הזאת ישב דוד וחכה לדברי יהונתן אשר הבטיח לו לגלות את אזנו ולהודיעהו מה יחשוב עליו שאול (ש״א כ׳ 19).

אבן הזחלת, שם מקום במקצוע מזרחית דרומית לירושלים על גבול יהודה ובנימין. שמה זבח אדוניה בן חגית זבח בקר ומריא ויעש משתה גדול לכל שרי המלך שעזרו אחריו להמליכו תחת דוד אביו (מ״א א׳, 9). ולפי דעת הנוסעים החדשים נקרא המקום הזה כעת בפי הערביים „ביר איוב״, ולפנים עין רוגל והוא באר עמוקה 122 רגל וסביביה מקום רחב מוכן לכבס הבגדים, ולפי זה טובה השערת בעל ארין קדומים שנקראת האבן „זחלת״ על שם המים שהיו זוחלין מהדרתיה או אצלה; אבל יש משערים

שנקראת כן מפני שהיתה דומה בתבניתה לנחש זהל.

אבן העזר, שם מקום אשר חנו שם בני ישראל בצאתם למלחמה נגד הפלשתים בסוף ימי עלי, בעוד אשר הפלשתים חנו באפק. במלחמה הזאת נגף ישראל לפני פלשתים ויפלו מהם חללים כשלשים וארבעת אלפים איש, וגם ארון הברית אשר הביאו עמם למחנה נשבה בידי הפלשתים שהביאוהו אשדודה (ש״א ד׳ ו׳; ה׳ 1). לפי הנראה היה המקום הזה בנחלת מטה יששכר, כי אפק לנחלת מטה יששכר יחשב, כאשר יוכיח גזעניוס מן הכתובים בשמואל (כ״ח, 4; כ״ט, 1), שמהם נראה ברור כי שונם וגלבוע, הנחשבים ליששכר (יהושע י״ט, 18) הם המה אפק ועין, ואף כי היו עוד שתי ערים בשם אפק, האחת בנחלת מטה אשר (שם י״ט 30), והשנית במזרח ים כנרת בבשן (מ״א כ׳, 26), אבל על שתיהן לא נוכל לאמר כי חנו גם פלשתים, כי נחלת אשר היתה בקצה גבול הצפוני של ארץ כנען, וארץ הבשן היתה בעבר הירדן מזרחה, והפלשתים לא הגיעו מעולם עד המקומות ההם, ולכן נשפוט בצדק כי העיר אפק הנזכרת בשמואל (ד׳, 1) היתה בנחלת מטה יששכר, ולפי זה נוכל לשער כי המקום אבן העזר הנזכר במלחמת שמואל עם הפלשתים אשר נצחם ויכם וירדפם עד מתחת לבית כר, ולזכר נצחונו זה שם אבן אחת בין המצפה ובין השן ויקרא את שמה אבן העזר לאמר עד כה עזרנו ה׳ (שם ז׳, 11), הוא מקום אחר, כי מצפה הנקובה במקום הזה לנחלת שבט בנימין הרשב (יהושע י״ח, 26), אף כי היו עוד ערים בשם מצפה: ביהודה (שם ט״ו, 38), בארץ הגלעד (שופטים י״א, 11) ובארץ מואב (ש״א כ״ב, 3), אבל המעיין בכתובים יראה, כי מקום נצחון שמואל היה במצפה אשר לבנימין, כנראה מזה שהאבן אשר שם שמואל לזכר נצחונו ויקרא את שמה אבן העזר, היתה בין מצפה ובין השן, והוא שן הסלע אשר במכמש שהיה בנחלת מטה בנימין (שם י״ג, 4, 5).

אבנט, נקרא האזור אשר אזרו הכהנים על הכתנת כביבות חזיהם למטה מאציליהם בעת העבודה במקדש. היה נארג מחוטי פשתן לבן כפולים ששה ומרוקם בצמר (מלבד אבנטו של כהן גדול ביום הכפורים שהיה של פשתן לבד, יומא י״ב:). בשם אבנט נקרא גם כן האזור אשר נשאו אנשי החיל (יחזקאל כ״ג. 15) וביחוד השרים לאות כבוד, גבורה וגדולה; ולזאת כאשר נבא ישעיה כי שבנא הסוכן יהדף ממצבו וממשלתו תנתן לאחר, אמר ואבנטך אחזקנו (ישעיה כ״ב, 21); יהונתן נתן לדוד במתנה את חגורו (ש״א י״ח, 4), יואב שאל את האיש שהגיד לו כי ראה את אבשלום תלוי באלה: והנה ראית ומדוע לא הכיתו שם ארצה ועלי לתת לך עשרה כסף וחגורה אחת? עד כמה היה האזור או האבנט חשוב בעיני העם, נראה מזה כי הנביא המשיל את ישראל לאזור אשר הדביק אליו ה׳ להיות לו לעם לשם לתהלה ולתפארת (ירמיה י״ג, 1—11). אולם המון העם נשא אזורי עור, וגם הנביאים הנזירים נשאו כמו אלה, כמו שנמצא באליהו שהיה הגור אזור עור (מ״ב א׳, 8). באזור היה משתמשים לדברים רבים: בו היו נותנים קסת הסופר (יחזקאל ט׳, 2), בו היה תלוי תער החרב (שופטים ג׳, 16) וגם כסף היו נותנים בו. בכלל היה החגור או האזור דבר דרוש ונחוץ מאוד להקדמונים, לזאת עשו רבים בו מסחר וקנין (משלי ל״א, 24). העדר האזור היה סימן דלות והולשה, לכן כאשר נבא ישעיה על מפלת צור אמר „אין מזח עוד" (ישעיה כ״ג, 10), כלומר: אין עוד דבק וקשר המקשר צור הבירה עם הערים בנותיה. החגורה אשר חגרו הנשים לתפארת נקראת קשור (שם ג׳, 20). תמונת האבנט או האזור איך היתה לא נדע אל נכון, אך מעשה האבנט של הכהנים הגבילו חכמינו בדיוק ואמרו כי ארכו היה ל״ב אמה ורחבו כשלש אצבעות, והכהן היה מקיפו סביבו כרך על גבי כרך עד שגומרו (רמב״ם ה׳ כלי המקדש רפ״ח ופ״י ה״ט, ועיין במשנה למלך ריש פ״ח); וביוסיפון לרומיים (ספר ג׳ פ״ח) יספר שהאבנט היה רחב ד׳ אצבעות והיה נבוב ומיופה בפרחים של צבע תולעת השני, ארגמן, תכלת ושש. אחרי שהקיפו סביביו וקשר את שתי קצותיו היה משלשלו לפניו, ורק בגשתו לעבודת הקרבנות זרקו

על שכמו השמאלי. לבל יהיה לו לפוקה בגורו הנה והנה. האבנט היה מכפר על הגנבים ודוברי שקר (ירושלמי יומא פ"ז ה"ג) ועל הרהור הלב (זבחים פ"ח:), והיה הכהן לובשו אך בשעת עבודה, אבל לא בשעת עבודה היה אסור ללבשו מפני שהיה נעשה מצמר ופשתים, וכלאים שלא בשעת עבודה אסור. מהאבנטים הבלים היו עושים פתילות ומדליקים בהן במקדש בשמחת בית השואבה (שבת כ"א).

אבני השדה לדעת רש"י (איוב ה', 23) הוא שם היה ממין הקופים הדומים ביותר לבני אדם, ובמשנה נקראת החיה הזאת אדני השדה (כלאים ג', ה'). ובירושלמי (שם) נקרא „בר נש דטור" החי מטבורו. והברטנורא פירש שהוא היה ששמה „ידוע" ומחוברת בטבורה אל האדמה ולה צורת אדם וידים ורגלים וכו' והיא טורפת והורגת את כל הקרב אליה; ולפי זה היא בריאה אגדית שאינה בטבע.

אבני מזבח, מחוייבות להיות שלמות בשעת לקיחתן מן האדמה כמו שכתוב „אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך", (דברים כ"ז, 6) ולזאת הן נפסלות גם בנגיעת ברזל, ועל כן היו מביאים לבנין המזבח והכבש הגדול שבדרומו אבנים מפולמות (רכות מהלחלוחית שבהן) מקרקע הים (רמב"ם ה' בית הבחירה), או מבקעת בית כרם, המצויינת באבנים חלקות ביותר (מדות פ"ג מ"ד).

אבני מלואים נקראות בכלל האבנים היקרות היושבות על מלאת במשבצותיהן זהב או כסף. בבגדי הקדש של הכהן הגדול היו כאלה ארבעה עשרה במספר: שתי אבני שהם על כתפות האפוד, מוסבות משבצות זהב, ועליהן מפותחים שמות שנים עשר שבטי ישראל ששה לאחת, ונקראו גם כן „אבני זכרון" לבני ישראל; ושתים עשרה—בחשן המשפט, ועליהן היו גם כן חרותים שמות שבטי בני ישראל, אבן אבן לשבט כסדר הזה: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף, בנימין (תרגום יונתן). ואלה שמות האבנים אשר היו מסודרות בארבעה טורים, שלש בכל טור: 1) **אדם** (קארנעאל) מראהו

אדמדם, מוצאו מארץ ערב ומסביבות הנלס. יפה למעשה הלטישה ולפתוחי חותם ועליו היה מפותח שם ראובן; 2) **פטדה** (טאפאז), מראה ירקרק, (ואולי נגזרה המלה הזאת ממלת **פיטא** בסאנסקריט שהוראתה: ירוק) במין הזה יש גם כן אבנים שקופות. מוצאה ממצרים ומכוש, והיותר יפה ממין הזה נמצא כעת באוראל, מעבר לים באיקאל ובבראזיליע. 3) **ברקת** (סמאראגד) מראהו כירק עשב, שקופה וזכה. מקומה במצרים העליונה. וכעת נמצא אותה בזאלצבורג (אוסטריא), באירלאנד, על יד אוראל ובקלומביא (אמעריקא הצפונית) עליה היה חרות שם לוי. 4) **נפך** (קארבונקעל), מראהו כגחלת בוערה, ויש במינו גם ירוק כברהי או שחור. עליו היה חרות שם יהודה. 5) **ספיר** (סאפהיר) מראהו תכלת ונגה לו כעין הרקיע, ויש אשר יפיץ קרנים לאור הנר או השמש; בקשיותו הוא שני ליהלם, ועל כן יקחו מפסולת שלו לכתוש לאבק ללטוש בו אבנים יקרות. מקומו על האי ציילאן, בארצות סיאם, בינה ואוראל, ומעט ממנו גם בסאקסען, ביהם, צרפת ופורטוגאל. עליו היה היה שם יששכר. 6) **יהלם** (דעמאנט) מראהו לבן, קשה מאוד. הוא נמצא בחול הנהרות (בין אבני חן אחרות וגם בין גרגרי הזהב), באוראל, בהודו המזרחית ובראזיליען, גם על האיים בורנעא וסומאטרא, בקאראלינע הצפונית ובגעארגיא (אמעריקא הצפונית). עליו היה חרות שם זבולן 7) **לשם** (אפאל) הוא קשה ושקוף בעל גונים שונים. מוצאו שונה לפי טבעו ומראהו. עליו היה שם דן. ובחלוקת הארץ נמצאה עיר שנקראת גם כן בשם לשם ועלתה בחלקו של דן, ואז הוסב שמה לשם דן אבי השבט ההוא (יהושע י"ט, 47). 8) **שבו** (אגאט) בעל צבעים שונים הנראים כעין פסים או כתמים, שקופים גם אטומים. מוצאו מכוריא, ממצרים ומאי קפריכין, ונמצא כעת בערב, בהודו, באוראגואי (אמעריקא הדרומית), בבראזיליען, וגם באשכנז הדרומית. עליו היה חרות שם נפתלי. 9) **אחלמה** (אמעטהיסט) ממראה תכלת או ארגמן. מקומה בהודו, ערב, מצרים ובראזיליען, גם על האי ציילאן ובארץ אשכנז. שם גד היה חרות עליו. 10) **תרשיש** (טירקיס) ממראה

[illegible] גוון השמן, מקומו בסביבות הר סיני, בהר, במעקסיקא החדשה, בשל עזיען וסקסאניע. עליו היה שם אשר. 11) שהם (בעריל) [וגם בתרגום אונקלוס נקרא בורלא]. מראהו ירוק או תכלת. מוצאו מהודו ומאוראל. נמצא גם בבאווארין, בצרפת התיכונה ובאנגליא. עליו היה חרות שם יוסף. 12) ישפה (יאספיס) בעל גונים שונים. מוצאו ממדינת שנער. עליו היה חרות שם בנימין.—אם השמות שנתנו המעתיקים לשמות האבנים הנזכרות המה הנכונים—הדבר מוטל בספק כאשר העיר על זה האברבנאל.

בדבר סדר שמות השבטים בחושן המשפט הדעות מחולקות. הסדר שהבאנו למעלה הוא בדעת תרגום יונתן והרהיי, והדעת נותנת כי כן היה יען כי בסדר הזה היו חרותים על שתי האבנים אשר בכתפות האפוד בכתוב מפורש „כתולדותם" (שמות כ״ח, 10). אבל בכל זאת יש חולקים בזה: התרגום הירושלמי יסדרם לאמהות והאברבנאל לפי הדגלים. ליקרת האבנים האמינו כי יש להן סגולות מיוחדות ונפלאות, כן יהבו להאודם הסגולה, כי האשה הנושאת אותו לא תפיל נפל לעולם. סגולת הפטדה—לקרר הגוף. הברקת מחכימת פתי, ואם שוחקים אותה במאכל ומשתה תועיל הרבה לפתוח הלב בחכמה. סגולת הנופך היא—שמי שנושאו נעשה רואה ואינו נראה ואויביו הופכים לו עורף. הספיר יועיל מאוד למאור עינים ולכל כאב ונפוח בגוף, בהעביר איש אותו על מקום הכאב. סגולת היהלם היא—שמביא שינה לאדם. השבו יועיל להפריש ברכבו על סוסו כי יצליח. סגולת האחלמה לחזק לב האיש לבל ירך בצאתו למלחמה, וגם יש בכחו לפעול על הנושא אותו חלומות הלומות נעימים, והיונים האמינו כי יגן משכרות. התרשיש מעכל המאכל, ואם שוחקים אותו ונותנים ממנו במאכל נעשה האדם עב ושמן. השהם סגולתו לתת חן והנושאו מצליח ודבריו נשמעים. סגולת הישפה לעצור הדם הנוזל בשפע רב. הבחיי מוסיף לאמר שסגולת האבנים תפעל רק כשהנושא אותן הוא טהור, אבל הטמא יחליש כחן.

אָבְנָיִם. השם הזה נמצא שתי פעמים בכה״ק ראשונה בספר שמות (א, טו): וראיתן על האבנים: ושנית בספר ירמיה (י״ח, 3): וארד בית היוצר והנהו עושה מלאכה על האבנים. במקום השני הזה כל המפרשים והמעתיקים יסכימו לדעת אחת כי הוא שם כלי מלאכת היוצר. אבל במקום הראשון הדעות מחולקות, וכפי הנראה גם המעתיקים הקדמונים לא ידעו היטב מושג השם הזה ולזאת לא העתיקו השבעים והוואולגאטא במקום הזה את המלה כי אם הענין. רש״י פירש ע״פ תרגום אונקלוס, אבנים: מושב האשה היולדת הנקרא ג״כ משבר. חכמי העמים (געזעניוס ואחרים) ישערו כי האבנים היו כמו אמבאטי לרחוץ בהן הילדים למשעי בצאתם מרחם אמם, ואז בנקל היה להמילדות אשר עשו זאת להמית את הזכרים. להשערתם זאת יביאו ראיה ממלכי פרס אשר יצוו להרוג את הילדים מזרע המלוכה באמבטות בעת יפחדו מהם כי יהיו למו למכשול ולפוקה בגדלם. והחכם יוליוס פירכט ישער כי אבנים במקום הזה הוא כנוי לאברי ההולדה בזכר ונקבה ויקראו אבנים יען המה בונים את המין האנושי, וצוה פרעה למילדות לראות במקום אברי התולדה אם בן הוא או בת היא.

אבעבועות, הנה בועות—טריה קטנות המתהוות בגוף האדם והבהמה מחום גדול. האבעבועות הנזכרות אצל מכת השחין במצרים (שמות מ׳, 9) אינן המחלה המכונת המתדבקת, הידועה בשם „פאקען", המסבבת קדחת עזה בגוף החולה ותצעידנו לבאר שחת, כי לפי הנראה מהכתובים לא מת אף אחד מהמצרים בסבת המחלה הזאת. ולזאת יש משערים כי האבעבועות שנראו במצרים על האדם ועל הבהמה בימי משה היו אך תולדות השחין היוצא מהחום המתהוה במצרים בעת יעלה היאור (נילוס) וישטוף על כל גדותיו.

אבץ שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י״ט, 20). כעת עומד על תלה הכפר „עין אביין". ולפי דעת פירכט היא העיר תבץ (בחלוף א״ת ב״ש) הנזכרת בשופטים (ט׳ 50). לשם נס געל בן עבד שהיה לפי הנראה מבני יששכר (עיין דהי״א ז׳ 1—3) להנצל מחמת אבימלך מלך שכם.

1) **אבישוע** *) בן פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (דהי"א, ה', 30), הוא הכהן גדול הרביעי לבני ישראל ונהג כהונתו בימי השופט אהוד בן גרא, ובפי יאזעפוס פלאַביוס (קדמוניות V, 12, 5) נקרא הכהן גדול הזה בשם אביעזר.

2) **אבישוע** *) בן בלע בן בנימין (דהי"א, ח' 4).

אבצן שם השופט העשירי אשר שפט את ישראל אחר יפתח הגלעדי ולפני אלון הזבולוני, שבע שנים נהג נשיאותו. והיו לו שלשים בנים ושלשים בנות, אבל כפי המסופר בתלמוד (ב"ב צ"א) כלם מתו בחייו, מפני שלא זימן את מנוח אבי שמשון אף על אחד ממאה ועשרים משתאות שעשה לבניו ובנותיו ביום חתונתם, שתי סעודות לכל אחד מהם: סעודת אירוסין וסעודת נשואין, כי אמר: העקר הזה (מנוח) במה יפרע לי? עד אשר נשא לו לאשה את רות המואביה (כי לפי הדעה הזאת אבצן זה בועז) ויצא מהם דוד. אבל לעומת זה יש דעה אחרת כי בועז עד שמונים שנה לא הוליד עד אשר התפללה עליו רות (מדרש רות פ"ו), ולפי זה אבצן איננו בועז. כפי הכתוב בשופטים נולד אבצן בעיר בית לחם. לפי הדעת שאבצן היה בועז והיה לפי זה משבט יהודה אם כן נולד בבית לחם אשר ליהודה; אולם לפי הדעה שאבצן איננו בועז נוכל לשער כי עיר מולדתו היתה בית לחם אשר בנחלת מטה זבולון (יהושע י"ט, 15).

אבר מן החי. אחר אשר יצא נח מן התבה והותרה לו אכילת בשר נצטוה שלא לאכול אבר או בשר שנפרש מבהמה וחיה בחייה (ולדעת אחדים גם מעוף) בלי הבדל בין טמאה לטהורה (רמב"ם מלכים פ"ט הי"א) והיא המצוה השביעית של השבע מצות בני נח (ב"ר פ' ל"ד).

אברהם. בנגב ארץ ארם נהרים על שפת נהר פרת יתראו גם היום עקבות עיר גדולה, שהיתה נקראת בימים הקדמונים אור כאשר יעידון על זה הכתובות על מצבות זכרון הנמצאות במקום ההוא. בעיר הזאת נולד אבינו הראשון אברהם. אניות רבות הביאו אליה סחר גוים רבים. שרידי הבנינים הנפלאים והיכלי תפארת מעידים גם היום על עשרת ורב טובה בימים ההם. אם כי במינו אלה הארץ הזאת היא ארץ חרבה ושממה, אבל בימים הקדמונים היתה שמנה ופוריה מאוד; פעמים בשנה קצרו האכרים קציר החטים, עצי התאנים צמחו על כל שעל ושעל, וישביה לא ידעו מחסור. גם אויר הארץ הוא צח ומצוחצח מאוד, ולזאת הככבים שמה מאירים באור בהיר הרבה יותר מאשר בשאר ארצות, ובגלל זאת שמו חכמי הזמן ההוא כל מעינם בחכמת התכונה, החשבון והמדידה. מלאכת הכתב היתה ידועה במדה מרובה ליושבי העיר אור, ואם כי לא היה להם ניר ודיו, השתמשו באבנים להרות עליהם כל הדברים אשר רצו כי ישארו לזכר עולם. לבנים כאלה מצאו החוקרים החכמים בימינו אלה לאלפי אלפים בשרידי ההריסות שהיו להם לבתי עקד הספרים. אבל כל חכמתם לא עמדה להם להצילם מחשך הבלי אמונת אלילים ולראות חיים באור אמונה טהורה. כי מקטנם ועד גדולם השתחוו לשמש ולירח ולכל צבא השמים ועבדו להם עבודה זרה ומתועבה ושקצו את נפשותם בטומאותם ובגילוליהם.

יושבי העיר אור, לא היו יוצאי חלצי עם אחד, כי אם המון גוים, עמים רבים ולשונות שונות התקבצו ובאו אליה לעשות בה מקנה וקנין. בעיר הזאת התישבה משפחה אחת מבני עבר, שהיו לפני זה בארץ ארפכשד בצפון ארץ אשור. לא נדע כעת הסבה אשר הניחה את בני המשפחה הזאת יוצאי חלצי עבר לעזוב את ארצם, ארץ מקנה, ולהמיר חיי נוסעי בעדר בחיים קשים של יושבי כרכים, חיי שקט ושלוה בחיים מלאים שאון ורעש איך שיהיה בלי ספק פעלה חברתם של עובדי האלילים עליהם לרעה וההלו גם המה להשתחוות לגלוליהם ולעשות כמעשיהם. כנאמר בספר יהושע (כ"ד 2) „בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים". אבל נפש אברהם קצה בטומאת הגוים יושבי הארץ, ויען כי לא יכול להתנהג ברוח גלוי במדות הישרות תולדות אמונה טהורה, לכן עזב עם אביו תרח ואחיו נחור והרן העיר אור וילכו לחרן, עיר

*) נשמט מן דף 27.

על שפת נהל באליך היורד לתוך נהר פרת, ידועה ברוב מרכולתה וכהרה עם הערים צור וצדון. אבל עבודת האלילים השחיתה התעיבה עלילה גם בעיר הזאת. אברהם, בעודנו נער (בן שלש שנים. נדרים, לב) ראה והבין בעיני שכלו כי נואלו האנשים העובדים לצבא השמים, יען גם המה אך נבראים הם ולא בוראים, ודרש וחקר בשמים ובארץ ובכל צבאם. וכאשר השיג השגה ברורה מאלוה טמיר ונעלם מעיני בשר, קונה שמים וארץ, כובל את כל ומהיה ומהוה את כל, עזב גם את העיר הרן במצות ה׳ וילך אל ארץ כנען, הארץ אשר באה אליו ההבטחה מאת ה׳ להתה לנהלה לבניו ולזרעו אחריו. אברהם היה אז בן חמש ושבעים שנה (בראשית י״ב) ולדעת הז״ל עזב שתי פעמים את העיר חרן: ראשונה כשהיה בן חמשים ושתים שנה ושהה בארץ כנען י״ה שנים ושב לחרן וישב שם חמש שנים ואחרי כן עזב את העיר בפעם השנית ולא שב אליה עוד (כדר עולם). בפעם הזאת הלך עמו גם לוט בן אחיו הרן, אך נחור אחיו עם אשתו ובניו נשארו בחרן. בלכתו למסעיו לקח עמו את כל רכושו ואת כל מקנהו, עבדיו ושפחותיו. השיירה היתה גדולה מאוד: מספר אנשיה היו לכל הפחות אלף נפשות איש ואשה וטף, כי בזמן קצר אחרי בואו לארץ כנען הריק את חניכיו ילידי ביתו שלש מאות ושמנה עשר אנשי חיל שולפי חרב לרדוף אחרי המלכים אשר שבו את לוט בן אחיו. למספר נפשות כזה היו נדרשים לערך מאה אהלים. המחזה הזה יתן לנו מושג נאמן מרוב גדלו של אבינו זה, רכושו ועשרו. אבל בידד עם זה יתן לנו המחזה הזה גם כן מושג נאמן כמה קשה היה לאברהם לעזוב את ארץ מולדתו ולהעתיק משכנו עם שיירה כבדה דרך המדבר אל מקום לא ידעו מתמול שלשום.

בכת״ק לא נזכר בפירוש איזה דרך עבר אברהם בצאתו מחרן ללכת ארצה כנען, אך לפי המסורה הקדומה אשר יספר לנו יאזעפוס פלאוויוס (קדמוניות 1, 7, 2) עבר אברהם דרך דמשק ויושבי העיר בחרוהו למלך עליהם, אבל לא ארכו לו שם ימי מלכותו, כי מרדו בו יושבי העיר והיה נאלץ לעזוב אותה. אמנם עוד היום יחגו כבוד לשמו ולזכרו, ועוד היום, יוסף פלאוויוס לכבר, נמצא לא רחוק משער הצפון אשר להומות דמשק מושבה אחת הידועה בשם משכן אברהם. ויעבור אברהם בארץ כנען עד מקום שכם עד אלון מורה.1) פה תקע אהלו להנפש מעמל הדרך הרב.

במקום הזה תקע אברהם את אהלו **ראשונה.** לפנים ישבו בארץ הזאת העמים הידועים בשמות: ענקים, אמים, זוזים, רפאים, עוים ועוד. אבל כאשר בא אברהם אל הארץ כבר ישבו בה הכנענים (בראשית י ב, 6) (אם כי עוד נשארו פה ושם מעט מיושביה הראשונים). הכנענים היו יוצאי חלצי כנען בן חם והיונים קראו להם פיניקים. אליהם נלוו משפחות מעמים אחרים, אבל כלן היו ידועות בשם הכללי „כנען". השפה אשר דברו בה הכנענים היתה קרובה מאוד לשפת עבריה, והעברים יכלו לישא ולתן עם הכנענים באין כל מליץ בינותם. שרידי שפת הפיניקים אשר נשארו לזכר עולם והנם בידינו כיום קרובים מאוד לשפת עבריה. וכבר הראה החכם געזעניוס באותות ומופתים נעלים מעל כל ספק, כי שפת הפיניקים היא היא שפת כנען (ראה געשיכטע דער העברעאישען שפראכע. געזעניוס) עם הנותרים מיושבי הארץ הראשונים לא היה לאברהם דבר, ואך אל הכנענים התקרב ונשא ונתן עמהם. גם האמורי יושב ההר ישב בעת ההיא בארץ הזאת. העם הזה היה אוהב מלחמה ורא דת מפני כל. גם קרבתו חפץ אברהם. בעזרתו הצליח בידו לנצח את מלכי עילם אשר שבו את לוט בן אחיו. אבל יותר מכלם התקרב אברהם אל בני חת. מהם קנה כברת ארץ לאחזת קבר למשפחתו בסביבות העיר חברון. על אדות העיר הזאת יסופר בכתבי הקודש כי היא נבנתה שבע שנים לפני צען מצרים. כי החתים המה חלק מהחיקסים

---

1) הוראת השם מורה נעלמה גם מהראשונים. השבעים יתרגמו „גבוה", הוואלגאטא־ „מפואר". ויש משערין כי הוא שם שר המקום, ואולי נקרא המקום מורה בעבור המראה שראה אברהם ראשונה בארץ הזאת כמו שכתוב שם: וירא אליו ה׳ וגו׳ (בראשית י״ב, 7).

אשר נצחו את מצרים בימים ההם ומשלו בה ובנו שם ערים, כאשר הראו זאת החכמים בימינו באותות ומופתים הזקים. ויספר לנו כותב התורה כי חלק מעם החתים (שהנוה גם ההיקסים) לא הלכו עם אחיהם לכבוש את ארץ מצרים כי אם נשארו בארץ כנען בעירם חברון. העם הזה (בני חת) היה עם חכם ונבון מאוד, בעירם „קרית ספר" היו בתי עקד גדולים לספרים. על חכמתם ורוחב דעתם תעידנה גם היום הכתובות הרבות אשר מצאו החוקרים בימינו. על פי התמונות אשר מצאו החכמים חרותות על מצבות זכרון של החתים נראה כי היו מלובשים בגדי כבוד ונעלים יפים על רגליהם, אך היו מגולחי זקן.

בכפרים ישבו משפחות הפריזי, אשר כפי הנראה היו גם כן מבני חת. הפלשתים ישבו אז בגרר. אבל בימי אברהם היו עם שוקט ובוטח נוסעי בעדר, והיו לעם מלחמה אך בימי שאול ודוד ואז העיקו לישראל מאוד. אמונת הכנענים היתה אמונה טפלה. המה נהגו כבוד אלהים להטבע. האליל עשתרות היה להם אלהי האלהים. משפחות אחרות עבדו לבעל אשר כנוהו בשמות: אל, מולך, אדוני. לאלהיהם אלה הקריבו גם זבחי אדם וגם את בניהם ובנותיהם הקריבו על מזבחות האלילים האלה. אבל במקומות אחדים הכירו גם בארץ הזאת את האלהים אשר אליו השתחוה אברהם ועבדו. המלכים מלכי צדק ואבימלך ידעו מאל עליון קונה שמים וארץ. וכפי הנראה גם עובדי האלילים לא היו כל כך אדוקים באמונתם ולא רדפו את הכופרים באלהיהם כאשר עשו יושבו הארץ כשדים מקום מולדת אברהם. ולזאת כאשר בנה אברהם מזבחות בארץ כנען והורה לרבים האמונה באל אחד אל עולם לא היה פוצה פה ומצפצף כנגדו ואיש לא מיחה בידו, ורבים גם נלוו אליו וכבדוהו מאוד עבור ישרת לבבו וטוהר נפשו.

מהמסופר בכתבי הקודש נדע, כי בעת שבא אברהם לשבת בארץ כנען היו שמה עשרה עמים קטנים, אבל מספר אנשיהם היו מעט. אך כחמש או שש ערים נזכרות בכתבי הקודש בספורי הקורות מעת ההיא. הארץ היתה רחבת ידים לפניהם ולא היה להם כל סבה ללחום איש באחיו. ולזאת כאשר בא אליהם אברהם ואנשיו עם מקנהו הרב, לא מצא שום מנגד ומערער עליו וישב לבטח באין מחריד. וכאשר רחפה על ראשיהם סכנה מצד איזה מלכים שהתגיזום ממנוחתם עוד שמו אותו אלוף לראשם ועליון על מלכיהם ושריהם.

ככל נוסעי בעדר לא ישב אברהם ימים רבים במקום אחד, כי אם כפעם בפעם העתיק את משכנו ממקום למקום, לבקש מרעה לצאנו ולבקרו. ויסע אברהם הלוך ונסוע הנגבה. ויען כי ארץ כנען אך למטר השמים תשתה מים, והמטר ירד שם אך בעתות קבועות הנקראות ימות הגשמים ואין בה תעלות וברכות מים עשויות בידי אדם להמציא מים להעם היושב עליה בעת לא ירד הגשם מן השמים, לזאת סבלו לפעמים יושביה הרבה רעב. גם בימים הראשונים לשבת אברהם בארץ כנען היה רעב גדול בארץ, ואברהם היה נאלץ לבוא מצרימה, הארץ אשר יושביה לא ידעו מעולם מחסור, כי מימי היאור (נילוס) עולים ושוטפים את הארץ שנה שנה, ועושים אותה על ידי זה פוריה ושמנה. והתעלות והמכונות אשר עשו והכמיה משמרות את המים העודפים לעת מצוא, ואז ישקה כל אחד את גנו ואת שדהו במי התעלות והברכות, והארץ היתה לזאת תמיד כגן ה' מלאה פרי תנובות ולחם לשובע.

לא נוכל להגביל בעת הזמן מתי ירד אברהם מצרימה, כן לא נדע שם המלך אשר מלך בה אז. פלאוויוס יכנהו במקום אחד בשם נכה ובמקום אחר פרעת (עיין מלחמות היהודים V. 9, 4; וקדמוניות היהודים I, 8, 1) ההגדה תכנהו בשם רקיון, ומוכיחה לאמר כי המלך הזה יצא מנער ועלה למלוכה באמצעות תרמיתו ונכליו (ספר הישר). לפי דעת היוהכין היה שמו טוטיס. חכמים אחרים ישערו כי אברהם בא מצרימה בעת אשר מלכו שם מלכי הרועים (הינסאס), אבל יותר קרובה להאמת היא השערת החכם Birch (Ancient Egypt, p. 75) כי בעת ההיא מלך בה המלך האחרון מהמשפחה השתים עשרה של מלכי מצרים, המהוללה ונודעה בקורות מצרים במעשיה הגדולים והנפלאים. איך שיהיה בעת שבא אברהם שמה היתה ארץ מצרים

ארץ ברוכה, ארץ נאורה. פאר־עמודים גבוהים אשר שיא הסנם לעב יגיע, היכלי מלכים ובתי מקדשים מפוארים בכל מיני פאר והדר כבר היו בנוים להלפיות על חוף היאור (נילוס). במצרים התחתונה הנקראת דלתא ישבו אז עמים רבים מבני שם שהעשירו את הארץ במכהרם וביגיע כפיהם. חכמים רבים וגדולים עמו כל מעיגם בהרחבת הידיעות והחכמות הנחוצות והעשירו את הכפרות (ל מעראטור) בכפרים רבי הכמות והאיכות בכל ענפי המדעים וביהוד בחכמת הנתות והרפואה. מצבות זכרון וכפינקכים נפלאים מאבני שיש יקר, מזהב ובכף התנוססו במקומות רבים בערים הגדולות, והוכיפו פאר על יפין. בהיכל המלך אשר משל על העם ממשלה בלתי מגבלה, ואשר העם נתן לו כבוד אלהים, ישבו שרים רבים גדולים ונכבדים; הכמים מפוארים וחרטומים נפלאים עמדו לימינו ובעצתם הנהו להדבר את העם תחת רגליו. אבל כל חכמתם לא עמדה להם להצילה מרדת לשחת המדות הנשחתות. המדות הטובות אשר למדו הרכמים בספריהם היו קרובים אך בפיהם אבל רחוק מכליותיהם. האות בשרים, אהבת המותרות ושכרות נכרזה היו אז הזון נפרץ בארץ מצרים. ארמון המלך (הארעם) היה מלא נערות יפות שהביאו אליו מכל קצות הארץ שריו ועבדיו שרצו למצוא חן בעיניו. כל זאת ידע אברהם, והזאת כאשר אלצהו הכרח לבוא מצרימה בקש מאת רעיתו שרה היפה בנשים לאמר להמצרים כי היא אחותו ולא אשתו, כי ירא פן יהרגוהו השרים אם ידעו כי אשתו היא והיא בעולת בעל. ובאמת קרה כזאת פעמים רבות כאשר תעידנה הכתובות על מצבות רבות במצרים הקדמונה. רבים תמהו על הספור הזה, כי שרה היתה אז בת ששים שנה ויותר ואיך יכול להיות כי יפיה אז הוכל לצודד נפש המלך. אבל הלא ידעו הלא שמעו המתפלאים כי ישנן נשים המשמרות יפי תארן עד זקנה ושיבה? ולבד זאת הלא ימי שני חיי שרה היו מאה ועשרים ושבע שנה, ואם כן היתה אז בחצי שנותיה, כאשר בימינו אשה בת שלשים שנה שלא ילדה ואשר חבלי לידה וצער גידול בנים לא השחיתו תארה. במגילה פאפירוסית אחת הנמצאת כיום בברלין יסופר מקרה כזה אשר קרה קרוב לעת ההיא גם עם איש עני עובד עבודה במצרים. וזה הדבר אשר יסופר שם. הנוגש לקח בחזקה המוני קנין כספו של איש עני אחד. וילך האיש אל השר מערואיטעניס ויבקש ממנו משפט. השר הביא המשפט לפני פרעה, המלך ממשפחה העשתי עשרה של מלכי מצרים שמלכו קרוב להעת שבא שמה אברהם. ויצא צו מלפני המלך לאסור את הגזל בכלא ואשתו תובא לבית הנשים אשר בחצר המלך.

פחד אברהם לא היה פחד שוא. על גבולי מצרים הפקידו שרים לחקור ולדרוש אחר כל איש נכרי הבא לגור בארץ ולדעת את כל הנוגע לאיש הזה בכל פרטיו ודקדוקיו, ולהביא אחר כן הדבר לפני המלך. ויהי כאשר בא אברהם מצרימה ויראו שרי פרעה את שרה אשתו כי יפה היא מאוד ויהללו אותה אל פרעה ותוקח האשה בית המלך להביאה אחרי כן עמו במכורת החיתון. ולאברהם אחיה נתנו מתנות כיד המלך כמנהג עמים רבים בעת ההיא. 1) פתאום באו על המלך ועל ביתו נגעים גדולים ומחלות נוראות. פלאוויוס יספר כי המלך שאל אז לחכמיו ולחרטומיו סבת הדבר הזה, והם השיבוהו כי מן השמים יעגישוהו בעבור חפצו להתחתן עם אשת איש. פרעה לא לקח נקמתו מאברהם על אשר רימהו לאמר על אשתו אחותי היא כי ידע בנפשו שאברהם הוא הצדיק והוא ועמו הרשעים, וגם לא דרש ממנו להשיב אליו את המתנות אשר נתן לו, כי אם צוה לאנשיו לשלחהו מארצו עם אשתו ועם כל אשר לו. לפי עדות פלאוויוס בא אברהם מצרימה לא אך מפני הרעב שהיה אז בארץ כנען כי אם גם לחקור ולדרוש אחרי אמונת המצריים שהיו כבר נודעים אז בחכמתם. וכאשר נוכח לדעת כי אמונתם היא אמונת הבל

---

1) מבקרים אחדים יטילו ספק בספור הזה ויחליטו כי נכתב בזמן מאוחר, יען לפי דעתם המצרים בימי אברהם לא ידעו מאומה על דבר הגמלים ואיך יכול להיות כי המלך נתן המין הזה במתנה לאברהם. אבל החוקרים החדשים הראו במופתים נאמנים כי המצרים בעת ההיא כבר השתמשו בגמלים

החל להתוכח עם הכהנים והחכמים בדברי אמונה ודת והראה להם יתרון אמונתו באל אחד על אמונתם באלילים רבים, ועל ידי זה נתפרסם להם כפלוסוף גדול בכל הארץ, וכלם נתנו כבוד לשמו ולזכרו בעבור חכמתו, טהר נפשו וקדושתו. פלאוויוס יודע לספר כי אברהם למד לחכמי מצרים גם חכמת החשבון, המדידה וחכמת התכונה. אבל הדבר הזה אין לו כל יסוד, כי ברור הוא שהמצריים כבר ידעו בעת ההיא היטיב את החכמות האלה וידעו להשתמש בהן לצרכי חייהם באופן מאוד נעלה. כפי הנראה שב אברהם בארץ מצרים אך חדשים אחדים, (לפי דעת הס"ע שלשה חדשים) ובדרך אשר בא מצרימה שב אל ארץ כנען כבד מאוד במקנה בכסף ובזהב, ויט אהלו בסביבות העיר בית אל.

בעת ההיא החלו רועי אברהם ורועי לוט לריב זה עם זה כי היה רכושם רב ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו. ויאמר אברהם אל לוט: אל נא תהי מריבה בינינו כי אנשים אחים אנחנו. הפרד נא מעלי. ויבחר לו לוט את ככר הירדן וישב בערי הככר ויאהל עד סדום. העיר הזאת עם עוד ארבע ערים הסמוכות לה: עמורה, אדמה, צבוים ובלע (היא צער) כרתו ברית ביניהם לעזור אשה לרעותה אם יבוא על אחת מהן צר ואויב להרגיזה ממנוחתה. כל אחת מהערים האלה היתה ממלכה מיוחדה ומלכה בראשה ומלך סדום היה עליון עליהם. הערים האלה היו אז תחת עול כדרלעמר מלך עולם, שכבש אותן שנים אחדות לפני זה למען יוכל לעבור דרך שם לארץ מצרים הנודעת לתהלה וללחום אתה, כי חמשת הערים הנזכרות עמדו על אם הדרך המובילה מעילם למצרים. וכאשר קנה נפשם בעול כדרלעמר מרדו בו יושבי הערים הנזכרות ויבוא עליהם כדרלעמר עם עוד שלשה מלכים אנשי בריתו ויכה את חיל ערי הברית ויוליך את יושביהן שבי וגם לוט בן אחי אברהם נשבה עמהם. ויהי אך נודע הדבר לאברהם כי נשבה לוט בן אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות איש שולפי חרב ואליו נלוו אנשי בריתו השרים ענר אשכל וממרא עם אנשי חילם וירדפו אחרי המנצחים וישגו אותם בקרבת העיר דן, אשר לפי עדות פלאוויוס היתה עיר בעמק הירדן, ויכם וישב את כל השלל אשר בזזו המנצחים ואת השבויים וגם את לוט ורכושו השיב. וכאשר הגיעה הבשורה למלך סדום יצא לקראת אברהם לקבל פניו בעמק שוה הוא עמק המלך, בצפון נחל קדרון, במקום אשר כעת נמצאים קברי המלכים ואשר אבשלום הציב לו שם מצבה בחייו לזכרון עולם ויקרא אותה יד אבשלום (פלאוויוס VII, 10, 3). מלך סדום חפץ לתת לאברהם במתנה את כל הרכוש אשר השיב ואף יתן לו את השבויים. אבל אברהם לא חפץ לקחת ממנו מאומה, אם כי לפי חקי המלחמה גם הרכוש גם השבויים היו קנין אברהם, אבל האדם הישר הזה לא חפץ ליהנות מאומה מאכון האומללים. גם מלכי צדק מלך שלם והוא כהן לאל עליון יצא לקראת המנצח אברהם והוציא לחם ויין ויברכהו ויאמר: „ברוך אברם לאל עליון אשר מגן צריך בידיך". ויתן לו אברהם מעשר מכל (עיין ערך מלכי צדק). כפי הנראה המנהג להקדיש חלק אחד מעשרה לה' הוא מנהג קדום מאוד לא רק בין העברים כי אם גם בין עמים רבים אחרים. קרעזוס יעץ לכורש מלך פרס לקחת מאנשי חילו מעשר מכל השלל ולהקדישו לצעאוס, אל עליון של היונים. לפי עדות דיאדאר הסיצילי הקדישו בני העיר קרתאגא גם כן את המעשר לאלהיהם. 1).

אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת ויכרות עמו ברית לקיים הבטחתו. ויצוהו לקחת עגלה, עז ואיל בני שלש שנים ותר וגוזל ויבתרם לבתרים אך הצפרים לא בתר. ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן ולפיד איש עבר בין הגזרים האלה. כי כן היה מנהג הקדמונים לעשות כזאת בעת שהביאם ההכרח להבטיח

---

1) רבים אינם מאמינים בהספור של מלחמת אברהם עם מלכי עילם. אבל החקירות והמצאות החדשות על ידיעה קורות בבל ואשור מאמתות את הספור הזה עם כל פרטיו כאלו העתיק כותב התורה פרטי הספור ממצבות זכרון של הכנענים או הבבליים אות באות.

איש לרעהו כי לא יעברו על שבועתם. ביחד עם זה גלה לו ה׳ במחזה כי זרעו אשר יצא ממעיו יהיה תחת עול מלכי מצרים ארבע מאות שנה, אבל אחרי כן יצאו ברכוש גדול וישובו אל הארץ הזאת ארץ כנען אך בדור הרביעי, כי אז תהיה כאת רשעתם של האמורי יושבי הארץ מלאה וגדושה ותגיע עונת שילום עונם, וגם זרעו אז יהיה לגוי גדול אשר יהיה נדרש לו מלא רוחב הארץ.

ויהי כאשר הגיע אברהם לשנת השמונים וחמש לימי חייו ושרה אשתו ראתה כי עוד לא נתקיימה ההבטחה על דבר הזרע, בקשה מאברהם אישה כי יבוא אל שפחתה הגר המצרית (לפי ההגדה הישנה היתה בת מלך מצרים מפילגשו), והיה הבן אשר תלד השפחה, שהיא קנין כספה של הגבירה, והיה לה לשרה לבן, ובזאת תכיר חרפת עקרה מעליה. אבל כאשר ראתה השפחה כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה, יען חשבה כי בה בחר ה׳ להיות אם הגוי הנבחר, ותכעיס את שרה גבירתה תמרורים. הדבר הזה העיר חמת שרה ותדריש מאברהם אישה כי יעמוד לימינה וידרוש משפטה משפחתה. אברהם מסר הדבר לרצונה והיא תעשה עמה כטוב בעיניה. ותענה שרה ותברח האמה מפניה, אבל מהרה שבה אל בית גבירתה ותלד בן ויקרא אברהם את שם בנו ישמעאל, כי שמע ה׳ אל עני אמהו, ואברהם אז בן שמונים ושש שנה.

אחרי עבור שלש עשרה שנה מעת אשר נולד ישמעאל הבטיח ה׳ לאברהם עוד הפעם להפרות זרעו, אשר תלד לו שרה אשתו, בעפרות תבל ולתת להם לאחוזת עולם את ארץ מגוריו, ארץ כנען, ולאות הברית הזאת צוהו אז על המילה, והתת אשר עד כה היה נקרא בפי כל אברם שפתרונו אב רם, שינה את שמו לאברהם, שהוראתו אב המון עמים. גם עמים רבים אחרים לפני אברהם מלו את בשר ערלתם. כהני המצרים חשבו את הערל לבלתי טהור. הכושיים והכפרים יושבי נגב אפריקא גם המה ימולו את בניהם הזכרים. על קירות ההיכל האבנו, הנבנה על ידי המלך רעמסס השני בקארנאק, נמצא גם היום ציור אשר יתאר לפנינו פרטי דבר המילה איך עשו אותה המצריים. (ראה הציור בספרו של עבערס Aegypten s. 280). פלאוויוס יספר כי הישמעאלים ימולו את ערלת בניהם בהגיעם לשנת השלש עשרה יען אביהם הראשון ישמעאל גם כן נימול בה והוא בן שלש עשרה שנה. אבל המצריים והכושיים מלו את בניהם לא מחוק אמונה ודת כי אם בתור רפואה לשמרם מחלאים שונים הבאים לפעמים על הערלים במקומות החמים. לתכלית הזאת יעץ פילון האלכסנדרוני גם להיונים למול בשר ערלתם. לא כן העברים אצלם המילה הוא אות ברית בינם ובין אלהיהם, וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי לא יתחשב בין היהודים. גם שם אשתו נשתנה אז, כי תחת אשר היתה נקראת שרי הקרא מאז והלאה שרה שהוראתה „גברת׳, אם עמים רבים, כי מלכים עמים ממנה יהיו.

בעת ההיא נמלאה כאת רשעת סדום עם ארבעת הערים אחיותיה בנות בריתה, ונגזר עליהם הדין להכחידם מן הארץ. וכאשר נודע הדבר לאברהם התפלל בעדם אל ה׳ להאריך אפו ליושבי הערים הנזכרות ולבלתי לעשות להם את הרעה אשר דבר להם ולא ישחיתם בעבור מעט הצדיקים אשר נמצאו בהם. אבל יען שמקטנם ועד גדולם כלם השחיתו דרכם ולא היו ביניהם אף עשרה צדיקים לכן שפך ה׳ עליהם את כל חמתו והמטיר עליהם אש וגפריה מן השמים וימחו מן הארץ ואך לוט בן אחי אברהם ואשתו ושתי בנותיו, נמלטו מן ההפכה; וכאשר הביטה אשתו מאחריה לראות את הנעשה ותהי נציב מלח. בהמוזעאום אשר באנגליא נמצא כיום לוח קדום מאוד ועליו חרותים דברים בשפת אקקאדיע ונעתקים לשפת אשור, המכלכלים בתוכם ספור המאורע הזה בקצור. הסופר הרומי טאציטוס בדברו על הים המלח והעמק אשר בקרבתו יאמר כדברים האלה: „המקום הזה היה ימים רבים לפני זה ארץ פוריה ושמנה מאוד, ערים גדולות עם יושבים רבים התנוססו עליו. אבל פתאום נמח כל היקום אשר בהן כי ירדו עליהם אש וברקים והכחידו את שמם מתחת השמים" (Hist. V. 7). עוד היום נמצאה בסביבות ים המלח גפרית למרבה ואך טריה אש תהיה ללהב. פליניוס יספר כי בימיו היו

ליקיא הרים שנקראו הרי עפעכט שהיו יכולים בקל להבעירם, יוכל היות כי הבנינים בסדום ובנותיה היו עשוים מאבנים כאלה, ולזאת כאשר אכלה האש הערים עם יושביהן לא נשאר מהן כל זכר.

חמש עשרה שנה ישב אברהם באלוני ממרא אשר בחברון. אבל האסון הנורא, אשר קרה לסדום ואחיותיה, המקום השמם מאין יושב ואולי גם השמועה הרעה על דבר לוט ושתי בנותיו (עיין ערך לוט) (ב״ר נ״ב) הרגיזוהו ממנוחתו ויעתק משם אהלו לסביבות העיר גרר, עיר מושב הפלשתים. מיראתו את אנשי המקום אמר גם כה על שרה אשתו כי אחותו היא, וגם פה קרה כי אבימלך מלך גרר שלח לקחת אותה לו לאשה. אבל גם פה כאשר במצרים מנעוהו מן השמים מנגוע אליה, וישב אבימלך לאברהם את שרה אשתו וגם מתנות נתן לו ביד המלך. אחרי כן עזב אברהם את העיר גרר וישב במקום אשר קראו אותו אחרי כן באר שבע, כי שם כרתו אברהם ואבימלך ברית ונשבעו כי לא ירעו המה ובניהם איש לרעהו (עיין אבימלך 1).

ויהי אברהם בן מאה שנים ושרה אשתו בת תשעים שנה ותלד לו בן כאשר באה אליו ההבטחה ויקרא את שמו יצחק. ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. 1) הדבר הזה המר את נפש ישמעאל שחשב, כי הוא הבן היורש, ובו ובזרעו תתקיים ההבטחה שהבטיח ה׳ לזרעו של אברהם, ועתה רואה הוא כי בן הגבירה שרה הולך וגדל ותקותו אך מפח נפש. ולזאת החל ישמעאל לצחק ביצחק ולבזותו. הדבר הזה המר את רוח שרה ותבקש מאברהם לגרש את האמה עם בנה. אם כי הדבר הזה היה למורת רוח לאברהם, בכל זאת לא מנע מעשות הבטה. ולמען הרגיע את רוח האב הזקן שהיה לבו עליו דוי על אדות

---

1) כמה שנים הניקו בעת ההיא את הילדים עד גמלו אותם לא נדע אל נכון. ואך מדברי הנה, אם שבעת הבנים שנהרגו בידי אנטיוכוס עפיפאנוס מלך יון נדע כי שלש שנים הניקו אז את ילדיהם. (חשמונאים ב, VII, 32).

בנו, באה אליו ההבטחה כי גם ישמעאל יהיה לגוי גדול. ותשב הגר עם בנה במדבר פארן, וכאשר גדל הנער ויהי רובה קשת ותקח לו אמו אשה מארץ מולדתה, ממצרים, כאלו חפצה בזה לקרוע את הקשר המאחד את בנה עם העברים יוצאי חלצי שם, אשר ענו אותה ושתי פעמים גרשוה מביתם. (עיין ישמעאל).

ימים רבים ישב אברהם בבאר שבע שלו ושאנן. פתאם התקדרו שמי חייו בעב הענן, כי בא אליו הצווי מאת האלהים במחזה לקחת את בנו יחידו את יצחק ולהעלהו עולה כליל לה׳. אם כי אין חפץ לה׳ בעולות וזבחים ואף כי בזבחי אדם, בכל זאת צוהו על זה לנסותו ולדעת את אשר בלבבו אם באמת הוא אוהב את ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו אם לא. אברהם לא התמהמה אף רגע מלקיים הצווי, וישכם בבוקר ויקח את יצחק בנו, והוא אז בן עשרים שנה 1) וילך אל ארץ המוריה ויבן שם מזבח על ההר, אשר עמד שם בימי דוד גרן ארונה היבוסי ואשר בימי שלמה נבנה שם הבית לה׳ 2), ויעקוד את יצחק בנו ויקח את המאכלת לשחטו ולהעלהו עולה. אבל מלאך ה׳ מנעהו מכלות את מלאכתו הנוראה הזאת והודיעהו כי אך לנסותו צוה אותו ה׳ לעשות זאת.

הספור הזה כפשוטו הוא הדה סתומה. ולזאת רבו המפרשים בביאור כונתו. יש מי שאומר, כי הספור הזה יתאר לפנינו הלך נפשו והגיוני לבו ומדרגות התפתחות שכלו של אבינו

---

1) ולדעת הראב״ע היה אז בן שלש עשרה שנה; חז״ל יאמרו כי בעת העקדה היו שנותיו שלשים ושבע (פרקי דר״א), היוחסין חשב ומצא עשרים ושבע. ועוד יש בזה דעות אחרות.

2) פלאוויוס, קדמוניות I, 13, 2; XII, 13, 4. השומרונים המעריצים ומקדישים את הר גריזים יאמרו כי על ההר הזה עקד אברהם אבינו את יצחק בנו. אבל דבריהם אלו בשקר יסודם, כי בתורה יסופר, כי אברהם בא אל ההר ביום השלישי לצאתו מבאר שבע, ובאמת מבאר שבע עד ירושלים הוא מהלך שלשה ימים, אבל עד הר גריזים המרחק רב מאוד ולא היה יכול להגיע לשם במשך שלשה ימים.

הראשון בחקירותיו בעניני מציאות ה' והשגחתו על נבראיו. כי בעת שהיתה השגתו בענינים הנשגבים האלה עוד עכורה, חשב כי הבורא יתנהג עם ברואיו אך במדת הדין (שהוא מרומז בשם אלהים) והוא אל נקמות, ולזאת על האדם להשתדל בכל יכלתו להיטיב מעליו אפו שלא יעיר כל חמתו, ולתכלית הזאת עליו להקריב לו עולות וזבחים למכביר ולא יחשוך ממנו גם את פרי בטנו מחמד נפשו. אבל כאשר נפקחו עיני שכלו לראות את האמת באספקלריא המאירה ונודע לו כי הבורא ינהג את העולם אך במדת החסד והרחמים, (שהוא מרומז בשם הוי"ה), אז נוכח לדעת, כי הרעיון, שחשב מקודם בדבר זבחי אדם, פגול הוא לא ירצה. וראיה להשערתם זאת יביאו המבארים האלה משמות הקודש, אשר ישתמש בהם כותב ספור העקדה בתורה, כי בתחלת הספור ישתמש אך בשם אלהים: „והאלהים נסה את אברהם"... ובסוף — בשם הוי"ה: „ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים... אל תשלח ידך אל הנער"... אבל מה יעשו המבארים האלה עם הפסוק: „וארא אל אברהם... באל שדי ושמי הוי"ה לא נודעתי להם"? ולזאת יפרשו אחרים את הספור באופן אחר ויאמרו כי תכלית הנסיון היתה להראות לכל באי עולם כי לא לחנם בחר ה' באברהם לעשות מזרעו עם סגולה שיורה לכל יושבי תבל דרכי ה', כי הרוצה לקדש שם שמים עליו למסור גופו, נפשו ונשמתו על קדושת השם. אולי מרומז זאת בהגדה המספרת כי הצווי על העקדה בא בעקב קטרוג השטן על אברהם, ובזה חפץ ה' להראות להשטן המקטרג תם לבו וישרת נפשו של אברהם (עיין ספר הישר).

וישב אברהם עם יצחק בנו מהר המוריה וילכו יחדו אל ביתם בבאר שבע. שנים אחדות ישב פה אחרי העקדה ואחרי כן העתיק את אהלו לקרית ארבע היא חברון. שמה מתה עליו שרה אשתו בשנת המאה ושלשים ושבע לימי חייו. ולפי ההגדה מתה שרה בסבת העקדה, כי כאשר נודע לה הדבר הלכה לבקש את אברהם ויצחק ותבוא לחברון. שמה נראה אליה השטן בדמות איש ויגד לה כי שקר דברו אליה בדבר עקדת יצחק כי חי הוא, ותצא נפשה משמחה. וכאשר שבו אברהם ויצחק לבאר שבע ולא מצא את שרה הלכו לחברון לבקש אותה וימצאו כי מתה (ספר הישר). שמה קנה מערת המכפלה מידי עפרון החתי בארבע מאות שקל כסף לאחזת קבר ויקבור בה את אשתו שרה. ויהי אברהם בן מאה וארבעים שנה וישלח את עבדו בן משק ביתו אליעזר אל ארץ מולדתו ארם נהרים לקחת משם אשה לבנו ליצחק ממשפחתו ומבית אביו, כי לא חפץ להתחתן בכנעני יושבי הארץ, עובד האלילים ועושים מעשים מתועבים. העבד עשה כאשר צוהו אדוניו ויקח ליצחק לאשה את רבקה בת בתואל בן מלכה אשר ילדה לנחור, ויביאה יצחק האהלה שרה וינחם אחרי אמו. אחרי מות שרה לקח אברהם את קטורה לו לאשה ותלד לו עוד בנים ששה (ולפי האגדה (ב"ב קמ"א) גם בת אחת ובכל שמה), אבל לדעת חז"ל (ב"ר ס"א) קטורה היא הגר פלגש אברהם וגם בעל דה"י יכנה את קטורה פלגש אברהם (דהי"א א, 32). ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק לבני הפילגשים נתן מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי אל ארץ קדם, למען לא ירשו ביחד עם יצחק את הארץ אשר הבטיח ה' להת לזרעו למורשה. ויהי אברהם בן מאה ושבעים וחמש שנים ויגוע ויאסף אל עמיו בשיבה טובה. ההגדה בספר היובלים (כ"ב, כ"ג) תספר כי טרם מותו קרא אליו את יצחק וישמעאל בניו עם שני בני יצחק, עשו ויעקב, ויקח את יעקב בזרועותיו ויחבקהו ויברכהו וילמדהו דעת ה' ודרכיו ויישן יעקב על ברכיו וייקץ והנה שבה נפש אברהם השמימה. גם ישמעאל בנו עשה תשובה בימיו (כ"ב ט"ז). ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה אשר קנה מאת בני חת. גם גדולי הדור עוררו עליו מספד ועמדו בשורה ואמרו: "אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה לספינה שאבדה קברניטה (ב"ב צ א).

אברהם היה הראשון שהכיר את ה' לאדון מנהיג ומשגיח על ברואיו (ברכות ז.), ועל כן ייחסו לו תיקון התפלה ואמרו אברהם תיקן תפלת שחרית (שם כ"ו), כי אך המאמין בהשגחה יוכל להאמין כי יפעל בתפלתו שימלא ה' משאלותיו. אגדת התלמוד עוד תוסיף לאמר כי קיים אברהם כל התורה ואפילו עירובי חצרות (ב"ר מ"ד) אינ

הוציאו זאת מתכונת אבותם שהיה רודף שלום וידע גודל מעלת האחדות כי ענין עירובי חצרות מורה על כח השלום והאחדות כי בזה יבטל רשות היחיד וכל גרי החצר יתחשבו לבני משפחה אחת הגרים ברשות אחד. ויען כי בימיו היה כמעט כל העולם עובדי עבודה זרה, ובטח עשה תקנות הרבה להרחיק את בניו ובני ביתו ממעשיהם המכוערים, ולזאת אמרו עליו כי מסכת עבודה זרה דאברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוין (ע״ז י״ד).

ולא לבד בחכמת אלהות, כי אם גם בחכמות העולם והטבע נחשב אברהם מהקדמונים לראש וראשון. לפי עדות פלאוויוס ואייזעביוס היה הוא המיסד חכמת התכונה. עפיפאנוס מיחס לו ספרים רבים בחכמת הטבע. איזידאר יאמין כי אברהם היה הממציא הראשון לחכמת הכתב. גם שבטי הערביים יעריצו ויקדישו את שמו; עוד היום יקראוהו אל־הליל (אהוב למקום). ויספרו אדותיו הגדות נפלאות, ויאמינו כי אברהם ובנו ישמעאל יסדו במעקקא את היכל הקאבא. (עיין קוראן חזון הפרה קי״ט). והקורא הרוצה לדעת יותר מהיין של האיש הרם והנשא הזה יעיין בספרו של החכם בער לעבען אברהם־ס; עוואלד, געשיכטע הלק א׳; קורין, געשיכטע דעס אלטען בונדעס; אורשריפט להח׳ א. גייגער.

אברך המלה הזאת נמצאת אך פעם אחת במקרא (בראשית מ״א, 43). פתרונה לא נדע כעת אל נכון, וגם הראשונים נתחבטו בפירושה. המפרשים היהודים (בן גאנח והרד״ק) יבארו אותה מלשון „ברך״, ופתרונה „כרעו ברך״, ולפי זה מקורה בעברית, וגם היום יקראו הערביים לגמליהם „אברך״, כאשר ירצו לצוות להם לכרוע ברך למען יוכלו לקחת המשא מעליהם. החכם דע ראססי ישער כי היא מלה מצרית והקאפטים ישתמשו גם היום במלה הזאת להוראת מושג כפיפת הראש. אולם לדעת החכמים אריגענעס והיראנימוס הוראתה „אזרח״ והדעת נוטה כי הצדק אתם. כי ידוע שהמצרים הביטו בגאוה וגאון על כל איש נכרי וחשבוהו לתועבה. ולזאת לא היה יכול יוסף להגיע להכבוד הגדול ולהמעלה הגבוהה שעלה עליה מבלי נעשה לאזרח הארץ. והז״ל השתמשו במלה הזאת כשם תאר לאדם גדול: אהרן! בשתי פסיעות אתה בחיקו של צדיקים ואחה בוכה (שמרות ח׳).

אבשלום, הבן השלישי של דוד מלך ישראל, שנולד לו מאשתו מעכה בת תלמי מלך גשור, הוא היה יפה תאר ויפה מראה עד מאד, וכל ראיו אהבוהו, אבל גבהות לבו ורום עיניו הקריבו לשחת חיתו. ראשית מעשהו היתה להמית את אחיו הבכור אמנון יורש העצר על אשר ענה את תמר אחותו, וגם למען ישב הוא על כסא המלוכה אחרי מות דוד, כי אז כבר מת הבן השני של דוד אשר נולד לו מאביגיל— ומיראתו את חמת דוד אביו ברח אל תלמי זקנו גשורה; שם נשאר שלש שנים, עד אשר נחם דוד על אמנון כי מת. יואב שר צבא דוד השתדל להשיב לב האב על בנו וחפצו זה הצליח בידו בעזרת אשה חכמה מתקוע ואבשלום שב ברשיון דוד ירושלימה. אולם גם בשובו לעיר המלוכה לא ראה את פני דוד אביו משך שתי שנים. בעת ההיא חשב אבשלום מחשבת מרד ומעל באביו המלך, ולתכלית הזאת התאמץ לכפר פני אביו ולגנוב את לבבו, למען תהיינה בידו עתותיו להוציא מחשבתו הרעה לפעולת ידים, לרשת כסא אביו בעודו בחיו ולנשל אותו מארצו. המחשבה הזאת (כפי הנראה משטף הדברים) נולדה בלב אבשלום אחרי אשר נולד שלמה והנביא קרא לו „ידידיה״, ויהי לאות כי הוא יהיה היורש עצר, בעוד אשר עד העת ההיא התנשא אבש׳ בלבבו כי הוא ימלוך אחרי אביו. כי אמנם כל בני דוד היו מצד אמותיהם כבני העם זולת אבשלום אשר גם אמו היתה בת מלך גשור, ובכח יחושו זה עשה לו קרנים ויהי שואף לשררה שכם אחד על אחיו. ומדעתו את רוח ההמון, אשר אך למראה עין ישפוט. עשה לו מרכבה וסוסים וחמשים איש רצים לפניו כדרך מושלי ארץ, ובכל עת מצוא השתדל להטות את לב העם אליו. כאשר ראה אבשלום כי הגיעה השעה למרוד, הלך ברשיון אביו חברונה (העיר אשר יוכל היות, כי בחלה נפש יושביה בדוד, על אשר עזב אותה ויבחר את ירושלים לעיר המלוכה); שמה נקבצו רבים מבני ישראל ויהיו נהו אחריו וימליכו אותו למלך עליהם. הדבר הזה

מקין **ארבעים** שנה (ש״ב ט״ו ז), היא השנה האחרונה למלוכת דוד (מ״א ב י״א) 1). ויהי הקשר הולך **וחזק, כי** לב העם נטה מאחרי דוד על אשר צוה **לפקוד את** ישראל **ויהודה** נגד רצונם ויהי בעבור זה נגף בתוכם, וימותו מהם כשבעים אלף איש **ביום** אחד (ש״ב כ״ד). בהודע לדוד דבר הקשר, ברח מירושלים וישם פניו אל הירדן. ואבשלום בא עם הקושרים ירושלימה, ולמען הראות **לכל** ישראל **כי** נבאש באביו ואין עוד כל תקוה **לשלום** בא בעצת אחיתפל אל פילגשי **אביו לעיני** כל העם (ע״ע: אבישג, אבנר). **אחרי כן** יעצהו אחיתפל, שהיה שונא ואויב לדוד **על אשר** טמא את בת־שבע נכדתו בת אליעם בנו (ש״ב י״א ג; שם כ״ג ל״ד, וע׳ רד ק בפירושו לש״ב י״ז ו) לבחור שנים עשר אלף איש מבני ישראל, למהר ולרדוף אחרי דוד ולהכותו נפש. אך חושי הארכי אוהב דוד, שנתן ידו לקושרים אך למראה עין, למען יהיה לאל ידו לסכל עצת אחיתפל ולדעת את אשר נעשה בירושלים, יעצהו לאסוף את כל ישראל להלחם עם דוד ואנשיו, ויעש אבשלום כאשר אמר לו חושי. ואחיתפל בראותו כי לא נעשתה עצתו ויקם וילך ויצו אל ביתו ויחנק, בדעתו מראש כי אם לא ימהר אבשלום לרדוף אחרי דוד, תהיה מרה אחרית המרד. בין כה וכה עבר דוד את הירדן ויבוא עם הילו מחנימה, ואח״כ אסף אבשלום עם רב מכל שבטי ישראל ויעבור גם הוא את הירדן ויחן בארץ הגלעד, ויצא חיל דוד לקראת ישראל ותהי המלחמה ביער אפרים, וינגפו שם עם ישראל לפני עבדי דוד. ואבשלום ברח מן המערכה והוא רוכב על הפרד, ויהי בעברו תחת שובך אלה גדולה ויחזק ראשו באלה ויתן בין השמים ובין הארץ והפרד עבר תחתיו, ויהי כראות אותו יואב כי הוא תלוי באלה והוא עודנו חי ויתקע שלשה שבטים בלבו וימיתהו. ואבשלום הציב לו

1) במקרא כתוב ויהי מקץ ארבעים שנה. אבל המספר הזה לא יתכן, כי הלא כל ימי ממלכת דוד היו אך ארבעים שנה ואבשלום הלא נולד לו מאשתו מעכה שנשאת לו אחר עלה למלוכה. והסורי והערבי תרגמו ארבע וכן נמצא גם בקדמוניות ליוסיפון (VII, 9, 1). המלות, „היא השנה האחרונה למלוכת דוד״ הנתונות בפנים העתק לקחות מהתרגום הרוסי.

בהיות מצבת אבני שיש בעמק המלך מהלך רבע שעה מירושלים ויקרא אותה „יד **אבשלום**״, בעבור הזכיר שמו, כי לא היה לו בן (**מצבת** אבשלום תראה גם היום לא רחוק מירושלים, אבן המונחה כיום נתנה לה בזמן מאוחר, כאשר תעידנה הפארות אשר תיפנה אותה ואשר נעשו ברוח היונים). ויהי כאשר נודע לדוד כי מת אבשלום וירגז ויבך בכי תמרורים ויתאבל עליו מאד. — שלשה בנים היו לאבשלום ובת אחת ושמה תמר, אבל בניו מתו בהיותו בדמי ימיהם (ש״ב י״ח). זמן מרד אבשלום נמשך ששה ירחים (ילקוט ש״ב סי׳ קמ״ה). **בעלי** האגדה הציבו את אבשלום למטרה **למשלי** מוסריהם. כן היה ר׳ מאיר אומר: במדה שאדם מודד מודדין לו, אבשלום נתגאה בשערו, לפיכך נתלה בשערו, ולפי שבא על עשר פילגשי אביו, לפיכך נתנו בו עשרה לונביות (הניתות), ולפי שגנב שלשה לבבות, לב אביו, לב בית דין ולב ישראל, לפיכך נתקעו בו שלשה שבטים (סוטה ט) — וכל כך היה גדול חטאו בעיני חז״ל, עד שאמרו עליו שאין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין ק״ג), אבל גם את דוד האשימו, שלא מנע ממנו כל חפצו ולזאת יצא **לתרבות רעה.**

יד אבשלום.

אבת, שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במדבר כ״א, 10, ל״ג 43). לפי השערת הרש״י בין נקראת בן על שם

המערות והמחלות שהיו שם, כי אוב הוראתו חלל ונבוב. ויתכן כי היא העיר הנקראת בפי סטראבא הכופר היוני בשם Obodos, והיא היתה אחת מערי נביות אשר במדבר ארץ ערב (א״ק).

אגא אבי שמה אחד מגבורי דוד (ש״ב, כ״ג, 11). ואם נתנה רשות לדורשי קדמוניות לדרוש בשמות יוכל היות כי נקרא כן על שהיה קל ברגליו לרוץ כאחד הצביים, כי בערבית הוראת המקור הזה היא בריחה, ניכה.

אגג, מלך עמלק, כנראה היה השם הזה כללי לכל מלכי עמלק, כשמות פרעה למלכי מצרים ואבימלך למלכי פלשתים, כן נמצא אגג בימי משה (במדבר כ״ד) וגם בימי שאול (ש״א ט״ו). זה השני היה ידוע לאיש דמים אשר לא חמל גם על יונקי שדים (שם ל״ג), לזאת קצף שמואל על שאול שחמל עליו ולא המיתו בהלהמו את עמלק בדבר ה׳, ולמען השיב לו גמולו בראשו שכף שמואל את אגג לפני ה׳. ובעלי האגדה אמרו, כי הביא שמואל ארבעה קונדכין ומתחו לאגג עליהן והתך מבשרו התיכות וזרקן לבנות יענה (איכה רבתי פ״ג). ואם נשים לב אל הכעס והמכאובים אשר סבלו בני ישראל מאויביהם אשר עמלק בראשם, לא נתפלא על אשר יחכו לשמואל נביא ה׳ מעשה אכזריות כזאת. ובא כשם כנוי לכלל עם עמלק: וירם מאגג מלכו (במדבר כ״ד ,7) ובשם היחס: המן בן המדתא האגגי (אסתר ג׳ ,1) ובאה הקבלה שהיה מזרע עמלק, וכבר זכרה יאזעפוס בספרו קדמוניות היהודים (י״וד 5, 6).

אגוז, שם פרי עץ ידוע, שהגרעין שלו הנאכל הוא בקליפה קשה כעין (שה״ש ו, 11). והעץ נקרא בדהז״ל אגוזה במין נקבה (שה״ש ו, 11). ארץ מכורתו היא מדי (שבת כ״ו), וגדל גם בארץ ישראל בסביבות ים כנרת ששם נטעיהו בגנות חמד. מאגוזים יעשו לפעמים שמן וישתמשו בו לצבע התמונות. יש במינו אגוז המכונה אגוז ענק או אגוזי פרך (ערלה פ״ג ז) ארכו ארבע אצבעות ורחבו שליש. ועוד יש מינו אגוז אחרים, כידוע להעוסקים בידיעת הצמחים.

העץ אגוז היה יקר ונכבד מאוד בארצות הקדם.

אגור בן יקה (משלי ל״א, שתי המלות ג בנות הוראה אחת: כלי אכף, והוא תאר לאיש אשר אכף חכמה וידיעת עולם והודיע תמציתן במשליו. ע״ד האיש שהתכנה כן נהלקו המפרשים בביאוריהם: י״א שהוא שלמה המלך, שהיו לו שבעה שמות (אדר״נ סו״פ ל״ט); וי״א כי הוא שם חכם אחד שהיה מחבר אכפת משלים למען „איתיאל ואכל״, והם נוכפו למשלי שלמה שנאכפו ע״י חזקיהו וכיעתו, ולפי השערת פירשט חי החכם הזה בימי הכופרים שהחלו לעשות כיג לתורה (ע״ש).

אגורה או גרה מטבעת ככף קטנה מאוד (ש״א ב׳ 36) חלק העשרים מהשקל (מחירה במטבע גרמנית לערך 11 פפעניג).

אגלים, עיר בארץ מואב, על גבולה (ישעיה ט״ו ,8). בספרי יאזעפוס נקראת אגללה, ועומדת במרחק שלש שעות לדרום העיר ער. העיר אגלים היתה אחת משתים עשרה הערים אשר לקח אלכסנדר מלך היהודים מידי הערביים (קדמוניות 14 ,2). בסביבות העיר הזאת נמצאו מעינות רבים אשר ישפכו מימיהם אל ים המלח. ואולי בעבור זאת נקראת העיר הזאת בשם אגלים (באלף נוכבת) על שם גלות המים שנמצאו בסביבותיה ויש מטעוין כי היא עין עגלים הנזכרה ביחזקאל (מ״ז ,י)

ובאה בתמונת הזוגי יען היו בה שני חלקים, וכן הדבר בכל המקומות הבאים בתמונת הזוג, כי התמונה הזאת תורה תמיד על שני חלקים.

אגרת, הוא שם כולל את הכתבים השונים הנשלחים ממקום למקום. בימי קדם הובאו הידיעות בעל פה על ידי מלאכים מיוחדים והמה הביאו גם את המענה מהאיש אשר אליו נשלחו. בכתבי הקדש נמצא את דוד מלך ישראל הראשון אשר כתב ספר אל יואב וישלחהו ביד אוריה (ש״ב י״א); אל יהורם מלך יהודה בא מכתב מאליהו הנביא (דהי״ב כ״א). השם אגרת נמצא בכה״ק האחרונים (אכתר נחמיה ודה״י) בארצות הקדם לא נפרץ עד היום המנהג להתום את האגרות, רק כאשר ישלחו לאנשים רמי המעלה. הספרים ששלחה איזבל לזקני ישראל דתמה בחותם המלך (מ״א כ״א); כנבלט בחפצו להבעיס את נחמיה שלח אליו אגרת פתוחה (נחמיה ו), לאות כי לא יחשבנו בין אנשים רמי המעלה. על גב האגרת כתבו את שם המשלח ושם המקבל ופריכת שלום. בסוף המכתב כתבו את המלה: שלום. כן נראה גם מהמכתבים אשר הובאו בברית החדשה.

אדבאל הבן השלשי לישמעאל בן אברהם. הוא אבי אחד משבטי הערביים. (בראשית כ״ה, 13).

אדד, עיין ערך הדד.

אדו (עזרא ח׳, 17) איש ידוע בימי עזרא; הוא היה מן הנתינים והיה ראש בכספיא, ועזרא הכופר בעלותו מבבל ירושלימה שלח אליו אנשים מראשי יהודה לדבר על לבו ועל לב אחיו להביא משרתים לבית ה׳, ואדו מלא אחרי דבריו ויעש בקשתו.

אדום (Idnmaei), עם מיוצאי חלצי עשו אחי יעקב, נקרא אדום מפני שהיה אדמוני בצאתו מרחם אמו וגם על שם נזיד העדשים שבעבורו מכר ליעקב אחיו את בכורתו (בראשית כ״ה, ל״ד) וגם בעבור ארצו האדומה, כמאמרם ז״ל: הוא אדום, תבשילו אדום וארצו אדומה (ב״ר פ׳ ע״ה). בגלל יחוכו זה קראו היהודים להאדומים אחים (במדבר כ, יד; דברים ב, ד, ח). אבל העם האכזר הזה שחת רחמיו ולא זכר ברית אחים, ויהי תמיד אויב ושונא לישראל ארצו וירדפהו באף ובחמה ולא נתנו גם לעבור בגבולו לבוא אל הארץ אשר הבטיח ה׳ לאבותיו לתת לו (במדבר כ י״ח) ובכל עת מצוא התחבר לאויביו לצאת למלחמה נגדו. ארץ אדום נקראת בכתבי הקדש גם ארץ שעיר ההרי, מפני כי עוד בראשית הימים התחבר העם הקטן הזה להחורי יושב הארץ הזאת מעולם ויהיו לעם אחד. היא ארץ הרים וגבעות מלאה כלעי מגור וצורים והררי כיף, ורק זעיר שם זעיר שם נמצאו בתוכה מקומות נותנים יבול ופרי הגפן. מקומה לדרום ים המלח במקום הנקרא כיום Wadi-el-Araba ומשתרעת עד לשון ים אילת ועד העיר המהללה עציון גבר (ע״ע), העיר אשר דרך בה יעברו הנוסעים מדמשק למיכה. למערבה ישתרע מדבר פארן, ומדבר צין יפריד בינה ובין ארץ יהודה (יהושע ט״ו ו), ולצפונית מזרחית יגבילו הרי מואב את הארץ (שופטים י״א י״ח). בקצה גבולה עומד ההר הידוע בתורת משה בשם הר ההר; עליו מת אהרן ויקבר שם, מן הערים הנודעות בארץ אדום היו הערים: סלע, שנקראה אחר כן פיטרו (Petra--סלע בל׳ רומי), מעון, פונן ובצרה (ע״ע). מראש ומקדם התנהג העם הזה על ידי אלופיו שעמדו בראש כל שבט משבטיו, ואחרי כן משלו בו מלכים. כן ראינו שמשה שלח מלאכים אל מלך אדום לבקש מלפניו לתת לישראל לעבור בגבול ארצו (במדבר כ י״ד); אולם מלכיהם היו נבחרים בכל פעם מהעם ולא הורישו את כסא מלכותם לבניהם אחריהם (בראשית ל״ו ל״א וכו׳). החכמה היתה כגלת העם הזה וחכמיו היו ידועים לשם מאז מעולם (ירמיה מ״ט ז, עובדיה ח). הח׳ ניוטאן ידמה כי ארץ אדום היתה ערש ילדות החכמה למין האנושי ומהעם הזה למדו המצרים חכמת הכוכבים, והצורים מעשה הכתב. בימי איוב היו רבים מהם רועי צאן ובקר (איוב א) וגם המסחר פרץ בארץ ימים רבים; ובכל זאת היו האדומים עם אוהב מלחמה מנעוריו וגם אהב לצוד ציד כעשו ולהתהרות עם היתו יער כאביו הראשון. אמונתו היתה אמונת עובדי האלילים, וישתחוה לבעל ולעשתרות ככל העמים אשר סביבותיו (מ״א י״א, דהי״ב כ״ח). בימי שאול פרצה מלחמה כבדה בין ישראל והעמים

אשר מסביב, ויהי גם אדום בתוכם, ועל כלם גברה יד שאול (ש"א י"ד מ"ז). דוד הכניע את אדום תחת עול מלכותו והכריע רבים מהם לטבח בגלל מרים וקשיות ערפם (ש"ב ח, מ"א י"א), דהי"א י"ח, תהלים ס). כאשר נקרעה מלכות ישראל לשתים היתה אדום ליהודה. לפעמים פשע העם הזה במלכי יהודה וישאף רוח החירות (מ"ב ח"כ), אך שר ונכנע ע"י אמציה ועזיה מלכי יהודה (מ"ב י"ד, דהי"ב כ"ה), ורק כאשר התחבר רצין מלך ארם עם פקח בן רמליהו מלך ישראל וילחמו על ירושלים, אז יצא אדום בעזרת רצין לחירות מתחת יד יהודה (מ"ב ט"ז ו) ויהי עם חפשי ומלכיו ממנו יצאו עד אשר נכנע תחת יד נבוכדנצר (ירמיה כ"ז ג, מ"ט ז). אולם בהכנעו לפני מלך בבל לא היתה תבוכתו שלמה ולא גורש מארצו, ולכן שמח מאד לאיד יהודה, ויאמר על ירושלים: ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז), ובגלל זאת גברה שנאת העמים לעם האכזר הזה עד למאד (ישעיה ל"ד, יחזקאל כ"ו). כאשר הגלה יהודה מעל אדמתו בבלה, עזבו האדומים את רבצם ויירשו את ארץ יהודה וארץ אחזתם נפלה לנחלה לשבטי הערבים (חשמונאים א ב כ"ט) וישבו בה עד היום הזה. יוחנן הורקנוס המלך מבית החשמונאים הכניע עוד הפעם את האדומים ויכריחם למול בשר ערלתם ולעזוב את אמונתם בפסילים ולהיות לעם אחד עם ישראל ולעבוד שכם אחד את ה' אלהיו. לעמת זה עלתה ביד אנטיפטר האדומי הערום, לפרוש רשתו על המלך הורקנוס II ולרכאו תחת רגליו, ובעזרת הרומאים אשר התחבר אליהם בעבותות אהבה היה למוציא ומביא בעניני הממלכה בכל ארץ יהודה, והורקנוס היה כלי חפץ בידו ולכל אשר חפץ הטהו. בנו של אנטיפטר האדומי, הורדוס I, עלה גם למלוכה (בעזרת אגוסטוס קיסר רומי), וימלוך על יהודה בהזקה כעריץ נורא, ויכריע לטבח רבים מנכבדי יהודה ושועיה וחכמיה, וישם ידו עם הרומאים שנואי ישראל בנפש, ובגלל זאת היו האדומים והרומאים יחד שנואי נפש היהודים מעולם, ויבואו תמיד בספרות העברית זה תמורת זה ועל פי רוב כנו את רומא בשם אדום, כי כזה בן זה הקריבו לשתות ח"ים ויעילו להותו (ועיין בהראב"ע תהלים קל"ז, 7, ובעקרים מאמר ד פרק מ"ב) במות אגריפס II (ג"א תת"ד) כבה הזיק האחרון לבית הורדוס האדומי, ואחרי חרבן ירושלים ע"י טיטוס נמחה גם שם אדום מספר התולדה ובקהל עמים עוד לא יכתבו, ארצו היתה לשמה ושממה מעון תנים ורבץ להבידואינים הפראים אשר מעולם.

אדון עיין ערך עבד.

אדורים. אחת מערי המצור שבנה רחבעם בן שלמה ביהודה אחרי חלוקת הארץ לשתי ממלכות: לממלכת יהודה וישראל (דהי"ב י"א, 9). ובספר החשמונאים נקראת אדור. בימי הבית השני נקראת העיר אדורה בלשון יחיד (קדמוניות 13, 2), אולי היתה בתחלה שני חלקים ואחר כן נהיתה לחלק אחד. מקומה היה לערך שתי שעות וחצי למערב חברון על גבעה יפה ופוריה נותנת יבול וגפן למכביר. כעת עומד על תלה כפר גדול הנקרא בפי הערביים דורא.

אדליא, הבן החמשי להמן בן המדתא האגגי צורר היהודים, שנתלה על העץ ביחד עם אחיו בעבור שנאתם הגדולה ליהודים בימי אחשורוש מלך פרס ומדי (אסתר 6, 8).

אדם, כתבי הקדש יקראו את המין האנושי ואישיו בשמות: אדם (בן אדם), אנוש, איש — שמהם השם הראשון יורה על החומר (האדמה) שממנו נוצר, והשני — על טבעו, חולשתו ורפיון גוו, והשלישי על הכח הרוחני, שבו הוא מכשר לזכות ולעלות למדרגה גבוהה. בזה באו להורות כי מותר האדם הטבעו ותולדתו מן הבהמה וחית השדה אין והכל הבל, ואך רוח אלהים אשר בקרבו היא תרוממהו ותנשאהו למעלה למעלה, אם ישתדל לתת לכהות נפשו עז וממשלה לשלוט על תכונות גוו, למען יוכלו להתפתח ולעשות גדולות ונצורות. ולעמת זה העמים הנאורים האחרים: ההודים היונים והרומאים יקראו את המין האנושי בשמות אשר יורו על עמדתו הרמה במדרגת כלם הבריאה כאלו הטבעה בתולדתו (ההודים קראו את האדם בשם Manu, שהוראתו בעל מזמות ומחשבות גדולות; היונים — אנתרופוס (Anthropos), כלומר המביט למעלה, והרומאים קראוהו Homo

שפתרונו: חי מדבר), כי אך מעט הוא היתרון שנתנו העמים האלה לאלהיהם (אשר בראום בתמונת אדם וחיבו להם כל כחותיו החמרים והרוחנים עם כל חסרונותיו ותאותיו) על ילוד אשה. גם בדבר החמר שממנו נברא האדם יש הבדל גדול בין דעת היהודים ובין דעות עמים אחרים זולתם. ההודים יספרו, כי מאברי גוף האל העליון (Brahma) נבראו אנשים שונים, שמזה יצאו המפלגות השונות: הכהנים והחכמים נבראו מראשו, אנשי החיל — מלבו, עובדי האדמה ובעלי המלאכות השונות — מבטנו, והעבדים (Parias) מגלליו. הכשדים האמינו, כי האדם נברא מדם האלהים, ובגלל זאת נתנו העמים האלה לפעמים לכן תמותה כבוד אלהים. ונגד זה כתבי הקדש — המורים לנו כי העולם הוא רק בריאה חדשה שנהיתה ברצונו וחפצו — יספרו לנו, כי האדם נברא עפר מן האדמה, ויהי לחי מדבר רק אחרי אשר נפח היוצר באפיו נשמת רוח חיים, אשר תבינהו ותלמדהו דעת ותבונה, וכי האדם נברא „בצלם אלהים״ רק בנוגע לכחותיו הרוחנים, שעל ידיהם יוכל האדם להתפתח ולעמוד בראש הבריאה. מן המאמרים המפוזרים בתלמודים ובמדרשים המדברים מבריאת האדם יתבררו עוד יותר דעות היהודים בנוגע לטבע האדם ותבונתו ותכליתו, וכלם יחד יורו לנו מדות טובות ודעות ישרות. האדם נברא אחרון לימי הבריאה, שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו: יתוש קדמך, ושלא יאמרו שותף היה להקב״ה במעשה בראשית (כי הנה כל מה שנברא בששת ימי המעשה הוא לצורך האדם (ברכות ל׳, ויק״ר פ״ו), ואם היתה בריאת האדם קודמת לצרכיו היו הטועים אומרים כי רק אחרי שראה ה׳ חסרונותיו של האדם הבין לברוא את כל הדברים האלה, וא״כ היה האדם הגורם לבריאתם וכשותף למעשה ה׳); אדה״ר נברא בע״ש, כדי שיכנס מיד למצוה (כנה׳ ל״ח). אדה״ר נברא יחידי, שלא יהיו משפחות מתגרות זו בזו, כי מה עכשיו שנברא יחיד מתגרות, נבראו שנים עאכו״כ (שם). גם לבעבור זה נברא יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחת כו׳ כאלו אבד עולם מלא, וכל המקיים כו׳ כאלו קיים עולם מלא (שם פ״ד משנה ה). לבריאת גלמו צבר היוצר עפר מכל העולם ועשאו (שם ל״ח) — למען אשר יוכל האדם לשנות מקומו לעת הצורך ולהיות באקלימים שונים כפי אשר ימצא לטוב לו, גם להורות על הזכות הנתונה לאדם במלא רחב הארץ, לבל יהיה עם אחד או שבט אחד דוחה את רעהו לאמר: לי לבדי נתנה הארץ ואין לאחרים חלק בה. — העבודה תועיל לאדם להתפתחות כחותיו הגופנים והרוחנים, ולכן אמרו כי דעה נתנה באדה״ר אך במוצאי שבת, כאשר התחיל בעבודה להוציא אש מן האבנים (פסחים נ״ד); אדה״ר בכה כאשר אמר לו היוצר „וקוץ ודרדר תצמיח לך״, כי בחלה נפשו לאכול עם החמור באבוס אחד, ורק אז נתקררה דעתו כשנאמר לו „בזיעת אפיך תאכל לחם״ (שם קי״ח). אדה״ר לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר „וינחהו בג״ע לעבדה ולשמרה״ ואחר כן „מכל עץ הגן אכל תאכל״ (אדר״נ פ״א). תכלית בריאת האדם היא לעשות חסד וצדקה בארץ, ואך בגלל זאת נברא (ב״ר פ״ח). בתחלה נוצר האדם להיות מכתפק במועט ולא לרדוף אחרי המותרות ולכן אמרו כי בגדיו נבראו בע״ש בין השמשות, בשעה שאינה לא יום ולא לילה (פסחים נ״ד:). יום שנברא בו אדה״ר כיון ששקעה עליו החמה אמר אוי לי, שמה בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי ויחזור העולם לתהו ובהו, היה יושב בתענית ובוכה כל הלילה, כיון שעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא. וכשראה יום שמתמעט והולך אמר אוי לי כו׳, כיון שבאה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם הוא (ע״ז ח). — בנוגע לבנין גופו חשבו חז״ל כי רמ״ח אברים לאדם, ומהם עשרה משמשין את הנפש: הושט למזון, הקנה לקול, הכבד לחמה, הריאה לשתיה, ההמכס לטחון, הטחול לשחוק, הקבה לשינה, המרה לקנאה, הכליות מחשבות והלב גומר (ויק״ר פ״ד), ושס״ה גידים לו כנגד ימות החמה, כי בכלל חשבו את האדם לעולם קטן ומצאו שיש באדם כל מה שיש בעולם (אבות דר״נ פ׳ ל״ג). גם בתעודת האדם עלי אדמות ותהלוכות קורותיו נבלגו דעות היהודים מהיונים ורחקו מהם כרחוק

מזרח ממערב, היונים יאמינו, כי האדם והעולם הולכים אחורנית וכל אשר יוסיפו ימים יוסיפו מכאוב, כי הימים הראשונים היו טובים והאחרונים רעים, ובאחרית הימים אך הרע ימשול בארץ עד שיקוין האדם בחייו; ולעמתם היהודים ילמדו, כי העולם והאדם הולכים קדימה וכל אשר יוסיפו ימים יוסיפו דעת, ובאחרית הימים תמלא הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים, ואז לא ישא עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, כי אם שלום ידברו איש את רעהו לטוב להם כל הימים.

ארץ מולדת האדם חשבו כל הקדמונים שהיא אזיא, יען כי בעממיה הגרים בה עד היום נמצא עקבות השכלת האדם לראשונה, וביחוד הריכו ארץ הודו לגנ עמים, ובמכבותיה או בתוכה ידשבו למצוא את גן העדן, אשר בה ישב האדם הראשון אשר החל ראשונה לעבוד את האדמה (את הגן) ולשמרה. אכן בכלל נבדל האדם מרוב בעה״ח בזה שהוא יכול לגור בכל מקום שהוא; האדם הוא בטבעו אזרח כל הארץ (Kosmopolit).

האדם הולך ומשתלם בכל דור ועולה במעלות ההשכלה מראש ימות עולם עד היום הזה, ואת אשר כבר עשה לפני אלפים שנה נגלה היום לעיני חוקרי בנין הארץ; בה ראו את כלי מלחמתו אשר נלחם גם עם חיתו היער או עם אנשים כערכו -- מלחמת קיומו. האירופי החל ראשונה ללטוש צור חרבו, גם את הקרן גם את העצם הכין לכלי זינו, ואח״כ בראהו לוטש נחשת ואח״כ את הברזל. עם השתלמות חרשת הברזל עבר האדם ממצב הציד אל מצב רועה, ויכניע לראשונה את הכלב, ואח״כ גם את הבקר ואת הצאן ויהיו לבני תרבות; אח״ז החל לעבוד את האדמה, אז הכניע לעבודתו גם את הסוס ואת החמור; אח״כ הכין לו כלים להיטיב את מלאכת הבית והשדה ואח״כ הגיע גם אל מלאכת חרש והושב. זמני ההשתלמות ההם חלקו החכמים לתקופות אשר קראון בשם, כמו: I) זמן האבן -- העת אשר עוד לא ידע האדם מאומה מחרשת המתכת; II) זמן הנחשת. בו נמצאו כלי נחשה וצוקים, וכלי האבן מתמעטים, גם החל לכהר את הארץ, III) זמן הברזל -- בו כלי הברזל נמצאים וכלי נחשת מתמעטים, אז החלה תקופת דברי הימים.

תעודת האדם, גם לדעת החסים על כבוד קונם וחדלים מחקור אחרי תכלית הבריאה בכללה, או להאומרים שאין שם תכלית כלל, ראוי שישים האדם תעודה ותכלית לכל מעשהו, ולפי התעודה והמטרה ההיא שאליה יכונן כן תערך מעלתו. אמנם תעודתו משנה לפי כפל יצירתו בגוף ובנפש. תעודת האדם בכלל לפי הכתוב: לעבוד את האדמה, כמ״ש „ויניחהו בג״ע לעבדה ולשמרה״, וגם אח״כ „לעבוד את האדמה״, „לרדות בדגת הים וכו׳ ולכבוש את הארץ״ (להושיב ארצות נשמות). אולם זאת היא אך למען ימצא מחיתו, וכן צריך האדם להזק כחות גופו ולהיות נאה ומקושט (שבת נ:), ואין הקב״ה משרה שכינתו אלא על חכם גבור ובעל קומה (נדרים ל״ח), ואין צריך לומר שיהא מקושט במעשיו ובמדותיו (רמב״ם ה׳ יסוה״ת ספ״ה), כמ״ש „כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם״ (אבות פ״ב), והוסיפו עוד במעלות המדות בעשר מדרגות שמנה ר׳ פנחס בן יאיר ראשיתן -- זריזות, וסופן -- רוח הקדש (סוטה ספ״ט), ומקרא מלא הוא „והתקדשתם כי קדוש אני״, ורק לזה קראו „אדם״ במוחלט, באמרם „אין חיה רעה שולטת באדם אא״כ נדמה לה כבהמה (שבת קנ״א:) שנא׳ ומוראכם וחתכם״ גו׳, ואמרו „אי בעו צדיקי ברו עלמא״ (סנהדרין ס״ה:) ע״ד „עם המלך במלאכתו ישבו שם, שהם בונים את העולם״ (ילקוט בראשית כי׳ י״ג), ולאדם קראו „עולם קטן״ (אדר״נ פל״א), וגם בחכמת העולם כשימציא בה דבר מועיל, קראו לה „דעה של מעלה״ (פסחים נ״ד), ואמרו „נ׳ שערי בינה נבראו בעולם״ (לפי פי׳ הקנה ור״מ בוטריל לס׳ יצירה הן השאלות ששאל הקב״ה לאיוב, שהן כולן שאלות בח׳ הטבע), מ״ט נתנו למשה״ (ר״ה כ״א:), שהן מובילות להכרת הדר תפארת היצירה ורום עוז מעשיה, ובמשנה (אבות כפ״ב) „לכה (ללמוד תורה הרבה) נוצרת״.

אדמה. תמונת האדמה כפי אשר בא אדותה בכח״ק איננה כדורית כאשר מצאו

חכמי התכונה כי אם שטח עגול הנקרא בפי הנביא „חוג הארץ (ישעיה מ״ב 22), והיא שטה לדעתם על פני המים, כמו שנאמר„ לרוקע ארץ על המים (תהלים קל״ו 6). אולם כפי הנראה כבר ידעו גם בעלי כה״ק כי הארץ ביחד עם המים אינם עומדים על עמודים הזקים, כאשר האמינו בימים ההם עמים אחריב, כי אם תלוים באויר, כן יאמר איוב: נטה צפון על תהו, תלה ארץ על בלימה. (איוב כ״ו 7). חק הטבע אשר תקק הבורא לנבראיו כלם כי יתפתחו וישתלמו ויעלו מעלה מעלה עד גבול וקצב ידוע ואח״י כן יכלו ויאבדו למען ישובו לראות באור חיים חדשים, החק הזה נתן גם להארץ— גם היא עולה מעלה בכלם ההתפתחות, ואם יבואו ימים והארץ כבגד תבלה (ישעיה נ״א, 6) תהיה זאת אך למען תחדש נעוריה להופיע שנית בהוד והדר רב יתר מאשר לפנים (שם ס״ו 22).

תעודת האדמה לפי כה״ק היא: להיות למעון ומשכן לאדם ולכל נפש חיה, להכין להם כל מחסוריהם בעודם בחיים, ואחרי כן בבוא קצם לכרות קבר בבטנה לגופותיהם המתות כי ישובו שם לעפרם (בראשית א. ג.). ולזאת אמרו הז״ל: אדם שאין לו קרקע אינו אדם, ועתידים בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, כי יראו כלם ויוכחו לדעת כי עבודת האדמה היא בטוחה יותר מכל העבודות שבעולם לתת מחיה ומזון להעוסקים בה (יבמות כ״ג), אבל העוסק בעבודת האדמה עליו לעשות עצמו כעבד לאדמה ואם לאו לא ישבע לחם (סנהדרין נ״ח:).

בימי קדם השרו מטו באדמה (ידועה) להשיר את השער (נזיר מ״ב), ויש שהיו אוכלים אותה וגם היום נמצאים כאלה לפי דברי החכמים ריטר והומבאלד, אך מאשר לא טובה לבריאות האדם אסרו הז״ל לאכלה (שבת קנ״ג).

אדמה, שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י״ט—ל״ו). במקום הזה עומד בעת הכפר דאמא כשתי שעות למערב צפת. ואולי הוא מקום מולדת דוסתאי איש כפר דמאי (ערלה פ ב מ״ה).

אדם, עיר על יד הירדן, מצד צרתן. (יהושע ג 10).

אַדְמָה, אחת מחמשה ערים אשר בעמק השדים, שנכבשה בידי כדרלעמר מלך עילם בימי א״א, אשר השיבה לידו בעליה הראשונים אחרי הכותו את כדרלעמר והמלכים אשר אתו. העיר הזאת נהפכה אחרי כן לגריס נצים ותהי למאכלת אש יחד עם סדום רעותה (בראשית י״ד י״ט). עוד בימי הנביא הושע היתה העיר הזאת ידוע לכל בחרבנה הגדול, ולזאת הציגה הנביא הזה למשל לאפרים לאמר: איך אתנך כאדמה? (הושע י״א—ח).

אֲדָמִי, שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י״ט ל״ג). על המקום הזה עומד כעת כפר דאמי מערבית דרומית לטבריא במהלך שעה וחצי, ובימי התלמוד נקראת העיר הזאת בשם דמיין (ירוש׳ מגלה).

אֲדֻמִּים, מעלה־אדמים (יהושע ט״ו ז׳ י״ח י״ז) שם מקום על גבול נחלת בני יהודה ובנימין בין ירושלים ויריחו, ונקרא המקום הזה אדמים על שם האבנים האדמדמות שנמצאו בסביבותיו לרוב, ובעת נקרא המקום הזה „Kalat ed-Dum“ (Bibel-Atlas v. Riess) אולם לדעת הרש״ל בספרו מחקרי ארץ, הוא שם לרכס הרים ארוך וצר הדרך ומתפשט בנחלת מטה בנימין, והמתאר בהליכותיו את עמק אילון. ובימי בית שני עמדה לרגלי ההר היה מנגב העיר עימאום (Emmaus) הנודעת אצל הנוצרים והנזכרת גם כן בתלמוד בבלי (ערכין: כריתות ט״ו:) ובימי הירונימוס הכופר הנוצרי נמצאה בקרבת העיר הזאת מצודה למשכן אנשי מלחמה גבורי חיל אשר נועדו שמה להיות למחסה לעוברי ארח לבל תפגע בם יד השודדים, אשר התחבאו בנקרות ההר הזה, וכפי עדות הוכרי המסעות, עוד היום רבו השודדים והרוצחים, אשר יארבו בכל מסתרי ההר הזה לשלול שלל ולבו בז. ולזאת דעת מקצת החכמים כי שם אדמים הוא על שם דם החללים אשר ירצחו שמה השודדים האלה המשחרים לטרף.

אדמתא (אסתר א י״ד), אחד משבעת שרי פרס ומדי רואי פני המלך אחשורוש היושבים ראשונה במלכות.

אדי, שם מקום בבבל. על העולים בימי עזרא ונחמיה ממקום הזה ועוד איזה מקומות

הסופר, כי לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם (עזרא ב נ"ט), ובנחמיה נקרא המקום הזה אדון (נחמיה ז ס"א).

אדני, שם תאר לה' אשר נכנהו בו, ופירושו אדוני, ובא עם י' הרבים לכבוד, כנהוג, ובנקוד הקמץ להבדילו מכימן י' היחס, לפי שנמצא בכתוב שה' קרא עמו על ידי נביאיו בשם אדני. בשם זה כנה אברהם אבינו לראשונה את הקב"ה (ברכות ז:), והרגילו בפי הבריות (סוטה י), שכן גם בל' כנען „ארון" פי' מושל ושופט. ששרש מלת אדון—דין (השופט כל הארץ, ר"ל שכולם ידעו אותו בתאר זה). אח"ז טעו הצורים לכנות גם אליליהם בשם אדונים (דברים י י"ז), וביהוד כנו את השמש שהיו עובדים לה בגבל וקפרוס בשם אדונים (Adonis; ל' יחיד), ומהם עברה הוללות עבודתם לעמים זולתם. המפרשים יאמרו כי שם אד' מורה על מדת הדין, ושם הוי' על מדת הרחמים. במקום שבא שם אד' יחד עם שם הוי' בכתוב, יקרא שם הוי'־אלהים, כאשר יורו נקודותיו אז, כמשפט כל כתיב וקרי שבכתוב, שהנקוד הוא לפי הקרי.

בשם הזה נהוג אצלנו לקרוא גם את השם (הוי"ה) הנקרא ג"כ „השם המפורש", שאינו נקרא ככתיבתו מפני גדל קדושתו, ולזאת בהמשך הזמן שכחו לגמרי את דרך קריאתו. עוד בימי משה היו נזהרים מלהגות את שם הוי"ה באותיותיו ותחת קריאתו ככתבו היו משתמשים במלת „שם", כן נאמר ויקב בן האשה הישראלית את „השם" (ויקרא כ"ד י"א), כגר כאזרח בנקבו „שם" יומת (שם ט"ז), ליראה את „השם" הנכבד והנורא הזה (דברים כ"ח נ"ח). במשנה (יומא פ"ו מ"ב) וגם בתלמוד יקרא „השם המפורש", מפני כי בבית הבחירה עד מות שמעון הצדיק קראוהו מפורש ככתיבתו, מה שאסור בגבולים (סוטה ל"ח) והחי לעוו (בספרו „גראבישע רעקט־וויזיטעז ובו') ישער, כי נקרא מפורש מפני שהיה חקוק בציץ שהיה על מצח הכהן הגדול, כי התרגום של פתוחי חותם הוא „כתב חקיק ומפרש". אולם משנות שמעון הצדיק הדלו אחיו הכהנים להרך בשם המפורש, אבל היו מברכים בשם בן י"ב אותיות (ע' מורה נבוכים ח"א

ס"א־ולבעל העקרים דרך אחרת בזה־מאמר ב פ' כ"ח), ונקרא ג"כ „השם המיוחד" (סנהדרין ס), יען כי השם הזה מיוחד רק לבורא עולם בלבדו ומיחד עצמותו, בעוד אשר השמות האחרים שנקרא במו, כמו „אל", „אלהים", המה אך תארים לו ואינם מיוחדים לו לבדו, כי גם שופטים ומלאכים וגם אלהים אחרים יקראו בהם, ולבד זאת יכנוהו עוד במלת „אזכרה" (שם) ופעם יקראוהו „שם בן ארבע אותיות" (קדושין ע"א), וגם יוסף בן מתתיהו (Josephus) וידידיה האלכסנדרוני (Philo) יכנוהו „Tetra-grammaton", שפתרונו „שם בן ארבע אותיות". בספרים שנתחברו אחר חתימת התלמוד יקרא „שם הוי"ה", בתרגום אונקלוס—„שמא רבא", בתרגום ירושלמי—„שמא רבא ויקירא", בתרגום לתהלים (מ"ז ד) „שמא רבא וקדישא", ובספרי חכמי ישראל מימי הבינים יקרא עוד: „השם העצם", „השם הגדול", „השם המופלא", „השם הנעלם", „השם המעולה", „השם הנכתב ולא נקרא". בעלי הסוד ידברו עוד משם בן י"ב, כ"ב, מ"ב (קיד ע"א), (ע' תרגום לשה"ש) וע"ב (סוכה מ"ה) אותיות, וכלם יוציאו ע"י צרופים שונים משם בן ד'. מהותם ועצמם של השמות האלה מכוסים בערפל. רש"י בפירושו לקדושין (שם) אומר על שם בן י"ב: „לא פירשו לנו מה הוא" וכן הוא אומר על שם מ"ב. רב האי גאון (טעם זקנים) ידמה כי הר"ת אב"ג ית"ץ וכו' של תפלת „אנא בכח" המיוחסת לר' נחוניא בן הקנה הוא שם מ"ב. השם כ"ב הוא אנקתם וכו' (רזיאל). על השם ע"ב יאמר רב האי גאון שאין אותיותיו ידועות (טעם זקנים). הראב"ע בפירושו לפ' תשא יפרש כי השם ע"ב הוא מספר אותיות שם הו"ה במלואו כזה: יוד=20; הי=15; ויו=22; הי=15 בס"ה ע"ב, ולדעת רש"י (סוכה מ"ה) הוא מצטרף מג' מקראות הסמוכים בפ' בשלח „ויסע ויבא ויט", ששלשתם בני ע"ב אותיות (ע"ש).—שרש שם בן ארבע והוראתו בלשון הקדש הוא מן הדברים הכתובים וקשה לעמוד עליהם, וביחוד מפני כי אין אנו יודעים כעת תנועותיו ואיך לקרותו ולזאת נבוכו בו רבים מן המפרשים, אך פירוש הרשב"ם הוא קרוב לפשט הפשוט ונוסד על דקדוק הלשון.

ת״ל בפירושו, לפסוק אהיה אשר אהיה (שמות ג): „הוא קורא עצמו „אהיה" (כלומר השם) ואנו קוראים אותו „יהיה", „ויו" במקום „יוד", כמו: כי מה הוה לאדם". ובא השם הזה להורות יחס הבורא לנבראיו והתגלותו בעולם הנמצא ע״י שהוא מהוה כל הוה וממציא כל נמצא. ובא בזמן העתיד להורות כי אין סוף לאחדותו, כי הזמן העתיד „יהיה הוא זמן בלי קץ ותכלה, ולכן הוא מכשר מאד לתאר את האין סוף. אולם הבורא בעצמו כאשר יתגלה לברואיו ידבר תמיד בפעל הזה בלשון מדבר בעדו: ליצחק אמר: גור בארץ הזאת „ואהיה" עמך ואברכך (בראשית כו ג); למשה אמר „אהיה אשר אהיה"—הדבור הזה איננו כפל הלשון בלי כונה, כי אם בא להורות לא לבד על יחוסו לנבראיו והתגלותו במעשיו, כי גם על יכלתו וגבורתו שהן ג״כ בלי גבול ותכליה, כמ״ש: „וחנתי את אשר אחן, ורחמתי את אשר ארחם" (שמות ל״ג), כי „מי יאמר אליו: מה תעשה?" (איוב ט) ולפ״ז יורה השם הנכבד והנורא הזה לא רק על מציאותו כי גם על השגחתו אל נבראיו והתגלותו עליהם ויכלתו וגבורתו לחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. ובכן יורה לא על מושג אלוה־לאומי (National Gott) כאשר נואלו רבים משונאינו ומנגדינו לפרשו, כי אם על אל עולם־(Universal Gott) קונה שמים וארץ וכל צבאם, המחיה כל ומחונן ומרחם את כל, כי כלם מעשה ידיו. ואם צוה ה׳ למשה לאמר לישראל: „ה׳ אלהי אבותיכם שלחני אליכם" (שמות ג), כונתו על הברית אשר כרת ה׳ עם אבותינו להודיע שמו לכל באי עולם, למען ידעו ממזרח שמש עד מבואו את שם ה׳ וכלם יתנו כבוד לשמו ולזכרו כאמור: „ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד" (עי׳ כוזרי מאמר א י״א וכו׳).—בנוגע להמקור אשר ממנו שאב משה את השם הנכבד הזה ומושגו, יחלטו חכמי העמים אשר עינם צרה בשל ישראל, כי משה לקחו מאת המצרים והכנענים, וראיתם בזה, כי בספרי מכתבי העמים האלה ועל מצבות זכרוניהם נמצא לפעמים השם הזה בכתבו, וגם הרומאים כנוהו Iovis; אבל ראיות כאלו חלושות הן למאד ובנויות על יסוד רעוע, כי מזה נוכל אך להוכיח כי־דברים הכתובים בספר התורה כנים ואמתים, כי־בימים הראשונים היתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים וכלם בראשיתם ידעו את ה׳ למקטנם ועד גדולם, ואך ברבות הימים שכחו את ה׳ בוראם ועושם והחלו לקרוא בשם ה׳ לצבא השמים וכסיליהם, ואך משה הוא הראשון אשר החל לפרסם את שם הקדוש הזה ומושגו, אחרי אשר נשכח לכל באי עולם. הן אמת כי גם בספר בראשית המדבר מענינים וממעשים שארעו טרם נגלה ה׳ אל משה נפגוש את שם הוי״ה, אשר מזה הוכיחו איזה מהמתחדשים כי לפני כותב התורה היו שתי העתקות מס׳ בראשית— באחת מצא כתוב השמות „אל" „אלהים" ובשנית־השם „הוי״ה", אבל השערות כאלו אך קורי עכביש הנה. והאמת כי גם האבות ידעו את השם הקדוש הזה, אבל ידעו אותו אך בקבלה מבלי הבין סודו, ולזאת ההתגלות האלהית אליהם היתה אך בתאר ומושג „אל שדי", כאשר יורו הפסוקים המדברים מזה (בראשית י״ז, כ״ח, ל״ה, מ״ג), ורק למשה גלה את השם הנכבד הזה עם סודו העמוק ומושגו היקר (שמות ג) כאמור: „וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי הוי״ה לא נודעתי להם" (שם ו). אופן קריאת השם הזה נעלם מאתנו, מפני שגם בימים הקדמונים נחשב בעיני העם לחלול הקדש לקרותו בכתיבתו, ולזאת לא היה ידוע להמון העם אופן קריאתו, וכן יעידון גם חכמי ישראל שהיו בימי הבית השני, יוסף בן מתתיהו וידידיה האלכסנדרוני, כי בימיהם אך מעטים מבני העליה ידעו איך לקרותו, ולכן אך לשוא עמל החוקרים בעת לגלות המסך הנסוך על פני הענין הנעלם הזה ולדעת אופן קריאתו בימים ההם. והשערות חכמי העמים בזה אינן ראויות לשום אליהן לב, כי את כלן ישא רוח. בעת יודעים אנו רק זה, כי שם הוי״ה נקרא מאתנו (וגם בימי העתקת השבעים) לא ככתיבתו כי אם יחליפו קריאתו במלת „השם" או בשם „אדני" ואז ינקדוהו בתנועות השם הזה, או בשם אלהים ואז תבאנה נקודות השם האחרון הזה תחת שם הוי״ה. ומתי נתפשט איסור קריאתו ככתיבתו בין העם לא נודע אל נכון.

אולם עוד יוסיפון וידידיה כבר דברו מהאיכור הזה כדבר ידוע לכל. ידידיה יאמר, כי רק פי החכמים ידע איך להגותו ורק אזן החכמים תשמעהו ולבם יבינהו. אבא שאול החמיר עוד באיכור הזה ויאמר: כי ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעוה"ב (כנה' פ"י מ"א), והתירו לקריתו ככתיבתו אך להכהנים בברכם את העם בבית הבחירה בברכה המשלשת, לכהן גדול בעת העבודה במקדש ביום הכפורים (כוטה ל"ח, יומא ס"ו), ולהעד המעיד לפני הכנהדרין על אחד שברך את השם (כנהדרין נ"ו). אולם משמת שמעון הצדיק נמנעו גם הכהנים במקדש לברך בשם (יומא ל"ט) וברכו את העם בשם של י"ב אותיות; ואחרי כן כשרבו הפרוצים לא נמכר גם השם של י"ב אלא לצנועים שבכהונה, וגם הנה היו מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים (קדושין ע"א—וע' מו"נ ח"א פ' ס"א וס"ב). ואז אכרו גם לכהן גדול לאמרו ביום הכפורים בקול גבוה כי אם בקול נמוך (ירוש' יומא פ"ג ה"ז). ולפי הנראה היה זה בימי אנטיוכוס עפיפאנוס, כאשר התפשטו האלנכטין (Hellenisten), שעליהם רמז דניאל „פריצי עמך" (י"א י"ד), „מרשיעי ברית" (שם ל"ב), שבזו ולעגו לאחיהם היהודים ולדתם ואחזו בשתי ידים אך במנהגי היונים, דתם וחכמתם והרעו ליהודים יתר הרבה מאד מן היונים צורריהם.— האיכור להגות את השם באותיותיו כנראה לא נתקבל בין כת האסיים, כן מצינו שאסיי אחד רצה למכור לר' פינחס בר המא את השם ור"פ לא רצה מפני כי לא מצא עמו ראוי והגון לכך (ירוש' שם), ואם כי האיכור הזה התפשט בכל גבולות ישראל, בכל זאת רבים לא שמו לבם אליו, ולזאת החמירו חז"ל מאד באיכורו, וגם אחרי כן רבים מחכמי ישראל וביחוד בעלי הכוד לא היו נמנעים מלהגותו ולקרותו ככתבו. כן יספרו שרי הנינא בן תרדיון נגזר דינו לשרפה מפני שהיה הוגה את השם באותיותיו (ע"ז י"ח), ובעלי הכוד השתמשו בשמות היוצאים משם המפורש לעשות בהם נפלאות, לרפא חולים ולפקוד עקרית, להוריד הגשם והשלג מן השמים וכדומה מן הדברים אשר השכל הישר לא יסבלם, ולזאת רבים מחכמי ישראל לא נחה דעתם מדברי הזית כאלה ויצאו נגדם במחאה גלויה (ע' מורה נבוכים ח"א ס"א); אולם בימי האמוראים עוד לא נשכח אופן קריאת השם הזה לגמרי, כאשר ראינו שרבא סבר למדרשיה בפרקא, אמר ליה ההוא סבא לעלם כתיב, כלו' צריך להעלימו (קדושין ע"א), וגם השתדלו אז להקל מעט איסורו ואמרו: כי אכרו להגות את השם באותיותיו אך בגבולים בלשון עגה (או אגא) כלומר שלא דרך כבוד (סנהדרין ק"א), או כגון אלין כותאי דמשתקעין בשמא (ירוש' כנה' פ"י ה"א). בכלל יש להחליט, כי עד המאה הב' לאלף הה' עוד היה ידוע אופן קריאת השם רזה בין יחידי סגלה מעמנו, ואך אחר הזמן הזה נשכח לגמרי, אבל לעתיד לבא—אמרו בתלמוד—תחזור העטרה ליושנה ויהיה נקרא שנית ככתיבתו כימי עולם ושנים קדמוניות (פכחים נ).

אדני־בזק, אחד ממלכי כנען שנלחם עם שבטי יהודה ושמעון אחרי מות יהושע ונפל שבי בידם, ויירשו את ארצו. כאשר עשה המלך האכזר הזה לשבעים מלכים שבבש, שקצץ בהונות ידיהם ורגליהם והיו מלקטים תחת שלחנו כן עשו לו, גמולו השיבו בראשו, וימת בירושלים (שופטים א ה ה), ולפי זה היתה עיר ממלכתו בהלקו של יהודה. ולדעת קצתם פקד שאול את העם בבירת המלך הזה, בבזק, בצאתו למלחמה נגד נחש העמוני (ש"א י"א ח).

אדניהו, 1) הבן הרביעי של דוד מלך ישראל שנולד לו בחברון מחגית אשתו (ש"ב ג ד). ויען כי לעת זקנת דוד היה הוא הגדול מכל בני המלך, כי שלשה בני דוד הראשונים: אמנון, כלאב ואבשלום כבר מתו בעת ההיא, לכן התנשא לאמר: „אני אמלוך" (מ"א א ה). וילך בדרכי אבשלום אחיו ויעש לו ג"כ רכב ופרשים והמשים איש רצים לפניו (ש"ב ט"ו ו, מ"א שם), וכמוהו כן גם הוא חפץ לעלות למלוכה בעוד אביו דוד היה חי, וגם אז חלק לב העם לשנים: יואב עם אביתר הכהן היו אחרי אדניהו וימליכוהו על ישראל ויהודה תחת דוד אביו ויקראו: „יחי המלך אדניהו!", אולם נתן הנביא, צדוק הכהן, בניהו בן יהוידע אשר על חיל הכרתי והפלתי והגבורים אשר לדוד לא היו אחריו (ילקוט מ"א קס"ז).

וכאשר נודע הדבר לדוד מהר להמליך בהיינו את שלמה בנו שנולד לו מבת שבע למלך, ובכן היה קשר אדניהו הככה למשות את שלמה בחיי אביו (הוריות י״א). וכל זאת באתהו מפני כי התרשל בחנוך בניו והניח להם לעשות מה שלבם חפץ, כי אלו כעס דוד על אמנון, אבשלום ואדניהו ולא נמנע מהוכיחם על פניהם וליכרם, לא היה בא לשחוק כזה (קהלת רבה ז ג). וגם כאשר מות דוד, ושלמה בנו ישב על כסאו אחריו, לא ידע אדניהו להזהר, ויבקש לקחת לו לאשה את אבישג השונמית סוכנת דוד אביו, ויפצר בבת שבע אם שלמה להמליץ בעדו לפני המלך בנה, להת לו את שאלתו הקטנה הזאת. אבל שלמה בחכמתו הבין כי דבר בליעל יצוק בזה, כי אדניהו אחיו הגדול עוד לא אבדה תקותו למלוך, ולו היה לבבו שלם עמו כי אז לא היה מבקש דבר כזה, כי ידוע הוא שאין הדיוט משתמש בשרביטו של מלך (סנהדרין כ״ב), וישבע שלמה כי בנפשו דבר אדניהו את הדבר הזה ויצו את בניהו בן יהוידע להמיתו (מ״א ב כ״ה), ואולי אף הואנה היתה מאת שלמה להמית את אדניהו, לבל יהיה לו למוקש בשבתו על כסא מלכותו (ילקוט מ״א קע״ו).

אדניהו, 2) שם אחד מן הלוים ששלח המלך יהושפט לסוב את ערי ארץ יהודה, וספר תורת ה׳ עמהם ללמד לעם חזק ומשפט (דה״ב י״ז ח).

אדניהו, 3) אחד מן השמונים והמשה זקנים שכרתו אמנה בימי נחמיה התרשתא ובאו על החתום ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבדו, ולשמור ולעשות את כל מצות ה׳ ומשפטיו וחקיו (נחמיה י ט״ז).

אדני־צדק, מלך ירושלים בימי יהושע. המלך הזה עם עוד ארבעה מלכים ממלכי כנען יצאו לחלחם עם הגבעונים על אשר כרתו ברית שלום את יהושע. ויהי כאשר צרו על גבעון, שלחו אנשי העיר אל יהושע המחנה הגלגלה, לבקש מלפניו כי לא ירף ידיו מהם ויושיעם מאויביהם. יהושע נגל פתאם על מלכי הברית ויך את חילם מכה גדולה וינוסו לפניו והמלכים נחבאו במערה במקדה. ויהי כאשר נודע ליהושע איפו הם נחבאים ויצו להוציאם מן המערה, להמיתם ולתלותם על עצים (יהושע י).

אדנירם, השר אשר על המס בימי שלמה (מ״א ד ו׳ ה כ״ח); לרד״ק הוא אדרם הנהרג בעת התחלקה מלכות ישראל בימי רחבעם (מ״א י״ב י״ח).

אדר, שם לחדש השנים עשר (אסתר ג ז) לחשבון החדשים מניסן בכל עניני קדש. הוראת אדר בל׳ כשדים היא עבור ואבל, והוא נאות לחדש זה, שהוא האחרון לימות הגשמים, לעמת הדש האביב הבא אחריו. והוא אחד משבעה שמות החדשים הנזכרים במקרא: ניסן, סיון, אלול, כסלו, טבת, שבט, אדר. ארכו לעולם כ״ט יום, ובשנת העבור שנתוסף בה חדש בן ל׳ יום לפניו, הנק׳ ג״כ בשמו אדר (ראשון), יקרה זה בשם „אדר שני״, אדר ת׳ (תנינא, ירו׳ שקלים פ״א ה״ג) או „ואדר״ (ע׳ ר״ה י״ט תד״ה אדר, יכיד עולם מ״ד פ״א, לבוש החור סי׳ תכ״ה). והוא מקביל אל הדש ניבר׳ או מארט מהדשי הרומאים. ר״ח אדר לעולם שני ימים, ובעת שקדשנו החדשים ע״פ ב״ד הגדול, היו השלוחים יוצאים עליו מפני הפורים (ר״ה יח). באחד בו משמיעים על השקלים ועל הכלאים, ובארצנו מלבנים שלחו ב״ד בחדש הזה לתכן את הדרכים ואת הרחובות ואת כל מקוה מים (לכודם לבל יבלעו המים בקרקע, ויהיו מצויים לעוברי דרכים) ועושין כל צרכי הרבים (שקלים פ״א מ״ו); בז׳ בו נולד מרע״ה גם מת באותו היום לאחר ק״כ שנה (סוטה יב:); בי״ג בו מתענין זכר לתענית אסתר; בי״ד בו פורים לשוכני ערים הפרזות, ובט״ו בו „שושן פורים״ לכל יושבי עיר חומה (מימונות יב״ג), לזכר הנס שנעשה להם בימי אחשורוש, שע״ז אמרו: משנכנס אדר מרבין בשמחה (תענית כ״ט). וכל אלה באדר הסמוך לניסן, אם השנה מעוברת, ובאדר הראשון עושים רק „פורים קטן״, (ע״ע פורים).

אדר, שם עיר בגבול הדרומי בנחלת שבט יהודה, קרובה מאד לחצרון (יהושע ט״ו ג), עד שלפעמים שתי הערים האלה לאחת תחשבנה, ונקראות „חצר-אדר״ (במדבר

ל״ד ד); מקומה בפאת דרומית־מערבית לעיר קדש ברנע.

אדרכון, דרכמון (עזרא ח י״ז, ב כ״ט), שם מטבע פרסי (Dareicos) מזהב טהור אשר היה ידוע ליהודים בהיותם תחת ממשלת פרס, מחירו ושוויו השבו האחרונים לערך א׳ זהב וחצי (1 1-2 Ducaten). המטבע הזאת נמצאת לזכר עולם גם באסכת המטבעות בפאריז.

אדרם שר המסים בימי דוד מלך ישראל (ש״ב כ׳ כד) ובימי שלמה בנו (מ״א ד ו, ושם נקרא ג״כ אדנירם בן עבדא). בימי רחבעם בן שלמה נשלח מאת המלך הזה שבמה לדבר על לב העם שלא יפשעו בבית דוד (ואולי שלחו לגבות המס), ויתקומם העם עליו וירגמוהו באבנים וימת (ובדהי״ב ב׳ י יח) נקרא הדורם).

אדרמלך 1) שם אליל אשר הביאו אתם מארצם הספרוים אשר בארץ אשור לשמרון, כאשר הושיב אותם שמה שלמנאסר מלך אשור תחת עשרת השבטים שהגלה מארצם אשור (מ״ב יז לא). לשם האליל הזה היו שורפים את בניהם ואת בנותיהם באש (שם), והוראת השם הזה הוא: „מלך האש“ כי אדר בלשון פרסי הוא אש, ולזאת היה להם האליל הנורא הזה אליל המכלה ומבלה את כל והיה להם ג״כ אלהי המלחמה. הפסל הזה היו עושים בתבנית כוס (סנהדרין ס״ג) ודמות אדם לו עם כנפים ככנפי הנשר. לו היו מקדישים החדש תמוז, שבו יגבר החם בארץ, והיו מיחכים לו כוכב שבתאי (Saturnus), שלפי דעת הקדמונים טבעו להרע ולא להיטיב, מעורר בעולם השפל משפט ונקמה, מלחמות ובזה ורעב ועקירת ארצות, וממשלתו על האנשים הרזים ובעלי דאגה, הבבלים יכנוהו „בן בל“ ובעל האילה גולא.

אדרמלך 2. בן סנחריב מלך אשור (מ״ב י״ט ל״ז, ישעיה ל״ז ל״ח). כאשר באה השמועה לנינוה כי נגף חיל אשור אשר צר על ירושלים, קם הוא ואחיו שראצר ויכו את סנחריב אביהם וימיתוהו בהשתחותו בית נסרך אלהיו וימליטו ארץ אררט. ולדעת חז״ל הרגוהו, יען שמעו כי נדר להקריבם לע״ז, ואח״כ נתגירו ויצאו מהם שמעיה ואבטליון (גטין נ״ז, יומא ע׳ א). בהמוזעום בפריטאניה נמצאת כעת לבנה עתיקה מאשור ועליה דרות כפור מות סנחריב ע״י בניו אות באות ככתוב במלכים.

אדרעי (Edrei, 1) עיר המלוכה של עוג מלך הבשן לא רחוק מעשתרות (דברים א ד) כעת נקראת דיראט (Deraat) במחוז „אל ליאה“ (Ladesha) כשמונה פרסאות לדרום דמשק. לא רחוק מעיר הזאת הכה משה את עוג מלכה ויירש את ארצו ויתנה לנחלה לחצי שבט המנשה אשר בעבר הירדן מזרחה (במדבר כ״א ל״ג ל״ה, יהושע י״ג ל). ידועה עוד עתה בגלל התחנות אשר יחנו בה הנוסעים בעברם מדמשק למיכה. מהעיר הישנה נשארו כיום הרבות עתיקות מתחת לארץ גם אבני זכרון עם כתובות עתיקות, המעידות על תפארתה והדרה בימי קדם וכי חיונים והרומאים ואחריהם הערבים ישבו בה.

אדרעי 2). אחת מערי המבצר אשר נפל לנחלה לשבט נפתלי בעבר הירדן ימה (יהושע י״ט ל״ז), מקומה כעת לא נודע.

אהבה מושג האהבה המהורה בעברית קשור על פי רוב עם „הנפש“ כמו שנאמר באהבת יעקב את יוסף „ונפשו קשורה בנפשו“ (בראשית מ״ד ל), ובאהבת יהונתן את דוד אשר היתה למופת לאהבת רעים הנאמנה נאמר: „כי אהבת נפש אהבו“ (ש״ב כ״א י״ז), „נפש יהונתן נקשרה בנפש דוד“ (שם י״ח א). האהבה בכתבי הקדש היא כח רוחני נעלה ונשגב מהתאוה הבהמית והתשוקה להנאות והמדת בשרים; ויסודתה איננה בתשוקה להשגת המאוים או לקבול טובה והשבעה מזולתו, כי אם החפץ הכביר של הטוב להיטיב, להגן בכל מאמצי כח בעד הענין או האיש האהוב לו כנפשו. האהבה הזאת תשים משטרה על כל מצות התורה ופקודיה בין אדם למקום ובין אדם לבריות, והיא כלולה בשתי המצות שהן יסוד ושרש תורת האדם לאדם ותורת האדם לבוראו: „ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך“ (דברים הו), „ואהבת לרעך כמוך“ (ויקרא י״ט י״ח), אשר לדברי הלל זה הוא יסוד כל התורה וכל יתר המצות הן רק פירושים ובאורים למצוה האחת אשר כל תכיל וכוללת כל חובות האדם למקום ולבריות (שבת ל״א). האהבה

מעליותיה השים משטרת לפי רוח העברי בתבל ומלאה ובה יכיר הבורא את עולמו; היא רוח החיים והקשר המאחד את כל היצורים וממנה יכון ופנה לכל חקי המוסר, הצדק והמישרים. כן נאמר על ה' כי הוא „אוהב גר לתת לו להם ושמלה" (דברים י י"ח), וע"ד אהבת ה' לעם סגלתו נאמר: „רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם" (שם ט"ו), ובחובות הישראלי לאלהיו נאמר „ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו" וגו' (שם י"א א), וביחס האדם לאדם ועם לעם נאמר „ואהבתם את הגר כי גרים הייתם" (שם י י"ט) את תכונת אהבת האדם לבוראו הגבילו הז"ל בבאורם על המקרא „ואהבת וגו' בכל נפשך ובכל מאדך" באופן כזה: „בכל לבבך—שלא יהא לבך חלוק על המקום; בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך; ובכל מאדך—בממונך, אובכל מדה ומדה שהוא מודד לך, בין במדת הטוב בין במדת הפורענות" (ילקוט ואתחנן כי' התל"ז). המעלה היותר גבוהה בשמירת התורה הוא קיום המצות מאהבה, וגדולה מעלת העושה מאהבה על העושה מיראה, כי הראשון יש בו ממדותיו של אברהם אבינו, כמו שנאמר: זרע אברהם אוהבי—שהיה מאהב את הקב"ה על הבריות (סוטה ל"א, ספרי ואתחנן). תקף האהבה בשמירת המדות, בחיי החברה ובהליכות האדם יבלי ארחות חיו הביעו חכמינו בדבריהם: ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא אדם קורא ושונה ודבורו בנחת עם הבריות ומשאו ומתנו נאה ויהיו הבריות אומרות עליו: אשרי פלוני שלמד תורה, אשרי רבו שלמדו תורה, אשרי אביו שלמדו תורה" (יומא פ"ו). כח וגבורת האהבה בחיי המשפחה והחברה אמרו רז"ל „האוהב את אשתו כגופו ומכבדה יותר מגופו עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך, והאוהב את שכניו ומקרב את קרוביו עליו הכתוב אומר אז תקרא וה' יענה" (יבמות ס"ב, סנהדר' ע"ו). על האהבה ביחוסה אל האישות אמרו: „אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה", „לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים" (יבמות ס"ג, סנהדרין כ"ב), אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה" (שם). המצות אשר יסודתן באהבת אדם רבות הן, בצדקה, מצות לקט שכחה ופאה, שמטות ויובלים, הרחמים על כל יצורי הטבע ועוד ועוד אשר יבוארו בערכיהם למקומותיהם.

אהד, הבן הג' לשמעון בן יעקב (בראשית מ"ו י).

אהוא, שם נהר וגם עיר בבבל. על ידו נקבצו גולי יהודה בעלותם עם עזרא מבבל (עזרא ח ט"ו). יש מהחוקרים המשערים כי הנהר הזה אחד הוא עם נהר אדיאבא (Adiava) בארץ אשור העתיקה (ע' Bibl. Realworterb., Winer) גם עוד השערות שונות ישנן בזה, אך דבר ברור מתמקום והנהר ההם לא נודע עד היום.

אהוד, 1) אחד ממושיעי ישראל ומנהיגיו בימי שפוט השופטים ממשפחת גרא אשר בשבט בנימין. מצב עמו שהיה נכנע אז תחת ידו הקשה של עגלון מלך מואב נגע מאד עד לבו. שמונה עשרה שנה להין המלך הזה יחד עם בני עמון ועמלק את ישראל בחזקת עד כי נלאו נשוא, אז לבשה רוח ה' את לב אהוד וגמר בנפשו להושיע את עמו הנדכה והנענה מתגרת ידי מעניו. ויעש לו חרב פיפיות ויחגור אותה מתחת למדיו על ירך ימינו (כי איש אטר יד ימינו היה), ויעבור את הירדן בלוית אנשים נכבדים מבני ישראל, להקריב למלך מואב מנחה כאשר יעשו מדי שנה בשנה. בשובו אחרי כן עם אנשיו הגלגלה, שלח את העם נושאי המנחה אל ביתם והוא שב אל עגלון לבקש ממנו נקמת עמו. בבואו אל המלך אשר ישב אז בחדר המקרה אשר על הגג. אמר לו כי דבר אלהים, דבר סתר לו אליו, ויצאו במצות המלך כל העומדים עליו. אז נגש אהוד אל המלך וישלח את יד שמאלו ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו ויצא המסדרונה ויסגור דלתות העליה בעדו ונעל. עבדי המלך טרם ידעו מהנעשה בחדר המקרה, כי לא הרהיבו בנפשם עז לפתוח בחזקה את דלתות העליה הנעולות, ואהוד נמלט ויעבור את הירדן, ויתקע בשופר בהר אפרים ויתקבצו אליו בני ישראל וילכדו את מעברות הירדן ויכו את מואב בעת ההיא כעשרת אלפים איש, ותכנע מואב ביום

תהוא תחת יד ישראל ותשקוט הארץ שמונים שנה. לפי דעת איזה מחכמינו קרה מעשה בועז עם רות בזמן אהוד (רות רבה פ״א).

אהוד 2) שם אחד מראשי בתי אבות אשר לשבט בנימין או זבולון (ע׳ באור דהי״א ז׳ י׳).

אהיה אשר אהיה, ע׳ אדני.

אהלה, בשם הזה יכנה הנביא יחזקאל מלכות עשרת השבטים, מפני שמתחלת מלכות ישראל כאשר נקרעה מעל יהודה עשתה לה אהל בפני עצמה, בגדה בה׳ ועבדה ע״ז, ותחת זאת יכנה הנביא את מלכות יהודה בשם אהליבה, מפני שמעולם היתה אהל לה׳ ומקדש לתורתו (יחזקאל כ״ג). „אהלה ואהליבה" יתאר הנביא כשתי נשים, נשי אלהי ישראל, שכבר במצרים נפרדו אשה מעל אחותה, אף שבנות אם אחת היו. שתי הנשים האלה הולידו שתי בנות: אהלה—את שמרון, ואהליבה—את ירושלים; אבל עד מהרה בגדו הנשים האלה באישן (בה׳), זנו מעל אלהיהן והתמכרו לתועבות העמים שכניהן; והנה אשור ומצרים היו מעולם שונאים זה לזה, וכן גם כשדים ומצרים, ובהיות ארץ ישראל ויהודה נמצאת בין ארצות שני האויבים האלה, נדרשו שמרון וירושלים מאתם לתת ידן להם, אך כשמרון כן גם ירושלים פסחו תמיד על שתי הסעפים, פעם נתנו יד לאשור וכשדים ופעם פנו לעזרה למצרים, לכן שפכו האשורים את כל חמתם על שמרון ויגלו את ישראל מארצו, והכשדים לקחו נקמתם מיהודה ויגלו אותם בבלה. בכנויי „אהלה ואהליבה השתמש המקונן לתאר בדרך שיהה בין שמרון וירושלים את מעמדן ומצבן הנורא בקינה המתחלת במלות „שמרון קול תתן".

אהליאב בן אחיסמך, חכם הרשים ממטה דן, שהיה עוזר לבצלאל במלאכת המשכן (שמות ל״א). מזה למדו חז״ל שלא יהא אדם רוחו גבה עליו, כי אף שאהליאב היה מדן, הדל שבשבטים, ובצלאל מיהודה, הגדול שבשבטים, בכל זאת הזדווגו זה לזה, לפי שהגדול והקטן שוין לפני המקום (שמות רבה פ׳ מ׳). הכשרון והנטיה למלאכה וחרשת המעשה התבשטו בשבט הזה גם ימים רבים אחרי אהליאב, וגם בימי שלמה נקרא לקחת חלק בבנין הבית חרש חכם ושמו חירם בן אשה מבנות דן (דהי״ב ב׳ י״ג. ערכין ט״ז:) וחז״ל הוציאו מזה לגזור מוסרי שאל ישנה אדם מאומנות אבותיו (שם).

אהליבה, ע׳ אהלה.

אהליבמה, 1) בת ענה בת צבעון החוי, אשת עשו בן יצחק, האשה הזאת ילדה לעשו בעלה שלשה בנים: יעוש ויעלם וקרח, שהיו אחרי כן לראשי משפחות ואלופים. על שמה נקרא ג״כ.

אהליבמה 2) אחד מאלופי עשו (בראשית ל״ו).

אהלים או אהלות (Aloe), נזכר במקרא (תהלים מ״ה ט, משלי ז׳ י״ז), מין עץ שמני אשר ריחו נודף מאד, ושמנו טוב למשחה ולהריח בו ולחנוט בו את המתים. העץ איננו גדל בארץ כוריא ורק שמנו היה מובא שמה ע״י הצידונים והישמעאלים סוחרי ארצות הקדם. הריח הזה נודף מגזעי נוצרים המשוחים כלם השמן הא׳ ועל הרוב ידמה לריח האהלים. אך האה׳ ההם אינם דומים במאומה למיני האה׳ (Aloen) הידועים אצלנו.

אהל מועד או אהל העדות. נקרא ג״כ „משכן" ו„מקדש", הוא המשכן שעשה משה במדבר למקדש ערא׳ לשם ה׳. השמות השונים שנקרא בהם מורים על תעודותיו, תכניתו, אופן בנינו ותכליתו. א) „אהל מועד", נקרא על היותו בעל חלקים מתפרקים אשר נשאו הלוים בכתף כל ימי לכת ישראל במדבר למסע המחנות ממקום למקום, ואשר בחנות המחנה היה אה״מ גם מקום־מועד ואספה לכל בני ישראל. ב) „אהל העדות", נקרא על שם לוחות הברית אשר עשרת הדברים כתובים עליהם עם התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ומקום הלוחות היה בארון העומד בקדש הקדשים אשר ב„אהל מועד". ג) „מקדש" ו„משכן", מורים על התגלות כבוד ה׳ והשראת שכינתו וקדושתו במקום קדוש „אשר בחר לשכן שמו שם". מקבילים לעמת התעודה המשלשת הזאת נחלק אה״מ או המשכן לשלשה חלקים: „החצר החיצונה", „הקדש" ו„קדש הקדשים". (שלשת המחלקות האלה נקראו בימי מקדש שלמה ואח״כ: „העזרה". „ההיכל" ו„קדש הקדשים"). החצר היה מקום

„נועד" לכל העדה לעתים מזומנים „למקרא העדה ולמסע את המחנות" (במדבר י ג), גם נמצא שם מזבח העולה והכיור לרחצה; ב הקדש" נמצא מזבח הקטרת עם השלחן מימינו ולחם הפנים עליו והמנורה משמאלו, ושם היה מקום ה בודה להקטרת קטרת ועבודה שבלב. זו תפלה. אל „קדש הקדשים" לא בא איש מלבד הכהן הגדול ביום הכפורים ושם עמד הארון עם לוחות העדות.—אחרי חטא העגל צוה ה' את משה לעשות לו ארון עצי שטים, לשום בו את לוחות ... ים אשר נתן לו ה' בהר שנית תחת לוחות הראשונים אשר שבר, ולתת מקום לארון ולוחות העדות יעשו בני ישראל משכן ... מקדש לשם ה', למען אשר יראו בעיניהם כי ה' שוכן כבוד בתוכם ומתהלך בקרב מחניהם, ותהיה יראתו על פניהם לבלתי יחטאו. המצוה הזאת עם טעמה נכללים במקרא „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כ"ה ח'). משלשת חלקי אהל מועד" נקראו הקדש וקדש הקדשים בשם „משכן" והחצר בשם „אהל מועד" או „פתח אהל מועד". לבנין „אהל מועד" נצטוה משה להרים תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו: תרומת זהב וכסף ונחשת (הברזל ויתר המתכיות לא נמצאו בין חלקי הבנין וגם יתדות החצר היה נחשת), עורות בהמות טהורות ועצי שטים ומיני מטוה שונים, באמור בספר התורה (שמות כ"ה—כ"ז, ל"ה—מ'). הבנין נמסר לשני חכמי חרשים יודעי חן וטובי טעם, בצלאל בן אורי למטה יהודה ואהליאב בן אחיסמך למטה דן (שם ל"א ל"ז) ארך המשכן מבפנים היה שלשים אמה ורחבו אחת עשרה אמה מבחוץ ומבפנים עשר (ע' שבת צ"ח, ובתוס' ד"ה דל עשר לא גרא) וקומתו עשר. קירות המשכן נעשו מקרשים עצי שטים עומדים, עשר אמות ארך הקרש ואמה וחצי רחבו (ובעובי הקרשים יש מחלוקת בדבר אם היו מלמטן אמה וכלין והולכין עד כאצבע או שעבין היה שוה מלמעלן כמלמטן—ע' שבת צ"ח). כל הקרשים במשכן משלש רוחות היו שמונה וארבעים, מהם עשרים לארכו מפאת נגב. ששה לרחבו מפאת מערב ושני קרשים מקצועותיו בירכתים והקרשים היו תחת ידות לרביאם אל תוך האדנים, שני אדני כסף לקרש האחד, משקל ככר אחד לאדן. כל הקרשים היו משולבים ודחוקים איש באחיו על ידי טבעות זהב מבחוץ, אשר בהם הובאו עצי שטים מצפים זהב, „לעשות את האהל אחד". המשכן היה כמעט כלו פתוח לצד מזרח; שם נמצאו חמשה עמודי שטים מצופים זהב ווהם זהב ותקועים בחמשה אדנים, ופרכת המסך נטויה על גבי העמודים ומחברת להם בווי זהב, וארבעה פתחים היו בין חמשת העמודים בצד מזרח המשכן, לבא ממנו אל החצר החיצונה ולהבדיל בין הקדש לקדש הקדשים עמדו ארבעה עמודים עצי שטים מצפים זהב וויהם זהב על ארבעה אדני כסף, ופרכת המסך נטויה עליהם תחת „הקרסים", ודרך שלשה פתחים היו נכנסים מן הקדש לקדש הקדשים.

מכסה המשכן היה כפול ארבע. לראשונה הניחו עשר יריעות תכלת וארגמן מעשה רוקם; ארך כל אחת מהיריעות כ"ח אמה ורחבן ד' אמות ומחברות אשה אל אחותה בלולאת תכלת וקרסי זהב. על היריעות האלה הניחו יריעות עזים שלשים שלשים אמה ארך היריעה וארבע אמות רחבה, ומחברות זה בזה בקרסי נחשת, חמש יריעות לבד ושש יריעות לבדן עליהן הניחו מכסה עורות אילים מאדמים ועליהם עורות תחשים. חצר המשכן הקיף את האהל מארבע רוחותיו והיה ארכו מאה ורחבו חמשים אמה (ובלשון התלמוד: „בית זרע סאתים"—עירובין כ"ג:), וששים עמודים עמדו מארבע רוחותיו: עשרים לצפון, עשרים לדרום, עשרה למזרח ועשרה למערב, ורוח שמו בין עמוד לעמוד חמש אמה, ובין העמודים היו קלעים שש משזר אחוזים במיתרות על ווי כסף וחשקיהם כסף.

תעודת המשכן נאמרה מפורש במקרא „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", „ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת" (שמות כ"ה ח כ"ב), שהיא התקרבות לב ישראל אל אביהם שבשמים, כראותם כי הוא כביכול שוכן בקרבם אמנם מלבד הכונה הגלויה הזאת חתרו חכמי ישראל בדורות המאוחרים למצוא גם רמזים ופתרונים שונים באופן הבנין ותכניתו. לדעת ידידיה האלכסנדרוני (ע"ע) המשכן הוא כמי

דמות העולם והכוכבים מתארים את כח היוצר הבורא יש מאין, ארבעת הצבעים: תכלת וארגמן ותולעת שני ושש—רומזים על ארבעת היסודות, ושבעה קני המנורה—על שבעת כוכבי לכת. במקום אחר (חיי משה) רואה ידידיה את תבנית המשכן כרמז על בנין העולם הקטן—האדם מבחר היצורים. לדעת יוסף בן מתתיהו קדש הקדשים הוא תאר השמים; המשכן הוא הרוח או האויר והחצר הוא הארץ או העולם השפל. חז״ל (במ״ר במדבר פ״ד ותנחומא פקודי) ראו במעשה המשכן רמזים וסודות במעשה בראשית ומעשה מרכבה, מקדש של מטה היה מכון כנגד מקדש של מעלה (שה״ר פ״ב). בכל הדברים האלה דתרו חכמינו ז״ל להרחיק ההגשמה והדעה הנלוזה שההשגחה האלהית היא מצומצמת במקום, וכמו שאמר שלמה: „האמנם ישב אלהים על הארץ? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, אף כי הבית הזה" (מלכים ח׳ כ״ז). מלאכת המשכן נמשכה בששה חדשים ונשלמה בר״ח ניסן לשנה השנית לצאתם ממצרים (שמות מ׳ י״ז). בראשית ימי בוא ישראל לארץ עמד המשכן וארון העדות בגלגל, ואחרי שנות הכבוש והחלוק הובא אל שילה אשר בנחלת אפרים וישאר שם עד אשר נחרב משכן שילה בימי כהונת עלי הכהן, כאשר נשבה ארון העדות על ידי הפלשתים. אחרי כן לא היה עוד משכן במקום מועד לכל ישראל, כי המשכן בנוב וגבעון היה כעין במה, וארון העדות היה בכל העת ההיא בקרית יערים, ורק דוד הקים שנית משכן יריעות ויבא שם את ארון הברית בהמון חוגג ותרועת שמחה גם חפץ לבנות בית עולמים (ש״ב ו—ז); אך דבר ה׳ היה ביד נתן הנביא לאמר, כי הוא לא יבנה את הבית ורק לבנו נצפן המפעל הגדול הזה, לבנות בית עולמים לה׳. השם בית עולמים הוא ההפך מן השם אהל ומשכן ומקבילים אל המושגים „מקדש עראי ומקדש קבע". בהבנות מקדש שלמה גנזו את כל חלקי המשכן וכל כליו באחת הלשכות (מ״א ח ד). לפי דעת ס״ע עמד המשכן בגלגל י״ד שנים שכבשו ושחלקו ובשילה—ג׳ מאות שנה ובגבעון (ונוב?) נ״ז שנה. בחרבן בית ראשון גלו כלי המשכן ג״כ לבבל ולדעת חז״ל נגנזו במקומם (ע׳ יומא נ״ב).

אהרן בן עמרם משבט לוי, נולד ב״א שמ״ה ליצירה, ג׳ שנים לפני משה אחיו. שני האחים האלה עבדו יחד עבודתם לרבים להוציא את ישראל מתחת סבלות מצרים, ועד שלא עמד משה כבר היה אהרן מתנבא לישראל ע״ד הגאולה (שמות רבה ג׳), ויען כי לאהרן נתן ה׳ אלחים לשון למודים ומשה היה כבד פה, לכן דבר הוא אל פרעה מלך מצרים את אשר שם בפיו משה אחיו על פי ה׳. כאשר צוה ה׳ למשה לעלות אל הר סיני היה אהרן האחד שנקדש לעלות עמו (שמות י״ט כ״א), ובעלות משה לקבל הלוחות מלא אהרן את מקומו לשפוט את העם (שמות כ״ד י״ד), כי אמנם היה אהרן שקול בצדקתו כמשה, וע״כ בדבר ה׳ אליהם, פעמים שהקדים משה לאהרן ופעמים שהקדים אהרן למשה (מכילתא, פ׳ בא). י״ג פעמים נשתתף אהרן עם משה בדבר ה׳ אליהם וד׳ פעמים נתיחד הדבור אליו לבד (ת״כ ריש ויקרא), אך י״א שגם אז היה הדבר אל משה שיאמר אל אהרן (ספרי פ׳ קרח). כאשר הוקם המשכן נבחר הוא ובניו: נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר, לכהן לפני ה׳. אולם השנים הראשונים, נדב ואביהוא, מתו במשכן בעת חנכתו על אשר הקריבו אש זרה אשר לא צוה ה׳ אותם. על בחירת אהרן ובניו לעמוד לשרת לפני ה׳ קם קרח משבט לוי עם עוד אנשים רבים וילונו על משה ואהרן על אשר יתנשאו על עדת ה׳ שכל אישיה קדושים. ויהי כאשר פרצה מגפת ה׳ בעם בגלל המרד הזה, וירץ אהרן אל תוך הקהל ויתן את הקטרת ויכפר על העם ותעצר המגפה. אז היה אות ומופת מעם ה׳ ע״ד אהרן, למען דעת כי בו בחר ה׳ לכהן לו,—ויצו את משה לקחת י״ב מטות, מטה אחד מטה אחד לנשיא, ולהניחם לפני ה׳ במשכן העדות. ויהי בבקר והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויגמול שקדים. את המטה ההוא הניח משה לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי, למען לא יזידון עוד לדבר סרה על אהרן בחיר ה׳. כאשר דברה מרים אחותו במשה על דבר האשה הכשית אשר לקח ואף ה׳ חרה בה על זה וינגע אותה בצרעת, בקש אהרן מאת משה אחיו למחול לה על חטאתה, ומשה נתרצה לו ויתפלל בעדה אל ה׳ לרפאותה מחליה. בחטאו במי מריבה (ע״ע) נקנסה עליו למות במדבר ויקבר

בהר ההר ויכהן אלעזר בנו תחתיו, ויבכו אותו כל בית ישראל שלשים יום. — איזה מזמורות בכתבי הקדש יורו כי מעלת אהרן גדולה מאד בעיני בני דורו והבאים אחריו (תהלים צ״ט ו׳ קל״ג ב׳) וחז״ל הרבו לספר על אדות חיי האיש הקדוש הזה ומדותיו ותכונות נפשו. הוא היה אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (אבות פ״א מי״ב). הוא היה עובר בכל יום במחנה ישראל ומשתדל לעשות שלום בין איש לאשתו ובין אדם לרעהו (פדר״א פ׳ י״ז), וכשראה אדם בעל עבירה ורע מעללים התחבר אליו כדי שיבוש במעשיו ויעזוב דרכו הרעה (אדר״נ פי״ב). גם מעשה העגל חשבו לו לצדקה, ואמרו עליו שחשב מוטב שיעבדו עבודה זרה ואל ישפכו דם נקי, כמכני שראה מה עשה העם לחור, שהרגוהו על אשר לא רצה לעשות חפצם (סנהדרין ז), ולזאת בנה בעצמו מזבח לעגל הזהב שעשו ידיו, והתעכב בבנינו בחשבו אולי בין כה ישוב משה ויביא את העם מעבוד אלהים אחרים, (ויקר פ״י). ולתכלית הזאת דרש ג״כ מהעם שיביאו הנשים את נזמי הזהב אשר באזניהן, בדעתו היטב כמה יקרו בעיני הנשים תכשיטיהן, ושהוא „דבר קשה שהנשים מתעכבות בו“ (תנחומא תשא י״ט). בבנין המזבח כוון לבו לשמים וע״כ אמר „חג לה׳ מחר“ (שמות ל״ב ה), „לה׳ ולא לעגל“ (ויק״ר שם). אולם אף שכוונתו היתה רצויה, התאנף בו ה׳ מאד להשמידו, אך בתפלת משה שככה חמתו (דברים י כ). ובחנוכת המשכן בא אליו הצווי להקריב עגל בן בקר לחטאת (ויקרא ט ב) משום יבוא עגל ויכפר על מעשה עגל (ת״כ). הראיה היותר גדולה כי לא זכר לו ה׳ חטאתו בדבר העגל, כי כן פורש דבר מות משה ואהרן על אשר מרו את פי ה׳ „למי מריבה“ (במדבר כ כ״ד) בן קכ״ג שנה היה במותו, ומת בר״ח אב לשנת הארבעים לצאת בנ״י מארץ מצרים (כה״י). ע״ד מיתתו ישנן אגדות יקרות ונחמדות מעולפות בפרחי המליצה וכלן יעידו ויגדו על יקרת איש האלהים הזה בעיני העם שהגדילו מעלתו ממעלת משה בעבור אהבתו העזה לישראל, כאשר הוכיחו חז״ל מהכתובים, כי באהרן נאמר ויבכו אותו כל בית ישראל (במדבר כ כ״ט) ובמשה נאמר ויבכו אותו (את) בני ישראל (דברים ל״ד ח). אחרי מותו נסתלקו ענני כבוד מישראל, שהיו בזכותו וחזרו בזכות משה (תענית ט). על מקום אחד בהר ההר עומד כעת בנין מרובע אשר המדמדים קדוש יאמרו לו ומבטיחים כי אהרן קבור בו. אבל הדבר בדוי הוא מלבם, כי כן דרכם ליחס קדשי קדומים למקומות הרבה, אף באין להם על מה שיסמוכו.

אהל שם איש מבני זרובבל נזכר בדהי״א (ג׳, 20).

אוב, אחד מדרכי הכשוף. כפי אשר ביארו לנו חז״ל יעלה הקוסם את נשמת המת אשר יבקש השואל מאתו והנשמה הזאת הגלה לו עתידות. המכשף יעשה מעשה להטיו כאלו נשמת המת מדברת מתוך בטנו (של המכשף), וגם היום ישנם אנשים שיוכלו לדבר מבטנם, והאיש העומד לנגדם ובקרבתם ידמה כי ישמע קול איש ממרחק ידבר. מעשה כשפים כאלה נפרצו מאוד בין היהודים בימים הראשונים וכל האזהרות שהזהיר המחוקק אל תפנו אל האבות ועוד רבות וגם ענש מיתה שצוה לקוסמי קסמים כאלה לא הועילו לשרש הרע הזה מקרב ישראל. ימים רבים פנו בני ישראל אל האבות ואל הידעונים. כפי אשר יספרו לנו חז״ל עשו בעל האוב גם מעשים מכוערים כמו להעלות המת בזכורו ודומיהם (סנהדרין כ״ה), חכמים אחדים ישערו כי הקוסמים עשו מעשיהם זר מעשיהם על ידי פעולות כימיות והשתמשו גם בדברים ארכיים, ולזאת קרה לפעמים כי מת האיש אשר שאל מקוסמי קסמים כאלה. גם יוסיפון יספר לנו ממקרה כזה (קדמוניות .XVII, 4. I). ובאפריקא עוד היום תעשינה הנשים מעשי כשפיהם על ידי עשבים ארכיים הנקרא אצלם אבי (Obi) דוגמה למלה העברית אוב.

אוזי שם איש בימי נחמיה, בנו פלל היה מן האנשים הידועים אשר הקדישו כחם ומאדם לבנות החומה סביב ירושלים. (נחמיה ג, 25).

אוזל. הבן הששי ליקטן (בראשית י׳ 27). מקום מושבו ככל בני יקטן הוא חצי האי ערב. עוד היום נמצא במחוז כאנא בערב עיר הנקראת איזל. וידוע כי כבר הראשונים קראו לערים בשמות אנשים.

אוי, אחד מחמשת מלכי מדין בימי משה. המלך הזה עם שאר מלכי מדין נהרגו במלחמה עם בני ישראל שיצאו להלחם עמם ולנקום מהם נקמת אחיהם שנפלו במגפה ע"י נכליהם אשר נכלו להם להפקיר בנותיהם ולמשכם עי"ז ברשת עבודת האלילים. (במדבר לא').

אויל מרודך. בן נבוכדנצר הצורר שהחריב בית קדשנו. עליו יכופר כי ישב על כסא אביו בעת שהשתגע ונטרד מן בני אדם (ויקרא רבה פ' י"ח). ויען כי הנהיג ממלכתו שלא כרצון אביו לכן כאשר שב נבוכדנצר אל כסאו וממלכתו נתנוהו בבית הכהר. שמה התרועע עם יהוכין מלך יהודה שהיה גם כן אסור בבית האסורים ואהבהו כאח ורע. וכאשר מת נבוכדנצר ואויל מרודך ישב על כסאו אחריו הוציא לחפשי את יהויכין רעו ואהובו וישם את כסאו מעל כל המלכים והשרים אשר אתו. אויל מרודך נשא לו לאשה את נוטקרים בת אכטיאג מלך מדי הנודעה במעשיה וברוב גאונה. בעצתה קרא בנה בלשטצר לדניאל להבינהו פשר דבר הכתב הנפלא שכתבה יד נכתרה על כותל היכלו. אויל מרודך מלך שתי שנים ואחרי כן נהרג על ידי נעריגליכאר בעל אחותו שירש את כסא ממלכתו. לדעת איזה מחכמי העמים מלך י"ב שנים, לפי דעת יוסיפון מלך י"ח שנה וחז"ל (מגילה יא) יאמרו כי מלך כ"ג שנה. ויוכל היות כי המה חשבו שנות מלכותו מיום שבתו על כסא אביו בחייו, כאשר נטרד מן בני אדם בעבור עליו רוח עועים. לפי אשר יכפר בירוסי הכשדי הנהיג אויל מרודך את ממלכתו בשגעון ולזאת נקרא אויל מרודך שפתרונו מרודך הכסיל והטיפש. אבל הנכון כי מקור מלת אויל איננה בעברית כי אם בשפת בבל שפתרונה שמה „איש" או „עבד", ומרודך הוא שם אלהות של הבבלים כידוע, ולפי זה פתרון השם אויל מרודך הוא, איש מרודך או עבד מרודך, באשר יאמרו בעברית איש האלהים או עבד ה'.

אולי שם נהר בארץ פרס לא רחוק מהעיר שושן. וישפוך מימיו אל מקום שם יתאחדו הנהרות פרת ותדקל והיו לנהר אחד. על חוף הנהר הזה ראה דניאל חזיונו הנפלא על דבר עתידות מלכי מדי ופרס ומלכות יון. (דניאל ח). יוכל היות כי הנהר הזה הוא הנודע בעת בשם קאראן (Carou) והתורקיים יקראו אותו קאראכו.

און בן פלת משבט ראובן. האיש הזה נודע במחלקותו על משה ואהרן במדבר ביחד עם קרח ועדתו. ההגדה מכפרת כי הוא לא נכנס עם החוטאים בעדת קרח ואשתו הצילתו כי הראתהו לדעת שאיך שיפול דבר הוא לא יגיע לשררה, כי אי מר (משה) רבא אנת תלמידו ואי מר (קרח) רבא אנת תלמידו (סנהדרין ק"ט).

און שם עיר במצרים העתיקה; בשפת יון נקראת העיר הזאת העליאפאליס, שפתרונה עיר השמש מפני כי בעיר הזאת היה היכל לאלהי השמש, רא, וגם בכה"ק נקראת לפעמים בשם בית שמש (ירמיה מ"ג, 13). לפני ההיכל הזה עמדו מצבות רבות (אבעליסקען) גבוהות מאוד. עוד היום עומדת שם מצבה שנבנתה לפני ארבעת אלפים ושתי מאות שנים, חבר כהנים ממדרגה גבוהה שרתו בהיכל הזה גם פוטיפרע כהן אן חותנו של יוסף היה מהם. כהני און היו חכמים גדולים ומביני מדע. המה היו הראשונים אשר מצאו בדיוק ארך שנת החמה. ביחוד הצטיינו בחכמת הרפואה. כפי הנביא יחזקאל תקרא העיר הזאת און. יוכל היות כי יהתל בזה על עבודת האלילים אשר בקרבה. מהעתקת השבעים נראה כי לדעתם נבנתה העיר און על ידי בני ישראל ביחד עם הערים פיתם ורעמסס. העיר הזאת נלכדה ע"י נבוכדנצר מלך בבל ובשנת 525 לפני כפה"נ נהרסה עד היסוד ע"י קאמביזעס מלך פרס. לפי דעת רס"ג בתרגומו על התורה נבנתה על מקומה העיר אלכסנדריא של מצרים.

אונאה, על פי תורת משה אסור להונות כל אדם שנברא בצלם אלהים, וביחוד הזהיר המחוקק לבלי להונות את הגר, הוא איש מעם אחר שבא לגור בארץ. (ויקרא י"ט 33 ובכמה מקומות). בגדר אונאה נכללה גם אונאת דברים. בתורת משה לא נמצא מפורש כי יש המשפט לתבוע את דברו להחזיר לו את אונאתו, אולם בעלי התלמוד הביאו את האיסור הזה בכלל החקים הנמסרים לבית דין אשר תכליתם להציל עשוק מיד עושקו. והבדילו בין אונאה

שאונאה כמו אונאת קרקע אונאת שותפים ועוד ונתנו לכל אלה קצב ושיעור וגבול למען לא יגרמו היזק להמכחור. כן אמרו: אונאה שעורה יתות ובכדות מזה אין זה אונאה אבל דבר שבמדה ובמשקל אפילו בפחות מזה הוזר. וביחוד החמירו באונאת דברים ונתנו טעם לזה כי זה (אונאת ממון) נתן להשבון וזה (אונאת דברים) אין נתן להשבון, זה (א״ד) בגופו וזה (א״מ) בממונו (ב״מ נ״ח).

אונו שם עיר בנחלת מטה בנימין. העיר הזאת נבנתה על ידי איש אחד משבט בנימין שמר שמו (דהי״א ח. 12). גם אנשי העיר הזאת כבני הגולה מיתר הערים בהיותם בגולה בבבל לא התערבו עם אחיהם, ויכדו למו עדה מיוחדת ועלו עם זרובבל לשוב לירושלים. על הבקעה אשר סביב העיר הזאת שלח סנבלט אל נחמיה להועד יחדו ע״ד בנין החומה סביב ירושלים, אבל מחשבתו היתה אך להרע ליהודים ולהשבית המלאכה. יוכל היות כי היא כפר אונו שבקרבת העיר לוד, לא רחוק מהדרך העולה מיפו לירושלים ורבותנו קבלו כי העיר אונו היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, ונחרבה בימי פלגש בגבעה כאשר החריבו בני ישראל את כל הערים בנחלת מטה בנימין, ואחרי כן בנה אותה מחדש אלפעל (דהי״א ח.). עיין מגילה (ד.). כפי הנראה הבינו הז״ל הפסוק בדהי״א ח. 12 הוא בנה מוכב לא על שמר כי אם על אלפעל אביו.

אונם 1) שם אחד מבני לוטן בן שעיר החורי (בראשית ל״ו, 23).

אונם 2) בן ירחמיאל (בן חצרון) אשר ילדה לו אשתו השנית עטרה (דהי״א, ב, 26).

אונן. בן יהודה. שמו נודע לגנאי בעבור שבזה מצות יבום ולא רצה להקים זרע לאחיו המת ער. על שמו נקראת התועבה הנודעת בשם אוננות (Ananie). חז״ל החמירו בעון זה מאד, (שבת ק״ח, נדה י״ג). העצה היותר טובה להרחיק הנערים מהתועבה הזאת, המשחתת גופו ונפשו, לפי דעת הרמב״ם (סוף הל׳ אסורי ביאה) היא להטריד מוחם בדברי תורה וחכמה „שאין מחשבת עריות מתגברת כי אם בלב פנוי מחכמה״.

אופז שם ארץ אשר שם נמצא זהב טוב מאד (ירמיה י׳ ט.). וחכמים אחדים ישערו כי אופז הוא אופיר (ע״ע) כי ז ור׳ מתחלפות כאותיות שהן ממוצא אחד (זכשריך).

אופיר רבו הדעות על דבר מקום אופיר איה הוא. חשבו למצוא אותו בארץ הדו, באפריקא וערב. חכמים אחדים בקשוהו ודמו כי מצאוהו על האי ציילאן, ומהם על סומטרא ומהם על חצי האי מאלאקא. נמצאים ג״כ חוקרים שחשבו כי אופיר הוא פערו אשר באמעריקא הדרומית ולדעת אחרים הוא במעקסיקא. אבל אם נשים לב על הנאמר בכה״ק אדות המקום הזה נוכל להחליט ולאמר כי ההשערה שאופיר הוא באפריקא היא היותר קרובה אל האמת, כאשר נבאר בזה.

השם אופיר נמצא זכרו בכה״ק שלש עשרה פעמים. בכפר בראשית ובדהי״א נמצא השם הזה בין בני יקטן שהמה הערביים יושבי חצי האי ערב כידוע. ולזאת יחליטו חכמים אחדים כי ארץ אופיר היא בערב. אבל הנסיון יתנגד להשערה הזאת יען שלפי עדות ניהבוד, לא נמצא בערב זהב ובכתוב יסופר כי הביאו זהב לרוב מאופיר. ובכן ישערו אחרים כי אופיר הוא באפריקא ויביאו ראיה להשערתם זאת מהכתוב במלכים א׳ כי שלמה עשה אני בעציון גבר על שפת ים סוף וישלח בה את עבדיו עם עבדי חירם מלך צר אופירה ויביאו משם זהב ארבע מאות ועשרים ככר, וגם עצי אלמוגים, שנהבים קופים ותכיים. והדברים האלה נמצאים למכביר באפריקא. גם הזמן אשר נתמשכה הנסיעה של האניות כאמור אחת לשלש שנים תביא אני תרשיש וגו׳ יעיד כי אופיר הוא באפריקא כי משך זמן רב כזה היה באמת נדרש בימים ההם לסבב את חופי ארץ אפריקא ולשוב אל המקום אשר יצאו ממנו, כידוע לקוראי דברי ימי עולם וגם התרגום במלכים א׳ כ״ב על הכתוב: יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה, יתרגם: יהושפט עבד ספינת אפריקא למיזל לאופיר שמזה נראה כי רבותנו ידעו בקבלה שאופיר הוא באפריקא. ונוכל לשער עוד ולאמר כי המלה אפריקא היא מרכבת משתי מלות אופיר, ארקא, ופתרונה ארץ אופיר, וגם הרומאים הוסיפו המלה Terra שפתרונה ארץ למלת אפריקא.

אופן, גלגל עגלה. ובמרכבה שראה יחזקאל הוא לפי דעת חז"ל כנוי לצורות קדושות וחשבו האופנים ביחד עם חיות הקדש ומלאכי השרת (ר"ה כ"ד ע"ב). ונמצאים הצורות הקדושות האלו לפי אמונת בעלי התלמוד ברקיע השביעי הנקרא ערבות, שבו נשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין להבראות ושם אופנים ושרפים והיות הקדש ומלאכי השרת וכסא הכבוד שוכן עליהם (חגיגה י"ב). והרמב"ם (הל' יסודי התורה) השב את האופנים במעלה השניה ממעלת המלאכים, שניה למעלת היות הקדש, וגבוהה ממעלת השרפים, במתניתא (חגיגה י"ג) תנא סנדלפון שמו (של האופן שראה יחזקאל) הרמב"ם במורה (ח"ג פ"ד) מפרש עפ"י יב"ע שהאופנים הם הגלגלים ר"ל השמים שבהם הכוכבים ולכן נאמר עליהם שהם מלאים עינים (יחזקאל י').

אור. כפי הכתוב בספר תורתנו נברא האור ביום הראשון מששת ימי בראשית והשמש והירח נבראו ביום הרביעי. ויצא לנו מזה כי לפי דעת התורה האור הוא בריה בפני עצמה. על הדבר הזה מלאו שחוק פיהם רבים מחכמי העמים אשר יבזו כל קדש כוואלטער וחבריו. אבל ההמצאות החדשות אשר גלו החכמים בחכמת הטבע תעידנה ותגדנה כי כנים דברי תורתנו ואין בהם דברי הבל ורעות רוח. כי לפי דעת חכמי הטבע החדשים האור הוא יסוד אתירי אשר אטמיו דקים עד מאד. האיתיר הזה הוא מלא בכל חלל העולם ועל ידי הרעדה יתנועעו האטמים, הדקים ואז יהיה אור ואולם כאשר ינוחו האטמים כי לא יהיה דבר אשר ירעידם ויניעם, יהיה חשך. וגם המשורר הבין כמו כן מהות האור, כי באמרו עטה אור כשלמה (תהלים ק"ד, 2). כונתו ג"כ לאמר כי האור מקיף את כל העולם ולית אתר פנוי מניה.

אור כשדים. עיר במדינת בבל. פה נולד אבינו הראשון אברהם. בימים הקדמונים היתה העיר הזאת קרובה לים הפרסי והיתה עיר רוכלת העמים. ונקראת „אור" שהוראתה בלשון בני שם הקדמונים „עיר", מפני כי היתה ידועה מאוד במדינה ההיא ואולי היתה הראשונה שנבנתה שם מרועי בקר ומקנה. וכתובות שמצאו החוקרים בימינו בשרידי העיר הזאת תעידנה כי אניות רבות הביאו אליה סחר גוים ממדינות הים כאלפים שנה לפני ספה"נ, בימי אבינו אברהם העיר אור היתה מקום מושב המלך אורו שהקים בתוכה היכל לאליל הירח ולזאת היתה ידועה להקדמונים גם כן בשם „עיר הלבנה". הבנינים הנפלאים והיכלי תפארה שבנה המלך אורו מוכיחים כי היה מלך אדיר וחזק. בעת על חרבנה של העיר אור עומד הכפר מוהיר.

אורים ותמים. מה היו האורים והתמים לא נדע בעת אל נכון. מהכתוב בתורה ידענו אך זאת כי נשא אותם הכהן הגדול על לבו בחשן האפוד, ומטרתם היתה לדעת על ידם חפץ ה' ומשפטו בדברים וענינים נכבדי הערך שלא ידעו איך להתנהג ולעשות ולזאת אמרו חז"ל: אורים ותמים אין נשאלין בהם אלא למלך ולבית דין ולמי שהציבור צריך בו. (משנה ה' פ"ז דיומא). כן ראינו כי יהושע נצטוה לעמוד לפני אלעזר הכהן הגדול לשאול לו באורים ותמים. (במדבר כ"ז, 21). המלך שאול שאל באורים אך לא נענה כי סר צלו מעליו. (שמואל א' כ"ח, 6). הכהן הגדול אשר בנב אחימלך בן אחיטוב שאל למען דוד בה' (ר"ל באורים ותמים). אביתר הכהן שאל למען דוד לדעת אם ירד שאול אליו אם יסגירוהו בעלי קעילה (ש"א כ"ג, 9), ואם ירדף אחרי העמלקים אשר שרפו את צקלג (שם ל' 8) ועוד פעמים אחדות (ש"ב ב'. 1; ה', 19. כ"א. 1). אחר דוד לא נמצא עוד כי ישאל מלך בדבר האורים ותמים. יוכל היות מפני כי אז החלה פעולת הנביאים וכבוד הכהנים ירד איזה מעלות אחרנית. בימי עזרא כפי הנראה שכחו לגמרי מהות האורים ותמים, ולזאת אם כי השתדלו אז להשיב את כל מחמדי הקדש שהיו בבית הראשון, ואם כי בכל חפץ לבבם השתדלו להשיב לכהנים כבודם הראשון, בכל זאת חסרו להם הדברים הנפלאים האלה (עיין עזרא ב', 63; נחמיה ז', 65). איכה ידע הכהן משפט ה' על ידי האורים והתמים גם בזה הדעות מחולקות. לפי דעת ר' יוחנן מהאותיות של שנים עשר שבטי יה שהיו חקוקות על שתים עשרה אבני האפוד היו בולטות אותיות התשובה, כגון עי"ן משמעון, למ"ד מלוי, ה"א מיהודה שר"ל עלה. וריש לקיש אמר אותיות

מצטרפות, שכל אות וזה ממקומה ומצטרפת התשובה יחד. (יומא ע"ג). ויען כי בכל שמות השבטים לא נמצא אלפא ביתא שלם לכן הוכרחו לאמר כי מלבד שמות השבטים היו חקוקים על אבני האפוד עוד שמות האבות: אברהם, יצחק, יעקב ודמלות „כל אלה שבטי ישראל". רש"י אומר כי ידעו התשובות ע"י שם המפורש וגם הרמב"ן מסכים לדבריו, והוסיף לאמר: „וזאת מדרגת רוח הקדש והיא למטה מן הנבואה". לדעת הראב"ע היו האורים והתמים כעין צורות שעשו בעלי הכבבים לדעת מחשבת השואל. (עיין במפרשים הנזכרים בפ' תצוה). ולדעת איזה מחכמי העמים היו שני מיני אבנים; מלוטשות והמה נקראו „אורים" בעבור שמפיצים אור ונגה, ובלתי מלוטשות והמה נקראו „תמים" וידעו משפט ה' בדבר הנשאל ע"י גורל וזה שאמר הכתוב: בחיק יוטל הגורל ומה' כל משפטו (משלי ט"ז 33) ויש רגלים להשערה זאת מהמסופר ביהושע במעשה עכן: ונקרבתם בבקר לשבטיכם והיה השבט אשר ילכדנו ה' וכו', ומהמסופר בשמואל א' י"ד: וישאל שאול באלהים וכו' ויאמר שאול הפילו ביני ובין יונתן בני וכו'. חוקרים אחדים מצאו דמיון לזה בבגדי כהנה אשר לכהני מצרים. כי הכהן הגדול שהיה גם היושב ראש בבית המשפט הגביה נשא על לבו לאות כבוד פסל תמונת האלילה Tma, והאות ההוא היה נקרא אצלם „אמת" גם השבעים שידעו היטב מנהגי המצרים הקדמונים יתרגמו המלה תמים במלת „אמת". והחשן נקרא אצלם „משפט", ע"ש הכתוב: ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו. בכלל המה מן הדברים אשר יהיו כתומים והתומים עד בוא הכהן לאורים ותמים.

אור, אבי אחד מגבורי דוד: אליפלט או אליפל.
האיש הזה כנראה שני שמות היו לו כי בשמואל ב' כ"ג, 34 נקרא אחכבי.

1) **אורי** בן חור למטה יהודה, אבי בצלאל
ההרש חכם לב הנודע במלאכת המשכן בימי משה.

2) אורי אבי גבר שהיה אחד מנציבי שלמה
בארץ הגלעד.

3) אורי שם אחד מן הלוים השוערים אשר

נשאו נשים נבריות בימי עזרא, ואשר נתנו ידם להוציאן (עזרא י', 24).

1) **אוריאל** בעל תמר בת אבשלום בן דוד.
בתו מיכיהו או מעכה היתה אשת רחבעם בן שלמה וילדה לו את אביה מלך יהודה (דהי"ב י"ג, 2) (עיין ערך אבישלום).

2) אוריאל שר בימי דוד מן הלוים מבני קהת
הוא היה מראשי הקרואים על ידי דוד להעלות את ארון ה' אל האהל אשר נטה לו בירושלים (דהי"א ט"ו, 5, 11).

1) **אוריה** החתי בעל בת שבע. אחד מהגבורים
הנפלאים אשר לדוד (ש"ב כ"ג)
האיש הזה מת בלי עתו מחצי אהבת דוד המלך לבת שבע אשתו. כי כאשר בא דוד אל בת שבע והיא שלחה אליו לאמר: הרה אנכי, קרא דוד את אוריה ממערכות המלחמה ויצוהו לרדת אל ביתו, ובזה חפץ דוד להסיר מעליו ומעל בת שבע אהובתו עקשות פה ולזות שפתים כאשר תלד בן או בת ואוריה בעלה לא היה עמה. אבל אוריה לא חפץ לקרב אל אשתו. אולי נודעה לו הנבלה שעשה דוד לאשתו ולא חפץ לככות קלונו אבל בפני המלך ששאלו: מדוע לא ירדת אל ביתך ושכבת פתח ביתי עם עבדי התנצל ואמר: הארון וישראל ויהודה יושבים בסכות ואדוני יואב ועבדי אדוני על פני השדה חונים ואני אבוא אל ביתי לאכל ולשתות ולשכב עם אשתי וגו'. אז צוה דוד אל יואב לתת את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה למען יפול מידי אנשי החיל. וכן היה. אחרי כן שלח דוד אל בת שבע ויאספה אל ביתו ותהי לו לאשה (ש"ב י"א). כן היה הדבר כפי שמסופר בכתוב. אבל חז"ל הפכו בזכותו של דוד והקילו חטאו ואמרו כי אוריה היה בן מות מפני שהמרה את פי המלך שצוהו לרדת אל ביתו ולא עשה כן וכל המורד במלכות חייב מיתה, וחטא דוד היה שלא דנו בסנהדרין (שבת נ"ו ועיין בתוס' שם). מן הכתובים לא נוכל לדעת אם היה אוריה מיוצאי הלצי חת או מקום מושבו היה בין בני חת, אך הז"ל קבלו אוריה החתי דיתיב בחת ולא שבא מחת (קדושין ע"ו).

2) אוריה הכהן הגדול בימי אחז מלך יהורה.
אליו שלח המלך אחז את תבנית

המזבח אשר ראה בדמשק ויהי העשות כמתכנתו במקדש ה׳ אשר בירושלים ומן אז והלאה הקריבו את העלות ואת המנחות ואת השלמים אך על המזבח הזה, ומזבח הנחשת שהיה מקודם העתיקו ממקומו ונתנוהו על ירך המזבח צפונה והיה למלך לבקר (מ״ב ט״ז). את הכהן הזה לקח ישעיהו הנביא לעד על נבואתו בדבר מפלת שמרון (ישעית ח׳).

3) **אוריה** אחד מרבי העם בימי עזרא שעמד לימינו כאשר קרא בתורה לפני העם ביום אחד לחרש השביעי (נחמיה ח. 4).

4) **אוריה** בן הקוץ. שמו נזכר בכה״ק בעבור בנו מרמות שהחזיק מדה שנית בבנין החומה סביב ירושלים בימי עזרא ונחמיה מפתח בית אלישיב ועד תכלית בית אלישיב. (נחמיה ג׳ 21).

אוריהו הנביא בן שמעיהו מקרית יערים בגלל נבואתו לרעה על יושבי יהודה וירושלים בקש המלך יהויקים המיתו. כאשר נודע הדבר אל אוריה נמלט על נפשו ויברח מצרימה. אבל יהויקים שלח אחריו את אלנתן בן עכבור ויוציאוהו ממצרים ויביאוהו ירושלימה ויכוהו בחרב, ואת גופו השליכו אל קברי בני העם (ירמיהו כ״ו).

אות, על דבר האותות והמופתים, הנזכרים בכה״ק נחלקו הקוראים לשלש מפלגות 1) **המאמינים** ההיים באמונתם יקבלו הדברים כמו שהם, ומאמינים באמונה שלמה כי באמת אירעו המעשים כפי שמסופר בתורה ובנביאים. לדעתם אין כל זרות בכל האותות והמופתים, כי אם נאמין שהבריאה כלה היא מעשה ידי היוצר מדוע לא נאמין כי יש ביכלתו גם לברוא חדשה לפי שעה בעת שהיא צריכה לכך? ועוד זאת המעיין בכה״ק יראה כי לפי דעת כותבם גם כל מחזות הטבע אינם חקי מעשה בראשית כי אם תלוים בחפץ הבורא: בחפצי ימטיר על חלקה אחת, וחלקה אחת לא תמטר, בחפצו, זה יאריך ימים, וזה ימות בלא עתו,.... ובאמת לא נמצא בכל כתבי הקדש מלה למושג הטבע 2) המפלגה השנית היא מפלגת **החוקרים**. המה ישתדלו לבאר את כל האותות והמופתים ע״י ידי חקי הטבע. כי לדעתם חק וגבול נתן היוצר לטבע שלא ישנה את תפקידו, ואם נראה לפעמים מחזה זר הוא מפני כי יקרה אך לפעמים רחוקות אבל מקורו ויסודו הוא אך בחקות הטבע. כן יבארו למשל מחזה בקיעת ים סוף כי נהיה על ידי רוח קדים עזה שהיתה אז בלילה ההוא והרוח הזאת שמה את הים לחרבה. כי המים שכסו את תחתית הים במקום לא עמוק נהדפו ממקומם על ידי הסער ונגלתה האדמה והשתמש משה במקרה הזה ויעביר את העם בדרך הזאת ויהי לנס. כבר יוסיפוס פלאוויוס אמר כי דבר בקיעת ים סוף יוכל היות ענין טבעי, והביא ראיה להשערתו זאת מהמסופר על אלכסנדר מוקדון וצבאו כי גם המה עברו דרך הים ביבשה כאשר יספרו כל כותבי דברי ימי חיו. (קדמוניות ב, 16 5). ויש לשער כי ישנם מחכמינו ז״ל גם כן המבארים הדבר על זה הדרך. כי באמרם תנאי התנה הקב״ה עם הים בעת הבריאה שיהא נקרע לפני ישראל כונתם כי הדברים האלה אינם יוצא מחקי הטבע כי בורא הטבע ועושה חשב מראש ועשה כן שבעת ובשעה ההיא יפעלו החקים כן ואך לנו יתראה הדבר כאלו הוא יוצא מגדר הטבע. ולדעתם לא לבד עם הים התנה הקב״ה כי גם עם כל הנברא בששת ימי בראשית (עיין ב״ר פ״ה). 3) והמפלגה השלישית היא מפלגת **המבקרים**. המה יכחישו בכל האותות והמופתים ואומרים כי ספורים כאלה הנם שרידי המיטהאלאגיע של הקדמונים אשר גם בני ישראל האמינו בהם ובאמת לא אירעו המעשים ההם בפועל. ויען כי ספורים כאלה אינם ילידי הדמיון של איש אחד או של דור אחד כי אם המה תולדות ימים ושנים ודורות רבים לכן יחליטו מזה כי חמשה חמשי תורה אינם מעשה ידי משה כי אם נכתבו ימים רבים אחריו, וכן הדבר גם בשאר ספרי הנביאים.

אזוב, מין צמח ויש לו ריח טוב. כפי הנראה מהכתובים הוא גדל: 1) המצרים התחתונה, כי בפסח מצרים השתמשו בו בני ישראל להזות מדם הפסח על המשקוף ועל שתי המזוזות (שמות י״ב, 22); 2) בסביבות הר סיני, כי ידוע שאלעזר הכהן השליך אזוב אל תוך שרפת הפרה האדמה שעשה במדבר (במדבר י״ט 6); 3) וסביבי ירושלים (עיין ב״ח יוחנן י״ט)

הצמח הזה גדל בקירות הבתים ובכתפי הכלעים (מ"א ד׳ 33). עוד היו מיני אזוב אשר לא היו כשרים להשתמש בהם לחפצי הדת, כמו אזוב יון, אזוב כוחלית, אזוב רומי, אזוב מדברי (פרה י"א ז׳).

אזבי, השם הזה כפי שנזכר בדהי"א, י"א, 37, הוא שם איש שהיה אבי נערי אחד מגבורי דוד. אולם כפי הנראה משמואל ב׳ כ"ג, 35 הוא שם מקום ושם לא נקרא אזבי, כי אם ארבי.

אֹזֶן, אחד מהאברים היותר מצוינים בגוף האדם. בנוגע לכחות הנפש האזן נכבדה רב יותר מהעין, היא מלין תבחן (איוב, י"ב, 11), ושומעת תוכחת חיים (משלי ט"ו, 31) לזאת כאשר הקדישו את אהרן הכהן ואת בניו להיות כהנים לאל עליון נתנו מדם האיל הנשחט לקרבן על תנוך אזניהם הימנית (שמות כ"ט, 20). ואת אזן האיש אשר ברצונו הטוב חפץ להשאר עבד לאדוניו בעת שעל פי החק היה חפשי ובן חורין, צוה החק לרצוע במרצע אל הדלת או אל המזוזה לאות עבדות, יען לא שמע אל קול שדי קורא בכה כי לי בני ישראל עבדים (ולא עבדים לעבדים) וכן היה המנהג גם אצל רבים מעמי הקדם לרצוע את אזן העבד למען ידעו כלם כי עבד הוא. גם עבדי הרומאים נשאו עגולים באזניהם לאות עבדות.

אֻזֵּן שארה, שם עיר אשר בנתה שארה בת אפרים (דהי"א ז׳ 24).

אזנות תבור, אחת מערי הגבול אשר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, 24).

אזני, אחד מבני גד (במדבר כ"ו, 16). והוא נקרא גם כן אצבן (בראשית מ"ו 16).

אזניה, שם איש משבט לוי בימי עזרא ונחמיה. זכרו בא בכה"ק בעבור בנו ישוע שהיה מן הנכבדים שבאו על החתום בכתב האמנה. (נחמיה יוד).

אזרח, כל איש מיוצאי חלצי בני ישראל הנקראים קהל ה׳ היה אזרח הארץ וגם הנכרי אשר לא מבני ישראל יוכל לבוא בקהל ה׳ להיות, כישראל לכל דבר אם אך ימול בשר ערלתו. יוצא מזה בני עמון ומואב, ממזר וכרות שפכה. גם אנשים מבני המצרים ומהאדומים אשר הצרו לישראל מאוד יוכלו בדור שלישי לבוא בקהל ה׳, אולם בנוגע לשווי הזכויות הורה את משפט אחד גם להגר והנכרי, ואך בזה נבדלו מבני ישראל כי לא היה להם אחזת נחלה בארץ. ולזאת ישבו גרים רבים בארץ יהודה וישראל, בימי שלמה היה מספרם בארץ מאה וחמשים אלף ושלשת אלפים ושש מאות (דהי"ב ב׳ 16).

מפלגות וכתות לא היו בישראל, כי כלם עברו בברית ה׳ אשר כרת עמם: ראשי העם, זקניו ושטריו, הנשים והגרים, הטבי עצים ושאבי מים כלם נחשבו לעם אחד, כי ה׳ אלהיהם הוא מלכם בראשם, (דברים כ"ט), אשר לפניו כלם שוים כקטן כגדול, כעני כעשיר, ולזאת כל אזרח בישראל היה לו חלק בארץ, לא כאשר עשו מושלי ארצות אחרות, בימים ההם, שמה אחזת נחלה בארץ היתה אך לרבי העם ושריו, אולם המון העם היו עבדים להם ועבדו את האדמה אך לטובת אדוניהם, ועל ידי זה נחלק העם לשתי מפלגות לעשירים גדולים ולעניים מרודים וריב עולם ושנאה כבושה היתה תמיד ביניהם, אבל לפי חק התורה הארץ נתחלקה לשבטים לפי מספר נפשות: לרב הרבו נחלה ולמעט המעיטו; ובאופן הזה האשים הפרטים קבלו כלם חלקם בשוה בארץ ולא היה ביניהם בתחלה לא עשירים ולא עניים. יוכל היות כי לבעבור זאת קבלו בני ראובן ובני גד והצי שבט המנשה, שהיה להם מקנה בקר וצאן הרבה מאד, הלקם בעבר הירדן מזרחה, למען לא יהרסו בעשרם את יסודי המחוקק הגדול שהעמיד לבנות עליהם אושר העם והצלחתו בארץ כנען, וכמו בכונה נבדלו מאת אחיהם העם כלו לבלתי היות להם למכשול ולפוקה בעשרם. (במדבר ל"ב).

אבל בזה עוד לא הוכרה המכשלה מכל וכל. כי מדרגות ישנן באנשים בנוגע לכשרונותיהם וחריצותם. ובמדה שחריצות האחד תוכל להרבות עשרו, במדה הזאת עצלות השני תורידנו לעומק השפלות והדלות. והעניות הזאת תעבירנו על דעתו ועל דעת המחוקק ויהי מוכרח למכור את נחלתו להעשיר ההרוץ במלאכתו, ובכן תהרס השתוות קניני האזרחים שהניח המחוקק ליסוד דתו. אולם גם להמחלה הזאת המציא המחוקק הגדול תרופה ביכרו משפטים ישרים וחקים צדיקים לטובת הנדכאים: 1) הק

שנת היובל. המחוקק הניח לאבן פנה כי הארץ כלה אך לה' היא, והעם היושב עליה אך גרים ותושבים המה עליה, ונתנה להם אך לעבדה ולשמרה, לאכל מפריה ולשבוע מטובה. „כי לי כל הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" אמר המחוקק בשם ה' (ויקרא כ"ה, 23); ולבעבור זאת לא היה להם הזכות למכור את נחלתם לצמיתות. ואם ההכרח אלץ את אחד האזרחים למכור את שדהו, שבה אליו אחזתו בשנת היובל שהיתה אחת לחמשים שנה, ובגלל החק הזה לא יכלו היות בין בני ישראל לא עשירים גדולים בעלי נכסים הרבה ולא עניים מרודים משוללים מכל אחזת נחלה בארץ (ע"ע יובל). 2) חקי נשך ותרבית. על פי החקים האלה חוב קדוש היה על כל איש ישראל להחזיק בידי אחיו המך אשר מטה ידו, בתתו לו בהלואה כסף או תבואה אבל אסור היה לו לקחת מאתו עבור זה נשך ותרבית. מטרת החקים האלה גם כן היא: שלא יתעשר העשיר מחורבנו של הדל, והדל לא ידל יותר מהנשך או התרבית אשר יתן לרעהו העשיר. בדבר הזה כל יושבי הארץ שוים, באין הבדל אם מיוצאי חלצי ישראל הוא או מעם אחר, ככתוב: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, אל תקח מאתו נשך ותרבית וגו' (ויקרא כ"ה 35—36). ואך מהנכרי, הוא סוחר עשיר מארץ אחרת, אשר יבוא לאיש ישראל ללוות מאתו כסף להרבות עשרו על ידי מסחרו, התיר המחוקק לקחת נשך (דברים כ"ג, 21). ובזה כרה תלונת המבקרים על משה בדבר החקים האלה. לדעתם לא טוב עשה המחוקק באסרו לקחת נשך ותרבית, כי בזה הוא נועל דלת בפני לווין, ומהרס יסודי המסחור (עיין מיכעליס, מאזאישעס רעכט, חלק ג' 152). אבל המה לא ירדו לעומק כונת המחוקק. הוא אסר לקחת נשך אך מיושבי הארץ, אשר חפץ כי ישארו כלם עובדי אדמה ולא עושי מסחר וקנין. ועתה מי לא יודה כי חטא גדול הוא לקחת נשך מאבר עני שבגלל עניו המסובכים הוא נאלץ לפנות לאחיו אשר עשיר להלוות לו כסף או תבואה על איזה זמן עד אשר תושיע לו ידו לשלם את נשיו? ובאמת המעיין בכתובים יראה כי המחוקק ידבר אך מלוה עני: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך.... לא תשימון עליו נשך (שמות כ"ב, 24); וכי ימוך אחיך.... אל תקח מאתו נשך ותרבית (ויקרא כ"ה, 35). ואם בפרשה תצא לא הזכיר בפירוש עני הוא מפני כי במקום הזה לא בא לאסור הרבית מאבר עני, כי כבר אסר זאת שתי פעמים, ואך בא להתיר רבית מסוחר נכרי עשיר. ולבעבור זאת בהמשך הימים כאשר פרץ המסחר בין בני ישראל התירו חכמינו לקחת רבית גם מסוחר ישראל, כי המה התבוננו ברוח החק הזה והבינו כי לא בכמו אלה דבר המחוקק. 3) חקי שנת השמטה. לבד התועלת אשר תביא שנת השמטה לארץ הדורשת מנוחה כי תוכל להוציא יבול למכביר, וביחוד בימים ההם כאשר לא ידעו עוד לזבל השדות, תועלתה עוד רב יותר בנוגע להשתוות קניני האזרחים, כי אם הרשות נתונה לכל איש בשנה ההיא לאסוף תבואת הארץ משדה רעהו ולבצור ענבים בכרם רעהו (עיין ערך שמטה) הלא יוכל אז האיש אשר מטה ידו מאיזה סבה שתהיה להיטיב מצבו בכל משך הזמן הזה אשר פרנסתו מצויה, והעשיר ילמוד מזה לדעת כי אח הוא לרעהו העני כי כל הרכוש אשר רכש לו במשך שש השנים מטוב הארץ איננו קנין עצמו כי אם לה' הוא, כי לו כל הארץ והעם היושב עליה אך גרים ותושבים המה בה. אבל הדבר הזה לבדו עוד לא נרפאו נגעי העני אשר הורע מזלו בשש השנים הקודמות, כי כל עוד ירבץ תחת כבל משא החובות אשר השתרגו עלו על צוארו במשך השנים הרעות, לא יוכל לקוות להתיצב על בסיס נכון ולהיות חיי מנוחה מיגיע כפו ועבודתו אשר יעבוד. ולזאת למען תהיה תשועת העני שלמה ולא לחצאין גזר החק כי כל החובות אשר ישה העשיר ברעהו העני יתחשבו כנפרעים כאשר תגיע שנת השמטה ולא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב המלוה לעולם להביאם לידי גוביינא. מבקרים אחדים מחכמי העמים (מיכע-ליס. זלשיון ועוד) לא מצאו נחת בחק הזה, כי לדעתם הוא מהרס יסודי התחיה ונועל דלת בפני לוין, ולזאת ביארו כי כח השמטה יוצא אך במשך השנה השביעית, אולם אחרי יעבור השנה ההיא יוכל המלוה לגבות את נשיו מהלוה

אבל כתוב מפורש בא ומופח על פני הביאור **הזה, כי אם נאמר:** השמר לך פן יהיה דבר עם בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השממה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וגו' נתן תתן לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך וגו' (דברים ט"ו 9, 10), הלא נלמוד מזה כי לפי החק שנת השמטה משמטת החובות לעולם, כי לולא זאת מדוע ירע עיני העשיר באחיו האביון אם לא יגבה בשנה הזאת, הלא יוכל לגבות בשנה שאחריה. ומדוע יבטיחהו המחוקק כי בגלל הדבר הקטן הזה אשר ימתין מלגבות חובותיו איזה חדשים יברכהו ה' בכל מעשיו ובכל משלח ידיו? לו שמו אל לבם המבקרים האלה חיי העדה בזמן הקדום ההוא וביחוד חיי עדת ישראל אשר התבדל בין העני והעשיר **לא** היה אז גדול כל כך כאשר בימינו אלה, לא היו מעקמים הכתובים לפרשם באופן זר למען יסכימו עם יסודי החברה בימינו אלה.

השתוות חקי זכיות האזרחים נשאו בד בבד עם החקים בנוגע לחובותיהם לעמם ולארצם, כי זכיות האזרחים וחובותיהם אחוזים ודבוקים זה בזה כשלהבת בגחלת, כי אם אין זכיות אין חובות ואם אין חובות אין זכיות. ולזאת כל איש ישראל מבן עשרים שנה ומעלה היה מחוייב לצאת בצבא. וכל כך היה קדוש החוב הזה בעיני העם עד כי לחרפה היה להם אם לא נקראו לצבא ורבו את ריבם עם הראשים אשר מנעו מהם הכבוד הזה. כן ראינו כי אנשי אפרים רבו בחזקה את גדעון על אשר לא קרא אותם להלחם במדין (שופטים ח'). חפשים מעבודת הצבא היו אך: שבט הלוי מפני כי המה היו מורי העם ועובדי עבודת הקודש במקדש ה' ופרטים אחדים מהעם כמו האיש אשר ארש אשה ולא לקחה (פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה) או האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, (פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו) (דברים כ, 5) גם בתשלומי המס הקטן שנתנו אז לטובת הקדש והמקדש היו כלם שוים: העשיר לא הרבה והדל לא המעיט ממחצית השקל (שמות ל, 15) מובן מאליו כי בדבר התמנות לאיזה פקידות ושררה היו גם כן כל האזרחים **שוים,** והיו נבחרים אך מהאזרחים בעצמם מהאנשים הראוים לעמוד בראש ולצאת ולבוא לפני העם, כמו שנאמר: הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשיכם (דברים א, 13). אם נתבונן בסדרי הנהגת המדינה של בני ישראל בימים האלה נמצא כי המה נושאים בד בבד עם סדרי הנהגת המדינה באמעריקא: הארץ נתחלקה לשבטים, (שטאטען) בראש כל שבט עמד נשיאו (גאווערנער) ממנו יצא, ההנהגה הכללית היתה בידי שבעים מזקני העם (סענאט) שכפי הנראה היו נשיאי השבטים (12 במספר) והחמשים ושמונה בתי אבות, כמבואר מספרם בחומש הפקודים (במדבר כ"ו); ולפי דעת הז"ל (סנהדרין י"ז) בחרו ששה מכל שבט ואך משני שבטים בחרו חמשה חמשה. גם עוואלד יאמר כי השבעים זקנים נבחרו מאת השבטים ששה ששה מכל שבט, והיה מספרם באמת שבעים ושנים ולא שבעים. (עיין עוואלד אלטערטהימער).

1) **אחאב** בן עמרי, המלך השביעי בממלכת ישראל. עשרים ושתים שנה מלך על ישראל, (מן 918 עד 897) לפני כה"נ בימיו מלכו ביהודה אסא ויהושפט. כבר עמרי אביו השתדל בכל עז להגדיל אשר המדינה ולהרבות עשרה, ולמטרה הזאת התחבר עם הצורים והצדונים שהיו אז מושלי מדינות הים והביא עשר רב למדינתם על ידי סחר גוים בארצות רחוקות. לחזק הקשר יותר התחתן עמרי עם אתבעל מלך צדונים ויקח את איזבל בתו לבנו אחאב לאשה. אבל עמרי לא הסתפק בקשר הזה, כי כל עוד לא התאחדו שני העמים האלה, ישראל וצדון, לעם אחד לא יכול להיות בטח כי הקשר יהיה אמיץ וחזק לארך ימים; ויען כי חקי האמונה המה מעולם קיר מבדיל בין עם לעם לכן גמר עמרי אומר להכחיד שם אלהי ישראל מקרב העם ולהרגילם לעבודת הבעל אלהי צדון. ובזה הרע רב יותר מירבעם בן נבט. הוא העמיד עגלים בבית אל ודן תחת הכרובים שבירושלים ואמר: אלה אלהיך ישראל, ולמשרתי הקדש והמקדש לקח מקצות העם מבני ישראל, לא כן עשה עמרי: הוא בנה מזבחות לבעל ולעשתרות, וכהניהם היו מעם נכר מבני צור וצדון אשר שם **אלהי ישראל היה**

לחגא לדם, וחמה למדו את העם תועבותיהם והשחיתו כל מהות טובה בעם. אחאב הרחיב עוד יותר הפרץ. כה"ק מעידים עליו כי לא היה כמוהו איש אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה', כי בעינים עצומות הלך בעצת אשתו איזבל המרשעת, שהיתה ארוקה מאד באמונת אבותיה עובדי האלילים, והרבתה מזבחות לבעל ולעשתרות. שמונה מאות וחמשים נביאי הבעל והאשרה היו מאוכלי שלחנה, ואת נביאי ה' הרגה בחרב, העם היה פרוע מאוד, וירד עשר מעלות אחורנית במדרגת המוסר ודרך ארץ, וכל כך היה שקוע בתועבות העמים עד שכמעט לא היתה כל תקנה להיטיב מעמדו המוסרי לולא הקים ה' להם את נביאו אליהו אשר קנא קנאת האמת ובקנאתו עלתה בידו להשיב לב העם לאביהם שבשמים ויהרוג את כל נביאי הבעל ויתוץ את מזבחותם (ע"ע אליה). בדבר הזה העיר הנביא עליו את חמת איזבל ותבקש המיתו. אולם לא יכלה המרשעת להפיק זממה כי אליהו נמלט על נפשו ויבוא באר שבע אשר ליהודה.

אבל לא ארכו לו שם הימים, כי ירא פן תגע בו יד יהושפט מלך יהודה, בעל ברית אחאב, לרעה, ויבוא אל הר האלהים הורבה. שמה בהתעטף עליו נפשו שפך שיח לפני ה' והתמרמר על מצבו הרע כי נאלץ הוא להיות נע ונד במדבר ציה ושממה לא על חמס עשה אך מפני כי קנא לה' צבאות. ושמה הודיע לו על ידי אותות וסמנים כי לא זו הדרך להורות לעם יסודי אמונה טהורה, כי לא ברעש ה', ונצטוה למשוח את אלישע לנביא תחתיו. אולם פעולת אליהו לא שבה ריקם, כי אם הכתה שרשיה עמוק בלב העם; נביאי ה' הרימו ראש, גם אחאב פנה אליהם כפעם בפעם לדרוש מהם דבר ה' (עיין מ"א כ' 13, 41) וגם איזבל המרשעת נוכחה לדעת כי שם ה' אלהים קדוש הוא בעיני העם והמחרף ומגדף אותו בן מות הוא. והשתמשה האשה המבישה הזה בדבר הזה לרעה לשפוך דם נקי, דם נבות היזרעאלי ולקחת ממנו בחזקה את כרמו, אשר לא רצה למכור לאחאב בעד כל הון יען כי נחלת אבותיו הוא. (ע"ע נבות). ביחד עם נביאי ה' החלו אז להתפשט בישראל ואחרי כן גם ביהודה נביאי השקר אשר היו לנגע צרעת בבשר האומה והכבו לה צרות רבות ורעות (מ"א כ"ב).

שלש שנים רעב שהיו בימי אחאב, השנאה והמשטמה שהיו בין נביאי ה' ונביאי הבעל הביאו שואה ומשואה על הארץ. בן הדד מלך ארם שנתן התיתו אז על ארצות רבות סביב ממלכתו, בראותו את הפרעות בממלכת אחאב, עלה על ארצו בחיל כבד ויצר על שמרון וילחם בה. אבל נביאי ה' תמכו בידי אחאב חזקו ואמצו את רוחו ויצא לקראת בן הדד אך בשבעת אלפים שתי מאות שלשים ושתים נפש, ויכו בארם מכה גדולה. לתשובת השנה עלה בן הדד שנית על ממלכת ישראל, וגם בפעם הזאת עמדו ליכינו נביאי ה' ויכו בני ישראל את ארם מאה אלף רגלי ביום אחד. ובן הדד בראותו כי נגף פעמים לפני ישראל התרפס לפני אחאב ואז כרת אחאב אתו ברית שלום.

וזה הדבר. בעת ההיא החלה ממלכת אשור עוד הפעם להרים ראש אחרי אשר כמעט במשך שתי מאות שנים תש כחה בגלל השערוריות ועניניה המסוכסכים פנימה. כי הנה תגלת פלאסר הראשון (בערך 1100 לפסה"נ) היה מושל על ארצות רבות במערב אזיא עד צר וצידון ואיי יון. ויהי כי קצה נפש מלכי החתים בעולו הקשה של מלך אשור התאספו יחד, כרתו ברית ויקחו ממנו את כל הארצות אשר כבש מן הים התיכון עד הנהר הגדול נהר פרת, ולזאת היה לאל יד דוד ושלמה בנו להרחיב גבולות ממשלתם עד נהר פרת. מלכי מצרים לא התערבו אז בריב הזה כי ידם היו מלאות עבודה במלחמת אחים בין כהני פיבכת ומלכי תענת במצרים התחתונה (דלתא). בבל גם היא לא לקחה חלק במלחמה הזאת מפני כי שמחה אז בחלקה לפרוק מעליה עול מלך אשור. אבל בימי המלך אשור־נסר הבל, ובנו שלמנסר השני ואחרי כן בימי תגלת פלאסר הראשון נכבשו ארצות המערב עוד הפעם לפניהם. הסכנה רחפה אז על ממלכות ישראל וארם לנפול תחת עול אדונים קשים, ולזאת מצאו בן הדד ואחאב טוב לפניהם לשבת כעת מריב ולצאת למלחמה נגד אשור, אבל נגפו מפניו אצל כרכר. כדברית האלה מצאו חוקרי זמננו כתוב באר על

הלוחות שנמצאו בחקרם על שרידי אשור העתיקה; אך תחת אחאב מלך ישראל כתוב שמה „אחאבו סירלאי") ולזאת הפר אחאב את בריתו את בן הדד ויצא עוד הפעם להלחם עמו, כי הסיתוהו נביאי השקר אשר הבטיחוהו כי ינצח את אויבו במלחמה וגם יהושפט מלך יהודה הלך אתו בפעם הזה להלחם עם בן הדד, ולא שמע אל דברי נביאי ה' אשר יעצוהו לחדול מריב. אחרית המלחמה היתה כי נפל אחאב שדוד מידי אנש' חיל ארם, וימת ויקבר בשומרון.

מאמרי חז"ל על דבר אחאב שונים הם: פעם יחליטו כי אחאב אין לו חלק לעולם הבא, מפני כי חטאתו כבדה מאד, ואמרו קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם (סנהדרין ק"ב, 3), ופעם יאמרו כי אחאב כבד את התורה, והיה שונה שמונים וחמשים פנים בתורת כהנים (שם ק"ג). כי המה נתנו משפטם עליו לפי תכונת רוחו אשר לא היתה תמיד על מצב אחד: הוא בטבעו היה איש רך הלבב, נוח להתפעל מאחרים, ולזאת כאשר הזקת עליו יד איזבל אשתו המרשעת הרבה להטוא מכל אשר לפניו, הכחיד שם אלהי ישראל מן הארץ ויהרוג את נביאי ה', וכאשר אכף אליהו עליו אכפו נכנע מלפני ה' והזר בתשובה.

2) **אחאב**, בן קוליה, נביא שקר בימי צדקיהו מלך יהודה, אשר נבא בבבל לגלות יהודה דברים אשר בדה מלבו, וירמיהו נבא עליו, כי נבוכדנצר ישרוף אותו באש בגלל שקריו ובזביו ובגלל תועבותיו האחרות אשר עשה. (ירמיהו כ"ט, 21 23). בתלמוד (סנהדרין צ"ג) מובא ספור מלוצי איך הערים הנביא השקר הזה בעזרת רעהו צדקיהו בן מעשיה, נביא שקר גם כן, להחזיק בעם האמונה בדבריהם, אבל נלכדו בשחיתותם כאשר נסו כר ערוה אל בת נבוכדנצר, כי אז נגלתה תרמיתם ונמקו בעונם.

אח. מהמסופר בתורה אדות יהודה ותמר נראה ברור כי המצוה ליבם אשת אחיו המת בלא בנים היתה נהוגה באומה כבר בראשית צמיחתה, וגם הרמב"ם המו"נ ח"ג מ"ט אומר, כי ענין היבום היה מנהג קדום קודם מתן תורה, וכפי הנראה מהכתובים (בראשית ל"ח) היה זה גם כן מנהג הכנענים, גם ההודים, הפרסים והמצרים הקדמונים חשבו מצות יבום לחוב קדוש, והמאנגאלים, הטשערקעסים והטאטארים יתנהגו גם היום על פי החק הזה. אבל המחוקק, אשר טהרת המשפחה ואהבת פרטיה זה לזה היו יקרים מאד בעיניו, מפני כי עליהם נוסד אושר העם כלו, התיר ליבם למאן באשת אחיו, אם לא ישרה בעיניו, והנהיג תחת זה מצות חליצה (ע"ע).

אחבן בן אבישור (מבני חצרון משבט יהודה), אשר ילדה לו אשתו אביהיל. (דהי"א ב' 29).

אחוח, בן בלע בן בנימין (דהי"א ח' 4, ואולי הוא זה שנקרא (שם 7) אחיה.

אחומי בן יחת ממשפחות הצרעתי משבט יהודה (דהי"א ד', 2).

אחי, מבני בנימין שירדו למצרים (בראשית מ"ו 21,) ואולי הוא אחירם הנזכר בחומש הפקודים (כ"ו, 38) בהתפקדם למשפחותם. ובדהי"א (ח' 5,) נקרא חורם. מזה נראה כי שמות רבים משתנים בהברתם לכמה גונים, אשר לפי השקפה הראשונה המה אנשים שונים ובאמת המה כלם רק שמות לאיש אחד, וזכור זאת לדין מזה על שמות רבים אחרים כי בזה יהיו עקומים רבים בכה"ק למישור.

1) **אחי** בן עבדיאל ראש לבית אבות ממטה גד שהתיחשו על משפחותם בימי יותם מלך יהודה ובימי ירבעם מלך ישראל (דהי"א ה' 15—17).

2) אחי בן שמיר משבט אשר (דהי"א ג' 34)

אחיאם, בן שרר הארדי אחד מן השלשים ושבעה גבורי דוד הנקובים בשמותם בשמואל (ב' 33,), ובדהי"א (י"א 35,) נקרא בן שכר ההררי.

1) **אחיה** השילני, נביא בסוף ימי המלך שלמה. שתי נבואות נמצאות ממנו בכה"ק. האחת שנבא על ירבעם בן נבט כי יהיה למלך על עשרה שבטים משבטי ישראל ואך שני שבטים ישארו תחת מלכות בית דוד, (מ"א, י"א) והשנית שנבא לאשת ירבעם, שבאה לדרוש דבר מאתו על דבר אביה בנו החולה, כי יביא ה' רעה אל בית ירבעם ויבער

אותו עד שלא ישאוי לו שריד, ובנה ההולה ימות ברגע אשר תשוב העירה (שם י״ד) וגם ישראל יגלת מעל האדמה הטובה אשר נתן ה׳ לאבותיהם בגלל חטאתיו אשר חטא והחטיא את ישראל. הנה כי כן הנביא הזה הועיל להוכד ממלכת עשרת השבטים, אבל גם ראה במחזה נחורבנה. כפי הנראה מדהי״ב (ט׳ 29) כתב הנביא הזה על ספר גם קורות ימי שלמה, אבל נאבדו מאתנו כאשר נאבדו זכרונות רבים אחרים מהעת ההיא.— לפי ההגדה האריך הנביא הזה ימים מאוד, כי ראה את עמרם אבי משה שהי כשש מאות שנה לפני ירבעם (ב״ב קכ״א) וכל כך היה גדול זכות הנביא הזה בעיני חז״ל עד כי אמרו עליו שאם אברהם לא ירצה לסבול בזכותו הדורות כלם שעברו ממנו עד דורו של ר׳ שמעון בן יוחאי יוכל אחיה השלוני ביחד עם רשב״י לסבול כלם עד דורו של משיח (ב״ר ל״ה) ובכל זאת נלכד לפי דבריהם גם הוא בערמת ירבעם בן נבט וחתם כי יכנים גם הוא להעמיד עגלים בבית אל ובדן (ב״ב קכ״א).

2) **אחיה** מבני בלע בן בנימין (דהי״א ח׳ 7) ויען כי הפסוק הזה הוא כעין פירוש על הפסוק שלפניו: ויגלום אל מנחת ומפרש את מי הגלו- את נעמן ואחיה, ובפסוק 4 (שם) יחשוב נעמן עם אחוח, לכן נוכל לשער כי הוא אחוח, הוא אחיה והם אך שני שמות של איש אחד.

3) **אחיה** בן ירחמיאל בן חצרון נכד יהודה.

4) **אחיה** בן אחיטוב (בן פנחס בן עלי) כהן גדול בשילה בימי שאול המלך, והיה עם שאול ויהונתן במערכה במלחמתם עם הפלשתים בגבעת בנימין. כאשר נפקד יהונתן מהמערכה פנה שאול אל אחיה לשאול על ידו את פי ה״ אבל בראותו כי מהומה במחנה האויב לא חכה אל תשובת אחיה ויצא לקראת הפלשתים ובזה פגע בכבודו והוסיף חטא על פשעו שחטא נגד שמואל. ואם כי הז״ל חשבו זאת לחטא גדול לשאול (מדרש תהלים כ״ז) אבל בכתוב לא נזכר מאומה מזה. ומזה נראה ברור כי כבוד הכהנים ירד בעת ההיא מטה מטה. אז הכה שאול בפלשתים מכה רבה. ויהי כאשר חפץ לרדת אם ירד אחרי הפלשתים גם לילה להומם ולאבדם, ויקרב אחיה אל הארון שניית לשאול באלהים אבל לא נענה ביום ההוא, וזה היה להם לאות כי בגלל איזה חטא לא נענו. ויבוקש הדבר וימצא כי יונתן עבר את השבועה שהשביע שאול אביו את אנשי חילו לבלי יטעמו מאומה ביום ההוא עד אשר ישמידו את הפלשתים אויביהם.

5) **אחיה** משבט לוי, פקיד על אוצרות בית אלהים ולאוצרות הקדשים בימי דוד מלך ישראל [דהי״א כ״ו, 20].

6) **אחיה** לבית יששכר אבי בעשא מלך ישראל [מ״א, ט״ו, 27].

7) **אחיה** הפלוני אחד מגבורי דוד [דהי״א י״א 36] הגבור הזה לא נזכר בש״ב [כ״ג]. קשה לברר אם המלה פלוני הוא שם מקום או הוראתה „הידוע״. ואם נכונה השערת פירסט כי חלץ הפלוני הנזכר בדהי״א [י״א, 27] הוא הנזכר בש״ב חלץ הפלטי [כלומר מן בית פלט אשר ליהודה כמבואר ביהושע ט״ו, 27] ונשתבשה המלה מן פלטי לפלוני, נוכל לשער כי גם פה אצל אחיה נשתבשה המלה וראוי להיות אחיה הפלטי, והיה לפי זה משבט יהודה.

8) **אחיה** בן שישא סופרו של המלך שלמה. [מ״א ד׳, 3].

9) **אחיה** אחד מגדולי העם שחתמו על האמנה בימי נחמיה ובאו באלה ובשבועה ללכת בתורת אלהים אשר נתנה ביד משה. (נחמיה י׳, 27).

1) **אחיו** מבני אלפעל, אחד מראשי האבות לבני בנימין אשר ישבו בירושלים. (דהי״א ח׳, 14).

2) **אחיו** מבני גבעון גם כן משבט בנימין. (שם 31).

3) **אחיו** בן אבינדב אשר בגבעה. כאשר בא דוד עם העם להעלות את ארון ה׳ מבית אבינדב נהג אחיו עם עזא אחיו את העגלה החדשה אשר הרכיבו אליה את הארון, ואחיו הלך לפני הארון. (ש״ב ו׳, 3).

אחיהוד בן שלומי נשיא למטה אשר, היה אחד מן השנים עשר נשיאים הנבחרים להלק את הארץ אשר נכבשה לפני בני ישראל בימי יהושע בן נון (במדבר ל״ד, 27)

אחיהד מבני גרא בן בנימין. (דהי"א ה' 7).

1) **אחיטוב** בן פנחס בן עלי מבני איתמר בן אהרן הכהן, ויען כי פנחס אביו מת במלחמה עם הפלשתים בימי עלי, לכן נוכל לשער כי הוא אחיטוב כהן בכהונה גדולה מיד אחרי עלי. בנו אחיה נשא אפוד בימי שאול המלך. [ש"א י"ד, 3). ובנו השני אחימלך היה כהן גדול בימי שאול בנוב עיר הכהנים (ע"ע).

2) אחיטוב בן אמריה כהן מבני אלעזר בן אהרן, הוא אבי צדוק הכהן, (דהי"א ה', 34), ולפי הכתוב בנחמיה (י"א 11) היה אחיטוב אבי אביו של צדוק, ואביו של צדוק היה מריות בן אחיטוב. ואם נבוא חשבון נראה כי בדהי"א (שם) נשמטו איזה שמות במספר הכהנים הגדולים כי לפי הכתוב שמה יגיע מספר ארבעים וחמש שנים לכהונת כל כהן גדול וזה קשה להאמין; דוק ותשכח.

1) **אחילוד** אבי יהושפט המזכיר לדוד ולשלמה בנו (ש"ב ה' 16; מ"א ד' 3)

2) **אחילוד** אבי בענא נציב שלמה (מ"א ג' 12)

אחימות בן אלקנה מבני קהת בן לוי (דהי"א ו', 10) ובפסוק 20 (שם) נקרא גם כן מחת בן עמשי בן אלקנה, ואין זה סתירה לפסוק 10 כי בני בנים הרי הם כבנים.

1) **אחימלך** בן אחיטוב, כהן גדול בימי שאול, בנוב עיר הכהנים. אל הכהן הזה בא דוד בברחו מפני שאול ויבקש מאתו כי יתן לו ולנערים אשר אתו חמשה לחם. אחימלך לא ידע כי בורח הוא מפני שאול ויתן לו לחם קודש וגם חרב גלית הפלשתי שהיתה לוטה בשמלה אחרי האפוד במקדש ה'. ויהי כאשר נודע הדבר לשאול ויהשדהו כי דבר בליעל ומרד יצוק בו ויצו להרוג את אחימלך ואת הכהנים, ואך בן אחד לאחימלך, אביתר שמו, נמלט על נפשו ויברח אל דוד, ויהי כהן לו. ויען כי מצאנו (בש"ב ח' 17) שבימי דוד היה כהן אחימלך בן אביתר, לכן ישער ה' יוכף ווייכע כי לאביתר היה בן שנקרא אחימלך והוא שרת לפני דוד אחרי אביו אביתר. ומפרשים אחרים משערים כי בש"ב ראוי להיות בהיפך אביתר בן אחימלך, כמו שמצאנו יהוידע בן בניהו (דהי"א כ"ז 34) תחת בניהו בן יהוידע.

2) **אחימלך** החתי מיועצי דוד (ש"א כ"ו 6) כאשר רצה דוד לרדת אל שאול אל המחנה בגבעת החכילה ושאל את אחימלך ואת אבישי: מי מהם ירד אתו אל שאול, לא השיב אחימלך מאומה, ויהי כמחריש, ואך אבישי אמר: אני ארד עמך, אשר מזה נראה כי לא הצטיין אחימלך בגבורה, ובאמת לא נמנה אחימלך החתי בין גבורי דוד (בש"ב כ"ג).

1) **אחימן** אחד מילידי הענק אשר ראו המרגלים בחברון (במדבר י"ג 22) וכאשר נלכדה העיר הזאת על ידי בני ישראל הוריש משם כלב בן יפונה אותו ביחד עם שני אחיו: ששי ותלמי (יהושע ט"ו 14).

2) **אחימן** אחד מן הלוים השוערים (דהי"א ט', 17).

1) **אחימעץ** חותן המלך שאול אבי אחינועם המלכה, אשת שאול. (דהי"א ט' 17)

2) **אחימעץ** בן צדוק הכהן. אותו ביחד עם יהונתן בן אביתר השאיר דוד בירושלים בברחו מפני אבשלום בנו, למען יוכלו אוהבי דוד לשלוח על ידם אליו הידיעות הנחוצות לו לדעת ממצב המרד. הוא היה הראשון אשר בשר את המלך כי שפטו ה' מיד איביו, אבל היה נזהר בדבריו ולא הודיעו מיד ממות אבשלום כי ידע כמה עזה אהבת המלך לבנו אבשלום אף כי מרד בו, והוא אחימעץ היה איש טוב ואך אל בשורה טובה יבוא (ש"ב י"ח).

3) **אחימעץ**, אחד משתים עשרה הנצבים אשר כלכלו את המלך שלמה כל אחד חודש בשנה. מקומו היה בנחלת מטה נפתלי, ובשמת בת שלמה היתה לו לאשה (מ"א ד' 15)

אחין בן שמידע משבט מנשה (דהי"א ז' 19)

אחינדב בן עדוא אחד משתים עשרה הנצבים אשר לשלמה מושבו היה במחנים (מ"א ד' 14).

1) **אחינעם** בת אחימעץ אשת המלך שאול (ש"א י"ד 50).

2) **אחינעם** היזרעאלית אשת המלך דוד, ממנה נולד לו בחברון בכורו אמנון (ש"ב ג' 2). בעת פשטו העמלקים אל צקלג לקחו אותה בשבי, אולם דוד הצילה (ש"א ל').

1) **אחיעזר** בן עמישדי, נשיא למטה דן,

ביחד עם משה ואהרן ונשיאי שבטי ישראל האחרים פקד את בני ישראל במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים (במדבר א׳). וכאשר הוקם המשכן הקריב ביום העשירי את קרבנו לחנוכת המזבח (שם ז).

2) **אחיעזר** מבני השמעה הגבעתי מבני בנימין, ראש גבורי דוד אשר באו אליו לצקלג בהיותו עצור שם מפני שאול (דהי״א י״ב 3).

אחיקם בן שפן הסופר למלך יאשיהו (ירמיהו כ״ו 24). האיש הנכבד הזה ביחד עם עוד איזה אנשים נכבדים נשלח מאת המלך יאשיהו אל חלדה הנביאה לדרוש בעדו את ה׳ כי נמס לבו בקרבו בשמעו את דברי ספר התורה אשר מצא חלקיה הכהן בבית ה׳. הוא היה אבי גדליה אשר נפקד מאת נבוכדנצר לשר על דלת העם אשר לא הגלו בבלה ואשר נהרג אחרי כן על ידי ישמעאל בן נתניה. (מ״ב כ״ב ירמיהו מ׳ מ״א).

אחירם עיין ערך אחי.

אחירע בן עינן נשיא לבני נפתלי מן הפוקדים את בני ישראל במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים (במדבר א׳). והקריב את קרבנו לחנוכת המזבח ביום השנים עשרה להקמת המשכן.

אחישחר מבני בלהן בן ידיעאל משבט בנימין (דהי״א ז׳ 10).

אחישר השר אשר על הבית למלך שלמה (מ״א ד׳ 6). המשרה הזאת היתה אחת מן המשרות הנכבדות מאוד בימים ההם בארצות הקדם.

אחיתפל הגילוני [מעיר גלה בנחלת מטה יהודה (יהושע ט״ו 51)] יועצו של דוד המלך ואוהבו אבל נהפך לו לאויב כאשר טמא דוד את בת שבע נכדתו בת אליעם בנו (עיין רד״ק בפירושו לש״ב י״ז 6) ולזאת כאשר מרד אבשלום בדוד היה אחיתפל בקושרים עם בן ממר זה והצר לדוד מאוד, כי אחיתפל היה איש חכם מדיני מאוד ואמרו עליו כי עצת אחיתפל היתה בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר אלהים (ש״ב ט״ז 23). ובכל כך גדלה האמונה בחכמתו עד שלא עלה על לב איש מאנשי אבשלום לשאול בדבר אלהים בכל ימי משך המרידה, אם כי הכהנים והארון היו בירושלים, והדברים היו נגעים מאוד. ומזה נראה כמה חזק היה הקשר של אבשלום, אם איש חכם כאחיתפל שעיניו בראשו לראות את הנולד, נלוה אליו בזה והנהגהו בעצתו. ובכל זאת לא היה דוד ירא מהקשר כל כך ולא נמס לבו בקרבו כאשר גם לבו בעת נודע לו כי אחיתפל בקושרים עם אבשלום, ואז פנה בתפלה אל ה׳ כי יסכל את עצתו (שם 31). ובאמת היתה נפלאת מאוד עצתו לאבשלום לבוא אל פלגשי אביו לעיני כל העם למען ידעו כלם כי נבאש באביו ואין מקום עוד לשלום ובזאת תחזקנה ידי כל אשר אתו (שם 21). ולו שמע אבשלום גם לעצתו השניה: לבחור אך שנים עשר אלף איש לרדוף אחרי דוד מיד בלילה בעת שהוא יגע ורפה ידים באין אונים וחרד מדבר המרד, כי עתה היה הנצחון למעלה מכל ספק (שם י״ז). אבל חושי הארכי רע דוד שנשאר בעיר להפר עצת אחיתפל, התראה כאוהב לאבשלום ויעצהו להמתין עד אשר יאסוף את כל ישראל מדן עד באר שבע כחול אשר על הים לרוב ואז בטח ינצח את אביו. ויהי כאשר ראה אחיתפל כי לא נעשתה עצתו וירא בעיני שכלו כי מרה תהיה אחרית המרד לאבשלום ולהקושרים אשר אתו, ויחבוש את חמורו ויקם וילך אל עירו גלנה ויצו אל ביתו ויחנק. (שם 23) מקרה כזה שיאבד אדם עצמו לדעת הוא יחיד במינו בכל כתבי הקודש ואין שני לו. ומעשה שמשון ושאול יוצאים מסוג הזה, כי הראשון הביא תשועה לעמו במיתתו כי המית אז שלשת אלפים פלשתים שונאי עמו, והשני היה מוכרח לזה למען הציל כבודו וכבוד עמו שלא יבואו הפלשתים הערלים להתעלל בו אם יפול בידם וימיתוהו המה. ולזאת אמרו חז״ל (סנהדרין 3) אחיתפל אין לו חלק לעולם הבא, כי כן הרצו משפטם על כל איש המאבד עצמו לדעת.— הכן הצואה שצוה אחיתפל לבניו איננו מפורש בכתוב, אולם חז״ל פירשו (בלי ספק שיערו כן ממעשהו בעת ההיא) כי שלשה דברים צוה אחיתפל לבניו: שלא יהלכו על מלכות בית דוד ולא ימרדו בו, כי אם ישימו כל מעינם בעניניהם ועסקיהם הרבים וישתדלו לזרוע ולקצור במועדם ובזמנם, ונתן

להם גם כן סימן: אם בעצרת (בחג השבועות) היום ברור יזרעו חטים, כי אז יהיו בטוחים שהא־ין תתן יבולה ויקצרו ברנה את אשר זרעו (ב"ב קמ"ז).

ההשערה שהבאנו למעלה כי נהפך אחיתפל לדוד לאויב בעבור כי טמא את בת שבע נכדתו היא נגד דעת חז"ל, כי לפי דבריהם היה טינא בלב אחיתפל לדוד כבר לפני מעשה דבת שבע, יען בעת שהעלה דוד את הארון מבית אבינדב אשר בגבעה להביאו לירושלים מינה תשעים אלף זקנים ביום ההוא ואת אחיתפל לא מינה עמהם (במדבר רבה פ' ו'). אולי למדו זאת חז"ל מזה שלא נמצא בכתוב שהתיעץ דוד עם אחיתפל איך להעלות את הארון שלא יאונה כל רע לשום אדם, ואחיתפל ראה כי דוד נתנהג עם הארון שלא כשורה ובלי ספק ידע בחכמתו כי מרה תהיה אחרית הדבר הזה ובכל זאת שתק ולא אמר מאומה, ובעבור זאת קללו דוד שיהא סופו בחנק (עיין שם כל הענין).

אח, בארצות הקדם אין להם תנורים קבועים בבתים. ובעת הקור יעמידו באמצע הבית מחבת ברזל או כירה ויש מו בתוכן גחלי עץ בוערות ולא יכבו אותן, ובזה יחממו את הבית; כלי כזה נקרא בעברית **אח** (ירמיה ל"ו 22). לפעמים יעמידו על האח שלחן נמוך ועליו מכסה גדולה והיושבים כביב על כסאותיהם או מטותיהם יכסו בה את רגליהם לחמם אותן.

אחוח ע"ע אחיה 2.

אחוחי שם משפחה אשר ממנה היו לדוד שני גבורים אליעזר וצלמון (ש"ב כ"ג, 9, 28) כפי הנראה היתה המשפחה הזאת מן המשפחות הנכבדות בימי דוד, כי ממנה היה גם כן השר דודי הממונה על מחלוקת החדש השני (דהי"א כ"ז, 4), שהיו בו עשרים וארבעה אלף איש.

אח (ישעיה י"ג 21) לפי דעת חכמי ישראל (רס"ג, רד"ק, הרי"א). הוא שם חיה קטנה (מארדער, Marten) החוקרים החדשים משערים כי הוא שם עוף (אוהו, Owl). ראשו של העוף הזה דומה לשל החתול, עיניו שחורות וגדולות ומפיקות זיקי אש, והוא ממורדי אור השמש. קולו קול יליל ומעורר יגון ותוגה. גוו גדול מעט יותר מגו תרנגלת ובקל יוכל לבלוע עכבר שלם ואחרי כן יקיא את השערות והעצמות. משכנו אך בערים שהיו למעי מפלה ובתים שוממים. ולזאת הדעת נוטה להשערת החוקרים החדשים כי אח הוא העוף אוהו כי כן אמר הנביא (שם) על בבל ומלאו בתיהם אחים. האח שונא מאוד להעורב ומשתדל תמיד להרוס ולקעקע ביצי אפרוחיו, וכן יעשה העורב מצדו להאח.

אחד, אחדות. חכמים רבים בחקרם על הליכות מעשי העמים וקורות חייהם באו לכלל דעה אחת כי לכל עם ועם מן העמים הנאורים נתנה מההשגחה העליונה משלחת מיוחדה (מיססיאן) להביא איזה תועלת למין האנושי ללמדו להשכילו ולהבינהו בינה ולהיטיב על ידי זה מצבו הרוחני, המוסרי או החומרי; כן יאמרו כי להמצרים הקדמונים נתנה התשוקה לעסוק ולהגות בחכמות ומדעים ולהעמידם על בסיס נאמן; האשורים הועילו הרבה על ידי מלחמותיהם הרבות והעצומות לקרב רחוקים ולאחד משפחות שונות יוצאי חלצי אב אחד לעם אחד. הצורים והצדונים הביאו טובה רבה לעולם על ידי משאם ומתנם עם גוים רבים וארצות רחוקות, ועל ידי היהודים התפשטה בעולם האמונה באל אחד עם כל סעיפיה, אשר היסוד לכלם הוא: „ואהבת לרעך כמוך“ (עיין שבת ל"א). המבקרים החדשים, בחפצם להרוס את כל יסודי כה"ק, מכחישים בזה, ואומרים כי מעולם לא נמסרה ליהודים משלחת מיוחדה, והאמונה באל אחד לא היתה מורשה להם מאבותיהם כי אם התפתחה ביניהם לאט לאט בהמשך הימים, אבל בימים הקדמונים היו גם המה עובדי עבודה זרה עם כל תועבותיה, מאמינים באלהים רבים, ככל אחיהם בני שם, כי חק מחקי הטבע הוא שהמושג הראשון באמונה טרם התפתחותה הוא מושג רבוי אלהות כרבות כחות הטבע. ומביאים ראיה לדבריהם ממקומות רבים בכה"ק: ורחל גנבה התרפים אשר ללבן אביה (בראשית ל"א, 19), יעקב טמן תחת האלה אשר עם שכם את כל אלהי הנכר אשר היה בידי אנשי ביתו (שם ל"ה, 4). אבל דבריהם אלה אין להם שחר. טרם כל עלינו לברר כי היסוד אשר עליו

בנו עמודי חקירותיהם: כי המושג הראשון באמונה טרם התפתהותה הוא מעולם מושג רבוי אלהות הוא יכוד רעוע, ונעידה לנו עדים נאמנים על זה החכמים דע רוזשע, מאריעטט, מאכפערא, ברוגש, לענארמאן ועוד, אשר גלו נסתרות בקורות ארץ אשור הקדמונה ומצרים העתיקה. „כעת הנקל לנו לדעת, יאמר דע רוזשע (בלקחו אשר הטיף על אדות מצרים ביום 14 אפריל 1869) כי האמונה באל אחד יחיד ומיוחד התפשטה בין המצריים בזמן קדום מאוד, כאשר יעידון ויגידון הדברים האלה אשר מצאתי בשרידי מצרים, הכתובים יותר מאלף וחמש מאות שנים לפני משה:

„אתה אל אחד יחיד ומיוחד,
„ומבלעדך אין אלוה;
„אתה אל אחד חי וקים,
„וכל הנמצאים ממך נהיו;
„אתה בראת כל, אף אתה לא נבראת.
„. . . . .
„אתה בראת את השמים
„אתה בראת את הארץ
„עם כל צבאותיהם;
„אתה מושל בכל הנבראים
„וגם באכה אשר עדנה לא נבראו.

הננו רואים מזה ברור כשמש כי המצרים הקדמונים האמינו באל אחד, ואך ברבות הימים תעו מדרכם וילכו ויעבדו אלהים אחרים, אלהים אשר לא ידעום מתמול שלשום. כדברים האלה מהליטים גם כן החכמים מאריעטט, ומאכפערא, על פי תוצאות חקירותיהם בשרידי מצרים העתיקה „כתובות רבות משרידי ארץ אשור העתיקה, יאמר לענארמאן בכפרו: Manuel de l'histoire הוצאה רביעית הלק שני צד 180, תעידנה כי האשורים הקדמונים האמינו באל אחד, ואך בהמשך הימים שכחו את אלהי אבותם ויבראו להם אלהים אחרים יצורי דמיונם". ולפי עדות החכם וואגיוע (Melanges צד 51—56) גם הכנענים הקדמונים האמינו באל אחד.

אם הדבר כן בהעמים מצרים, אשור וכנען, על אחת כמה וכמה נוכל להחליט ולאמר כי עם ישראל מימי אביו הראשון אברהם כבר עבד אל אחד יחיד ומיוחד. הן אמת כי לפעמים נטה מדרכו ויפן אל אלהים אחרים מאלהי העמים אשר כביבותיו, אבל עד מהרה שב אל אלהי אבותיו אל עליון קונה שמים וארץ. והראיה שהביאו המבקרים מיעקב שטמן את אלהי הנכר אשר היו בידי אנשי ביתו הוא אך ראיה לסתור כי להיפך מזה יש להוכיח כי אם איזה מאנשי ביתו מאהבת הבצע שמו בכליהם אלהי כסף ואלהי זהב מיד מיהה בחם יעקב ולא הניח להם ליהנות מעבודה זרה למען לא יתעה לבם להאמין בהבלים, ועל דבר התרפים שגנבה רחל מאביה לבן עיין ערך תרפים.

גם שמות עצמים פרטים שהיו נהוגים באומה הישראלית בכל ימי היותה מורים באצבע כי האמונה באל אהד היתה מורשה לו מאבותיו הראשונים, כי בעוד אשר בין שמות עצמים פרטים של עמים אחרים מעמי חקדם נבגוש על כל צעד וצעד שמות אנשים רבים שקראום בשמות אליליהם, כמו: בלעזר מלך צור (שפתרונו האליל בל יעזרהו), אבורבניפל מלך אשור (האליל אשור נתן בן) בלשטצר מלך בבל (הוראתו האליל בל ישמור את השר), נבוכדנצר (האליל נבו ישמור את השר) נרגלאכר מלך אשור (האליל נרגל ישמור את השר), נמצא בין היהודים אך הוכפת השמות אל, יה, שד, אל שמות אנשים ונשים, וכל כך נשרש הדבר הזה בין העם הזה עד שגם מלכי ישראל הרעים והחטאים מאוד קראו לבניהם ובנותיהם בשמות עם הוספת השם יה, אחאב קרא לבנו אחזיה ולבתו עתליה.

המבקרים יביאו עוד ראיה לדבריהם כי העברים בימים הקדמונים עבדו לאלהים רבים, מזה שנמצא בכתבי הקדש שמות רבים למושג אלהות, כמו: אל, אלהים, שדי, הויה, אדני. לדעתם—אל הוא הראש והראשון לכל אלהים, אליו השתחוו בימים הקדמונים מאוד, בראשית צמיחת האומה, אולם בשם הויה, שהוא לדעתם אלהי השמש, החלו לכבד את אלהים אך אחרי צאתם מארץ מצרים. השם אל, יאמרו, היה שם אלהות בין כל העמים יוצאי חלצי שם: בקרתגא בת צור קראו לאלהיהם „אל", האשורים יכנוהו „אלו", גם הבבלים יכנוהו את אלהיהם

בשם „אלו" וקראו לשם העיר הגדולה שלהם „בבל" שפתרונה שערי אל (בבא אל), ומזה יהליטו המבקרים כי אל אלהי העברים הקדמונים היה גם אלהי הכנענים (עיין Revue des Deux Mondes, Feb. 1782.) אבל דברי בקורת כאלו אין להם כל שהר, כי הדבר הזה יורה אך זאת, כי לשון העברים היה גם לשון הבבלים והכנענים ובלשון הזה קראו למושג אלהות בשם „אל", כאשר יכנו הצרפתים, האיטליאנים והספרדים את אלהים בשמות Dieu, Dio, Dios מפני כי מקור אחד ללשונותם. גם השם אלהים בלשון רבים היה להמבקרים ליכוד לבנות עליו אדני השערותיהם כי העברים הקדמונים עבדו לאלהות רבים, ובכל עמל הכופרים המתקנים, יאמרו, לא עלתה בידם למחות את השם אלהים בלשון רבים מספרי התנ"ך. ולראיה כי הכופרים השתדלו להמיר שם אלהים בשם הויה הביאו שני מזמורי תהלים (י"ד, נ"ג) שתוכנם ומלותיהם כמעט שוות ואך תחת אשר בהאחד נכתב בכלו שם אלהים הגיהו בשני וכתבו שם הוי"ה (שם). אבל גם ראיתם זאת היא הלושה מאוד, כי השם אלהים בלשון רבים מורה אך זאת כי העברים הקדמונים כבר ידעו כי הבורא הוא מקור כל כחות הטבע והוא כח כל הכחות כאשר יבאר כן זאת גם החכם פירכט בספר המלין שלו, אבל באמת הוא שם לאל אחד, כאשר יורו גם כן הפעלים הנסמכים להשם הזה תמיד בלשון יחיד, כמו: אלהי אבי וארוממנהו (שמות ט"ו, 2) והייתי לכם לאלהים (בראשית ט"ז, 7) כי ה' הוא האלהים (דברים ד, 39) ומקומות רבים אחרים. למותר נחשוב לבטל את דברי האומרים כי תחת השם הוי"ה כבדו העברים הקדמונים את השמש, כי דברי הבל כאלו בטלים ומבוטלים מעצמם לכל ההוגה בספרי קדשנו, המזהירים פעמים רבות את קהל עדתנו מלעבוד את השמש והירח וכל צבא השמים.

המבקרים המחליטים משמות השונים הנמצאים בכתבי הקדש למושג אלהות, כי העברים הקדמונים עבדו לאלהים רבים, לא שמו אל לבם כי אם היה כדבריהם היינו מוצאים עקבות עבודות שונות על ידי כהנים שונים, בהיכלים שונים לאלהים שונים, כאשר ראינו זאת בין עמים אחרים, שהאמינו בהבלי המיטאלאגיען; יחפשו המבקרים בכל כתבי הקדש אם ימצאו אף רמז קל כי יש הבדל בין השמות אל, אלהים, אדני, שדי, הויה, וכי המה מורים על אלהות שונים זה מזה כאשר יש הבדל בין האלילים, בעל, עשתרות, כמוש, מולך, יופיטער, יונאני, אפאללאן, מערקורי; ולהיפך מצאנו במקומות רבים בכה"ק: אל שדי, אל אלהים ה' (יהושע כ"ב) ה' אלהים, כתארים לאל אחד. ועוד זאת: המאמינים באלהות רבים מאמינים כי יש ביניהם שני מינים: זכרים ונקבות, ובשפת עברית אין אף מלה אחת למושג אלהות ממין נקבה, (המלה שבינ"ה לא נמצאת בכה"ק).

כאשר התפשטו למודי הפליסופיא היונית בין יהודי אלכסנדריא קבל מושג האחדות תמונה חדשה, ומזה נצמחה האמונה בשני אלהות, באצילות, בבן אלהים, ואחרי כן בשילוש. נגד הדעות האלו לחמו בעלי התלמוד והמדרשים בכל אשר היה לאל ידם והשתדלו להשריש מושג אחדות פשוטה בין היהודים, כאשר יודע זאת לכל קורא בשום לב בהתלמודים והמדרשים. ובגלל אמונתם זאת באחדות פשוטה כבלו היהודים רדיפות נוראות וגזירות מעיקות, אבל המה מכרו נפשם על קדושת השם ולא ויתרו מאמונתם אף כ וצו של יוד.

אחו, השם הזה נמצא שלש פעמים בכה"ק באיוב (ח, 11) היגאה גמא בלא בצה, אם ישגה אחו בלי מים, ובבראשית (מא, 2 18). מתכן הענין במקום הראשון נראה כי הוא שם פרטי לאיזה צמח כמו גמא בתחלת הפסוק, ובמקום השני הוא שם פרטי לעשבים הראוים למאכל בהמה. ולזאת נבוכו המפרשים והמעתיקים בפתרונו. השבעים לא העתיקו המלה כי אם כתבוה בהעתקתם כצורתה, אך תחת אחו כתבו אחי (ביוד). חכמים אחדים ישערו כי מקור המלה היא בערבית, כי בלשון הזה משורש „אקה" יסעפו מלות הרבה שיש להם יחוס ושייכות לירק עשב ולצמח השדה. אבל ישנם גם חכמים המשערים כי מקור המלה הוא בעברית ושרשו אחה, ונקרא הירק הזה כן מפני שגדל באחוה הרבה במקום אחד,

אחוד, מראשי האבות ליושבי גבע משבט בנימין (דהי"א ח, 6) ואולי הוא שנקרא בתורה אהי (בראשית מ"ו, 21).

אחז, בן יותם, המלך השתים עשרה ביהודה, (741—725). בן עשרים שנה היה במלכו ושש עשרה שנה מלך. בימיו היו הנביאים ישעיה, מיכה והושע. (מ"ב, ט"ו, 35) שם אשתו היה צבי בת זכריה (שם). וממנה נולד לו המלך הנודע לתהלה חזקיהו בשנת האחת עשרה לימי היוו, כי בן עשר שנים היה כאשר בא בברית הנשואין עם אשתו אבי, (עיין מלכים ב' ט"ז, 2, י"ח, 2). מצב המדינה בעת קחתו רכן הממשלה בידו היה טוב מאוד; ערים רבות של הפלשתים והעמונים היו תחת עול אביו יותם ושלמו לו מס. הממלכה היתה עשירה מאוד בכסף וזהב; חיל גדול ורכב ופרשים הגינו על המדינה שלא תגע בה יד אויב לרעה. אניות תרשיש הלכו מחוף אילת לארצות רחוקות והביאו משם עשר רב, עד שגם תרני האניות היו מצופים זהב ומפרשיהן עשו ארגמן.

אבל משאם ומתנם של היהודים עם הגוים פעלו פעולתם רעה על מצבם המוסרי, כי למדו מהם מעשה תעתועיהם, עזבו את מנהגי אבותיהם ודרכיהם הישרות וילכו עקלתון, כאשר יאנח הנביא ישעיה (ב, 6) על זה: כי נטשתה עמך בית יעקב, כי מלאו מקדם ועננים כפלשתים ובילדי נכרים ישפיקו. העשר הרב שהיה במדינה ומנהגי העמים, שדבקו בהם היהודים לאט לאט, הועילו הרבה להשחתת מצבו המוסרי של אחז. לא ידענו איך היה חינוכו של המלך הזה בימי ילדותו, אבל נוכל לשפוט בצדק, כי השרים הקרובים למלכות והעומדים בחצר המלך היו אנשים משחתי המדות, אדוקים בתועבות עובדי האלילים, האוהבים חיי בשרים ותענוגותיהם מכל למודי המוסר הטוב. כבר בימי המלך שלמה החלו לחקות אחרי מנהגי אשור, לבנות היכלי תפארה מצופים זהב כתבנית היכלי מלכי אשור ושריהם לכל פרטיהם ודקדוקיהם, להעמיד עמודים גבוהים מאוד (יכין ובועז), ותבנית אריות על מעלות כסא המלך. אולם אחז לא הסתפק בזה שנחל מאבותיו, כי אם ... הלאה בדרכי השחתת המדות. הוא העמיד אלילי כסף בכל פנות העיר, ויאמר לעם לאלה תשתחוו, כאשר יעשו הגוים כביבותיהם, הסיר את עבודת ה' מבית המקדש ותהיה צוה לעבוד לשמש ולירח ולכל צבא השמים ולפסיליהם אשר עשה ואשר העמיד בבית ה' ועל כל הר וגבעה; הסיר את מזבח הנחשת אשר לפני ה' ויתן אותו על ירך המזבח צפונה, ויצו את אוריה הכהן לעשות מזבח חדש כתבנית ודמות המזבח אשר ראה בדמשק ולהעמידו על מקום מזבח הנחשת. בקרבת היכל המלך היה מגדל המצפה בעל מעלות הרבה לחביט משם על כוכבי השמים וככיליהם להגיד על ידי זה עתידות להעם ההולכים בחשך, ולחשוב שעות היום, על ידי צל המעלות, ותקופות ומזלות. שרי המדינה למדו שפת אשור והבינו אותה, למען יוכלו לבוא בקשר חזק ואמיץ עם עם אשור. וכל כך גברה תשוקתו לאלהי נכר, עד שגם את בנו העביר באש למולך.

מובן מאליו כי רוח הלאומי ירדה אז מטה מטה, אפסו בעם גבורי כח לעמוד בפרץ, לההזיק חומת הדת שהיא היתה מעולם בעם ישראל רוח החיה באופני הנהגת הממלכה, בזו למנהגי אבותיהם ויכבדו תעתועי העמים. במצב הזה אין לקוות כי ימכור העם נפשו על מורשת אבותיו, ולזאת הנקל היה להאויב לנצחו ולהכניעו. אז עלו רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל על יהודה למלחמה ויהרגו בעם מאה ועשרים אלף איש, וישבו ממנו שבי שתי מאות אלף. העיר אילת שעמדה על שפת ים סוף והיתה עיר החוף של מלכי יהודה נכבשה על ידי רצין מלך ארם, ובכן נשארה ממלכת יהודה רחוקה מהים ואניותיה שהביאו לה עשר רב מארצות רחוקות היו לשלל להאויב. האדומים שנכנעו לפני מלכי יהודה פשעו באחז, השיבו להם את הפשיותם ועוד הכו ביהודה וישבו שבי. גם הפלשתים השיבו להם בחזקה את עריהם שנכבשו לפני מלכי יהודה הקודמים, „כי הכניע ה' את יהודה בעבור אחז, כי הפריע ביהודה" (דהי"ב כ"ח 19) ובכל זאת לא שם אחז אל לבו לשוב מדרכו הרעה, להשיב לב העם אל מורשת אבותיו,

להלהיב לבו אל דתו ואמונתו ולהעיר ולעורר בקרבו רוח הלאומי, כי אם פנה אל ממלכת אשור לעזרה, הממלכה אשר כתנין בלעה את כל הממלכות הלשות וגם אלה שהיו בברית אתה. לשוא השחית הנביא הגדול ישעיה את נועם לקחו ומליצותיו הנפלאות, ויזהירהו לבלי בקש עזרה מתגלת פלאכר מלך אשור כי מרה תהיה אחריתו; אחז לא הטה אליו אזן קשבת, וגם לא האמין להאות אשר נתן לו.

לפי דעת בעלי התלמוד אחז הרשיע מאוד, כי הרס את טהרת המשפחה בישראל, בהתירו את הערוה האסורה על פי התורה, וסגר את בתי הכנסיות ובתי המדרש אשר הטיפו שם הנביאים דבר ה׳, למען יטבע העם במצולת הבערות, וביטל גם בתי הספר לנערים, כי אמר: אם אין גדיים אין תישים. (סנהדרין ק״ג, ב״ר מ״ב). ולזאת הרצו משפטם עליו כי לא יהיה לעולם הבא (שם). ההגדה מכפרת, כי בגלל רשעתו הרבה נשתנו עליו סדרי בראשית, כי אותו היום שמת בו אחז לא היה כי אם שתי שעות כדי שלא יהיה פנאי להספידו, כי אין מלינין המת בירושלים (סנהדרין צ״ו).

2) **אחז**, ע׳ מיכה נכדו של יהונתן בן שאול (דהי״א ח, 35).

אֲחֻזָּה, לפי דעת התורה הארץ נתנה לבני האדם אך לעבוד אותה ואדוני הארץ הוא בוראה ועושה, ולזאת לא היה איש מבני ישראל יכול למכור את שדהו לאחר לחלוטין ולצמיתות עד עולם, כי אם להשכירה על איזה שנים, ולא יותר עד שנת היובל, לעבדה, ולאכול תבואתה. ולפי זה מחיר הקרקעות היה תלוי במספר השנים שנותר מן זמן המכירה עד שנת היובל: אם נותרו עוד שנים הרבה עד שנת היובל היה מחיר השדה גבוה ואם נשארו אך מעט היה מחירו נמוך. וכן הדין בבתי ערי הפרזות, כי גם המה יש להם דין שדה, יוצא מזה בתי ערי חומה, כי המה יכלו להמכר לצמיתות, מפני כי המה מעשה ידי אדם ותחבולותיו. המושג הזה הוא יסוד לחקי המעשר והתרומה, כי תושבי הארץ יחשבו אך לאריסים, החוכרים שדה על תנאי לתת לאדוני הארץ חלק מתבואותיה (ויקרא כ״ה). כונת החק הזה היא לסכל השתוות קנייני האזרחים על בסיס נאמן (ע״ע אזרח), ומטעם הזה לא היו לבנות אחזת נחלה בארץ, ואף אז ירשו את נחלת אביהן, אם מת בלי בנים. וגם אז אסר החק לבת ישראל (מדור המדבר) אשר נפלה לה בירושה אחזת נחלה, להנשא לאיש משבט אחר ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה, כי דין יובל איננו נוהג כי אם במכירה ולא בירושה (במדבר ל״ו). אולם כפי הנראה היה המנהג לבלי לתת אחזת נחלה לבנות במקום שיש בנים הזון נפרין בארצות הקדם, כי אם נאמר באיוב בפירוש שנתן לבנותיו נחלה בתוך אחיהם, נלמוד מזה כי הדבר הזה היה יוצא מן הכלל (איוב מ״ב). על פי חק התורה לא היה להאב הכח והעז להעביר את בנו הבכור מאחזתו ולהתתה לבנו האחר, ואם צוה בחייו או לפני מותו לעשות כן אין דבריו קיימים, ואף אם יעשה זאת בסבת רשעת הבן הבכור אז דבריו קיימים וזכור הוא לטוב בגלל זאת (עיין בפרק יש נוחלין). ולזאת לא מצאנו בכה״ק ענין צואת שכיב מרע למושג הלוקת אחזה נהלה. והראיה שהביא מיכעליס בזה מהכתוב באחיתפל: ויצו אל ביתו (ש״ב י״ז) היא חלושה מאוד, וגם חז״ל הבינו כי לא על דבר אחזת נחלה צוה לביתו כי אם דברים אחרים: שלא יחלקו על מלכות בית דוד, ולא יתגרו בה ונתן להם עצה איך ומתי לזרוע חטים (ב״ב קמ״ז). ומזה שנמצא באברהם שנתן מתנות לבניו מקטורה אשתו וישלחם בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם אין ראיה כי היה להאב הזכות להעביר את בנו מאחזתו, כי לאברהם לא היתה עוד אז אחזת נחלה.

אֲחֻזַּת מרעהו (בראשית כ״ו, 26) רעו וידידו של אבימלך מלך פלשתים שהי בימי יצחק. האיש הנכבד הזה ביחד עם המלך באו אל יצחק אחרי אשר גרשוהו לבקש סליחתו ולכרות אתו ברית שלום. אם המלה הזאת היא שם עצם פרטי או הוראתה חברה, הדעות מחולקות: ר׳ נחמיה אומר אחזת מרעהו היה שמו, וכן דעת המסורה והשבעים, ור׳ יהודה אומר סיעת מרחמוהי, כלומר חברת חבירים (ב״ר ס״ד) **וכן תרגם אונקלס.**

אחזי בן משלמות מן הכהנים ראשי האבות שנפל עליהם הגורל לשבת בירושלים (נחמיה י"א, 13), כי לטובת הישוב החדש מן הגולים שעלו מבבל מצאו לנכון לחלק את העם לעשרה חלקים; ומהם חלק יתישב בירושלים ותשעת החלקים בערי המדינה. ובדה"י (ט, 12) נקרא האיש הזה יחזרה.

1) **אחזיה** בן אחאב מלך ישראל (895-897) המלך השביעי בממלכת ישראל. כאביו אחאב היה גם הוא אדוק בעבודת הבעליב והעשתרות, והנביא אליהו היה גם לו שונא בנפש, כאשר היה לאי', ולואת כאשר נפל בעד השבכה בעליתו אשר בשמרון נבא עליו אליהו כי המטה אשר עלה שם לא ירד ממנה, כי אם מות ימות (מ"ב, א). וחז"ל חשבוהו בין המלכים הרשעים שלא יהיו לעולם הבא וגם לא יהיו נדונין למען לא ימצא להם זכות (כנהדרין ק"ג). חפצו להרבות עושר המדינה על ידי סחר אניות, כאשר עשה שלמה, לא עלתה בידו, כי יהושפט מלך יהודה לא אבה להשתתף עמו בזה (מ"א, כ"ב, 49). המואבים שהובאו בעול מלכי ישראל בימי עמרי ואחאב והשיבו להם מס מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר (מ"ב, ג, 4) פשעו באחזיה בימי מלכם משע וישיבו להם את עריהם: בעל-מעון, קריתים, עטרות, נבו, הערים האלה לקח כיחון מלך האמורי מידי מלך מואב, ואחרי כן כאשר היתה ארץ סיחן לישראל לנחלה נתנו הערים האלה לאחזה לבני ראובן וגד. פרטי הדברים האלה הקוקים על מצבת אבן שמצאו בשרידי חרבות העיר דיבן בשנת 1868, הנודעת בשם "מצבת משע" (ע"ע משע).

2) **אחזיה** בן יהורם, המלך הששי בממלכת יהודה (מ"ב, ח, 26). בן עשרים ושתים שנה היה במלכו ושנה אחת מלך (883-884) ואף כי בדהי"ב (כ"ב, 2) נאמר כי היה בן ארבעים ושתים שנה במלכו, אבל האמת כמו שנאמר במלכים, שהרי אביו היה בן ארבעים שנה במותו והוא, אחזיה, עלה מיד אחרי מות אביו על כסא המלוכה. ובדהי"ב (כ"א, 17) נקרא בהפך האותיות יהואחז. ואם כי הוא היה הקטן מכל אחיו בכל זאת עלה למלוכה, מפני כי אחיו הגדולים ממנו נשבו כלם בידי הפלשתים והערבים בימי יהורם אביו ואחרי כן נהרגו בידיהם (שם). ביחד עם דודו יורם בן אחאב הלך להלחם עם חזאל מלך ארם (מ"ב, ח, 28).

גם הוא דבק בתועבות מלכי ישראל, כי עתליה בת אחאב ואיזבל היתה אמו והיא למדה אותו להרבק במעשה תעתועיהם (שם). ויהי כאשר ירד אחזיה יזרעאלה לראות את יורם בן אחאב שהלך לשם להתרפא מן המכים אשר הכוהו הארמים ברמה, נפל גם הוא מידי אנשי היל יהוא (ע"ע) אשר הכה שם את יהורם (שם ה, 29, ט, 27,) וירכיבו אותו עבדיו ירושלימה ויקברו אותו עם אבותיו בעיר דוד. כותב דהי"ב (כ"ב, 9) יכפר כי אחזיה התחבא בשמרון מפני יהוא ומשם הביאוהו אל יהוא יזרעאלה וימיתוהו. וחז"ל, שדרכם לדרוש לגנאי כל המספר אדות אנשים רשעים יוסיפו כי אחזיה בא לשמרון ללמוד שמה כל שמות האלילים והיה קודר את השמות הקדושים מספרי הקודש והיה כותב שמות ע"ז תחתיהם למען הרגל את בני יהודה גם כן לכבד את שם אלהים אחרים (כנהדרין ק"ג).

אחלב שם עיר בנחלה מטה אשר, אבל לא עלתה בידם להוריש את יושביה (שופטים א, 31) העיר הזאת לא נזכרת ביהושע בין ערי מטה אשר. ויען כי כלל הוא בידי החוקרים שאין עיר אשר לא כתובה בתוך ערי הגבולין בספר יהושע, לבד הערים שנבנו אחר כבישת הארץ, לכן ישערו כי אחלב הוא העיר חלי הנזכרת בספר יהושע (י"ט, 25) כי כל מתוק לחיך נקרא בלשון ארמית חוליו, כמו ההדלתי את מתקי (שופטים 9, 11), מתרגמינן: האשבוק ית חוליי. העיר הזאת נקראת גוש הלב (מנחות פ"ה) והיתה עיר בצורה, וגם ביוסיפון לרומים נזכר מקום בשם Gischala בגליל העליון וישוער שהוא הכפר הנקרא היום el-Dschisch.

אחלמה, שם אבן יקרה (אמעטהיכט) היא היתה קבועה בחשן המשפט בטור השלישי (שמות כ"ח 19), האבן הזאת מראת תכלת או ארגמן לה ומזהירה מאוד. מקומה בהודו ערב, מצרים ובראזיליען, גם נמצאת על האי צייל און ובארץ אשכנז. בחשן המשפט היה הרות

על האבן הזאת שם גד משנים עשר שבטי יעקב. הקדמונים האמינו כי לכל אבן מאבנים היקרות הקבועות בחשן ומשפט היתה סגולה מיוחדת: ולהאבן הזאת האמינו כי היתה הסגולה לחזק לב האיש לבל ירך לבבו בצאתו למלחמה (עיי׳ בהיי פ׳ תצוה).

אחמתא, עיר הבירה לפנים בארץ מדי (עזרא ו, 2) ובפי סופרי העמים נקראת „עקבאטאנא" והבבליים הקדמונים קראוה „אגא=מאטאנו", ובשרידי זכרונות בכתב היתדות של ארץ מדי—„אגמאטאנא." העיר הזאת עמדה לא רחוק מהעיר הנודעת כיום בשם „Hamadan" ששרידי הרבותיה נראו עוד גם היום, לפי המסופר בספר יהודית (א, ו) נבנתה העיר אחמתא על ידי ארפכשד מלך מדי "ויקף אותה חומות מאבני מחצב שלוש אמות רחבן ושש אמות קומתן, וקומת החומות שבעים אמות ועבין חמשים, ומגדלים עשה על שערי העיר מאת אמה גבהם וששים אמה יסודם וקומת השערים עשה שבעים אמה ורחבם ארבעים לתת ריוח לרוב צבאיו לצאת ולערוך חיל הרוכבים את חיל הרגלים", ובכן יכד אותה לעיר הבירה. אולם לפי דעת הערודאט נוסדה העיר הזאת על ידו דעיאקעס המדי כשבע מאות שנה לפני ספה"נ ויקף אותה בשבעה חומות סביב, כל אחת גבוהה מהקרובה לה והחיצונה השביעית היתה גבוהה מכלן והיו שונות אשה מרעותה במראה צבען. בתוך העיר עמד היכל המלך ובית אוצר המדינה. בבית הזה גנזו כתב הרשיון שנתן כרש מלך פרס ליהודי בבל לשוב לירושלים ולבנות את בית המקדש מחדש (עזרא ו). העיר הזאת נלכדה על ידי כרש מלך פרס בשנת 550 לפני ספה"נ, אבל לא החריבה, וימים רבים אחרי כן היתה לבירת הקיץ למלכי פרס, גם אלכסנדר מוקדן ישב בתוכה איזה חדשים בשנת 324 לפני ספה"נ. בעיר הזאת נמצאים היום יהודים המתפארים כי הם מהגולים הראשונים. ר׳ בנימין מטודילא יספר כי מצא בתוכה כחמשים אלף יהודים. אולם הנוסעים החדשים מצאו בתוכה כעת אך שתי מאות משפחות, ולהם שני בתי כנסיות. באמצע העיר עומד בנין אחד ואומרים שבתוכו קבורים מרדכי ואסתר. הבנין הזה הוא קנין היהודים. ומערים רבות מסביב נוסעים יהודים רבים להשתטח ולהתפלל על קבר הקדוש הזה. בימי חכמי התלמוד כבר נקרא העיר הזאת המדן, וכן תרגם ר׳אבא בר׳ כהנא: וערי מדי (מ"ב י"ח, 11) זו המדן והברותיה (קדושין ע"ב), וכן תרגם רב יוסף (דהי"א, א, 5).

אחסבי בן המעכתי, אבי אליפלט אחד מגבורי דוד (ש"ב כג, 34), ובדהי"א נאמר במקומו אור (אליפל בן אור).

אחור נקרא בפי בני שם צד המערב של העולם, כי מנהגם היה בדברם אדות ארבע כנפות הארץ לקרוא צד המזרח, קדם, כאדם העומד ופניו למזרח, אז צד הדרומי לימינו ולזאת קראוהו תימן, וצד המערב יהיה לאחור לכן קראוהו אחור (ישעיה ט, 11). ומטעם הזה קראו הים התיכון שהוא למערב ארץ ישראל ים האחרון (דברים י"א, 24), הפך ים המלח, אשר יגבול את הארץ לפאת מזרח, שנקרא הים הקדמוני (יואל ב׳ 20).

אחרית, באחרית הימים יאמין היהודי יהיה אך טוב בעולם לא רק לישראל כי אם לכל אשר נברא בצלם אלהים, הרשע תכלה מן הארץ, הצדק יגבור וימשול ממשל רב, ולכן לא ימשול עוד התקיף בחלש כי תמלא הארץ דעת, צדק, ויושר (ראה ישעיהו ב׳ 1—5 מיכה ד׳ 1—6 ובמקומות רבים אחרים מספרי הקדש). — האמונה הזאת אשר התפשטה בין היהודים על ידי נביאיו הקדושים הביאה טובה רבה לעולם, כי על ידה נשרשה הדעה כי העולם ועמו מין האנושי הולכים קדימה, לפנים ולא לאחור, ולכן חוב קדוש על כל איש להיטיב מעשיו ויחוכו אל בני אדם ואל כל הנבראים ולהשתדל בכל שיש לאל ידו למהר ולהחיש העת הטובה הזאת אשר כלם אליה ייחלון. הדעה הזאת מתנגדת מן הקצה אל הקצה אל דעת היונים, שהאמינו כי העולם ועמו גם האדם הולכים אחורנית, והימים ראשונים היו טובים מהאחרונים, כי העת הראשונה היתה עת הזהב ואחריה באו ימי הכסף וכן הלאה, אחרון, אחרון רע ביותר. על פי הדעת הזאת אין בכח האדם לשנות לטוב הגזרה הקדומה הזאת וכל מעשיו הטובים לא יועילו להפוך הדברים מרע לטוב, ובאחרית

תביאהו אל יאוש נורא באין תקוה לטוב. כאשר ראינו באמת בין הרומאים תלמידי היונים, כי גם העשירים הזוהר גדולים שבהם מאסו בחייהם ואבדו עצמם לדעת; והדבר הזה לא היה ביניהם מקרה זר, כי אם מעשים בכל יום כידוע לקוראי תולדות היונים והרומאים, כי רוב האצילים קצו בחייהם מרוב תענוג ובאין תקוה לעתיד; מה עשו? פתחו את עורקיהם וישבו באמבטי חמה ודמם היה נוזל והולך עד צאת נפשם. ולעומת זה היהודים והמחזיקים בדעותיהם לוחמים כגבורים נגד פגעי הזמן ותלאותיו כי התקוה תשעשעמו להגיע לזמן שכלו טוב ולזכות להעתיד אשר יביא בכנפיו צדקה ומרפא להמחכים לו. וכל כך נשרשה הדעה הזאת בלב העם עד שהשתמשו במלת "אחרית" להוראת הטוב גם בלי הוספת התואר "טוב", כמו אחרית לאיש שלום (תהלים ל"ז, 37) כי אם יש אחרית (משלי כ"ג, 18) שכונתם בזה אחרית טוב.

אחרח, הבן השלישי לבנימין בן יעקב, (דה"א ח, 1) ובתורה נקרא אחי (בראשית מ, 21) או אחירם (במדבר כ"ו, 21).

אחרחל, בן הרם (דהי"א ד', 8), מן הכתוב לא נוכל לדעת בצמצום מי הוא, אך זאת נדע כי משבט יהודה הוא. ובעלי האגדה, שהרגישו בזה זרות, אמרו כי אחרחל זו מרים אחות משה, ונקראת כן מפני שיצאו כל הנשים אחריה (אחר-כל), ונקראת בן הרם מפני שיצא ממנה דוד שהרים האל מלכותו (שמות רבה פ" א').

אחשדרפן, פקיד ונגיד מדינה במלכות בבל פרס ומדי (סאטראפוס). מקור המלה בשפת פרס והרס"ג יפרשה באופן זר מאוד כאלו היא מעברית: "אחים שדרים פנימה". פקידתם היתה גבוהה מאוד, כי המה היו במקום המלך במחוזות המדינה, וכל עניני המלכות נחתכים על פיהם; כל צו וכל חק חדש שיצא מלפני המלך השליט נשלח אליהם להוציאו אל הפועל (דניאל ג' 2, אסתר ג', 12).

אחשורוש, בכתבי הקדש נמצאו שלושה מלכים ממלכי פרס ומדי נקראים בשם, (או בכנוי) הזה: 1) אחשורוש אבי דריוש המדי אשר המלך על מלכות כשדים (אחרי מפלת בבל ומות בלשאצר) (דניאל ט' 1), החוקרים בדברי ימי עמי הקדם באו כלם לכלל דעת אחת כי דריוש הזה הוא הנודע בספרי דברי הימים בשם אסטיאגוס, אבי זקנו של כורש הגדול, המלך האחרון ממלכי מדי. לפי זה אחשורוש הנזכר במקום הזה (שם) הוא הנודע בספרי דברי הימים בשם "Cyaxares" אבי אסטיאגוס; 2) בספר עזרא (ד', 6) נזכר כי "במלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים". סדר המלכים שמלכו זה אחר זה לפי המסופר בספר עזרא הוא: אחשורוש כרש, ארתחששתא דריוש. ויען כי בדברי ימי עולם סדר המלכים הוא: כרש קאמביזעס, סמערדיס, דריוש, לכן יש לשער כי אחשורוש הנזכר בספר עזרא (שם) הוא הנודע בספר דברי הימים בשם "קאמביזעס". 3) המלך השלישי בשם אחשורוש, בעל אסתר, הוא הנקרא בספרי דברי הימים קסערקסעס, כן ישערו החוקרים האחרונים, וראיתם לזה היא: א) תכונת נפש אחשורוש לפי המסופר במגלת אסתר שוה בכל לתכונת נפש קסערקסעס לפי אשר יתראהו הסופר הנודע הערודאט; ב) על אחשורוש בעל אסתר יסופר כי בשנת שלש למלכו עשה משתה לכל שריו ועבדיו (אסתר א), וכדבר הזה יספר הערודאט על קסערקסעס כי בשנת שלש למלכו עשה משתה לשריו אשר קבצם אל עיר המלוכה להתיעץ עמם על דבר המלחמה עם היונים שנואי נפשו (הערודאט ז, 8); ג) אחשורוש לקח את אסתר לאשה בשושן הבירה בשנת שבע למלכותו, ועל קסער-קסער גם כן יסופר כי בשנת שבע למלכותו בא אל שושן להנפש מעמל המלחמה עם היונים והשקיע עצמו בתענוגות בשרים להשכיח את מפלתו במלחמתו עם היונים. גם המסים אשר שם המלך הזה על איי הים (מקום מושב היונים) היו בתור נקמה אשר חפץ קסערקסעס לנקום בהיונים בעבור נצחונם הגדול. גם המשך הזמן (ארבע שנים) מן משפט ושתי עד נשואי אסתר נושא בד בבד עם הזמן אשר הכין עצמו קסער-קסעס למלחמתו עם היונים ומשך ימי המלחמה. אבל מדוע קראו היהודים המלכים הנזכרים שלא בשמם העצמי? זאת יבאר לנו החכם

ראוולינזאן: כי השם אחשורוש הוראתו „מלך נכבד", ולזאת נוכל לשער כי היהודים קראו בתאר הכבוד הזה לאחדים ממלכי פרס ומדי שהיו להם שמות עצמים אחרים להראות להם חבתם. חז"ל כפי הנראה לא חקרו היטב בדברי ימי מלכי ופרס ולכן לא הבדילו בין אחשורוש לאהשורוש והשבו כי איש אחד הוא, וכן הוא גם דעת החכם פירכט, ולזאת אמרו: הוא אחשורוש שבטל מלאכת המקדש, (הנזכר בעזרא) הוא אהשורוש שגזר עליו שיבנה, ואמרו שהוא אבי כרש, ופעם אמרו ארתחששתא. (עיין אסתר רבה פ' א'). בכלל יש בזה לרבותנו ערבוב דברים וחלופי שמות. אבל מה שאמרו כי אחשורוש מלך טפש היה מקיים את דברי האומרים כי אחשורוש בעל אסתר הוא קסערקס הנודע בטפשותו וכפחזותו לכל קוראי בספרי דברי הימים.

אחשתרי בן אשחור (מבני יהודה) שנולד לו מן אשתו נערה (דהי"א ד', 9) השם הזה כפי הנראה הוא שם התואר, מפני כי בא בה"א הידיעה: האחשתרי. ואולי מקורו בשפת פרס, כי הוספת מלת אחש שהוראתה "שר וגדול„ נמצאה במלות רבות בשפה ההיא.

אחשתרן שם הואר לאיש המיוחד לעבדת לשליחות המלך (אסתר ח', 10) כן יפרש המלה הזאת החכם פירכט, והשם האחשתרי הנזכר בדה"יא (ד, 6) הוא ראיה לדעתו כי הוא שם תואר לאיש ולא למין בהמה הממהרת לרוץ כמו שיבארו המפרשים. "ולפי זה יבואר כי מה שנאמר בפירוש בספרים השניים שהיו נשלחים על ידי האחשתרנים מה שלא נאמר בספרים הראשונים הוא לתת אל הספרים השניים הבאים לבטל את הראשונים תקף ועז משפט מלך, להוציא כל ספק באמתתם, ושעל כן נאמר שהיו נשלחים על ידי האחשתרנים שהיו ידועים לשלוחי המלך ביהוד„ (רשו"פ).

אט, ודרשו אל האלילים ואל האטים (ישעיה י"ט, 3), מין כשוף; העושה מעשה כשפים ממין הזה ידבר בקול נמוך כאלו יצא מבטנו, ובזה יעורר את דמיון השואל במעשה כשפיו ופחד ורעדה יאחזוהו וכל אשר ישמע אז כמצב ההוא יהפך בדמיונו לדברים שהמה למעלה מהטבע. מין כשוף הזה הוא דומה בענינו למעשה אוב (עיין ערכו).

אטד, מין אילן כרך, ממיני הקוצים והברקנים, עלי העץ הזה ופרחיו המה לבנים, וגרגריו שחורים. הוא גדל בארץ מצרים, כוריא וסביבות ירושלים. בכתבי הקודש נמצא מקום ידוע בשם גרן האטד, (בראשית נ, 10), יוכל היות כי נקרא כן בעבור כי במקום הזה נמצאים אילנות רבים ממין הזה. גם הקרטאגים קראו לאילן כרך הנזכר בשם הזה.

אטון הוא מרבדים עשוים מפשתן של מצרים ומפורכמים בטובם, (משלי ז', 16).

אטר שם תואר לאיש השולט בשתי ידיו כן תרגמו השבעים והוא הנכון, ולא כמו שפרשו המפרשים שהוא תואר לאיש שאינו שולט ביד ימינו, כי אם נאמר בבני בנימין שהיו בהם שבע מאות איש בהור אטר יד ימינו (שופטים ג', 15) הלא ליתרון נאמר זה לא לחסרון, מלבד מה שרחוק הדבר שימצאו בשבט אחד מספר רב כזה אנשים בעלי חסרון טבעי אחד, ושעם כל זאת היו כלם קולעים אל השערה. ולהפך יותר ראוי לאמר כי היו גבורים זריזים שולטים בשתי ידים, והיה הדבר הזה מצוי מאוד בבני בנימין שהיו מלמדים שתי ידים למלחמה, ימינם ושמאלם, וראיה לדבר מה שנאמר בבני בנימין הגבורים אשר באו לדוד: והמה בגבורים עוזרי המלחמה נשקי קשת מימינים ומשמאלים (דה"יא י"ב 1-2). ואפשר לאמר שנקרא איש כזה: אטר יד ימינו לפי כשהיו צריכים להתרגל להשתמש ביד השמאלית היו צריכים לקשור את היד הימנית. ובתלמוד (מנחות לז) מוכח כי בימי חכמי המשנה היה השם אטר כולל את השולט בידו השמאלית לבד וגם השולט בשתי ידיו כאחת (הרשו"פ).

אי, השם הזה לבד הוראתו העצמית על ארץ המוקפת סביב ממים יורה לפעמים על הארצות אשר ממערב לארץ ישראל (איירופא) וזה יען כי הבאים מארץ ישראל אל הארצות ההנה יעברו דרך הים התיכון, ובאשר יספר לנו כותב תורתנו מבני יפת, אשר מהם יושבי ארצות איירופא, לאמר: מאלה נפרדו איי הגוים בארצותם וגו' (בראשית י', 5), וגם

הנביא ישעיה אחרי הזכירו בנבואתו על הגאולה את ארצות אשור, מצרים, פתרוס וכו', הנמצאות באזיא ואפריקא, אשר נפוצו שמה בני ישראל, יזכיר גם את ארצות איירופא ויכללן יחד בשם איי הים, והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים (ישעיה י"א), ויען כי רוב ארצות איירופא רחוקות הנה מאד מארץ ישראל, וגויי הארצות האלה עוד לא נודעו בימי קדם אל בני ישראל כגויי ארצות אזיא ואפריקא, לכן ברצות הנביאים לצייר ענין נפלא, אשר יגיע שם תהלתו אל אפסי ארץ ואל המוזרים בעמים, יזכירו לפעמים בשם איים: שמעו איים אלי, והקשיבו לאמים ממרחק (ישעיה מ"ט, 1); שמעו דבר ה' גוים, והגידו באיים ממרחק (ירמיה ל"א, 10) (א"ק).

אֹיֵב, על פי התורה אסור לו לאדם להוציא מכח אל הפועל רגשי שנאה לרעהו, יחשוב האדם בלבו על אחיו מה שיחשוב אבל במעשה יתנהג עמו כאוהב: אם יפגע שור אויבו או חמורו תועה עליו להשיבו לבעליו; אם יראה חמור שונאו רובץ תחת משאו עליו לעזור לו להעמידו על רגליו (שמות כ"ג, 4-5), אבל הדבר הזה תדרוש התורה אך מאיש פרטי ביחוס אל איש פרטי אחר, אולם במה שנוגע לכלל האומה לא ידעה רחם, כי רוח לאומי נחשבת אצלה למדרגה היותר גבוהה בדרכי המוסר, מדרגה שאין למעלה ממנה, ולזאת נמצא על כל שעל וצעד בכתבי הקדש, כי עם אויבי העם כלו התנהגו באכזריות גדולה והמית כולם, מהכנענים לא השאירו בחיים כל נשמה (יהושע י', 40). דמואבים מדד דוד בחבל: שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות, (ש"ב ח', 2), מפני כי אויבים כאלה היו מסוכנים מאד לכלל האומה ולרוחה, ולזאת אויבי ישראל נקראים גם כן אויבי ה': קומה ה' ויפוצו אויביך (במדבר י', 35).

1) **אַיָּה** (Kite) מן עוף טמא ממעופות הדורסים (ויקרא י"א, 14). העוף הזה יצטיין בחזק חוש הראות, כנפיו ארוכים וחזקים ובקל יוכל להתנשא למעלה גבוה מאד, למען יהיה ביכלתו להביט על ארץ רבה להמציא לו טרפו, אשר יבחר לו מעופות הקטנים, העכברים או הדגים. ובתלמוד (חולין ס"ג:) נאמר על אדות העוף הזה כדברים האלה: ראה זו איה ולמה נקרא שמה ראה שרואה ביותר, וכן הוא אומר: נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה (איוב כ"ח). תנא (איה) עומדת בבבל ורואה נבלה בארץ ישראל (גוזמא קתני).

2) **איה** בן צבעון אחיו של ענה אשר מצא את הימים במדבר (בראשית ל"ו, 24) מן השם הזה נראה כי המנהג לקרוא את האדם בשמות החיות והעופות הוא מנהג קדום מאד, (עיין איה 1).

3) **איה** אבי או אם רצפה פלגש המלך שאול (ש"ב ג, 7).

איוב, שם איש מארץ עוץ אשר על שמו נקרא ספר אחד מכתבי הקדש. — טרם כל עלינו להתבונן בתכן הספר ומהותו, ואחרי כן נדבר על האיש, מקום מולדתו וזמנו.

מימי עולם ושנים קדמוניות היתה נטועה בקרב האנשים הישרים בלבותם האמונה, כי הבורא הוא גם המשגיח על מעשי האדם ותחבולותיו ושופט בצדק: נותן שכר לעושי רצונו ומעניש לעוברי מצותיו, גם כל ספורי כתבי הקדש סובבים על הציר הזה. אבל כאשר החלו להתבונן בעולם המעשה וראו על כל צעד וצעד מקרים ומעשים בכל יום מתנגדים להכלל הזה, ראו כי „יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים, ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים" (קהלת ח', 14), ויען כי האמונה בהשגחת הבורא ובצדקת דרכיו היתה חזקה מאד בקרבם, לכן השתדלו למצוא פשרה בין שני הדברים האלה הסותרים ומתנגדים זה לזה, והסכימו לאמר: כי הרשעים אם יצליחו לפעמים על דרכם אבל סוף כל סוף כחציר ימלו וכירק דשא יבולון, אבל הצדיקים אם יסבלו לפעמים מידי הזמן הבוגד לא יתיאשו ממוב כי יש תקוה לאחריתם (תהלים ל"ז ובהרבה מקומות). אבל גם הפשרה הזאת לא הרגיעה נפש המסתפק, כי עוד השאלה במקומה

עומדת: מדוע יסבול הצדיק שלא עשה שום עול אף מעט באיזה זמן מן הזמנים, ומדוע יתענג הרשע על כל טוב אם לא עשה מעולם דבר טוב אחד? איה שופט צדק אשר יעשה מעשים בלתי צודקים כאלה, להרע לעושי טוב ולהטיב לעושי רע? השאלה הזאת הניע את לבב המאמינים בהשגחת הבורא ובצדקת דרכיו לחשוב מחשבות ולמצוא דרך אחרת בהתרת שאלת „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו“, הקרו ומצאו כי חפץ הבורא בזה להדריך את האדם בדרך הטוב ולחנכו כי יעשה טוב לא למען קבלת השכר ולא מיראת העונש כי אם מאהבת הטוב ומשנאת הרע, הן אמת כי לפעמים יעניש ה׳ לעושי רע כרשעתם ויגמול לעושי טוב כצדקתם, אבל עיקר הכונה בהנהגת הבורא היא השתלמות מין האנושי לחנך את האדם ולהדריכו במסלה העולה למעלה בדרכי ההשתלמות, ולזאת ייכר לפעמים את האדם אשר לא עשה כל עול למען הרגילו לתקן מעשיו ולעשותו הזק מצור, והיה כי תקראנה אותו צרות רבות ורעות לא יתיאש ולא יקוץ בהיין תחת סבל משא הענוים, כאשר יעשה האדם עם בנו האהוב לו ברצותו לחנכו בדרך הטוב ושלא יפול במהמורות היאוש בעת הרע, כאמור: כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהיך מיכרך (דברים ה׳, 5), ובדבר הזה יתנהג הבורא עם האדם כאשר יתנהג עם שאר ברואיו ועם כל יצורי הטבע כי כלם הולכים קדימה ומשתלמים לאט לאט, לוהמים בעד קיומם ובמלחמתם זאת רבים נכחדים ונשמדים, אך החזקים שבהם, הם המה שהורגלו במלחמה לסבול והתחזקו וקמו אחרי נפלם, אך אלה עמדו לארך ימים. על הציר הזה סובב הולך ספר „איוב“.

בראש הספר יספר מחברו מאיש אחד מארץ עוץ איוב שמו. האיש הזה היה צדיק תמים בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, וה׳ ברכו בהון ועושר בבנים ובבנות, אבל בהשתדלות השטן המקטרג נכה אותו ה׳ והנה נהפך עליו פתאם הגלגל כי שללו ממנו את כל הונו ירבושו, וגם בניו ובנותיו מתו כלם ברגע אחד מרוח סועה וסער, איוב עמד בנסיונו ולא נתן תפלה לאלהים, אבל השטן לא אמר די לצרותיו וענויו של איוב, ועמד וקטרג על האיש הישר הזה שנית ולא זז ממקומו עד אשר קבל הרשיון מה׳ לנכותו עוד, ויך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו, אבל גם אז לא הסיר איוב תמתו ממנו ולא חטא לאלהים. ויהי כאשר באה השמועה הנוראה הזאת אל שלשת רעיו, אליפז התמני, בלדד השוחי וצופר הנעמתי, ויבואו אליו לנוד לו ולנחמו, אבל בראותם המהפכה הנוראה לא יכלו יפתחו פה ולנחמו כי גדול הכאב מאד, וישבו אתו לארץ שבעת ימים ושבעת לילות ואין דובר אליו דבר (איוב א-ג). אחרי הפתיחה הזאת ישים המחבר דברו בפי איוב ושלשת רעיו, איוב בדעתו כי מעולם לא עשה כל עול, החל לכחש בהשגחת הבורא והחליט כי הארץ עם כל צבאותיה נתנו בידי המקרה ולזאת יסבול לפעמים הצדיק אם גם לא חמס עשה ולהרשע יהילו דרכיו בכל עת אם גם עדיין עומד במרדו, ולעומתו רעיו המחזיקים באמונתם כי הבורא משגיח על ברואיו ושופטם בצדק החליטו כי היסורים שהגיעו את איוב באו לו בגלל חטאתיו ופשעיו שעשה בסתר כי אין יסורים בלא עון. איוב בראותו כי אין לאל ידו להוכיח צדקתו לעין השמש, כי הנסתרות באמת גלויות אך לה׳ החל להרוס אמונתם בהשגחת הבורא ובמשפטיו על ידי שלות הרשעים, כי בזה הלא הסתירה גלויה, כי אם נראה שאדם הנודע ברשעתו יצליח בכל מעשיו, הלא אז יפול כל בנין המאמינים. רעיו המתוכחים מצאו גם לשאלתו זאת מענה, ואמרו כי אושר הרשע והצלחתו המה אך כצל עובר ולא יעמדו לארך ימים, אולם הצדיק אם יפול בידי פגעי הזמן, יקום מיד ויתערה כאזרח רענן, ויען כי המאורעות בעולם המעשה פעם יחזקו ידי המאמינים ופעם יטו לצד הכופרים לכן נשארו המתוכחים על נקודת מצבם שעמדו עליה בהתחלת הויכוח, והשאלה הידועה „מפני מה צדיק ורע לו רשע וטוב לו“ נשארה כמקדם בלא פתרון (עיין איוב מן קאפ׳ ג׳ עד קאפ׳ ל״ב). לזאת למען התר השאלה הנכבדת הזאת הביא מחבר הספר „פנים חדשות“, הוא

איש צעיר לימים, אליהוא בן ברכאל הבוזי. עד כה לא התערב בהויכוח, כי אין זה מדרך המוכר של הקדמונים וביחוד בארצות הקדם, כי איש צעיר לימים יחוה דעו בין אנשים ישישים, אבל בראותו כי אין מענה בפי רעי איוב, ובגלל זאת זה האחרון השב את עצמו צדיק במשפטו, לכן נטל מהם רשות והתחיל לפתור את השאלה באופן אחר, והוא כי לפעמים יביא ה׳ יסורים על איש צדיק לא בעבור חטאיו ופשעיו כי אם לנסותו ולהרגילו לשאת ולסבול פגעי הזמן ולעשותו חזק כצור למען לא יכשל בלכתו במסלה העולה במדרגת ההשתלמות כאשר זכרנו למעלה, ויתרגל לאהוב את הטוב בעבור שהוא טוב ולא מתקותו לקבל שכר, ולמנוע מעשות רע בעבור שהוא רע לא מיראתו את העונש, וזה תכלית האדם, אך קצרה בינת אדם לדעת מדוע בחר הבורא דרך כזה להביא את האדם להשתלמותו ולא דרך אחרת, כי אם קשה לאדם להבין את הבריאה, איך יעיז לדעת את כונת ומחשבת הבורא ולדעת דרכיו בזה? (עיין מו״נ ח״א פ׳ ל״ו בפירושו על הפסוק וראית את אחורי ופני לא יראו). גם בכל יצורי הבריאה ימצא המתבונן תכלית נפלאה, ואם לפעמים לא יבין התכלית באיזה מהנבראים הוא אך מקוצר השגת המתבונן, כי באמת קצרה בינת אנוש מהשיג את כל פלאי הטבע המובאים בהפרשיות האחרונות מספר הזה במענה מן הסערה (מן קאפ׳ ל״ח עד קאפ׳ מ״ב).

על דבר הזמן שבו היה איוב הדעות מחולקות לא רק בין החכמים בדורות האחרונים כי אם גם בין רבותינו הקדמונים, וז״ל המ״ר פ׳ וירא: איוב בימי אברהם היה וכו׳, וח״א בימי יעקב, ודינה היתה אשתו, וה״א בימי השבטים, וח״א נולד בירידתן למצרים ומת ביציאתן, וה״א בימי שפוט השופטים היה, וה״א בימי כשדים היה, וה״א בימי מלכת שבא, וה״א בימי אחשורוש, ר׳ יוחנן אמר מעולי גולה היה וישראל היה, ויש מרבותינו אומרים איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב״ב ט״ו). והנראה מכל הדעות הוא כי המחבר לקח לו הגדה ישנה המספרת מאיש אחד הידוע בצדקתו ובתם דרכיו **ובכל זאת הגיעו אליו** צרות רבות ורעות, על ההגדה הזאת יסד את הספר הנפלא הזה המכלכל בתוכו דעות שונות ויתרות שונות להשאלה הידועה „מפני מה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו“. מן הכתוב ביחזקאל (י״ד) יש להוכיח כי באמת הי בזמן מן הזמנים איש ידוע בצדקתו ונודע בשם „איוב“, מן המסופר אדותיו בספר אשר לפנינו נראה כי ההגדה הגבילה זמן היותו בימי האבות כי על זה מורה: מספר שנותיו (200), הנינהג שאבי המשפחה יהיה ג״כ הכהן המקריב קרבנות בעד כל המשפחה; המטבע קשיטה הנזכרת בספר איוב (מ״ב, 11) היתה מטבע מהלכת אך בימי האבות, הכלי זמר המובאים בספר זה תף כנור ועוגב (איוב כ״א, 12. ל א 31), המה מן הקדמונים מאד; בין החיות הביתיות רכוש איוב לא נזכר כלל, וגם לאבותנו הראשונים לא היו סוסים, כל זה מורה באצבע כי ההגדה הגבילה זמנו בימי האבות. מהכן הספר נראה גם כן כי האיש הצדיק הזה היה לא מבני ישראל כי אם מהכידי אומות העולם ואולי עשה זאת המחבר בכונה למען יהיה חפשי בדבריו להביע ככל העולה על רוחו מבלי מתג ורסן אשר תשים תורת משה על המדבר, ולהכלית הזאת לקח גם המתוכחים האחרים לא מבני ישראל כי אם מעמים זולתם והמה לא נשאו על שפתם שם הוי״ה שלא היה נודע להם וגם להאבות לא נודע, והשתמשו בויכוחים אך עם השמות אל, אלהים, שדי. ובנוגע למחברו נכונה השערת ה׳ פיליפזאן, כי הי בזמן ישעיה הנביא, כי מליצת הספר הזה נשגבה מאד ומורה כי נכתבה בזמן אשר השפה היתה כפורחת והגיעה אל המדרגה היותר גבוהה, וזה היה בימי ישעיהו. והדעה הנזכרת בתלמוד (ב״ב) כי משה הוא מחבר ס׳ איוב, היא דעת יחיד כי רבים חולקים עליה כמבואר למעלה. ואולי כוונו בזה לאמר כי ספר כזה המדבר משלות הרשעים ומיסורי הצדיקים ראוי היה להכתב ע״י מחוקק הדת אשר אחד מעיקריה הוא שכר ועונש. ועל היסוד הזה בנויה ההגדה, כי משה היה מחזר על כל אהל ואהל מישראל **ומראה להם ספר**

איוב, ועיין בירושלמי סוטה סוף פרק כשם שהמים.

איזבל בת אתבעל מלך צדון אשת אחאב מלך ישראל. האשה המבשה הזאת הביאה שואה ומשואה על ממלכת ישראל, כי היתה כמות לא ידעה שבעה בשלטונה, ומשלה גם על בעלה ממשלה בלתי מגבלה, וגם אחרי מותו בימי מלוך בניו אחזיה ויורם היתה היא המוציאה והמביאה את כל עניני המלוכה ודברה היה תמיד דבר מלך שלטון. בשנאתה לנביאי ה׳ לא ידעה גבול וקצב כי רדפם באף ובחמה ובקצף גדול ואף את נביאי הבעל כבדה מאד ובמצותה קרא אחאב אישה לארבע מאות והמשים איש לנביאי הבעל והיא אספה אליה ארבע מאות כהני האשרה והיו מאוכלי שלחנה. עצתה בדבר מיתת נבות היזרעאלי היא עצת שר מנחת בלהות, אבל במדה שמדדה, מדדו גם לה, כי בפקודת יהוא השליכוה עבדיה מבעד החלון והסוסים רמסו את גוה ברגליהם, והכלבים לקקו את דמה ואכלו את נבלתה.— רז״ל השוו אותה בין הארבע נשים שנטלו ממשלה בעולם (אסתר רבה ג׳).

איל (The Gazelle). מין צבי הקל ברגליו, קרנותיו מסתעפים ומתפשטים מאד, ונופלים מעל ראשו בכל שנה ושנה, ותחתיהם גדלים חדשים. בתחלת גדולו הוא מכוסה בשער ואחרי כן תפלנה שערותיו ויהיה חלק. האיל מאריך ימים ובנעורותו הוא יפה ואהוב מאד, ועיניו השחורות והיפות מפיקות אהבה וחן, ולזאת המשילה שולמית דודה לעפר האילים (שיר השירים ב׳, 9), ובחפצה להשביע את בנות ירושלים כי לא תעוררנה את האהבה השביע אותנה באילות השדה, היות כמשל האהבה, והאשה האהובה נמשלה לאילה ונקראת אילת אהבים (משלי ה׳ 19). האיל שונא את הנחשים ולזאת אוכל אותם במדה מרובה, והנחשים מצדם משתדלים לנשכם ולהמיתם בארכם בעת שהם ישנים. צמאונם לפעמים חזק מאד ואז יסבלו מזה ענוי גדול. האיל כיתר מיני הצבאים הוא בעל פחדן גדול. האילה תלד בנים בעצב גדול (איוב ל״ט 1–4). בימינו אלה לא נמצא עוד המין הזה בארץ ישראל, אבל בימי קדם היה מצוי מאד שם, ואולי נכחד זכרו מן הארץ הזאת מפני כי בשרו היה אהוב מאד ומתוק לחיך יושביה, והיה עולה על שלחן מלכים (מ״א ה׳, 3).

האילים יתאספו יחד לעדר גדולים ובעבור זה יש בכחם לעמוד נגד החיות הטורפות אשר יארבו לנפשם, כי אז יעמדו רבים בשורה, הזכרים החזקים בראש ואחריהם הנקבות והטף והחלשים באחרונה, ובקרנותיהם החדות יכו את רודפיהם אחור, אבל על פי הרוב לא יסמכו על קרנותיהם ועל מהרם דרך, כי אם ינוסו מאף שונאם הדורש דמם ויבטחו יותר על קלות מרוצתם, אבל לעומת בינת אנוש אין עצה ואין תבונה בהם להסתר, ותמיד יפלו ברשת או בפח אשר יטמון הציד ללכדם, ויען כי השחר מתחמק ועובר כאור הבקר, נקרא בעברית אילת השחר (תהלים כ״ב, 1) ודוגמתו גם בערבית על הלילה הנחפז לנוס מאור השמש.

איל, הזכר במין הכבשים, וחז״ל הגבילו הזמן למתי נקרא איל, ואמרו כי בן שלשה עשר חדש ויום אחד הרי זה איל (פרה א׳, ג׳). הזנב של האיל או האליה הוא רחב ושמן מאד בארצות הקדם, ולזאת קושרים מתחתיו עגלה קטנה להקל על האיל בהלוכו (עיין שבת ה׳ ד׳). בנבואת דניאל (ח׳, ד׳) האיל הוא משל למלכות מדי ופרס (שתי הקרנות), אשר בקרנותיו החזקות ינגח צפונה ונגבה וימה ויכרית מתקוממיו אבל באחרונה יפול שדוד מידי היונים. הקדמונים השתמשו בכלי מלחמה להרוס המבצרים שהיה ידוע להם בשם איל או כרים, הכלי הוא כמין קורה גדולה ועל קצה האחד חתיכת ברזל גדולה כמין ראש איל, והקורה תלויה על שלשלאות של ברזל או חבלים חזקים, ואנשי המלחמה אשר מחוץ לחומה יניעו בחזקה את הקורה והיא תכה בחומה פעם אחר פעם עד אשר תהרס. מתי המציאו כלי מלחמה זה איננו ידוע בצמצום, אחדים ישערו כי עפעאוס היוני המציא כלי משחית זה כאשר צרו היונים על טראיא, ואחרים משערים כי הרומאים המציאו אותו במלחמתם עם הקרתאגים והביאו את העיר

אדיש במצור. אולם יען כי בכה"ק יחזקאל כבר מזכיר את כלי מלחמה הזה (יחזקאל ד', ב', כ"א, 27), לכן הדעת נוטה כי כלי משחית הזה היה ידוע כבר לפני מלחמת הרומאים עם הקארתאגים, כי יחזקאל חי כשלש מאות שנה לפני המלחמה הזאת.

איל פארן, שם מקום אצל הר שעיר, והוא לפי דעת החוקרים החדשים העיר אילת אשר על שפת ים סוף, ונקרא המקום הזה איל בעבור האלים הרבים אשר צמחו שם, עד המקום הזה רדף כדרלעמר והמלכים אשר אתו את החרי ויכהו (בראשית י"ד, 6). ואונקלוס ויב"ע תרגמו איל, מישור, כי במדבר פארן נמצאים הרים הידועים בשם הר פארן, וארץ המישור, והוא הנקרא איל, ואם כן איל פארן אינו שם עיר.

1 **אַיָּלוֹן**, שם עיר, העיר הזאת בעת חלוקת הארץ, נפלה בגורל למטה דן (יהושע י"ט, 42). אבל בני דן לא יכלו להוריש משם את האמרי יושב הארץ, ואף אחרי כן חזקה עליהם יד בני אפרים ולכדוה, ונתנה ביחד עם מגרשיה ללוים ממשפחת בני קהת לשבת בה (דהי"א ו', 57). העיר הזאת נבנתה לעיר מצור על ידי רחבעם מלך יהודה להיות לו למגן ומחסה מחמס צבאות הפלשתים (דהי"ב י"א, 10) בימי אחז מלך יהודה נכבשה על ידי הפלשתים אשר פשטו אז בערי השפלה (שם כ"ח, 18) [מן הכתוב הזה נראה כי אילון היתה קרובה להעיר בית שמש]. לפי עדות הירונימוס עמדה העיר אילון שתי מיל רומית רחוק מן ניקאפאליס, במעלה העולה ירושלימה, והיא הנודעת כיום בשם כפר „יעלה" (לפי דעת ה' ראבנבאן) בין ירושלים והים התיכון, עד אילון רדף שאול את הפלשתים ויעף העם מאד (ש"א י"ד, 31). העיר הזאת עם העמק אשר סביב לה נודעת על ידי צווי יהושע להירח לעמוד בה ולהמתין מלבוא עד אשר ישמיד את חמשת המלכים אשר רדף אחריהם (יהושע י' 12). אגב אורחא נעיר כי הגדות כאלה אשר יצוה איש לצבא השמים להמתין מלבוא עד אשר יקום מאויביו נמצאות גם בין הסינים והמצרים (לפי עדות הערארדט), וגם בספרי הומירוס היוני נמצאת הגדה כזאת; ולשוא יעמלו החוקרים לברר זאת על פי חקי הטבע, כי ההגדות בדמיון יסודם, ואין להם דבר עם הטבע.

2 **אַיָּלוֹן**, עיר בנחלת מטה זבולן, שמה נקבר השופט אילון הזבולני (שופטים י"ב, 12). בספר יהושע לא נזכרת העיר הזאת בין הערים אשר נפלו לנחלה למטה זבולן, ויען כי כלל הוא להחוקרים כי אין עיר בא"י שלא נזכרה בס' יהושע, אם לא שנזכר בפירוש שהעיר הזאת נבנתה אחר כבוש הארץ, לכן יש משערים (ק"מ) כי העיר אילון שבנחלת מטה זבולן היא העיר חנתון הנזכרת ביהושע (י"ט, 14), כי הנתון הוא משרש חנן, והאילה תחונן ותרחם על בניה יותר מכל חיות השדה, כמו שנאמר: כי גם אילת בשדה הידועה באהבתה העזה לבניה ילדה ועזוב כי לא היה דשא (ירמיהו י"ד, 5). וכבר העירונו במקומות אחרים, כי לעיר אחת או לאיש אחד היו לפעמים שמות רבים.

1) **אֵילוֹן**, השופט השנים עשר בישראל. עשר שנים, מן ב"א תשצ"ג, שפט את העם וימת ויקבר באילון בארץ זבולן (שופטים י"ב, 11). כפי הנראה נתן השופט הזה חתיתו על העמים סביבות ישראל ויראו להלחם בם, כי לא נמצא בכה"ק איזה מלחמה בימיו.

2) אילון החתי, בתו עדה היתה לאשה לעשו אחי יעקב, (בראשית ל"ו, 2).

3) אילון בן זבולן בן יעקב (בראשית מ"ו, 14), הוא היה אבי משפחת האלוני (במדבר כ"ו, 26).

4) אילון, שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, 43).

5) אילון, שם הנציב בארץ מטה זבולן בימי שלמה המלך, ומקום משמורתו היה העיר בית חנן או חנתון, ולפי זה לא יחסר עוד נציב אחד שנתקשו בזה המפרשים (עיין מ"א ד'), וביאור הכתוב (שם) אילון בית חנן הוא אילון אשר בבית חנן, ואילון בזה הוא שם איש ולא שם מקום, (ק"מ).

אלים, שם התחנות השביעית לבני ישראל

כעלותם ממצרים. במקום הזה מצאו שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ויחנו שם (שמות ט"ו, 27), ובעל כ"ע (ב"ה) מוכיח מזה שלא היו ישראל חונים אלא על המים. לדעת חכמים אחרים נמצאת כיום במקום הזה העיר Tor העומדת מול ים-סוף ורחוקה כמהלך יום וחצי מהר סיני; כי בסביבות העיר הזאת יראו הנוסעים עוד היום שתים עשרה עינות מים רחוקות מזו לזו, גם תמרים רבים ימצאו שמה" (א"ק), אולם לפי דעת החכם ברוגש היתה התחנות הזאת בקרבת איון מוסא, צפונה ללבנון ועין, והתעכבו בני ישראל שמה כעשרים יום (הראב"ע) ובחמשה עשר יום לחדש השני כבר היו במדבר סין הוא אלוש (שמות ט"ז, ז). ובעלי האגדה מוצאים במספרים האלו רמזים לקורות ישראל: שנים עשר מבועין כנגד שנים עשר שבטי יעקב, ושבעים תמרים כנגד שבעים זקנים (מכילתא פרשה ויסע משה, א').

אֵילַת, עיר על שפת צפונית מזרחית ללשון ים סוף בארץ אדום. בנסעם במדבר עברו בני ישראל קרוב לעיר הזאת לבוא דרך מדבר מואב (דברים ב', 8). בימי דוד, שכבש את אדום, היתה אילת לאחת מערי ישראל (ש"ב ה', 14). שלמה בחפצו להרבות עשר המדינה עלה מההוף שבינה ובין עציון גבר אניות אופירה להביא משם זהב ועוד דברים יקרי ערך (מ"א ג', 26). מימות שלמה עד יהושפט לא נזכרת העיר הזאת בדברי הימים למלכי יהודה, וזה אות, כי בגלל ההחלקות הממלכה לשתים לא היתה העת ההיא מוכשרת לעניני חוץ. יהושפט נכה להדש הדבר הזה לשלוח אניות תרשישה, אבל לא עלתה בידו, כי נשברו האניות בעציון גבר (מ"א כ"ב, 48). בימי יורם בן יהושפט פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך ומן היום ההוא לא שבו עוד להיות נכנעים תחת עול מלכי יהודה (מ"ב ח', 20). ואף כי אמציה הכה את אדום בגיא מלח עשרת אלפים איש ותפש את הסלע במלחמה, ובנו עזיהו בנה את אילת וישיבה ליהודה אחרי מות אמציה אביו, אבל הנצחון הזה היה לא לארך ימים, כי בימי אחז שבה העיר הזאת לאדומים בעזרת מלך ארם (שם י"ד, 7, ט"ז, 6), וינשל ממנה את היהודים; גם ימים רבים אחרי כן היתה העיר אילת ידועה לעיר רוכלת העמים וסוחרת עם איי הודו, ולזאת רבים רצו ללכדה, ותבא חליפות עברו עליה והיתה לנחלה לארמים, להכשדים, הפרסים, למלכי מצרים מבית תלמי, ואחרי כן גברה עליה יד הרומאים ולכדוה, וכאשר גברה יד הנוצרים היתה מקום מושב הבישוף. במאה הששית לכפה"נ התישבו בה עוד הפעם יהודים רבים שהיו נכנעים תחת עול מושלי רומי. בשנת 630 לכדוה המחמדנים. עוד בימי נוסעי הצלב היתה העיר אילת מפורסמת בכהונה ומרכולתה, אבל מעט מעט ירדה מטה מטה ובעת היא מבצר קטן לתחנות אנשי חיל המורקים וידועה בשם „קאבא", ואך חרבותיה הגדולות תעידנה על רוב עשרה בימים הקדמונים.

אֵמִים, שם עם מן העמים הקדמונים מבני ענק. בימי אברהם ישבו במישור הארץ אשר במזרח הירדן; ובימים ההם בא עליהם כדרלעמר מלך עילם ויכם בשוה קריתים (בראשית י"ד, 5), ואחרי כן גרשום המואבים מנחלת אחוזתם ויירשום וישבו תחתם (דברים ב', 10).

אֵיפָה, שם מדה לזרעונים, מכלכלת בתוכה שלש סאים או עשרה עמרים (שמות ט"ז, 36). לפעמים ישתמש העברי בשם הזה למדה בכלל ויאמר איפת צדק (ויקרא י"ט, 36) תחת מדה נכונה, וכמו שבשם מדה ישתמשו לפעמים לענין הגמול והעונש „מדה כנגד מדה" כן יבוא לפעמים גם השם איפה לכונה הזאת: זאת האיפה היוצאת (זכריה ה', 6), מדת העונש והפורעניות. לפי החקירות ההדשות בענין הזה מדת האיפה שוה אל 1985,77 אינטשעס (צאלל) מעוקבות. החכם מילל מחליט כי מושג המדות והלוקותיהן קבלו כל העמים הנאורים ממזרח שמש עד מבואו מן הבבליים. גם העראדאט מעיד כי היונים קבלו חלוקת היום לשתים עשרה שעות מהבבליים, ובלי ספק לא היו היהודים יוצאים מהכלל הזה.

אִישׁוּת, (Marriage, עהע) מצב האישות

הוא מעולם קנה המדה למוד בו מצב המוסרי של העם כלו, ולזאת נוכל להחליט בצדק כי עם ישראל עמד בראש כל העמים הנאורים הקדמונים במעמדו המוסרי. אם נעמיק חקר בספורי התורה נמצא כי חפץ וכונת נותן התורה היה כי יסתפק איש ישראל באשה אחת ולא יקח לו נשים הרבה, כי אך צלע אחת לקח היוצר מגו האדם לבנות לו אשה, ואז תהיה לעזר לו, אף כי בראשית הבריאה היה נחוץ להאדם יותר מאשה אחת לקיים מה שנאמר לו „ומלאו את הארץ"; רק על למך, שהוא מבני קין הרוצח, יסופר כי לקח לו שתי נשים. אברהם לקח לו את הגר שפחתו לפלגש אך בחפץ ורצון שרה אשתו. יעקב חפץ אך ברחל לבדה ונלכד גם בלאה בערמת לבן חותנו. מהמסופר אדות נשואי יצחק ורבקה נדע כי מנהג אבותינו הראשונים היה כי האב ישתדל למצוא אשה הגונה לבנו, והסכמת אבות הנערה ואחיה היה דבר נחוץ בענין הנשואין, ולזאת היה המנהג לתת מתנות ומגדנות לא לבד להנערה כי אם גם לאביה ולקרוביה (בראשית כ"ד, 50). לפעמים דרשו מאת החתן מוהר אחר תחת כסף וזהב, כאשר מצינו בשאול שבקש מאת דוד מאה פלשתים הרוגים תחת המוהר שהיה עליו לתת לו חלף תתו את מיכל בתו לו לאשה (ש"א י"ח, 22). מתי התחילו לכתוב תנאי הנשואין בספר, כעין הכתובה בימינו, לא נדע אל נכון, אך אחרי גלות עשרת השבטים כבר נשתרבב המנהג הזה, כאשר נראה מהמסופר בספר טוביה (ז, 19). בכתבי הקדש לא נזכר בפירוש אם התערבו הכהנים בעניני הנשואין, אולם מדברי החכם במשלי (ב', 17) האומר על אשה זונה כי שכחה ב ר י ת א ל ה י ה, וכן מדברי הנביא מלאכי (ב', 14) האומר כי ה' ה ע י ד בין האיש ובין אשת נעוריו, נוכל לשפוט בצדק כי עניני הנשואין כבר בימים הקדמונים נחשבו לדבר קדוש. וכן מוכח מדברי יחזקאל שאמר: „ואפרש כנפי עליך... ואשבע לך", שמזה נראה גם כן שהשביעו את האיש בעת הנשואין לבלי יבגוד באשתו.

קודם הנשואין היה המנהג לארש את הנערה ואז היתה נחשבת לאשת איש לכל דבר. המנהג הזה כפי הנראה היה נהוג באומה כבר לפני משה, כי הוא ידבר מזה כמדבר ידוע ומפורסם, אבל בימי יעקב לא נשתרבב עוד המנהג הזה, כי לולא זאת לא היה יכול לבן לרמות את יעקב בעת הנשואין לתת לו את לאה תחת רחל אהובתו. באיזה מעשה היתה הנערה נחשבת לארוסה? בימים הקדמונים על ידי המהר שנתן המארס לאבי הנערה שהוא לפי דעת הרמב"ם הלכות נערה בתולה (פ"א ה"א) חמשים שקל כסף, אבל בימי חכמי המשנה היתה הנערה לארוסה ע"י הכסף שנתן לה לשם קדושין; קנין האשה על ידי שטר הוא ג"כ מנהג קדום מאד כי כבר נזכר מזה בספר טוביה (ז, 19). ובדבר הזה נבדלו בני ישראל מיתר העמים, כי ביניהם האשה לא היתה נחשבת לאשת איש, כל עוד לא בא עליה הבעל, כמבואר בכמה מקומות בתלמוד, אולם לפי מנהג אבותינו לא התקשרו בקשר הנשואין טרם עברו שנים עשר חדש מיום האירוסין (כתובות נ"ז:), כי במשך זמן כזה יכלו הארוס והארוסה להתחקה על שרשי תכונת רוחם ולדעת המעלות והחסרונות של כל אחד מהם, ועל ידי זה ידעו אם יכלו לחיות ביחד חיי שלום ושלוה, ואם מצאו מגרעות זה בזה הלא טוב להם להפרד טרם הנשואין, למען תשאר היא בבתוליה כמקדם, וגם לא ילדו בנים ובנות לבהלה. ויען כי הדבר הזה הוא מהעניינים הנחוצים מאד לטהרת המשפחה, לכן עשה החוק את המארס חפשי מעבודת הצבא, החוב היותר קדוש בעיני העם, בהמשך הזמן שמן האירוסין עד הנשואין (דברים כ'). על ידי קשר הנשואין יצאה האשה מרשות אביה וממשפחתו ונכנסה לרשות הבעל ולמשפחתו, וכל כך היה חזק בעיני העם הקשר הזה, עד שגם אחרי מות בעלה עוד לא נתקו לגמרי מוסרות הנשואין ואחד מאחי הבעל או קרוביו היה מחויב לקחת את האלמנה לו לאשה, ואם לא עשה כן היה שמו לשמצה בישראל, האלמנה שלפה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו ומאז והלאה קראו אותו בבזיון „חלוץ הנעל" (דברים כ"ח).

מצב האשה היהודיה בביתה ומשפחתה בימים הקדמונים היה גבוה לעמת מצב האשה בין עמים אחרים בימים ההם. הבעל בבואו בברית הנשואין עם אשתו, לבד שהיה מחוייב לתת לה כל מחסוריה באין נגרע דבר (שמות כ״א, 10), היה מחוייב גם כן לכבדה ולהוקיר את שמה ואם הוציא עליה שם רע קבל ענשו על פי החק (דברים כ״ב, 18, 19) ממשלת האב על בניו היתה מגבלת בחפץ ודעת האשה; והאב לא היה יכול לענוש את בנו הסורר ומורה או למכרו אל השופט בלי הסכמת אשתו, אם הבן הכסיל (שם כ״א, 18, 20). האלמנה היתה עומדת ברשות עצמה, וגם לאביה לא היתה עוד ממשלה עליה, כנראה מחקי הנדרים (במדבר ל, 10). ענין הגירושין היה נהוג באומה כבר לפני משה, המדבר מזה (דברים כ״ד, 1) כמדבר ידוע, ומזכיר זאת אך בשביל החק החדש שנתן לעמו. וזה שיעור הכתובים (שם): כי יקח איש אשה, והיה אם לא תמצא חן בעיניו.... וכתב לה ספר כריתות .... ושלחה מביתו.... והיתה לאיש אחר, ושנאה האיש האחרון.... ושלחה מביתו.... (אז, והוא הדבר החדש) לא יוכל בעלה הראשון.... לשוב לקחתה אחרי אשר הטמאה, כי תועבה הוא לפני ה׳ ולא תחטיא את הארץ.... ומזה נראה ג״כ כי כבר קודם היה מגרשים העברים את הנשים בספר כריתות *) ולעמת זה נמצא בעמים אחרים כי לא השתמשו בספר כריתות, ואף אם שלחה הבעל מביתו לבלי שוב אליו עוד היתה מותרת לכל אדם, כן היו מחקי הרומאים וכן הוא חקי הסינים (חינעזער) גם היום. ולזאת מצאנו כי הרומאים

*) מזה נראה גם כן כי העברים היו עם הספר כבר קודם מתן תורה (ע״ע א״ב) ולהנם יאשימו אותנו שונאינו ומנדינו לאמר כי בימי משה היה עם ישראל פרוע לשמצה, נעדר מכל ידיעה, ולזאת נתן להם חקים לא טובים וביניהם גם חקי הגירושין. ואם נאמר אשרי העם שמשה הוא מנהיגו, נוכל בצדק גם כן לאמר אשרי למנהיג העומד בראש עם חכם ונבון כזה, וראוים המה זה לזה.

שהתנגדו לכל חק ולכל מנהג ישראל גזרו על הגיטין (כתובות פ״ט, גיטין ס״ד) אף שע״פ הדין כתבו היהודים גיטי נשים גם בלשון יונית (או רומית) כמבואר במשנה גיטין פ״ט. גם האב בין העמים היה יכול לקחת את בתו מבעלה ולתתה לאיש אחר אשר ישר בעיניו אף נגד רצון הבעל, כן עשה פטאלאמעוס פילאמעטער, שלקח את בתו קלעאפאטרא מחתנו אלכסנדר ונתנה לדמיטריוס (יאזעפוס, קדמוניות, ספר 13, קאפ׳ 4). הן אמת כי גם שאול עשה כן לדוד שלקח ממנו את אשתו מיכל ונתנה לפלטי בן ליש (ש״א כ״ה, 44) אבל זה היה נגד החק והמנהג, כי בעלי הזרוע בישראל לא שמרו את חקי אבותיהם ועשו כמעשה העמים בעת שהשעה היתה צריכה לכך.

מצב הגרושה כפי הנראה היה רע ביותר ממצב האלמנה, כי על האלמנה סכך החק בכנפיו, וצוה להעניק לה מכל הדברים הנחוצים למען לא תסבול חרפת רעב, והגרושה היתה נעזבת למקרי הזמן ופגעיו, באין מרחם עליה. האלמנה היתה יכולה להנשא לכהן, אבל לא גרושה, כי היא עמדה במדרגה אחת עם זונה וחללה (ויקרא כ״א, 7). מזה נראה ברור גם כן כי בימים הראשונים הסבה לגרש את האשה היתה אך ערות דבר (כדברי בית שמאי), לכן לא היתה דעת הקהל נוהה הימנה, ולזאת אסר החק להחזיר את גרושתו אחרי אשר נתגרשה גם מהבעל השני, שגרשה גם הוא בלי ספק בגלל ערות דבר שמצא בה, כאשר נתן הטעם לזה „אחרי אשר הטמאה“, ואם אסר החק לבעל להחזיר גרושתו אף אחרי מיתת הבעל השני הוא למען לא יבוא העם שאינו יודע להבחין טעם הדבר, לידי מכשול, ולכן לא פליג. וזה הדבר שהחמירה התורה כל כך בענין הזה, וקראה אותו „תועבה“, והוסיפה לאמר „ולא תחטיא הארץ....“ מפני כי התפשטות דברים מכוערים כאלה בין העם תהרוס יסודי המוסר ומשחתת את כל הארץ. מצב הנשים בחברה המדינית היה שוה בענינים רבים למצב האנשים. בכתוב נמצא פעמים רבות דברים כאלה: „איש או אשה

"כי יעשו", שמזה למדו חז"ל לאמר: השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. ואף בעשית המצות היו לפעמים כיוצא מכלל זה ופטרון מלעשות מצות שהזמן גרמא, מפני חובותיהן בהנהגת הבית ובחנוך הבנים אי אפשר להן לקיום המצות במועדן ובזמנן. ואם יעבר זמנו הלא בטלה המצוה.

בכתוב לא נזכר בפירוש אם קבלה האלמנה איזה חלק מנכסי בעלה אחרי מותו, כענין כסף הכתובה, אבל מדברי בועז שאמר: „ביום קנותך השדה מיד נעמי ומיד רות המואביה אשת המת", ומדברו לזקנים: „עדים אתם היום כי קניתי את כל אשר לאלימלך ואת כל אשר לכליון ומחלון מיד נעמי (רות ד, 5, 9), נוכל לשער כי ענין הכתובה הוא דבר קדום מאד, כי אם לא כן, הלא מחקי התורה אין האשה יורשת את בעלה, ומאין היה לנעמי הכח והעוז למכור נכסי בעל המת? אם לא שנאמר כי בגלל הכתובה שהיה לה על בעלה היה לה הכח למכור נכסיו. וכן נראה ממה שנאמר בתלמוד (כתובות פ"ב) בראשונה היו כותבין לבתולה מאתים ולאלמנה מנה. . . . עד שבא שמעון בן שטח ותיקן: כל נכסיו אחראין לכתובה וכו', שמזה נראה ברור כי כבר קודם שמעון בן שטח היה נהוג ענין הכתובה, ותקנתו שתהיה הכתובה לחוב על בעלה ותגבה אותה מנכסיו היא כענין שאמרו שכחו וחזרו ויסדו.

איש בשת, בן שאול המלך. הוא לבדו נשאר בחיים אחרי מות אביו במלחמתו עם הפלשתים בהרי גלבוע, כי אחיו כלם נפלו מות גבורים במלחמה ההיא ביחד עם אביהם המלך. בדהי"א (ח', 33, 6, 39) נקרא בשם אשבעל. ויוכל היות כי החרדים אשר נזהרו מלבטא בשפתם שם הבעל, לבלי יעברו על האזהרה „ושם אלהים אחרים לא תזכירו" (שמות כ"ג, 13) החליפו בעל בבשת והכנו את שמו מן אשבעל לאיש בשת. גם ירובעל הוא גדעון נקרא בשם אחר (ש"ב י"א 21) ירבשת, ומריב בעל בן יונתן (דהי"א ח' 34) הוא מפיבשת בן יונתן. איש בשת היה רפה רוח וחסר אונים; איש כזה לא יצלח למלוכה, ועלה על כסא אביו אך בעזרת אבנר דודו, גבור ושר צבא בשאול, שהביאהו מחנימה, ושם המליכוהו עליהם עשרה שבטי ישראל, כי שבטי יהודה ובנימין היו אחרי דוד: אבל המלך החסר אונים הזה לא ארך ימים על ממלכתו, ואך שתי שנים מלך על ישראל כי מהר סר צל אבנר מעליו בגלל אשר פגע בכבודו לחשדהו כי נגע על רצפה בת איה פלגש שאול אביו (ע"ע אבנר), ואז היה דבר אבנר אל כל ישראל להמליך את דוד עליהם, ונשאר איש בשת בלי משען ומשענה ונהרג על ידי שני שרים מעבדיו רכב ובענה, אשר חשבו למצוא על ידי זה חן בעיני דוד. אבל זה האחרון השיב גמולם בראשם ויצוה להמיתם. (ש"ב, ב, ג, ד).— בהשבון השנים של מלכות איש בשת כבר הרגישו הכותבים הקדמונים מבוכה. כי לפי המבואר בכתוב מלך איש בשת על ישראל אך שתי שנים, והימים אשר מלך דוד בחברון על יהודה לבדה היו שבע שנים וששה חדשים (ש"ב, ב, 10, ה, 5) ואם כן מי מלך על ישראל בהמשך חמשת השנים ומחצה הנותרות ממלוכת איש בשת עד אשר משחו כל ישראל את דוד עליהם למלך? בעל ס"ע (פ' י"ג) מחליט מזה לאמר: נמצאת מלכות ישראל בטלה חמש שנים. אבל עוד הדבר מוטל בספק: אם החמש שנים הבטלות היו אחר מות שאול או אחר מיתת איש בשת. לפי דעת רש"י (סנהדרין כ.) המליכו את איש בשת חמש שנים אחר מות שאול ומלך שתי שנים, וחצי שנה אחרי מות איש בשת המליכו את דוד על ישראל, אבל התוס' כתבו שהמליכו את איש בשת חצי שנה אחר מות שאול ומלך שתי שנים ואחרי מותו היו ישראל בלא מלך חמש שנים עד שמלך דוד. השכל הישר נוטה לדעת התוס', כי קשה להאמין שתשאר מלכות ישראל בטלה חמש שנים בעוד אשר איש בשת בן שאול היה חי, ואבנר שדבריו היו נשמעים לכל ישראל, היה יוצא ונכנס לפניהם, והוא הלא היה העמוד התיכון אשר בית שאול נשען עליו. אולם להרלב"ג דעת אחרת בזה. לדעתו נתמשכה מלוכת איש

בשת כשבע שנים, ומה שנאמר אצל איש בשת: "ושתי שנים מלך" הכונה אחרי אשר מלך שתי שנים בשלות החלה המלחמה בין בני ישראל ובני יהודה. כיוצא בזה נאמר בשאול: בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל (ש"א י"ג, ל) עיין פירושם של המפרשים.

איש הוד, בן המולכת (דהי"א ז, 18) הלא היא מעכה אחותו של מכיר בן מנשה שמלכה בעיר אבל, הנקראת על שמה אבל בית מעכה (ע"ע). המתרגמים אינם מעתיקים מלת המולכת, כי יחשבוה לשם עצם פרטי, אבל הוא דבר זר כי יבוא שם עצם פרטי בה"א הידיעה עם דגש חזק לאחריה, שמזה נראה שפתרון המלה הזאת "אשר מלכה" כנאמר למעלה.

איש חיל, זקנו של בניה בן יהוידע (ש"ב כ"ג, 20; דהי"א יא, אבל 22), חז"ל (ברכות י"ח) פירשו את השם הזה כשם תאר, כי כמכו על הכתיב בש"א "איש חי" ודרשו מה שדרשו.

אישי עיין ערך ישי.

איתי (92 בן ריבי מגבע בני בנימין, אחד מגבורי דוד.

1) **איתיאל** בן ישעיה מבני בנימין (נחמיה י"א 7).

2) **איתיאל** שם הכם קדמון, אשר למענו חבר החכם אגור בן יקה את משלי מוכריו (משלי ל, 1) אולם לדעת חכמים יהודים המלה הזאת איננה שם עצם פרטי, כי אם היא מרכבת משתי מלות: „אתי אל" או: „לאיתי אל" ואי אפשר לעמוד על בדבר.

איתמר, הבן הרביעי לאהרן הכהן. מקורות הייו לא נדע מאומה זולת זאת כי הוא היה הממונה על עניני המשכן ופקודתו שמרו משפחות בני מררי ובני גרשון לכתור את המשכן כאשר נכעו ממקום למקום ולהקימו בהניתם במדבר. (שמות ל"ח, 21; במדבר ד' 28) הכהונה הגדולה נתנה למורשה לאלעזר אחיו הגדול ולזרעו אחריו, אולם אחרי פנחס בן אלעזר נטלה מבני אלעזר ונתנה לבני איתמר ועלי היה הראשון מבניו שנתמנה לכהן גדול, ויוצא חלציו שמשו בכהונה גדולה עד אביתר שהסירו שלמה המלך מפקידתו ונתנה לצדוק מבני אלעזר (מ"א ב' 27). מהכתובים לא נדע הסבה מדוע נטלה הכהונה הגדולה אחר פינחס מבני אלעזר ונתנה לבני איתמר, אבל חז"ל חפשו ומצאו כי בגלל השערוריות שהיו בישראל בימי פינחס והוא לא עשה מאומה: לא מיחה בבני אפרים ללחום עם יתר השבטים, לא התיר ליפתה את נדרו ובגלל זה העלה את בתו לעולה, וגם מעשה פלגש בגבעה היה בימיו: באותה שעה נטלה הכהונה הגדולה מבני אלעזר ונתנה לבני איתמר במשך ארבעים ושתים שנה. (ילקוט שמעוני שופטים י"א, כ"ח) בימי דוד כאשר נחלקו הכהנים לארבעה ועשרים בתי אבות משמרות כהונה היו מבני איתמר אך שמונה בתי אבות וששה עשר מן בני אלעזר, כי נמצאו מבני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר (דה"א כ"א 4).

איתן האזרחי, אחד מחכמי ישראל היותר נודעים ומפורסמים בימי דוד ושלמה. כותב ס' מלכים בחפצו לתאר רוחב לב שלמה וחכמתו אמר כי הוא, שלמה, היה חכם יותר גם מאיתן האזרחי (מ"א ה' 11). לפי הנראה היה איתן משבט יהודה, כי בדה"יא (ב, 6) נחשב איתן לבני זרח בן יהודה. ואולי בעבור זה נקרא האזרחי, לאמר מבני זרח (והאלף נוספת). בס' תהלים מיוחס לו מזמור פ"ט. אבל מתכן המזמור נראה ברור כי נתחבר בעת אשר שקעה שמשם של מלכי בית דוד, כי יתאונן המשורר מדוע זנח ה" ומאס את משיחו, את דוד, אשר הבטיחהו על ידי נביאיו הקדושים כי ישמר לו חסדו לעולם, ועתה חלל לארץ נזרו, שם מבצריו מחתה, וכסאו לארץ מגר. בין חז"ל נמצא הדעות מחולקות על אדות האיש הזה: יש מרבותינו אומרים, איתן האזרחי זה אברהם (ב"ב יד) ובס"ע פ' כ' שנינו כי איתן היה מן הנביאים שהתנבאו לישראל במצרים. ויש משערים כי איתן זה הוא אחד עם ידותון המשורר כי פעם יבואו איתן הימן ואסף (דה"יא ט"ו 17) ופעם אסף הימן וידותון (שם כ"ה 1). אבל יתכן כי איתן זה הוא אחר כי

הוא מתיחס למשפחות מררי משבט לוי והוא בן קישי (שם ו' 29.).

איתי בן קישי עיין איתן האזרחי.

איתן בן זמה מבני גרשום בן לוי מאבותיו של יוסף המשורר (דה"יא ו' 27).

אכד שם עיר אחת מארבע הערים בממלכת נמרוד בארץ שנער (בראשית ;10).
חכמים רבים חשבו את השם אכד לשם מדינה, ולא שם עיר, כי בכתובות עתיקות נקראו מלכי בבל ואשור בשם "מלכי כומיר ואכד", המתארים את כל הארצות שהיו תחת שבט המלכים האלה. אבל בימים האחרונים מצאו כי אכד היה גם כן שם עיר כמפורש בכתוב. כן מצאו בשטר מתנה אחד שנתן נבוכדנצר הראשון כי אכד הוא שם עיר והיא חלק מהעיר ספרוים, והיא הנודעת גם כן בשם אגדו, הוא חלק העיר ספרוים אשר נתנו כבוד אלהים לכוכב השחר ועבדו אותו. העיר אכד היתה עיר המלוכה של המלך כרגון הראשון המלך היותר קדום מן מלכי בבל הנודעים כיום שחי בזמן 3800 לפני ספה"נ. בימי כרש עמדה עוד העיר הזאת על תלה. בתלמוד אמרו אכד זו בשכר (יומא י') ובמדרש נקראת העיר הזאת נציבין (ב"ר ל"ז). אבל יען כי ארבע הערים הנזכרות היו קרובות זו לזו והעיר נציבין עמדה רחוק מהן לצד צפון לכן נוטים המבקרים לשער כי נציבין איננה אכד, ואף מפני שבאיזה כתבי יד ישנים היה כתוב אכר תחת אכד, כנראה מן תרגומי הירונימוס, אבולפאראגי ועוד. ויען כי נציבין בראשונה היתה נקראת אכר, לכן אמרו נציבין היא אכד.

1) **אכזיב** שם עיר שנפלה לנחלה למטה אשר, אבל ימים רבים לא יכלו להוריש משם את יושביה הכנענים. בתלמוד נודעת העיר הזאת בשם כזיב (שביעית פ"ו מ"א) ובמשניות שבירושלמי (שם) נקראת גזיב, והיום עומד על תלה כפר קטן עם חרבות רבות הנקרא בפי הערבים זיב. העיר הזאת היתה בנויה על גבעה גבוהה על שפת ים התיכון רחוקה מעכו כעשרה מיל, והיתה יחשבת לגבול הארץ לעניני שביעית וחלה (שם, וחלה פ"ד מ"ח.)

2) **אכזב**, שם עיר בנחלת מטה יהודה בשפלה (יהושע ט"ו 44). היא היתה עיר הגבול של השבט לצד מערב. יוכל היות כי היא היא העיר כזיב הנזכרת בתורה (בראשית ל"ח 5), שמה נולד ליהודה מבת שוע אשתו הבן השלישי שלו שלה. ואולי היא היא הנודעת כיום בשם Kesaba.

אכזריות מדה מגונה בכחות הנפש. כתבי הקודש מגנים מאוד המדה הרעה הזאת. כי המה משתדלים תמיד לעורר בלב האדם רגשי חמלה ורחמים. אבל חז"ל שמצאו גם בדברים היותר רעים שמץ טוב, כאמרם והנה טוב מאד זה המות (ב"ר פ"ט) אומרים כי לפעמים ישתמש האדם לטוב במדה הזאת, ואם נעשה רחמן במקום שהיה ראוי להיות אכזרי, כוף שנעשה אכזרי במקום שהיה ראוי להיות רחמן, כמו שמצינו בשאול שריחם על אגג והביא בזה נזק רב להעם, ואחרי כן הכה לפי חרב את נב עיר הכהנים על לא דבר. יען מה? יען לא ידע להשתמש בכחות נפשו כראוי (קהלת רבתי פ"ז בפסוק אל תהי צדיק הרבה).

אכיש מלך גת. שתי פעמים מצא דוד מפלט לו תחת כנפי המלך הזה כאשר ברח מפני שאול. בפעם הראשונה הכירוהו מיד עבדי אכיש כי הוא הוא אשר הכה חלל את גבורם גלית והפלשתים נסו מן המערכה. ולמען הנצל מידם שנה דוד את טעמו בעיניהם ויתהולל בידם ויתו על דלתות השער ויורד רירו אל זקנו, ואז גער אכיש בעבדיו כי הביאו אליו איש משוגע ויגרשהו וימלט דוד משם אל מערת עדלם (ש"א כ"א 11- 16): בעצה הזאת להנצל מסכנה המריחפת על ידי התהוללת ושינוי הטעם השתמשו גם אנשים גדולים אחרים: המלך האיטאקי אוליסים, התכן הנודע מעטאן, יוניוס ברוטוס ומלך הערבים באכא, גם המה נמלטו מפח יקוש על ידי הוללת ושגעון. כארבע שנים אחרי כן כאשר עמד דוד בראש שש מאות אנשי חיל נס דוד עוד הפעם מחמים רודפו שאול אל אכיש. בפעם הזאת קבלהו אכיש בזרועות אהבה ויתן לו את העיר צקלג למתנה

לשבת בה הוא ואנשיו, וכל כך חזקה אמונת אכיש בדוד, עד כי בקשהו לצאת אתו למלחמה נגד ישראל ,ואך שרי פלשתים מיחו במלך וידרשו מאתו כי ישיב את דוד אל מקומו אשר אשר הפקידו שם, כי יראו פן יהיה להם לשטן במלחמה (שם כ"ז, כ"ט). המלך אכיש נקרא בתהלים מזמור ל"ד בשם הכללי לכל מלכי פלשתים אבימלך. המזמור הזה הוא כעין תודה לה' על אשר עזרו להנצל מכף פלשתים בשנותו את טעמו, ונוסד על פי א"ב, ואך אות ו' יחסר בו, ולעמת זה יבוא בו אות פ' אחר אות ת' , (גם במזמור כ"ה נמצא הסדר הזה). המשורר מתהיל בתהלה: אברכה את ה' בכל עת . . . על אשר הצילו ממגורותיו, ומיעץ לירוא את ה' בכל עת, והולך ומונה המדות אשר הירא את ה' ידבק בהן: לנצור השפתים מדבר מרמה, לעשות אך טוב ולבקש שלום, ויכיים בשכר הצדיקים ובעונש הרשעים. בימי שלמה נזכר כי אל אכיש בן מעכה מלך גת ברחו שני עבדים לשמעי (מ"א ב' 39). אם המלך הזה הוא איש אחר או זה שהיה בימי דוד לא נוכל לעמוד על הדבר.

אכל. מתי היתה עת האכל של סעודת קבע בין היהודים לא נדע בבירור. מן המסופר על אליהו התשבי כי העורבים הביאו להם ובשר בבקר ובערב (מ"א י"ז 6), ועל בעז כי אכל ושתה ויבוא לשכב בלילה בקצה הערמה (רות ג' 7.), קרוב להאמין כי סעודתם היתה בבקר ובערב; כאשר באו האנשים אל אברהם כחם היום, שהוא לעת הצהרים, לא היה מן המוכן באהלו והיה מוכרח להכין בעדם לאכול. ומן יוסף שאמר כי אתי יאכלו האנשים בצהרים (בראשית מ"ג 16.), אין ראיה כי זמן האוכל היה להם באמצע היום, כי יוכל היות שיוסף התנהג כמנהג המצרים. בתלמוד אמרו לא יאכל בשר אלא בלילה: משה קבע להם זמן סעודה בלילה (יומא עה:) כמו שנאמר בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו להם (שמות ט"ז 12). אחרי הסעודה הודו לה' על הסדו שעושה עמהם יתת להם לחם הקם (דברים ה' 10), וגם קודם האכילה ברכוהו, כמו שמצינו בשמואל: כי הוא יברך הזבח ,אחרי כן יאכלו הקרואים" (ש"א ט, 13). בעת הסעודה היה מנהגם לשבת ולאכול: יעקב אמר אל אביו קום נא שבה ואכלה מצידי (בראשית כ"ז 19); במעשה פלגש בגבעה נאמר: וישבו ויאכלו שניהם יחדו (שופטים י"ט 6.), שאול וישב אל הלחם לאכול (ש"א כ' 24). אולם בימי הנביא עמוס נמצא כי נהגו לשכב בעת האכילה, כי בדברי מוסרו אל השאננים בציון והבוטחים בהר שמרון יאמר: השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק (עמוס ו' 4.). בכפות ומזלגות לא השתמשו בעת האכל, כי אם לקחו בידם מן הקערה, ולזאת היה לחובה להם לרחוץ ידיהם קודם האכילה.

בעת המשתה נהגו לשורר ולזמר ולהוד חידות, כאשר יורו על זה הפסוקים: "כחותם ברקת במשבצות זהב, כן קול השיר במשתה ושמחה" (בן סירא ל"ב 6.), "והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם" (ישעיה ה.12), „ויאמר להם שמשון אחודה נא לכם חידה" (שופטים י"ד 12). מקרים רבים בחיים היו להם הסבה להתאסף ולשמוח יחד בסעודת מרעים: ביום הגמל הנער (בראשית כ"א 8.), בעת הנשואין (שם כ"ט 22), כאשר מת אחד מהקרובים (ירמיה ט"ז 7.), בימי בצירת הכרמים (שופטים 9 27) וגזות הצאן (ש"ב י"ג 23.). מדברי הנביא: הוי עטרת גאות שכורי אפרים וגו' (ישעיה כ"ח 1.) יש לשער כי מנהגם היה לשום עטרות בראשם בעת המשתה. בישבם אל השלחן לאכול לא היו כל המקומות שוים, כי אם היו מקומות פשוטים ומכובדים, שמואל נתן מקום לשאול ולנערו בראש הקרואים (ש"א ט, 22).

מן הבע"ח הראוים לאכילה נאסרו לבני ישראל אלה שאין בהם הסימנים המבוארים בתורה (ויקרא י"א); מן הבהמה כל שאינה מפרסת פרסה ואיננה מעלה גרה; מכל אשר במים המינים שאין להם סנפיר וקשקשת; כל מיני שרץ העוף אסורים, יוצא מהם: ארבה, סלעם, חרגל וחגב. ממיני העופות נאסרו אלה הרשומים בפירוש בתורה (שם). לבד זאת נאסרה לבני ישראל: נבלה וטרפה גם מהמינים

המותרים, גדי מבושל בחלב אמו, אשר מזה הוציאו איסור בשר בחלב, הלב ודם, וגיד הנשה. על דבר הכונה מדוע נאסרו לישראל הדברים הנזכרים ישנן בין הקדמונים דעות שונות. פילון יראה בזה המטרה להרגיל את היהוד' למדות טובות ולהרחיקו ממדות רעות: לזכור תמיד חסדי האל לברואיו (מעלה גרה), להבדיל בין טוב לרע (מפריס פרסה), להתרחק מן תאות נבזות המרומזות לדעתו בכל השרץ השורץ על הארץ. אבל להרמ"בם כונה אחרת בזה. לדעתו נאסרו כל המינים האלו מפני כי המה מסוכנים לחיי האדם ומזיקים לבריאותו. (עיין מו"נ ח"ג פ' מ"ח). יש מהחכמים משערים, כי הכונה באלה האיסורים היתה להבדיל את עם ישראל מיתר העמים ולעשותו לעם סגולה וקדוש. אבל ההשערה הזאת רחוקה היא מהאמת, מפני כי בעלי חיים רבים הנאסרים לבני ישראל נחשבים לטמאים גם להמצרים ולעמים רבים אחרים במערב אזיא. לדעת החכם באהלין ההבדל בין חיות טהורות לטמאות מקורו באמונת הפרסים, המאמינים בשתי רשויות: טוב ורע, אור וחשך, ארמוצד ואהרימן. אבל כל מי שקרא בשום לב את כתבי הקודש לא יסתפק אף רגע ויחליט כי אין בהשערה הזאת אף קורטוב של אמת, כי כל הנביאים השתדלו להרחיק הדעה הכוזבת הזאת מעל לגבול ישראל בתכלית הרוחוק. הרמ"בם, בשמונה פרקים שלו פ' ד', יתן עוד טעם אחר לאיסור הזה, והוא להרגיל את האדם למדת ההסתפקות, ולהרחיקו ממותרות. אבל טעמים כאלו אינם מספיקים לבאר הדבר הזה ביאור נכון ושלם, כי עוד ישארו ספקות וקשיות רבות ועצומות בענין הזה. ולזאת הנכון מכל הטעמים והכונות הנזכרות הוא כי התורה באה בזה לעזור לאדם להתפתח ולהשתלם ולעלות מעלה מעלה בסלם הטבע. ולזאת אסרה עליו להחיות את נפשו בבעלי חיים העומדים במדרגה נמוכה במסלה העולה אל השתלמות, כי האכל הוא האדם. ואם יאכל ממיני הבעלי חיים העומדים על המדרגה התחתונה בסלם הטבע ישקיע בזה את נפשו ויתקרב אל המינים הפחותים האלו בכרות נפשו. ומטעם הזה אסרה התורה אכילת הדם, כי הדם הוא הנפש, ובהביאו אל קרבו הדם תתקרב נפשו אל נפש הב"ח ותתרחק יותר מהמקור העליון. וענין איסור בישול גדי בחלב אמו הוא מפני כי בזה ילעג האדם לחקי הטבע, כי החלב נועד מאת הטבע להחיות את נפש הנולד ולגדלו, והוא ישתמש בו לכלותו ולטרדו מן העולם, והתורה חפצה כי האדם יכבד את חקי הטבע, כי המה חקי אלהים ותורותיו.

אֻכָּל שם חכם קדמון (לדעת מפרשים אחדים) ונזכר בספר משלי (ל 1).

אכר, עובד אדמה. בתורה ובנביאים ראשונים לא נמצא השם הזה לעובד אדמה ואך בספרי הנביאים אחרונים (ישעיה ס"א 5; ירמיה י"ד 4; עמוס ה, 16; יואל א 11) נפגשהו; וטעם הדבר לדעתנו הוא, מפני כי בימים הראשונים היו כמעט כל העם עובדי אדמה, גם המלך הראשון שאול גם אחר אשר נבחר למלוכה הלך אחרי הבקר לחרוש ולשדד אדמתו, לכן לא היה מפלגה מיוחדה בשם אכרים. ואך בהמשך הימים, כאשר פרץ המסחר בארץ ובעלי ההון מאסו בעבודה ויאהבו תענוגות בשרים, אז נבדלו עובדי האדמה מיתר העם ונהיו למפלגה מיוחדה ידועה בשם מיוחד „אכרים." להמפלגה הזאת נחשבו גם אלה עובדי אדמה שלא היה להם אחזה בארץ וחרשו וזרעו וקצרו בשדות אחרים בשכר. על עזיהו יסופר כי היה אוהב אדמה והיה לו א כ ר י ם וכורמים רבים בהרים ובכרמל (דה"יב כ"ו 10). הנביא בחפצו לתאר מצב האומה והצלחתה בעתיד יבטיח כי אז יהיו בני נכר האכרים עובדי אדמה (ישעיה ס"א 5). (ע"ע עבודת האדמה).

אכשף שם עיר מקום מושב מלך אחד מל"א מלכים שכבש יהושע. (יהושע י"א 1). העיר הזאת היתה לנחלה למטה אשר (שם י"ט 25). יש מן החכמים משערים כי אכשף היא עכו, כי בין ערי שבט אש· בס' יהושע לא נזכרת עכו, ומן שופטים א 31 נראה ברור כי עכו היתה אחת מערי השבט הזה. אבל לדעת רוב החוקרים היא עיר אחרת שעמדה על שפת נהר Eleutherus ממזרח לעיר

צור, ובימי הירונימוס עוד עמדה על תלה ונקראת אז בשם Chasale.

אֵל. על דבר השם הזה לשם אלהות רבו החקירות והדרישות. המבקרים החדשים יאמרו כי השם הזה שאול הוא להעברים מעמים אחרים יוצאי חלצי שם. האשורים והבבלים כנו את אלהיהם בשם „אלו“, בקרתגא בת צור קראו לאלהיהם „אל“, ומזה החליטו כי אל אלהי העברים הקדמונים היה גם אלהי הכנענים. אבל הראיות האלה חלושות הנה מאד, כי מזה נוכל להוכיח אך זאת כי שפה אחת ודברים אחדים היו להעברים עם הבבלים האשורים והכנענים ובשפה הזאת קראו למושג אלהות בשם „אל.“ ובאמת השם הזה הוא אך שם התאר לאלהים ומורה על יכלת וגבורה, ולזאת הונח גם לתאר דברים אחרים בעלי חזק וגבורה „ארזי אל“ (תהלים פ׳ 11.) „הררי אל“ (שם ל״ו 7.), כי אך שם הו״ה מורה עצמות הבורא, ושמותיו האחרים המה אך כנוים ותארים. ויפה אמרו בפרקי דר״א: „עד שלא נברא העולם היה הקב״ה ושמו בלבד“, ואך אחר שנברא העולם התחילו לתארו ולכנותו בשמות לפי ידיעת בני האדם אותו על פי מחזות הטבע ופעולותיו בעולם (עיין מו״נ ח״א פ׳ ס׳), גם בתלמוד אמרו על הפסוק ה׳ ה׳ אֵל רחום וחנון (שמות ל״ד 6.): „אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא אחר שיחטא האדם“, (ר״ה יז:), שכונתם בזה כי השם הו״ה מורה על עצמות הבורא שאיננו סובל שום שינוי, ואך הכנוים הבאים אחרי כן המה תארים לו לפי פעולותיו בעולם: בעת נראה כחו וגבורתו נכנהו בשם „אל“, וכאשר ישפיע חסדיו המרובים על ברואיו נכנהו בשם רחום וחנון.

אֵלָא, שם איש משבט בנימין. בנו שמעי היה הנציב למלך שלמה בארץ בנימין (מ״א, ד . 18).

אלגביש, אבני אלגביש הנזכרים ביחזקאל (י״ג, 11. 13 ; ל״ח, 22) ענינם אחד עם אבני ברד הנזכרים ביהושע (י׳ 11.). הסופרים הקדמונים (Livius, Dio Kassius) וגם סופרים רבים אחרהם יספרו מאבני ברד כאלה שנפלו מן השמים והסבו הרג רב והיזיקות ליושבי הארץ אשר נפלו שמה. בסוף ימי ממלכת מלך רומי טיללוס הֹאסטיליוס נפלו ברומא אבני ברד גדולות מאד (Liv. I 31); בשנת 1103 נפלו בווירצבורג אבנים גדולות מן השמים, וכל כך היה גדול משקלן, שבאשר חלקו אותן לארבעה חלקים לא יכלו ארבעה אנשים לשאת ולסבול אף חלק אחד מהם.

אלגומים מין עץ יקר מאד. העץ הזה הביא אני חירם מלך צר לשלמה והוא עשה ממנו מסעד לביתו ולבית ה׳, וגם מיני כלי זמר ושיר (מ״א י׳ 11, 12.) רבו הדעות על דבר מין עץ הזה. בתלמוד נקרא תולענא מפני שמראהו וצבעו אדום כתולע (שבת ק״י:) וגם כן הוא העץ הנקרא „Sandelholz“, והיא גם דעת הר״דק (דה״ב ב׳ 8). אולם לדעת רש״י הוא קאראללען (ר״ה כ״ג׳), אבל מעולם לא שמענו כי יעשו כלי זמר ושיר ממין הזה, לכן הדעת נוטה לפירוש הר״דק. גם חכמי האמות נחלקו בדעותיהם על דבר העץ הזה ואי אפשר לעמוד על הדבר. העץ הזה פעם נקרא אלגום (דה״ב, ב׳ 7.) ופעם אלמוג (מ״א י׳ 11, 12).

אלדד ומידד, היו מן השבעים זקנים, אשר נבחרו לעזור למשה בהנהגת העם ולשאת אתו במשאם. כאשר נאספו הזקנים האלה סביבות אהל מועד נחה עליהם רוח הנבואה ויתנבאו, ואך שנים מהם, אלדד ומידד לא באו אל האהל (מאיזה סבה לא ידענו וח״זל אמרו מפני כי לא חשבו עצמם ראוים לאותה גדולה (סנהדרין י״ז), כי אם נשארו במחנה ושם נבאו. כאשר נודע הדבר ליהושע בן נון, קנא למשה ויאמר: אדוני משה כלאם. אבל משה השיבו: „המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה׳ נביאים! מדוע קנא יהושע למשה כאשר נתנבאו אלדד ומידד ולא קנא לו כאשר נבאו יתר הזקנים, הלא בכתוב מפורש כי כלם התנבאו? חז״ל אמרו מפני שהתנבאו ואמרו: משה מת ויהושע מכניס (שם). אבל אין זה אלא דברי נביאות, כי בכתוב אין אף רמז קל מזה. לדעתנו קנאת יהושע היתה מפני כי אלדד ומידד לא באו אל [illegible] ה׳ שוכן תמיד ובקל תוכל

השכינה להיות שורה על אנשים בעלי מדות דעה והשכל, כי אם נ ש א ר ו ב מ ח נ ה, ושמה התנבאו, מדרגה שזכה אליה עד כה אך איש האלהים כמשה שתהא השכינה שורה עליו בכל מקום ובכל עת ובכל שעה, ולזאת קנא הושע למשה ואמר: אלדד ומידד מ ת נ ב א י ם ב מ ח נ ה, ובזה המה מעמידים עצמם במדרגת משה. לדעת חז"ל (במדבר רבה ג׳) האריכו אלדד ומידד ימים מאד והיו מן הזקנים ששפטו את ישראל אחר מות יהושע. לדעתם (שם י"ג) אלדד הוא אלידד בן ככלון ממטה בנימין ומידד הוא קמואל בן שפטן ממטה אפרים, והמה מן השנים עשר נשיאים אשר עזרו ליהושע ואלעזר הכהן לחלק את הארץ לשבטים (במדבר ל"ד).

אלדעה מבני מדין אשר ילדה קטורה לאברהם (בראשית כ"ה 4). בני השבט הזה שכנו במדבר ערב וסוריא, ביחד עם אחיהם בני עיפת ועפר וכו׳.

אָלָה, שבועה בקללה נמרצת לקים דבר, ובזה היא נבדלת משבועה כתם שהיא אך הבטחה בדבר היותר קדוש ויקר לקים הדבר: כמו חי ה׳, חי נפשי, חי פרעה; חשבועה נאמרה על ידי הנשבע בעצמו, והאלה על ידי אחר (הכהן או השופט) ועל הנשבע היה אך לענות אמן, כנאמר והשביע הכהן את האשה בשבועת ה א ל ה . . . ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ה׳ 21, 22). ענין השבועה הוא דבר קדום מאד. כבר אברהם נשבע לאבימלך שלא ישקר בבריתו ויעשה עמו ועם בניו אך טוב וחסד (בראשית כ"א 23, 24). ומדברי משה שאמר: השמר לך פן תשכח את ה׳ . . . את ה" אלהיך תירא . . . ובשמו ת ש ב ע. לא תלכון אחרי אלהים אחרים (דברים ו׳ 12, 14) נראה כי ענין השבועה היה בעיניו אך דבר הכרחי, כענין הקרבנות, מפני שנהג העם בזה כבר בימים הקדמונים לפניו. הדברים הנאמרים בשבועה היו כל כך קדושים בעיני העם עד שאומרם היה מחויב לקיימם אף אם נאמרו בטעות: הגבעונים נשארו בחיים נגד הצווי „לא תחיה כל נשמה" אך מפני כי נשבעו להם נשיאי העדה, אף שהשבועה היתה בטעות (יהושע ט׳), יפתח העלה את בתו לעולה, אף שלא כיון לזה, ורק יען פצה את פיו לה" בשבועה (שופטים י"א), ואין חילוק אם נאמרו דברי השבועה לבן ברית או למי שאינו בן ברית. אבל בהמשך הימים ירדה קדושת השבועה מטה מטה, ושבועת שקר התפשטה בין העם למאד, ולזאת יצאו נביאי ה׳ נגד המחלה הזאת במחאה, להכות את הנשבעים לשקר בשבט פיהם. הושע (ד 2.) יתאונן כי אלה וכחש פרצו, ירמיה (ה 2.) כי אם חי ה׳ יאמרו לכן לשקר ישבעו. זכריה (ח 17.) הבטיח לבני ישראל כי ישוב ה" להיטיב את ירושלים אם ידברו אמת ולא ישבעו לשקר. מלאכי נבא (ג 5.) כי יקרב ה׳ למשפט לענוש את הנשבעים לשקר. כל אלה הדברים מראים באצבע כי שבועת שקר היתה מחלה מתדבקת בעם בימים ההם. ולזאת קמו אנשים רבים מבני ישראל בימי הבית השני ועשו להם כתה מיוחדה שהכחידו מקרבם ענין השבועה מכל וכל, המה כת האסיים (יאזעפוס), כי אמרו: „אם אין אנו בטוחים באדם כי ידבר אמת בלא שבועה, לא נאמין בדבריו אף אם יחזקם בשבועה בשם ה!" האיש הנשבע בשם ה׳, יאמר פילון, הוא חשוד אצלי למשקר (De de-calog). חז"ל יצאו ידי שתי הדעות המתנגדות זו לזו מן הקצה אל הקצה: בהלכה אוחזים באחת, כי נחוץ לפעמים להשביע את האדם בשם ה׳ אם אין דרך אחרת לגלות האמת, ובאגדה אינם מניחים ידם גם מהדעה האחרת והגדילו חומר השבועה שלא לתת יד לפושעים. ובאמת עלתה בידם להעלות חומר קדושת השבועה למדרגה גבוהה מאד, עד שהנוצרים בחפצם להשביע איש מעדתם נתנו היתרון לבתי כנסיות ישראל על בתי תפלתם, מפני כי ידעו שיראים העם לשבע בשקר בבתי כנסיות ישראל (Chrysostomus contra jud Opp 1. 588 596), גם יובינאל (L. XI. Epigr.95) יספר כי בימיו בטחו מאד ונתנו אמון בדברי איש יהודי הנשבע על איזה דבר. וזה יען כי בימים ההם השביעו אך את האיש שהיה בעל מדות, כמו שאמרו במדרש (במדבר רבה פ׳ כ"ב) אמר להם הק"בה לישראל: לא תהיו

ברורים שהיתר לכם להשבע בשמי. אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אלא אם כן יהיו בך כל המדות האלו (דברים ו) את ה׳ אלהיך תירא וכו׳ שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים: אברהם, איוב ויוסף וכו׳. ולמען לא יחולל שם שמים על ידי שבועת שוא איימו לא רק את הנשבע כי אם גם את המשביע ואמרו אם המשביע יודע שהנשבע רוצה לשבע בשקר אסור לו להשביע ואם השביעו סוף שיצא ריקם מכל ממונו (ויקרא רבה פ׳ ו׳). בכלל השתדלו ללמד את העם לדבר אמת בלא שבועה, שיהא הן שלהם הן ולאו שלהם לאו (ב״מ מט.) והפליגו בשבחם של החכמים שמעולם לא הוציאו שבועה מפיהם (עיין כתובות ע״ו). ואם ההכרח הביאם לגלות האמת בשבועה היו נזהרים לבלי השביע את האיש שהיה השוד בעיניהם בעניני ממון כמו מלוי ברבית ומשחקי בקוביא, וקרובי משפחה: אלה האחרונים מפני כי אהבתם תוכל לקלקל שורת האמת. כן לא השביעו את האנשים לעשות את אשר בלא זה המה מצווים על פי החק לעשות כי על ידי זה השבועה נעשית חול בעיני העם, ולזאת לא היה מנהגם להשביע את השופטים, מנהיגי העם ושרי הצבא, כי יעשו את משלחתם באמונה, כמנהג עמים אחרים גם היום. מכל זה נראה כי לא השביעו את האיש שלא יאמר שקר, כי ההשוד לשקר לא היה נאמן אצלם גם בשבועה, כי אם תכלית השבועה היתה להכריחו לאמר האמת ושלא להבליעו כמאמרם „כי היכו דלודי" (שבועות מ״ב), ולזאת היו משביעים על דעת בית דין, שלא יתיר הנשבע לעצמו לאמר דברים כאלה אשר לפי כונתו המה דברי אמת אבל באמת המה אך מעשה אחיזת עינים כמעשה עם קניא דרב פפא.

בעת השבועה הרים הנשבע את ידו לשמים ואמר: אנכי אשבע (בראשית כ״א 24), חי ה׳, כה יעשה לו ה׳ וכה יוסף אם.... (ש״א כ׳ 13). בימי האבות היה עוד המנהג לשום את יד הנשבע תחת ירך המשביע, כן מצינו באברהם וביעקב (בראשית כ״ד 2; כ״ז 29). בימי האמוראים היה המנהג לשבע המסתר היין הנשבע אוחז בידו תפלין או חלק מתורת משה (חומש) ואומר נוסח השבועה. (שבועות ל״ה).

1) **אֵלָה** אחד מאלופי עשו (בראשית ל״ו 41).

2) **אלה** בן בעשא מלך ישראל. הוא עלה על כסא המלוכה בשנת עשרים ושש שנה לאסא מלך יהודה. שתי שנים מלך על ישראל בתרצה. המלך הזה נתן בכוס עינו והעם לא כבדהו לכן הנקל היה לזמרי, שר מחצית הרכב שלו, להכהו ולהמיתו בעת שתותו לשכרון (מ״א ט״ז 8).

3) **אלה**, אבי הושע מלך ישראל (מ״ב ט״ו 30).

4) **אלה** מבני כלב בן יפנה (דה״א, ד 15).

5) **אלה** מבני בנימין אשר התישבו בירושלים בימי עלותם מגלות בבל (דה״א ט 8, 6).

אֵלָה מין עץ הסון, וצמרת עלהו נובל לימי הבציר. העץ הזה מאריך ימים מאד, ולכן היה לקדמונים למצבת זכרון. תחת האלה ביביש קברו את עצמות שאול ויהונתן בנו (דה״א, 12).

אלול שם החדש השישי מניסן, והוא משמות החדשים שהעלו עמם גולי בבל (ירושלמי ר״ה פ״א). בעשרים וחמשה בחדש הזה נשלם בנין החומה סביב ירושלים בימי עזרא ונחמיה (נחמיה ו 15).

אֵלוֹן מורה שם מקום בארץ כנען במקום הזה נראה ה׳ ראשונה לאברהם בארץ כנען והבטיחהו לתת לזרעו אחריו את הארץ הזאת לאחזת עולם (בראשית י״ב 6).

אלון תבור, במקום הזה פגש שאול בלכתו מעם שמואל שלשה אנשים עולים בית אל נושאים גדיים, לחם ויין. האנשים האלו שאלו בשלומו, כאשר נבא לו שמואל, ויתנו לו שתי לחם (ש״א י׳ 3).

אלון בצעננים עד המקום הזה הטה חבר הקיני אהלו כאשר נפרד מבני חובב חותן משה (שופטים ד׳ 11).

אלון מוצב אשר בשכם. אל המקום הזה נאספו כל בעלי שכם להמליך את אבימלך עליהם למלך (שופטים ט. 6) לדעת

חכמים אחרים היה המקום הזה מיועד להתחנות אנשי החיל (מיליטערישער פאכטען) כמו שנאמר בישעיה (כ״ט .2) וצרתי עליך מוצב, ולכן נקבצו אל המקום הזה להמליך את אבימלך.

אלון בכות שם מקום לא רחוק מבית אל. במקום הזה עמד בימי יעקב אלון, תחתיו נקברה דבורה מינקת רבקה ומן אז קראוהו בשם אלון בכות (בראשית ל״ה .8).

אלוני ממרא אשר בחברון. במקום הזה נטה אברהם אהליו אחרי אשר נפרד לוט מעמו (בראשית י״ג .18). לדעת בעל א״ק נקרא המקום הזה בשם אלוני ממרא על שם עצי האלה הרבים הנטועים שם. כי בימי קדם בעת אשר רוב מחית בני אדם היה ממקנה צאן ובקר התהלכו בכל עמק ומישור רועים עם עדריהם, והרועים האלה נטעו בעמקים ההם עצי אלה לשבת תרתיהם בעת חום היום כי טוב צלם של האילנות האלה במאוד כנאמר תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צלה (הושע ד .13).

אֵלוֹן. שם אחד מבני זבולן בן יעקב (בראשית מ״ו 14).

אַלוֹן, אחד מבני שמעון בן יעקב (דברי הימים א׳ ד .37).

אלוף, נשיא, וביחוד נקראו כן נשיאי אדום ובני שעיר החורי (בראשית ל״ו). ובזמן ישיבת הגאונים נהיה השם הזה לשם תאר וכבוד לגדולי הישיבה (אגרת רב שרירא גאון)

אלוש שם תחנות אחת לבני ישראל בצאתם ממצרים בין דפקה לרפידים. לפי דעת הס״ע (פ״ה) היתה רחוקה שנים עשר מיל מדפקה ושמונה מרפידים. "ואולי היתה בקרבת העיר Alusa הנזכרת בפי תלמי המצרי (Ptol. geog. I, 5.) והיא בארץ ערב בין ים סוף והר סיני. ויונתן תרגם אלוש כרך תקיף, כדאיתא בפ״ק דיומא: ששי (הענק) בנה אלוש" (א״ק).

1) **אֶלְזָבָד** הגבור התשיעי משבט גד שנבדלו אל דוד בברחו מפני שאול אל המצודה. עליו ועל רעיו מסופר בדה״י כי היו גבורים גדולים, פניהם פני אריה וכצבאים על ההרים למהירות (דה״יא י״ב .13).

2) **אלזבד,** בן שמעיה מבני עובד אדום, מן השוערים אשר העמיד דוד לבית ה׳ (דה״יא כ״ו .7).

אלחנן בן דודו של יואב מבית לחם (ש״ב כ״ג .24) והוא אלהנן בן יערי ארגים בית הלחמי שנאמר עליו בספר שמואל (כ״א .9) שהכה את גליות הגתי, ואחרי שנודע שדוד הכה את גלית בחר לו יונתן דרך הדרש ותרגם: וקטל דוד בר ישי מהי פרכת בית מקדשא ית גלית גתאה; אבל בדה״יא (כ׳ ,5) נאמר במקומו: ויך אלחנן בן יעיר את לחמי אחי גלית הגתי; וחז״ל בילקוט דה״יא (רמז תתרעה) מצאו פשרה אחרת לצאת מן המבוכה הזאת ודרשו כי אלחנן בן יערי אורגים הוא דוד: בן יערי שהיה גדול ביערי, אורגים אלו סנהדרין שהיו מעלים הלכה לפניו והוא אורגה.

1) **אליאב** בן חלן נשיא למטה זבולן, אשר עזר למשה ואהרן במדבר ביחד עם נשיאי יתר השבטים לפקוד את בני ישראל בחודש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים למען דעת מספר הראוים לצאת בצבא, כי התעתדו אז למלחמה עם מלכי כנען (במדבר א׳ .9). וכאשר הוקם המשכן הקריב את קרבנו ביום השלישי לחנוכת המזבח (שם ז׳ .24). בעת נסיעתם במדבר ממקום למקום היה הוא עם צבאו תחת דגל מחנה יהודה אשר נסעו תמיד בראשונה (שם י׳ .16).

2) **אליאב** בן פלוא בן ראובן (במדבר ט״ז .1 כ״ו .8). דתן ואבירם בניו היו ביחד עם קרח בראש בעלי המחלקת על משה ואהרן על דבר הסדרים החדשים בעניני הנהגת העם.

3) **אליאב** בכור ישי. הוא היה איש בעל צורה וגבה הקומה, ולכן כאשר בא שמואל בית לחם למשוח בדבר ה׳ את אחד מבני ישי למלך על ישראל תחת שאול אשר מאסו ה׳, הפץ למשוח את אליאב, אבל ה׳ הודיעו כי לא בזה בחר לרעות את צאן מרעיתו את ישראל (ש״א ט״ז). במלחמת שאול עם הפלשתים באפס דמים היה אליאב עם אחיו אבינדב ושמה במערכה. ויהי כאשר

בא דוד אל המחנה במצות אביו לפקוד את שלום אחיו וישמע את ההרפות והגדופים אשר חרף גלית הפלשתי את מערכות ישראל וישאל את אנשי החיל מה יעשה המלך לאיש אשר יכה את הפלשתי הלז, ויחר בו אף אליאב, ויגער בו על אשר נטש את הצאן במדבר והשדו כי עשה זאת בזדון ומרוע לבב כי בא הנה לא לפקוד בשלום אחיו כי אם למען ראות המלחמה (שם י״ז). חז״ל למדו מזה דבר מוכרי טוב ואמרו: כל אדם שכועס מוריד ן אותו מגדולתו (פסחים ט״ו).

4) **אליאב** בן תחו אפרתי, לוי מבני קהת מאבותיו של שמואל הנביא (דה״יא ו׳ .12) ושם בפסוק י״ט נקרא אליהוא, וכן נקרא גם בשמואל א׳ .1

5) **אליאב**, הגבור השלישי מגבורי דוד משבט גד שהלכו אחרי דוד אל המצודה במדבר כאשר נס מפני שאול. עליו ועל אחיו הגבורים האחרים יכופר כי היו אנשי חיל ידועים פניהם פני אריה וכצבאים על ההרים למהר (דה״יא י״ב .9 .10).

6) **אליאב** אחד ממשני שרי הלוים בימי דוד אשר הפקידם לנצח על להקת המשוררים אשר העמיד בבית ה׳ כאשר העלה את הארון מבית עובד אדום אל ירושלים (דה״יא ט״ו .18 .20 ט״ז .5).

1) **אליאל**, אחד מראשי בית האבות לחצי מטה מנשה אשר ישבו בעבר הירדן מזרחה מבשן עד הר חרמון ושניר (דה״יא ה, 23 .24).

2) **אליאל** בן תוח מבני משפחת קהת משבט לוי, מן המשוררים אשר העמיד דוד בבית ה׳ (דה״יא ו׳ .19). ובספר שמואל א׳ א׳ .1 נקרא א ל י ה ו א בן תחו ובדה״יא ו׳ .12 נקרא א ל י א ב.

3) **אליאל**, אחד משרי הלוים בימי דוד לבני חברון שהקהיל אל ירושלים להעלות את ארון ה׳ אל מקומו אשר הכין לו ועמו היו עוד שמונים לוים מאחיו (דה״יא ט״ו .9)

4) **אליאל** המחוים גם כן שם אחד הגבורים של חיל דוד (דה״יא י״א .46)

5) **אליאל** אחד מגבורי החילים אשר לדוד (דה״יא י״א .47).

6) **אליאל** הגבור השביעי מבני גד אשר נבדלו אל דוד למצד מדברה בברחו מפני שאול (דה״יא י״ב .12).

7) **אליאל** 8) **אליאל**, שנים מראשי האבות למטה בנימין שנתישבו בירושלים (דה״יא ח׳ ,20 .22).

9) **אליאל** אחד מן השרים אשר הפקיד חזקיהו מלך יהודה בלשכות אשר הכין בבית ה׳ להביא שמה את התרומות והמעשרות לכהנים כי התרשל העם בדבר הזה והכהנים כבלו על ידי זה חרפת רעב (דה״יא ל״א .13).

אליאתה, איש לוי מבני הימן, אשר הבדיל דוד לעבודת אלהים לנצח בשיר בית ה״ במצלתים נבלים ובנורות (דה״יא כ״ה 4) ועמו היו עוד שנים עשר מאחיו (שם 27) ובפסוק הזה נקרא אליתה.

אלידד, עיין ערך אלדד.

1) **אלידע** בן דוד מלך ישראל שנולד לו בירושלים. (ש״ב, ה׳ ,16 דה״יא ג׳ .8) ובמקום אחר, (שם י ד .7) נקרא בשם בעלידע, שמזה נראה כי המון העם כחפצם לצרף שם אלהות לשמות בני אדם לא הבדילו בין אל לבעל, ילזאת איש אחד יקרא אצלם פעם בצירוף שם אל ופעם בצירוף שם בעל, כי שניהם מורים על חזק וגבורה. ואך החרדים לדבר ה׳ לא נשאו על שפתם שם הבעל.

2) **אלידע** אבי רזון, הוא רזון אשר ברח מאת הדרעזר מלך צובא אדוניו, והוקם אחרי כן לשטן לשלמה (מ״א; י״א .23)

3) **אלידע** גבור חיל מבני בנימין בימי יהושפט מלך יהודה ועמו היו מאתים אלף נושקי קשת ומגן (דה״יב י״ז .17).

אליה עיין ערך איל.

אליהו הנביא מתושבי גלעד. מיחוסו של הנביא הנפלא לא ידענו מאומה, לא ידענו מי היה אביו ומה שמו, מאיזה שבט ואיה מקום מולדתו, מכל אלה לא נדע לא דבר ולא חצי דבר כאלו מן הערפל בא אל בני דורו להוכיחם על חטאתם ולהחזירם בתשובה ואחר שעשה משלחתו באמונה נעלם

מעיניהם ועלה בסערה השמימה. בין חז"ל הדעות מחולקות מאיזה שבט היה: ר' אליעזר אומר משל בנימין היה ונשען בזה על הכתוב (דה"יא ח.) ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימין; ר' נהוראי אומר משל גד היה וכו' (ב"ר פ' ע"א), ויש מרבותנו אומרים כי מזרע אהרן הכהן היה (ב"מ קיג ותד"בא). גם על דבר עיר מולדתו הדעות שונות. בכתוב נקרא התשבי, שמזה נראה כי נולד בעיר תשבה, אבל לא מצאנו בכל כה"ק עיר בשם הזה. אולם יונתן תרגם: דמן תשוב, ולפי זה היה ידועה להקדמונים עיר בשם הזה. אם מקום מולדתו לא נדע בבירור אבל בזה אין כל ספק כי היה מתושבי גלעד 1); גם תכונות נפשו נושאות בד בבד עם תכונות נפש הגבורים מבני גד יושבי עבר הירדן, כי כאשר יכופר עליהם שהיו פניהם פני אריה וכצבאים על ההרים למהר (דה"יא יב 9. 10.) כן היה אליהו: לא חת מפני כל, לא ירא מפני המלך אחאב לאמר לו בפניו כי הוא עוכר ישראל וכי הוא אשם בכל התלאה אשר מצאתם (מ"א, י"ח 18.), וכאשר מצא לנחוץ להראות לאחאב כי עבד נאמן הוא למלכו שנס את מתניו וירץ לפניו כאחד הצבאים עד באכה יזרעאלה (שם 46.). וכשם שהיה נבדל ונפרש מיתר העם בתכונות נפשו, כן היה מצוין גם בתארו החצוני: שערות ראשו הארוכות, תלתלי קוצותיו, אדרתו הרחבה והארוכה ואזור עור אשר במתניו, רגליו היחפות העירו בנפש רואיו יראת הכבוד הראויה לאיש אלהים.

פתאם נראה הנביא הנפלא הזה בחוצות שומרון המלאות אדם רב מלובשים מחלצות, ויבוא אל ארמון המלך אחאב, הוא אחאב שחטא והחטיא את ישראל, ויתיצב לפניו ויקרא ברעם קולו: חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהית השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (שם י"ז 1.). חז"ל על פי ההגדה שהיתה בידם השתלו להמתיק זרעת הנבואה הזאת בנעצם תחלת פרשת י"ז בסוף פרשה ט"ז, ויספרו כי אליהו ואחאב הלכו לנחם את חיאל בית האלי שמתו בניו בבנותו את העיר יריחו. ויהי כאשר אמר לו אליהו להצדיק עליו את הדין מפני כי עבר על מצות יהושע לבלי בנות שנית העיר הזאת למען תשאר לזכר עולם בעבור הפלא שנעשה עם חומותיה, מלא אחאב כיו בשחוק ואמר: אם נתקימה נבואתו של יהושע מדוע לא נתקימה נבואתו של משה רבו שאמר כי אם יעבד ישראל אלהים אחרים יעצרו השמים ולא יהיה מטר והארץ תהיה קשה כברזל, והנך רואה כי אנכי העמדתי אלילים על כל הר וגבעה, ובכל זאת עמי ישראל יאכל מטוב הארץ וישבע מפריה. לדברי לצון כאלה חרה אף אליהו וקפץ ונשבע: חי ה' אם יהיה טל ומטר בשנים האלה (סנהדרין קי"ג.). הדברים הנוראים האלה הרגיזו את לבב המלך; פחד אחזהו בשמעו הנבואה הרעה הזאת אשר לרגלה יבואו חרב ושממון, רעב ובצורת בארצו, כי בארץ כנען בהעצר השמים ולא יהיה מטר יבולו כל צמחי שדה, וכל אשר רוח חיים באפיו יגוע וימות ברעב. הנביא כלה את נבואתו הרעה ויצא מאת פני המלך ויסתר בעבר הירדן בנחל כרית. ממי הנחל הזה שתה ואת רעבון נפשו השקיט בלחם ובשר שהביאו לו העורבים בבקר ובערב מדי יום ביומו. מי היו העורבים אשר כלכלו את אליהו? כבר בין חז"ל היו דעות שונות: אם הוא שם עצם פרטי לשני אנשים, כאשר מצינו (בשופטים ז 25.) איש בשם עורב, או הוא שם מקום (שם), או הוא כנוי לכוהרים (מלשון עורבי מערבך ביחזקאל כ"ז 27.). (עיין חולין ה'). אבל הנכון מכלם עורבים ממש, כי הלא כל חיי הנביא הזה המה ארוגים מנסים ונפלאות יוצאים מגדר הטבע ומדוע נוציא הדבר הזה מגדר נס ופלא? אבל לא ארכו הימים וייבש הנחל כי לא היה גשם וילך משם אליהו אל עיר צרפת, הוא הכפר הנודע כעת בשם צרפנד,

1) התוס' במס' תענית ג. מביאים בשם הר' יצחק ממלאון: לפי שהרגו ישראל אנשי יבש גלעד על מעשה פלגש בגבעה ולא נשאר בעיר כי אם מעט מן המיושבים בעיר והשאר היו עם אספסוף, לכך נקרא מתושבי גלעד, כי **אליהו מן התושבים.**

בין צור וצידון, עוד במאה השביעית למכפר הנוצרים עמד שם מגדול אשר בו הדר אחד שבו ישב אליהו, גם המטה אשר שכב עליה והכלי של אבן שיש שבו הכינו להם להנביא. בפתח העיר פגש באשה אלמנה שיצאה את העיר לקושש עצים לעשות ממלוא כף הקמח אשר נותר בביתה מעוג אחד לה ולבנה למען יאכלוהו טרם ימותו ברעב, כי גם בארץ צור וצידון לא היה גשם בעת ההיא (יוסיפון, קדמוניות 8 .13). אבל אליהו הרגיע את רוחה בהבטחתו בשם ה׳ אלהי ישראל כי כד הקמח וצפחת השמן אשר בביתה יהיו דים לכלכל אותו, אותה ואת בנה בכל משך ימי הרעב. האלמנה האמינה לדבריו, כי חשבה אותו לאיש אלהים. הספור הזה יורנו לדעת כי גם בארץ צור וצדון היו מתי מספר אשר נתנו כבוד לאלהי ישראל והאמינו בו. אחר הדברים האלה חלה בן האלמנה אשר אליהו התאכסן בביתה ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה. הנביא התפלל לה׳ וגם עשה החבולה טבעית ותשב נפש הילד אל קרבו. ההגדה מספרת כי הילד שהחיה אליהו היה אחרי כן לנביא בישראל והוא הנביא יונה בן אמתי.

והרעב חזק בשומרון. וישלח אחאב את עובדיהו השר אשר על ביתו ללכת בארץ לארכה ולרחבה לבקש מרעה לבהמה, כי יבש כל חציר ונבל כל ציץ בארץ. ויהי בדרך וירא אליהו אל עובדיהו ויצו עליו לשוב אל אחאב ולהודיעו כי הנה הוא בא וחפץ לראוהו. אחאב מיהר לקראת אליהו ויהי אך ראהו ויקראהו עוכר ישראל. אבל הנביא השיב חרפתו אל חיקו ויאמר לו: לא אני כי אם אתה ובית אביך עכרתם את ישראל כי עזבתם את ה׳ ותלכו אחרי הבעלים. אליהו ראה אז בעיני שכלו כי הגיעה העת להשיב לב בנים אל אביהם שבשמים ולכלות הקוצים מן הכרם. ויצו לקבוץ את כל ישראל ואת נביאי הבעל ונביאי האשרה אל הר הכרמל, להקריב קרבן: נביאי הבעל לבעל, והוא אליהו יקרב את קרבנו לה׳, והיה האלהים אשר יענה באש הוא האלהים. כהני הבעל עשו את שלהם: קראו בקול גדול ויתגדדו בחרבות וברמחים עד שפך דם אבל אין קשב. אז בנה אליהו מזבח משתים עשרה אבנים, להראות כי ישראל גוי אחד הוא אף אחרי שנתחלקה הממלכה לשתים, ויקרב את הפר ויתפלל תפלה קצרה כי יגלה ה׳ את שכינתו למען יכירו וידעו כלם כי לה׳ המלוכה. ברגע ההוא ירדה איש מן השמים ותאכל את קרבן אליהו ואז הריעו כל העם פה אחד: ה׳ הוא האלהים! אז צוה אל העם להרוג את כל נביאי השקר איש אל ימלט מהם. הנה כן עלה ביד אליהו לקרב את לב ישראל אל אלהי אבותם, וגם הוא פנה מיד אל תפלתם, השמים התקדרו בעבים ויהי גשם גדול. גם לב אחאב נכנע אז מפני ה׳ אלהי ישראל, ולא מיחה בעם להשמיד את נביאי הבעל, ולזאת כאשר שב אל ביתו רץ אליהו לפניו כעבד נאמן המכבד את אדונו לפי כבודו הראוי לו, וגם למען הראות לכל כי כבוד הנצחון לא לו הוא כי אם לה׳ עושה נפלאות גדולות לבדו.

אבל לא כן היה עם לבב איזבל המרשעת אשת ירבעם. היא לא יכלה סלוח לאליהו את אשר עשה עם כל כהניה אוכלי שולחנה, ותבקש את נפשו לכפותה. כאשר נודע הדבר אל אליהו נס וימלט על נפשו ויבוא באר שבע אשר ליהודה ומשם בא אל הר האלהים הר הורב 1) ויתחבא שם במערה. פה שמע קול אלהים מדבר אליו: „מה לך פה אליהו“? נפש הנביא היתה מרה עליו אז מאד, כי אם גם אחרי הפלא שנעשה על הר הכרמל עוד סכנה מרחפת עליו אות הוא כי עוד לב העם זונה אחרי הבעלים והעשתרות, ואבדה לו כל תקוה להשכיח שם האלילים ולטעת על לב ישראל האמונה באלהי ישראל, וכל קנאתו לה׳ לא הועילה לו להיטיב מצב המוכרי של העם ואך הוא לבדו נשאר נאמן לאלהי ישראל. ולזאת קרא במר נפשו: קנא קנאתי לה׳ אלהי צבאות, כי עזבו בריתך בני ישראל את מזבחותיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי

---

1) מימות משה זה הוא אך הפעם השנית אשר בא זכר ההר הקדוש הזה בכתבי הקדש.

„לקחתה". עוד הוא מתאונן על רוע מזלו, והנה רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים, ואחר הרוח רעש ואחר הרעש אש ואחרי כן קול דממה דקה. המחזה הזה הורהו לדעת כי אם כונתו רצויה, אבל מעשיו אינם רצוים כי לא ברעש ה' והרוצה ללמד את העם דעת את ה' לא יבוא עמם בטרוניא כי אם בנחת יהיו דבריו, ואז יהיו נשמעים, כי אלהי ישראל הוא אף לפעמים אל קנא, אבל על פי הרוב הוא אל רחום והנון ארך אפים ורב חסד. ולבד זאת הודיעוהו אז כי קנאתו הגדולה לה' קלקלה שורת האמת ולחנם לימד חוב על ישראל כי המה כלם עוברי אלילים כי באמת עוד ישנם שבעת אלפים נפש בישראל נאמנים לה' אלהי ישראל. אז באה אליו הנבואה לעשות הכנות לטובת הדבר אשר החל, והיא למשוח את חזאל למלך על ארם, את יהוא בן נמשי למלך על ישראל ואת אלישע בן שפט לנביא תחתיו, כי על ידי שלשתם תתרפה עבודת הבעלים בארץ (ע"ע).

כשש שנים חלפו מעת המחזה בהר חורב. במשך הזמן ההוא לא נשמע מאליהו מאומה, כאלו עבר ובטל מן העולם. יוכל היות שעסק הוא ואלישע תלמידו ביסוד בתי מדרש בבית אל ובירחו; שמה למדו דעת ה' לבני הנביאים אשר הקשיבו לקולם (עיין מ"ב ו.). והנה מקרה אחד הכריח את אליהו לשוב להראות אל אחאב ולנבא לו עתיד נורא. וזה הדבר. אצל היכל הקיץ אשר לאחאב ביזרעאל היה כרם לאיש אחד נבות שמו. הכרם הזה חפץ אחאב לקנותו בכסף מלא ולעשותו לגן ירק, כי קרוב היה אל ביתו שם. אבל נבות מאן למלא חפץ אחאב למכור לו את כרמו מפני כי נחלת אבותיו הוא, ועל פי תורת משה אין אדם רשאי למכר את נחלתו לצמיתות. הדבר הזה המר את רוח אחאב ויבוא אל ביתו סר וזעף. כאשר נודע הדבר לאיזבל אשתו צחקה לו ועל רפיון רוחו, ותבטיחהו כי היא תסב פני הדבר כי כרם נבות יבוא לרשותו והוא יעשה בו כחפצו. ותשלח ספרים אל זקני העם ושריו ותצום כי יקראו לשני אנשים בני בליעל להעד עדות שקר לאמר כי ברך נבות אלהים ומלך ויציאוהו ויסקלהו וימות, ואז כל רכושו יבוא לאוצר המלך וגם כרמו יסופח אל נחלתו כי כן המשפט בכל הארצות וכן נהגו גם העברים עם רכוש ונחלת הרוני מלכות (עיין ש"ב ט"ז 4). כפי הנראה השתמשו השרים אז כפעם בפעם עם אמצעים כאלה להוסיף על נחלתם שדה או כרם של האיש אשר נתנו עיניהם בו ולזאת נמצא במקומות רבים כי הוכיחום הנביאים על דמי נקיים הנמצאים בכנפיהם. ובעבור זה הבטיחם הנביא יחזקאל כי לעתיד, כאשר תכלה הרשעה מן הארץ, „לא יקח הנשיא מנחלת העם להונותם מאחזתם" (יחזקאל מ"ו 18). לשמע מעשה הרצח הנורא הזה מיהר אליהו לבוא אל אחאב לנבא לו אחרית נוראה: כי במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו את דמו גם הוא, וביתו יהיה כבית ירבעם בן נבט שלא ישאר ממנו עצור ועזוב בישראל. כאשר נבא אליהו כן היה: אחאב הוכה מידי אנשי חיל ארם בעמק יזרעאל, והכלבים לקקו את דמו כדבר ה' אשר דבר. וימלוך אחזיה בנו תחתיו. ויהי כאשר נפל בעד השבכה בעליתו אשר בשומרון וישלח מלאכים לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון אם יחיה מחליו זה. בדרך פגש אליהו במלאכי אחזיה ויאמר אליהם: לכו אמרו לאדוניכם כי לא יחיה מחליו זה כי אם מות ימות יען אשר לא דרש בה' אלהי ישראל כי אם באלהי נכר. לדברים האלה חרה אף אחזיהו באליהו וישלח שר חמשים וחמשיו לתפשו ולהביאו אליו. אבל אליהו הוריד אש משמים ותאכל אותם. כן עשה לשר חמשים השני, אולם שר חמשים השלישי התחנן אליו לבלי נגוע בו לרעה. אליהו מלא בקשתו וירד אל אחזיהו וידבר אליו כדברים אשר דבר אל מלאכיו.

כאשר קורות ימי חייו עלוטות במעשה נסים ונפלאות, כן גם הסיפור על דבר פרידתו מן העולם. זה גורל כל האנשים רמי המעלה בכל העמים. לא רק תולדות חייהם כי אם גם קץ ימיהם היו מלאים אותות ומופתים. וכל כך היה קשה פרידתם של הנאהבים והנעימים האלה בעיניהם עד שהאמינו כי רוחם

עוד חי ומתהלך ביניהם אף אחרי אשר עזבו את עמק הבכא. אליהו לא מת כאחד האדם, כי אם עלה בסערה השמימה לעיני אלישע תלמידו. אבל לעת מצוא יורד מן השמים אל בני עמו להושיעם מצרתם, ולהתגלות אל יחידי סגולה, להודיעם מדברים הנעלמים מעין כל חי וידועים רק למלאכי מעלה כמסופר במקומות רבים בתלמוד ומדרשים. וכמו בעת התהלכו בין בני דורו התאונן על אשר עזבו בני ישראל את ברית ה׳, שלפי דעת העם הוא הפרת מצות מילה, כן גם אחרי אשר נסתר מעיני בשר הוא יורד על הארץ, בוחן ובודק, חוקר ודורש בני דור ודור אם יקיימו המצוה הזאת כהלכתה, וכל כך חזקה האמונה בדבר הזה עד כי היה לחק ומשפט בישראל להכין כסא לאליהו מלאך הברית בכל מקום אשר ימול איש ישראל את בנו הנולד לו.

אולם בכל הכבוד וההדר אשר נתנו להנביא הזה לא האמינו כי כח ועוז בידו לשנות איזה חק ומשפט ואף מנהג המקובל להם כי בעיניהם התורה וההוגים בה חמה במעלה עליונה מאוד ואין כל נביא אפילו כאליהו יכול לשנות אף כקוצו של יוד מהחקים והמשפטים והמנהגים המקובלים, ולזאת אמרו: אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, אין חולצין בסנדל אין שומעין לו, שכבר נ ה ג ו ה ע ם בסנדל (מנחות ל״ב), ואין אליהו בא לטמא ולטהר, לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבין בזרוע, ולקרב המרוחקין בזרוע (עדיות פ״ד). ואף בנוגע להתרת הספיקות האמינו כי לקץ הימים כאשר יבוא לפני בוא יום ה׳ הגדול והנורא להשיב לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם (מלאכי ג׳) יברר וילבן את כל הענינים והדברים התלוים בספק. וכנגד המפורסם באומה וכתוב בנביאים כי אליהו עלה בסערה השמימה אמרו (סוכה ה׳) מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואליהו למרום. ומה שאמרו הז״ל אליהו זה פינחס כונתם כי בתכונת נפשם דומים האלהיים האלה זה לזה, כי שניהם הצטיינו בקנאתם הגדולה לה׳. נוסף על תפארת גדולתו בעיני העם היה ידוע ללאומי נלהב אשר טהרת המשפחה היתה יקרה מאד בעיניו. ועל תכונת נפשו זאת נוסדה ההגדה שכל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב״ה רוצעו (קדושין ע).

1) **אליה** בן ירוחם מראשי האבות לבני בנימין אשר ישבו בירושלים (דה״יא ח׳ 27).

2) **אליה** בן חרים מהאנשים אשר נשאו נשים נכריות ונחמיה הכריחם לגרשם (עזרא י׳ 21).

3) **אליה** בן עילם, גם הוא היה מאנשי ההתבוללות שלקחו להם נכריות וגרשום במצות עזרא ונחמיה (עזרא י׳ 26).

1) **אליהו** בן שמעיה מבני עבד אדם, הוא היה מבני החיל לכח ולעבודה אשר הבדיל דוד למחלקות השוערים. (דהי״א כ״ו 8).

2) **אליהו**, נגיד שבט יהודה בימי דוד ומאחיו (דה״יא כ״ז 18), ויען כי בין בני ישי אבי דוד, הנזכרים בשמואל (א׳ ט״ז 6) לא נמצא בן בשם אליהו, לכן הדעת נותנת כי הוא אליאב בכור ישי (ע״ע).

1) **אליהוא** בן ברכאל הבוזי, הצעיר ברעי איוב (איוב ל״ב 2). מפרשי כה״ק משערים כי הוא מיוצאי חלצי בוז בן נחור אחי אברהם (בראשית כ״ב 21) שישבו בעיר בשם הזה (ירמיהו כ״ה 23). שמו לא נזכר בין רעי איוב אשר באו לנוד לו ולנחמו וגם לא נזכר במשך כל עת הויכוחים בין איוב ורעיו עד תם כל הטענות והמענות ביניהם. ואף כאשר ראה כי אין ביניהם איש להשיב על המענה האחרון של איוב, החל לחוות דעו גם הוא בהכנעה וביראת הכבוד כי צעיר לימים היה. אין כל ספק כי אליהוא שמע את כל הויכוחים מהחל ועד כלה, כי לולא זאת לא היה יכול להתערב בדבר הזה ולהציע דעתו בדבר השאלה: מפני מה יש צדיק ורע לו ורשע וטוב לו. ועל דבר שיטתו בהתרת השאלה הזאת עיין ערך איוב. מפתיחתו של אליהוא שדבר בהכנעה לפני זקנים ממנו למדו חז״ל דבר מוסרי שלא יורה אדם הלכה בפני רבו (עירובין ס״ג).

2) **אליהוא** בן תחו עיין אליאב 4.

3) **אליהוא** אחד מראשי האלפים אשר לשבט מנשה שהתחברו לדוד בלכתו אל צקלג ועזרו לו בגדוד כי כלם היו גבורי חיל (דה״א י״ב 12).

1) **אליהועיני**, הבן השביעי למשלמיהו בן קורא מבני אסף שהפקיד דוד לשוערים (דה״א כ״ו 3).

2) **אליהועיני** בן זרחיה מבני הגולה שעלו עם עזרא בימי ארתחשסתא המלך ועמו היו מאתים זכרים, והיה מבני פחת מואב (עזרא ח׳ 4).

3) **אליועיני** נשיא משפחה בשבט שמעון בימי חזקיהו המלך. הנשיא הזה ביחד עם עוד איזה נשיאים משבט הזה, כאשר פרצו משפחותיהם לרוב והיה צר להם המקום לשבת בין בני יהודה בנגב הלכו למבוא גדור עד למזרח הגיא לבקש מרעה לצאנם; וימצאו מרעה שמן וטוב והארץ רחבת ידים ושוקטה, ויכו את בני הם, המה, לפי דעת ניהבור, המצרים שישבו שם וגם בערב ויחרימום ויקחו את אהליהם ואת המעינים הנמצאים שמה (דה״א ד׳ 36).

4) **אליועיני** בן בכר מראשי האבות לבני בנימין (דה״א ז׳ 8).

5) **אליועיני** בן נעריה מצאצאי שלמה בן דוד מלך ישראל (דה״א ג׳ 23).

6) **אליועיני** מבני פשחור, הוא היה מן אותם הכהנים שהושיבו נשים נכריות בהיותם בבבל ועל פי מצות עזרא ונחמיה נתנו ידם להוציא את נשיהם. (עזרא י׳ 22)

7) **אליועיני** מבני זתוא מן הישראלים שנשאו נשים נכריות בבבל וגרשום בשובם מהגולה (עזרא י׳ 27).

אליחבא השעלבני אחד מגבורי דוד (ש״ב כ״ג 32).

אליחרף אחד הכופרים אשר למלך שלמה (מ״א ד׳ 3).

אלימלך איש נעמי, אזרח בית לחם משבט יהודה, שעזב את ארצו מפני הרעב וילך לגור בשדי מואב. אבל שם מת הוא ושני בניו מחלון וכליון. מן הכתובים לא נדע שם אביו ומשפחתו, אך חז״ל קבלו: אלימלך שלמון, פלוני אלמוני ואבי נעמי כלם בני נחשון בן עמינדב היו (ב״ב צ״א). ועל פי הכלל שהיה בידם אין מיתה בלא חטא חפשו ומצאו כי נענש אלימלך מפני שיצא מארץ ישראל לחוץ לארץ (שם).

1) **אליסף** בן דעואל (במדבר א׳ 14). ובמקום אחר נקרא רעואל (שם ב׳ 14), נשיא למטה גד, מן האנשים אשר בעזרתם פקדו משה ואהרן את בני ישראל בחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לדעת את מספר אנשי החיל של העם, כי התעתדו אז למלחמה עם הכנענים. הנשיא הזה ביחד עם חיל צבאו חמשה וארבעים אלף ושש מאות וחמשים היו תחת דגל מחנה ראובן תימנה לצבאותם. בעת חנוכת המזבח של המשכן הקריב הנשיא הזה את קרבנו ביום הששי.

2) **אליסף** בן לאל, נשיא בית אב למשפחת בני גרשון, שנפקדו על משמרת המשכן, האהל, מכסהו וקלעי החצר ואת מסך פתח החצר ואת מיתריו. מספר הנפשות תחת פקודתו היו אז שבעה אלפים וחמש מאות זכרים מן הלוים בני משפחות הגרשוני מבן חדש ומעלה. (במדבר ג, 24).

1) **אליעזר** עבד אברהם מדמשק, השם הזה נזכר אך פעם אחת בכתבי הקדש, כאשר התאונן אברהם לפני האלהים כי הוא הולך ערירי בלא בנים ואליעזר מדמשק הוא יורשו; אבל המבקרים מצאו בפסוק שלאחריו סתירה. כי שם נקרא בן בית שכונתו האיש שנולד בביתו ולא בדמשק (עיין בראשית ט״ו 2. 3), ולזאת למען ישר ההדורים האלה נטו להאמין בהגדה המסופרת ביוסיפון (קדמוניות I, 7. 4) כי אברהם טרם בא לארץ כנען מלך איזה זמן בדמשק ושם נולד בביתו מאחת משפחותיו העבד אליעזר. אבל יען כי ההגדה הזאת לא נתאמתה עד כה ממקורים אחרים, לכן ישערו כי אליעזר הנזכר במקום הזה לא היה עבדו כי אם קרובו שזה מכוון במלת בן בית, והוא היה בדמשק, ויש מן המבקרים משערים כי בן ביתו זה הוא לוט בן אחיו

ונקרא גם בן אליעזר; ודבר זה לא זר הוא בכתבי הקדש כי יקרא איש אחד אז מקום בשני שמות. והדעה הזאת מצינו גם לח"ז"ל בבראשית רבה (פ' מד) ר' אלעזר אומר: בן משק ביתי זה לוט שנפשו שוקקת עליו לירשני הוא דמשק אליעזר, שבשבילו רדפתי המלכים עד דמשק ועזרני האל; ולפי זה שמו העצמי היה לוט ונקרא אליעזר על שם המאורע הנזכר. ויש שם דעה אחרת כי שמו העצמי היה אליעזר ונקרא לוט מלשון לוטא (שפירושו קללה) לוטא לא ירות לאברהם. ולפי זה אליעזר לא היה עבד אברהם. ובאמת בכל הספור של נשואי יצחק ורבקה לא נזכר אף פעם אחת שם אליעזר כי אם עבד אברהם סתם, ואם בן היה איש אחר לא אליעזר, כי לא מצינו אף פעם אחת שיקרא אליעזר עבד סתם או עבד אברהם.

אבל הדעה שהבאנו למעלה שאליעזר הוא לוט הוא דעת יחיד בין חז"ל. אולם בכל המקומות בתלמוד הוא נקרא אליעזר עבד אברהם; אם כי הגדילו מעלתו מאוד ואמרו עליו שהיה זקן ויושב בישיבה (יומא כ"ח) ונקרא דמשק מפני שהיה דולה ומשקה מתורתו של רבו (אברהם) לאחרים (שם), והוא היה מאותם שלש שקפצה להם הארץ (סנהדרין צ"ה) וגם זיו איקונין שלו דומה לאברהם והיה שליט ביצרו כמותו (ב"ר פ' נ"ט), אך יען כי אביתיו היו כנענים, לזאת עם כל הכבוד שחלקו לו קראוהו ארור בעת שכח דמיונט הראה לחם כי היה חפץ להשיא בתו ליצחק, ושמו הדברים האלה בפי אברהם: אני ברוך ואתה ארור ואין ברוך מתדבק בארור (שם).

2) אליעזר הבן השני של משה רבנו. ונקרא כן על שם המאורע, אשר נצל משה מחרב פרעה, כי אמר: אלהי אבי בעזרי (אלי עזר) ויצילנו מחרב פרעה (שמות י"ח 4). בדה"יא (כ"ז 17) יסופר כי לאליעזר בן משה היה אך בן אחד רחביה הראש, ובכל זאת רבו יוצאי חלציו למעלה ראש.

3) אליעזר מבני בכר בן בנימין; (דה"יא ז' 8).

4) אליעזר כהן בימי דוד, מן המחצצרים בחצוצרות לפני הארון בעת שהעלו אותו מן בית עבד אדום בשמחה אל ירושלים (דה"יא ט"ו 24).

5) אליעזר בן זכרי נגיד על שבט הראובני בימי דוד (דה"יא כ"ז, 16).

6) אליעזר בן דודוהו ממרשה, שנבא על יהושפט מלך יהודה לאמר: אם יתחבר עם אחזיהו מלך ישראל יפרוץ ה' את מעשיו. המלך לא שמע לדבריו וישלח ביחד עם אחזיהו אניות תרשישה. אבל נשברו האניות בעציון גבר ולא עצרו ללכת אל תרשיש (דה"יא כ' 37). אולם במלכים א, (כ"ב 50.) יסופר כי אחזיהו בן אחאב חפץ להתחבר אל יהושפט ובקש ממנו כי עבדיו ילכו עם עבדי יהושפט באניות, אבל הוא יהושפט לא אבה.

7) אליעזר אחד מראשי העם בימי עזרא, ששלחום אל אדו הראש בכספיא לבקש ממנו כי ישלח להם משרתים לבית אלהים (עזרא ח' 16 .17).

8) אליעזר מבני יהושע בן יהוצדק הכהן ואחיו, 9) מן הלוים ,10) בן הרים מבני ישראל, כלם היו מן האנשים אשר נשאו בהיותם בבבל נשים נכריות, אבל בהשתדלות עזרא וזקני ישראל ושופטיו אשר הקימו בכל עיר ועיר בשוכם מן הגולה נבדלו מעמי הארץ ומן הנשים הנכריות (עזרא י, 18, 23, 31).

אליעם בן אחיתפל הגילוני אחד מגבורי דוד (ש"ב כ"ג 34.). יש משערים כי אליעם חזה היה אבי בת שבע אשת אוריה ההתי שנשאת אחר כן לדוד. (שם י"א 3.) ויען כי דוד עשה זאת שלא ביושר כידוע, לכן חרה אף אחיתפל אבי זקנה של בת שבע והתחבר אל אבשלום במרדו לנקום מדוד חרפת נכדתו אשר טמא אותה (עיין ערך אחיתפל) ובדה"יא נקרא עמיאל, (עמי אל) ומזה נראה כי היה מנהגם לבטא השמות המרכבים בפנים שונים אם אך הכונה של השם לא נשתנתה כי "אלי עם", "עמי אל" שוים בפתרונם.

אליעני שם אחד מראשי האבות לבני

בנימין עשר ישבו בירושלים (דהי"א ח', 20).

1) **אליפז** בן עשו, אשר ילדה לו אשתו עדה בת אלון החתי. לאליפז הזה נולד מפלגשו תמנע עמלק, הידוע בשנאתו לישראל.

2) **אליפז** התימני, אחד משלשת רעי איוב שבאו לנוד לו ולנחמו כאשר השיגוהו צרות רבות ורעות. יש משערים כי אליפז הזה הוא מיוצאי חלצי אליפז בן עשו, כי לפי המבואר בכתובים היה תימן אחד מבניו של זה האחרון (בראשית ל"ו, 11) ועל שמו נקרא מחוז אחד בארץ אדום בשם תימן, ולזאת קרוב להאמין, כי אליפז התימני היה מבני בניו. ויש אומרים כי אליפז התימני הוא אליפז בן עשו, ולדעה הזאת נוטים גם חז"ל, במאמרים (דברים רבה פ' ב'): פעולת צדיק לחיים, אמר ר' תנחום זה אליפז שגדל בחיקו של יצחק, והנביא עובדיה הוא מבני (ילקוט איוב רמז תתצ"ז). דעתו בדבר ההשגחה והנהגת העולם היא: כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עון. ואם מלאכי מרום אינם נקיים מחטא, על אחת כמה וכמה שוכני בתי חומר, אשר בעפר יסודם (איוב ד' 17-20), ולזאת אף כסילות ואולת היא מהאדם לכעום על יוצרו כאשר יפקדהו ביסורים להזכירו כי נטה ללכת עקלקלות (שם ה', 20), וטוב לו יותר לפשפש במעשיו ואז יהיה שלום באהלו ולא יירא משוד כי יבוא, ואשרי אנוש יוכיחנו אלוה (שם 8-27).

אליפל בן אור אחד מגבורי דוד, כן נזכר שמו בדהי"א (י"א, 38) אולם בש"ב (כ"ג, 34) כתוב תחתיו אליפלט בן אחסבי. בערך „דברי הימים" ימצא הקורא דברים אחרים על דבר שנויי השמות הבאים בספר הזה ומקורם.

אליפלהו. אחד מן השוערים (המשנים) בימי דוד (דהי"א ט"ו, 18), ומהלוים המנגנים בנבלים על עלמות (שם 20).

1) **אליפלט.** שם שנים מבני דוד שנולדו לו מן הנשים שלקח לו בירושלים (דהי"א ג, ט, 8): אולם במקום אחר (שם י"ד, ה-ז) נקרא אחד מהם אלפלט, והשני אליפלט.

2) **אליפלט** בן עשק מבני בניו של יהונתן בן שאול (דהי"א ח', 39).

3) **אליפלט** בן אחסבי, עיין ערך א ל י פ ל.

4) **אליפלט** מבני אדוניקם, מגולי בבל שעלו עם עזרא לירושלים (עזרא ח', 13).

אליצור בן שדיאור נשיא למטה ראובן: הוא היה אחד מהפוקדים, ביחד עם משה ואהרן, את בני ישראל בחודש השני בשנה השנית לצאתם ממצרים לדעת מספר הראוים לצאת בצבא (במדבר א', 5) מספר צבאות אנשי מחנהו היה ששה וארבעים אלף וחמש מאות, ונסעו וחנו תחת דגלו תימנה ליתר הצבאות, ושניים נסעו, כי הראשונים היו צבאות המחנות שהיו תחת דגל מחנה יהודה (שם 10). בעת חנוכת המזבח הקריב הנשיא הזה את קרבנו ביום הרביעי (שם ז', 30). חז"ל הבינו מלשון הכתובים, כי אליצור ביחד עם חבריו יתר הנשיאים היו מן המערערים על משה ואהרן עם קרח בראשם, אף התורה כסתה על קלונם ולא גלתה את עונם (במדבר רבה פ' י"ח).

1) **אליצפן** או א ל צ פ ן בן עזיאל, נשיא בית אב למשפחות הקהתי, שמשמרתם היתה: הארון, והשלחן, והמנורה והמזבחות וכלי הקדש אשר ישרתו בהם והמסך וכל עבודתו. אליצפן עם אחיו מישאל נשאו, על פי משה, את אחיהם נדב ואביהוא מאת פני הקדש אל מחוץ למחנה, כאשר יצאה אש מלפני ה' ותאכל אותם בהקריבם אש זרה לפני ה' (ויקרא י', 4). חז"ל הבינו כי קרח הצה על משה מפני כי הפקיד את אליצפן לנשיא בית אב למשפחות הקהתי, כי אמר ארבעה אחים היו אחי אבא, עמרם, יצהר, חברון ועזיאל (שמות ו'), עמרם הבכור זכת אהרן בנו לגדולה ומשה למלכות, מי ראוי ליטול את השניה, לא השני? אני בנו של יצהר הייתי ראוי להיות נשיא על משפחתי, והוא עשה בנו של עזיאל (לנשיא), קטן של אחי אבא יהי גדול עלי, הריני חולק עליו ומבטל כל מה שנעשה על ידו (במדבר רבה פ' י"ח).

2) **אליצפן** בן פרנך נשיא למטה זבולן בימי

יהושע בן נון. הוא ביחד עם נשיאי יתר המטות עזרו ליהושע בן נון ואליעזר הכהן לחלק את הארץ לשבטים, אחרי אשר נכבשה לפניהם (במדבר ל"ד, 25).

אליקא החרודי, אחד מגבורי דוד הנזכרים בשמואל ב' (כ"ג, 25), אולם בדהי"א לא בא זכרו בין גבורי דוד המנוים שמה (י"א, 27).

1) **אליקים** בן יאשיהו מלך יהודה, עיין ערך יהויקים.

2) **אליקים** בן חלקיהו שר בית המלך חזקיהו, אחרי אשר הוסר שבנא מן הכהונה הזאת. כאשר בא רבשקה במלאכות סנחריב מלך אשור אל ירושלים פנה אל אליקים ושרים אחרים בדבורו ודרש מהם כי יכנעו תחת עול מלך אשור ואם לא ישמעו לדבריו מרה תהיה אחריתם. אליקים בקש ממנו כי ידבר אליהם ארמית ולא יהודית למען לא ישמע העם אשר על החומה את דברי חרופיו וגדופיו, אבל רבשקה השיב לו כי שלוח הוא לא אליו ושכמותו כי אם אל העם הסובלים חרפת רעב במצור ובמצוק (מ"ב י"ח, 17-18).

3) **אליקים**, אחד הכהנים אשר הריעו בחצצרות בעת חנכת חומת ירושלים בימי נחמיה (נחמיה י"ב, 41).

אלישבע בת עמינדב אחות נחשון נשיא יהודה. אותה לקח לו אהרן הכהן לאשה, ותלד לו ארבעה בנים: נדב ואביהוא, אלעזר ואיתמר (שמות ו', 23). הז"ל למדו מזה שנאמר כי היא היתה אחות נחשון כי הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה כי רוב בנים הולכין אחר אחי האם (סוטה י"ז, שמות רבה פ' ז'), והיא היתה לדעתם אחת ממילדות ישראל בארץ מצרים אשר הכתוב מספר בשבחן (שמות רבה פ' א').

אלישה בן יון מצאצאי יפת (בראשית י', 4), ועל שמו נקרא אי אחד בשם אלישה (יחזקאל כ"ז, 7), או אלים (ב"ר פ' ל"ז). ויען כי ביחזקאל נאמר כי מאי אלישה הביאו הצורים ארגמן, ויען שלפי עדות חכמי העמים הנ"ל, או כאשר יכנו אותו חז"ל חלזון, שמדמו עשו ארגמן, היה נמצא אז למכביר בחפי ארץ יון הדרומית וביחוד במקום שפך הנחל אורואטאס אל הים, לכן קרוב לשער כי אלים היה במחוז פלפנס; ואולי יוצא מזה השם (העללאס) אשר יכנו בו יוצאי חלצי יון. ומה שתרגם יונתן ביחזקאל (שם) מאיי אלישה ממדינת אטליא, אין מזה ראיה כי לדעת חז"ל אלישה היה באיטליא, כי האי פלפנס אשר ביון היה ימים רבים גם תחת עול ממשלת ונדיג אשר באיטליא.

אלישוע אחד מבני דוד אשר נולדו לו בירושלים (דהי"א י"ד, 5), ובמקום אחר (שם ג', 6) נקרא א ל י ש מ ע, אבל הנראה כי אלישוע שמו ולא אלישמע, מפני כי בשם הזה נמצא (שם 8) בן אחר לדוד, ועוד זאת כי בש"ב (ה', 15) נזכר גם בן בשם אלישוע.

1) **אלישיב** מבני בניו של דוד המלך (דהי"א ג', 24).

2) אלישיב, אחד הכהנים בימי דוד, כאשר נחלקו הכהנים בפקודת דוד לעשרים וארבע משמרות יצא לאלישוב הגורל העשתי עשר (דהי"א כ"ד, 12).

3) **אלישיב**, הכהן הגדול בימי נחמיה אשר בנה את שער הצאן ויקדשהו ויעמיד דלתותיו (נחמיה ג', 1).

4) **אלישב**, אחד מן הלוים המשוררים בימי עזרא (עזרא י', 24) אשר הושיבו נשים נכריות, וכאשר הזקה עליהם יד עזרא ונחמיה נתנו ידם להוציאן ולגרשן.

5) **אלישיב**, מבני זתוא מבני ישראל שלקחו להם נשים נכריות וגרשום במצות עזרא ונחמיה (עזרא י', 27).

6) **אלישיב**, מבני בני גם הוא נשא נכריה וגרשה מטעם עזרא (עזרא י', 36).

1) **אלישמע** בן עמיהוד נשיא למטה אפרים (במדבר א', 10), שעזר למשה ואהרן עם נשיאי יתר השבטים לפקוד את בני ישראל במדבר סיני בחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים, למען דעת מספר האנשים המכשרים לצאת לצבא. צבאות חילו עלו לארבעים אלף וחמש מאות. תחת

דגלו נסעו גם צבאות מטה מנשה ובנימין במספר ששה וששים אלף ושש מאות. כל הפקודים שנסעו וחנו תחת דגלו היו מאת אלף ושמונת אלפים ומאה אנשי חיל. המחנה הזאת היתה המחנה השלשית בנסעם ובחניתם ומקומה היה בפאת ים לעומת יתר הדגלים והמחנות. בעת חנכת המזבח הקריב הנשיא הזה את קרבנו ביום השביעי. (שם ב, 18-24; ז' 48)

2) אלישמע אחד מבני דוד אשר נולדו לו בירושלים (שב"ה. 15).

3) אלישמע (דהי"א ב. 41) מבני בניו של ירחע עבד מצרי של ששן שנשא לו לאשה את בתו של ששן ויצאי חלציו נחשבו לקהל עדת ישראל ככל המשפחות המיוחסות בישראל. ויען כי על פי תורת משה המצרים יכלו לבוא בקהל ישראל אך בדור שלישי, ומהכתוב (דהי"א ב 35) נראה ברור כי עתי בן ירחע המצרי נחשב לבני ישראל, לכן יש לשער כי התחתנות ירחע העבד המצרי עם בת ששן היתה במצרים קודם מתן תורה. ואם ההשערה הזאת נכונה נוכל להוכיח כי אף שבני ישראל היו עבדים במצרים בכל זאת היו שם משפחות חפשיות שהיו להן איזה זכיות ומהן־גם לקנות להן עבדים מהשדרות התחתונות של המצרים.

4) אלישמע אחד הכהנים ששלח יהושפט מלך יהודה בשנת שלש למלכו ביחד עם איזה משריו ללמד בערי יהודה ועמהם ספר תורת ה' ויסבו בכל ערי יהודה וילמדו בעם (דהי"ב י"ז 8.) מזה נראה כי המצאת חכמי אירופה בזמננו להרחיב ההשכלה בעם על פי מורים מסבבים בכפרים היתה ידועה ליהודים כבר בזמן קדום כשלשת אלפי שנה מהיום.

5) אלישמע סופר למלך יהויקים (ירמיה ל"ו 12).

6) אלישמע מזרע המלוכה נכדו ישמעאל בן נתניה הרג את גדליה בן אחיקם אשר הפקיד נבוכדנצר מלך בבל על העם אשר הותיר ביהודה (מ"ב כה 25).

אלישע בן שפט מאבל מחולה, תלמיד אליהו הנביא, וראש הנביאים אחרי עלות אליהו בסערה השמימה, אם כי אלישע קב[ל] השפעת נבואתו מאליהו והלך בדרכיו בכל זאת נבדלו שני הנביאים הגדולים האלה בתכונת נפשם מן הקצה אל הקצה. אליהו היה קנאי במלוא מובן המלה בורח מן הישוב לחיות חיי התבודדות במדברות במערות ויערים, ואלישע התרועע עם אנשים וארח להברתם והיה נוח לבריות. יוכל היות כי ההבדל בתכונת נפשות שני הנביאים הגדולים האלה מקורו הוא בהשתנות תכונת הזמן שבו חיו ופעלו אליהו ואלישע, כי בימי אחאב ואזבל אשתו היו נביאי ה' נרדפים על צואריהם והיו נאלצים להתחבא במערות ובנקיקי הסלעים ורבים מהם הורגו על קידוש השם והדבר הזה המר את רוח אליהו מאד ונפשו מלאה קנאת ה' לנקום נקמתו ממושלים העריצים ומכהני הבעל, אשר בתעתועיהם הוליכו את העם ארחות עקלקלות. לא כן היה בימי יורם בן אחאב: עבודת הבעל נחלשה ונתרופפה, נביאי ה' יצאו ממחבואיהם ופעלו פעולתם בגלוי ואלישע היה יכול לעבוד עבודת ה' לרבים לא ברעש ובסערה, כי אם בשובה ונחת כראוי ליראי ה' ולחושבי שמו. אחרי חלקח אליהו רבו מעמו הלך אלישע ליריחו ולבית אל לבקר שמה את בתי מדרש הנביאים לקחת את התלמידים בני הנביאים תחת מחסהו. בדרך העלה בית אל פגעו בו נערים שובבים ויתקלסו בו וקראו לו לאמר: "עלה קרח, עלה קרח" ואולי היו הפוחזים האלה מבני עובדי הבעל אשר בבית אל וכאשר עברה השמועה מעלית אליהו בסערה השמימה שחקו אל אלישע תלמידו לאמר. עלה גם אתה השמימה כאשר עלה רבך וקראו אותו קרח, בהיפך מן אליהו שהיה בעל שער (הרדי"א). בדברי לעג האלה העלו עליהם חמת הנביא ויקללם, ויצאו שני דבים מן היער וימיתו מהם ארבעים ושנים ילדים. חז"ל השתלדו להמתיק מרירות הספור הזה המעורר גועל נפש בלב איש ישר החושב לעמל ואון לאיש אלהים לענוש עונש מות לילדים על אשר פגעו בכבודו, ואמרו כי הנערים האלה היו רשעים בני רשעים, ראה שאמותיהם נתעברו בהם ביום כפור, ומגודלי בלורית כאמוריים. ושלא היתה בהם לחלוחית של מצוה לא בהם ולא בזרעם, לנערים כאלה טוב מות מחיים.

סוטה מ"ו). אבל גם המה הרגישו הולשת ההשערה הזאת ולזאת אמרו (שם מ"ז) כי שלשה הלאים הלה אלישע אהת שגירה דובים בתינוקות וכו'. משם הלך אלישע הר הכרמל. מה עשה שמה וכמה ימים נתעכב שמה לא נמצא מפורש בכתוב. אולי הלך לשם להתבודד במקום מושב רבו ולהכין עצמו לדבר הגדול להיות ראש הנביאים ולהשפיע עליהם מרוחו. מהר הכרמל שם פניו שמרונה. העיר הזאת אוה למושב לו כי שם היה ביתו במורד ההר (עיין מ"ב ה' 9; ו'. 32-33). כשמואל בשעתו סבב גם הוא בערי ישראל להורות לעם דרכי ה' ולחזק לבם באמונתו בעיר שונם שעמדה לא רחוק משמרון לצד צפון (כיום עומד על תלה הכפר סאלעם) הכינה אשה עשירה עלית קיר קטנה ותשם בה מטה ושלחן וכסא ומנורה, למען יסוד הנביא שמה תמיד בעברו דרך העיר הזאת. עוד היום יצטיינו יושבי הכפר סאלעם במדת הכנסת אורחים, יספר פורער (וואנדערונגען צד 266). מדברי שאלתו את בעלת הבית בשונם לאמר: "הנה הרדת אלינו את כל החרדה הזאת מה לעשות לך, היש לדבר לך אל המלך או אל שר הצבא" (מ"ב ד' 13) נוכל להוכיח בצדק כי אלישע היה מתקרב אל המלך ואל השרים ודבריו היו נשמעים להם כי אהבוהו וכבדוהו לא כאליהו רבו שהתרחק מהם ולא ארח בחברתם. אולי יד הזמן עשתה זאת כאשר זכרנו למעלה.

אין לך נביא בישראל שיסופר עליו נסים ונפלאות במדה מרובה כזו כאשר יסופר על אלישע. שמונה עשר נסים (הז"ל בסנהדרין ק"ה חשבו אך ששה עשר) נמצאו לנביא הזה בכתבי הקדש) 1) אחרי הפרדו מאליהו הכה באדרת שנפלה מעל אליהו את מי הירדן ויחצו הנה והנה ויעבור ביבשה; 2) ביריחו היה מושב העיר טוב אך המים היו רעים ולזאת היתה הארץ משכלת ואלישע רפא את מי המקום על ידי ששם מלח בצלוחית חדשה וישלך אל מוצא המים; 3) בדרך העולה בית אל גירה דובים בנערים שהתקלסו בו והמיתו מהם ארבעים ושנים; 4) כאשר יצאו יהורם מלך ישראל, יהושפט מלך יהודה ומלך אדום למלחמה עם מישע מלך מואב לא היה מים למחנות אנשי החיל ולבהמה אשר ברגליהם ויהי כאשר פנו אליו שלשת המלכים בבקשה להושיעם בצרתם, צוה אלישע למנגן לנגן לפניו ותהי עליו רוח ה' ויאמר: כה אמר ה' לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ימלא מים ושתיתם אתם ובהמתכם וכן היה. 5) אשה אחת מנשי בני הנביאים (לפי דעת הז"ל בתנחומא משפטים היתה אשת עובדיה שלוה מעות ברבית לזון את הנביאים בימי אחאב) צעקה אל אלישע לאמר: "עבדך אישי מת והנושה (לדעת חז"ל שם היה יהורם בן אחאב) בא לקחת לו את שני ילדי לו לעבדים" בביתה היה אז אך אסוך שמן. ויאמרלה אלישע לשאול מהשכנים כלים רקים הרבה ולסגור הדלת בעדה ובעד בניה ולצקת מן האסוך הקטן שמן אל כל הכלים הרקים. ותעש האשה כאשר אמר אלישע ותמכור את השמן ותשלם את נשיה ועוד נותר הרבה להחיות נפשה ונפש בניה; 6)האשה בעלת הבית בשונם היתה עקרה ואישה היה זקן. לבקשתה הבטיח לה אלישע כי תוליד בן, ותהר האשה ותלד בן למועד אשר דבר הנביא; 7) כאשר גדל הילד בן השונמית יצא פעם אחת אל אביו אל הקוצרים ויהי כאשר הרגיש כאב בראשו צוה אביו להביאו אל אמו, וישב על ברכיה עד הצהרים וימת, ולבקשת האשה אם הילד החיה אותו אלישע; 8) בהיותו בגלגל ובני הנביאים יושבים לפניו, צוה לנערו לבשל להם נזיד. ויצא אחד מהם אל השדה וילקט פקועות ויפלח אל הסיר. ויהי כאכלם מהנזיד ויצעקו. "מות בסיר": ויצו אלישע לתת מעט קמח בסיר וסר המות, ויאכל העם ולא נפקד מהם איש; 9) פעם אחת הביא אליו איש מבעל שלישה עשרים ככרות לחם ואתו היו אז מאה אנשים ויאכלו כלם מהלחם כנפשם שבעם ועוד הותירו; 10) נעמן שר צבא מלך ארם נצטרע ויבא אל אלישע כי ירפא אותו מצרעתו. אלישע יעצהו לרחוץ בשרו שבע פעמים בירדן ונרפא. בתחלה שחק נעמן לעצתו זאת, כי הלא נהרות דמשק טובים ממימי ישראל והוא פעמים רבות רחץ בשרו במי הנהרות האלה ולא עלתה ארוכתו. אבל בעצת אוהביו עשה כדבר אלישע ויטבול בירדן שבע פעמים וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר. נעמן חפץ לתת מתנות לאלישע, אבל הנביא מאן לקחת.

11) אבל גחזי נער אלישע מאהבת הבצע רדף אחרי נעמן ויקח ממנו למען הנביא ככר כסף ושתי חליפות בגדים. אלישע ראה כל זאת ברוח נבואתו ויקלל את גחזי כי צרעת נעמן תדבק בו על אשר חלל שם שמים, ויצא גחזי מלפניו מצורע כשלג. (12) כאשר החליטו בני הנביאים לבנות להם מושב חדש על שפת הירדן וההלו לגזור עצים אירע כי מיד אחד מהם נפל הגרזן אל מי הירדן. וישאל האיש את פני אלישע להוציאהו ממבוכתו כי הגרזן היה שאול אתו. ויקצב אלישע עץ וישלך אל המים ויצף הברזל. 13) כאשר חרה אף מלך ארם באלישע על אשר גלה למלך ישראל את מקום האורב אשר הסתיר והזהירו מעבור המקום הזה שלח חיל גדול אל דותן מקום מושב אלישע בעת ההיא לתפשו ולהביאו אליו. בבוקר וירא משרתו והנה חיל סובב את העיר ויפג לבו. אבל אלישע הרגיע את רוחו כי בהתפללו אל ה׳ נפקחו עיניו וירא והנה ההר מלא סוסים ורכב אש סביבות אלישע. 14) אחרי כן התפלל אל ה׳ ויכה את חיל ארם בסנורים ויוליכום שמרונה לתת אותם בידי מלך ישראל. 15) פעם אחת צרו חיל מלך ארם על שמרון ובגלל זאת חזק הרעב בעיר מאד; ואף המלך חרה באלישע כי חשבהו לאשם ברעה אשר מצאתהו, וישלח איש מלפניו להסיר את ראשו. ברגע ההיא נבא אלישע כי כעת מחר יהיה זול גדול בשמרון. וה׳ השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול סוס ויקומו וינוסו בנשף ויעזבו את המחנה כאשר היא ויצא העם ויבוזו את מחנה ארם ויהי שבע גדול בעיר. 16) באשר נבא אלישע את התשועה הזאת שחק לו השליש אשר המלך נשען על ידו כי לא האמין בזה, ויאמר לו אלישע: הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל, וכן היה, כי רמסוהו העם בשער וימת. 17) קרא רעב על הארץ שבע שנים. 18) אחרי מותו אירע כי בעת שהיו מקברים איש והנה ראו גדוד אויב בא וישליכו את המת וינוסו אל נפשם, ויגע גו המת בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו. אחדים מחכמי ישראל כהרלב״ג השתדלו לקרב מעשי נסים האלה אל דרך הטבע ולהוציאם מגדר זרות: בן השונמית לא מת כי אם התעלף, ואלישע השיבו לתחיה על ידי כח החום שנתן בו בהתמודדו עליו שבע פעמים. וכפי הנראה גם בעלי התלמוד נוטים לזה. כי על השאלה אם בן השונמית מטמא, השיבו מת מטמא ואינו מטמא חי (נדה ע:). אבל כל כי שיש לו מוח בקדקדו לא ימצא נחת בביאורים כאלה. כי המאמין יאמין בהנסים כמו שיסופר מהם בכתוב ולא יותר מהם אף כחוט השערה, ולקטני אמנה טוב שיחשבו כי הכפורים האלה המה הגדות שנולדו בדמיון ההמון מלבאר אותם כדרך הזה, כי מזה הלא יחליטו כי הנביאים עשו במחשך מעשי להטים לעור את עיני העם כי יאמינו בהם לכל אשר יאמרו להם, ולהשתרר עליהם כאות נפשם.

אלישע התערב בעניני׳ הממלכה והנהגת המדינה לא לבד של ארצו כי אם גם של ארץ ארם. כן נראה ששלח אחד מבני הנביאים למשוח את יהוא בן יהושפט בן נמשי למלך על ישראל למען ישים קץ לבית אחאב ולהבלי תעתועיו, ולחזאל נבא כי הוא ימלוך בארם תחת בן הדד, אם כי ראה מראש שהאיש הזה כאשר יעלה למלוכה יפרע פרעות בישראל. אולם אחרי הדבר הזה לא נמצא ממנו בכתבי הקדש שום מעשה והתערבות בענוני הממשלה כאלו לא היה במציאות במשך ארבעים וחמש שנה, עד מלכות יואש בן יהואחז מלך ישראל. קשה להאמין כי אלישע חי בכל משך הזמן ההוא חיי התבודדות, כי מבכי יואש (מ״ב י״ג 14) וצעקתו בעת אלישע חלה את חליו אשר ימות בו לאמר: „אבי אבי רכב ישראל ופרשיו“, נראה ברור כי אלישע היה גם אז העמוד הימיני במלכות ישראל. יוכל היות כי כותב ספר מלכים לא מצא אדותיו איזה ספור נאמן כתוב בידי איש נאמן בנוגע לזמן הזה. נבואתו האחרונה היתה כי שלש פעמים ינצח יואש את ארם, אחרי כן שבה רוחו אל אלהים. כמה שנים היה אלישע לא נמצא ברור בכתובים, אבל מחשבון ימי המלכים שבזמנם עבד עבודתו לרבים נוכל לשער כי חי לערך תשעים שנה, וכששים שנה עמד בראש נביאי זמנו ולקח חלק בהנהגת המדינה. כי לפי דעת הס״ע (פ׳ י״ט) מת אלישע בשנה העשירית ליואש מלך ישראל שהוא שבע שנים אחרי מות יואש מלך יהודה.

ואם כן חי אלישע ששים ואחת שנה אחר סילוק אליהו ומת ג"א ק"ט.

אלישפט בן זכרי אחד משרי המאות אשר בא בברית עם יהוידע הכהן להסיר את עתליה מגבירה ולהמליך על יהודה את יואש בן אחזיהו (דהי"ב כ"ג, 1).

אלם השומע ואינו מדבר, כמו שנאמר ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהלים ל"ח 14). נביאי השקר נקראים בפי חוזי יה כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח (ישעיה נ"ו 10) כי כמו שהכלב שאינו נובח איננו מודיע להרועה מהחיות הטורפות שבאות להעדר כן הצופים העורים לא יזהירו את העם מדבר הרעה המרחפת על פניהם. ועל הדרך הזה פירשו את הפסוק הזה גם חז"ל (ילקוט ישעיה נ"ו רמז שמ"ו): וכי יש כלב אלם וכלב פקח? א"ר שמואל בר אמי אין לך פקח מן הכלב וכו' ומה אלמים? אלא מה טיבו של כלב זה, אדם משליח לו פרוסה סוכר את פיו, כך היו דייני ישראל. האלם הרי הוא בפקח לכל דבר חוץ מן הדברים שהתורה תדרוש בהם אמירה בפה, ולזאת אמרו חז"ל כי אין דין סוטה נוהג באלמת מפני כי נאמר בה: ואמרה האשה אמן אמן, ואלמת לא תוכל לדבר (במדבר רבה פ"ט): כן אין דין בן סורר ומורה נוהג באלמים מפני שנאמר בהם: ואמרו אל זקני העיר וגו' והאלמים אינם יכולים לאמר (סנהדרין ע"א). ומטעם הזה אמרו האלמית אינה חולצת, מפני כי בעת החליצה עליה לאמר: ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו (דברים כ"ה 9).

אלם, יונת אלם רחוקים (תהלים נ"ו 1). רבו המפרשים בזה והנכון שהיה נודע להם שיר או נגון בשם הזה, שתוכנו היה מצב היונה שנפרדה מבן זוגה ונגלתה למקום רחוק ממנו, ובכל זאת תשא ברומיה את מכאוביה, כי במצב כזה היה גם דוד באחוז אותו פלשתים בגת והוא היה נע ונד רחוק מאהובת נפשו ומבית אביו, ובכל זאת לא הטיח דברים כלפי מעלה וגם התפלל אל ה' כי יציל נפשו ממות ורגליו מדחי.

אלם הוא בנין קטן שהוא בפרוזדור לבנין הגדול. בבית המקדש שבנה שלמה היו איזה אולמים שהשתמשו לדברים שונים. כך מצאנו אולם על פני היכל הבית (מ"א ו' 3). אולם המשפט (שם ז' 7) שבו ישבו כסאות למשפט. אבל בהמשך הימים החלו לקרות בשם אולם גם את כל הבית, כי מה שנאמר בדהי"א (כח 11) תבנית האולם ואת בתיו כונתו שם על כל הבית. בבית השני עשו את האולם. גבוה מההיכל כי גבהו שם היה ארבעים אמה בעוד שההיכל היה גבוה אך עשרים אמה)מדות פ"ג מ"ז).

אלם השם הזה נמצא בתבנית הבית ביחזקאל (מ' 21) אבל ענינו לא נודע אל נכון; ויש משערים כי הוא מין בנין כפה חלולה.

אולם משבט מנשה בן פרש בן מכיר אשר ילדה לו מעכה אשתו (דהי"א ז' 16).

אולם בן עשק מבני מטה בנימין ומתיחס לשאול המלך. בני אולם הזה היו אנשים גבורי חיל דורכי קשת ומרבים בנים ובני בנים מאה וחמשים (דהי"א ח' 39-40) (שני הערכים האלה נשמטו ממקומם).

אלמג עיין ערך אלגמים. ובפסיקתא (הובאה במפרש לדהי"א ט' 10) נאמר כי שם העץ הזה הוא אלגם ונקרא אלמג מפני שהוא מתמוגג ולפי זה הוא הידוע בשם קאראללע הגדל בקרקע הים, שלפנים חשבוהו למין עץ ולפי אשר מצאו החוקרים הוא אמצעי בין צומח וחי, רך בעודו במים ומתקשה אחרי העלתו מן המים, ולזאת מנוהו חז"ל בין עשרה מיני ארזים (ר"ה כ"ג).

אלמודד שם אחר מבני יקטן (בראשית י' 26) אשר נושבו בממלכת (יעמען) ולדעת באכארד הוא המחוז (אללומאאטאע) בארץ הרבורים בערב (א"ק).

אלמלך שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט 26).

אלמנה. על דבר מצב האלמנה בימים הקדמונים בין היהודים עיין ערך אישות. האלמנה ישבה בבית אביה עד אשר נשאת לאיש שנית, כמו שאמר יהודה לתמר: שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני (בראשית ל"ח 11); ומן הנאמר במשנה (ב"ב פ"ו): המקבל מקום מחברו לבנות בית אלמנות

לבתו וכו' נראה כי היה מנהגם לבנות להאלמנה חדר מיוחד לשבת בו כל ימי אלמנותה. אבל האלמנה היתה יבולה לדור גם בבית בעלה המת אם רצתה בזה (ירושלמי כתובות פ"ה). בגדי האלמנה היו משוגים מבגדי שאר הנשים (בראשית ל"ח). כאשר הוא המנהג גם בימינו בין כל העמים. מעמד האלמנות היה מעורר רחמים וחנינה בלב כל איש ישראל בלי הבדל אם היתה עניה או עשירה, ולזאת אמרו חז"ל כל אלמנה ויתום לא תענון אפילו אלמנת מלך (משנה י"ג פ"ט דמציעא) ובלי הבדל אם היתה מישראל או בת עם אחר; גם על אלמנות אדום השונא היותר גדול לישראל אמר הנביא בשם ה' עזבה יתומיך אני אחיה ואלמנותיך עלי תבטחו. (ירמיה מ"ט 11.

אלנעם אבי שני גבורי דוד יריבי ויושויה (דהי"א י"א. 46

1) **אלנתן** אבי נחשתא אשת יהויקים מלך יהודה (מ"ב כ"ד 8.

2) 3) **אלנתן** שמות שני אנשים ראשי העדה ששלחם עזרא אל אדו הראש בכספיא המקום להשתדל להביא משרתים לבית אלהים, כי לא מצא בין העם אשר היה אתו על שפת הנהר הבא אל אהוא אנשים מבני לוי 4) **אלנתן** שם אחד מהמבינים ששלח עזרא גם כן לתכלית הזאת.

אלסר שם עיר או מדינה אשר מלכה אריוך ביחד עם כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים ואמרפל מלך שנער עשה מלחמה עם חמשת מלכי הברית של חמשת הערים שעמדו אז בעמק השדים (בראשית י"ד 1-9). לפי דעת רוב חוקרי קדמוניות אשור אלסר היא העיר העתיקה הנודעת כיום בשם לארסם, אשר מצאו החוקרים תחת שרידי חרבות סנקרי על שפת נהר פרת דרומית מזרחית להעיר ארך וצפונית מערבית להעיר אור. ולפי זה היתה העיר או המדיגה אלסר בבבל, כי הערים ארך ואור היו בארץ שנער היא בבל. אולם יונתן תרגם מלכא דתלאסר, וכן תרגם את רסן בין נינוה ובין כלח ית תלאסר, ואם כן היתה אלסר באשור, והשם אלסר לפי זה מרכב משני שמות אל־אסר או אל־אשור, במו שנמצא תגלת פלאסר, שלמנסר, אסר־חדון, ורבים כמוהם.

אלעד אחד מבני אפרים בן יוסף שנהרג על ידי אנשי גת (דהי"א ז' 21) ועיין ערך אלעדה.

אלעדה מבני אפרים שנהרגו על ידי אנשי גת הנולדים בארץ בי ירדו לקחת מקניהם (דהי"א ז 20). הספור מהריגת בני אפרים כפי שבא בכתובים הוא מקוטע בלי ראשית ובלי תכלית כי אין אנו יודעים ממנו דבר ברור: מדוע הרגים אנשי גת, ואיך נפגשו בני אפרים שהיו בארץ מצרים עם אנשי גת אשר בארץ פלשתים. אולם חז"ל ביארו הדבר על פי הגדה אחת שהיתה להם ואמרו: כל אותן שנים שהיו יושבים בני ישראל במצרים היו בני אפרים יושבים בטח שאנן ושלו, עד שבא נון מבני בניו של אפרים ואמר נגלה עלי הקב"ה להוציא אתכם; בגאות לב שהם מזרע המלוכה ושהם גבורי כח במלחמה עמדו ולקחו בניהם ובנותיהם ויצאו ממצרים ועמדו המצרים והרגו כל גבוריהם (פרקי ר"א). ולפי זה אנשי גת הנזכרים בפסוק המה פלשתים תושבי מצרים.

אלעוזי אחד מהבאים אל דוד בצקלג כשהיה עצור שם מפני שאול המלך, והוא היה מגבורים עוזרי המלחמה, נושקי קשת מימינים ומשמאילים באבנים ובחצים ובקשת (דהי"א ו"ב 1-9).

1) **אלעזר** בן אהרן הכהן שנולד לו מאלישבע בת עמינדב אחות נחשון נשיא מטה יהודה. אשתו היתה אחת מבנות פוטיאל (שמות ו'), וממנה נולד לו פינחס. אלעזר היה נשיא נשיאי הלוי, ופקודתו במשכן היתה־שמן המאור וקפורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה. לפי הציור שנתנו לנו חז"ל מפקודתו היה טוען כל אלו בבת אחת: שמן המאור בימינו, קטורת הסמים בשמאלו, ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו ובין הערבים וכו' כמין צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו ולא היה נותן לאחרים שיטענו להודיעך שאין גאוה לפני האלהים (במדבר רבה פ' ד'). כאשר יצא האש ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבו הקטרת מעדות קרח בא הצווי אל אלעזר לחרים את המחתו

שכהן הקריבו הקטרת כי קדש. הפרה אדומה הראשונה שנעשתה במדבר נעשתה על ידו שהיה אז סגן הכהנים, והדבר הזה היה כעין יוצא מהכלל כי לדורות לא היה זה מחובות הסגן (עיין יומא מ"ב). לפי דעת חז"ל (במדבר רבה פ' ג') היה אלעזר בן שלשים שנה כאשר נגזרה הגזרה על יוצאי מצרים למות במדבר. קודם מיתת אהרן לקח משה את אלעזר והלבישו בגדי כהונה גדולה של אביו אהרן ובכן נתנה עליו אז משרת כהן גדול. בערבות מואב על ירדן יריחו פקד אלעזר ביחד עם משה את העם שנית לדעת מספר האנשים המכשרים לצאת בצבא כי התעתדו אז למלחמה עם מלכי כנען. אם נעיין בכתובים נראה כי בימי אלעזר הרימו הכהנים ראש וגברה ידם בהנהגת העם; כן מצאנו כי יהושע שנתמנה למנהיג העם אחרי מות משה לא עשה דבר טרם שאל את פי אלעזר, וכאשר יעין הוא על פי האורים והתמים כן עשה יהושע. וזה היה אחרי אשר זקני העדה (סענאט), שבחר משה לעזור לו בהנהגת העם חטאו בבעל פעור עם בנות מואב ובא אז הצווי להוקע את כל ראשי העם לעיני השמש, ופנחס קדש שם שמים ברבים, במעשה זמרי, ואז נפל רסן הממשלה מידי הזקנים ובא אל ידי הכהנים, ולזאת מצאנו כי במלחמת מדין נמנה למפקד צבא המלחמה לא השר צבא הנודע יהושע כי אם פינחס בן אלעזר הכהן וכפי הנראה הבינו חז"ל גם כן באופן הזה מצב הענינים אז, כי כן דרשו על הפסוק במשלי (כ"א) אוצר נחמד ושמן בנוה חכם זה משה ובסיל אדם יבלענו זה יהושע, שלא היה בן תורה והיו ישראל קורין אותו כסיל (ילקוט משלי כ"א). שמזה נראה כי לדעתם יהושע לא היה מכובד כל כך בעיני העם. ובכל זאת היו אלעזר ויהושע כל ימיהם בשלום ושלוה ולא היה ביניהם כל ריב ומחלוקת, ועבדו ביחד עבודתם לרבים בדבר חלוקת הארץ לשבטים באמונה ובתם לב. כפי הנראה חי אלעזר אחרי עברו את הירדן לערך עשרים וחמש שנים וימת ויקברו אותו בגבעת פנחס בנו, אשר נתן לו בהר אפרים. מאין היה לו לפנחס מה שלא היה לאלעזר אביו? חז"ל בב"ב (קי"א:) אמרו מלמד שנשא פנחס אשה ומתה וירשה, ומכאן סמכו שהבעל יורש את אשתו. והרד"ק משער שנתן שבט אפרים לפנחס אותה גבעה כמו שנתנו לכלב וליהושע ולהיותה מתנת רבים לא חזרה ביובל. כמה שנים חי אלעזר לא נמצא בכתוב. אולם מדברי חז"ל שהבאנו למעלה כי בעת שלוח המרגלים היה בן שלשים שנה יש לשער כי ימי שני חייו היו לערך תשעים וחמש שנה. הכהונה הגדולה היתה למורשה לבני אלעזר כל ימי שבת ישראל על אדמתו עד סוף הבית השני ואך לזמן קצר, לערך מאה ועשרים שנה, נתנה הכהונה הגדולה לבני איתמר (עיין ערך איתמר). בימי דוד כאשר נתחלקו הכהנים למשמרות היו שש עשרה משמרות מבני אלעזר ושמונה מבני איתמר (דהי"א כ"ד).

2) אלעזר בן עמינדב. כאשר הביאו אנשי קרית יערים את הארון מן בית שמש אל בית אבינדב בגבעה, קדשו את אלעזר לשמור אותו (ש"א ז. 1)

3) אלעזר בן דודו בן אחוחי מן שלשת הגבורים אשר לדוד. פעם אחת כאשר נאספו פלשתים למלחמה ובני ישראל סוגו אחור מיראתם אותם, קם הוא ויך בפלשתים עד כי יגעה ידו ותדבק אל החרב ותהי תשועה גדולה ביום ההוא והעם שבו אחריו אך לפשט את החללים. עוד יסופר עליו כי כאשר היה דוד במצודה ומצב פלשתים היה אז בבית לחם התאוה דוד לשתות ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער, ויבקע אלעזר עם עוד שני הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מבור בית לחם ויביאו אל דוד אולם דוד לא אבה לשתותם ויאמר: חלילה לי מדבר הזה, כי דם האנשים אשר הביאו נפשם בסכנה אשתה אם אעשה זאת. הספור הזה אומר דרשני. כי בתחלה הלא חפץ דוד כי יביאו לו מים מן הבור שבבית לחם כאמרו מי ישקני... ואחרי כן כאשר מלאו חפצו לא אבה עוד לשתותם, האם לא ידע מראש כי אם לא יחרפו איזה מהגבורים נפשם להביא לו משם מים לא יבואו המים בעצמם אליו?

ולזאת דרשו חז"ל כי כונה זהרת צפונה בדברי הכפור הזה ואמרו: „הלכה נצטרכה לו וכו' גדישים דישראל הוו וקא מטמרי בהו פלשתים וקא מבעיא ליה מהו למקלינהו להציל עצמו בממון חברו, שלחו ליה: אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, אבל אתה מלך-אתה ומלך פורץ לעשות לו גדר ואין ממחין בידו (מדרש רות, ב"ק ס:). והשערת פיליפסאן כי דוד אמר מי ישקני מים בדרך התול ושחוק איננה מחוורת, כי במקום שיש סכנת נפשות חטא ועון הוא לדבר מהתלות (ש"א כ"ג, 9).

4) **אלעזר** בן מחלי בן מרי משבט לוי, לאלעזר הזה לא היו בנים כי אם בנות, ואחרי מותו נשאו אותן בני קיש אחיו (דהי"א כ"ג, 21).

5) **אלעזר** בן פנחס מן הכהנים בימי עזרא. על ידו ועל ידי כהן אחר מרמות בן אוריה נשקל הכסף והזהב אשר הביאו עמהם הגולים מבבל לבית אלהים בירושלים ביום הרביעי לבואם ירושלימה (עזרא ח', 33).

6) **אלעזר** מן הכהנים שלקחו חלק בחנוכת חומות ירושלים בימי נחמיה (י"ב, 42). ואולי הוא הנזכר בערך שלפני זה.

7) **אלעזר** שם איש אחד מבני ישראל אשר הושיבו נשים נכריות וגרשום במצות עזרא ונחמיה (עזרא י', 25).

אלעלא או **אלעלה**, עיר בנחלת מטה ראובן בעבר הירדן מזרחה (במדבר ל"ב 3, 37). אולם בימי הנביאים ישעיה (ט"ו, 4; ט"ז, 9) וירמיה (מ"ח, 34) שבה לממלכת מואב. בכתבי הקדש תבוא העיר הזאת ביחד עם העיר חשבון, ובאמת מצאו הנוסעים בר בת העיר חשבון שרידי איזה חרבות הנקראים בפי יושבי המקום (על אאל), ונקראת כן מפני שעמדה על גבעה גבוהה שממנה יכלו להביט ולהשקיף על מקומות רחוקים מסביב. העיר הזאת עמדה במרחק מיל ורבע מחשבון. בתרגום אונקלוס נקראת העיר הזאת בשם בעלי דבבא, אולי היה נודע לו כי העיר הזאת היתה מושב השופטים היושבים בשער (כי בבא בארמית הוא שער כעברית). אולם במקראות גדולות של רע"ו ושל רפ"ו הגרסא „ובעל דיבון". ויונתן תרגם אלעלה — מעלת מרא, וכן תרגם געזעניוס את השם אלעלה: וואהין גאטט אויפשטייגט.

1) **אלעשה** בן חלץ מבני בניו של עתי בן ירחא עבד מצרי אשר נשא לו לאשה את בת ששן משבט יהודה ובא בקהל ה' (ע"ע אלישמע) (דהי"א ב', 39).

2) **אלעשה** מבני בניו של שאול המלך משבט בנימין (דהי"א ח', 37).

3) **אלעשה** בן שפן, אחד השרים ששלח צדקיהו המלך אל נבוכדנצר מלך בבל, ועל ידו שלח ירמיה ספר אל זקני הגולה, אל הכהנים, הנביאים ואל יתר העם אשר הגלה נבוכדנצר מירושלים בבלה. בספר הזה יעץ הנביא להם להתישב ולהאחז בארץ בבל, לבנות בתים ולטעת כרמים ולדרוש את שלום העיר והמדינה ולהתפלל בעדן כי בשלומן יהיה גם להם שלום, כי לא יפקוד ה' אותם להוציאם משם טרם מלאת לבבל שבעים שנה (ירמיה כ"ט).

4) **אלעשה** מבני פשחור הכהן. הוא היה מן האנשים שנשאו נשים נכריות ובמצות עזרא ונחמיה גרשו אותן (עזרא י', 22).

אלף שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, 28), ואולי כיון לעיר הזאת הנביא זכריה (ט', 7) באמרו ונשאר גם הוא (גאון פלשתים, אשר יכוין בזה על גת) לאלהינו והיה (גת) כאלוף (קרי כאלף) ביהודה. ואין הדבר הזה זר בכתובים כי יחשוב עיר אחת לשני שבטים; כן יחשוב את העיר יבוס פעם לבנימין (יהושע י"ח, 28) ופעם ליהודה (ט"ו, 63). ואולי נקרא שמה אלף כן ואאלפך חכמה (איוב ל"ג, 33), מפני שהיה שם בית מדרש ובית הספר כהעיר קרית ספר, וקרוב לזה דרשו חז"ל (מגילה ו'). והיה כאלוף ביהודה וגו' אלו תראטריות וקרקסיות שבאדום שעתידין שרי יהודה ללמד בהן תורה ברבים (א"ק).

אלף, השבטים התחלקו לאלפים, ולזאת אמר גדעון הנה אלפי הדל במנשה (שופטים ו', 15), ושמואל אמר התיצבו לפני ה' לשבטיכם ולאלפיכם (ש"א י', 19). בראש

כל אלף עמד שר שהיה נקרא שר האלף, כמו שמצינו שאמר ישי לדוד בנו: ואת עשרת חריצי החלב תביא לשר האלף (ש"א י"ז, 18). והשרים האלה לקחו חלק בהנהגת העם והיי קרואי העדה בדברים הנוגעים להכלל, כנאמר: אלה קרואי העדה וגו' ראשי אלפי ישראל הם (במדבר א', 16).

אלפלט. עיין ערך אליפלט 1.

אלפעל. שם איש משבט בנימין; הוא היה בן שחרים שילדה לו חשים אשתו, טרם שלחו אותה משדה מואב (דהי"א ח', 11). לפי דעת חז"ל (מגילה ד.) בנה אלפעל מחדש את הערים אונו ולוד ובנותיה שהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון ונחרבו בימי פלגש בגבעה (ועיין ערך אונו).

אלצפי. ע"ע אליצפן 1.

1) **אלקנה** בן קרח, (שמות ו', 24) ובדהי"א (ו', 8) יש שינוי בסדר יחוסו.

2)**אלקנה** בן ירוחם בן אליהוא בן תוחו בן צוף משבט לוי שגר ברמתים צופים בהר אפרים, מקום ישבו אז לויים רבים (עיין יהושע כ"א, 20; שופטים י"ט, 1). ולזאת נקרא איש אפרתי. אולם יען שלא מצאנו במקרא עיר בשם רמתים צופים לכן ישער הרלב"ג כי שם העיר הוא רמה והמלה רמתים צריכה להיות נקראת בהיר"ק תחת הרי"ש והתי"ו, כמו מצריים, ופירושו מתושבי רמה, והיה מן הצופים כלומר מן הנביאים; וגם חז"ל אמרו, כי אלקנה היה אחד מן הנביאים הגדולים בימים ההם (מגילה י"ד) ולא היה בדורו כיוצא בו (במדבר רבה פ' י') והיה מדריך את ישראל לעלות לשילה (ילקוט קהלת ו'). ולפי דעת הרדי"א צופים פירושו ממשפחת צוף כי יחוסו עולה בפסוק הזה עד צוף. לאיש הנכבד הזה היו שתי נשים חנה ופנינה ויאהב את חנה מאד אבל היא היתה עקרה. מנהגו היה לעלות עם נשיו ובני ביתו מדי שנה בשנה אל שילה מקום המקדש בימים ההם להשתחוור ולזבוח לה'. פעם אחת ברכהו עלי הכהן הגדול, ויהי לתקופות הימים ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו שמואל, הוא הנביא שמואל הנודע לתהלה בקורות ישראל (ש"א א').

3) **אלקנה** אחד מן השוערים לארון בימי דוד (דהי"א ט"ו, 23).

4) **אלקנה** אחד מן הגבורים שבאו אל דוד לצקלג בעוד שהוא היה עצור שם מפני שאול רודפו. הוא היה מן עוזרי המלחמה נושקי קשת מימינים ומשמאולים באבנים בחצים ובקשת מאחי שאול מבנימין (דהי"א י"ב), מזה נראה איך ירד שאול פלאים וסר צלו מעליו. כי גם בניו, משפחתו ובני שבטו עזבוהו והלכו אל דוד.),

5) **אלקנה** משנה למלך אחז. במלחמה עם פקח בן רמליהו מלך ישראל נהרג השר הזה על ידי זכרי גבור אפרים (דהי"ב ב"ח, 7).

5) **אלקנה** משנה למלך אחז. במלחמה עם (נחום א', 1). לפי עדות הירונימוס נמצא בימיו כפר אחד בארץ הגליל בשם אלקש. אולם יותר קרוב להאמין כי נולד באלקש אשר בארץ אשור הרחוקה ממאזול כשלשים וארבע פרסה, כי עוד היום יאמינו היהודים כי שם מקום קבר הנביא נחום, ובכל שנה ושנה ינהרו אל המקום הזה המונים המונים להשתטח ולהתפלל על קברו. ובדבר הזה עדות היהודים נאמנה מאד, כי העם הזה נוצר מכל משמר את מקומות הקדושים בעיניו וזכרם לא יסוף מזרעו, כי אב לבנים יודיע זאת ושלשלת הקבלה מדורות עולמים לא נפסקה בעם הזה. יושבי אלקש כיום הם כלם נוצרים יוצאי חלצי עם כשדים.

אלתולד. שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, (30) ובמקום אחר (שם י"ט, 4) נחשבה למטה שמעון, ואין זה סתירה כי נחלת מטה שמעון היתה בתוך נחלת מטה יהודה (שם ו') ולזאת מצאנו ערים רבות הנחשבות למטה יהודה ולמטה שמעון. אולם לבד זאת מצאנו ערים רבות נחשבות פעם למטה זה ופעם למטה אחר (ע"ע אלף, יבוס). מזה נוכל אף לשער כי חלוקת הארץ בהמשך הימים קבלה איזה שנוי באיזה פרטים מסבות שלא נוכל כעת לבארן. בדהי"א (ד', 29) נקראת העיר הזאת תולד. השערת פירסט, כי נקראת העיר אלתולד על שם האליל מוליתה,

אלהי כח המוליד של הכנענים, איננה מחוורות כי העברים השתדלו לשנות שמות כאלה מפני כי הוזהרו מלהזכיר שם אלהים אחרים ולא ישמע על פיהם (שמות כג. 13).

אלתקא או אֶתקה עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט. 44).
העיר הזאת עם מגרשיה נתנה למושב הלוים מבני קהת (שם כא. 23). מקומה היתה מנגב לעקרון.

אלתקן שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע טו. 59). צפונה לחברון.

אֵם, בכל מקום שידבר בכתבי הקדש מחובות הבנים להוריהם אין הבדל בין האם להאב: כבד את אביך ואת אמך (שמות כ. 12), ומכה אביו ואמו (או אמו) מות יומת (שם כא. 15), איש אביו ואמו תיראו (ויקרא י"ט. 3) ארור מקלה אביו ואמו (דברים כ"ז 16), שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך, שניהם שוין, שמזה נראה כי מצב האם במשפחה היה גבוה מאד. ומן הנאמר ונשנה פעמים רבות במשלי „תורת אמך" נוכל להוכיח בצדק כי חנוך הילדים נמסר להאמות בימים ההם. אולם בנוגע ליחוס משפחה התיחסו הבנים לא לאמותם ולמשפחותיהן כי אם להאב ולמשפחותיו, כמו שנאמר ונשנה פעמים רבות למשפחתם לבית אבותם. אולם עמים רבים אחרים בעת הראשונה לחתפתחותם התיחסו לאמותם: שנים עשר נשיאים לאמותם (בראשית כה. 16) (כי אומה הוא משרש אם, אמם), יוכל היות כי בעבור זאת יכנו כתבי הקדש עמים אחרים בשם אמות או אומים (שבחוהו כל האומים, תהלים קי"ז) ולא נמצא כן על בני ישראל. והדבר הזה מורה על מצב המוסרי של ישראל בעת ההיא, כי לפי החלטת הפרופיסור באכאפען מבאזעל בספרו אשר הוציא בשנת 1861, לא התפתחו הגוים ממשפחות. כאשר חשבו כל החוקרים עד הנה, כי אם בתחלה היו קבוצים גדולים בלא יחס משפחה, כי הנשים אז בעת הראשונה להתפתחות מין האנושי לא היו קנין יחידים כי אם קנין כל הקבוץ. במצב כזה לא ידעו הבנים את אבותם כי אם את אמותם, ולזאת נקראו אז הקבוצים בשם אומות, ואך בהמשך הימים לאט לאט נשתנה הדבר והיחידים החלו ליחד להם נשים איש איש לבדו ואז הונחה אבן הפנה למשפחה בהתיחסות אל האבות.

אֻמָּה עיין ערך אם. ועל דבר ההבדל שבין אמה, עם וגוי עיין ערכיהם.

אָמָה קרובה אל הבעלים יותר מן שפחה, כי האמה היתה לפעמים גם לפלגש לאדוניה כמו שנאמר באבימלך ואת אשתו ואמהותיו (בראשית כ. 17). וכי ימכור איש את בתו לאמה (שמות כא) שהכונה בזה לאשה או לפלגש. על פי דין התורה היה יכול האב למכור את בתו בעודה קטנה לאמה (מכילתא); אבל המכירה הזאת איננה מכירת גוף הבת לעבודת עבד כשפחה כי אם להיות פלגש לאדוניה או לבנו ולהיות נחשבת באחת מבנות המשפחה, והיתה המכירה הזאת כעין קדושין, ולזאת לא היה רשאי למכרה למי שאינו יכול ליעדה לו לאשה או לבנו (רמב"ם הלכות עבדים פ"ד). אולם אם חזר בו האדון לקחת אותה לו לאשה או לפלגש או ליעדה לבנו היה מחויב לעזור לה לפדות עצמה לצאת לחפשי ולא היה יכול למכרה לאיש אחר, וגם האב לא היה רשאי למכרה עוד הפעם, כי אין אדם יכול למכור את בתו לשפחות אחר שפחות (קדושין נ"ח) אולם אם עברו שש שנים או באה שנת היובל טרם הגיעה לנערותה יצאה לחפשי בלי שום פדיון ובלא גט (מכילתא) והאדון היה מחויב להעניק לה מכל מה שברכו ה': מצאנו, מגרנו ומיקבו ולא ישלחנה ריקם. (דברים ט"ו), ולא היה רשאי האדון לעכבנה יותר בביתו אף אם חפצה היא להשאר שמה, לא היתה נרצעת בעבור חפצה זה כמו האיש. פיליפסאן טעה באמרו כי גם האמה היתה נרצעת (עיין פירושו לשמות כ"א), וראיתו מן הנאמר בדברים ט"ו: ולקחת את המרצע . . . ואף לאמתך תעשה כן, מעידה כי נעלמו ממנו הלכה מפורשת בספרי ובתלמוד קדושין (י"ז) המבארים כי כונת הכתוב הזה היא להענקה ולא לרציעה. וכן הוא דעת מפרשי התורה. רש"י, הא"בע, הרשב"ם הרמ"בן. לפי דעת התלמוד האשה איננה יכולה למכור

עצמה לעבודה, וגם בית דין לא היה יכול למכור אותה בגנבתה כמו שהיו מוכרים האיש הגנב. גם זה מורה כי מצב הנשים בימים ההם בין היהודים היה טוב מאד בערך אל מצבם בין עמים אחרים בעת ההיא (ע"ע אישות).

אמה (עללע, קיוביט) היא יסוד מדת הארך בין היהודים, מדתה מן הפרק של כפיפת היד עד סוף האצבעות; ארכה הוא 484,5 m. m. הנביא יחזקאל (מ .5) מזכיר אמה גדולה מזאת, שארכה הוא 525 m. m. (שבעה טפחים), ומדת אמה כזאת מצאו החוקרים גם בשרידי חרבות בבל. באמה הגדולה הזאת כנראה החלו היהודים להשתמש אחר החרבן הראשון, אולם בתחלה בהיותם על אדמתם השתמשו באמה הקטנה בת ששה טפחים, כן נראה מדברי כותב (דה"יב ג' .3) שאמר: ואלה הוסד שלמה לבנות את בית האלהים הארך אמות **במדה הראשונה** אמות ששים וגו'. ההשגחה על המדות והמשקלות היתה מסורה מהממלכה ללוים כמפורש בדה"יא (כ"ג .29). מחצית האמה היתה נקראת **זרת**, כן מבואר בתוספתא כלים: זרת האמורה בתורה הוא חצי אמה של ששה טפחים וכן הוא ביוסיפון (קדמוניות iii. 6. 5). מדת הזרת היא רוחב יד פרושה באצבעות פרודות מקצה האצבע הקטנה עד קצה אצבע העבה הנקרא אגודל. הזרת היתה נחלקה לשלשה טפחים: והטפח הוא רוחב כף היד ארבעה אצבעות (ירמיה נ"ב .21). המדה הגדולה מהאמה היא הקנה, שש אמות ארכו (יחזקאל מ' .5). כל המדות האלו מצאו החוקרים בשרידי חרבות הבבליים ומהן נקראו בשמות מדות היהודים, אולם בין הבבליים מצאו מדות האורך גדולות מן הקנה וקטנות מן הטפח. גם המצרים והיונים השתמשו במדה טבעית זאת, באמת איש, וחשבו מדות האורך בדרך הזה: ארבע אצבעות טפח, שלשה טפחים זרת, ארבעה ועשרים אצבעות אמה. והשערת מילל כי כל העמים הקדמונים קבלו חשבון המדות מהבבלים קרובה לאמת (וע"ע איפה).

אמון, שם אחד מאלילי מצרים. בתחלה כבדוהו אך יושבי העיר **נא** (טהעבען) ולזאת נקרא בפי הנביאים **אמון מנוא** (ירמיה מ"ו .25) או **נא אמון** (נחום ג' .8), אולם בהמשך הימים נהגו לו כבוד אלהים על המצרים בכל מקומות מושבותיהם. והוא אחד עם האליל **רא** שהיה להם אדון השמים או השמש. לפי דעת חוקרים אחרים הוראת השם אמון הוא מסתתר. וכפי הנראה הבינו גם חז"ל הוראת השם אמון בכונה הזאת, ולזאת פירשו הפסוק „ואהיה אצלו אמון (משלי ח' .30) מכוסה, מוצנע (ב"ר פ"א). גם היונים כבדוהו מאד והיה אצלם מדרגת צעאוס ויופיטער אלכסנדר מוקדון הקריב אליו קרבנות במדבר לוב והשתחוה אליו כאשר הסכין לעשות לפסילי אלהי היונים. תבניתו של אמון כפי אשר נמצא תארו על מצבות מצרים היא תבנית איש יושב על כסא וראש איל לו. ובעבור זה לא אכלו מכבדיו ומעריציו בשר צאן, ובכל שנה ושנה הקריבו לו איל אחד, וכסו את פניו במסוה עור הנקרב.

1) **אמון** בן מנשה מלך יהודה מלך אך שתי שנים (מן 642 עד 640 לפסה"נ). המלך הזה דבק בכל תועבות הבלי האלילים כמנשה אביו ויעבוד את הגלולים אשר עבד אביו וישתחוה להם, אבל לא האריך ימים על ממלכתו, כי עבדיו קשרו עליו קשר וימיתוהו בביתו, והוא היה אז בן עשרים וארבע שנים. אולם עם הארץ נקמו נקמת דמו מהקושרים וימיתום. מזה נראה כי גם העם היה אדוק אז בעבודת האלילים ולזאת לא מצאו כל און בתעתועי המלך (מ"ב כ"א). בדהי"ב (ל"ג) נאמר עליו כי הוא אמון הרבה אשמה ולא נכנע מלפני ה' כמנשה אביו. אולי למדו חז"ל מזה לדרוש כי אמון הגדיל לעשות מעללים רעים יותר ממנשה אביו ואמרו עליו כי העמיד צלם בקדש הקדשים תחת אשר מנשה העמיד אך בהיכל, ואת קדש הקדשים לא טמא בפסילים, וקראו עליו הפסוק והנה עלה כלו קמשונים (משלי כ"ד .31), מפני כי לא מצאו בו אף דבר טוב אחד, ועשה מעשים אשר לא היה כחם הנאה כל שהוא ואף למען הכעיס את יוצרו (סנהדרין ק"ג).

2) **אמון** שר העיר שומרון בימי אחאב מלך

ישראל כאשר פרצה מלחמה בין ישראל וארם, ומיכיהו הנביא נבא לאחאב כי מרה תהיה אחרית המלחמה, צוה המלך לאמון שר העיר לאסרהו בבית הסהר ולהאכילהו לחם צר ומים להץ עד אשר ישוב בשלום מן המלחמה (מ"א כ"ב).

3) אמון שם אחד מן צאצאי עבדי שלמה שעלו מבבל עם זרובבל ישוע נחמיה לירושלים (נחמיה ז' 59).

אמוץ אבי הנביא ישעיה (מ"ב י"ט. 2) חז"ל (מגילה י') קבלו כי אמוץ היה אחי אמציה מלך יהודה.

אָמִי שם אחד מגולי בבל מן צאצאי עבדי שלמה (עזרא ב' 57) והוא אחד עם אמון 3).

1) **אמינון** או אמנון בכור דוד שנולד לו מאשתו אחינעם היזרעאלית (ש"ב ג. 2). אהבתו לתמר אחותו הוציאתו מן העולם. כי אבשלום אחיה המיתו על אשר התנהג עמה כזונה נגד רצונה ואף גם זאת אחרי אשר מלא תאותו הנמבזה גרשה מביתו כאחת הנבלות. אולי היתה כונת אבשלום בזה להסב אליו המלוכה כי הוא היה הגדול שבאחים אחרי מות אמנון, כי הבן השני של דוד, כלאב מאביגיל כבר מת אז בעת ההיא (ע"ע אבשלום). והרוצה לדעת פרטי התועבה הזאת יקראם מעל ספר שמואל ב' (י"ג), כי כבר הורו לנו חז"ל מעשה אמנון נקרא ולא מתרגם (מגילה כ"ה). חז"ל האשימו את דוד בכל הרעה אשר מצאה את אמנון, כי כה שלא יכול אמנון לשלוט ביצרו הוא תולדות החינוך שקבל בנערותו ואלו כעס דוד עליו מעט בילדותו היה יודע לכלכל מעשיו שלא יאונה לו דבר רע ומר כזה אשר קצין פתיל חיתו בעודנו באבו (קהלת רבה ז').

2) אמנון בן שימון מבני כלב בן יפונה (דהי"א ד. 20).

אֲמָם שם עיר אחת מעשרים ותשע הערים שעמדו בקצה נחלת מטה יהודה אל גבול אדום נגבה (יהושע ט"ו. 25).

1. **אֲמָנָה**, כן נקראו דברי הברית שכרתו שבי בבל בימי נחמיה (י. 1) ללכת בתורת משה איש האלהים לבלי התחתן עם בני ובנות עמי הארץ, לשמור את יום השבת מחללו במקח וממכר וכו' על דברי האמנה חתמו שמונים וחמשה זקנים הנקובים בשמות (שם). אולי למדו מזה בעלי תלמוד הירושלמי (מגילה פ"א ומ"ר רות פ"ד) להגביל מספר אנשי כנסת הגדו'ה במספר שמונים וחמשה (ועיין יאסט געשיכטע דעם יודענטהומס אונד זיינער סעקטען ה"א), בעוד אשר בעלי תלמוד בבלי העלו מספרם למאה ועשרים.

2) אמנה שם הר אחד מהרי לבנון בשכונת העיר דמשק; ההר הזה הוא מעון אריות ונמרים ונזכר בשיר השירים (ד. 8). על ראש ההר הזה יבקש המלך האוהב להעלות את הרעיה אהובת נפשו למען תשקיף משמה על ערי ממשלתו. על העמקים מלאים דשאים ופרחים וכל מעינות המים הנוזלים מן ההרים הגבוהים ותראה את התענוגים אשר תתענג עליהם אם תשלים חפצו להשיב אהבה אל חיקו. ודעת רש"י כי ההר אמנה הנזכר בשיר השירים הוא אחד עם טורי אמנון הנזכרים במשנה (גיטין ח') אינה נכונה כי אלה המה בקרבת הים הגדול הרחק מאד מן העיר דמשק. ולפי דעת חז"ל (שמות רבה פ' כ"ג.) עומד ההר הזה על גבול ארץ ישראל. א"ר יוחנא הר הוא ושמו אמנה עד אותו ההר ארץ ישראל ממנו ולהלן חוץ לארץ.

3) אמנה אחד מן נהרות דמשק. מדברי נעמן שר צבא מלך ארם (מ"ב ה' 13). נראה כי מימיו היו טובים מאד. כעת לא נודע אל נכון מקום הנהר הזה, אבל קרוב להאמין כי הוא אחד עם הר אמנה הנזכר למעלה (ע"ע שלפני זה) ונקרא הנהר הזה על שם ההר אשר מבטנו יוצאים מעינותיו כנהרות רבים אחרים הנקראים על שם מקום מוצאם. מאונדרעלל ונוסעים אחרים ידברו אך מנהר אחד אצל דמשק „בארראדי". אבל יספרו כי לא רחוק מהעיר ישפך אל תוכו נהר אחר, ואולי הנהר בן בלי שם הזה הוא נהר אמנה הנזכר במלכים ב' (שם). תעלות ובריכות מים עשיות בידי אדם ומעינות רבים מעשה ידי הטבע מפזרים יופי ונועם על העיר דמשק

וסביבותיה ומגדלים תפארתה על ערים רבות בארץ הקדם.

1) אַמְצִי מבני מררי בן לוי. מבני בניו איתן, היה כן שלשה המשוררים שהעמיד דוד בבית ה׳ (דהי״א ו. 31).

2) אמצי, מבני פשחור בן מלכיה הכהן. נזכר בנחמיה (י״א. 12) בעבור עדיה נכדו שהיה מן הכהנים אשר התישבו בירושלים בשובם מן הגולה.

1. **אמציה**, אמציהו בן יואש, המלך השמיני במלכו יהודה. בן עשרים וחמש שנה היה במלכו ועשרים ותשע שנה מלך ביהודה (מן 833 עד 803 (לפסה״נ). כאשר חזקה הממלכה בידו המית את הקושרים אשר הכו את יואש אביו. אולם את בני הקושרים לא המית ככתוב בספר תורת משה לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, ובעבור זה שבחהו הכתוב; מזה נראה כי היה המנהג לפני זה להעניש את הבנים בגלל חטאות האבות. וחקי תורת משה לא היו נהוגים עוד בעם. בשנת השתים עשרה למלכו הכין אמציה את העם למלחמה עם אדום אשר פרק ממנו עול מלכי יהודה בימי יהורם בן יהושפט. לתכלית הזאת הפקיד את בני יהודה ובנימין מבן עשרים שנה ומעלה וימצאם שלש מאות אלף בחור יוצא צבא אוחז רמח וצנה, ויעמידם לבית אבות, לשרי האלפים ולשרי המאות. אבל בנראה התחזקו האדומים מאד במשך הזמן אשר השיבו להם חפשיותם ואמציה היה ירא לגשת אל המלחמה עם מספר אנשי החיל אשר קבץ ביהודה, ולזאת שכר עוד ממלך ישראל מאה אלף איש גבור חיל במאה ככר כסף. היא הפעם הראשונה אשר נפגוש בקורות ישראל כי יצאו אנשי חיל לעזור במלחמה בשכר. אבל נביא אחד הזהירו לבלי בקש עזרה מישראל כי סרו מאחרי אלהים ואין ה׳ עמם, וגם יעצהו לבלי דרוש את מאת ככר הכסף מידי מלך ישראל ולשלוח את אנשי חיל ישראל לארצם. לדבר הזה חרה אף חיל ישראל מאד ויפשטו בערי יהודה ויכו בעם שלשת אלפים נפש וישללו שלל ויבוזו בז. ואמציה **התחזק וינהג את עמו אל גי המלח ויך** **עשרים אלף** מבני אדום. וגם פסילי אלהיהם הוליך שבי ויביאם ירושלימה. אבל **תחת** השחיתם העמידם לו לאלהים וישתחוה להם ויקטר להם. הנה גם כן רואים אנו בדבר הזה את אשר נראה בקורות כל עמי תבל כי העם המנוצח יפעל ברוחו על חיי העם המנצח אשר יחקה את המנוצחים ויעשה כמעשיהם אם גם זרו מעשיהם. וביחוד אם העם הנכנע עומד במדרגה גבוהה במעלות כלם ההשכלה; כזאת ראינו בין היונים והרומאים, ובין הרומאים והגרמנים, כידוע לדורשי קורות העולם. גם אדום היה עם חכם ונבון מאד, החכמה היתה כגלתו, וחכמיו היו ידועים לשם מאז ומעולם (ירמיה מט. 7; עובדיה. 8). החכם ניוטאן יחשוב ארץ אדום לערש ילדות החכמה למין האנושי, מהאדומים למדו המצרים חכמת הככבים, והצורים מעשה הכתב (ע״ע אדום). אחרי נצחו את אדום **יצא אמציה** למלחמה עם יואש מלך ישראל כי חפץ לנקום ממנו נקמת דם עמו אשר שפכו חיל מלך ישראל כאשר שלחם לארצבולא חפץ להשתמש בעזרתם, כמסובר למעלה. יואש הזהירו כי מרה תהיה אחריתו, ושלח אליו דברי לעג וקלס בדרך משל לאמר: „החוח אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון לאמר תנה את בתך לבני לאשה ותעבור חית השדה אשר בלבנון ותרמוס את החוח. אמרת הכית את אדום ונשאך לבך להכביד, עתה שבה בביתך למה תתגרה ברעה ונפלת אתה ויהודה עמך". אולם אמציהו לא שמע להזהרת הזאת ויצא למלחמה וינגף ישראל וגם נפל שבי בידי יואש אשר הביאהו ירושלימה ויפרוץ בחומת העיר ארבע מאות אמה ויקח את אוצרות בית המקדש ובית המלך ובני התערובות וישב שמרונה. לדבר הזה חרה אף העם באמציה ויקשרו עליו קשר, ויהי כאשר נודע לו דבר הקשר וינס לכישה, אבל הקושרים רדפו אחריו וימיתוהו שם ואת נויתו הביאו לירושלים לקברו אבותיו (דהי״ב כ״ה).

2) אמציה כהן גדול במקדש שיסד ירבעם בן נבט עם עגלי הזהב אשר בבית אל. **כאשר נבא הנביא עמוס בבית אל כי ישראל**

גלה יגלה מעל אדמתו ומלכו ירבעם בן יואש ימות בחרב, הלשין אמציה אותו אל המלך כי מעורר הוא קשר ומרד בעם, ויעצהו לעזוב את בית אל ולשוב אל ארץ יהודה כי שם מקומו. אבל הנביא נבא לו חזות קשה כי אשתו בעיר תזנה, בניו ובנותיו יפלו בחרב אדמתו בחבל תחלק כי הוא על אדמה טמאה ימות וישראל גלה יגלה מעל אדמתו (עמוס ז'). לפי דעת ר' מאיר בשיר רבה (פ' ב') היה אמציה הנביא שקר הזקן בימי ירבעם בן נבט אשר הוליך תועה בנבואת שקר שלו את איש האלהים לאכול ולשתות בבית אל למרות פי ה' אשר הזהירהו מעשות זאת ובגלל הדבר הזה נטרף כאריה בדרך (מ"א י"ג). ולפי זה האריך אמציה ימים מאד כי מירבעם בן נבט עד ירבעם בן יואש הוא משך זמן מאה וחמשים שנה, ואם בימי ירבעם בן נבט היה אמציה כבר איש זקן בא בימים הלא חי יותר משתי מאות שנה. ולזאת נקראת הדעה הזאת בפי ר' יוסי חברו „פתפותי בצים" (בצים מטורפים ומעורבים), כלומר דברים שאין להם שחר, אבל השערת ר' יוסי שהנביא הזקן היה יונתן בן גרשם בן משה עוד יותר רחוקה מהאמת.

3) **אמציה** שם אחד מבני שמעון הנזכר בדהי"א (ד' 34).

4) **אמציה** מבני מררי משבט הלוי, אחד מבני בניו, איתן, היה מן המשוררים בימי דוד מלך ישראל (דהי"א ו' 30).

אמר אבי פשחור הכהן בימי ירמיהו הנביא (ירמיה כ' 1). מבני בניו עלו מבבל לירושלים בימי זרבבל אלף ושנים וחמשים כהנים. (עזרא ב' 37; נחמיה ז' 40).

אמר שם מקום נזכר בעזרא (ב' 59) על העולים ממקום הזה יסופר שם כי לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם.

אמורי שם עם מבני כנען. העם הזה אוה למושב לו במקומות גבוהים ועל ראשי ההרים, ולזאת ספרו המרגלים אדותם כי עריהם גדולות ובצורות בשמים (במדבר י"ד). מדברי הנביא עמוס נדע כי אנשי העם הזה היו גבוהים מאד, כגובה ארזים גבהם וחסנם כאלונים (עמוס ב' 9), וכנראה היו שארי בשר להענקים והרפאים (במדבר י"ד), בימי אברהם ישבו בחצצון תמר בנגב ארץ כנען ובחברון (בראשית י"ד 7, 9). ואברהם כרת עם אחדים מהם ברית שלום ורעות (ענר אשכל וממרא האמרי) מהם ישבו אז גם בטבור הארץ בשכם ובסביבותיה, אשר לקח יעקב מהם בחרבו ובקשתו (בראשית מ"ח 22). בימי משה היה להם שתי ממלכות גדולות במזרח הירדן: ממלכות סיחון מלך חשבון ועוג מלך הבשן. המלכים האלו חסמו את הדרך בעד בני ישראל ולא הניחו להם לבוא אל ארץ כנען ויצאו למלחמה עמהם, אבל משה הכם לפי חרב ויירש את ארצם ויתנה לשבטי ראובן, גד וחצי מטה מנשה לנחלה (במדבר כ"א). האמרי אשר ישב בנגב ארץ כנען נכנע לפני בני יהודה אשר נצחום וכבשו את ארצם, אבל עוד נשארו מהם בטבור הארץ אשר לא נכנעו לפני בני ישראל, והיו לוחמים עמהם תמיד, ורק בימי שמואל נזכר כדבר חידוש כי היה שלום בין ישראל ובין האמורי (ש"א ז'). אולם בימי שלמה באו גם המה תחת עול בני ישראל, שלמו להם מס ועבדו עבודות הקהל. בימי עזרא עוד נשארו מהעם הזה פה ושם איזה שארית ובני ישראל באו עמהם בברית החיתון (עזרא 9,) גם הגבעונים נקראו בשמואל ב' (כ"א 2) יתר האמורי אם כי ביהושע ט' נאמר בפירוש כי המה מבני החוי; אולי היו נכנעים תחת עול מלך האמרי, ובאמת לא נזכר ביהושע כי להגבעונים היה מלך מיוחד. מבקרים אחדים מחליטים כי האמרי לא מבני חם הוא כי אם מבני שם, ומביאים ראיה לדעתם מהשפה, כי האמרי והכנעני דברו בלשון בני שם, ורק בני ישראל בגאות לבם מיחסים אותם לחם הארור, אבל החקירות החדשות על שדה חכמת ארצות הקדם מראות בעליל כי האמרי והכנעני המה באמת יוצאי חלצי חם אשר פשטו בימים הקדמונים בארצות בני שם וכבשו אותן, ומן המנוצחים למדו את לשונם לשון בני שם, וזאת שפתם שכחו לגמרי בהמשך הימים. מקרים כאלה רבים המה בקורות העולם ואין הדבר

יוצא מהכלל (ע"ע כנען).

1) **אמרי**, שם איש נזכר בנחמיה (ג' 2), בעבור בנו זכור שעזר לאלישיב הכהן הגדול לבנות שער הדגים בירושלים בעלותם מבבל.

2) **אמרי** בן בנימין מבני פרץ בן יהודה מן האנשים אשר התישבו בירושלים אחרי אשר שבו מבבל. (דהי"א ט' 4).

1) **אמריה, אמריהו**, כהן הראש מבני אלעזר בן אהרן הכהן. (דהי"א ה' 37). בימי יהושפט מלך יהודה עמד בראש הכהנים אשר הפקיד המלך בירושלים למשפט ה' ולריב, כעין סענאט, כי משמרתם היתה לברר וללבן הדברים אשר יבואו אליהם מאחיהם היושבים בעריהם בענינים שבין איש לרעהו ובין אדם למקום (דהי"ב י"ט).

2) **אמריהו** אחד הכהנים בימי יחזקיהו המלך שעזר לקורא בן ימנה הלוי השוער למזרחה להביא מנת הכהנים והלוים ללשכה אשר הכינו לזה למען יחזקו בתורת ה' (דה"יב ל"א 15).

3) **אמריה** אחד הלוים מבני קהת, שהיה בימי דוד הראש למחלקה אחת כמחלקות הלוים שחלק המלך לעשרים וארבע במספר לעזור למשמרות כהנים בעבודת הקדש והמקדש ((דהי"א כ"ג 19).

4) **אמריה** בן חזקיה אבי זקנו של הנביא צפניה. (צפניה א' 1). יש משערים כי הוא היה בן חזקיה מלך יהודה, וראיתם לזה היא שחשב הכתוב סדר יחוסו של הנביא צפניה ארבעה דורות ופסק אצל חזקיה, וזה להם האות כי חזקיה הנזכר שם הוא מלך יהודה. אבל ראיה כזאת חלושה מאוד, כי יוכל היות שחזקיה הנזכר שם היה איש אחד מגדולי השרים ורבי המלוכה שהיה ידוע אז לכל. ובאמת השם חזקיה לא היה חזון יקר בימים הם בין היהודים כי השם הזה נזכר גם בדהי"א ג' 23, ובנחמיה ז' 21; י' 8).

5) **אמריה** מן הכהנים בימי נחמיה שחתם על כתב האמנה שכרתו אז עולי בבל ללכת בתורת אלהים אשר נתנה ביד משה עבדו ולבלי התחתן בעמי הארצות (נחמיה י' 4). ואם נכונה ההשערה שהבאנו למעלה ערך **אמנה** 1 היה אמריה זה מן אנשי כנסת הגדולה הראשונים.

6) **אמריה** נזכר בעזרא (י' 42) בין האנשים שלקחו להם בגולה נשים נכריות והוכרחו במצות עזרא ונחמיה להבדל מהן ולגרשן.

7) **אמריה** בן שפטיה בן מהללאל מבני פרץ בן יהודה, האיש הזה נזכר בנחמיה (י"א 4) בעבור נכדו עתיה שהיה מראשי המדינה אשר התישבו בירושלים בעלותם מן הגולה.

אמרפל מלך שנער הוא אחד מארבעה המלכים אשר נלחם אברהם עמם מפני כי שבו את אחיו לוט, ונצחם. לפי דעת סופרים אחדים היה אמרפל המלך הרביעי בשנער, היא בבל הדרומית, אחרי נמרד מיסדה. שם המלך הזה עד כה לא מצאו החוקרים בין כתובות שרידי בבל ואשור, אבל החכם סייס ישער כי הוא אחד עם אמר-אקו אשר נמצא זכרו על מצבות שרידי בבל. חז"ל סוברים כי אמרפל הוא נמרד ונקרא אמרפל מפני שאמר להפיל אברהם לתוך כבשן האש על אשר השליך שקוצים על האלילים וקדש שם שמים ברבים (ב"ר מ"ב). ה' באהלען ידמה כי הברת השם הזה היא, אמאראפאלא) שפתרונה מגין האלהים, ההשערה הזאת היא כעין ראיה להגדה שנמרד בקנאתו לאלהיו חפץ להמית את אברהם שהחל לקרוא אז בשם ה' אל עולם.

אמתי אבי הנביא יונה (מ"ב י"ד 25; יונה א' 1).

אנוש בן שת בן אדם הראשון. בימיו החלו בני האדם לשפוך שיחם לפני ה' בתפלה ולבקש מלפניו כי יושיעם בצרתה למו (הרדי"א). אבל לחז"ל דרך אחרת בזה, כי לפי הבנתם הכתוב אצל אנוש אז הוחל לקרוא בשם ה' החלו האנשים בימי אנוש לעבוד עבודה זרה ואז עלה האוקינוס עליהם ויאבד שליש הארץ (ב"ר פ' כ"ג), אולם בכל זאת לא שבו מדרכם הרעה ויקרא ה' לרעב לענוש את החוטאים, ואז נשתנו להם סדרי בראשית: ההרים נעשו טרשים, והתחיל הכת מרחיש,

ונעשי בניהם כקופות ונעשו חילין למזיקין (שבת)

אנחרת עיר בנחלת מטה יששכר בגלל ... ת מין קדמה והיום נקראת נאורה (יהושע יט. 19).

אָנִיָּה. בני ישראל לא היו רודים בים ולא חרפו נפשם לעשות להם נתיבות במים עזים, אם כי שבטים אחדים: דן אשר וזבולן, ישבו לחוף הים התיכון (יהושע י״ט, 29; שופטים ה. 17). בימי שלמה מצאנו בפעם הראשונה כי שלחו בני ישראל אניות מעציון גבר ללכת אופירה להביא משם דברים יקרי המציאות בארץ ישראל. אולם גם אז אנשי האניה יודעי הים היו מבני צר וצידון (מ״א ט׳. 25—27). ולזאת כאשר נסה יהושפט לשלוח אני תרשיש אופירה מבלי עזרת הצורים יודעי הים נשברו האניות בעציון גבר בגלל אי ידיעתם של בני ישראל בדבר הזה (מ״א, כ״ב. 30). בימי אחז יצאה עיר החוף עציון גבר מרשות היהודים ושבה לארום, ובכן לא היה עוד ביכלתם לתת בים דרך, כי ערי החוף של ים התיכון לא היו מסוגלות למעמד אניות. בימי שמעון המכבי כאשר נכבשה העיר יפו לפני בני ישראל השתדלו לעשותה לחוף אניות לעבור ממנה אל איי הים (ס׳ חשמונאים א׳. י״ד. 5), והורדוס הגדול עשה התבולות גדולות ועצומות לעשות את העיר קסריא לעיר החוף, אבל בכל השתדלותם לא עלתה בידם להרחיב ולהגדיל מספר יורדי הים באניות מבני ישראל וכל עמלם בזה עלה בתהו. גם בפנים הארץ לא היה להם אניות סוחר להוביל סחורות ופרי הארץ ממקום למקום. הירדן, הנהר האחד בפנים הארץ, לא היה מסוגל לזה, ואף על ים כנרת נפגוש פה ושם סירות דוגה כאשר נראה מן הספורים בברית החדשה (מתיא ד, 21; לוקוס ה׳. 5) על דבר תבנית וגודל הסירות האלה לא ידענו דבר ברור, אך נוכל לשער כי העברים לא חדשו בזה מאומה, כי אם עשו אותן בתבנית ובתאר אשר ראו בין עמים אחרים. לעמת זה נזכר פעמים רבות בכתבי מקדש מאניות העמים שכניהם: ישעיה מזכיר אניות כשדים (י״ג. 14), במשלי (ל״א. 14) ידבר מאניות סוחר בכלל, יחזקאל ידבר מאניות תרשיש, שהמה לפי דעת חכמים אחרים אניות סחר בנויות בתבנית האניות אשר בנו ראשונה צורים לדובר מיכולתם ומשלח ידם לתרשיש אשר בספרד (שפאניען). גם אניות מלחמה של עמים אחרים נזכרות בכה״ק: בלעם יזכיר צי כתים, וגם דניאל (י״א. 30) ידבר מאנית מלחמה כזאת. בספרי החשמונאים נזכרות אניות מלחמה של הרומים והסורים. יחזקאל (כ״ג) יתן לנו ציור נאמן מההוד וההפארת אשר שמו הצורים על אניותיהם: ארז מלבנון לקחו לעשות תרן עליהן, משש ברקמה ממצרים עשו המפרשים להיות לנס, המכסות או האהלים על האניה היו מתכלת וארגמן מאיי אלישה. גם בימי חכמי המשנה לא היה מסחר האניות נפרץ בין היהודים, ולזאת לא מצא מסדר המשנה (ר״י הנשיא) לנחוץ לדבר מזה הרבה ולהגביל פרטי משפטי וחקי הדבר הזה במשנתו והקדיש לזה אך משנה אחת, וזה צורתה; המוכר את הספינה מכר התורן ואת הנס ואת ההגון ואת כל המנהיגים אותה, אבל לא מכר לא את העבדים ולא את המרצופין ולא את האנתיקי. בזמן שאמר לו היא וכל מה שבתוכה הרי כלן מכורין (ב ב פ״ה מ״א). האניות הנזכרות בכתבי הקדש היו על פי רב נועדות להבלת משא. אבל אין כל ספק שלהצורים היו כבר בזמן קדום גם אניות מלחמה. אניות סוחר היו משונות מאניות מלחמה, כי הראשונות היו גדולות ועמוקות יותר מהראשונות והיו עגולות בעוד שאניות מלחמה היו ארוכות. אניות סוחר היו להן מפרשות והיו עושות דרכן על ידי הרוח כי מפני כובד משאן לא היו בכח אנשי האניה להסיע אותן בידים, ואניות מלחמה היו להן משוטים והמלחים הסיעו אותן בידיהם.

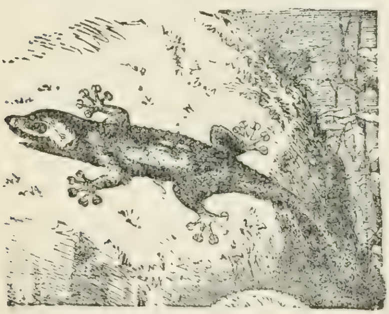
אֲנָפָה שם עוף מעופות הטמאים (Heron, Fishreiher). מן הנזכר בויקרא (י״א. 19) ונשנה בדברים (י״ד. 18) „והאנפה למינה״ יש להוכיח כי מינים שונים הם בעוף הזה וכלם אסורים מפני כי המה כולם טורפי טרף ויתפרנסו לא מצמחי שדה ועשב הארץ כי אם יחיו על חשבון בעלי חיים אחרים: צפרדעים ודגים קטנים. האנפה לא תארוב לטרף לבדה

כי אם בחברת אנפית אחרות בנית גילה. כבולי עין תעמודנה כלן במי נהר או יאור מבלי נוע עד אשר יקרב אליהן דג או צפרדע ואז תחתוף האנפה הקרובה בחוטמה הארוך את השלל אל פיה ותבלעו חיים.

כח העיכול של האיצטומכא של העוף הזה כפי הנראה גדול מאד. כי בעוד שאדם בריא יוכל להשביע נפשו בדג מלוא לארוחת הבקר יבלע העוף הזה דג גדול רב יותר ממדת כל גופו ולא נודע כי בא אל קרבו.

על פי רוב יבלע העוף הזה דג גדול הרבה יותר ממדת בית הבליעה שלו, כאשר יבלע נחש קטן צפרדע גדולה יתר ממדת גרונו. אולם כאשר יקרה כי גדול הדג רב יותר מאד מבית הבליעה שלו עד שאין בשום אופן ביכלתו לבלוע אותו חיים אז יצא מהמים וינפצנו על הסלע ויאכלנו לאט לאט. לפעמים ישלם לה הדג כרשעתה וילחום עמה מלחמת הקיום ואז יפלו שניהם חללים על שדה קטל. על פי רוב תצאנה האנפות לבקש טרף בערב, אולם יקרה לפעמים כי תצאנה גם בצהרים כאשר קוי השמש יחדרו אל עמקי המים. חוטמה הארוך הוא חזק מאד ובמהירות נפלאה תשתמש בו לעור את עיני בעל מלחמתה ולהכותו הרם. בתלמוד נאמר: אנפה זו דיה רגזנית. למה נקרא שמה אנפה שמנאפת את חברותיה (חולין סג.) רש"י פירש מנאפת כמו התאנף בי ופירוש כן למען יתאים עם האמור כי היא רגזנית. אולם כפי אשר הבאנו למעלה טבע העוף הזה כאשר מצאו חוקרי הטבע טוב יותר לפרש המלות שמנאפת את חברותיה, שהתנהג עמהן באהבה וחבה, ונקראת רגזנית לא מפני יחוסה אל בני מינה כי אם ביחוסה אל טרפה ובעל מלחמתה. הערביים יתרגמו אנפה „פאפוגאי"ו וכן תרגם רס"ג. אבל דעת החוקרים נוטה להשערה שהבאנו למעלה.

אנקה שרץ טמא (ויקרא י"א. 30) רבו הדעות בשם הזה. רש"י יעתיק *hirudo* שפתרונו איגעל והוא מין קפוד. השבעים יתרגמו עכבר חול. בלי ספק ידעו המעתיקים הראשונים שהשרץ הזה הוא הנודע בין היהודים בשם אנקת. אבל השם אונקה מורה כי השרץ הזה מוציא קול יליל ואנחת אשר לא שמענו כזאת מן הקפוד ועכבר החול. לכן קרוב להאמין בהשערת ה' טריכטאן כי השרץ הזה הוא הנקרא באנגלית *Wall-lizard,* ברוסית (יאשטשעריצא) ובאשכנזית *Schuppeneidechse*. השרץ הזה נמצא למכביר בארץ ישראל ומשכנו בבתים ובמרתפים וביחוד במקומות שימצאו זבובים הרבה כי המה לו לאכלה. אצבעות ידיו ורגליו עגולות וחלקות, ועל ידן יוכל להלוך על כותלי הבית וקורות הספון ובכל מקום שימצא זבובים לאוכל, ולא ישמע קולו בלכתו בעבור חלקת אצבעותיו. השרץ הזה ישא לפעמים קול יליל ואנקה. הערבים ייראו מאד מפניו ויאמינו כי הוא מטיל ארס בכל אשר יגע. אבל באמת לא יזיק השרץ הזה למין האנושי כלל, ואך תארו מעורר גועל נפש.

(אנקה).

אסא המלך השלישי במלכי יהודה (מן 955 עד 914 לפנסה"ג). המלך הישר הזה הכין את לבו לדרוש את ה' בכל לבבו ובכל נפשו. ראשית פעולתו היתה לבער הגלולים מן הארץ וללמד לעם תורת ה' אלהי אבותיהם לעשות כתורה וכמצוה. הנצחון שנצח אביה אביו את ירבעם הביא לארץ יהודה מנוחה במשך עשר שנים, ובשנות מנוחה אלה החזק אסא ויבן ערי מצודות רבות ביהודה ויהי לו אנשי חיל נושאי מגן ודורכי קשת מבנימין ומיהודה חמש מאות אלף ושמונים אלף. בחילו

זה יצא למלחמה עם זרח הכושי שמלך אז במצרים (הוא הנודע על מצבות מצרים בשם אזרכן) ויכהו מכה רבה אצל מרשה בקצה דרומית מערבית מנחלת מטה יהודה והסיר ממנו עלו הקשה. בשובו מהמלחמה וזר הנצחון על ראשו יצא עזריה בן עודד הנביא לקראתו ויחזק את לבו בה' והבטיח לו כי יש שכר לפעולתו אם אך יוסיף ללכת בדרך הישר. הדברים האלה העירו את לב המלך לכלות את אשר החל ויוסף לבער השקוצים מכל ארץ יהודה ומהערים אשר לכד מהר אפרים. ובחדש השלישי לשנת חמש עשרה למלכו קבץ את העם לירושלים ויביאם בברית לדרוש את ה' אלהי אבותם בכל לבבם ובכל נפשם ויסר את מעכה אמו מגבירה יען עשתה מפלצת לאשרה. הדבר הזה הרים מעלת ממלכת יהודה גם בעיני ישראל ובגלל זאת בערה כאש קנאת בעשא מלך ישראל על יהודה ויבן את מבצר הגבול רמה, לבלתי תת יוצא ובא לאסא, כי רבים מבני ישראל נהרו אז אל יהודה. לא נוכל לדעת כעת הסבה אשר הניעה את לבב אסא לירא מפני בעשא כי שלח מלאכים אל בן הדד מלך ארם לבקש עזרה ממנו נגד בעשא. בן הדד מלא שאלתו ויך ערים רבות בממלכת ישראל והכריח את בעשא לשבת מריב. הנביאים היו מעולם מתנגדים לשטת השרים והמלכים אשר בקשו עזר ממלכים אחרים, כי בלאומים נלהבים חשבו לפחיתות הכבוד ולבזיון לעם שאיננו יכול להושיע את עצמו מבלי עזרת אחרים, וגם חשבו זאת לחסרון אמונה בה' אשר כח ועז בידו להושיע גם במעט. ובכן היתה תשועת יהודה על ידי עזרת מלך ארם לצנינים בעיני הנביאים, כי חשבוה למכשול ולפוקה להעם. ולזאת בא הנני הרואה אל אסא וידבר אתו קשות על אשר נשען על מלך ארם ולא על ה' אלהיו, אשר הסגיר בידיו חיל מצרים עם רכב ופרשים הרבה מאד, ונבא לו כי מעתה יהיו לו מלחמות מסביב, ולא ימצא עוד מנוחה לנפשו. החזות הקשה כזאת הרגיזה את לבב המלך ויכעס אל הרואה. ויתנהו אל בית המהפכת, ומן היום ההוא נהפך לבו לעמו וירעץ וירוצץ רבים מגדולי העם. ובשנת שלשים ותשע למלכו חלה ברגליו ומחלתו היתה קשה מאד. וידרוש ברופאים לרפאותו מחליו, אבל מאומה לא עלתה בידם. וימת בשנת הארבעים ואחת למלכו גם הדרישה בעצת הרופאים נחשבה לו לעון וחטאת, כי לפי מושגם אז על האדם לדרוש בעת חליו אך את ה' ולא ברופאים כי אך לה' הישועה (דהי"א י"ה, ט"ו ט"ז). חז"ל במדרש אסתר רבה פ"א מספרים כי אסא במלחמתו עם זרח מלך הכושי השיב ליהודה את כסא שלמה, אשר שלל שישק בימי רחבעם ומן אז והלאה ישבו עליו מלכי יהודה עד אשר לכד נבוכדנצר את ירושלים והביא אותו בבלה.

2) **אסא**, אחד הלוים. בנו ברכיה היה מן אותם שהתישבו בירושלים בעלותם מבבל (דהי"א ט' 16).

אסיף, חג האסיף, או חג הסכות: החג הזה יחגו בני ישראל בירח האיתנים הוא חדש תשרי שבעת ימים, מיום חמשה עשר לחדש עד יום העשרים ואחד בו. והוא האחרון משלש רגלים אשר נצטוו בני ישראל לחוג מידי שנה בשנה, לעלות למקום המקדש ולשמוח שמה כלם יחד כקטן כגדול, כגר כאזרח. ביום הראשון משבעת הימים הנזכרים נצטוו לשבות מעבודתם, אולם בששת הימים הנותרים מותרים במלאכה. ובכל שבעת הימים עליהם לקחת פרי עץ הדר (אתרוג) כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל לשמוח לפני ה' ולהודות לו על פרי הארץ שנתן להם לברכה ואספם הביתה (ויקרא כ"ג 39). לבד זאת נצטוו לשבת בשבעת הימים האלה בסכות עשויות מעלי זית ועץ שמן, עלי הדס, ענפי עץ תמרים, ועלי עץ עבות, על הגגות, בחצרותיהם ובחצרות בית אלהים (נחמיה ח' 15), למען ידעו דורותם כי בסכות ישבו בני ישראל בצאתם ממצרים והלכו במדבר ארבעים שנה (ויקרא כ"ג 34). הקבוץ הגדול מכל העם מכל אפסי ארצם והשמחה הגדולה ששמחו אז בחברת כל הקהל העירו בלב כל איש ישראל רגשות לאומיות ואמונה טהורה ובטחון בה' והועילו הרבה להדריך את העם בדרך הישר והטוב. לתכלית הזאת נצטוו גם כן לקרא בחג האסיף אחת

לשבע שנים באזני כל קהל ישראל את דברי התורה והחקים והמשפטים, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיהם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת (דברים ל"א 17). חכמים אחרים מחליטים כי חג האסיף או חג הסכות התחילו בני ישראל לחג אף בשובם מבבל. ונשענו בזה על הכתוב בנחמיה (ח' 17) „וישבו בסכות כי לא עשו מן יהושע בן נון כן עד היום הזה (עיין ווינער רעאל ווערטערבוך). אבל היסוד הזה הוא יסוד רעוע מאוד. ראשונה מן הכתוב הזה מוכח כי לכל הפחות בימי יהושע בן נון עשו בני ישראל סכות, ולא היתה ההתחלה בימי נחמיה, וזאת שנית כי מהמלה „כן" בפסוק הנזכר נוכל להוכיח שבני ישראל עשו סכות גם מקודם אף לא עשו אותם אז כאשר עשו בפעם הזאת ובימי יהושע בן נון בקבוץ קהל גדול כל ישראל יחד ובשמחה עצומה בהלל והודות לה' על אשר הביאם אל המנוחה והנחלה, כי בדבר הזה באמת אף שני הזמנים האלה שוים: זמן יהושע וזמן נחמיה. ובצדק תמהו הז"ל (ערכין ל"ב) על הפסוק הזה בנחמיה: אפשר בא שלמה ולא עשה סכות בא דוד ולא עשה סכות עד שבא עזרא ועשה? אלא כקיש וכו'. ואגב אורחא נעיר כי לא הזכירו הז"ל בתמיהתם מלכי יהודה אחרים שהלכו בדרך הישר כאסא, יהושפט, חזקיהו יאשיהו, והזכירו אף דוד ושלמה מפני כי אחרי חלוקת הממלכה לשתים לא יכלו עוד כל בני ישראל לחוג את החג הזה ב י ח ד כמצוה עליהם. החג הזה היה לבני ישראל גם חג נסוך המים. בתורה לא מצאנו רמז מזה, וחז"ל השתדלו למצא סמך מן התורה לנסוך המים מן אותיות יתרות מ, י, ם, של המלות „ונסכיהם ונסכיה כמשפטם" האמורות בפרשת הקרבנות של החג הזה (ספרי ק"נ), ור' עקיבא השתדל למצוא טעם למנהג הזה, כדי שיתברכו להם גשמי שנה כי אחר החג מתחילין זכות הגשמים (שם). ואולי היה להם טעם אחר בזה, כי מן הנאמר בשמואל (א' ז' 6) ויקבצו (כל ישראל) המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו וגו' נראה כי

מנהג היה לשאוב מים בעת קבוץ גדול של העם אם לצום ולהתפילה כמו בימי שמואל או לשמחה גדולה כנאמר בישעיה (י"ב) ושאבתם מים בששון וגו', וכפי הנראה נעלם טעם המנהג הזה גם מחז"ל ולזאת הקשו על הכתוב בשמואל „וישאבו מים" וכי מים שאבו? אלא מלמד ששאבו דברי תורה וכו' (ילקוט ש"א). במשנה נשארו איזה רושמים מסדר ותהלוכת שמחת החג של נסוך המים: „אמרו כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. מוצאי יום טוב הראשון של חג היו יורדין לעזרת הנשים ומתקנין שם תיקון גדול ומנורות של זהב היו שם וספלים של זהב בראשיהן וארבע סולמות על כל מנורה ומנורה וארבעה ילדים מפרחי כהונה ובידיהן כדי שמן של מאה ועשרים לוג והן מטילין על כל ספל וספל מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן היו מפקיעין ומהן היו מדליקין. לא היתה חצר בירושלים שלא היתה מאירה מאור בית השואבה. החסידים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות ואומרים לפניהן דברי תשבחות והלוים בכנורות בנבלים, במצלתים ובכל כלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת הנשים כנגד חמש עשרה שיר המעלות שבתהלים, שעליהם עומדים הלוים בשיר. עמדו שני כהנים בשער העליון היורד מעזרת ישראל לעזרת נשים ושתי חצוצרות בידיהם, קרא הגבר תקעו והריעו ותקעו, הגיעו למעלה עשירית תקעו והריעו ותקעו, הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו, היו תוקעין והולכין עד שהגיעו לשער היוצא למזרח וכו' (סוכה ע"ד). הנה כ כן נוכל לצייר לנו ציור נאמן מסדר החג: ירושלים נהפכה בימי החג הזה לתחנות מחנו הצבא היושבים בסוכות, אבל פניהם לא היו פנים מועדות למלחמה מלאות עצב ופחד, כי אם שמחה וששון ורגשי קדש היו שפוכים על פניהם, מראה אלפי אלפים ורבוא רבבות ענפים ירוקים מעצי שמן וזית, הדסים ותמרים וכו' סדרי והתלוכות נסוך המים, האור הגדול שהאיר בכל פנות העיר, התפארת הקדושה ששררה במקדש ה' ובסביבותיו, המחולות והשירים ובין כלי השיר של מקהלה גדולה ועצומה — כן

הדברים האלה העירו בלבב העם שמחה גדולה ועצומה, שמחת קדש, אהבת הלאם, אהבת אחים מאין כמוה. ועפרא לפומיה דפלוטארך (Sympos IV 6) אשר ידמה חג האסיף של היהודים, החג הקדוש הזה, לחג היונים לכבוד אליל השכרות, באכוס, כי כרחוק מזרח ממערב היו רחוקים בני ישראל מן היונים בדבר הזה: רגשי קדש ואהבה מלאו את חדרי לבב היהודי בחג הזה לא אך אל אחיו ובן בריתו כי אם לכל אשר נברא בצלם אלהים, והקריבו אז שבעים פרים להגן גם על שלום שבעים האומות ולכפר על חטאתם (עיין במ"ר פ' כא). ולא לחנם השתדל ירבעם בן נבט, אשר חלוקת הממלכה לשתים היתה דרושה לחפצו, להניא את העם מלעלות ירושלימה, כי ירא פן ישוב לב העם הזה להתאחד שנית ולאהוב איש את אחיו בימי החג הזה, ויסירו אותו ממלוכה, ויען כי לא יכול להכחיד מנפש העם את רגשי החג הזה אשר הכו שרש עמוק בלבם, בדא מלבו לחם חג בחודש השמיני כחג אשר ביהודה וקבצם לבית אל (מ"א יב). והמעיין בכתבי הקדש יראה כי החג הזה עמד במדרגה הראשונה של כל המועדות. על אלקנה יסופר כי היה עולה מדי שנה בשנה, שהכונה בזה פעם אחת בשנה לשילה, אשר לפי דעת חז"ל היה בחודש תשרי כי לדעתם בראש השנה נפקדה חנה (ר"ה יא) זכריה ינבא כי יבואו ימים וכל הגוים יעלו לירושלים לחג את חג הסכות אשר לא נבא כזה על יתר המועדות (זכריה יד. 16). שלמה הגביל חג חנוכת בית המקדש לחדש תשרי, כאשר באו כל ישראל ירושלימה להג את הג הסכות (מ"א ח.) חג הנצחון וחנוכת הבית בימי יהודה המכבי חגגו שמונת ימים בימי חג הסכות ויקחו ערבי נחל וכפות תמרים וכו' (חשמונאים ב. 9) ועוד היום יחגו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם את החג הזה בשמחה יתרה ובהתלהבות עצומה רב יותר מאשר בחגים אחרים, כי בזכרם את הסכות אשר ישבו בהם בלכתם במדבר ארבעים שנה ובאו אחר כן אל המנוחה והנחלה, תתגבר התקוה בלבם כי יבא יום ויגאלו גם ממדבר העמים, אשר יתעו בו זה אלפים שנה, וישבו בו אך ישיבת עראי, ויבואו אל ארצם ונחלתם לשבת בה ישיבת קבע כימי עולם ושנים קדמוניות. ביום השמיני של הג הסכות יחגו בני ישראל חג אחר הנקרא **עצרת**, ביום הזה אסורים במלאכה ככל מועד אכל נבדל הוא מחג הסכות בדברים אחדים וגם לא ישבו ביום הזה בסכות כאשר בשבעת הימים שלפניו: מדוע נקרא החג הזה „עצרת" רבו הדעות בזה. יש אומרים כי הוא לשון אספה, כי ביום הזה יתאספו בני ישראל שבאו למקום המקדש לשמות לפני ה' יותר מאשר בימים שלפניו מפני כי הוא היום האחרון, ולזאת נקרא גם יום האחרון של פסח „עצרת" (דברים טז. 8) וחז"ל קראו גם לחג השבועות בשם „עצרת". אחרים אומרים כי „עצרת" הוא הבדל ממלאכה לעבודת אלהים, כנאמר „עצרת" היא כל מלאכת עבודה לא תעשו (ויקרא כג. 36) „וביום השביעי (של פסה) עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה (דברים טז. 8) ויש מפרשים „עצרת" יום האחרון של חג (שלוסטאג) ונקרא לזאת יום השביעי של פסח גם כן עצרת; אולם עצרת של סכות הוא האחרון של כל המועדות ולזאת אחרי משפטי החג של שמיני עצרת שהוא נסדר אחרונה לכל המועדות בפרשה אמר, נאמר: „אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש וגו', ואחר כן חוזר לפרש פרטי חג הסכות (עיין ויקרא כג. 36. 57) אבל קשה לעמוד על הדבר (ועיין ערך עצרת).

1) אַסִּיר, בכתבי הקדש לא מצאנו כי ישללו מאדם חפשיותו ויתנוהו אל בית האסורים בתור עונש, כי אם הניחהו במשמר בעת החקירה והדרישה על דבר חטאו והעונש המגיע לו. המקלל את השם במדבר והמקושש עצים ביום השבת הניחו במשמר לפרוש עונשם על פי ה' (ויקרא כא. 12: במדבר ט"ו 34). לפעמים נתנו איש במאסר לא כעונש על חטאת כי אם לשלול ממנו האפשרות להזיק כאשר עשו להנביא ירמיהו. בתי המאסר היו במקומות שונים: בבית הכלא תחת השגחת שר העיר שמו את מיכיהו הנביא על אשר נבא רעה לאחאב מלך ישראל עד אשר ישוב

בשלום מן המלחמה ואז ידע מה לעשות לו (מ"א כ"ב 26). הנביא ירמיה נתנו : ל בית האסור בית יהונתן הסופר (ירמיה ל"ז 15); גם אצל בית המקדש היה בית האסור או בית המהפכת (שם כ' 2). להאסורים נתנו לאכול אך להם צר ומים לחץ בכדי להחיות את נפשם (מ"א כ"ב 27), ולפעמים שמו כבלי ברזל על ידיהם ורגליהם (ש"ב ג' 34; ירמיהו נ"ב 11) אם החטא לא היה גדול מאד הרשו לקרובי ולמיודעי הנאסר לבקרהו ולראות את שלומו : הנמאל בא אל בית המהפכת לדבר עם ירמיהו ואיש לא מיחה בידו (ירמיה ל"ב 8).

2) **אסיר** בן קרח (שמות ו' 24).

3) **אסיר** בן אביאסף מבני קרח (דהי"א 8. 1).

4) **אסיר** בן יכניה בן צדקיהו מלך יהודה (שם ג' 17).

אסנה אבי משפחה אחת מן הנתינים שעלו משבי הגולה שעלו עם זרבבל וישובו לירושלים (עזרא ב' 60).

אסנפר השם הזה נזכר בעזרא (ד. 10) עם התאר „רבא ויקירא". שם יסופר עליו כי הגלה עמים רבים הנקובים שם בשמותם והושיבם בשומרון. מי הוא אסנפר הזה? רבו הדעות אדותיו. לפי דעת רש"י הוא סנחריב. הערצפעלד ישער כי הוא שם טפסר שהגלה בימי כרש מלך פרס עמים רבים לשומרון. והיסוד להשערתו זאת הוא כי העמים הנזכרים בעזרא שהגלה אסנפר לשומרון נבדלים בשמותיהם מן העמים הנזכרים במלכים (ב' י"ז 24) שהושיב מלך אשור בשומרון. לדעת פיליפסאן הוא שם שר בימי אסר חרון מלך אשור. וראיתו לזה היא כאשר בקשו ישבי שומרון את זרובבל וראשי האבות להרשות להם לקחת חלק בבנין הבית אמרו : „כי ככם נדרוש לאלהיכם ולו אנחנו זובחים מימי **אסור חדון** מלך אשור **המעלה אותנו פה** (עזרא ד' 2). אולם יותר נכונה היא דעת ה' דעליטש כי אכנפר הוא המלך האחרון ממלכי אשור „אסור-בניבל" או כאשר יקראו אותו היונים **סרדנפל**. כי ידוע לקוראי דברי הימים למלכי אשור כי המלך הזה כבש את העיר שושן והכניע את יושביה ובעזרא (שם) יסופר כי אסנפר הגלה יושבי שושן לשומרון. וקרוב להאמין כי אסור-בנפיל הוא המלך שלכד את מנשה מלך יהודה בחחים ויאסרהו בנחשתים ויוליכהו בבלה. (דהי"ב ל"ג ל"ו 11) מפני כי חשדוהו שלקח חלק בקשר של סאאסדוכינאם אחיו של מלך אשור הנזכר, והשיבוהו לירושלים למלכותו כאשר הוכיח כנשה ישרו וצדקתו שלא התערב עם שונים.

אסנת בת פוטיפרע כהן און, אשת יוסף בן יעקב. השם הזה לפי דעת חכמי העמים הוא משפת מצרים ומורכב הוא משתי מלות **אס נת** שהוראתן היא **המכבדת נייט**, היא אלילת היופי, כמו **ווענוס** אצל הרומאים; ונקראת כן על שם יפיה, כי מנהג המצרים היה גם כן לקרוא בשמות לפי המאורע. ובחר פרעה בת כהן להתה ליוסף לאשה, כי בכח הקשר הזה העלהו למעלת האצילים, וזולת זה לא היה יכול להגיע לשררה. דעת חז"ל (סוטה י"ג כי פוטיפרע אבי אסנת הוא פוטיפר אדון יוסף, מכני כי קשה היה להם להאמין כי יוסף יבוא בברית החתון עם כהן מצרים, ולזאת גם אונקלוס תרגם : כהן און **רבא דאון**, אבל בעלי הפשט יתנגדו לדעה הזאת (עיין רשב"ם מקץ).

אסף בן ברכיהו הלוי (דהי"א ו' 24; ט"ו. 17) מן המנגנים היותר גדולים ומפורסמים בימי דוד, ולזאת נתמנה לראש המשוררים שהעמיד דוד במקדש ה'. כפי הנראה מדה"י א' (כ"ה 1. 2) היתה המשרה הזאת למורשה לבניו אחריו : ולזאת מצאנו שם משפחתו נזכר להלה בימי מלכי יהודה אחרי דוד (דהי"ב פ' 14) ובימי עזרא (ב' 13) ונחמיה (ז' 33) לבד זאת היה אסף ידוע בימים ההם לנביא (דהי"א כ"ה 1. דה"י ב' כ"ט 50) גם בויקרא רבה (פ' י"ג) קראוהו נביא. שנים עשר מזמורים בכפר תהלים מיוחסים לאסף (נ, ע"ג פ"ג) אבל המעיין בתכנם של המזמורים האלו יוכח לדעת כי נתחברו בזמנים שונים מאנשים שונים שהיו נקובים בשם אסף, והנני להגביל בזה זמן הבור של כל אחד מהמזמורים האלה לפי השערת החוקרים האחרונים. מזמור ע"ג סובב הולך על התרת השאלה הידועה

מפני מה יש צדיק ורע לו, רשע וטוב לו ?
ויאמר המשורר כי בראותו שלום רשעים כמעט נטו רגליו לפול במהמורות הכפירה לחשוב כי אך הבל וריק הוא לאדם לזכות לבבו ולרחוץ בנקיון כפיו, אולם כאשר העמיק להתבונן לאחריתם וראה כי סוף כל סוף יהיו לשמה כרגע ויפלו למשואות, התחזק לבו בצדקת דרכי ה׳, ואז מצא פתרון גם להספק השני מפני מה יש צדיק ורע לו, כי בעיני הצדיק האמתי כל מקרי התבל כטובים כרעים כאפס ואין נחשבו, כי טוב לו קרבת אלהים מכל תענוגי העולם. ויען כי דוד היה מורדף על צוארו על לא חמס בכפו, לכן יש לשער כי המזמור הזה נתחבר מהמשורר אסף שחי בימיו (ועיין פירוש המזמור הזה בעיקרים מאמר רביעי פרק י״ד). מזמור פ״ב נתחבר גם כן מאסף הזה, כי כדוד (במזמור נ״ח) יתמרמר גם הוא על שופטי עול שהיו בימיו. ויען כי המשפט לאלהים הוא והשופטים המה תחת אלהים בארץ לכן יכנה אספת השופטים „עדת אל״ או „אלהים״ ויאמר אלהים נצב ב ע ד ת א ל בקרב א ל ה י ם ישפוט. ויען כי על ידי עיוות הדין והמשפט ימוטו כ ל מוסדי ארץ לא רק של ישראל כי אם גם של כל העמים, לכן יפנה בתפלה אל ה׳ כי יקום הוא בכבודו ובעצמו לשפוט הארץ ו כ ל הגוים. דעת הרד״ק שנתחבר המזמור הזה בימי יהושפט מלך יהודה מפני כי יסופר עליו בדהי״ב (י״ט) כי העמיד שופטים בכל ערי יהודה הבצורות ויאמר אליהם: ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה׳ וגו׳. אבל לפי שאמרנו למעלה אין הכרח להעתיק זמן חבור המזמור הזה לימי יהושפט. אולם לפי דעת חכמי העמים עוואלד ודע וויטטע נתחבר המזמור בימי עזרא ונהמיה בשובם מהגולה, יען כי בכתב הנשתון שנתן ארתחשסתא לעזרא כתוב: ואנת עזרא כחכמת אלהך די בידך מני שפטין ודינין וגו׳ (עזרא ז׳, 24.), אבל לא מפיהם אנו חיים כי ידוע שחכמי העמים משתדלים תמיד לאחר זמן חבור כל אחד מספרי קדשנו לזמן היותר מאוחר, כי קשה להם להאמין כי כבר לפני שלשת אלפים שנה היה להם לבני ישראל משוררים ומליצים נעלים, אשר אין ערוך ודמיון להם בין משוררים ומליצים של כל העמים הנאורים, בעת אשר אבותיהם היו ביערים ובמערות כחיות שדה בלא תורה, בלא חכמה ובלא סדר מדיני כפראים במדבר. תכן מזמור נ׳ יורה כי נתחבר בעת אשר עבודת הקרבנות שררה בעצם תקפה אבל בלא שום רעיון מוסרי, כי האמינו שדם הקרבן מכפר על כל חטאתיהם, ולזאת התירו רבים לעצמם לעשות מעשים אשר יזיקו לחברה המדינית: גנוב ונאוף ודבר שקר. ויען כי שלמה הקריב קרבנות רבים מאד ובלי ספק גם כל העם הלך בדרך הזה, ויען כי בימי המשורר ציון היתה כלילת יופי, לכן קרוב לשער כי המזמור הזה נתחבר מאסף שחי בימי שלמה. אולם גם הוא לא היה הראשון אשר יצא ללחום נגד הדעה הזאת, כי כבר קדמו שמואל הנביא בזה. ולפי זה אין אנו צריכין לדעת עוואלד המאחר זמן חבור המזמור לימי יאשיהו. גם מזמור ע״ח נתחבר מאסף הזה, כי במזמור הזה ישתדל המשורר להראות כי כבר מאס ה׳ באהל יוסף ובשבט אפרים יען הכעיסוהו בבמותם ובפסיליהם יקניאוהו, ולזאת נטש משכן שילו, ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב, ויבן כמו רמים מקדשו, ולכן יזהירם לבלי ישובו לשכוח מעללי אל ולא יהיו כאבותם דור סורר ומורה. ההזהרה הזאת היתה נחוצה מאד בימי שלמה, כאשר רוח המרד החל לפעם באפרים ובשבטים האחרים שהיו תמיד בברית עמו, עד שגם נביאיהם חזו שיבת הממשלה להם (אחיה השילני). חכמי העמים: דע וויטע, עוואלד, קעסטער, מאחרים חבור המזמור הזה לזמן התחלת בית שני, כאשר עולי הגולה הרחיקו את השומרונים ולא נתנום לקחת חלק בבנין הבית. וטעותם זאת נולדה להם מפני כי חשבו את השומרונים ליוצאי חלצי עשרת השבטים, אבל מי לא ידע כי היהודים יחשבום לעובדי עבודה זרה יוצאי חלצי העמים מכותה ומעוא אשר הושיב מלך אשור בשומרון אחרי גלות עשרת השבטים ? ולבד זאת הלא תכן המזמור יורה ההיפך מדבריהם, כי המשורר יזהיר את יתר השבטים לבלי הבדל מיהודה

ומירושלים, ואת השומרונים הלא הרחיקו היהודים מעליהם תכלית ריחוק. וגם מה ענין ממשלת דוד בפסוקים 70-72 לזמן שובם מבבל? ע"ד זמן חבור מזמור פ"ג רבו הדעות. מיכעלים יאמר כי נתחבר מאָסף שחי בימי דוד, בסבת המלחמה שהיתה בינו ובין דגון מלך בני עמון ששכר חיל גדול ממלכי ארם ומלך מעכה ואיש טוב (ש"ב י׳). היטציג ובענגעל יחשבו כי המשורר ירמוז על מלחמת יהודה המכבי עם אדום, עמון ועוד כמסופר בחשמונאים א. ה. עוואלד יראה בזה מחשבות שונאי ישראל הערבים, העמונים והאשדודים בימי נחמיה אשר כרתו ברית להלחם עם ישראל (נחמיה ד׳); אבל לכל אחת מההשערות הנזכרות תשובתה בצדה. דעת מיכעלים אינה מחוורת יען שבמזמור הזה לא נזכר דבר ממלכי ארם. ואם כדעת היטציג הלא אשור ועמלק כבר נמחו מן הארץ בימי המכבים ובמזמור הזה יחשוב העמים האלה לבעלי ברית העמים שיצאו להלחם עם ישראל. גם השערת עוואלד חלושה מאד, כי שונאי ישראל בימי נחמיה רצו אך להפריע אותם מבנות החומה והעמים הנזכרים במזמור הזה אמרו להכחיד שם ישראל כליל. ולזאת הנכון בדעת פיליפסאָן כי נתחבר המזמור הזה מאָסף שחי בימי יהושפט מלך יהודה, באשר התקבצו שכני יהודה הרעים עמון ומואב ועמהם המון רב מעבר לים ומארם, והיתה אָז עת צרה ליעקב מאד, והמלך קרא צום על כל יהודה ושפך שיחו לפני ה׳ להצילם מרעתם. ואז באמת היתה רוח ה׳ על אחד מבני אָסף וידבר תנחומים על לב העם ונבא להם לישועה ולהצלה (דהי"ב כ׳). מזמור פ׳ נתחבר אחר מות ירבעם בן יואָש מלך ישראל, בעת שהארמים הציקו לישראל וליהודה מאד, והוכרחו לבקש עזר ממלך אשור, כי מדבר המשורר שאומר: „לפני אפרים ובנימין עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו", נראה כי אף שמצב העם היה ברע מאד, אבל עוד לא אבדה להם כל תקוה להושע. ולא כהענגסטענבערג האומר כי המשורר הוא איש יהודי הבוכה על שבר עשרת השבטים שגלו, גם הכתובים: „רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה" מורים כי היו בני ישראל שרוים אָז על אדמתם. ומה שאָמר המשורר „לפני אפרים בנימין ומנשה עוררה את גבורתך", ולא הזכיר יהודה, אולי מפני כי שלשת השבטים האלה היו תחת דגל אחד (במדבר ב׳ 18-22). על הזמן הזה סובבים דברי הנביא הושע: תקעו שופר בגבעה, חצוצרה ברמה, הריעו בית און אחריך בנימין; אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה וגו׳, היו שרי יהודה כמסיגי גבול עליהם אשפוך כמים עברתי, ויהי אפרים וגו׳ מצרים קראו אשור הלכו (הושע ה. ז.). והאומרים כי המזמור הזה ירמז על זמן המכבים לא ידעו כי בזמן הזה לא נהו עוד בני ישראל אחרי בית יוסף, ולא זו העת לאמר „לפני אפרים בנימין ומנשה עוררה את גבורתך". באיזה זמן חי אָסף ששר המזמורים ע"ה ע"ו? קשה לעמוד על הדבר. והנכון בדעת עוואלד כי נתחברו בימי חזקיה. הראשון, כאשר צר סנחריב על ירושלים, ונבא המשורר כי רשעי ארץ ישתו ימצו את כוס התרעלה אשר הכין ה׳ למענם, והשני כאשר נפלו חללים במחנה אשור, שר שיר תודה לה׳ אשר גער בשונאי ישראל, ואז השתוללו כל אבירי לב ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם. מזמור ע"ד סובב על זמן חרבן בית ראשון וירושלים, טרם הגלו יושבי יהודה הגלת שלומים. כי המשורר יתאונן אך על כי שלח האויב באש מקדש ה׳ ולא זכר מאומה מגלות העם; בזמן הזה נתחבר גם המזמור ע"ט. מתכן המזמור ע"ז נראה כי נתחבר בבבל מאָסף שהיה בין הגולים, ויחזק לב שומעיו באלהים כי יעשה עמהם נפלאות כימי צאתם ממצרים. על איזה מאורע נתחבר מזמור פ׳ המיוחס לאָסף לא נוכל לדעת מתכנו, אבל בדבריו: עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים. הסירותי מסבל

שכמו... בצירה קריאת ואח צך, נראה כי תכלית המזמור היתה לשורר בו במקהלה בימי חג הפסח כאמור כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים וגו׳ (שמות י״א, 4). ומהפסוק תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו אין ראיה כי המזמור מרמז לראש השנה (עיין ר״ה) כי היו תוקעים גם בעת שחיטת הפסח, ומלת בכסה נוכל לפרש ע״ד הככו על השה. — אם עלה בידנו להגביל בדיוק זמן חבור כל אחד מהמזמורים המיוחסים לאסף, ישפוט הקורא: ואנחנו מצדנו השתדלנו לחור מכל הדעות וההשערות היותר קרובה לשכל הישר על פי פרטי הקורות בדברי ימי ישראל.

2 **אסף** אבי יואח המזכיר למלך יחזקיה (מ״ב י״ח, 18).

3 **אסף** שומר הפרדס לארתחשסתא מלך פרס אליו נתן המלך אגרת על ידי נחמיה כי יתן לו עצים לקרות את שערי הבירה וכו׳ (נחמיה ב, 8).

אֲסֻפֹּת. בעלי אספות (קהלת י״ב, 11), עדת חכמים הנאספים לעשות משפט, או לעיין ולעסוק בדברי חכמה ומדע. כנסת חכמים למטרה הזאת היו בישראל מקדם קדמתה. כפי הנראה שמואל הנביא היה הראשון אשר הניח אבן פנה ליסוד כנסיה כזאת, כי על הזמן אשר לפניו נאמר: „ודבר ה׳ היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ״ (ש״א ג׳, 1). ואך בימיו נפגוש חבל נביאים או בני הנביאים שהמה אספת חכמים תחת הנהגת הראש והראשון שהיה נקרא אז „אב״, ואולי בעבור זה נקרא אחר כן הגדול שבסנהדרין „אב בית דין״. בימי חזקיה נמצא ג״כ אספה כזאת הנקראת אז בשם „אנשי חזקיה״ אשר העתיקו משלי שלמה (משלי כ״ה, 1), ובימי הבית השני היתה נקראת אספת החכמים „אנשי כנסת הגדולה״.

אֲסַפְסֻף. בעלי השרשים יבארו השם הזה; קבוץ המון אנשים מדלת העם, ובמושג הזה ישתמשו בו הסופרים כעת. אולם הנכון כדעת הראב״ע, המבארו: „ערב רב שנאספו אל ישראל ואינם מהם״ (עיין פירושו במדבר י״א 4), כי בצאתם ממצרים התילדו

כל בני ישראל למשפחותם ולבית אבותם והיו כלם שוים, כ״ם מיוחסים לשנים עשר בני יעקב שבטי יה.

אִסָּר. השם הזה בכתבי הקדש יורה על שבועה להזהר מדבר המותר, וכן שנינו בספרי (קנ״ג) לאסר אסר יכול אם לו נשבע לאכול נבלות וטרפות שקצים ורמשים קורא אני עליו ככל היוצא מפיו יעשה? תלמוד לומר לאסר אסר על נפשו, לאסור את המותר ולא להתיר את האסור. אולם בספרות התלמודית משתמשים בשם הזה על כל דבר האסור מן התורה או מדברי חכמים. ונחלקו דיני האיסור לחלקים רבים ולמדרגות רבות, כמו איסור כולל, איסור מוסיף, איסור עולם, איסור בבת אחת, דיני איסור חל על איסור, איסור תורה, איסור מדברי סופרים, איסורי אכילה, איסורי הנאה, לכל אחד מהם יש כללים ודינים מיוחדים כידוע להוגים בספרות התלמודית.

אֵסַר חַדּוֹן שם אחד ממלכי אשור, שעלה למלוכה אחרי אשר אביו סנחריב נהרג בידי בניו אדרמלך ושראצר (מ״ב י״ט, 37). בספר עזרא (ד׳, 2) יסופר עליו כי המלך הזה הושיב עמים רבים בשומרון תחת השבטים שהגלו על ידי תגלת פלאסר (ע״ע אסנפר). בדברי הימים למלכי אשור מבוארת הסבה מדוע הרגו אדרמלך ושראצר את אביהם סנחריב, וזה הדבר. המלך הזה הראה אותות אהבה וחבה לבנו הקטן אסור חדון רב יותר מאשר לבניו הגדולים וזאת היתה תמיד יראתם על פניהם כי יבכר את הקטן על פני הגדולים, ועמדו והרגו אותו, ויצאו למלחמה נגד אחיהם. אסור חדון עמד אז עם מחנה אנשי הצבא בארמניה, כאשר הגיע דבר המרד בחדש שבט לאזני אסור חדון מיהר לשוב אל נינוה. אצל מעיתנה פגש במחנות אחיו, אבל, יאמר אסור חדון, „איסתר, אלילת המלחמה, עמדה לימיני ותנפץ קשתות אויבי לרסיסים, ותעש פרעות במחניהם ותאמר לאנשי צבאותי: הנה מלככם לפניכם, אסור חדון הוא בחירי רצתה נפשי בו״. ותחי ראשית מלאכתו מיד כאשר עלה על כסא אביו לשוב ולבנות מחדש את העיר בכל אשר החריבה אביו עד היסוד, וימלך

את נאד־מרדוך בנו של מרדך בלאדן על חבל ארץ הסמוכה ללשון ים הפרסי, מפני כי נכנע תחתיו. מלחמות רבות עשה עם עמים רבים בסוריא, ארץ ישראל, פלשתים, עילם וערב, ובכל אשר פנה הצליח וזר הנצחון על ראשו. את העיר צדון החריב עד היסוד, את מלכה „עבדי־מלכותי" הרג בחרב, ויבן במקום אחר עיר אחרת תחתיה ויקרא אותה כשמו. בספורי דברי נצחונותיו משנת 673 לפני סה"נ שמצאו לא כבר בשרידי חרבות נינוה יזכרו שמות מלכים רבים אשר הכניע תחת עולו הקשה וביניהם: בעל מלך צור, מנשה מלך יהודה, כוס־גברי מלך אדום, מוצרי מלך מואב, צלבל מלך עזה, מתנתי מלך אשקלון, יכוסו מלך עקרון, מלתי־כפה מלך ביבלאס, מתן־בעל מלך ארוד, אבי־בעל מלך שמשי־מרונה, פדה־אלי מלך בית עמון, ואחי־מלכי מלך אשדוד; כל המלכים האלה שלחו עציב ואבנים לבנינים בעיר נינוה, כמצוה עליהם מפי אסר־הדון. גם **אסורבניפל** המלך שעלה אחר אסר חדון למלוכה **יזכיר את כל** המלכים האלה ובתוכם גם מנשה מלך יהודה. כבר העירונו בערך אסנפר כי על זה האחרון ידבר כותב דהי"ב (ל"ג, 11) כי לכד את מנשה בחוחים ויאסרהו בנחשתים ויוליכהו בבלה. בסוף ימי מלכותו יצא אסר חדון למלחמה עם תרקי (תרהקה) מלך כוש ויכניעו תחתיו ובכן באו מצרים וכוש תחת ממשלת מלך אשור, ואז היתה ממלכת אשור במדרגה היותר גבוהה, מדרגה שלא היתה כמוה לא לפניו ולא לאחריו. את ממלכתו הגדולה הזאת חלק אסר חדון לחבלים ובכל חבל העמיד נציב מעם אשור, ומאז נצטוו כלם לקרוא אותו בתאר הזה: „מלך אשור, מושל העליון בבבל, מלך סומאר ואכר, מלך מלכי המלכים שבמצרים התחתונה, במצרים העליונה ובארץ כוש". ובשנים עשר לחדש אייר שנת 668 מסר את כסא מלכותו לבנו אסורבניפל הוא אסנפר הנזכר בעזרא (ד', 10).

אסתר בת אביחיל דוד מרדכי היהודי משבט בנימין. שמה העצמי היה הדסה, ובשם „אסתר" קראוה הפרסים, כאשר לקחה המלך אחשורוש (קסערקס) לאשה תחת ושתי המלכה. השם „אסתר" בלשון פרסי הוראתו כוכב, וקראוה כן מפני יפיה הנפלאה. בתחלה כאשר נלקחה אסתר לבית המלך לא הגידה את עמה ואת מולדתה, ובגלל זאת עלתה בידה להושיע את עמה בצרתה לו, כאשר עמד עליהם המן הרשע אחד השרים היותר גדולים במלכות אחשורוש, ויאמר להשמידם ולהכחיד זכרם מן הארץ. לזכר התשועה הגדולה הזאת יחגו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם חג הפורים עד היום הזה (עיין ערכי המן, פורים). דברי המאורע הזה כתובים באריכות בספר אחד מכתבי הקדש המכונה בשם „אסתר". מי היה מחבר הספר הזה לא נדע אל נכון. חז"ל אומרים בהחלט כי אנשי כנסת הגדולה כתבוה. אוגוסטין מיחס אותו לעזרא. אייזעביוס חקר ומצא כי המאורע במגלת אסתר נקרה אחר עזרא ולפי זה לא יכול עזרא להיות מחברה. קלימענס האלכסנדרי משער כי מרדכי חבר את המגלה הזאת. דע וויטע יחשוב כל הספור הזה להגדה שאין באמת יסודה, אבל דברים כאלה דברי הבל המה, כי כל חגי הזכרון של היהודים כלם נוסדו על מאורעות שאירעו באמת בזמן מן הזמנים, ואיך נוכל לאמר כי חג הפורים יוצא מזה הכלל ואין לו כל יסוד בקורות האומה? אולם על זאת יש להתפלא מדוע לא נזכר בכל הספר שם ה', וכל דברי הספור הזה המה שלשלת אחת, אשר בה חוליותיה אחוזות ודבוקות זו בזו אך על פי מקרי הטבע. — מתי נספח הספר הזה לכתבי הקדש? גם בזה הדעות מחולקות. חז"ל (מגילה ז'). אמרו: שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות; שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות, שלחה להם כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי פרס; ואמרו שם עוד: שלחה להם אסתר לחכמים כתבוני בספר (כן היא הגירסא בעין יעקב), שלחו לה: הלא כתבתי לך שלישים (תורה נביאים כתובים שלישים ולא רבעים עד שמצאו לה מקרא כתוב בתורה: כתוב זאת זכרון בספר וגו'. כונת המאמר הזה כפי אשר יבארהו הרנ"ק היא כי ענין הפורים וחגיגתו היה רצוי מאד בעיני העם ולזאת רצו לקבוע המגלה הזאת בין ספרי

הכתובים, אולם יען שלסבה נעלמת מאתנו לא רצו הסופרים להזכיר במגלה שום שם משמות הקודש ולא ליחס בנגלה הנס אל השם כלל, לכן קשה היה הדבר לחבר המגלה הזאת לספרי הקדש, לפי זה נוכל לשער כי המגלה הזאת נתחברה מסופרים בעלי רוח הקדש והמה אנשי כנסת הגדולה, אבל לא קבעוה בין הכתובים עד זמן בית דין של השמונאים, ועל הזמן הזה מרמז הכתוב ומאמר אסתר קים דברי הפורים האלה ונכתב בספר (בפתח תחת הבית) הידוע, שהוא החלק השלישי מספרי הקדש הנקרא כתובים. זאת היא דעת חז"ל אבל רבים מחכמי העמים מטילים ספק ביחוס המגלה הזאת לכתבי הקדש, וראיתם היא יען שלא בא זכרה בברית החדשה ובספרי ידידיה (פילון) האלכסנדרוני. אבל ראיה כזאת היא חלושה מאד, כי בברית החדשה לא נזכרים גם ספרים אחרים מכתבי הקדש כמו: רות, שיר השירים, איכה, יחזקאל, עזרא ונחמיה, וידידיה לא יזכיר בספריו: רות, איכה, קהלת, שיר השירים, דניאל, נחמיה, ודברי הימים. וסבת הדבר הזה הוא פשוט, מפני כי לא אנה המקרה לידם לדבר אדות הספרים האלה ולכן לא הזכירום, אולם לבד זאת לא כפי חכמי העמים אנו חיים בדברים כאלה, כי לדעתם גם ספרים אחרים שנחשבו בין היהודים לכתבי הקדש, יחשבו הם לדברי חול: אתנזים ועוד חכמים רבים עמו יחשוב גם תהלים לספרים הנוספים, והספר הזה כמגלת אסתר הוא אצלו במדרגה אחת עם ספרי החשמנאים, שושנה, יהודית, ושארי ספרים הנוספים לכתבי הקדש (אפוקריפא). מדברי יוסיפון בקדמוניות (XI) כי כתבי הקדש נכתבו במשך הזמן שבין משה עד מלכות ארתחשסתא (ארטקסערקסעס) וזמן המאורע שבמגלת אסתר יגביל בימי מלוך המלך הזה, יש להוכיח כי בימיו מגלת אסתר כבר נחשבה לכתבי הקדש.

אולם אם נעיין בתלמוד נמצא כי מדרגת קדושתה של המגלה הזאת היתה פחותה אצלם ממדרגת קדושתן של שארי הספרים, ולזאת אמרו אסתר אינה מטמאת את הידים כשאר כתבי הקדש שגזרו עליהם טומאה בכדי שלא ימשמשו בהם כל שעה, (מגילה ז'), ואמרו עוד כי מגלת אסתר לא בעי מטפחת, (סנהדרין ק') אבל למען הגדיל קדושתה בעיני העם הגדילו את הנס ואמרו כי אסתר בת שמונים שנה היתה כאשר נשאת לאחשורוש (ב"ר פ' ל"ט), ובכל זאת חשק בה המלך ותיטב בעיניו מכל הבתולות היפות אשר הובאו אל ארמונו לבחור לו מהן אשה הוגנת לו.

אפוד אחד מבגדי הכהן הגדול, הבגד הזה עשוי משני חצאין, אחד מכסה את לבו והשני יורד על גבו מאחריו ושני החצאין מחוברים על הכתפים ברצועות הנקראות „כתפות האפוד". באמצע האפוד היה אזור או חגורה הנקרא בשם „חשב האפוד". בשתי כתפות האפוד היו שתי אבנים יקרות ועליהן חרותים שמות שנים עשר שבטי יה. האפוד של הכהן הגדול היה עשוי מזהב תכלת וארגמן ותולעת שני מעשה חושב, שהוא לפי העתקת השבעים ציורים של חיות שונות. ובדברים האלה היה נבדל אפוד של הכהן הגדול מהאפוד שלבשו אנשים אחרים לאות כבוד, כי שלהם היה עשוי אף בתבנית של האפוד של הכהן הגדול, אבל לא כמתכונתו כי אם היה עשוי מבד. כן נאמר בשמואל והנער היה חגור אפוד בד (ש"א ב' 18.) ובדוד (ש"ב ו' 14.) ובכהני נוב (ש"א כ"ב 18.). אצל ערך כהן ימצא הקורא תבנית אפוד שמצא השר צבא הצרפתי רייניער במערה מלאה חול אצל סאקקארא.

2) **אפוד** אבי חניאל הנשיא למטה מנשה (במדבר ל"ד 23.).

אפיח זקן זקנו של שאול המלך (ש"א ט' 1.).

אפלל מבני ירחע עבד מצרי אשר התחתן עם בת ששן משבט יהודה (ע"ע אלישמע 3).

אפס דמים שם עיר בנחלת מטה יהודה בין שוכה ובין עזקה (ש"א י"ז 1) בעיר הזאת חנו מחנות הפלשתים עם גלית הגבור בצאתם למלחמה נגד ישראל. לדעת הרד"ק אפס דמים או כמו שנקראת העיר הזאת בדהי"א (י"א 13.) פס דמים היא היא העיר לחיה הנזכרת בש"ב (כ"ג 11). כי המאורע בחלקת השדה שמסופר בדהי"א שנקרה בפס דמים יסופר בש"ב כי נקרה בעיר לחיה. ואולי היא

העיר לחי הנזכרת בשופטים (ט"ו 14) והיא היא לדעת בעל ק מ העיר עדיתים הנזכרת ביהושע (ט"ו 63) כי המשביע בטוב עדיך יפרשו המפרשים לחייך, ונקראת עדיתים ע"ש הזוגי כמו לחיים.

אפעה מין נחש, השם הזה נזכר שלש פעמים בכה"ק: בישעיה (ל. 6) משא בהמות נגב. בארץ צרה וצוקה, לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף: ושם (נ"ט 5) ביצי צפעוני בקעו וקורי עקביש יארוגו: האוכל מביציהם ימות והזורה תבקע אפעה, ובאיוב (כ 16) ראש פתנים יינק תהרגהו לשון אפעה. לפי דעת רוב החוקרים הוא המין הנקרא בלשון ערב אל אפעה. לנחש הזה ארס נורא מאד וכשתי רגל אנגלית ארכו. הנחש הזה הוא גדול מאד בארכו ועביו. בפיו הרחב ישאף אויר למכביר ובהמולה גדולה ישוב להוציאו מתוכו. עורו מלא בהרות ירקרקות כהות ושחורות והוא נפלא ביפיו.

בני ארצות הקדם האמינו כי נשיכת האפעה היא מסוכנת ביותר וכמעט אין תרופה לה מפני כי היא[באה ישר מגזרת שמים והאפעה שלוחה לקיים הגזר דין, והנחשים הנשרפים במדרגה אחת אצלם עם המלאכים השרפים.

אולם לדעת הז"ל אפעה איננה נחש, כי ממה שאמרו בב"ר פ"כ נחש יולד לשבע שנים והאפעה לשבעים מוכח כי אפעה איננה נחש.

אֲפֵק או אפקה, עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט 30). העיר הזאת לא נכבשה ימים רבים לפני בני ישראל (שופטים א 30). מקומה לרגלי הר הלבנון ונקראת כיום אפקה.

2) אפק עיר בנחלת מטה יששכר קרוב לעמק יזרעאל, עוד היום נמצאת עיר בהר הגלבוע הנקראת בשם אל פקוא בסביבות העיר הזאת הנו הפלשתים באספם למלחמה נגד שאול אשר נפל שדוד לפניהם אז בהר הגלבוע.

אפקה עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 53).

אפרים, הבן השני של יוסף, אבל יעקב בברכתו את בניו לפני מותו נתן יתרון לאפרים על מנשה הבכור באמרו „ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" וישם את אפרים לפני מנשה. בברכתו זאת הכיר יעקב את שני בני בניו לבניו. כי אמר „אפרים ומנשה, כראובן ושמעון יהיו לי" ובגלל זה נחשב שבט יוסף לשני שבטים לכל דבר, ובעת חלוקת הארץ לשבטים נתנו לבני יוסף שני חלקים: למנשה אחד. ולאפרים אחד. ולפי זה נחלקו בני יעקב לשלשה עשר שבטים, אבל נחשבו תמיד אך שנים עשר כי במקום אשר יבאו תחת שבט יוסף שני שבטים: אפרים ומנשה, אז לא יבוא בחשבון השבטים שבט לוי, מפני כי לא היה לו חלק ונחלה בארץ, וכאשר יבוא שבט לוי במנין השבטים אז יתחשב שבט יוסף לשבט אחד. חז"ל יספרו כי בני אפרים היו בעלי גאוה אנשי שחץ (ילקוט דהי"א ז) כי התגאו במקור מחצבתם ביוסף שהיה שר וגדול במצרים ובאמם אסנת שהיתה מיחוסי כהונה, ונוכל לשער כי האצילים (אריסטאקראטען) האלה לא התרועעו עם בני יתר השבטים ישבי ארץ גושן ולא ארחו להברה אתם עד אשר קם מלך חדש במצרים אשר לא ידע את יוסף ואז שבו אל אחיהם הנענים אתם יחד כאשר נשנה ונשלש הדבר הזה פעמים רבות בקורות ישראל. בצאתם ממצרים היה מספר בני יוסף (אפרים ומנשה) שבעים ושנים אלף ושבע מאות נפש יוצאי צבא. מספר רב כזה לא היה בשבט אחר זולתי בשבט יהודה, שעלה מספרו לשבעים וארבעה אלף ושש מאות (במדבר א'). בהמשך הימים שהלכו במדבר עלה מספר בני יוסף לשמונים וחמשה אלף ושתי מאות (שם כ"ו) והיה אז מספרם בכלל רב יותר ממספר בני יהודה, אבל בפרט נגרע מספר בני אפרים טרם כניסתם לארץ בשמונת אלפים נגד מספרם בצאתם ממצרים כי בזמן ההוא היה מספר בני אפרים ארבעים אלף וחמש מאות ומספר בני מנשה שלשים ושנים אלף ושש מאות, ובעת כניסתם לארץ היה מספר בני

אפרים אך שלשים ושנים אלף וחמש מאות, ושל בני מנשה חמשים ושנים אלף ושבע מאות. בלכתם במדבר חנו על דגלו שלשה שבטים: אפרים, מנשה ובנימן שהמה כל בית יוסף. דגלו היה מפה שחורה עם תבנית שור עליה (במדבר רבה פ׳ ב). כאשר נתחלקה ארץ כנען בימי יהושע לשבטים הגיע לחלקו של אפרים חבל ארץ פוריה ודשנה מאד בטבור הארץ והחלק הזה היה גדול גם בכמותו מחלקי יתר השבטים. גבולי נחלתו היו: הים התיכון למערב, הירדן למזרח, נחלת חצי שבט המנשי יצפון ונחלת מטות בנימין ודן נגבה (יהושע ט"ז י"ז). בתחלת זמן כיבושם לארץ עמדו המשכן והארון וכל כלי הקדש בהלקו של אפרים, בשילה, היא היתה אז המרכז לעניני הדת, והדבר הזה הביא טובה רבה לחלקו. כי מכל נחלות יתר המטות נהרו מדי שנה בשנה המונים המונים להשתחות ולזבוח לה׳ בשילה. עקבות רוח גאוה ואהבה להתגדר נראה בשבט הזה בכל פעם כאשר נפגשו ענינם בעניני יתר השבטים: עם יהושע רבו כי לא היתה נפשם נוחה בחלקם שנתן להם ודרשו ממנו ארץ רבה. עם גדעון רבו בחזקה על שלא קרא אותם להלחם במדין ונשאר זר הנצחון לו לבדו, ולולא ענה גדעון אותם רכות בלי ספק היה בא דבר הריב למלחמה כאשר היה הדבר באמת עם יפתח (שופטים ח׳, י"ב). אולם השנאה והמשטמה שהיו לאנשי השבט הזה אל השבט הגדול ממנו, שבט יהודה, היו ימים רבים מכוסות וטמונות ולא נראו לעין עד אשר באה המלוכה לדוד. וגם אז לא הראו אותות מרד ומעל בתחלת ימי מלכותו כי קוו שהמלך הזה יבחר לו אחת מעריהם לבירת הממלכה וישכין כבוד בתוכם. אולם דוד רוח אחרת היתה אתו, הוא בחר את ירושלים לעיר המלוכה ומרכז לעניני הדת, הביא אל תוכה את הארון והמשכן וכל כלי הקדש, ויסד עבודת ה׳ במשטר נכון עם כהנים ולוים וכלי שיר ושלמה בנו בנה מקדש מפואר בתוך ירושלים וכל העם נהרו מכל קצות ארצם אל העיר הזאת, אז לא יכלו עוד בני אפרים לשלוט ברוחם וחפצו למרוד בבית דוד, אבל העת ההיא לא היתה מוכשרת לזה, ואך גוע שלמה ויאסף אל עמיו פרצו מעליהם בני אפרים עול מלכי בית דוד ונפרדו מעל אחיהם בני יהודה ויסדו להם ממלכה מיוחדה עם בירת המלוכה מיוחדה ומלכם בראשם, ומצאו לנחוץ לשנות גם פני הדת, ומן אז נתחלקה הממלכה לשתים, קרע הלך והתרחב לארכו ולרחבו, אפרים התרחק מעל גבול ישראל ובהמשך הימים התבולל בין העמים ונשאר ממנו אך זכר בדברי קורות האומה (וע"ע אלעדה).

2) אפרים שם עיר נזכרת בש"ב (י"ג 23), היא היתה קרובה לבעל חצור, לשם הלך אבשלום לגזוז את צאנו ויקרא לכל בני המלך ושם נהרג אמנון (ע"ע). העיר הזאת עמדה לא רחוק ממדבר יהודה, וקרוב להאמין כי היא העיר עפרין הנזכרת בדהי"ב (י"ג 19), הנקראת שם בסגול תחת העין, בפתח תחת הריש ובחירק תחת היוד, וחלוף א בע׳ מצוי לרוב מאוד. וגם יוסיפון במלחמות (9׳ 4) מזכיר עיר אפרים אצל בית אל. וקרובה לזה דעת אייזעביוס שמגביל מקום העיר הקטנה הזאת ברחוק שמונה פרסאות רומית לצפון ירושלים ואולי כיון על העיר הזאת הנביא ישעיה בספורו כי הוגד לבית דוד לאמר נחה ארם על אפרים (ישעיהו ז׳ 2).

3) אפרים, הר אפרים, שם כללי לרוכסי הרים המשתרעים בנגב נחלת שבט אפרים והולכים ומתרחבים גם בנחלת מטה בנימין. ובימי יהושע היו ההרים האלה מכוסים בעצי יער, אולם כיום המה גלוים וחשופים באין כל עץ עליהם. ירמיהו (ג׳ 19) מזכיר הר אפרים אצל בשן וגלעד שמזה נראה כי גם בעבר הירדן מזרחה היו הרים בשם הר אפרים והיו מכוסים במרעה טוב אז וכן הוא גם היום.

4) אפרים יער אפרים. יער בשם הזה נזכר בש"ב (י"ח 6 8). ביער הזה היתה המלחמה בין אנשי חיל דוד וחיל אבשלום, ושם נתלה אבשלום בשערו באלה. היער הזה היה בעבר הירדן מזרחה לא רחוק מעיר מחנים. כעת קשה לדעת מדוע נקרא היער הזה שהיה בחלקו של גד בשם „יער אפרים". חכמים אחרים משערים כי נקרא כן לזכר הנצחון שנצח יפתח את בני אפרים בעלי ריבו (שופטים ב 4)

וגם חז"ל שאלו מאין היה יער לאפרים מעבר לירדן ופירשו (ב"ק פ'). כי מעשרה תקנות שתיקן יהושע אחת מהן היתה שיהיו מרעין בהמותיהם בחורשין, כלומר שלא יקפידו אם בהמות שבט זה ירעו ביער שבט אחר, ונחלת בני אפרים היתה בארץ כנען סמוכה לירדן והיער בעבר אחר והיו מעבירים בני אפרים בהמותיהם ומרעין אותן באותו יער, לפיכך נקרא „יער אפרים".

אפרסיא, אחד העמים שהושיב מלך אשור בשומרון (עזרא ד' .6). אולם לדעת רש"י הוא עם פרס.

אפרסכיא או **אפרסתכיא** שם עם אשר הושיב מלך אשור אחד בשומרון אחרי גלות ישראל משם (ע"ע אסנפר) ונזכר העם הזה בעזרא (ד' .9 ה' .6). החכם שולטהעס ישער כי הוא אחד עם הפרתסנים הפרסיים או המדיים הנזכרים בספרי שטראבא ופיליוס.

אפרת נקרא נחלת מטה אפרים כמו ששאלו אנשי גלעד לבני אפרים „האפרתי אתה" ? (שופטים י"ב, .5). ואולי נתן השם הזה לארץ אפרים מפני כי היא היתה פוריה ודשנה מאד (ע"ע אפרים).

2) **אפרת** נקראת גם כן העיר בית לחם שהיתה בנחלת מטה יהודה, ונקראת גם כן אפרתה כנאמר ברות (ד', .11). ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם. ויען כי מצאנו בדהי"א (ד' .4) כי בכור חור בן יהודה היה נקרא אפרתה והוא היה אבי בית לחם לכן נוכל לשער כי בעת חלוקת הארץ נפלה העיר הזאת לנחלה לבני בניו של אפרתה, ונקראת פעם על שמו „אפרתה" ופעם על שם בנו „בית לחם". אבל מדברי יעקב שאמר ליוסף קודם מותו: ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם, נראה ברור כי כבר בימי יעקב היה שם העיר הזאת „אפרת, בית לחם". המבקרים החדשים יקחו גם מזה ראיה להשערותיהם כי מקומות רבים בתורה נתוספו בזמן מאוחר.

3) **אפרת** אשת כלב בן חצרון (דהי"א ב' .19). ועל שם שניהם נקרא מקום אחד בשם „כלב אפרתה" (שם .24) שם מת חצרון בן כלב.

1) **אצבון** שם אחד מבני גד שנולדו לו קודם שבא יעקב עם בניו למצרים, והוא היה מן השבעים נפש שבאו למצרים ויצא מהם עם רב.

2) **אצבון** בן בלע בנימין, מחמשה ראש בית אבות גבורי חילים (דהי"א ז' .7).

אצבע. באצבע משתמשים לפעמים להודיע לאחר ברמז מה שאינם רוצים או לא יכולים להוציא ולהביע בפה, וביחוד נפגוש זאת בין עמי הקדם, הבטוי במשלי (ו' .13). „מורה באצבעותיו" הוראתו לרמז באצבע בדרך היתול, שחוק ובזיון, ואולי זה גם כן כונת הכתוב בישעיה (נ"ח .9) „אם תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע (להיתול ובזיון) ודבר און. בכתבי הקדש ישתמשו על פי רוב בשם הזה להורות על אצבע הסמוכה לבהן, אולם לפעמים ישתמשו בו תחת השם יד: „אצבע אלהים היא", כמו יד אלהים, וגם בספרות התלמודית תבוא לפעמים אצבע תחת יד, כמו: הואיל ואצבע הגוי באמצע (תוספתא בכורות פ"ב) ובבבלי: יד גוי באמצא (בכורות ב'). באצבע השתמשו גם למדה: ועביו ארבע אצבעות נבוב (ירמיה נ"ב .21). אולם לדעת הרמ"בם (הלכות שבת פי"ז) אצבע המדה הוא רוחב גודל של יד, והוא בהן של תורה. במקרא נמצאים שמות אך לשתי אצבעות: בהן, היא העבה והסמוכה לה, אצבע. אולם בתלמוד מובאים שמות לכל האצבעות: גודל או אגודל, הוא בהן שבמקרא, אצבע סמוכה לגודל, אמה, (האמצעית), קמיצה, וזרת, היא האצבע הקטנה (זרת שבמקרא אינו שם אצבע כי אם שם מדה, והוא רוחב יד פרושה באצבעות פרודות מקצה האצבע הקטנה עד קצה האצבע העבה. וע"ע זרת). חז"ל כדרכם יוציאו מתבנית האצבעות מוסר השכל ואמרו: אצבעות של אדם משופות כיתדות שאם ישמע דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזנו (כתובות ה').

אציל, מדברי קרח, בהצותו על משה שאמר: כי כל העדה כלם קדושים ומדוע תתנשאו על קהל ה', נראה

ברור, כי מעולם **לא היה** בין העברים מפלגה מיוחדה של מיוחסים מבני מרום עם הארץ (אריסטאקרטען) הנקראים בעת אצילים, כאשר נפגוש בין כל העמים (לבד בין בני ארצות הברית באמעריקה) הנהגים מזכיות המדינה במדה גדושה רב יותר מן שאר המפלגות. ואצילי בני ישראל הנזכרים בתורה (שמות כ"ד. 11) היו לפי דעת מפרשי התורה נדב ואביהוא ושבעים זקני ישראל שהיו אך נבחרי העם ולא באה להם התאר הזה בירושה מאבותיהם, ונקראים אצילים אך מפני כי היו נבדלים מיתר העם על ידי בחירה לראשים ומנהיגים.

אצילה שם מדת האורך. שיעורה־מדת ארך הזרוע של איש עד בית השחי ונזכרת ביחזקאל (מ"א. 8) והיא אמה גדולה הנקראת גם כן „אמת איש" (דברים ג. 11). יונתן תרגם אצילה ריווח (רוים) וכן פירש הר"ש פרחון.

אָצֵל שם אחד מבני בניו של שאול המלך (דהי"א ח. 37). ונזכר עוד הפעם בדהי"א (ט. 44). ויען כי סוף פרשה ה' נשנה בסוף פרשה ט' שלא לצורך ואף באיזה שנויים קטנים, לכן אמר מר זוטרא בפסחים (ס"ב:) כי בין אצל לאצל טעון ארבע מאה גמלי דרשה.

2) **אצל** שם מקום בסביבות ירושלים קרוב להר הזיתים (זכריה י"ד. 5). יש משערים כי הוא אחד עם בית האצל הנזכר במיכה (א. 11). ואולי בנה את העיר הזאת האיש אצל הנזכר למעלה (1) ונקראת על שמו.

אצל בית האצל ע"ע אצל 2.

אֲצַלְיָהוּ אבי שפן הסופר למלך יאשיהו (מ"ב כ"ב 3).

1) **אצם** הבן הנולד לישי לפני דוד, כי אצם היה הבן הששי לישי ודוד השביעי (דה"יא ב'. 15).

2) **אצם** בן ירחמיאל בן חצרון מבני יהודה (ה"יא ב'. 25).

אצעדה שם תכשיט. הקשוט הזה נשאו האנשים מבני מרום עם הארץ או האצילים, וביחוד המלכים, על הזרוע, כן מצינו בשאול שנשא אצעדה על הזרוע (ש"ב א'. 10). האצעדה היה אות כבוד וגדולה שנתנו המלכים בארצות הקדם להאיש אשר חפצו ביקרו, אכן של המלכים היו משובצת באבנים יקרות ושל השרים היו עשוית אך מכסף וזהב. הנשים מכל המפלגות נשאו את התכשיט הזה על הזרוע וגם על שתי הרגלים וקשרו את שתי הצעדות אשר על שתי רגליהן בשלשלת קטנה להקטין פסיעתן, כי לפי מושג היופי בארצות הקדם נאוה הוא לנשים לפסוע פסיעות קטנות (ישעיה ג". 20). בעוד אשר האנשים בארצות הקדם מסתפקים בבגדים פשוטים אך לכסות מערומיהם, יפזרו כסף רב על תכשיטי נשותיהם איש לפי ערכו: העשירים עושים אותם מכסף וזהב, הבינונים מנחושת קלל והעניים עושים אותם מזכוכית, אבל בלא קישוט לא תצא אשה, גם מבנות דלת עם הארץ, מפתח ביתה.

אֶצֶר אחד מאלופי שעיר החורי שמשלו בארץ אדום טרם בא עשו וכבשה (בראשית ל"ו. 21).

אקדח שם אבן יקרה ונזכרת בישעיה (נ"ד. 21) תכונתה לא נודע.

אַקּוֹ שם חיה ממיני העזים והצבאים (דברים י"ד. 5). אונקלוס תרגם השם הזה יעלא והוא יעל סלע (שטיינבאקק, Wild Goat) המין הזה נמצא למכביר בעין גדי, אולי מטעם הזה בחר דוד המקום הזה למפלט לו בברחו מפני שאול מפני כי שמה היה הנקל לו לכלכל את אנשיו בבשר היעלים (ש"א כ"ד. 1), אשר טעמו ינעם מאד לחיך אוכליו. יוכל היות כי בעבור זה אמר ר' יהושע בן לוי (ב"ר פ"סז) כי כל אותו היום שהלך עשו השדה לצוד ציד לעשות מטעמים לאביו יצחק למען יברכהו טרם מותו, היה צד צבאים וכופתן, ויען כי קשה מאוד לצודו ולתפשו לכן תמה יצחק ששלחו להביא לו מטעמים, ואמר „מה זה מהרת למצוא בני"? (וע"ע יעל 2).

אראא בן יתר משבט אשר, מראשי בית האבות ברורים גבורי חילים וראשי הנשיאים (דה"א ז. 38).

אראלי בן גד היה מן השבעים נפש שירדו

עם יעקב אבינו למצרים (בראשית מ"ו 16.)

ארב, הוא אחת מתחבולות מלחמה שהשתמשו בהן בימים הקדמונים, כי כבר ידעו אז שהנצחון תלוי לא אך בגבורה כי אם גם בעצה ותחבולה, כאשר אמר רבשקה: עצה וגבורה למלחמה (מ"א י"ח. 20). והחכם אמר: ובתהבולות עשה מלחמה (משלי כ'. 18). יהושע היה הראשון בין בני ישראל שהשתמש באורב כאשר יצא למלחמה נגד אנשי העי (יהושע ה'). בתחבולה הזאת השתמש אבימלך במלהמתו עם אנשי שכם ובני ישראל במעשה פלגש בגבעה במלחמה עם בני בנימין (שופטים כ').

ארב שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 52). העיר הזאת היא מולדת פערי הארבי אחד משלשים ושבעה הגבורים אשר לדוד. ולפי זה היה הגבור הזה משבט יהודה.

ארבאל עיר בארץ אשור בנוף אדיאבענע בבקעה הגדולה אשר בין נהר ליקוס לנהר קארפוס קרוב לעיר ג ו ג מ ל א והיא נודעת מאד בדברי הימים לעמים על ידי מלחמות אלכסנדר המוקדוני אשר הכה שמה את דריוש הפרסי וכל מחנהו מכה רבה מאד. לעיר הזאת כיון הושע במליצתו „כשד שלמן בית ארבאל" (הושע י'. 14), כי השם שלמן ימצא בין שמות מלכי אשור: שלמן אסר. ועל העיר הזאת מסופר בירושלמי (סוטה פ"ד) כי מר עוקבא הורה בה שאשה מינקת שמת בעלה לא תנשא לאחר עד אחר עשרים וארבעה חדש ואפילו מת התינוק, כי מר עוקבא לא היה מעולם בארץ ישראל (עיין להלן). אולם גם בארץ ישראל בין ערי הגליל קרוב לצפורי נמצאת עיר בשם הזה והיא עיר מולדת נתאי הארבלי הנזכר במשנה אבות (פ"א מ"ו). בימי חכמי התלמוד היתה העיר הזאת ידועה בעשיית כלי פשתן גסים ופשוטים (עיין קהלת רבה סוף פ"א). פעם אחת בא ר' אבוהו אל תוכה והתאכסן אצל אבא בר בנימין ואנשי העיר שאלו אותו דבר הלכה בעניני שביעית (ירושלמי שביעית פ"ו). לפי המספר ביוסיפון (קדמוניות י"ב) היו סביב העיר הזאת מערות רבות וגם במקור ממוקה בין סלעים גבוהים והבקעה הזאת נזכרת גם כן בירושלמי (ברכות פ"א).

ארבה מין שרץ העוף. בכתבי הקדש נזכרים עשרה מינים משרץ הזה מכונים בעשרה שמות שונים והמה: ארבה, גוב, גזם, חגב, חנמל, הסיל, חרגל, ילק, סלעם צלצל. מיכעלים ישער, כי השמות האלה אינם מורים על מינים שונים, כי אם על מצבים שונים בעת התפתחותו אבל מהנאמר בכתוב את הארבה למינו, ואת הסלעם למינהו, ואת החרגל למינהו, ואת החגב למינהו (ויקרא י"א. 22) נראה ברור כי המה מינים שונים. מכל המינים האלה הארבה הוא המין היותר מסוכן ורע. השרץ הזה כל כחו וגבורתו הוא אך במספרו העצום, כי כל אחד בלבדו הוא הלוש ורפה כח ולכן נקרא ארבה שהוראתו רבוי גדול. החגב כפי הנראה הוא קטן באיכותו מן הארבה, כי כאשר רצו המרגלים לספר לעם ערך קטנותם למול הענקים אמרו: ונהי בעינינו כ ח ג ב י ם וכן היינו בעיניהם (במדבר י"ג. 32), וגם הנביא ישעיה השתמש במלת חגב למושג קטנות: היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים (ישעיה מ. 22). הארבה וכל מיניו השונים נזונים אך בצמחים. הוא לא יבוא על ארץ בחפצו ורצונו כי אם אל אשר ישאהו הרוח, ותמיד יבוא במספר עצום נורא מאד עד אשר יכסה את עין הארץ ויבלע וישחית את כל עשב וירק הארץ ולא יעזוב את המקום עד אשר לא יותיר כל צמח. הארבה יעופף על הארץ בגובה שלש מאות רגל לערך ויכסה את אור השמש בבואו כענן עב וכאשר יורד על הארץ ימלא את כל האויר במספרו העצום, ואז יחל לבלע ולהשחית את צמחי האדמה בהמולה גדולה היוצאר מלעיכת הלחיים וקול ההמולה נשמע למרחוק מאד, גם ילדיו הרכים אשר עוד לא התפתחו כנפיהם והמה הנקראים בנגב אפריקא „עולי רגל" גם המה יעזרו להגדולים לכלות את עשב הארץ. אין בכח גם מחנה אנשי החיל לעצור בעד מרוצתו כאשר ישאהו הרוח, או כאשר ילך ברגליו

ממקום למקום. פעמים רבות נסו וחפרו תעלות עמוקות לעצור בעד הליכתו, אבל עד מהרה במשך א-זה רגעים נהמלאו מהם התעלות והנשארים בחיים עברו על גופות אחיהם באין מונע והשחיתו את כל הצמחים מעבר לתעלות. כן לא הועילה התחבולה למלא את התעלות מים וגם האש לא יעצור בעדו כי במספרו הרב והעצום יכבה את האש והנשארים לא יבצר מהם לכלות ולבלות כל כאלו לא נגרע מהם אחד. כאשר ינוהו על ארץ ישחיתו את עליו וענפיו מבלי השאיר כל לבד הגזע. לפעמים יבאו גם בבתים דרך החלונות וישחיתו את כל כלי עוין אשר בהם. הנה כן רואים אנחנו כי הנביא יואל בתארו לנו המלאך המשחית הזה לא הגזים ולא הפריז על חמדה בדרך מליצים ומשוררים, כי אם כצייר אמן הציג לפנינו מחזה הטבע בדברים נהויתן: „יום השך ואפלה, יום ענן וערפל ... עם רב ועצום ... כגן עדן הארץ לפניו ואחריו מדבר שממה ... כקול מרכבות ... כקול להב אש אכלה קש ... בבתים יעלו בעד החלונים יבואו כגנב ... שמש וירח קדרו „(יואל ב). אבל עם כל כחו וגבורתו אין ביכלתו לעמוד בפני הרוח ולעוף אל המקום אשר ירצה, כי אם ידא על כנפי הרוח נגד חפצו ורצונו. ואם יקרה רוח סועה וסער אשר יאחוז דרכו לא ישר כי אם יסבב בעיגול אז ינער את הארבה ויכלהו עד תמו. נוכע אחד יספר כי אחרי סער כזה נשארו פגרי הארבה על מקומם במספר עצום מאוד, ועשו מהם תל ארבעה רגל גבהו ורמשים פרסאות ארכו. ואל זה כיון המליץ באמרו: כצל כנטותו נהלכתי, ננערתי בארבה, ברכי כשלו מצום.

מכל מיני שרץ העוף הותרו לישראל לאכילה אך מיני הארבה. במינים האלה משתמשים לאכלה בכל קצוי ארץ אשר יראו ואשר ימצאו שמה. הערארט בספרו על אדות עמי לוב יספר כי הנכמנים ימיתו את הארבה, ייבשו אותו בחום השמש, יטחנו וייערבו אותו בחלב וישתו לרויה. בדרך הזה שתמשו בו כיום העמים היושבים בנגב אפריקא. להעמים האלה הארבה הוא ברכת ה" ומעולם לא ידעו אותו לנגע ופגע, כי המה לא יהורשו ולא יזרעו, וגם לא ירעו בקר וצאן. והואת אינם דואגים לצמחי שדה. ולכן כאשר יראו הארבה בא בגבולם יציתו אש ויעשו מדורה גדולה המעלת עשן, והארבה אשר לא ידע להזהר יחנק על ידי העשן ויפלו לארץ ממנו רבוא רבבות ואז יצא העם וילקוט ממנו דמרים חמרים ויהיה לו לאכלה, והנותר ייבשו על האש ויטחנו ויעשו ממנו קמח אשר יעמוד לארך ימים. בארץ ישראל יאכלו את הארבה צלי ומבושל במים ומלח. אולם אם ירצו כי יעמוד לארך ימים יסירו ממנו ראשו, רגליו וכנפיו וגוו יבשו בחם השמש ויעשו ממנו קמח. ויען כי טעם הקמח הוא מר מעט לכי יתנו מעט צוף ודבש לתוך המאכל או המשקה אשר יעשו מקמחו ואז יהיה מתוק מאד לחיך יושבי הארץ.

ארבה (Locust, הײשרעקע)

אֲרֻבָּה, בארצות הקדם עושים החלונות על פי הרוב על גג הבית וחלון כזה נקרא ארבה, וכן נקרא בפי חכמי דמשנה חלון כזה בשם **ארבה**: „ארבה שבין הבית לעלייה" (אהלות פ"ה מ"ב), „משילין פירות דרך ארבה" ביצה פה מ"א), ובכתוב וארבות השמים נפתחו (בראשית ז". 11)

אֲרֻבּוֹת עיר על גבול יהודה וארץ פלשתים. בעיר הזאת ישב הנציב בן חסד מן השנים עשר נציבים שכלכלו את המלך שלמה ואת ביתו חדש בשנה. להנציב היה שכה וכל ארץ חפר (מ"א, ד. 10)

אַרְבַּע שם האדם הגדול בענקים שבנת את העיר קרית ארבע שנקראת אחרי כן חברון, כן כתוב ביהושע (ט"ו). אבל להז"ל דרך אחרת בזה כי המה יבארו קרית ארבע: העיר שדרו ונמלו כה ארבעה צדיקים: ענר, אשכל, ממרא ואברהם, העיר שנקברו בה ארבעת צדיקים: אדם, אברהם, יצחק ויעקב

וארבע אמהות: חוה, שרה, רבקה ולאה, ועל שם בעליה: ענק ושלשה בניו, אחימן, ששי ותלמי (ב"ר פ' נ"ח). הגבורים יוצאי חלצי ארבע נקראים לא על שמו כי אם על שם בנו ענק, מי יתיצב לפני בני ענק (דברים ט. 2) ואין זה פלא כי גם היהודים יוצא, חלצי אברהם נקראים לא על שמו, בני אברהם, כי אם בני ישראל. הענקים בני ארבע ישבו מעולם בערי יהודה, ויהושע גרשם משם ואז ברחו פליטיהם אל ערי פלשתים; ואולי נסו פליטיהם גם לאיי יון, כי לפי עדות אחד מסופרי היונים Pausanias נמצאה באיי אסטעריא גוית אדם הגדולה כעשר אמות באמת איש, והיא היתה גוית אחד הגבורים אשר שם אביו היה Anax.

2) **ארבעה** שם המספר. המספר הזה היה אהוב והשוב אצל היהודים כמו המספרים שלשה ושבעה, ולזאת מצאנו דברים רבים נגבלים במספר הזה: ארבע אמהות, ארבעה דגלים, ארבעה שפטים הרעים (יחזקאל י"ד. 21) ארבע לא אמרו הון, ארבעה לא ידעתים, ותחת ארבע לא תוכל שאת, ארבעה הם קטני ארץ, ארבעה מיטיבי לכת (משלי ל). וביותר מצאנו זאת בין חכמי המשנה והתלמוד, ונביא איזה מהם: ארבעה אבות נזיקין (ב"ק פ"א י"א), ארבע אמות ברשות הרבים ובכרמלית, וליוצא חוץ לתחום, ארבעה אין הדעת סובלתן (פסחים קי"ג), ארבעה דברים אמרו לי מלאכי השרת (נדרים פ) ארבעה דברים היה ר' עקיבא דורש וכו' (ר"ה פ"ק), ארבעה דברים המסתכל בהם ראוי לו שלא בא לעולם (חגיגה י"א), ארבעה דברים העושה אותם דמו בראשו (פסחים קי"א), ארבעה דברים מכפרים עונותיו של אדם (ירושלמי בכורים), ועוד רבים מאד.

ארג מלאכת האריגה היתה ידועה לכל העמים בראשית התיסדות חברת האדם. כבר בעת צאת העברים ממצרים נמצאו ביניהם אנשים שהצטיינו במלאכה הזאת (בצלאל ואהליאב). אולם ממקומות רבים בכתבי הקדש נוכח לדעת כי ביהוד התעסקו במלאכה הזאת הנשים: "וכל אשה חכמת לב בידיה טוו; וכל הנשים .. טוו את העזים (שמות ל"ה); ויתץ את בתי הקדשים... אשר הנשים אורגות שם בתים לאשרה (מ"ב כ"ג 7.); דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה; ידיה שלחה בכשור וכפיה תמכו פלך; סדין עשתה ותמכור וחגור נתנה לכנעני (משלי ל"א). מן החלקים של כלי אומנות האורגים הנזכרים בכה"ק נוכל לצייר לנו תבנית הכלי הזה כאשר היה בין הקדמונים. יתד הארג (שופטים ט"ז 14) או מנור אורגים (ש"א י"ז 17) הוא בול עץ עגול אשר סביבו יקיף האורג את יריעת הצמר או הפשתן אשר יארוג. ארג הוא כלי הוט הערב להעבירו בשתי: ימי קלו מני ארג (איוב ז. 6); דלה, היא החוט חדק אשר יקשור בו האורג את מלאכתו אל כלי האריגה. מדלה יבצעני, והרגומו: "פאם טרומם (דעם דינגען פאדען, וואמיט דאס געוועבע אם וועבשטוהל בעפעסטיגט איזט) וואלטע ער מיך לאסשניידען". על איזה מדרגה עמדה המלאכה הזאת בין היהודים הקדמונים לא נוכל לדעת בצמצום, אבל זה ברור כי המצרים היו נעלים מהם בדבר הזה, כי במקום אשר ורצה הסופר לצייר אריגת מעשה חושב יאמר כי נעשה במצרים: „שש ברקמה ממצרים המה מפרשך" (יחזקאל כ"ז 7); חטובות אטון מצרים (משלי ז. 16). מן הנאמר בדה"יא (ד, 21): ומשפחות בית עבודת הבוץ לבית אשבע" נוכל להוכיח כי היו אז בין היהודים משפחות אשר התעסקו ביהוד במלאכה הזאת.

ארגב, שם מחוז בארץ הבשן. כאשר לכדו בני ישראל ממלכת עוג מצאו בבשן ששים ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח, לבד מערי הפרזי הרבה מאד (דברים ג. 4־5). עוד היום יתפלאו הנוסעים על ההיכלים המפוארים, התעלות והבריכות הגדולות והמגדלים העצומים אשר ימצאו בעומק האדמה במקום הזה. המחוז הזה נפל למטה מנשה לנחלה. ואולי היתה העיר רגב הנזכרת במשנה מנחות (פ"ה): „שניה לה רגב בעבר הירדן", בחבל הזה. בימי הבית השני נקרא המחוז הזה טראכאניטיס, וגם אונקלוס

תרגמו „תרכוניא", ונקרא כן על שם הבאזאל שנמצא לרוב במקום הזה והנקרא בפי חז"ל טרכסיד (שבת פ:). ויש משערים כי ארגב היא ארץ הגבלי הנזכרת ביהושע (י"ג. 2), יען אנשי המקום הזה בקיאים במלאכת הבנין וחצבת אבנים ולגדור גדרות, כי השם גודרים (דה"א י"ב 17) תרגומו ארגובליא וכן ארגוב ער הנבלים (מ"א ה. 22). וגם יחזקאל (כ"ז. 9) אומר זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך, ויען כי לכל כת מבעלי האומניות בימי קדם היו סודות נסתרים ועינם היתה צרה למסור אותם לאיש זולתם, כאשר שמצינו של בית גרמי לא רצו ללמד על מעשה להם הפנים, של בית אבטינוס לא רצו ללמד על מעשה הקטרת, לכן יש לשער כי מהגודרים או הגבלים נשתלשלו בהמשך הזמן כתות המאסאנען או המויערער, אשר כנודע סודות להם. ואם דרכיהם של המויערער כעת גבוהים מדרכי הראשונים ומחשבותיהם נשאר שמם וזכרם בם, כי גם המה בונים יקראו, כמו שתלמידי החכמים נקראים בונים, הבונים בתלמודם ובתוכחות מוסרם את האדם לעשותו בריא ושלם בדעות ובמדות ישרות. ואולי לקחו להם מלכי ישראל שומרים לראשם מגברי חבל הארגב, כאשר מלכי יהודה שכרו להם אנשי חיל מהכרתי והפלתי, וזהו מה שנאמר בכתוב: ויקשור עליו פקח בן רמליהו שלישו ויכהו בשמרון בארמון בית המלך את ארגב ואת האריה, המה שומרי ראש המלך בני ארגב ומן המואבים, כי חמה נקראים על פי רוב אריה או אריאל (ש"ב כ"ג. 20), כי לא יכול פקח לבוא אל ארמון המלך עד שהכה בעזר החמשים הגלעדיה שלקח עמו, את הארגובים והמואבים שומרי ראש המלך. והדרך הזה לשכור שומרים לראשו מעמים אחרים הוא דרך כל המושלים העריצים בימי קדם השנואים ומתועבים לבני עמם, ועל כן לא בטחו באמונתם ולכן נאמר בשלמה לשבח: הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, מפני כי הוא לא היה מושל עריץ (...).

ארגמן או ארגון, צבע אדום יקר מאד. מהצמר או הפשתים הצבועים בצבע הזה היו עושים בגדים יקרים מיוחדים למלכים ושרים. הצבע הזה הוא דם חלזון (הוא שם תולעת מבעלי הנרתק) הנמצא בחוף הים הגדול בארץ כנען וארם. ההגדה מספרת כי הצבע הזה נודע במקרה להערקולעס הצורי. וזה הדבר, פעם אחת הלך עם כלבו על שפת הים בסביבות העיר צור. הכלב למען השקיט רעבונו שבר את הנרתק של הלזון אחד ואכלו, הערקולעס התפלא על יופי צבע דם החלזון שנשאר על פי הכלב ונסה לצבע בדם הזה צמר והביאו למלך צור למנחה. בראות המלך את יופי הצבע נתן צו כי לא ישתמש שום אדם זולתו בצבע הזה. פליניוס יחלק הארגמן לשני גונים: למראה תכלת ואדמדם. צמר צבוע בארגמן היה נמכר במחיר יקר מאד. פליניוס יאמר כי בעד משקל ליטרא צמר צבוע ארגמן היו משלמים אז לערך 175 דאללער, או 700 מארק. מן המסופר בתלמוד (סנהדרין צ"א), נראה כי אחר הגשם יתראה החלזון במספר רב, ויען כי עולה אך אחת לשבעים שנה לכן הוא יקר המציאות ונמכר בדמים רבים (מנחות מ"ד).

ארד בן בלע בן בנימין (בראשית מ"ו 12) היה מן השבעים נפש שירדו עם יעקב למצרים ויצא משם עם רב. ובדהי"א (ח, 3) נקרא אדר.

ארדון מבני כלב בן חצרון אשר נולדו לו מעזובה אשתו (דהי"א ב. 18).

אֲרוֹד בן גד (בראשית מ"ו. 15) מן השבעים נפש שירדו עם יעקב למצרים.

אַרְוָד בן כנען (בראשית י 18). יוצאי חלציו התישבו על האי ארוד במקום שפך הנהר עלעטהערוס, ומהם לקחו הצורים שטים לאניותיהם (יחזקאל כ"ז 8). לדעת שטראבא נתישב האי הזה מפליטי צדון. וגם בעלי המדרש חושבים כי יושבי האי הזה המה צאצאי ארוד בן כנען (עיין ב"ר פ' ל"ז).

ארוכה, השם הזה הונח בלשון על רפואת מכה בגוית האדם מחוץ אבל לא בפנים, והוא קרום עור העולה על המכה בהחלה להרפא. כפי הנראה לא השתמשו הקדמונים בסמים לרפא מחלות בפנימי גוית

האדם ואם השתמשו בזה היה אך לעתים רחוקות ולזאת נמצא על פי הרוב משתמשים בכתבי הקדש במלת **ארוכה** שפתרונה רפואה מבחוץ למושג רפואה. וגם הראב"ע יאמר בפירושו למשפטים: „ורפא ירפא לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ, רק כל חלי שהוא בפנים בגוף אך ביד השם לרפאותו". וזה היה חטא אסא שדרש ברופאים להמציא תרופה למחלתו (דהי"ב ט"ז 12.), שהיתה לפי דעת הז"ל מחלת הפאדאגרא (עיין סוטה יוד). ולחנם דחה עצמו ה' פיליפסאן לפרש כי חטאו היה בעבור שדרש לא ברופאים כי אם במכשפים. מן הנאמר בכתוב ורפא ירפא, ובאסא שדרש ברופאים נראה כי היו בין היהודים כבר בימים הקדמונים אנשים שהתעסקו בחכמת הרפואה וידעו להבחין בין נגע לנגע, ולמצוא תרופה להם, ונוכל לשער כי היה מספר הרופאים רב אם התלמוד מזהיר לבלי לדור בעיר שאין בה רופא.

אֲרוּמָה עיר בקרבת שכם ונודעת ממלחמת אבימלך בן גדעון עם אנשי שכם (שופטים ט, 14); כפי הנראה היא העיר רומה מקום מולדת זבודה בת פדיה אם המלך יהויקים (מ"ב, כ"ג 39). לפי דעת אייזעביוס היא העיר הנודעת אחרי כן בשם רעמפיס או אראמאטיא. אבל העיר הזאת היתה רחוקה משכם, ומן הספור בשופטים ט' נראה כי היתה קרובה לשכם. ויש משערים כי ארומה אחת היא עם תרמה הנזכרת בספור הנזכר פסוק 31, אבל לדעת רש"י ביאור הפסוק הזה: „וישלח מלאכים אל אבימלך בתרמה" הוא „בלט", כלומר בחשאי, ואם כן תרמה איננה שם מקום.

אָרוֹן העדות, או ארון הברית (ונקרא גם כן ארון אלהים) נעשה במדבר בצאת ישראל ממצרים מעצי שטים מצופה זהב טהור מבית ומחוץ. ארכו היה אמתים וחצי, רחבו אמה וחצי וכן היתה קומתו. מלמעלה היה לו זר זהב סביב וארבע טבעות זהב על ארבע פעמותיו, להביא בהן את הבדים מעצי שטים מצופים זהב לשאת בהן את הארון. הבדים האלה היו תמיד בטבעות ולא יסורו מהן. מלמעלה היה להארון כסוי או כפרת מזהב טהור ועל שני קצותיו עמדו שני כרובים זהב פורשי כנפיהם למעלה, סוככים בכנפיהם על הכפורת ופניהם איש אל אחיו. בארון היו מונחים: 1) שני לוחות הברית, 1) צנצנת מן 3) מטה אהרן, הוא המטה אשר בן לולה הוציא פרח ויגמול שקדים בעת מחלוקת קרח, 4) וספר התורה. הארון עם כל אשר בו עמד בקדש הקדשים. אין לך דבר בכל כלי המשכן והמקדש שהיה מקודש כל כך בעיני העם כהארון. בלכתם במדבר נסע הארון דרך שלשת ימים לפני העם לתור להם מנוחה (במדבר י. 33) בעברם בירדן נשאו הכהנים את הארון לפני העם, במלחמת ירחו הלכו הכהנים והארון לפני אנשי הצבא וכן בכל מלחמותיהם עם העמים סביבותיהם יצא ובא הארון עמהם. ולזאת אין להתפלא אם השבו העמים האלה את הארון לאלהות, כמו שמצינו במלחמת שמואל עם הפלשתים, כי כאשר נודע להם כי ארון ה' בא אל המחנה נפל פחדו עליהם ואמרו: אוי לנו כי בא אלהים אל המחנה (ש"א ד' 7).

כאשר התישבו בני ישראל בארץ כנען עמד הארון עם המשכן בשילה, העיר אשר היתה להם למרכז לעניני הדת והנהגת היית. בימי עלי נשבה הארון על ידי הפלשתים, ונשאר ביניהם שבעה חדשים (ש"א ו'. 1), אולם בסבת המגפה שהתפרצה אז בעריהם השיבו את הארון לבני ישראל, כי חשבו שהארון הסב להם כל זאת, ונשאר הארון בקרית יערים בלא משכן עד ימי דוד. המלך הזה חפץ להביאו לירושלים, עיר המלוכה. אבל נושאי הארון לא ידעו איך להתנהג עמו ולזאת מת פתאם אחד מהם הוא עזא בן אבינדב אשר בגבעה. ויפחד דוד להביא את הארון לירושלים ויטהו אל בית עובד אדום הגתי וישאר שם שלשה חדשים, ואך כאשר הוגד לדוד כי ברך ה' את בית עובד אדום בעבור ארון אלהים, סר פחדו מעליו וילך אל בית עובד אדום ויעלהו לירושלים בשמחה בתרועה ובקול שופר. (ש"ב ו'.) שלמה הביא את הארון אל קדש הקדשים

של בית ד׳ אשר בנה (מ״א ח׳ 6). ומה שכתוב בדה״ב (לה 3) כי יאשיהו צוה ללוים לתת את הארון בבית אשר בנה שלמה, יוכל היות כי אמון הסיר את הארון ממקומו והעמיד אליל תחתיו בקדש הקדשים, כמו שנאמר עליו (שם ל״ג 23) „כי הרבה אשמה״, ובא יאשיהו והשיבו למקומו. כותבי דברי הימים לא יספרו לנו אם נשבה הארון בעת חרבן ירושלים על ידי נבוכדנצר עם יתר כלי המקדש. במשנה (שקלים פ״ו מ״א, ו״ב׳) נאמר כי הארון נגנז תחת לשכת דיר העצים ומביאה שם מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה את הרצפה שהיא משונה מחברותיה, בא ואמר לחברו, לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו וידעו ביהוד ששם הארון גנוז. ומי גנזו? בתלמוד אמרו (יומא נ״ב) כי יאשיהו גנזו, וביחד עם הארון נגנזו גם כן צנצנת המן, צלוחית של שמן המשחה, מקלו של אהרן וארגז ששלחו פלשתים דורון לישראל. ומביאים ראיה לדבריהם מן הפסוק הנזכר למעלה (דהי״ב ל״ה 3). וההגדה מספרת עוד כי שלמה בבנותו את הבית וידע שסופו ליחרב כבר הכין מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמקות ועקלקלות (רמב״ם פ״ד מה׳ בית הבחירה). ובאמת לא נזכר מהארון מאומה בעזרא ונחמיה וגם לא ביוסיפון, ובמשנה (יומא פ״ב) מסופר כי בבית השני במקום הארון היתה מונחת אבן מימות הנביאים הראשונים ושתיה היתה נקראת ועליה היה נותן הכה״ג המחתה של קטרת ביום הכפורים. ואולי מרמז על האבן הזאת הנביא זכריהו באמרו: כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע.... ומשתי את עון הארץ ההיא (זכריה ג 2.). בספר החשמונאים ב (ב 4.) יסופר כי ירמיהו הנביא הסתיר את הארון במערה אשר על הר נבו, וכאשר איזה אנשים אשר הלכו אתו בקשו לעשות להם אות גער בם ירמיהו ויאמר: „על ידע איש את המקום עד אשר יקבץ ה׳ עמו ונתן להם רחמים״. אבל ההגדה הזאת סותרת דברי ירמיהו שאמר: והיה כי תרבו ופריתם בארץ בימים ההמה לא יאמרו עוד ארון ברית ה׳.... ולא יזכרו בו ולא יפקדו.... בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה׳ ונלוו אליה כל הגוים... ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע (ירמיהו ג 16-17). הננו רואים מזה כי הנביא קוה לימים אשר הצדק והיושר לא יהיו עוד אותיות מתות כתובות על לחות אבן טמונות בארון, כי אם יהיו נר לרגלי העם על כל שעל ושעל בחייו הפרטים והלאומים. וממנו יראו גם עמים רבים אחרים וילמדו לעשות אך טוב וחסד כל הימים. גם הנביא יחזקאל בתארו תבנית הבית לכל פרטיו ודקדוקיו לא הזכיר מהארון לא דבר ולא חצי דבר.

ובנוגע לתבנית הארון הננו נותנים בזה שני ציורים: אחד תבנית הארון אצל המצרים,

תבנית הארון אצל המצרים.

כאשר מצאו על מצבות מצרים, ותבנית הארון של בני ישראל כפי כה״ק. ויען כי בהשקפה ראשונה יראה הקורא דמיון ושווי בין שתי התמונות האלו, לכן ישער החכם ווילקינזאהן בספרו המכונה: „האמונה ועבודת האדמה אצל המצרים הקדמונים (Religion and Agriculture of the Ancieut Egiptians) כי כל ענין הארון ויתר כלי המשכן לקוח לעברים מן המצרים. אולם אחר העיון בדבר הזה נראה כי כרחוק מזרח ממערב רחקו מחשבות בני ישראל בזה ממחשבות המצרים. כי אלה האחרונים חשבו את הארון לאלהות, ונתנו לו כבוד אלהים, והיהודים הקדישו אר בעבור חקי הצדק והיושר הטמונים בו: „אין בארון רק שני לוחות האבנים אשר הניח שם

משה בחורב" יאמר כותב ספר מלכים (א, ח' 9), והכרובים על הארון לא היו תבנית אלהות כאשר נראה על ציור תבנית ארון המצרים, כי אם סמל נוטרי צדק ויושר, כי הכרובים שמרו גם את דרך עץ החיים לבלי קרוב אליו החוטא אשר נטה מדרך הישר, ככתוב: „וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ל"ג .24) ואולי בגלל זאת הבדיל שלמה את הכרובים מן הארון שעשה משה והעמידו על רצפת קדש הקדשים כמו שנאמר: „ויביאו הכהנים את ארון ברית ה' אל מקומו אל דביר הבית אל קודש הקדשים, אל תחת כנפי הכרובים, ויכסו הכרובים על הארון ועל בדיו מלמעלה, למען יבין העם כי הארון והכרובים שני דברים המה וכל קדושת הארון היא אך בעבור הלוחות אשר בו.

(ארון ישראל לפי כה"ק.)

יש מחז"ל סובר (ר' יודה בן לקיש בירושלמי סוטה פ"ח) כי שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר: אחד שהיתה התורה נתונה בו, ואחד שהיו שברי לוחות מונחים בתוכו, זה שהיתה התורה נתונה בו היה נתון באהל מועד, ככתוב וארון ברית ה" ומשה לא משו מקרב המחנה (במדבר י"ד .44), וזה שהיו שברי לוחות מונחים בתוכו היה נכנס ויוצא עמהם ומביאין שם ראיה לדבריו משני מקומות בכה"ק המובאים. כי היו שני ארונות לישראל, ראשונה כמה שאמר שאול לאחיה: הגשת ארון האלהים (ש"א י"ד .18) והלא הארון היה אז בקרית יערים, ושנית מהנאמר במעשה בת שבע: הארון וישראל ויהודה יושבים בסכות (ש"ב י"א .11), והלא הארון היה אז בציון, שמע מינה כי שני ארונות היו. ואל הדעה הזאת נטה רש"י בפירושו על התורה בפסוק בעת ההיא.. ועשית לך ארון עץ (דברים י' .1) אולם בעלי הפשט חולקים על זה ומחליטים כי לפי פשטי הכתובים לא נעשה במדבר כי אם ארון אחד ובו היו מונחים לוחות ושברי לוחות; עיין רמב"ן בפירושו על התורה פ' עקב בפסוק הנזכר וכן היא דעת הרדי"א. והארון הנזכר בשאול ואוריה היה ארון אחר שעשו ישראל להוליך בו האורים והתומים שהיה הולך עמהם במלחמה בימי שאול ודוד וכהן עמו (עיין אבארבנאל בפירושו לש"א ד.) וכן קיימו וקבלו ר' יהודה ור" מאיר שלוחות ושברי לוחות היו מונחים בארון אחד (עיין ב"ב י"ד.) ולא נחלקו רק אם בגודל הארון וכמותו ואיך היה מונח ספר תורת משה בו.

המנהג לשום את הדברים הקדושים בארון היה נפרץ בין רבים מהעמים הקדמונים. גם הטראיאנים, היונים והרומאים נהגו כן. ויען כי גוף האדם נחשב לדבר קודש גם אחרי מותו, מפני כי בהיותו היה משכן הנשמה, חלק אלוה ממעל, כאשר יקדישו גם היום היהודים את מקום המקדש יען כי לפנים שרתה השכינה בו, לכן נהגו לשום את גוף המת בארון, כמו שמצינו ביוסף (בראשית נ' .26) וכן נוהגים גם היום.

אֲרַוְנָה שם איש יבוסי. כאשר צוה דוד לפקוד את ישראל לגלגלותם נגד המקובל באומה ומתו מן העם במגפה כשבעים אלף איש, ראה את המלאך המשחית בגורן ארונה היבוסי על הר המוריה, ויבקש ממנו לחמול ולחוס על העם ובעצת גד החוזה קנה מארונה את הגורן ויבן שם מזבח לה" ותעצר המגפה. בתחלה לא חפץ ארונה לקחת כסף מיד דוד ולהיפך עוד הפיץ לתת לו משלו לבד הגרן גם בקר לעולה והמוריגים וכלי הבקר לעצים אבל דוד הפציר בו מאוד ויקח מידו בכסף

. קלים חמשים נעד הבקר והעצים ובשש מאות שקלי זהב לגרן. באפן הזה מישב רבי משום אבא יוסי בן דוסתאי הסתירה בין הפסוקים, כי בש"ב (כ"ד .25) כתוב כי דוד שלם לארונה חמשים שקלים כסף ובדהי"א (כ"א .25) נאמר שש מאות שקל זהב. (זבחים קי"ו:) אולם יש מחז"ל מישבים הסתירה באופן אחר ואומר כי דוד לקח מכל שבט חמשים שקלים ככף שהם שש מאות ושקלם במשקל של זהב. אבל בעלי הפשט נוטים לדעת רבי.—המפרשים מחליטים כי ארונה איש פשוט היה, אולם חז"ל סוברים כי היה מלך מקודם בירושלים, והיה גר צדק (ע"ז כד.) ויצא להם זה מן הכתוב: הכל נתן ארונה המלך למלך (ש"ב כ"ר .32). אולם הרד"ק מביא נוסחא בתרגום יונתן שהעתיק: „יהב ארון (ארונה) למלכא די בעא מיניה מלכא.—בדהי"א נקרא ארנן ולזה יסד הפייטן בהושענות „גרן ארנן".

ארז שם עץ ידוע בגדלו יפיו ובריחו הטוב. מקומו הוא על הררי לבנון. בארז השתמשו הקדמונים לבניניהם גדולים וחזקים לא לבד בעבור גדלו וחזקו, כי אם גם בעבור הטעם הכיד שבו, שבעבור זה לא יגעו בו התולעים להשחיתו, ולזאת יעמוד ימים רבים. בהיכל אוטיקא אשר בבערבעריא מצאו כלים מעץ ארז העשוים לפני אלפים שנה והמה יפים וחזקים כאלו נעשו היום. בית המקדש שבנה שלמה לשם ה' והבית אשר בנה לו לשבתו היו מארזי הלבנון שנתן לו חירם מלך צור (מ"א ה .20). עלי העץ הזה ירוקים תמיד, ענפיו גדלים בסדור נפלא, כלם ישרים ואין בהם נפתל ועקש, ובתמונתם ובצבעם הנפלא ירהיבו עין רואם.—מספר הארזים בימינו הוא מעט למול מספרם בימים הקדמונים. ה. פיסק חשב, ספר ומנה אותם בשנת 1823 ומצא אך מעט יותר משלש מאות ארזים בלבנון. אחדים מהם עבים וגדולים מאד, חוט תשעים רגל ארכו דרוש להקיף את הגזע שלהם. על אחדים מהארזים הרותים שמות הנוסעים שבקרו את הלבנון. רבי הארזים העומדים כעת בלבנון נמצא מהם שמספר שנותיהם עולה יותר משלשת אלפים שנה. בתלמוד (ר"ה כ"ג:) חושב ומונה עשרה מיני ארזים הנקובים בשמות שונים בכה"ק: ארז, שטה, הדס, עץ שמן, ברוש, תדהר, תאשור, אלונים, אלמונים, ואלמוגים. אולם הרמב"ם בפ"ג מה' פרה אדומה כותב: שבעה מיני ארזים הם.

[Cedar of Lebanon.]

(ארז לבנון).

ארח, מדת הכנסת אורחים, והיא: לקרב את האיש העובר ממקום למקום להאכילו, להשקהו ולתת לו כל מחסוריו באין הבדל מאיזה עם הוא ולאיזה חברה דתית יתחשב, נטועה בלב אישי עמנו מימי עולם ושנים קדמוניות: אברהם רץ לקראת שלשת האנשים אשר נראו אליו מרחוק ובקשם לסור אל אהלו להנפש מעמל הדרך ולסעוד לבם במאכל ומשתה והוא בכבודו ובעצמו עמד עליהם לשרתם אם כי היו לו עבדים ושפחות לרוב. גם לוט אשר הלך ימים רבים עם אברהם הנהיל לו את המדה הזאת למורשה והיה נכון להקריב על מזבח המדה הזאת גם כבוד ביתו באשר בקשו אנשי כדום לעשות רעה להאנשים אשר בתור אורחים באו לחסות בצל קורת ביתו. (בראשית י"ה, י' 6). הן אמת כי מדת הכנסת אורחים מוצאה כן לה גם בין רבים מעמי הקדם. הדרייזי יקבל את פני האורח בדברים האלה: „טוב העשיר ה' וכולנו אחים אנחנו."

אחרי הדברים האלה לא יסרב עוד האורח מלבוא אל הבית. בבואם אל הבית פנימה יאמר בעל הבית בקול „ברוך הבא“! יתן ידו אל האורח וישאלהו לשלומו. הערביים יעשו מדורות אש בלילה למען ידעו העוברים כי אהל לנות קרוב להם; לתכלית הזאת יגדלו גם כן כלבים אשר יודיעו להאורחים על ידי נביחתם כי לא רחוקים המה ממקום מושב בני אדם, ולזאת המבנים אורח נקרא ביניהם: „האיש אשר כלביו ינבחו בקול.“ אבל אצלם נהפכה המדה הזאת בהמשך הזמן למנהג בלא שום רעיון מוסרי, ולכן יקרה ביניהם פעמים רבות, כי אחרי אשר עזב האורח את האהל ירדוף אחריו בעל הבית וישלול ממנו כל הונו ורכושו, תחת אשר היהודי המוקיר דתו לא ישב אל השולחן לאכול ולשתות אם לא יכב עמו אורח ואחרי כן ישלחהו בשלום, ואם איננו מלוהו כאלו שפך דמים (סוטה מ"ו); ואם האורח הוא איש הגון ובעל הבית רוצה להראות לו חבה יתירה יתן לו ארוחה גדולה ומנה יפה כאשר מצינו גם כן ביוסף שנתן לבנימין אחיו משאות ומנות רב יתר משאר אחיו. הערראדאט יכפר, כי גם מלכי מצרים בישבם עם העם בסעודה בימי חג ומועד נבדלו מהעם אך בזה שנתנו להם ארוחתם במדה מרובה לעמת ארוחת עבדיו. גם האמער יזכיר המנהג לכבד את האורחים על ידי ארוחה גדולה. למען לא יקשה על האורח לבוא אל הבית נצטוו היהודים מאת חכמיהם כי יהיה ביתם פתוח תמיד לרוחה ויהיו עניים בני ביתם (אבות פ"א מ"ה), והטובים שבהם נהגו לעשות לבתיהם ארבעה פתחים פתח לכל צד להקל על האורח לבוא אל הבית פנימה (אבות דר' נתן פ"ז) ודרשו בכבוד אכסניא (ברכות ס"ג:) וגם את המצרים שהרעו לישראל מאוד נצטוו בני ישראל לבלי יתעבו אותם מפני כי גרים היו בארצם (דברים כ"ג 8).

ובכל זאת כבעלי נסיון יעצו לבעל הבית להיות נזהר מאד עם האורחים שאיננו מכירם ואמרו: לעולם יהיו בני אדם חשובים בעיניך כלסטים והוי מכבדם כו' במס' דרך ארץ פ"ה).

אֹרְחָה, שיירא ההולכת ממקום למקום ביחוד במקומות שוממים ובמדבריות.

השם הזה נזכר בכה"ק אך שתי פעמים: בבראשית (ל"ז 25), והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד, ובישעיה (כ"א 13), ארחת דדנים. שני העמים האלה המה יוצאי חלצי הערבים, ומזה נוכל לשער כי בימים האלה אך הערביים היו אנשי הבינים בין המצרים ובין ההודיים והעמים אשר ישבו במערב אזיא, הם הביאו למצרים תוצאות הארצות האלה ותמורתה קנו מהם להם ובגדים עשוים מרקמה תוצרות ארץ מצרים. כי המצרים בעצמם חשבו לפחיתות הכבוד להם לכתת רגליהם ללכת ארצות רחוקות להביא ממרחק הדברים הנחוצים להם ואשר יחסרון להם בארצם, והניחו הדבר להערביים שכניהם. ובאמת לא שמעו מעולם מארחות מצרים, כי לא ידעו ולא הבינו ערך יקרת המסחר עם מדינות אחרות ולזאת לא שלחו אניותיהם על מי הים סוף הקרוב להם, כאשר עשו הצורים היהודים והאדומים, ואך בימי פרעה נכה החלו גם המצרים לסחור עם מדינות אחרות מחוץ לארצם.

אֲרֻחָה, בעלי השרשים יבארו את השם: סעודה המוכנת לאורח, אבל יותר נראה כי פתרונו הוא: חק מזון קבוע, כי מהנאמר אצל יהויכין וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מאת המלך (מ"ב כ"ה, 30) נראה כי ירצה בזה פרנסת בני ביתו, כי יהויכין בעצמו אכל תמיד על שולחן המלך כמו שנאמר לפני זה: ואכל לחם תמיד לפניו כל ימי חייו (שם 29.) ולפי זה העתקת השם הזה צריך להיות „אונטערהאלט“ ולא „געריכט“, והכונה במלות „ארוחת ירק“ (משלי ט"ו 17) היא הם מזון קבוע בלי מותרות „איין זעהר מעסיגער לעבענסאונטערהאלט“, וכן יבאר שם פיליפסאן אם כי לא יעתיק כן.

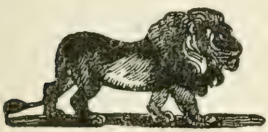
אֲרִי או אריה, שם חיה מדברית. הארי נזכר פעמים רבות בכתבי הקודש בשמות שונים: ארי, גור, כפיר, שחל, לביא, ליש, המורים על זמנים ומצבים שונים שלו. יהמה: בזמן ילדותו בעוד שהוא יונק משדי אמו נקרא גור, בהגמלו ויצא לטרוף טרף בלי

עזרת הוריו, יקרא כפיר כמו שנאמר : ותעל אחר מגוריח כפיר חיח וילמד לטרוף טרף (יחזקאל י"ט.3) אריח הוא כאשר יצא מבחרוהו ותתחבר עם לביאת שהיא הנקבה ממין הזה; בשם שחל נקרא כאשר הגיע לימי הכח והגבורה, ולעת זקנתו כאשר יעזבוהו כחותיו נקרא ליש. כעת לא יראה ולא ימצא בכל גבולי ארץ ישראל אף אריה אחד אולם בימים הקדמונים היה מצוי מאד שם ולפעמים שם שמות בארץ. (עיין מ"א י"ג .24, מ"ב י"ז, 25).

הארי יירא ויפחד מבני אדם, ולזאת כאשר יראה אדם יברח ויסתר מפניו. ואך כאשר יזקן הארי ולא יהיה בכחו לטרוף טרף בין חיתו יער, אך אז ילך לבקש לו טרף בין בני אדם להשקיט רעבונו וגם אז יתנפל אך על ילדים ונשים ואך כאשר יאכף עליו הכרח הזק יתנפל על אדם גדול. גם האש יפיל עליו, כעל כל היתו יער, אימתה ופחד. הארי ידוע בגבורתו הנפלאה: בכחו לרטף סוס או שור גדול ולרוץ עם כובד משאו בחפזון נמרץ וגם עמקים וגבעות לא יעכבוהו במרוצתו, וכאשר יבוא אל סבכו יכה את טרפו פעם אחת בידו ולא ישנה כי כבר פרחה נשמתו של טרפו בהכאה הזאת. אם כי הארי יפחד מפני אדם, אולם אם יבריחהו האדם לעמוד על נפשו, אז יסיר מעליו כל פחד וברעם גבורתו יתנפל על אויבו בלי חת, גם האש לא יפחידהו אז בעידן ריתחא, וביחוד תצטיין בגבורתה ובחזק לבה הלביאה, בעת ירגיזוה ממקומה בשלול גוריה ממנה.

שאגת הארי כקול רעם בגלגל. אין גם אחד בין חיתו יער אשר ישוה לו בקולו העז. כטבע הארי להשפיל ראשו לארץ בשאגתו ובגלל זאת ידמה השומע כי מכל קצוי ארץ ,תגלגל עליו רעם נורא. קול הארי יפיל על האדם אימתה ופחד גם בעת אשר ידע כי אין כל סכנה מרחפת עליו מצדו, בעת אשר הוא כלוא בכלוב וחפשה לא נתנה לו. בחשך באישון לילה נוכל לכנות הארי בשם „רואה ואינו נראה", כי ילך אז שפי ולאט לאט יתקרב אל רודפיו ואין כל בריה יכולה לראותו אף בעת שיהיה קרוב מאד ששמעו נשימתו, ואז יתנפל על טרפו ויסחבהו שפי אל סבכו, אך לפעמים, אם הכעיסוהו רודפיו תמרורים, ירגיזם בקולו הנורא.

כאשא יבחר לו הארי מקום לשבת ולמנוחתו בין סבכי היער, יתור את כל המקומות במרחק רב סביבותיו למען ידע ויכיר את כל המכשולים שנמצאו שמה : הר וגבע, בור ופחת, הכל כאשר לכל יבין ישכיל ויזכור, לא נעלם ממנו בזה דבר קטן או גדול. המקום אשר בחר לו עם כל סביבותיו מיוחדים לו לבדו, כאלו הם קנין כספו, ואין ארי אחר רשאי לדור בתחומו. ממקום הזה יצא לתור אל טרפו אך באישון לילה, וכאשר יצא השמש על הארץ ישוב אל מנוחתו, לישן שנתו ואך לעתים רחוקות כאשר יחזק עליו הרעב יצא גם ביום לבקש טרף.

(ארי Lion)

מקומות רבים בכתבי הקודש מראים לדעת כי המה ידעו את טבע הארי לכל פרטיו ודקדוקיו: יעקב בברכתו את בניו לפני מותו דמה את יהודה לארי בגבורתו ; דוד בחפצו להודיע לשאול הזקן וגבורתו ספר לו כי הכה את הארי אשר נשא שה מהעדר והציל מפיו את טרפו, שלמה ברצותו לתאר בטחון הצדיק ושלותו אמר ; נכו ואין רודף רשע וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כ"ח .1) שמזה נראה כי ידעו שהארי יבטח מאוד בגבורתו ולא יפחידהו כל פחד. הנביא עמוס אשר ידע היטיב טבע הארי כי כרועה עדרו בלי ספק פגש לפעמים את החיה המטורפת הזאת יזכיר כפעם בפעם בנבואותיו את הארי, „אריה שאג מי לא יירא, ה' אלהים דבר מי לא ינבא ? (עמוס ג. 8) בדברים האלה הראה לדעת כי קול הארי הפיל עליו תמיד אימתה ופחד. לבניהו בן יהוידע היה שם בשלושה הגבורים אשר לדוד, יען ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג. לעת זקנתו כאשר יתלשו כחותיו ולא יוכל לבקש טרף לתחיות את נפשו ימות

הארי ברעב, וכן יאמר אליפז „ליש אובד מבלי טרף" (איוב ד .11). העת בה יצא הארי למצוא טרף מתוארת בדברי המשורר בדברים האלה: תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער, הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם, תזרח השמש יאספון, ואל מעונותם ירבצון (תהלים ק"ד). מקום מעונתו בין סבכי היער נזכר גם כן פעמים רבות בכתבי הקדש: עלה אריה מסבכו, יאמר הנביא ברמזו על נבוכדנצר (ירמיהו ד. 7).

1) **אריאל** השם הזה הוא כנוי לגבור היל שלבו כלב האריה ולא יחת מפני כל, והמלה אל הסמוכה לארי בשם הזה הוא להפלגה, כמו ארזי אל, הררי אל. גם העיר ירושלים נקראת אריאל: הוי אריאל, אריאל, קרית חנה דוד (ישעיה כ"א .1). ואולי נקראת כן מפני שעל דגל שבט יהודה היתה תמונת ארי כמו שנמצא במדרש (במדבר רבה פ' ב), וירושלים היתה עיר הבירה של מלכי יהודה.

2) **אריאל** שם איש מהמבינים אשר שלח עזרא לאדו הראש בכספיא להביא משם משרתים לבית אלהים (עזרא ח' .16).

ארידי שם הבן התשיעי מעשרת בני המן (אסתר ט.).

ארידתא שם הבן הששי של בני המן צורר היהודים (שם).

1) **אריוך** מלך אלסר, אחד מן הארבעה מלכים שנלחם עמם אברהם ונצחם. בספר יהודית נמצא גם כן אריוך מלך עילם (יהודית א. 6) ומזה נוכל לשער כי אלסר היה במדינת עולם (ע"ע אלסר). ובתלמוד נמצא הכנוי אריוך אצל שמואל שלפי דעת הכמים אחדים נקרא כן מפני שהיה אוהב את האריים (הפרסיים) והגה בחוקותיהם ובמשפטיהם (עיין ערוך השלם ערך אריוך).

2) **אריוך** רב טבחים למלך בבל בימי דניאל. אל השר הזה פנה דניאל בשאלתו להודיע לו מדוע יצא דת מלפני המלך להרוג ולאבד את כל חכמי בבל (דניאל ב').

אריסי הבן השמיני של המן צרר היהודים (אסתר ט.)

ארך הוא השם הקדמון של העיר עדעססא בארם נהרים, הנקראת כיום אורפה. וגם יונתן תרגם ארך הדס וכן הוא דעת הירנימוס. בעיר הזאת מלך נמרד בראשונה. לדעת המדרש (ב"ר ל"ז) ארך היא העיר חרן. אולם החכם באכארד יומאן כדעה הזאת ויאמר כי היא העיר ארעקא העומדת על גבול פרס ובבל. העיר הזאת נקראת בפי הערדאט ארבעריקא, שפתרונה הוא ארך הגדולה.

אַרְפִּי, שם עם קטן וממלכה קטנה על גבול אפרים (יהושע ט"ז .2) ממקום הזה היה חושי רע דוד הנקרא לזה חושי הארכי (ש"ב, ט"ו .32).

1) **ארם** שם מדינה הידועה מאוד בכתבי הקודש. גבולי הארץ הזאת היו: ארץ כנען או פעניציען מערבה, ארץ ישראל נגבה, מדבר ערב ונהר הדקל מזרחה ורכסי הרי טאורוס צפונה. הארץ הזאת נקראה בשם **ארם** מפני כי היתה גבוהה יתר מארץ ישראל ואף באיה מקומות היתה נמוכה ממנה. המדינה הגדולה הזאת היתה נחלקת בימים הקדמונים לממלכות רבות הנקובות בשמות שונים: 1) **ארם דמשק**. הממלכה הזאת נלכדה על ידי דוד, כי נלחם בה על אשר באה לעזור לשונאו ובעל מלחמתו הדרעזר בן רחוב מלך צובה. וישם דוד נציבים בארם דמשק, ותהי ארם לדוד לעבדים נושאי מנחה (ש"ב ח' 5-6). אחרי כן הרימו ראש ובימי אחז מלך יהודה התחבר רצין מלך ארם—דמשק אל פקח בן רמליהו מלך ישראל והצרו ליהודה ולזאת הנביאים ישעיה ועמוס נבאו על הרבנה. (ישעיה ו"ז, 3; עמוס א .5). לארץ הזאת התחשבה גם ארץ חדרך (ע"ע) הנזכרת בנבואת זכריה (ט .4).
2) ארם מעכה (דהי"א י"ט .6) או מעכה סתם (ש"ב, י, ס) גם עם הארץ הזאת נלחם דוד על אשר באו לעזרה לבני עמון בערכו אתם מלחמה יען אשר הכלימו את עבדיו אשר באו לנחם את מלכם חנון כמות עליו אביו נחש ויגלחו את חצי זקנם ויכרתו את מדויהם בחצי עד שתותיהם. ארץ מעכה היתה קרובה לגבול ארץ ישראל צפונה בעבר הירדן מזרחה (דברים ג' .14. יהושע יח, 11—13). הארץ -זאת נקראת לפי דעת חוקרים אחדים בשם

מעכה יען כי היתה נרחקת ומכוונצת מהרים סביב לה [משריא מעך) והשם הזה מתנגד לשם ארץ אחרת הקרובה אליה הנקראת 3) ארם בית רחוב, שפתרונה רחבת ידים. יש משערים כי ארם בית רחוב הוא אחד עם בית רחוב הנזכר בשופטים (י"ח, 28), והוא הנקרא כעת בשם „ארדה־אל־ההול" קרוב למעיני הירדן. ולדעת מיכעלים הוא „רחובות הנהר" הנזכר בבראשית (ל"ו, 37) שפתרונו הוא עיר או כפר על יד הנהר (פרת). אולם החוקרים החדשים נוטים לדעת בעללערמאן שהמקום הזה הוא באשור מעבר לנהר חדקל. 4) ארם צובה, ר' בנימין מטורילה מחליט על פי הגדה שהיתה בידו כי הוא אלעפפא, ולעמת זה לפי הגדת הסורים הוא נציבין, צפונית־מזרחית לארם נהרים, ולזה נוטה גם דעת מיכעלים. אבל החוקרים האחרונים ימאנו בהשערה הזאת ומחזיקים בדעת ה"ר בנימין מטודילה; ובאמת בתהלים (ס', 2) מבואר כי ארם נהרים וארם צובה שני מקומות שונים המה, והמעיין בכתובים יראה כי ארם צובה היה קרוב לארץ ישראל (עיין ש"ב ח', 3; י' 16). 5) ארם נהרים, גבולי הארץ הזאת המה: פרת למערב והדקל למזרח, ולזאת נקראת הארץ ההיא ארם נהרים שפתרונה: ארם שבין הנהרות, חלק מהארץ הזאת נקרא פדן ארם (בראשית כ"ה) או שדה ארם (הושע י"ב, 13).

בכתוב מבואר כי ארם הוא שם אחד מבני שם בן נח (בראשית י', 22). ולפי זה קרוב לשער כי על שמו נקראת הארץ הזאת ארם, ולא כאשר הבאנו למעלה כי נקראת כן מפני כי היתה גבוהה יותר מארץ ישראל, כי באמת במקומות רבים היא נמוכה ממנה.

הארץ הזאת (ארם) סבלה שנויים רבים בכל ימי משך היותה. כבר הבאנו למעלה כי התחלקה הארץ לממלכות שונות. בימי דוד ושלמה, אשר השתדלו להרחיב גבולי ארץ ממשלתם והכניעו אחדים מהם והכריחום לשלם להם מס, התאחדו הממלכות הקטנות ובאו בברית לעזור אשה לרעותה עת יבוא צר ואויב בארצם. אחרי כן חליפות וצבא עברו עליהן. מלכי אשור, בבל, מדין, פרס, מקודוניא ויון פרשו ממשלתם עליה זה אחר זה. אחרי מפלת מלכי יון מבית סוליקוס נפלה ארץ ארם בידי הרומאים. במאה השביעית לספה"נ כבשוה הערביים. שנות מספר בימי הבינים יכדו בה הנוצרים ממשלתם תחת סמל הצלב, אבל לא ארכה שמה ממשלתם ובאה תחת עול שולטן מצרים. אולם במאה השש עשרה לכדוה התורקים ומן אז עד היום היא תחת ממשלתם.

שפת ארם, או ארמית, היא סעיף מלשונות בני שם. בתחלה היתה השפה הזאת שפה מדוברת אך בין העמים יושבי ארץ סוריא ובבל, אבל לאט לאט התפשטה מחוץ לגבולי הארצות האלה והיתה לשפה מדוברת גם בין עמים רבים אחרים וגם בין היהודים. אך מן המאה התשיעית לספה"נ נדחתה מפני שפת ערב ונשארה כיום אך בפיות מתי מספר נוצרים כורים בסביבות מאזול.

2) ארם בן שם בן נח ראש אמות לשבטי ארם (עיין ערך שלפני זה).

3) ארם בן קמואל בן נחור אחי אברהם, לפי דעת חכמים אחדים יוצאי חלציו התישבו בפדן ארם והמה היו שכני ארץ ישראל, ובני ארם בן שם הנזכר למעלה התישבו בארץ שנער.

4) ארם בן שמר אחד מצאצאי אשר בן יעקב דהי"א ז', 34).

ארמני בן שאול מפלגשו רצפה בת איה. האיש האומלל הזה נמסר לידי הגבעונים, אשר בערה חמתם בשאול (ע"ע גבעונים), ויוקיעום בחר לעיני השמש (ש"ב כ"א, 8).

אֲרָן בן דישן מבני אדום (בראשית ל"ו, 28).

אֹרֶן, עץ רם הקומה ממיני הארז (ישעיה מ"ה, 14).

ארנבת, (האזע, Nore), שם חיה ממיני הטמאים האסורים באכילה (ויקרא י"א, 6) לפי המבואר בתורה, הארנבת היא מעלת גרה, אך פרסותיה דבוקות ומחוברות לזאת טמאה היא. אבל חכמי הטבע חקרו ודרשו ומצאו כי החיה הזאת איננה מעלה גרה, ולזאת רבים מטילים ספק אם התרגום

של ארנבת הוא האזע או (Hase). אבל באמת אין כל ספק בזה, כי למראה עין היא כאלו מעלה גרה מפני כי בטבעה לחכך בשניה ונראית כמעלה גרה אף שאינה ממין הזה כי אין לה ארבעה איצטומכות כאשר להחיות המעלות גרה כידוע לחוקרי הטבע. גם בלשון עבר נקראת החיה הזאת בשם ארנב. והשבעים העתיקו שמה Dasypus, שפתרונו „שעירת הרגלים", בעבור השערות הארוכות אשר על כפות רגליה. והז"ל ביארו מדוע לא העתיקו השבעים ארנבת במלת לאגאס, השם אשר יכנו בו בשפת יון את החיה הזאת, מפני כי אמו של תלמי המלך שלמענו העתיקו התורה יונית ארנבת שמה (כונתם כי משפחתו היתה נקראת לאגאס). ואגב אורחא נעיר כי מה שנמצא בתלמוד (מגילה ט. ובמכילתא פ' בא), כי העתיקו „צעירת הרגלים" שגיאה היא כי המלה Dasypus פתרונה „שעירת הרגלים" ולא צעירת הרגלים.

ארנון שם נהל בעבר הירדן מזרחה, והיה לפנים הגבול בין מואב ובין האמורי (דבר ם ג'). במוצאו מהרי גלעד יתפרד לשני עינות מים הם המה אשר הנחלים הנזכרים בתורה (במדבר כ"א 15.) ואצל העיר ער יתחברו לנחל אחד וישתרע לארך שמונים פרסאות ואחרי כן ישפוך מימיו אל תוך ים המלח. הנהל הזה נוזל בין שני רוכסי הרים גבוהים הנקראים בתורה במות ארנון (שם 28). בימי הקיץ והחם ייבש הנהל ויראו כיפי הסלעים אשר ימלאו אפיקיו, אולם בימות הגשמים יתמלא מים רבים ויכסו הסלעים והצורים ולא יראו החוצה. הנוסעים יספרו כי בעת הקיץ יגבור החום מאוד בנחל הזה מחום השמש הלוהט את הצורים והסלעים המשתרעים לארכו.

ההגדה מספרת כי במקום אשר יתחברו שני העינות לנחל אחד נעשה להם נס לבני ישראל בבואם אל ארץ כנען. כי האמורים התחבאו במערות שעל שפת נהל ארנון, למען יתנפלו פתאום על בני ישראל בעברם דרך הנחל הזה לבוא בגבולם, ונעשה להם לבני ישראל נס שנתקרבו כיפי הסלעים שמצד האחד של הנהל ונשתקעו במערות שהיו בצד השני שבהן נתחבאו האמורים ונהרגו כלם (ברכות נר:). בפי הערביים נקרא הנהל כיום „וואדי מארשיב".

ארפד שם עיר המלוכה בארץ ארם. מדברי הנביא (ירמיהו מ"ט 23.) שאמר: לדמשק בושה חמת וארפד, נראה שהיתה העיר הזאת קרובה לדמשק והמת. תגלת פלאסר השני וסרגון מלכי אשור נלחמו עם יושביה שמזה נראה כי היתה מן הערים החשובות והחזקות. בימי סנחריב היתה תחת עול מלכי אשור. ירמיה הוא האחרון אשר יזכירה, ומן אז נכחד שמה מן הארץ כי לא יזכירה עוד סופרי דברי הימים. במאה השלש עשרה יזכיר כופר גלילות הארץ יאקוט הערבי כפר בשם הזה. זה לא כבר מצאו הנוסעים ההכמים פעטער־מאן והויזקנעכט במרחק שלש פרסאות צפונה לאלעפפא את הרבותיה העתיקות בתל המכונה תל ערפאד. והאומרים (א"ק) כי ארפד היא ארוד בארץ הצורים אין להם על מה שיסמכו. וכבר מיאן בהשערה הזאת גיזיניוס.

1) **ארפכשד**, אחד מבני שם בן נח, בנו עבר הוא אבי כל משפחות העברים. בפי היונים נקרא בשם ארפכיטים ארץ הרים וגבעות במדינת ארמעניען על שפת נחל צב השופך מימיו אל תוך הדקל; כפי הנראה המקום הזה הוא ערש ילדות העברים והכשדים.

2) **ארפכשד**, בספר יהודית (א 1.) נזכר בשם ארפכשד, מלך מדי שחי בימי נבוכדנצר מלך בבל. שמה יסופר עליו כי מלך בעיר אחמתא (ע"ע) היא אקבתנה ויקף את העיר חומות, אולם במלחמתו עם נבוכדנצר נפל שדוד בהר רעו.

ארץ ע"ע אדמה.

ארצא שם השר אשר על בית אלה בן בעשא מלך ישראל. בביתו נהרג אלה על ידי עבדו זמרי שר מחצית הרכב והוא שותה שיכור (מ"א ט"ז 9.). אולם יונתן תרגם „בעותא די ביתא בתרצה". ולפי זה ארצא הוא שם אלילת דארין, והיא היא הנקראת בלשון יון געא או בלשון התלמודיים גוהא. שפתרונה ארץ.

ארדט, שם ארץ ומדינה, אשר אליה נמלטו אדרמלך ושראצר אחרי אשר

הכו בחרב את אביהם סנחריב מלך אשור (מ"ב י"ט .37, ישעיהו ל"ז, 38). מן הנאמר בירמיה (נ"א.27) ממלכות אררט מני ואשכנז נראה כי בימיו היתה הארץ הזאת נחלקת לממלכות שונות. ההרים אשר במדינה הזאת נקראו בתורה הרי אררט. על ההרים האלה מסופר בתורה (בראשית ח' 4) נחה תבת נח אחר המבול. על דבר מקום ההרים האלה ישנן אגדות שונות בין העמים השונים יושבי ארצות הקדם. כל אחד מהם משתדל להראות כי בגבולי ארצו נמצאו ההרים האלה ולזאת ארצו היא ערש ילדות מין האנושי אחר המבול. האפגאניסטים יאמינו כי שרידי תבת נח נמצאו עוד היום על אחד ההרים העומדים בדרך העולה קבולה. יושבי האי ציילאן משתבחים כי על ראש ההר אדם במזרח האי נחה התבה. גם בספר תורה של השומרונים, תחת הרי אררט כתוב כי נחה התבה על סאראנדיב, השם אשר יכנו בו הערביים את האי ציילאן. יש אשר ידמה כי הרי אררט המה ההרים הגבוהים בצפון הודו הנקראים הימאלאי, ויש אשר יחשוב כי באזיה הקטנה מקומם. אבל אין לנו עסק בהגדות כאלה אשר ערפל חתולתן, ולזאת נשתדל להגביל מקום ההרים האלה מן התורה והנביאים. מן הכתובים הנזכרים למעלה (מ"ב. י"ט) נראה ברור כי ארץ אררט היא לא רחוקה ממדינת אשור, ויש יסוד להשערה כי היא ארץ ארמעניען; עוד היום ישנה הגדה בפי יושבי ארץ הזאת, כי בני סנחריב בברחם מאשור אחרי אשר הכו את אביהם נתקבלו באהבה וחבה מאת פאראיר מלך הארץ, וגם נתן להם למתנה אחזת נחלה קרוב לגבולי ארץ אשור, ויסדו שמה ממלכה בשם וואספוראקאן. גם מזה שהנביא ירמיה יחשוב ארץ אררט ביחד עם מני ואשכנז אשר יעלו על בבל ללכדה ולהרסה יש להוכיח כי הרי אררט הם בארמעניען, כי לפי עדות יוסיפין (קדמוניות I, 3, 6) מני הוא בארמעניען. גם קבלת היהודים תתן עז ואמץ להשערה הזאת. אולם על איזה מההרים האלה נחה התבה? אחדים מטילים ספק אם נחה התבה כלל על אחד ההרים. ומה שנאמר „ותנח התבה על הרי אררט" יבארו כי אחרי הימים הראשונים לימי המבול כאשר קמה הסערה לדממה ויכלא הגשם, אז התבה, אשר בתחלה בעת הסערה חגה ונעה כשכור, נחה ופסקה להתנועע והיה זה במקום אשר יעמדו כעת הרי אררט. ויביאו ראיה לביאורם זה כי בפסוק הנזכר על דבר מנוחת התבה נאמר כי זה היה בחדש השביעי ובפסוק שלאחריו נאמר כי ראשי ההרים נראו אך בחודש העשירי. ועוד זאת אם נחה התבה באמת על הרי אררט ושמה התישבו בני נח לראשונה בצאתם מן התבה איך יכול להיות כי אחרי כן נסעו מקדם לארץ שנער כמסופר אחרי זה (יא .I) הלא ארץ שנער היא קדמה לארץ ארמעניען, והיה לכתב התורה לאמר ויהי בנסעם לקדם.

אבל הקדמונים כבדו מאד ראשי ההרים ולכן ברא הסם כח דמיונם הגדות שונות אדות זה. ההגדה היותר ישנה בדבר תבת נח תספר כי היא נחה אחר המבול על אחד ההרים אשר יפרידו בין ארמעניען לארם נהרים, הנקראים הרי קורדיסטאן. יוסיפין בקדמוניות (I. 3. 6) יספר כי יושבי ארמעניען ישתמשו לרפואה בשבבי שרידי עץ התבה הנשארת על הרי קורדיסטאן. גם אונקלוס ויונתן יתרגמו אררט „קרדו". ה"ר בנימין מטודילה יספר כי יושבי המקום יאמינו כי הכליף אמאר בנה בית תפלה להמחמדנים מקרשי התבה על הר דזודא.— נוסעים אחדים השתדלו לעלות אל ראש ההר הנודע כעת ליושבי איירופא בשם אררט, אבל עמלם עלה לריק. ואך להנוסע האשכנזי דר. פאררא‎ט הצליח חפצו בידו להגיע עד מרום קצו ביום 27 בסעפטעמבער שנת 1826, אולם יושבי המקום לא יאמינו לדבריו ואומרים כי לא דרכה ולא תדרוך לעולם רגל אנוש על ראש ההר, כי מלאכים השומרים את עצי התבה לא יתנו לבן אדם תמותה לבוא שמה. ופעם אחת יספרו העיז קדוש אחד וגמר אומר לעלות על ראש ההר ולא הניחוהו המלאכים לבוא שמה. ואך יען כי נכמרו רחמיהם עליו כי עמל ויגע הרבה מאוד להגיע למחוז חפצו, שלחו לו בחלום חזיון לילה כפיס עץ מהתבה, והנה הוא גנוז למשמרת בבית התפלה של הנוצרים שמה-

ארדי שם עיר מקום מולדת אחיאם בן שרר, אחר מגבורי דוד (ש"ב כ"ג 33).

אריסין, ע"ע אישות.

ארתחשסתא שם אחד ממלכי פרס. בשנת שבע למלכותו (458 לפני ספה"נ) עלה עזרא ברשיון המלך הזה עם רבים מבני הגולה לירושלים להביא במשטר עניני הדת וללמד בישראל חק ומשפט (עזרא ז, 10). ויען כי היהודים החלו גם כן לחזק את חומות ירושלים לכן מצאו שונאיהם תואנה להלשין עליהם לפני המלך כי רוח מרד נוססה בם, ועל זאת נתן המלך צו כי יחדלו מבנות העיר והחומה (שם ד' 2.). בשנת עשרים למלכו נתן רשיון לנחמיה שר המשקים שלו לבנות חומות סביב ירושלים (נחמיה ב' 1.) ובשנת שלשים ושתים למלכו שב נחמיה אל המלך לבבל ונשאר שמה זמן קצר. הפסוקים בעזרא (ד. 6—24) היו ענין לחכמים רבים לענות בהן כי בלבלו סדר הזמנים ושמות מלכי פרס. אבל הנכון כי נסדרו שלא במקומם כאשר הראו זאת בראיות מוכיחות המבקרים החדשים (עיין טהעאלאגישע שטודיען 467), והמסופר בסימן ד' מקומו אחר המסופר בסימן ז. כאשר סדרנו למעלה. ולפי זה אין צורך לכל הדחוקים אשר הביאו את המפרשים במצור לאמר שארתחשסתא הנזכר בסימן ד' בעזרא הוא הוא אחשורוש הנזכר בפסוק ו' שם, והוא הוא קאמביז בן כורש שמלך שבע שנים ובדו לו מלבם שלשה שמות. גם הז"ל לא דקדקו היטיב בקורות מלכי פרס, ולכן אמרו הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא (ר"ה ג.). ואולי הוציאו גם המה זאת מסדור הכתובים המבולבלים בעזרא כאשר זכרנו למעלה.

אֵשׁ באש השתמשו היהודים לאפות, לבשל, ולצלות ולהחם בימות החורף את חדרי הבית. לתכלית הזאת היו להם כלים מיוחדים הידועים בשמות: הנור, כירים, אח (ע"ע) קרבנותיהם הקריבו על ידי ששרפו את כל הקרבן או חלק ממנו לה" על המזבח שעשו לזה. ואולי לזה כיון הנביא ישעיהו (ל"א 9.) באמרו: נאום ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים. בימי מלחמה השתמשו לפעמים בלפידי אש להפחיד בהם תאויב כאשר מצאנו בגדעון (שופטים ז' 6.) וגם עמים אחרים בארצות הקדם עשו כזאת (עיין מיכעליס). לשרוף את החטא הי, כאשר היה המנהג בין עמים אחרים לא נפגוש בין היהודים ומה שנאמר בבת כהן שזנתה; „באש תשרף" היה באופן אחר, וכפי אשר קבלו חז"ל, שסכו אל פיה בדיל רותח (עיין סנהדרין נ"ב) כי לדעתם מיתת שרפה היתה באופן שהגוף נשאר קיים ואך הנשמה נשרפה.

לאהר חמות שרפו לפעמים את גוית המת שחפצו לנהוג בו מנהג בזיון כמו שעשה יהושע עם עכן, שאחר שרגמוהו העם באבנים שרפוהו באש (יהושע ז' 25.). הערים אשר כבשו במלחמה שרפו איזו מהן באש, ולפעמים בא לבד זה הצווי שלא לבנותן עוד למען תהיינה לאות חרבן ושממה כאשר היה הדבר ביריחו. בשבת נאסר להיהודים לחבעיר אש בכל מושבותיהם, והדברים הנחוצים להם לאכילה הכינו בערב שבת. אולם אם נאסר להם גם כן להחם הבתים בימות החורף ע"י איש מעם אחר זאת לא ידענו. והיהודים בימינו עשים זאת על ידי נכרי.

באיזה אמצעים השיגו היהודים בימים הקדמונים את האש לא נדע כעת על נכון. בימי הבית השני הוציאו אש מן האבנים אשר לקטו (חשמנאים ב' י' 3.). אם כי לא נתנו היהודים להאש כבוד אלהים ולא עבדוהו כאשר עשו עמים אחרים, בכל זאת השבוהו לדבר נכבד, הזיון יוצא מגדר הטבע, ונחשב בעיניהם באחר ממלאכי מרום כמו שנאמר: עושה מלאכיו רוחות משרתיו איש לוהט (תהלים ק"ד) ולפעמים ידמו גם את הבורא לאש, כי ה' אלהיך אש אכלה הוא (דברים ט. 3.). במשכן ובמקדש היו בוער נר תמיד ועל דבר המזבח בא הצווי: אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה (ויקרא ו. 6) שמזה נראה כי האש היה מכובד בעיניהם מאוד וקדוש אמרו לו.

אַשְׁבֵּל בן בנימין בן יעקב, אבי משפחת האשבלי (בראשית מ"ו. 21; במדבר כ"ו, 38).

אֶשְׁבָּן אחר מבני שעיר (בראשית ל"ו. 26).

אַשְׁבֵּעַ מבני שלה בן יהודה. הוא היה ראש בית אב למשפחה אחת אשר הצטיינה בעבודת הבוץ (דהי"א, ד, 21).

אשבעל בן שאול המלך (דהי"א ח. 33) והוא הוא הנקרא במקום אחר איש בשת (ש"ב, ב, 8), כי רבים מהחרדים נזהרו לבלי הזכיר שם הבעל וקראוהו „בשת" (הושע ט' .10). וע"ע איש בשת.

אשדות הפסגה הם קצבי הר נבו. למזרחה להן היו נחלות השבטים ראובן, גד וחצי שבט המנשי (דברים ג. 17) והיו האשדות האלה, או מורד ההרים, בקצה דרומית מזרחית לארצות שכבש יהושע (יהושע י"ב 3).

אשדוד, שם אחת מחמשת ערי הבירה אשר לחמשת סרני פלשתים, בין עזה ויפו. בעת חלוקת הארץ בימי יהושע נפלה בחבל מטה יהודה אבל לא עלתה בידם ללכדה, ואך לזמן קצר כבשוה. ויען שעמדה על הדרך העולה מאשור למצרים לכן השתדלו האשורים להביאה תחת עול ממשלתם. בימי הנביא ישעיהו בא תרתן אשדודה, כי שלחהו סרגון מלך אשור, וילחם בה וילכדה (ישעיה כ' .1). יהודה המכבי לכד את העיר הזאת, את מזבחותיה נתץ ואת פסילי אלהיה שרף באש ואת השלל הביא אתו ארץ יהודה. אחרי כן נלחם בה שנית יונתן המכבי וילכדה עוד הפעם ויבוז את העיר ואת בנותיה וישרפה באש, ויהי מספר החללים והנשרפים אז כשמונת אלפים איש (חשמונאים א', 63, 92.). האליל דגון (ע"ע) היה מכובד מאוד בעיני יושביה, אליו התפללו ואליו השתחוו. כיום עומד על תלה כפר בשם אשדוד.

אַשּׁוּר, מין ארז (יחזקאל כ"ז 6.) ונקרא כן בגלל ישרת קומתו.

אַשּׁוּר שם מדינה ידועה מאד בכתבי הקדש, הרי ארמעניען יגבילו אותה לצפון הנהל צב—לדרום, הרי צארגוס למזרח והנהר חדקל למערב. המדינה הזאת נקראת על שם עיר הבירה אשור שעמדה במרחק 13 פרסאות נגבה לשרידי חורבות העיר הגדולה כולי־שערגט. העיר אשור עמדה על תלה בימי כורש הפרסי [illegible] הפלא כי בכה"ק לא נזכר ממנה מאומה ולפי דעת חוקרים אחרים נקראת כן העיר ואחרי כן גם המדינה על שם אליל ההצלחה, שהיה ידוע להם בשם אשור (מלשון אושר); בין שמות מלכי אשור נמצא שם האליל הזה מחובר לשם פרטי אחר, כמו אסור חדון, אסור־בניפל.

הארץ הזאת גבוהה ומלאה רכסי הרים לצד הצפוני, ונמוכה ומלאה עמקים בנגב. ארץ אשור היא פוריה ודשנה ונותנת יבול למכביר, ולזאת היו בה בימים הקדמונים כרכים ועיירות גדולות וקטנות במספר רב מאוד, באשר תעידנה על זה החורבות הרבות אשר נשארו מהן עד היום.

חיתו יער וחיתו שדה מלאו את כל האויר. איל וצבי ויחמור, גם אריות למכביר היו שמה. והמה הביאו נזק רב ליושבי הארץ, ולזאת מלחמה להם עם האריות מדור דור. ציד האריות היה גם לעונג ושעשוע למלכי אשור. תגלת פלאסר הראישון התפאר כי המית בחרבו ובקשתו תשע מאות ועשרים אריות. אקלים הארץ היה ממוזג לא חם ביותר ולא קר, ובכל זאת היו העמקים מלאים תמרים, תאנים ורמונים, הפירות אשר יגדלו בארצות החמות. במורד ההרים גדלו גפנים לרוב והעמקים מלאו בר וגרנות דגן. וסנחריב לא התפאר במתת שקר באשר אמר ליהודים יושבי ירושלים כי יחפוץ לקחת אותם אל ארץ דגן ותירוש, ארץ לחם וכרמים, ארץ זית יצהר ודבש ויאכלו שם איש גפנו ואיש תאנתו (מ"ב י"ט). ויען כי מלכי אשור הרחיבו גבולי ארצם עד הים הגדול, לכן נקראו כל הארצות אשר בין חדקל ובין הים הגדול בשם סוריא או אסוריא, וגם ארץ בבל נקראת לפעמים בפי הערידאט ורבים אחרים בשם אשור, מפני כי היתה זמן רב תחת עול ממשלת מלכי אשור. אולם בשרידי כתב היתדות יכנו בשם אשור אך חלק הארץ הידוע גם בכתבי הקדש בשם הזה (עיין בראשית ב' .14, י' .11), ואף בספר עזרא (ו' .22) נמצא כי יכנה גם את דריוש הפרסי בשם מלך אשור.

החקירות החדשות בשרידי כתב היתדות מאמתות המסופר בתורה (בראשית י, 8־12

אדות תוצאות עם אשיר בכל הפרטים. גם במקירות האלה יכופר כי האשורים המה יוצאי חלצי הבבלים כמבואר בתורה. כי האשורים גם הם יוצאי חלצי שם המה כהבבלים, וגם בתאר פניהם ידמו לשאר בני שם. וזה מכופר גם בתורה כי אשור הוא בן שם (בראשית י' 22).— שפת בני ארץ אשור היא קרובה מאד לשפת בבל ושתיהן דומות מאוד לשפת עברית. ולזאת החקירות החדשות בלשון אשור העתיקה אשר ישאבו חכמי זמננו מהלוחות הרבים מחוקים בכתב היתדות תעזורנה להגיה אור בהיר על משפטי לשון עברית וחקיה ומבואות תועלת רב להרחבת השפה העבריה ותולדות התפתחותה. גם בנוגע לקורות התפתחות החכמות והמדעים נשתוו האשורים להבבליים בכל הענינים. ואם נשכיל אל אמונת האשורים נמצא כי היא שוה בכל לאמונת הבבלים ואין ביניהם כל הבדל. החדשים נקראו בבבל ובאשור בשמות שנים עשר האלילים ממדרגה הראשונה, וחדש העיבור קראו בשם „אשור" הוא אלוה האלילים של האשורים. לפי החקירות החדשות נבדלו האשורים מהבבליים ויסדו להם מושבה (קולוניא) מיוחדה תחת השם אשור לערך שני אלפים שנה לפני כפה"ג. המלכים הראשונים שמלכו באשור הנקראים גם כן „כהני אשור" נקבו בשרידי כתב היתדות בשמות: בעל—קבקבו, ישמעדגון, ובנו שמשי רמון. המלכים שאחריהם החלו להלחם עם בבל והמלך תקלתי אדר נצח את בבל והביא את יושביה תחת עול ממשלתו, וקרא את עצמו: „מלך כומר ואכד". אבל לא ארכו ימי ממשלת אשור על בבל, כי הבבליים פרקו עולם מעליהם והביאו אותם תחת עולם. אכן האשורים אוהבי חופש ומלחמה לא יכלו להשאר לאורך ימים תחת עול מלכים אחרים, ולכן מהרה נהפכו למושלים והכניעו עוד הפעם את בבל והרחיבו גבולות ממשלתם לאורך ולרוחב. מן המלכים המפורסמים בגבורת ימיהם הוא תגלת—פלאסר הראשון (1110 לפני ספה"נ) אשר כבש ארצות רבות וגם בבל עמהן ופרש מוטות כנפי ממשלתו עד הים הגדול; המקורים, אשר מהם ישאבו החוקרים החדשים את ידיעותיהם על דבר קורות ארץ אשור העתיקה, יתרבו ויתרחבו מאוד מתחלת שנת 930 בעת אשר ממלכת יהודה וישראל החלה להתחזק ולהתרחב. המקורים האלה יפיצו אור בהיר על ענינים רבים וחידות דברי הימים הכתובים בספרי התורה והנביאים. והננו לתת בזה בקצרה השתלשלות קורות מלכי אשור מן העת ההיא עד מפלת נינוה, כפי אשר מצאו החוקרים בשרידי כתב היתדות

מימי המלך אסור—דן השני (930) האירה ההצלחה פניה אל מלכי אשור ובכל אשר פנו הצליחו. למלך אסור-נצור-פול הביאו צור וצידן וארוד מס ואשכר ומנחה מדי שנה בשנה. המלכים שלאחריו שלמנאסר השני (860-824) ושמשי—רמון השלישי, (824-811) הכניעו את בבל והרחיבו גבולי ממשלתם צפונה ונגבה. רומן-ניר-ארי השלישי בנו של שמשי-רמון השלישי לכד את כל ארצות המערב: ארץ פלשתים, אדום ובית עמרי, הוא ממלכת ישראל. תגלת פלאסר השני פרש כנפי ממשלתו עד מצרים ונתן עטרת בבל על ראשו (731). סרגון נצח את המצרים במלחמתו הגדולה אצל ראפיע והביאם תחת עולו (749). סנחריב ובנו אסור חרון הרימו את ממשלתם עד מרום קצה, כי לבד שהכניעו את מצרים העליונה והתחתונה משלו גם על הכושיים היא עטיאפיען. בימי סרדנפל או אסור-בני-פל החלה שמש הצלחתם לרדת מטה, כי מרד בו אחיו שמש-שום-אוקין נציב בבל ושם שמות בארץ. הן אמת כי עלתה בידו להמית את אחיו, אבל רוח מרד שהעיר אחיו בלבות יושבי הארצות הנכבשות הביא מהומה רבה בכל ארצות ממשלתו, כי התקוממו נגדו ארצות ערב, פלשתים, צור וצידון, כוש, ומצרים, כי קצה נפשם בעולו הקשה והשתדלו להסירו מעליהם. ואם כי עלתה בידי אסירבניפל להכות את הפרסיים והמדיים שוק על ירך ולהציל את נינוה מידי חיל פראאֹטעס מלך מדי אשר צרו על נינוה (622), ואחרי כן נצולה נינוה עוד הפעם ולא נהרסה על ידי המדיים מפני כי עלו עליהם אז הסקיטין, אשר עליהם רמז ישעיה בסימן כ"ד, והביאו שואה ומשואה על כל מערב אזיא, אבל נצחונותיו אלה לא הועילו

למלכי אשור להאריך ימים על ממלכתם כי נהרסו יסודותיה, ובשנת 610 כאשר עלה בידי קיאקסארעס מלך מדי להכניע את הסקיטים כרת ברית את נבופלאסר מלך בבל והביאו את העיר נינוה במצור ובשנת 608 לכדוה והרסוה עד היסוד ומן אז והלאה נמח שמה מספרי דברי הימים.

בתחלת הערך הזה הבאנו דעת החוקרים כי נקראת הארץ הזאת בשם אשור על שם אליל ההצלחה. ואולם לחז"ל דעה אחרת בזה לדעתם היה אשור בן שם מיסדה, כי כן הבינו הפסוק: „מן הארץ ההיא יצא אשור ויבן את נינוה" (בראשית י'), כי אשור יצא משנער ויסד את ארץ אשור, כי מפני שראה אותם באים לחלוק על ה' ופנה מארצם, וא"ל הקב"ה: אתה יצאת לך מארבע חייך שאני פורעה לך ונותן לך ד' את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלך ואת רכן כו' (בראשית רבה פ' ל"ז). ולא כמו שיבארו רובי הפשטנים כי מן הארץ ההוא יצא מוסב על נמרוד כי הוא יצא משנער והלך אשורה ויבן הערים נינוה וכו'.

על דבר חכתב שבו השתמשו האשורים וכתב היתדות ע"ע א"ב וכתב.

אשורים, שם אומה מבני קטורה אשת אברהם (בראשית כ"ה .ד) מקום מושבם היה מנגב לארץ ישראל ולמזרחה של הים. ואולי כיון אליהם יחזקאל (כ"ג .15) באמרו: ותזן אהלה וגו' אל אשור קרובים, כי ארץ אשור הידועה היתה רחוקה מארץ ישראל מאוד. וכן היא דעת פירסט. אולם רש"י והרד"ק מפרשים הפסוק ביחזקאל על ארץ אשור המפורסמת.

אשורי, שם גליל בא"י קרוב לגלעד. אבנר המליך על הגלילות האלה את איש בשת בן שאול אחרי נפלו במלחמה עם הפלשתים בהרי גלבוע (ש"ב ב' .9). ואולי הוא אחד עם גשור, והוא גליל משני עברי הירדן צפונה ונקרא כן בעבור הגשר שהיה שמה למעבר משנים קדמוניות. גם הוואולגאטא מעתיק גשורי תחת אשורי.

אשחור, אחד מבני חצרון אבי כלב

דהי"א ב'

אשימא אליל אשר לפי דעת בעלי התלמוד דמות תיש קרח היה לו (סנהדרין ס"ג). את האליל הזה עבדו אנשי חמת שהושיב מלך אשור בשומרון אחרי אשר הגלה משם את בני ישראל (מ"ב כ"ז. 30) יש רגלים להשערה הזאת בהעתקת השומרונים המעתיקים אקו במלת אשמת. הראב"ע בהקדמתו למגלת אסתר יאמר כי השומרונים העתיקו השם אלהים בפסוק הראשון בס' בראשית בשם אשימא וכתבו בראשית ברא אשימא וגו'. אבל לא בתורת השומרונים ולא בהעתקתם נמצא כדברי הראב"ע ולא ידענו מאין באה לו ההעתקה הזאת.

אשירה, שם אלילה אשת האליל בעל. והיא היתה אלילת הירח ולכן תארוה בקרנים ומזה בא שם מקום עשתרות קרנים כי עשתרות היא היא אשרה בלשון רבים. בירמיה (ז, 18) נקראת האלילה הזאת מלכת השמים. ויען כי לפעמים כברוה תחת כמל גזע עץ נטוע אצל מזבח האליל בעל, לכן בא הצווי לבני ישראל לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' (דברים י"ז, 21). לאלילה הזאת הקריבו עובדיה ומכבדיה את בניהם ובנותיהם. בימי חגיה הקריבו לה הנערות את בתולי דודיהן, יען כי היא היתה להם כמל כח ההריון ופרי הבטן. בעת העבודה לאלילה הזאת לבשו האנשים שמלת נשים והנשים בגדי אנשים ולזאת הוזהרו בני ישראל מלעשות כן (דברים כ"ב .5).

אשישה עגת צמוקים או תאנים כבושים. מן הנאמר בשיר השירים (ב'.5) סמכוני באשישות, רפדוני בתפוחים נראה כי השתמשו בזה לפעמים לרפואה וביחוד לחולי הנפש.

1) **אשכול** איש כנעני מבעלי ברית אברם (בראשית י"ד). האיש הזה ביחד עם עבדיו עזרו לאברהם במלחמתו עם כדרלעמר מלך עילם.

2) **אשכול** שם נחל ע"ע נחל אשכול.

אשכנז שם אחד מבני גמר בן יפת (בראשית י' 3). ירמיה (נ"א .27) יחשוב אשכנז ביחד עם מני ואררט שמזה נראה כי מקום מושבם של יוצאי חלציו היה בארץ

ענין או בסביבותיה. ומה שהיהודים יכנו את ארץ גרמניה בשם אשכנז אין להם כל יסוד לפי החקירות החדשות ובאמת אין זכר לזה בספרות התלמודית, כי לדעתם אשכנז היא באזיא (עיין ב"ר פ' ל"ז) וגם הירושלמי תרגם אשכנז אסיא (בראשית י. 3).

אשל שם אילן בעל ענפים רבים אברהם נטע אשל בבאר שבע שפתרונו לפי דעת המפרשים: פרדס עצי אשל, מפני כי רצה להשתקע במקום הזה לימים רבים והשתדל לשמור את הבאר שחפר שמה לבלי יבשו מימיו מחום השמש. את עצמות שאול ובניו קברו אנשי יבש תחת האשל. וגם חז"ל ביארו אשל פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה ועל ידי אותו אשל הודיע א"א שמו של הבורא לכל העולם, כי אחר הסעודה היה אומר להם ברכו למי שאמר והיה העולם כי משלו אכלתם (סוטה י).

אשם, שם מין קרבן. כחטאת גם כן האשם יתחשב לקרבנות קדשי הקדשים. משניהם יקריבו לה' אך החלב, והבשר יאכלו הכהנים הזכרים במקום קדוש, ואך בזה נבדלו, כי דם האשם טעון שתי מתנות שהן ארבע אולם דם החטאת נתנו ארבע מתנות על ארבע קרנות המזבח. החילוק בין חטאת לאשם כפי הנראה נעלם גם מהקדמונים ולזאת נתנו טעמים שונים לזה, הרמ"בן בפירושו על התורה (ויקרא ה' 15.) אומר: „לא נתברר מדוע יהיה שם הקרבן האחד חטאת ושם האחד אשם, הלוא שניהם יבואו על חטאת .... ואין לאמר שהוא מפני חומר החטא, כי הלוא המצורע מביא שני קרבנות שם האחד חטאת ושם השני אשם, והנראה כי אשם מורה על דבר גדול אשר הענשו יתחייב להיות שמם ונאבד. וחטאת מורה על דבר נטה בו מן הדרך. והנה אשם גזלות ואשם שפחה חרופה בעבור שהם באים אף על המזיד נקרא קרבנם אשם וכן אשם הנזיר, ואשם מעילות אף שהוא בשוגג בעבור שהוא בקדשי ה', וענין המצורע בעבור שהוא חשוב כמת וכו'". והראב"ע מבאר ההבדל בין חטאת לאשם: החטאת בתחלה לא ידע שאסור ואחרי כן ידע, והאשם ידע שאסור ושכח ואחר כן נזכר". אבל טעמים כאלו חלושים מאד כי נבנו אך על השערות. ששה מיני אשמות הן: אשם גזלות. אשם מעילות, אשם שפחה חרופה, אשם נזיר, אשם מצורע, אשם תלוי, כל אלה מבוארים היטב בתורה בס' ויקרא.

אשמורה זמן מעמד אנשי המשמר המתחלפים שלש פעמים בכל לילה וביחוד בעת המלחמה. האשמורה הראשונה נקראת ראש האשמורות (איכה ב' 19), השניה—אשמורה התיכונה (שופטים ז. 19) והאחרונה נקראת אשמורת הבוקר (שמות י"ד 24.). הרומאים חלקו את הלילה לארבע משמרות וגם בתלמוד נמצא דעות שונות אם מתחלקת הלילה לשלש או לארבע משמרות (ברכות ג).

אשנה שם שתי ערים בנחלת מטה יהודה, שמהן האחת היתה בשפלה קרובה לצרעה ואשתאול, והשניה בין הערים יפתח ונציב (יהושע ט"ו. 33. 43).

אשען שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו. 52).

אשף, קוסם קכמים. לדעת הרס"ג המה האנשים המגלים עתידות על ידי התבוננות במזלות השמים (אצטרולוגין) השבעים העתיקו המלה הזאת פלוסופים. ולדעת פירסט המה חרטומים ומכשפים המנחשים בלחשים מלשון שפי שפתרונו בלט (דניאל א. 20).

אשפה ע"ע שער האשפות.

אשפנז שם שר הסריסים של נבוכדנצר מלך בבל. להשר הזה בא הצווי להביא מן בני ישראל מזרע המלוכה ומן הפרתמים ילדים אשר אין בהם כל מום טובי מראה ומשכילים בכל חכמה ומדע לעמוד בהיכל המלך וללמדם ספר ולשון כשדים. בין הילדים האלה היו: דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. (דניאל א. 3—6).

אשפר שם מדת הלח (ש"ב ו, 19) וענינו גביע יין. הוואולגאטא העתיקו המלה הזאת בשר צלי, כאלו היא מרכבת משתי מילות אש—פר. וחז"ל דורשים בנוטריקון א. ש. פ. ר. אחד מששה בפר, ר"ל התיכה הראוית

במתכבד. וקשה ליחיד על הדבר.

אַשְׁקְלוֹן, שם אחת מחמשת ערי סרני פלשתים. מקומה בין עזה ואשדוד על שפת ים הגדול ורחוקה מירושלים שלשים ושבעה פרסאות. העיר הזאת נפלה בחבל מטה יהודה לנחלה (יהושע י"ג 13), אבל כבשוה אך לימים מעטים. אשקלון היתה עיר בצורה מאוד והארץ מסביב פוריה ודשנה מאוד. אחרי מות אלכסנדר מוקדון היתה למס ונפלה לנחלה פעם למלכי מצרים מבית תלמי ופעם למלכי סוריא מבית סולייקא. הורדוס הגדול בן אנטיפטר נולד באשקלון ולזאת נקרא לפעמים הורדוס האשקלוני. ואם כי לא היתה העיר הזאת תחת ממשלתו בכל זאת השתדל לפאר אותה בכל מיני פאר ויופי ובנה בתוכה מרחצאות ובארות ועוד בנינים יפים מהודרים, ואחרי מותו התישבה בתוכה אחותו סאלאמא בארמון אשר נתן לה יוליוס צעזאר במתנה. המכביים לחמו בה וילכדוה פעמים (חשמונאים א. 86, י"א 60).

בימי מלחמת היהודים עם הרומאים גדלה מאוד שנאת היהודים אל האשקלונים יען כי הרגו מהם שני אלפים וחמש מאות נפש ובגלל השנאה הזאת ירדה עשר מעלות אחורנית. אולם אחרי שנים רבות חדשה כנשר נעוריה ובימי הבינים היתה ידועה לעיר בצורה ורבת המרכולת. בימי סאלאדין וריכארד היתה מוקפת חומות גבוהות דלתים ובריח, אולם הסולטאן ביבארס הרסה עד היסוד ואת חפיה מלא באבנים וחול למען הגדיל החרבן והשממון. אחדים מנביאי ישראל נבאו על מפלתה (עיין עמוס א. 8; צפניה ב. 4; זכריה ט, ה), כיום עומד על תלה כפר בשם אשקלון.

אָשֵׁר בן יעקב שנולד לו משפחתו זלפה. אבי אחד משבטי ישראל. כאשר בא יעקב למצרים היו לאשר ארבעה בנים ובת אחת וכאשר יצאו ממצרים עלה מספר הגברים של השבט הזה עד 41,520. במשך השנים שהיו במדבר נוסף על מספרם זה עוד 11,900 נפש. ובכן היה מספר הגברים בבואם לארץ כנען 53,400 זכרים. חבל הארץ אשר נפל בגורל לשבט הזה על חוף הים הגדול היה דשן ושמן מאוד. גבולי נחלתו היו: הרי לבנון צפונה, הר הכרמל ונחלת מטה יהודה ויששכר נגבה, וזבולן ונפתלי מזרחה. בספר שופטים (א. 31) נאמר כי אשר לא הוריש את יושבי צדון שמזה נוכל להוכיח כי בחלוקת הארץ נפלה העיר הזאת לשבט הזה לנחלה, אולם לא יכלו להוריש את יושביה. כפי הנראה היה מספר הכנענים גדול מאוד בחבל נחלת מטה אשר, כי המילות: „וישב האשרי בקרב הכנעני יושבי הארץ" (שם 32) מוכיחות כי היה רב מספר הכנענים שמה ממספר בני אשר כי לא יתכן לאמר על עם רב שהוא יושב בתוך מתי מספר.

2) **אשר**, עיר על גבול נחלת מטה מנשה (יהושע י"ז 7). בימי הורוגימוס עמדה עיר בשם אשר בין שכם ובית שאן, והרד"ק יאמר כי אשר בפסוק הנזכר אינו שם עיר כי אם שם השבט. אבל דבריו אינם נכונים כי מפסוק 10 שם מוכח כי נחלת מטה אשר היה לצפון נחלת מטה מנשה, ובפסוק 7 מתאר גבול נגב.

אַשְׂרְאֵל מבני כלב בן יפנה (דהי"א ד. 16).

אֲשַׂרְאֵלָה, מבני אסף המשורר. האיש הזה עם רבים אחרים נבדל על ידי דוד מלך ישראל למחלקת המשוררים על יד אסף (דהי"א כה. 2).

אַשְׂרִיאֵל בן גלעד בן מכיר בן מנשה. הוא היה אבי משפחת האשריאלי (במדבר כ"ו 31).

אֱשֶׁת נפל אשת (תהלים נ"ח 9) לפי דעת בעלי התלמוד היא אחת עם תנשמת (ע"ע) והיא בריה שאין לה עינים (מ"ק ו). וכן תרגם אונקלוס והתנשמת (ויקרא י"א 30) ואשותא. ור' יוסף שווארץ בספרו (ת"ה רצ"ז) מספר שהביט בעינים פקוחות וחקר ודרש ומצא שכנים דברי חז"ל שאין לבריה זו עינים כלל, נגד איזו מהחוקרים שהטילו ספק בדברי חז"ל וסמכו על דברי אריסטו שאמר בספרו תולדות החיות (ד' ח' ב') כי יש לבריה הזאת עינים ואך הן קטנות מאד שלא נוכל להרגיש אותן. אבל יש מבארים המלה הזאת מלשון אשה, ונפל אשת יפרשו נפל יוצא מת מבטן אמו.

אשתאל עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו .32), אולם אחרי כן התישבו בה בני דן (שם י"ט .14). העיר הזאת היתה על גבול ארץ פלשתים. לא רחוק מהעיר הזאת החל רוח ה' לפעם את הגבור הנודע שמשון ויעש שמות בפלשתים. ואחרי מותו קברוהו בקברת אביו מנוח קרוב לאשתאל. בימי הירונימוס עמדה עוד על תלה ונקראה אז (Āsto).

אשתון בן מחיר משבט יהודה (דהי"א ד.11).

1) **אשתמה,** או **אשתמוע** (יהושע ט"ו .50) שם עיר בנחלת מטה יהודה. אחרי כן נתנה לבני אהרן הכהן כעיר מגרש (שם כ"א .14). בין יתר הזקנים שלח דוד גם לזקני העיר ההיא חלק מהשלל מלקח מהעמלקים אשר שרפו את צקלג (ש"א ל. 28). והיום נקראת שמוע.

אשתמוע שם איש משבט יהודה (דהי"א ד. 17).

את שם כלי שהשתמשו בו בעבודת האדמה לעקור הקוצים מן הקרקע. (ש"א י"ג. 20). ע"ע כלי המחרשה, וערך עבודת האדמה.

אתבעל מלך צדון, בתו איזבל היתה לאשה לאחאב מלך ישראל (מ"א ט"ז. 31).

אתון חמור נקבה. אתונות צחורות או עם ההרות לבנות היו השובות בעיני היהודים הקדמונים (שופטים ה', 10). כפי הנראה נתנו אז היתרון להאתונות על החמורים, היו מהם עדרים, עדרים, האתונות לבד והחמורים לבד. לדוד המלך היה שר מיוחד על עדרי האתונות יחדיהו המרנותי שמו (דהי"א כ"ז .30). האצילים רכבו על אתונות ולא על חמורים, ואף אחרי שדוד ושלמה הביאו סוסים ממצרים גם אז השתמשו בימי שלום באתונות והסוסים היו רק למלחמה, וקרוב לשער כי האתון היתה להם סמל השלום והסוס סמל המלחמה. ולזאת נאמר ביהודה: אוסרי לגפן עירו ולשרקה בני אתונו שמרמז בזה על רוב שלום שיהיה בארצו. ואולי ירמז בזה הנביא זכריה בנבואתו על מלך המשיח שבימיו יתענגו כולם על רוב שלום, כי ירכוב על עיר בן אתונות ולא על סוס. (זכריה ט. 9). ועיין ערך חמור.

1) **אתי** הגתי רע למלך דוד (ש"ב י"ח 2) במלחמה עם אבשלום נתן דוד ביד השלשית של אנשי החיל.

2 **אתי** בן ריבי מגבעת בנימין אחד מגבורי דוד (ש"ב כ"ג .29).

אתם, התחנות השניה בצאת בני ישראל ממצרים. מקומו בקצה הצפוני ללשון ים המערבי היוצא מים סוף ובקצה מדבר אתם. עד המקום הזה הלכו בני ישראל דרך הישרה אל מדבר ערב. משם היו יכולים לעשות דרכם הלאה מבלי עבור את הים סוף אשר היה להם אז מגבב, אבל במקום הזה באה להם הפקודה לשוב אל מצרים למען יאמר פרעה כי נבוכים הם בארץ. יפנו נגבה עד כי היה להם הים סוף ממזרח והעיר מגדול ממערב.

אתנן בן אשחור משבט יהודה (דהי"א ד.7) לדעת הז"ל אשחור הוא כלב ולמה נקרא שמו אשחור שהושחרו פניו בתעניה (סוטה י"ב) שקבל עליו להנצל מעצת מרגלים.

אתרים שם מקום בדרום ארץ ישראל. אונקלוס תרגם: ארח מאלליא ולפי זה יורה על חבל ארץ אשר תרושה המרגלים אשר שלח משה (במדבר כ"א .1). ולדעת בעל ק"ם הוא אחד עם תחת, כי כל תחת שבא להורות על מקום מתורגם תמיד בשם אתר, כמו וישבו תחתם במחנה עד חיותם (יהושע ה'.8) ויתבו באתרוהן.

נשלם אות א.

אוצר השמות

אשר בכתבי הקודש

בספר הזה יבואו

מבוארים ומבוררים כל השמות אשר נמצא זכרם בספרי התורה, הנביאים והכתובים:
שמות אנשים ונשים עם קורות ימי חייהם כפי המסופר אדותם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, שמות העמים והארצות עם הקורות שעברו עליהם, שמות הערים,
הימים והנהרות וכו' חיות הארץ, צמחים ופירות וכו' שמות עצמים כללים
עם כל הנחוץ לדעת אדותם, ובסופו מפת ארץ־ישראל עם המדינות
הסמוכות לה מסביב, כמו: בבל, אשור, מצרים וכו'. ולבד זאת
יבואו בספר הזה תמונות שונות פתוחי עץ מתארות חיי
העמים הנזכרים בכתבי הקדש, מנהגיהם בבית ובשדה,
אשר מזה ישיג הקורא השגה יותר
ברורה על־דבר המסופר
אדותם בתנ"ך.

מאת

א. ה. ראזענבערג

הוצאה שניה
על־ידי הועד הנוסד להשלטת הספר

חלק שני

ב' — דת

נויארק — תרפ"ג

ב.

בית היא האות השנית באלפא־בית לפי הסדר אשר בידינו, אבל כבר הזכרנו בערך א"ב, כי היה להקדמונים גם סדורים אחרים, ובהם היתה קבועה או במקום השלישי כמו בסדורים א"ת ב"ש, א"ט ב"ח, א"ל ב"ם, או במקום הרביעי כמו בסדר אח"ס בט"ע, או במקום העשרים ואחד כמו בסדר תשר"ק. גם הסדר הזה קדום מאד, כי כבר הזכירו ר' יצחק בפתיחתא דאיכה רבתי (יא). — שם האות הזה הוא על שם תבניתה בכתב כנעני או עברי קדמוני כמו בית, כי רבים מהעמים הקדמונים השתמשו בתמונות וצורות להביע הגות רוחם בכתב (ע"ע מצרים). הב' התחלף לפעמים באותיות ו', מ', פ', מפני כי הן ממוצא אחד מהשפתים, וישתמשו בה לסמן המספר שנים, ובנקודות על ראשה לסמן שני אלפים. האות **ב'** במלת בראשית בהתחלת התורה הוא גדולה מחברותיה על פי המסורה. הטעם מדוע נשתנו איזה אותיות בכה"ק מהן גדולות ומהן קטנות מאחרות, ישנן השערות שונות, והרוצה לדעת אותן יעיין במלואים לאות א' מספרנו זה ערך א"ב.

1) **באר**, בארץ ישראל וביחוד בדרומה מעטים מאד המעינות אשר ישאבו מהם מים חיים, ולזאת השתדלו יושביה לחפור להם בארות בעמק האדמה, אבל לא תמיד מצאו החופרים מים, כי אם פעמים רבות היה עמלם לריק. ולכן גזלו עבדי אבימלך מלך פלשתים את באר המים אשר חפרו עבדי אברהם; ובני ישראל הבטיחו למלך אדום כי לא ישתו מי באר אם יתן להם לעבור דרך ארצו (במדבר כ'). אולם מהמסופר כי בימי יצחק סתמו הפלשתים את הבארות אשר חפרו עבדי אברהם וימלאום עפר, נוכל לשער כי לבעל הבאר אשר חפר ומצא מים היה הזכות גם לכברת ארץ סביב המקום הזה, כאשר באמת נוהג המנהג הזה בארץ פרס גם היום, ולכן סתמום הפלשתים ויאמרו אל יצחק „לך מעמנו", כי יראו ממנו פן יפרוץ ויתאזרח בארצם (בראשית כ"א, כ"ו). אבל במקומות שלא יכלו למצוא מים חיים עשו להם בורות מסוידות בסיד (ציסטערנען) וכנסו לשם מי גשמים והשתמשו בהם לשתיה ולכל צרכיהם. מובן מאליו כי נתנו היתרון למי באר הנקראים מים חיים ואף להם היה הכח לטהר טמאים, כמבואר בכמה מקומות בכתבי הקודש, ובעבור יקרות וחשיבות מים חיים בארץ ההיא נקראים מקומות רבים בשם באר סתם או בשם באר מחובר לשם אחר, כמו:

2) **באר** על גבול מואב, היא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים (במדבר כ"א, 17) על דבר הבאר ההיא יספר פילון בספרו **חיי משה**, כי יושבי הארץ ההיא הוציאו סך עצום לחפרה והיה תוכה רצוף אבנים, והוא בנין יקר ומפואר מאד מורה על עושר כבוד המלכים ההם.

3) **באר**, שם עיר בין שכם וירושלים, אל המקום הזה ברח יותם בן גדעון מפני חמת אבימלך אחיו, אשר הרג את כל אחיו שבעים איש על אבן אחת (שופטים ט', 21), ולדעת בעל ק"מ היא באר שבע, מפני כי היה המקום הזה קדוש לכל הנמלטים, על כן היה למקלט גם ליותם, כמשפט כל העמים הקדמונים.

באר אלים, עיר על גבול ארץ מואב (ישעיה ט"ו, 8), ואולי היא אחת עם העיר **באר** 2 ונקראת באר אלים מפני שחפרוה שרים, כרוה

נדיבי העם באשר יספר אילון (עיין ערך באר 2).

באר לחי ראי, שם מקום על גבול מצרים וכנען בין קדש וברד. בשם הזה קראה הגר שפחת שרה את המקום הזה, יען כי נגלה אליה שם מלאך ה' ויעץ לה לשוב אל גבירתה שרה אשר ברחה מפניה, ונשארה בחיים אחרי זאת, כי הדבר הזה נחשב מעולם לפלא: יעקב אמר כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי (בראשית ל"ב, 31); במעמד הר סיני בקש העם ממשה כי ידבר הוא עמהם ואל ידבר עמהם אלהים פן ימותו (שמות כ', 20), וגם הגר אמרה: הגם הלם ראיתי, (כלומר נשארתי בחיים) אחרי ראי את פני אלהים (בראשית ט"ז, 13, 14). הערביים מאמינים כי הבאר הזאת היא קרובה למעקקא, ונקראת אצלם כיום צעמצעם, והמה אומרים קדוש להמקום הזה, גם הראב"ע (בראשית ט"ז, 14) יספר „כי בכל שנה היו חוגגים הישמעאלים אל הבאר הזאת, גם היום יקרא באר זומם". ואולי היה קדוש גם בעיני העברים הראשונים ולזאת התישב יצחק במקום הזה אחרי מות אמו והיה לו שם מקום מיוחד לתפלה (ברכות כ"ו).

באר שבע, שם עיר בנגב ארץ כנען, במרחק עשרים מיל מנגב לחברון וארבעים ושנים מיל מירושלים. במקום הזה התגוררו אבותינו אברהם יצחק ויעקב ימים רבים. שם נטע אברהם אשל (ע"ע), הוא פרדס לדעת חז"ל (סוטה י'), שהיה להקדמונים מקום תפלה כמו ההיכלים אחרי כן, קרא בשם ה' והודיע לעוברים ושבים עצמותו. שם גר יצחק ויעקב זבח שם זבחים ברדתו למצרים אל יוסף בנו. בעת חלוקת הארץ נפלה העיר הזאת למטה יהודה לנחלה (יהושע ט"ו, 18), אולם אחרי כן עברה למטה שמעון (שם י"ט, 1), אבל גם אז נחשבה עוד ליהודה (ש"ב כ"ד, 7). העיר הזאת היתה קצה גבול נגב ארץ ישראל והעיר דן—הגבול הצפוני של הארץ, ולזאת כאשר ידובר בכה"ק מכל אורך הארץ נאמר מדן עד בעור שבע (שופטים כ', 1) או מבאר שבע ועד דן (דהי"א כ"ד, 2). אולם אחרי חלוקת הממלכה לשתים חשבו אורך מלכות יהודה אך מבאר שבע עד גבע (מ"ב כ"ג, 8) או מבאר שבע עד הר אפרים שהיו גבולי יהודה לצפון (דהי"ב י"ט, 4). לעת זקנתו של הנביא שמואל מינה את בניו לשופטים על ישראל והושיבם בבאר שבע (ש"א ח', 2). לעיר הזאת ברח אליהו הנביא מחמת איזבל אשת אחאב וינח את נערו שם והוא הלך במדבר דרך יום (מ"א י"ט, 3). ויען כי המקום הזה היה מקודש בעיני העם מימות עולם ושנים קדמוניות, לכן כאשר זנה ישראל אחרי אלהים אחרים בימי עוזיהו, התקבצו שם לעבודת האלילים (עמוס ה', 5). בפעם האחרונה נזכרת העיר הזאת בנחמיה (י"א, 27). בין הערים אשר התישבו בהן בני ישראל בשובם מהגולה. במאה הרביעית לספה"נ בימי הירונומוס ואייזעביוס עמד על תלה כפר גדול והיה מקום תחנות לאנשי חיל הרומאים.

בעת אשר המחמדנים פרשו כנפי ממשלתם על ארץ ישראל נזכרת העיר באר שבע בין הערים אשר היו למושב להבישאפים. אולם אחרי כן לא בא זכרה עוד כאלו עברה ובטלה מן העולם עד המאה הארבע עשרה, כאשר עבר עליה סיר יאהן מונדעוויל עם אחזת מרעיו במסעם מסיני לחברון. עוד הפעם נשכח זכרה עד החוקר הגדול ראבינסאו. המקום הזה לפי דבריו, נקרא גם היום בפי הערביים ביר-את-שבע. הנוסעים מצאו שם שבע בארות, ומהן שתים גדולות, אורך האלכסון האחת הוא שתים עשרה רגל וחצי, ושל השנית — חמש רגל, עומק הבארות האלו הוא ארבעים רגל. המים בהן זכים וטובים מאד. הבארות האלו נושאות עליהן חותם תכנית זקנה ושיבה המעידות עליהן כי נחפרו ונעשו בימי האבות.

על דבר השם מדוע נקרא המקום הזה ב א ר ש ב ע מבואר בתורה שני טעמים: האחד מפני כי שם נשבעו אברהם ואבימלך כי יעשו איש לרעהו אך טוב וחסד (בראשית כ"א, 31), והשני על אדות הבאר שבעה שחפרו עבדי יצחק (שם כ"ו, 33, עיין ראב"ע);

אבל הנכון כי שני הטעמים אחד הם, כי בלשונות רבות שם המספר שבע והשם שבועה ממקור אחד יצאו, מפני כי העמים הקדמונים השתדלו להמציא שבעה עדים לשבועה, אברהם הציב שבע כבשות לבדהן בעבור תהיינה לו לעדה כי הוא חפר את הבאר הזאת (בראשית כ״א, 30); הערדאט יספר כי הערביים יתנו מדמם על שבע אבנים לאות ברית ושבועה. והרשב״ם מוכיח מזה כי שני באר שבע היו, והביא עוד ראיה לדבריו ממה שנאמר באליהו: ויבוא באר שבע אשר ליהודה (מ״א י״ט, 3) משמע כי היה עוד באר שבע אחר. ובאמת נזכר ביוסיפון (מלחמות) מקום בארץ הגליל בשם באר שבע, שלפי דעת בעל ק״מ היא העיר אבל בית מעכה ונקראת באר שבע על שם שבע בן בכרי שהומת שם כמסופר בשמואל (ב׳, כ׳), כי אבל ובאר הוראה אחת להם (ע״ע אבל בית מעכה), אבל לפי מקומה אין זו העיר באר שבע שישב בה יצחק, ולזאת הנכון כדעת הראב״ע כי היא אחת עם באר שבע של אברהם.

בארא, שם אחד מצאצאי אשר (דהי״א ז׳ 37).

בארה, אחד מצאצאי ראובן שהיה נשיא השבט והגלה על ידי תגלת פלאסר מלך אשור (דהי״א ה׳, 6).

בארות, שם אחת מחמשת הערים שישבו בהן הגבעונים (יהושע ט׳, 17) ונפלה לנחלה לבני בנימין (שם י״ח, 25). העיר הזאת היא מקום מולדת רכב ובענה בני רמון אשר רצחו נפש איש בושת בן שאול ויביאו את ראשו אל דוד למצוא חן בעיניו אולם הוא שלם להם כגמולם (ש״ב ד׳). ולדעת בעל ק״מ היא אחת עם העיר גבים הנזכרת בישעיה (י׳, 30) כי הנזכרות ביהושע (ט׳, 17) בארות והכפירה נקראות בישעיה גבים ולישה, שענינם אחד, כי הוראת שם בארות היא אחת עם גבים, וכפירה אחת עם ליש. ולפי השערת בעל א״ק היא העיר באר הנזכרת בשופטים (ט׳, 21) בלשון יחיד, אבל לא כן דעת אייזעביוס (ע״ע באר 3). בשובם מהגולה בימי עזרא ונחמיה התישבו בה יושביה לפנים (עזרא ב׳, 25). עוד היום יראו במקום הזה שרידי חרבות בית תפלה לנוצרים והערביים העניים ימצאו בהן מחסה מזרם וממטר, מקומה במרחק מהלך שלש שעות צפונה לירושלים.

בארות בני יעקן, שם אחת התחנויות שחנו בני ישראל במדבר ומשם נסעו למוסרה, כן כתוב בס׳ דברים (י׳, 6), אולם בס׳ במדבר (ל״ג, 31) בחשבון המסעות נאמר להיפך כי נסעו ממוסרות לבני יעקן, שהוא אחד עם בארות בני יעקן, ולזאת החליטו חז״ל כי שמונה מסעות נסעו בני ישראל שתי פעמים: ממוסרות להר ההר ומהר ההר למוסרות (עיין רש״י דברים י׳, 6), ובראשונה הלכו בסדר הזה: מוסרות, בני יעקן, הר הגדגד, ישבתה ובחזירתם עשו דרכם: לבארות בני יעקן, מוסרות, גדגדה, יטבתה. ואולי היו בני יעקן משבטי הערביים אשר יתהלכו תמיד עם אהליהם ממדבר אל מדבר לתור מקום מרעה לעדריהם מבלי היות להם ערים בנויות לשבת בתוכן, והיו להם בארות במקום התחנות הזאת אש־השקו מהן את עדריהם בבואם שמה. ויתכן כי היו צאצאי עקן, אחד מנכדי שעיר החורי (בראשית ל״ו, 27).

1) **בארי**, אבי הנביא הושע (א׳, 1) בכתוב איננו מפורש מאיזה שבט היה, וחז״ל אומרים כי היה משבט ראובן והוא הוא בארה הנזכר בדהי״א והיה נשיא השבט בעת אשר הגלה אותו תגלת פלאסר מלך אשור (ע״ע בארה), והיה צדיק גדול ומת בגולה בשביל שיחזרו עשרת השבטים בזכותו (ילקוט הושע).

2) **בארי** החתי אבי יהודית אשת עשו (בראשית כ״ו, 34).

באש (ישעיה ה׳, 2) המפרשים פירשו המלה לפי הענין: ענבים גרועים. ומחכמי העמים חפשו ומצאו בלשון ערבית מלה דומה לה בהברתה והיא מלת „ביש“ שהוראתה סם מות, אבל יען כי הסם הזה לא יצמח באדמה נחרשת ונזרעת, ומדברי הנביא נראה כי תחת ענבים צמחו באשים, לכן ימאנו חוקרים אחרים

בהשערה הזאת ואומרים, כי באשים המה גם כן מין ענבים שאינם ראוים לאכילה הנקראים בערבית ענב־אל־דאב, ענב־זאבי, וענבים כאלה לפעמים יצמחו בין הגפנים, והכורמים ישתדלו לעקרם ולשרשם למען לא ישחיתו את הגפנים.

בבה, לפי דעת החכם הערמאן ראזענטהאל (בנר המערבי חוברת י' דברים אחדים 5) בבה הוא שם כללי להתמונה הנראית בעין האדם הנקראת פעם אישון ופעם בת, וחפש ומצא ההוראה הזאת גם בלשונות אחרות כמו באנגלית (בייבי) שהוראתה ילד או ילדה ובאשכנזית (פופפע) כי באמת צורת התמונה בעין תלויה בצורת המביט בה, הזכר יראה צורת זכר והנקבה תראה צורת נקבה, אולם בעלי השפות אחרות כפי הנראה לא דקדקו בזה כראוי ולא ידעו סבת התמונה, ולזאת הרוסי יקרא אותה טשעלאוועטשיק (מאנכען דעס אויגעס) ובשפת ביהם (פאנענקא) (מעדכען דעס אויגעס).

בבי, שם איש נזכר בעזרא (ב', 11), בניו שש מאות עשרים ושלשה במספר שבו מבבל לירושלים עם זרובבל.

בבל, שם מדינה ידועה בימים הקדמונים, ובכתבי הקדש נקראת גם כן שנער, ארץ כשדים, ובפי סופרי יון ורומי נקראת כלדעא. גבולי ארצה לצפון — נהר פרת וקיר מדין המשתרע ממקום חבור הנהרות חבור ופרת עד הנהר חדקל; למזרח — הנהר חדקל; לדרום—לשון ים הפרסי; ולמערב—מדבר ערב. אולם ברבות הימים, כאשר פרשו מלכי המדינה הזאת כנפי ממשלתם גם על אשור וארם נהרים, היו נכללות גם הארצות האלה בשם בבל. ארץ בבל עם אשור הסמוכה לה היא ארץ מישור. הנהרות פרת וחדקל הולכים ומתקרבים זה לזה בנגב הארץ, ובמקום ישתפכו מימיהם ללשון ים פרס יתערבו ויהיו לנהר אחד. מימי הנהרות האלה היו עולים לפעמים על גדותם ושטפו ועברו על כל מלוא רוחב הארץ והסבו נזק רב ליושביה, ולזאת השתדלו לעשות תעלות גדולות וקטנות, ברכות מים ויאורים להגן על הארץ מחמת המים הזדונים. התעלה היותר גדולה ונכבדה מכלן היתה התעלה הנודעת כיום בשם נהר־אל־מלך, היא התעלה הגדולה המאחדת הנהרות פרת וחדקל. קיסרי רומי תקנו את התעלה הזאת ויושביה השתמשו בה עוד במאה השביעית לספה"נ. ארץ בבל בתכונתה הטבעית היא שמנה מאד ולבד זאת עוד היתה פוריה ודשנה מאד בגלל תעלותיה הרבות שחפרו בה לארכה ולרחבה. עצים ואבנים לבנין בתים וחומות לא היו בה ותחת זאת השתמשו בלבנים שהתיבשו בחום השמש או שנשרפו בכבשן. הלבנים האלה היו חזקות מאד ושן העת לא אכלתן כאשר יעידו שרידי חרבות הבנינים שנבנו מהן. בארץ הזאת התפתח והשתלם מין האנושי במדרגה גבוהה שאין על עפר משלה כבר בימים הראשונים והקדמונים מאד.

ימים רבים היו דברי ימי ארץ בבל מכוסות בעלטה, המקורים אשר מהם שאבו הידיעות אדות המאורעות שעברו עליה היו מעטים מאד: ספורים אחדים בכתבי הקדש, ענינים מקוטעים מכתבי הכהן הכשדי בירוסי, וספורי הסופר היוני הערודאט—ולא יותר. אבל כל אלה הספורים לבד שהם מעטים מאד, עוד המה מעורבבים ומקוטעים בלי ראשית ובלי תכלית, קורות הימים מסוכסכים בהבלי ספורי המיטהאלאגיע עד שקשה להוציא מהם גרעין האמת.

אולם החוקרים החדשים הפיצו אור בהיר על קורות ימיה העתיקים. לוחות בתבנית וגדל לבנה חרותות בכתב היתדות נמצאי בימינו אלה לאלפים ולרבבות בין שרידי חרבות הערים העתיקות אשר עמדו בימים הקדמונים על שפת הנהרות פרת וחדקל. עמל החוקרים למצוא הפתרון לקריאת הכתב המוזר הזה לא היה לריק, וכיום נקרא בקל את החרות על הלוחות, ובכן נגולו כספר לפנינו כל אשר קרה לארץ הזאת בימים עתיקים מאד כשלשת אלפי שנה לפני ספה"נ.

מהלוחות האלה נוכח לדעת כי בראשית התיסדות ממלכת בבל היו רובי יושביה משבטי הטורנים, שפתם היתה קרובה מאד לשפת הפינים, הטורקים ויתר השבטים השוכנים על הרי איראל ואלטאי. לפי ההגדות שהיו

בינֵיהם היתה ארצם ערש ילדות מין האנושי, אולם כבר בימים העתיקים מאד נספחו אל הטוראנים משפחות רבות מבני שם שבאו אל הארץ מערב וממצרים, אבל ברבות הימים רבו הגרים על האזרחים ותהי הארץ לבני שם לבדם וימשלו בארץ ממשל רב. אולם התפתחותם ורובי ידיעותיהם בחכמות ובמלאכת מחשבת קבלו מהטוראנים מושלי הארץ לפנים.

מהררי עילם נספחו אליהם עוד בני אכד שהביאו אתם כתב היתדות, וביחד עם זה למדו אותם הכמות וידיעות רבות ונשגבות וביחוד חכמת התכונה, וכל זאת בשפת הטוראנים יושבי הארץ, וכאשר גברו בני שם עליהם היתה גם שפתם השלטת בארץ ושפת האכדיים נשכח מלב יושביה ונשאר זכרה אך בלב המלומדים אשר נהו אחריה והגו וכתבו בה רעיונותיהם ודעותיהם, והיתה להם השפה הזאת כשפת לאטיני ליושבי איירופא בימי הבינים. חכמי אשור ובבל העתיקו משפת האכדיים לשפתם, שפת בני שם, דברי חכמה ומדע והשתמשו במלות מלאכותיות של שפת האכדיים להביע הגות רוחם בלשונם. מופתים חותכים רבים יש לנו היום המעידים על הפעולה העצומה שפעלו האכדיים על התפתחות בני שם ועל סדרי חיי החברה שלהם, ובאמצעותם גם על התפתחות סדרי והנהגת העמים יושבי איירופה.

ידוע כי היונים לקחו שטת המשקל שלהם מהבבליים (ע"ע איפה). אולם ברור הדבר כיום כי הבבליים לא המציאו השטה זאת, כי אם למדו אותה מהאכדיים. לספור ולמנות שבעה ימים לשבוע ומהם יום אחד לשבות ולנוח, התחלקות העיגול לששה חלקים שוים הידועה בחכמת המדידה ועוד המצאות אחרות נשגבות בחכמות ומדעים — כל אלה כבר היו ידועים להאכדיים. בכל עיר גדולה היה בית עקד ספרים למקרא העם. בימי המלך סרגון (כשני אלפים שנה לפהס"נ) היו הלוחות מסומנים במספרים, ועל הקורא היה אך לרשום המספר ומיד הביא לו האיש המיועד לזה הלוח המבוקש. בין המזמורים, השירים והתשבחות אשר שרו לאלהיהם והחרותים על הלוחות נמצאים רבים הדומים בתכנם ובעצמת השיר והזמרה אל מזמורי תהלים של היהודים. וביחוד המזמורים המלאים כהשתפכות הנפש החוטאת ומחפצה לשוב אל אלהיה ולהתלונן בצל שדי. הספור על דבר המבול נושא בד בבד עם הספור בתורה, אולם על הלוחות יסופר המעשה בפרוטרוט רב יותר כאשר בתורה (ע"ע מבול).

עיר הבירה בראשית התיסדות הממלכה לא היתה העיר בבל כי אם העיר העתיקה אור. חכמות, מדעים ומלאכת מחשבת היו ידועים להם אז במדה מרובה מאד. הכנסות הממשלה היו מרובות, כפי הנראה מההוצאות הרבות שפזרה אז להקמת היכל תפארה לאלהי השמש. 30,000,000 לבנים השקיעו בבנינו. בשנת 2280 נכבשה העיר אור לפני גוי מעם עילם שעלה עליה והכניע את יושביה. אחרי ימים רבים נכבשה עוד הפעם לפני כדרמבג מלך עולם בן משפחתו של כדרלעמר הנזכר בתורה, ואחרי כן נבחרה בבל לעיר הבירה ואז התגברו בני שם על האכדיים ושפתם היתה לשפת המדינה.

הערים בצפון הארץ נוסדו מבני יושבי ערי הנגב והיו ימים רבים תחת ממשלת ממלכת בבל. אולם ברבות הימים פשעו בבבל ויסדו להם ממלכה מיוחדה תחת השם אשור (ע"ע). ובמאה הארבע עשרה לפני ספה"נ עלה אחד ממלכי אשור על בבל ולכדה והכניעה תחת עלו. אבל גם הבבליים לא טמנו ידם בצלחת, כי אם כפעם בפעם מרדו במלכי אשור שרדו בהם בחזקה, והשיבו להם חפשיותם. הכשדים עוד במאה התשיעית לפני כפה"נ היו שבט קטן ודל מעם האכדיים ומשכנו היה אז על חוף לשון ים הפרסי. ולזאת אמר הנביא ישעיה (כ"ג. 13) הן ארץ כשדים זה העם לא היה. ויען כי הצטיינו במלחמות הבבליים עם האשורים עלו למדרגה רמה, והרימו ראש להיות עליונים על כל יושבי בבל, ואז החלו לקרות את כל ארץ בבל בשם „ארץ כשדים". מרודך בלאדן, שהיה בימי חזקיהו מלך יהודה, היה אחד המלכים משבט ההוא, אשר מלכו בבבל. שם

המלך הזה נפגש גם בכתובות על הלחות. מטרת המנחה אשר שלח המלך הזה לחזקיהו היתה בלי ספק לכרות ברית עמו למען יעזור לו במלחמתו עם מלך אשור, כי בכתובות העתיקות נמצא כתוב כי סרגון מלך אשור רדף באף ובחמה את מרודך בלאדן על אשר העיז לשבת על כסא מלך בבל, והשתדל להורידהו מכסאו. הדבר הזה לא עלה בידו, אבל עלה בידי סנחרב. אולם ספור סדר המעשים בכה"ק מתנגדים לזה (עיין ישעיה לח', ל"ט) יוכל היות כי בגלל הברית הזאת חרה אף סנחריב בחזקיה ועלה לירושלים למלחמה. בקצה המאה השביעית לפני ספה"נ (680) עלתה בידי אסרחדון בן סנחריב להכניע את ארץ בבל ולהביאה תחת עולו. אולם אחרי חמשים שנה מרד נבופלאסר, נציב מלך אשור בבבל, ויכרות ברית עם קיאקסארעס מלך מדי, וחפצו הצליח בידו להשיב להבבלים את חפשיותם ומלכם בראשם (625). נבוכדנצר השני, בנו של נבופלאסר, לחם עם פרעת נכה מלך מצרים בכרכמיש שעל נהר פרת ויכה בחילו מכה רבה (604) ואז פסקה ממשלת המצרים באזיא. אחרי כן לחם בצדקיהו מלך יהודה על אשר נטה למצרים, והביא קץ לממשלת יהודה בימי ממלכת יהויכין והוליך את יושביה בגולה בבלה. הפיניקים קבלו עליהם את עולו ברצון, ואת העיר צור אשר לא חפצה להכנע תחתיו הרס עד היסוד. אחרי הנצחונות האלה החל לפאר להדר ולרומם את עיר ממלכתו בבל בבנינים יפים ונפלאים. ולפי השערת החוקרים החדשים שרידי הבנינים אשר נמצאו היום שמה המה מעשה ידיו של נבוכדנצר, וגם אלה אשר הגדת ההמון מיחסת לסעמיראמים. אבל לא ארכו ימי ממשלת מלכות הרשעה הזאת, כי אחרי מות נבוכדנצר (562), בימי ממלכת נבונדוס, נפלה בבל בידי כורש מלך פרס (539). בלשצר היה בן נבונדוס והוא עמד אז עם חילו להגן על בבל ואחיו הגדול הגין על בורסיף (עיין למטה) ומן אז נספחה בבל למלכות פרס ונהייתה לאחת מפלכיה (סטרפיה).

אלכסנדר מוקדון הכניע את הפרסיים ואז באה בבל תחת עול ממשלתו. אולם לא ארכו לו שם ימי ממשלתו כי מת בעיר הזאת בשנה 323. אחרי כן באה בבל תחת עול סיליקוס הראשון (312). מאה ושבעים שנה חלפו עברו עליה מעת ההיא בלי שום תמורה ושינוי, אולם בשנת 140 נכבשה בידי הפרתים (ע"ע). כאשר הרומאים החלו לפרוש כנפי ממשלתם באזיא מלכו בה מלכיהם אך לסירוגין: ראשונה כבשה טריאנוס (114 לספה"נ), ואחרי כן הכניעה תחת עולו עוד הפעם סעפטימוס סיווערוס (199), ולאחרונה לכדה יוליאן (363). משנת 650 עד 1258 היתה למושב הכליפים בני אמונת מחמד. ובשנת 1658 באה תחת עול מלכי תוגרמה (טירקיי).

מושלי הארץ משלו בבבל ממשלה בלתי מגבלה, כראוי לעם עצום ורב, רודף אחרי מותרות בחיים. המסחור וחרושת המעשה רחבו ונסבו למעלה ראש. בקטרי, פרס ומדי היו עורבי מערבה; על ידי לשון ים הפרסי הוליכו תוצאות הארץ לערב והביאו משם את הנחוץ להם ואשר אין עמדם. בגדי צבעונין של בבל, יריעות צמר ופשתים הטובות בחבלי בוץ וארגמן ומרקמות בתמונות שונות של חיות מוזרות כתבנית תחיות אשר נראה על פסילי נינוה, עשו להם שם שאין דוגמתו כיום. וכל כך היה גדול עשרה עד שלאפס ואין נחשב לה לשלם לדריוש מלך פרס מדי שנה בשנה מס גדול לערך 280,000 ליטרא שטערלינג.

אמונתם היתה קרובה מאד לאמונת הכנענים. גם המה כבדו והעריצו את כחות הטבע והעלו אותם למעלות אלהות. הבעל (ע"ע) היה להם האל העליון של השמש. אחריו במעלה עמדה האלילה בעלית, היא אשתו של בעל שהיתה סמל הארץ, וכח המוליד, ולזאת נקראת גם כן מולידה (ע"ע). דרכי העבודה וההכנעה אליה היו מעורבות בזוהמא נוראה וזימה מתועבה פורצות כל חוקי המוסר ודרך ארץ, ובדבר הזה היתה קרובה מאוד להאלילה עשתרות (ע"ע). האבות והבעלים מכרו את בנותיהם ונשותיהם לזמה, הנשים לא ידעו בשת, והיפות שבהן התגאו ביפין והתראו ערומות כיום הולדן במסבת אנשים. חק היה להנשים לכל הפחות פעם אחת בימי חיי הבלן לשפוך את תזנותן

לכל עובר לכבוד האלילה סכות בנות. הבבליים הקדישו והעריצו גם אלילים רבים אחרים: כמו ענו (ענמלך), סין (אלהי הירח), סמס או שמש, רעמן (אלהי הרוח), מרודך, עשתר, אדר, נרגל, נוסקי, דגון, גד, מלכת, מני, מולך, נבו, נסרוך, תמוז, כיון, סכות, ולבד זאת האמינו במלאכים טובים ורעים, שדים ורוחות, משרתי אל, שוערים ונושאי המרכבה. עניני הדת והאמונה, חינוך הבנים והשכלת העם היו מסורים בידי הכהנים, אשר היו המורים לעם יסודי החכמות והמדעים וביחוד חכמת התכונה, המזלות (אסטרילוגיה) וקורות העתים. מן שרידי הכלים והבנינים. הנשרים והתעלות שנשארו עד היום נקל לראות כי ידיעתם במלאכת חרש וחושב וביחוד בחכמת הגזרה והבנין היתה רבה מאוד. וביחוד נפלאים מאד בניני העיר בבל ולזאת תיחסם ההגדה לבעל כי הוא עשם ויכוננם או להמלכה סעמיראמים שהעלוה גם כן למעלת אלהות. דיאדארוס יספר כי שני מיליאן פועלים נקראו אליה מכל אפסי ארצה להקמת הבנינים הנפלאים האלה.

הערא‏דאט ראה בעיניו את העיר בבל ולפי אשר יספר הוא אדותה עמדה על שני עברי נהר פרת ועשויה בתבנית מרובע, אורך כל צד היה 20 סטאדיען, בהיקפה היו 60 פרסאות, גובה חומת העיר היה שתי מאות אמות, ועביה המשים אמה. מאה שערים עם בריחי ברזל היו בחומה, חמשה ועשרים שערים בכל צד, ומשער לשער השתרעו חוצות ישרות, ארך כל אחת חמש עשרה פרסה ורחבה מאה והמשים רגל. החוצות חלקו את העיר לשש מאות ושבעים וששה מרובעים. פני הבתים היו אל הרחובות בכל ארבע רוחות המרובע, והמקום לאחורי הבתים נועד לגנות ופרדסים. גשר נפלא עשוי מאבנים גדולות חבר את שני עברי העיר לאחת. החלק המערבי של העיר הוא החלק העתיק מאד. באמצע החלק הזה עמד הבנין הנפלא היכל בל, שעמד על המגדל הנקרא בפי הערביים „בירס נמרוד“. אשר עשרו הרב עלה עד 21,000,000 שטערלינג. כל כלי ההיכל ופסילי האלילים היו כלם מקשה אחת זהב טהור. פסל בל (אולי הוא [illegible]

שהעמיד נבוכדנצר בבקעת דורא כמסופר בדניאל ג'). היה ארבעים רגל גבהו ומשקלו שלשה מיליאן וחצי שטערלינג. לעומתו עמדו עוד שני פסילים שמשקלם היה אך מעט פחות ממשקל בל, וגם המה היו מזהב טהור. לפניהם עמד שולחן של זהב ארבעים רגל ארכו וחמש עשרה רגל רחבו. אל ההיכל הזה הביא נבוכדנצר את כלי בית המקדש שהגלה מירושלים בבלה.

בעבר הנהר מזרחה היו הגנים התלוים באויר מעשה ידי סעמיראמים והנודעים בשם „פלאי התבל“. בימי דריוש הראשון החלו להרכה ולקעקע את בנינה. קסערקסעס בזז את כל רכוש היכל בל, והערא‏דאט מצא אותו ריק ושמם. ואם כי גם מלכי פרס בחרו את בבל לעיר הבירה בכל זאת לא שמו לבם לחזק בדקה ולהשיבה לקדמותה. אלכסנדר מוקדן כאשר בא אל תוך העיר בשנת 331 הבטיח ליושביה להקים הריסותה ולשוב לבנות חרבות היכל בל, אבל גם הוא לא הוציא את מחשבתו לפעולת אדם, כי אחרי אשר ראה שעשרת אלפים פועלים עבדו את עבודתם במשך שני ירחים ולא עצרו כח לחלץ אבניה ועיי שרידה נסוג אחור וחדל מעשות מאומה בדבר הזה. ואחרי מות אלכסנדר בהיכל המלך נבוכדנצר והמלכים מבית סיליייקוס משלו עליה החלה בבל לרדת מטה מטה. ובימי פאוזאניוס כבר היתה לעי מפלה.

מכל שרידי הבנינים העתיקים של העיר הקדמונה בבל ביותר מושך אליו עין החוקרים הבנין הנפלא הידוע כעת בשם „בירס נמרד“ (מגדול נמרוד), העומד בבורסיף רחוק כשמנה עשרה מיל מבבל. גבהה של החורבה הגדולה הזאת, העומדת על עבר השמאלי של הנהר פרת, ונראית לעין אך כגבעה גבוהה, עולה עד 235 רגל רק ממקום אחד יוכל הנוסע לעלות עליה, מקרן דרומית מזרחית. על ראש המגדל נראה מגדל אחר ארבעים רגל גבהו, הנודע בשם מגדל נבוכדנצר. גם בין שרידי חרבות מצרים לא נמצא בנין גדול ונורא כמגדול נמרד. הבנין הזה נעשה משבעת מגדלים מרובעים גדולים, זה למעלה מזה: רגליו [illegible]

היא המגדל התחתון שהיה היסוד להמגדול אשר למעלה ממנו וקטן ממנו, וכן כלם, כל הגבוה מחבירו היו קטן ממנו, וכל המגדל הוא בשבע מעלות גדולות ונוראות. השבעה מגדלים היו מוקדשים לשבעה כוכבי .לכת ואלהיהם המגדל התחתון והגדול מכלם היה היכל האליל נבו, למעלה ממנו היה היכל עשתרת, ועליו מרודך, אחרי כן היכלי נבו, נרגל, ירח, ושמש׳ המגדלים היו צבועים בשבע צבעים שונים: שחור, לבן, הכלת, כפיר, אדום, כסף וזהב. במדרגת ומעלות העשויות סביב המגדלים עלו על ראש המגדל הגבוה. בין המדרגות היו מקומות נועדים לשבת ולהנפש ולנות מעמל העליה. במגדל העליון היה היכל גדול ומפואר ובו חדר מיוחד עם כלים יפים ומהודרים מרהיבי עין עם שלחן של זהב ערוך להאליל נבו, אשר לשמו קדשו את ההיכל, ומטה מוצעת אשר שכבה עליה בלילה קרושה אחת מהנשים הצובאות.

על שתי כתובות מצאו חרות, כי נבוכדנצר השלים לתקן „היכל שבעת הכוכבים“, שהוא לפי המתואר לפני זה, המגדל אשר בבורסיף. המגדל הזה יסופר שם עמד ימים רבים בלתי נשלם. (וכזה יסופר גם כן בתורה כי חדלו לבנות העיר והמגדל מרם גמרו אותם). וזה דברי נבוכדנצר, כפי אשר מצאו על כתובה עתיקה: „מלך אחד בימים הקדמונים בנה היכל שבעת הכוכבים, מגדל בורסיף, שמונים וארבע רגל גבהו, אכן הוא לא השלים אותו, מהעת ההיא חלפו ועברו ימים רבים. בעת ההיא לא ידעו עוד איך להגן על הבנינים מהמם המים הזדנים אשר ישטפו ויעברו וישחיתו כל בנין וכל חלקה טובה, תעלות, יאורים וברכות מים טרם נעשו בארץ. גם המטר השחית ובלע את הלבנים בקירות ועל הגגות ובכן בנינים גדולים היו למעי מפלה. היתה עלי רוח האל הקדוש, האל מרודך, ותצוני לחזק בדקי הבנין העתיק יומין הזה, ולבלתי שנות מקומו ולבלתי נגוע בקירותיו הקדושים. בשעה מוצלחת כליתי את מלאכתי, מלאכת הקודש. ואז נאותי לשום שמי על ראש המגדל לזכר עולם. אנכי הרימותי ידי לאל עליון לתהן את

המגדל ולשכללו וחפצי עלה בידי לגמרו עד מרום קצו כמו שהיה בימי עולם ושנים קדמוניות (שראדער, קייליגשריפטען פ. 38) ההכם הזה הרגיש סתירה בדברי נבוכדנצר על הכתובה הנזכרת שגובה המגדל היה 84 רגל, בעוד אשר באמת נבהו עולה עד 168 רגל והשתדל לפשר הדבר ולאמר כי השמונים וארבע רגל המה שהוסיף נבוכדנצר על המגדל הישן. אבל דברי הכתובה אינם מסכימים לפשרתו. החכם עבערם יחשוב כי המגדול הידוע לנו כעת בשם בירס נמרוד, הוא אך שרידי חרבות הקומה הראשונה של המגדול העתיק הנודע בכה"ק למגדל בבל, אולם בכלל, יאמר עבערס, הדבר הזה עוד מוטל בספק אם בירס נמרוד הוא מגדול בבל.

הסבה אשר הניעה את האנשים הקדמונים לבנות המגדל המבהיל הזה, והמניעה אשר בעבורה חדלו מבנותו ומהשלימו כפי המסופר בתורה, היו: כי השתדלו להשתקע במקום אחד בארץ שנער ולא רצו להיות נפוצים על פני כל הארץ, וחפצו לעשות להם שם עולם לא יכרת, אבל הדבר הזה היה נגד חפץ הבורא אשר החליט לחלקם ולהפיצם בכל חלקי התבל, ולזאת בלל לשונם לבלי ישמעו ויבינו איש שפת רעהו זאז יהיו מוכרחום להפרד איש מעל אחיו ולהתישב בכל חלקי התבל. (בראשית י"א). וזה לשון הרא"בע בפירושו על התורה: בוני המגדל לא היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים (וזה האות כי לא בחרו להם לתכלית הזאת הר גבוה, כי אם החלו לבנותו בבקעה), וחפצם היה אך לבנות עיר גדולה למושב ולבנות מגדל גבוה להיות להם לאות ולשם ולתהלה, לדעת מקום העיר להולכים חוצה כרועי המקנה. רבים מטילים ספק באמתת הספור הזה מפני כי הוא דבר יוצא מחוק הטבע, אבל יען כי המאורע הזה היה ידוע לכל עמי תבל, לכן בשום אופן אין לכחש באמתתו אם כי גרעין האמת משובץ באבני חן ההגדה. לחזק דברנו נביא איזה הגדות מעמים שונים על אדות המגדל. החכם סמיטה בספרו (כאלדעיען גענעסיס פ. 160), מביא ספור אחד מענין הזה אשר מצא חרות על לוחות

לבנים בין שרידי חרבות נינוה וזה תוכנו

יצר לב האדם היה רע מאד,
ולזאת אלהי האלהים הסתיר פניו מהם.
בבל הרע מאד והחל לבנות מגדל,
קטן וגדול נגשו אל העבודה
ויהי להם היום למלאכה.
וירע בעיני האל ע נ ו
ויאמר להשבית בלילה את מלאכתם
ולהפיצם על פני כל הארץ.
ויצו לבלבלם שלא ישמעו איש שפת רעהו
וירד נומנתור אלהי הבלבול לעשות כמצוה
הבונים לא עזבו עבודתם וימרדו באלהים,
וישליכם על הארץ ויחדלו ממלאכתם,
הבונים הורידוכנתלדמעה כי הופרהעצתם
ימים רבים לא יכלו להתנחם
עד אשר נפוצו על כל פני האדמה.

אייזעביוס מביא בשם אבידן היוני, שתי כשתי מאות שנים לפני ספה"נ, הגדת עם אשור, כי האנשים הראשונים שנוצרו מאדמה, התגאו בכחם ובגבורתם ובגובה קומתם, ומרדו באלהיהם, שחקו לעגו להם, והחלו לבנות מגדול רם ונשא במקום אשר עומד עליו כעת בבל. המגדל הזה כמעט הגיע לשמים, פתאום בא רוח סערה והרס אותו עד היסוד ועשהו למעי מפלה וכל הבונים נקברו חיים תחתיו. מן הרבותיו הנשארות נבנתה העיר בבל. ואז האנשים, אשר לפני זה דברו שפה אחת, נפלגו ללשונות שונות. (אייזעב., פריעפעראטיא) xi, C. 14 עוואנדזשעליקא). דומה לזה יספר גם האמער היוני באדיסעע שלו (xi, 313-320). גם בין ההודים יושבי מעקסיקא באמעריקה היתה הגדה כזאת. בכתיבת יד אחד שמצאו במעקסיקא בעת גלות הארץ החדשה ואשר גנוז כעת בוואטיקאן ברומי, יסופר כדברים האלה: „אחרי המבול הגדול שהיה בשנת 4800 לבריאת העולם ישבו הענקים במדינת אנוגואק. כל היקום שנשארו בחיים ולא נטבעו בימי המבול נהפכו לדגים, לבד שבעה ענקים שנמלטו והתחבאו במערה. כאשר יבשו המים מעל הארץ הלך אחד מהענקים לחאלולו והציב שם מצבה גדולה לזכרון שם אילאלאע, ההר אשר במערתו מצא הוא ואחיו מפלט לפני מימי

המבול. ויצו לעשות בתחתית ההר לבנים הרבה, והעמיד בשורה ארוכה. אנשים רבים אשר נתנו הלבנים מיד ליד עד אשר הביאו אותן אל ראש ההר. וירע הדבר בעיני האלהים כי יעשה אדם מגדול אשר שיאו לעב יגיע, ותצא אש מלפני האלהים ותשם שמות בבונים ותשבת המלאכה, ובכן נקרש הבנין לאלהי הרוחות", שרידי הבנין הזה היו ידועים בעת גלות הארץ החדשה בשם: „ההר מלבנים שלא נשרפו בכבשן".

החכם שאבא מצא כתוב הגדה כזאת גם בכתב החרטומים של המצריים. בהכתובות של היכל עדפו נמצא כתוב כי מקור הטוב, האל הארמאכים, גבר על מתקוממיו מנגב לאפאלינא־פאלים, רבים המית והכחיד מן העולם והנשארים הפיצם לארבע רוחות השמים. הנמלטים לנגב היו לעם כושים וכל משפחות השחורים, הנסים לצפון — אמו, עם כל העמים אשר במערב ובמזרח אזיא: אנשי המערב־טאמגו, וכל שבטי הלבנים בצפון אפריקה ואיירופא בני המזרח היו לעם שאסו. המצריים יאמינו כי העמים הנפוצים על פני האדמה המה כלם אף ענפים מגזעם, וכלם נמצאים תחת השגחת אלהיהם, ותחת מחסה כנפיהם. ולבד זאת התנשאו לאמר כי בעת נפוצו העמים לכל רוח כבר היו הם המצרים עם חכם ונבון, חושבי מחשבות לעשות בזהב בכסף ובנחושת, וידעו מעשה הכתב, חכמת הגזרה והבנין, ועניני המדינה והאמונה שלהם היו כבר נכונים ומסודרים באופן מאד נעלה (חאבאס, היסטריקיו עטיודעס שורע ל'אנטיקיוטע פ. 97).

מכל אשר נמצא בכה"ק אדות בבל נוכח לדעת כי העבריים ידעו את בבל היטב. ירמיה הנביא יקראנה: „שוכנת על מים רבים" (נ"א 13.) מפני כי היתה מכוננת על גדות הנהר הגדול נהר פרת, אשר עבר בתוכה ויחלקה בהמון מימיו לשתים כאשר זכרנו למעלה. ישעיה (י"ג 19.) יתאר אותה בשם. צ ב י מ מ ל כ ה ג ו י ם, ת פ א ר ת ג א ו ן כ ש ד י ם בגלל יפיה ותפארתה אשר רבו מספר. ועל גובה והוזק מגדליה ומבצריה יכוין הנביא ירמיה בנבואתו על בבל לאמר: כי תעלה בבל

השמים וכי תבצר מרום עוזה מאתי יבאו שודדים לה (נ"א. 53). חמות בבל הרחבה ערער תתערער ושעריה הגבוהים באש יצתו (שם. 58). גם הדבר הזה, כי נבוכדנצר חדש כנשר נעוריה ובנה בקרבה היכלות וארמנות אשר לא נראו כמוהם בכל אפסי תבל מתאים עם המסופר בדניאל (ד. 27) ענה מלכא ואמר: הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי. גם ידיעתם הגדולה בחכמת המזלות היתה מפורסמת גם בין היהודים, כאשר נראה מדברי ישעיה בנבואתו הקשה שנבא על בבל: יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים, החוזים בכוכבים, מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך (מ"ז. 13).

קורות היהודים בבבל נחלקת לשלשה זמנים. 1) מן הרבן בית ראשון עד שובם מבבל, 2) משובם מבבל עד חרבן ביתר, 3) מחרבן ביתר עד חתימת תלמוד בבלי. נבוכדנצר הגלה לבבל החרש והמסגר והשרים. והשאיר בארץ אך מדלת העם, הכורמים והיוגבים, וגם מהם ירדו רבים למצרים. הנשארים בארץ מהרה התערבו בגוים אשר הובאו מבבל להתאזרח בארץ יהודה, כי כן היה מנהג המושלים בימים ההם, ובכן ירדו במצב המוסרי מטה מטה. אבל גם בין הגולים שגלו לבבל נחלש רוח הלאומי, ומקומו ירש רוח היאוש לשוב לתחיה ואז החלו בעלי ההתבוללות (אסימילאטארים) לדרוש בשבח התערבות ובגנות תכונת רוח הישראלי. נגדם קמו הטובים שבאומה והשתדלו להפיח רוח חיים בעצמות היבשות ולעוררם לתחיה. המלחמה הזאת הביאה שואה ומשואה, רדיפות נוראות וצרות מעיקות על ראשי הלאומיים המתנגדים לשטת בעלי ההתבוללות. רבים מהם מסרו נפשם על קדושת השם ורוח הישראלי. מהם היו דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. הרוח הקדוש של הלאומיים הנלהבים האלה פעל פעולה עזה על רוח בני הגולה וכלימה כסתה פניהם, כי אז גם עמים אחרים באו וטפחו להם לישראל על פניהם ואמרו: יש לכם אלוה כזה ואתם משתחוים לצלם (ילקוט דניאל רמז תתר"ס), ואז שבו רבים אל עמם ואל אלהיהם. זהו היוצא כבי הרדיפות שרדפו את ישראל, כי הועילו אך להשיב את לבם לאביהם שבשמים ולחזקם באמונתם, כמו שהמליצו חז"ל במאמרם המחוכם: גדולה הסרת טבעת (של אחשורוש להמן) יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבעה נביאות שנתנבאו להן לישראל שכלם לא החזירום למוטב, ואילו הסרת טבעת החזירום למוטב (מגילה י"ד.). הלאומיים שבו ממלחמה הזאת וזר הנצחון על ראשם. בראש העדה עמדו אז אנשים רמי המעלה כיהושע בן יהוצדק, שריה, נחמיה, מרדכי, עזרא, אשר הועילו רבות לתחית האומה.

אולם גם אחרי שוב רבים מגולי בבל ירושלימה, נשארו רבים מהעשירים והגדולים בבבל תחת מחסה מלכי פרס, אבל פעלו הרבה לטובת אחיהם השבים לארצם. יושבי ארץ ישראל כבדו מאד את אחיהם בני בבל לא לבד בגלל עשרם הרב ושהועילו הרבה להיטיב מצבם החומרי כי אם בגלל חכמתם, כי בבל נהיתה מאז מרכז חכמת ישראל, המעין אשר שאבו ממנו דרכי המוסר ודרך ארץ. החכמים היותר מפורסמים, עמודי התורה, כבני בתירה, הילל נחום המדי מבבל היו. חכמי בבל שמרו תמיד את התורה שלא תשתכח מישראל כמאמרם ז"ל: בתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, הזרה ונשתכחה עלו ר' חייא ובניו ויסדוה (סוכה כ'). ובכל פעם כאשר גברו הגזירות השמדות והרדיפות בארץ ישראל מצאה התורה וחכמת ישראל מפלט בבבל. אולם גם זאת לדעת כי בכל עת אשר מושלי רומא הקילו עולם מבני ארץ ישראל עלו המה במעלות התורה וחכמת ישראל על הבבלים. כן ראינו כי אף בטלו גזירות אדרינוס הרימו ישיבות ארץ ישראל ראש, ושתי הישיבות הגדולות שבבבל נציבין ונהרדעא ירדו מטה, כי חכמיהם שעמדו בראשה שמו פניהם לארץ אבותם. אבל המצב הזה לא האריך ימים, כי מיד אחרי מות ר' הנשיא (לערך 219 למספר הרגיל) באשר הגזירות והרדיפות החלו מחדש להכביד אכפם על בני ארץ ישראל

עלתה בבל עוד הפעם במדרגה לעומת ישיבות ארץ ישראל. כי רבים מתלמידי האיש רם המעלה הזה שבו לבבל ויסדו בתי מדרש רבים לתורה שכמעט נשכחה מהם בעת ההיא. הישיבות בסורא, ונהרדעא, בפומבדיתא, מחוזא ושכנציב היו מלאים תלמידים לאלפים, ומאות בשנים הרביצו שם תורה (עיין אגרת רב שרירא גאון). מצבם החומרי בבבל גם כן היה טוב אז. היהודים בני בבל היו יכולים להתעסק במלאכות שונות, עבודת האדמה ומסחור באין מוחה. חכמי ישראל נחלו כבוד לא לבד מיושבי הארץ כי אם גם משריהם ומלכיהם. ארטבן המלך היה ידיד נאמן לרב, ושבור מלכא לשמואל.

ואם לפעמים גם יהודי בבל שתו מכוס התרעלה, כמו בעת עלה ארדשיר מכת המגיים על כס המלוכה והחל לרדוף את היהודים ולגזור אליהם גזרות מעיקות, אבל לא ארכו הימים במצב כזה, כי מהרה שבו היהודים למנוחתם. ואף בימי איזדיגר השני וביחוד בימי פירוז רשיעא החלו לגזור על היהודים גזירות ושמדות כאשר בימי אנדרינוס והיו מוכרחים לעזוב את הארץ. ובגלל הרדיפות האלה מצאו החכמים בזמן הוא ושלאחריו לנחוץ לחבר את התלמוד למען תהיה תורה אחת להיהודים בכל מקומות פזוריהם.

בגד. על דבר תאר ותבנית הבגדים של היהודים הקדמונים אין לנו מקורים נאמנים אשר על פיהם נוכל לדעת הדבר באר היטב. היהודים נצטוו לבלי עשות פסל וכל תמונה ולזאת לא השאירו לדור אחרון דברים כאלה אשר תערוג נפש החוקר לדעת אותם. ואף משרידי תמונות של עמים הקדמונים באזיה ומצרים אשר נגלו כיום לפני חוקרי קדמוניות ובהשוותן להכתוב בכה"ק אדות זה, נוכל לצייר לנו בקרוב תאר ותבנית הבגדים של היהודים בימים הקדמונים.

מן המסופר בתורה כי עבד אברהם נתן לרבקה בגדים, (בראשית כ"ד 35), ויוסף נתן לאחיו חליפות בגדים ולאחיו בנימין נתן חמש חליפות שמלות, (שם מ"ה 22), ולשלמה המלך הביאו מנחה שלמות (מ"א י. 25) ונעמן הביא אל מלך ישראל מנחה עשר חליפות בגדים, (מ"ב ה, 5) נוכל לשער בצדק כי כבר בימים הקדמונים היו להם בגדים שונים מיועדים לזמנים שונים: לחורף ולקיץ, לחול לשבת וליום טוב. בימי יהוא מלך ישראל נמצא כי היו להם בתים מיוחדים לשמירת בגדים (מלתחה) ועליהם פקיד מיוחד (שם י' 22). כן נמצא בימי יאשיהו מלך יהודה שומר הבגדים בשם חרחס (שם כ"ב 14). מן הנאמר בכהנים ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (שמות כ"ח 42) נוכל להוכיח כי העם לא לבש מכנסים. הכתונת היה להם הבגד הקרוב לבשר: הבגד הזה כסה את אצילי הידים ואת הגו עד הברכים. כנשים כאנשים לבשו את הכתונת ביום, ובלילה פשטו אותה (עיין שיר השירים ה, 3). ולדעת חוקרים אחדים הכתונת היא הביתן (טשיטאן) שנשאו היונים. למעלה מעל הכתונת לבשו את המעיל. האיש הלבוש בכתונת בלי שמלה עליה היה נקרא ערום. וזה כונת הכתוב באיוב (כ"ב. 6) ובגדי ערומים תפשיט. השמלה לא היתה בתבנית הגו, כי אם היתה כעין סדין מצמר או פשתים אשר קפלו על גום. והעניים בעם השתמשו בשמלה לענינים שונים: ביום היתה להם לבגד עליון ובלילה לכסות בשרם בשכבם על מטתיהם. ולזאת נאמר: אם חבל תחבול שמלת רעיך (שהוא המעיל) עד בוא השמש תשיבנו לו, כי היא כסותו לבדו היא שמלתו לעורו במה ישכב? (שמות כ"ב 25). יוצאי מצרים נשאו משארותם צרורות בשמלותם (שם י"ב 34). ממעל לשמלה נשאו העשירים או נכבדי העם בגד הנקרא אצלם אדר או אדרת. עכן גנב אדרת שנער, אליהו היה לבוש אדרת שער. המעיל נשאו הנכבדים מעל לכתונת ומתחת לאדרת המעיל היה קצר מהכתונת ולא היה לו בתי הזרוע (ארמעל). בהמשך הימים למדו בני ישראל העשירים מן הגוים סביבותיהם לעשות להם בגדים שונים אחרים: רבים מהם נזכרו (בישעיה ג. אולם קשה לעמוד על הדבר ולהגביל תבניתם ותארם.

להגביל תבנית בגדי היהודים בהשוותם לבגדי עמי אזיא אחרים הוא דבר שאין השכל

סובלו, כי על פי התמונות אשר מצאו בין שרידי הבנינים מימים הקדמונים נראה ברור, כי בגדי כל עם ועם היו שונים ורחוקים בתבניתם זה מזה מאד: בגדי המצריים היו משונים מבגדי הבבליים, ולא כתבנית בגדי הפרסיים היתה תכנית בגדי חמדיים. וזה אשר אמרנו למעלה כי אך **בקירוב** נוכל לצייר לנו תבנית בגדי היהודים הקדמונים. וגם זאת אם נשים לנגד עינינו אף תבנית בגדי העמים שהיו קרובים אליהם, כהעמים יושבי ערב וסוריא.

לבד הבגדים שזכרנו למעלה נשאו מרום עם הארץ בגד בשם אפוד (ע"ע). לכסות הראש השתמשו בצניף, בחבוש; העשירים — בפאר; אנשי המלחמה — בכובע; הכהנים נשאו מגבעה או מצנפת על ראשם. העשירים נשאו לפעמים בתי היד שהיה ידוע להם בשם מטפחות. על רגליהם נשאו נעלים. חליצת הנעל ומסירתו למוכר היה להם לסמן מקח וממכר, כמו שנאמר (רות ד. 7) וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה **לקיים** כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו". ואולי זה היא כונת הכתוב: על אדום אשליך נעלי (תהלים ס. 10) לאות קנין לצמיתות. בגשתם אל מקום מכובד היה מנהגם לשלוף הנעלים מעל רגליהם, וגם היום ישלפו אנשי המזרח נעליהם במקום אשר האיירופי יסיר כובעו מעל ראשו. וגם היה להם חליצת הנעל לאות אבל וצער, „ודוד עלה במעלה הזתים עולה ובוכה... והוא הולך יחף.... (ש"ב ט"ו 30.) ובנוגע לחליצת הנעל של היבם עיין ערך חליצה. להרחיק את בני ישראל מזמה נצטוו שלא ילבש גבר שמלת אשה. בתלמוד (שבת קכ.) הושב ומונה שמונה עשר בגדים שאדם פשוט לובש בכל יום מראשו ועד רגליו. הדברים שעשו מהם אז הבגדים היו: צמר, פשתים, בוץ (שהיה לדעת קצתם צמר גפן) ומשי צבועים בצבעים שונים: תכלת, ארגמן, תולעת, שני, ומהם היו לבנים שהיה להם סמל הטהרה והנקיות. ויתר הדברים הנוגעים לענין הבגדים יבוארו בפרוטרוט בערכי: אפוד, אבנט, כהונה, כהנים, ציצית, שעטנז, תכשיטי נשים.

בגוי שם איש אחד מראשי הגולה שעלו עם זרובבל ברשיון כרש לירושלים (עזרא ב. 2).

בגתא שם אחד משבעת הסריסים המשרד את פני המלך אחשורוש בעל אב (אסתר א' 10).

בגתן, או **בגתנא**, שם אחד מסריסי המלך אחשורוש אשר בקשו לשלוח יד במלך, אולם הדבר הזה נודע למרדכי והודיע זאת למלך על ידי אסתר ויתלוהו על עץ (אסתר ב. 21—22).

בד, השם הזה נזכר במקומות רבים בכה"ק והוא שם דבר שממנו עשו היהודים והמצריים בגדים לכהנים, ואשר כמעט כל בעלי השרשים ומפרשי התורה הסכימו שהוא אחד עם פשתן (עיין ראזענמילער בספר: (באטאני און דהי בייבעל פ. 175) הפשתן היותר טוב ויפה גדל במצרים, ולפי השערת חכמים אחדים הביא שלמה את חוטי הפשתן המובחר ממצרים למען יעשו מהם בארצו בגדי בד ליושביה, ויפרשו הפסוק במלכים א' (י. 28): „ומקוה סוחרי המלך יקחו מקוה במחיר", כי „חברת סוחרים" (מקוה מלשון וקוו המים) קנו במצרים חוטי פשתן (מקוה מלשון קו) והביאום לארץ ישראל לעשות מהם שם בגדים, וכמו שנאמר במשלי (ז. 16) מרבדים רבדתי ערשי, חטובות אטון מצרים.

בדד שם אבי הדד מלך אדום שהכה את מדין בשדה מואב (בראשית לו. 35).

בדיה, שם אחד האנשים מבני בני שהושיבו נשים נכריות בימי עזרא ונתנו ידם לגרשן ולהוציאן (עזרא י. 35).

בדולח השם הזה נזכר שני פעמים בכה"ק בבראשית (ב. 12) שם (בארץ החוילה) הבדלח ואבן השהם, ובבמדבר (י"א 7) ועינו (של המן) כעין הבדלח. המתרגמים והמפרשים נחלקו בדעותיהם בדבר תכונתו. לפי תרגום השבעים הוא מין אבן יקרה. וכפי הנראה הוציאו זאת ממה שבא בבראשית ביחד עם אבן השהם. אבל מזה אין להכריח, כי כדבריהם היה ראוי להיות. לפי חוקי הלשון „שם אבן הבדלח והשהם". עקילס, סימאכוס ויאזעפוס (קדמוניות iii, 1. 6) יבארו הוא כמין שרף הנוטף מעין צרי הגדל ב...

והדו. והמתרגמים בדלח — מרגלית (פערל) אינם אלא טועים, כי בימי משה עוד לא ידעו ממרגלית, והראיה כי לא נזכר מזה במשכן ובאורים ותמים של הכהן הגדול, וגם בימי דוד ושלמה לא ידעו מהמרגלית והאומרים כי פנינים הנזכרים במשלי (ג. 15) המה מרגליות לא שמו אל לבם מה שנאמר באיכה (ד, 7) אדמו עצם מפנינים שמזה נראה כי הפנינים אדומים הם והמרגליות הלא לבנות הן.

בדן אחד משופטי ישראל, הזכירו שמואל בדברי מוסרו לעם על ששאלו להם מלך (ש"א י"ב. 11). מי היה השופט הזה, שלא נזכר שמו בין השופטים? לפי תרגומו של יונתן הוא שמשון, וכן ביארו הירונימוס ורבים ממפרשי ישראל. אבל מדוע הזכיר אותו שמואל לפני יפתח בעוד אשר באמת שמשון היה אחריו? השבעים, הסורי והערבי יתרגמו ברק, כאלו נשתבשה המלה על ידי אותיות דומות. ויש משערים כי בדן הוא יאיר, ונקרא בדן על שם זקנו בדן נכדו של מכיר בן מנשה, (עיין דהי"א ז. 17) ונקרא בשם בדן ולא בשמו יאיר שלא להחליפו ביאיר בן מנשה.

בדקר, שלישו של יהוא בן נמשי, אליו בא הצווי להשליך את גוו של יהורם מלך ישראל אחרי אשר הכהו יהוא בחצי וימת (מ"ב ט. 25).

בהט, רבו המפרשים במלה הזאת. והנכון כדעת הרד"ק שהוא מן אבן שיש, כי גם בשפת ערבי מצא מלה דומה בהברתה למלה הזאת והוראתה שם אבן שיש.

בהמה, השם הזה כשיבוא בניגוד אל האדם יכלול בתוכו כל החי לבד האדם: אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו 7.); ובניגוד אל שרצים ורמשים יורה על הולכי על ארבע (ויקרא י"א 2—7); ואם יבוא עם חית השדה יורה על חיות הביתיות (בראשית א. 25). כל החי אשר בארץ יתחלק בכה"ק לשש מדרגות: 1) שרץ המים ודגי הים; 2) עוף השמים; 3) תולעים שקצים ורמשים; 4) בהמה וחית הבית; 5) בהמה וחית השדה; 6) והאדם. לפי כה"ק האדם הוא ארון כל הארץ וכל החי אשר עליה. אבל לא נתן לו הכח והזכות לרדות בהם בפרך. בשבת ינוחו גם שורו וחמורו כאשר ינוח הוא (שמות כ. 10). בשנת השמטה תאכל חית הארץ מספיחי השדה כאשר יאכל ממנו האדם (שם כ"ג .11). אסור לו לאדם לחסום פה השור בדישו, למען לא יצטער (דברים כ"ה 4), שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו.... אותו ואת בנו לא ישחטו ביום אחד (ויקרא כ"ב .27). אסור לבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג .19); אם יראה אדם חמור רובץ תחת משאו, אם גם הוא של שונאו, חובתו היא לעזור לו להקימו על רגליו (שם כ"ג .4). החכם במשלי (י"ב 10) אומר: „יודע צדיק נפש בהמתו" ולבד זאת נצטוה האדם לבלי עשות עם החיות והבהמות מעשים כאלה אשר יועילו להשחתת המין (עיין ויקרא כ"ב 24, י"ט. 19) והוזהר גם שלא לחרוש בשור וחמור יחדיו, (דברים כ"ב. 10) מפני שאין כחם שוה והחלש שבהם יסבול צער מזה. מקומות רבים בכה"ק מורים באצבע כי נבראו החיות לא אך למען האדם, כאשר יחשוב הוא שלא בצדק, כי אם להראות גדלו כחו וגבורתו של היוצר, הממציא להם כל צרכיהם בכל מקומות מושבותיהם (תהלים ק"ד, איוב ל"ט—מ"א, ובקומות אחרים). — מקנה צאן ובקר, גמלים וחמורים היה כל עשרם של הראשונים והתעסקו בהם גם העשירים ובניהם בעצמם אם כי היו להם עבדים ושפחות לרוב (עיין בראשית כ"ט; איוב א.).

בהמות, השם הזה נזכר באיוב (מ, 10) ולפי דעת רוב החכמים הוא הנקרא בלשון מצרית „שור המים" או בלשון העמים (היפפאפאטאמוס). החיה הזאת לא תזיק לשום בריה והיא מאוכלי ירק. והאדם יפרוש רשת ומכמורת לצודה למען יוכל להשתמש בבשרה, בחלבה ובעורה הקשה מאד, שגם כדור־עופרת מקנה רובה לא יעבור ב. החיה הזאת היא אך מעט קטנה בכמותה מהפיל. משקלה הוא לערך ארבעים ככר (צענטנער).

בהן הוא האצבע הגס בין אצבעות היד והרגל. כשקדשו את אהרן ואת בניו

לכהנים הזו מדם הקרבן על בהן ידם הימנית ועל בהן רגלם הימנית. והראב"ע בפירושו על התורה (ויקרא י"ד. 14) יבאר הטעם מדוע הזו מדם הקרבן על הבהן מפני כי הוא עיקר כל המעשים. ולזאת קצצו היהודים לאדני בזק בהונות ידיו ורגליו לשלול ממנו הכשרון לעשות דבר השוב. בימים העתיקים היה העונש הזה וביחוד לאויב רגיל ונהוג לא אך בין היהודים כי אם גם בין עמים רבים אחרים. עליאן יספר כי יושבי אתונא קצצו לאויביהם יושבי האי עגינא את בהונות ידיהם הימנית. הרומאים שחפצו להתפטר מחובת הצבא קצצו להם בהונות ידיהם, וכל כך התפשט המנהג הזה ביניהם עד כי הסינאט מצא לנחוץ לענוש קשה להעושים כן. בארצות המזרח ישתמשו רבים גם בבהונות רגליהם לעשות מלאכה. החכם ווארד יספר כי החייטים בהודו גם כן הרקחות והטבחות בבתי המבשלות יעשו מלאכתם לתפור לבשל ולאפות בבהונות רגליהם בחריצות נפלאה.

בהן, ע"ע אבן בהן בן ראובן והשערתנו שם.

בהק שם נגע עם בהרות כהות לבנות, אשר יתראה לפעמים בעור בשר האדם (ויקרא י"ג .39). הנגע הזה לא יטמא את האדם כי אין בו סכנה. הערבי יקרא עוד כיום הנגע הזה בשם **בהק** ולא יירא ממנו כי אין בו כל רע. הנגע הזה יעמד בבשר האדם משני חדשים עד שתי שנים ויתרפא מאליו.

1) **בוז** בן נחור אחי אברהם (בראשית כ"ב .21). כפי הנראה הוא אבי שבט אחד בקרבת מדבר ארם הנזכר בירמיה (כ"ה, 23) בין שבטי הערביים, ואליהו בן ברכאל הנזכר באיוב (ל"ב 2) הוא מיוצאי חלציו. בירמיה יקרא את השבט הזה ביחד עם שבטי הערביים האחרים „קצוצי פאה", וגם הערודאט יספר כי מנהגם היה לכרות במספרים את שער ראשם סביב בעיגול. ארצם של בני בוז היא חרבה ושממה מלאה בצות ואגמי מים, נחשים ועקרבים והררי שרפה.

2) **בוז** שם אחד משבט גד אשר בנו ביחד עם אנשים אחרים משבט הזה התיחשו בימי יותם מלך יהודה ובימי ירבעם מלך ישראל (דהי"א ה. 14).

בוזי, שם אבי הנביא יחזקאל מהכהנים בני אהרן (א. 3).

בוי, בן חנדד שר חצי פלך קעילה שהחזיק ביחד עם שרים אחרים בנין חומות ירושלים בימי נחמיה (ג. 18).

1) **בול** המפרשים פירשו כמו יבול, צמחי שדה, ויעתיקו את הפסוק באיוב „כי בול הרים ישאו לו וכל חית השדה ישחקו שם (איוב מ. 20) (אבוואהל דיא בערגע פוטער איהם טראגען אונד אללע טהירע דעם פעלדעס דארט שפיעלען). אבל כל היודע ומבין דרך כפל מלות קרובות במליצות הנביאים בכלל ובספר איוב בפרט לא ימצא נחת בביאור הזה. לכן הנכון כדעת החכם הערמאן ראזענטהאל (בנר המערבי שנה ראשונה חוב. ח. ט. דברים אחדים 5.), כי בול הרים כונתו חית ההר, (ווילדעס בערגטהיער), ופירוש המלות: ישאו לו כמו: ישאו בתף וכנור (איוב כ"א 12) יובעלן, זינגען, ותרגום הפסוק הוא: דיא טהיערע דעם בערגעס יובעלן איהם צו, אונד אללע טהיערע דעם פעלדעס שפיעלען דארט. וגם בשפת אשור הקדומה ובלחות דברי הימים למלכי בבל מצא שמלת בולו פירושו חית היער, ואולי מזה גם המלה האנגלית (בולל) שכונתה פר בן בקר.

2) **בול** שם קדמוני לחדש השמיני שנשתנה לשם מרחשון אחרי שובם מבבל (ע"ע אביב). בחמשה עשר יום לחדש הזה בדא ירבעם בן נבט מלבו חג כחג הסכות אשר חגו בני ישראל ביהודה בחדש השביעי כמצוה עליהם בתורת משה (מ"א י"ב. 23), למען הרחיק את ישראל מעל אמונת אבותיו (עיין ערך אסיף), בשבעה עשר יום לחודש הזה החל המבול לרדת על הארץ (לפי דעת ר' אליעזר) ובשבעה ועשרים בו יצא נח מן התבה כי יבשה הארץ ממי המבול (בראשית ז. א; ח. 14). בחדש הזה השלים שלמה את בנין בית המקדש לכל דבריו ולכל משפטיו ואחרי בנותו שבע שנים (מ"א 1. 38).

בונה בן ירחמאל בכור חצרון משבט יהודה (דהי"א. ב. 25).

בוני שם אחד מן הלוים אשר התישבו בירושלים בשובם מגלות בבל לארץ אבותם. הדבר הזה להתישב בירושלים חשבו אז לצדקה ויברך העם את האנשים המתנדבים לשבת בירושלים, והפילו אז גורלות להביא אחד מעשרה לשבת בעיר הקדש ותשע הידות בערים (נחמיה י"א. 1 — 15).

בוץ, דעות החכמים שונות בזה: אחרים מחליטים כי הוא פשתן, ואחרים אומרים כי הוא צמר גפן. ויש מהם משערים כי בוץ הוא שש, וראיתם לזה היא כי חכמי אלכסנדריא מעתיקים המלה שש במלת ביסוס שהוא צמר גפן ממצרים. ביחזקאל, אסתר ודברי הימים משתמשים במלת בוץ להוראת בגדים עשוים מצמר גפן.

בוצץ שם סלע אשר עמד אצל המעברות אשר בקש יונתן בן שאול לעבור אל מצב הפלשתים. (ש"א י"ד. 4).

בור עיין ערך באר.

בור הסירה שם מקום בקרבת חברון (ש"ב ג, 26) אשר השיב משם יואב את אבנר כאשר בא אל דוד וישלחהו בשלום. ולדעת הרד"ק נקרא המקום כן מפני שהיה שם בור מוקף בסירים.

בושה, מדת הבושה תחשב בכה"ק למדה טובה, כי היא תשמור את האדם מעשות עול. ואם המקרה הביא לידו לעבור עבירה יתבושש בפניו ויתחרט ולא ישוב עוד לכסלה. ולעומת זה האנשים אשר לא ידעו בושת יחשבו לנבזים ושפלים כמו שאמר ירמיה (ג. 3) ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם. חז"ל הפליגו עוד בשבח הבושה ולזאת אמרו לא חרבה ירושלים אלא על שלא היה להם בושת פנים (שבת קי"ט), ואמרו כי מדת ביישנית היא סמן לבן ישראל (יבמות ע"ט), ורובן של בני אבות ביישנים (סופרים פ' 16).

בז, בזה, על פי חקי המלחמה מעולם להמנצח יש לו הזכות לקחת לו את כל רכוש המנוצח במלחמה. והשר צבא יכול לקחת לו מהשלל הדברים היותר יקרים אשר יכשרו בעיניו ואשר ימצא חפץ במו (ש"ב י"ב 30). במלחמת מדין צוה משה על פי ה' לחלק את השלל לשני חלקים: חלק אחד לאנשי הצבא והלק השני להעם. מן חלק אנשי הצבא צוה לקחת חלק אחד אחוז מחמש מאות לכהנים, ומחלק העם — אחד אחוז מחמשים ללוים (במדבר ל"א. 26). בימי דוד יצאו אחדים מאנשי המלחמה במחאה נגד חפצו לתת מהשלל להאנשים אשר פגרו מלכת אחריו ויאמרו: יען אשר לא הלכו אתנו למלחמה לא נתן להם מהשלל, אבל דוד אמר להם: לא תעשו כן, אחי, כי כחלק היורד במלחמה והלק היושב על הכלים יחדו יחלקו וישימה דוד לחק ומשפט בישראל (ש"ב ל. 21 — 24). להקדיש חלק מהשלל להכהנים או לבית ה' נהגו גם לפני משה ולאחריו. כבר אברהם נתן מעשר משלל ארבעה המלכים למלכי צדק מלך שלם שהיה כהן לאל עליון (בראשית י"ד 20). הרב גליות הפלשתי היה שמור במקדש ה'; דוד הקדיש לבית ה' כלי כסף וכלי זהב ונחשת משלל הגוים אשר כבש (ש"ב ח. 11).

ביזיותיה שם עיר בנחלת מטה יהודה קרובה לבאר שבע (יהושע ט"ו. 28). אולם השבעים תרגמו באר שבע ובנותיה.

1) **בזק** שם עיר בנחלת מטה יהודה והיתה כשתי פרסאות רחוקה מבית — צור (שופטים א. 4). כשתי מאות שנה לפני הזמן ההוה עוד עמד על המקום הזה כפר קטן.

2) **בזק** עיר מנגב לבית — שאן בעבר הירדן מערבה. בעיר הזאת פקד שאול את חילו טרם עבר את הירדן לעזור לאנשי יבש גלעד (ש"א י"א. 8). חז"ל (יומא כ"ב) ביארו את המלה בזק במקום הזה לא שם עיר כי אם „צרור אבן", וב' השמוש במלת „בבזק" (שם) הוא יחס שעם כמו ויפקדם בטלאים (ש"א ט"ו 4). ולא יחס שבו או תוך. כי אם נראה שהקפיד שאול לפקוד את בני ישראל לא לגולגלתם כי אם בדבר אחד כמצוה בתורה, מההכרח לאמר כי גם בפעם הזאת הקפיד על זה ולכן פירשו מלת בזק

פה „בזקא" שהוראתה בלשון ארמית צרור אבן. אייזעביוס והירנימוס מזכירים שתי עירות בשם בזק קרובות מאד אשה לרעותה לא רחוק משכם בדרך העולה בית שאן.

בזתא שם אחד משבעת הסריסים המשרתים את פני המלך אחשורוש בעל אסתר (אסתר א. 10).

בחור, נקרא איש צעיר לימים וביחוד הנבחר לצבא, כמו שנאמר בחוריהם מוכי חרב במלחמה (ירמיה י"ח, 21), ומבחר בחוריו ירדו לטבח (שם מ"ח 15), ומזה נוכל להוכיח כי גם בימים הקדמונים לא לקחו לצבא יהיה מי שיהיה, כי אם בחרו אך החזקים ובריאים בלא שום מום.

בחורים שם עיר בארץ בנימין, ותכונתה היתה ממזרח לעיר ירושלים קרוב להר הזתים, ונודעת ממעשה שמעי בן גרא הימיני אשר קלל שמה את המלך דוד בברחו מירושלים מפני קשר אבשלום (ש"ב ט"ז 5). ולדעת רש"י והרד"ק היא העיר עלמת הנזכרת בדהי"א (ו'. 45), כי בלשון עבר הוראה אחת לעלם ובחור; ובספר יהושע (כ"א, 18) תקרא בשם עלמון, ויתכן שהיא העיר הנודעת על ידי אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא עזמות הברחומי (ש"ב כ"ג 31) והנקרא בדהי"א (י"א.33) בשם עזמות הבחרומי, כי התחלפות האותיות נמצא לרוב (א"ק). ויש משערים כי העיר בחורים היא אחת עם העיר עזמות הנזכרת בעזרא (ב. 24), ונקראת פעם עזמות על שם אחד משני האחים מבית שאול, עלמת ועזמות (דהי"א ח. 53—36), ופעם בחורים על שם שניהם ואיננה העיר עלמת כדעת רש"י, כי יש הבדל ביניהם על פי מקומותיהם, כי בחורים היא במזרח הארץ, כמו שנראה מענין שמעי בן גרא, ועלמת או עלמון, הנקראת על שם עלמת מבני בכר בן בנימין הזקן, (דהי"א ז. 8) במערבה היא, אחת מערי הכהנים אשר ממטה בנימין.

בחן, הוא מגדל הצופים ובוחנים אם יביא אויב בשערי העיר. מגדלים כאלה הקימו לא רק על חומות עיר מבצר כי אם במקומות אחרים על הגבול, שמשם יוכל הארב לבוא לארצם, ולכן נאמר (מ"ב י"ז 9) מעיר מבצר עד מגדל נוצרים. (ועיין ערכי מגדל, מצפה, עפל).

בטח, אחת מערי ממלכת ארם צובה, לכדה המלך דוד במלחמותיו אשר נלחם עם הדרעזר (ש"ב ח, 8), ובספר דהי"א (י"ח, 8) תקרא העיר הזאת בשם טבחת. מטבח ומרבתי לקח המלך דוד נחשת הרבה מאד.

בטחון הוא אחד עם תקוה ותוחלת. רגשי בטחון ותקוה טבועים בלב כל איש הנתון בצרה. אבל לא כל התקות באות כי תקות רשעים נכרתה (משלי י"א 23), ואף תקות ענוים לא תאבד לעד (תהלים ט', 14) וגם לאלה אך אז תמלא תקותם אם יבטחו בה', כאשר יאמר המשורר: אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו (תהלים מ. 5. ובכמה מקומות בכה"ק). ואם נעיין ברגשי תקוה ובטחון אשר ידובר בהם בכה"ק נראה, כי כלם המה אך בענינים החומריים: בטחון הנתון בצרה בה' כי לא יסגירו ביד אויב ויעמיד במרחב רגלו (תהלים ל. 7 — 9) ולא יעזבנו למקרה (שם ט. 11), אבל לא מצאנו תקוה ובטחון בענינים רוחניים, בחיים שאחר המות וכדומה שמלאים מהם ספרי הברית החדשה.

בטן שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט 25).

בטנה מין אגוז קטן וגרעינו מתוק לחיך. הפרי הזה היה במצרים דבר יקר ולזאת יעץ יעקב לבניו לקחת אותו בין דברים יקירי ערך אחרים להביא מנחה לאדוני הארץ במצרים (בראשית י"ג 11).

בטנים עיר על גבול נחלת מטה גד (יהושע י'. 26) והיא עמדה עוד על תלה בימי אייזעביוס הסופר הנוצרי ונקראת אז בשם (באטאניא).

בינה, אחד מתארי נפש האדם. בעזרתה ובאמצעותה ידע האדם לחקור הדברים ולדעת מהותם ואיכותם. מקור הבינה באדם הוא הלב לפי דעת הקדמונים (עיין ברכות ס"א) אבל הבינה במדרגתה היותר גבוהה תבוא לאדם אך במלאות לו ארבעים שנה, כאמרם: בן ארבעים לבינה (אבות פ"ה).

אולם גם אז לא ישען האדם על בינתו וילמוד מכל אדם (שם פ"ד). „יודעי בינה לעתים" היו נקראים אנשים שהתעסקו בחקירות דברי הימים וקורות העתים, ורובם היו מבני יששכר, כמו שנאמר: ובני יששכר יודעי בינה לעתים (דהי"א י"ב 43). חז"ל קוראים בשם בינה לכח ההרגשה המוסריה (געפיהל) ואמרו נתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נדה מ"ה) ואולי בגלל זאת לא נמצא בכה"ק השם בינה מיוחס אל ה', כי כל הרגש הוא שינוי בגוף, והבורא יתברך אין בו שינוי.

ביצה, לבר הקרום הקשה אשר יקיף אותה היא מרכבת משלשה חלקים שונים: עור דק ושקוף סביבותיה, חלבון או לובן ביצה, (אייוויים) והלמון, הוא החלק הפנימי ממראה ירוק (געלב), כן מבואר בתלמוד (חולין ס"ד): חלבון מבחוץ, וחלמון מבפנים. על פי תורת משה אסור לו לאדם לקחת האם (עוף נקבה) מעל הביצים כשהיא רובצת עליהם (דברים כ"ב 6), כי רחמי האל על כל מעשיו והאדם מחוייב להדבק בה' במדותיו, אם כי בעלי התלמוד ממאנים בזה הטעם (עיין ברכות ל"ג). כבר חז"ל ידעו כי הביצה טובה מאוד לבריאת האדם, ואמרו: כל שהוא כביצה, ביצה טובה ממנו; טבא ביעתא מגולגלתא מעשרה קייסי סילתא, מטויתא (צלויה) מארבע מבושלתא (ברכות מ"ד).

בירה עיר בצורה וגם היכל בית המקדש (נחמיה א. 1; דהי"א כ"ט 1). וע"ע מבצר. ומזה **בירנית** (דהי"ב י"ז 12).

בית, אבותינו הראשונים לא בנו להם בתים כי אם כרועי מקנה ישבו באהלים. ולכן נאמר באברהם: ויט אהלה (בראשית י"ב) והוא יושב פתח האהל. (שם י"ח) וביעקב ויט אהלה מהלאה למגדל עדר (שם ל"ה). אולם במצרים התישבו בבתים (שמות י"ב). כאשר כבשו את ארץ כנען מצאו ערים גדולות וטובות אשר לא בנו ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאו הם (דברים ו'), וההכרח לא אלץ אותם לבנות מחדש בתים לשבת. ואם בני הדור הנולד בארץ בנו להם לפעמים בתים חדשים בלי ספק עשו אותם בתבנית הבנינים אשר מצאו וראו בארץ ההיא. מן הספורים שבאו בכה"ק מהעת ההיא נוכל לשפוט, כי לבר המבצרים הגדולים והחזקים לא היו בארץ בנינים גדולים ומפוארים כתבנית הבנינים שהיו במצרים, וגם היכלות לאלהיהם כפי הנראה לא היה להם, יען לא מצאנו כי יזכירם המחוקק כאשר יזכיר המזבחות, הבמות, המצבות אשר צוה להרסם ולשברם. שלמה התחיל לבנות בנינים והיכלים גדולים ומפוארים. ובלי ספק גם השרים והעשירים בנו להם היכלי תפארה לשבת בם. אבל המון העם שהיה רחוק מתענוגי בשרים ישב בבתים קטנים ופשוטים כאבותיו, כאשר הוא הדבר גם היום באזיא, כי דור נולד אוחז במעשי אבותיו ולא ישתדל ללכת קדימה בכל עניני החיים.

בתי המון העם היו עושים מאבנים, ולזאת תורת נגעי בתים תדבר אף מבתי אבן, כי עצים לבנין היו מעטים מאוד בארץ כנען. ואף בתי העשירים צפו בעץ ארז שהביאו מלבנון (ע"ע ארז). גם מעצי שקמים עשו לפעמים בנינים (עיין ישעיה 6. 9), אבל יען מקום השקמים הוא בערב ולא נמצא בארץ ישראל לכן יש לשער כי אף העשירים השתמשו בהם לבנינים. לפאר ולהדר ההיכלים מבחוץ עשו עמודים מעצי אלמוג שהביאו מאופיר והיה מחירם יקר מאד (מ"א י' 11—12). הרצפה בבית ה' שעשה שלמה היתה עשויה מעצי ברוש (מ"א ו' 15). במלאכת המשכן השתמשו לדברים אחרים בעצי שטים, הגדלים בערב. דוד הכין אבני שיש לרוב לבנין בית ה' (דהי"א כ"ט, 2). לחזק אבני הבנין שיתלכדו ולא יתפרדו השתמשו בשיד, ובחמר (אספאלט). גם השתמשו במיני מתכות שונים לבניני הבתים כמו: ברזל, נחשת ועפרת, כסף וזהב. המלכים, השרים והעשירים הגדולים פזרו לפעמים הון רב לעשות להם היכלי שן. כן נמצאו כי אחאב מלך ישראל בנה לו בית-שן; עמוס נבא כי יאבדו בתי השן (עמוס ג. 15).

משכנותיהם של היהודים, כמשכנות יושבי ארצות הקדם כיום, היו נחלקים לשלש מחלקות: המחלקה הראשונה לכניסה עם החצר החיצונה היתה מיועדת לעניני משא ומתן, לקבל פני

אורחים או כל איש אשר יש לו דבר אל בעל הבית. המן בא אל אחשורוש אל חחצר החיצונה לאמר למלך לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו (אסתר ו' 4.). המחלקה השניה עם החצר הפנימית היתה מיועדת לבעל הבית לבדו או להתראות עם נשיו, ובני ביתו אם היו קרואים אליו מהמחלקה השלישית שהיתה לפני ולפנים והיתה מקדשת אף לנשיו ובניו. אולם בלתי קרוא לא היה הרשות ליהיה מי שיהיה מגרי המחלקה השלישית לבוא אל החצר הפנימית. וזה הדבר אשר יראה אסתר המלכה לבוא אל החצר הפנימית טרם קראה המלך בעלה (אסתר ד. 11) ומעולם לא דרכה כף רגל זר על אדמת החצר הפנימית. דרך משעול צר באו מן החצר החיצונה אל הפנימית והמשעול הזה היה מן הצד, שלא כנגד השער, למען לא ישלט בחצר הפנימית עין רואה מבחוץ כאשר יפתח השער לבוא אל החצר החיצונה.

השלש מחלקות וחצרותיהן היו אף בבתי העשירים, אולם בתי דלת העם היו אף ממחלקה אחת עם חצר אחד לפניה או לאחריה. בתים כאלה עשו על פי רוב בעלי שתי או שלש קומות. בקומה הראשונה יקבל הבעל הבית את פני הבאים אליו בדבר מסחר וקנין או לדבר בעניני העדה ועוד; בקומה השניה ישבו בני ביתו, ואם הבית הוא בעל שלש קומות אז הקומה השניה היתה מיוחדת לבעל הבית, והשלישית לבני ביתו. חדר מיוחד היה בקומה השניה או השלישית, שבה ישב לפעמים בעל הבית לנוח ולהסתר מחום השמש הבוער בימי הקיץ; החדר הזה היה נקרא אצלם „עלית המקרה" (עיין שופטים ג', 20.) קרקע החצר הפנימית היתה מרצפת אבנים, והבית הפנימי עמד על גבעה או תל עשוי מאדמה ולפני הבית היה אכסדרה מעשה שבכה. באמצע החצר הפנימי עמדו שני תמרים אשר שם צפרים יקננו. ואולי אל זה יכוין הכתוב בתהלים (פ"ר 3-4) „נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'.... פ:ר מצאה (שם) בית ודרור קן לה, אשר . ה אפרוחיה את מזבחותיך ה' צבאות מלכי ואלהי". תבנית החצר של המחלקה השלישית היתה כתבנית החצר הפנימית. אולם חדרי הבתים של המחלקה הפנימית, היו בלא דלתות כי אם מסכים עשוים מיריעות היו מבדילים בין חדר לחדר, כאשר היה במשכן: פרכת המסך הבדילה בין הקדש (הצר הפנימי) ובין קדש הקדשים (לפני ולפנים). בית המבשלת (קיכע) היה במחלקה השלישית, כי שם מושב הנשים, אשר התעסקו בזה. הצפרים אשר יקננו באילנות החצר, יבקרו לפעמים את בתי המבשלות, מובן מאליו כי ילכלכו את כנפיהם בפיח, דשן ואפר. אבל מהרה יטהרו מחלאתם. ואולי זה הוא כונת הכתוב בתהלים (ס"ח 14.) (גם) „אם תשכבון בין שפתים" (מלשון שפות הסיר) בין הכירות והתנורים כבית המבשלות (בין הגוים) ותהיו מלוכלכים ושחורים מרדיפות וגזירות מעיקות בכל זאת תהיו טהורים ונקיים „ככנפי יונה נחפה בכסף", אם גם היתה מלוכלכת זמן מועט.

גגותיהם היו עשוים בשטח ישר. על הגגות היו עולים להשקיף ולהביט על חצות העיר ורחובותיה או על גגות הבתים הקרובים, או לשאוף רוח קר. דוד התהלך על גג ביתו וירא את בת שבע אשת אוריה רוחצת על הגג (ש"ב י"א. 2) ישעיה ישאל: מה לך איפו כי עלית כלך לגגות לראות תשואות הקריה (ישעיה כ"ב. 1). לפעמים נטו אהליהם על הגג להסתר מחום השמש הבוער או מעין רואים. לאבשלום נטו אהל על הגג למען י ד ע העם כי בא אל פלגשי אביו ונבאש בו אבל **לא יראה** דבר מגונה כזה (ש"ב ט"ז. 22). ויען כי היו משתמשים בגגות לתשמישי הבית ולצרכים רבים לכן נצטוו בני ישראל לעשות מעקה לגג שלא יפול אדם ממנו ולא ישימו דמים בביתם (דברים כ"ב 8). ארובות לעשן כתבניתו אצל עמי איירופא לא היה לבתי ישראל, והחת זאת היה להם חלל בתקרת הבית כמנו יצא העשן, וזה היה על פי רוב אף בבתי דלת העם, אולם העשירים השתמשו בגחלים על האח. (ע"ע אח). להביא את האור בבית היה להם בקיר חלונות, אבל לא היו אטומים בזכוכית כחלונות שלנו כי אם היו מעשה שבכה, שהיתה נקראת אצלם חרכים (עיין שיר השירים ב, 9) ובימי החורף כסו את החלון ביריעה מחומר דק ושקוף מעביר את

קרני האור וחוסה בעד זרמי מטר וקור.

2) **בית**, השם הזה נזכר בין שמות ערי מואב בנבואת ישעיה „עלה הבית ודיבון הבמות לבכי" (ישעיה ט"ו. 2). ואולי כיון על ב י ת ב ע ל מ ע ו ן הנזכר ביהושע (י"ג 17.), אשר היתה גם כן בארץ מואב, ואחר אשר ירשוה בני ישראל נתנה לנחלה לבני ראובן ובספר במדבר (ל"ב. 38) נקראת רק בשם ב ע ל מ ע ו ן ובמקום אחר (שם 3.) נקראת בשם ב ע ו ן בלבד. ויתכן שגם הנביא ישעיה קצר מהזכירה בשמה השלם ב י ת ב ע ל מ ע ו ן לבלתי הזכיר שם הבעל (א"ק).

בית און, שם עיר ומדבר בגבול צפונה לבני בנימין. וקרובה להעיר עי (יהושע י"ח. 12). לא רחוק מהעיר הזאת חנה חיל הפלשתים ביצאם למלחמה נגד שאול, וכאשר הוכו מידי בני ישראל עברה המלחמה את ב י ת א ו ן (ש"א י"ג. 5; י"ד. 24). ואולי היתה נקראת מקודם בשם אחד האלילים אשר השתחוו לו יושביה, ואף בני ישראל הסבו שם האליל הזה לשם און, מפני כי הוזהרו לבלי הזכיר שם אלהים אחרים. הנביא הושע (ד. 15) יכנה גם את העיר בית אל בשם בית און מפני כי נהפכה לעיר שקוצים. וכמו שנבא הנביא עמוס (ה. 5) ובית אל יהיה לאון.

בית אל, עיר עתיקה מאד. רחוקה שתים עשרה פרסה מירושלים לצפונה. במקום הזה ראה יעקב חלומו הנפלא בלכתו לפדן ארם, והציב שם מצבה לזכרון עולם וקרא אותו בית— אל תחת השם ל ו ז שהיה נקרא לפני זה (בראשית כ"ח 11.) ואם מצאנו שם בית אל נזכר בימי אברהם (שם י"ב 8 ; י"ג 13.), הוא אף דברי כותב הספר שבימיו כבר היתה נקראת העיר הזאת בשם בית אל. המקום הזה היה אהוב וחביב מאד בעיני יעקב אבינו שם בנה מזבח אחרי עזבו את שכם, מפני מעשה דינה, שם קבר את דבורה מינקת רבקה אמו, שם נגלה אליו אלהים וקרא את שמו עוד הפעם ישראל (שם ל"ה 1-10 ועיין שם ל"ב. 28). בימי כבוש הארץ על ידי יהושע בן נון היתה בית אל מקום משכן המלך (יהושע י"ב. 16). בעת חלוקת הארץ בימי יהושע נפלה בגורל למטה בנימין, אבל לא כבשוה, ונכבשה אחרי כן על ידי בית יוסף (יהושע י"ח 22. ; שופטים א. 22 — 26). ויען כי העיר הזאת היתה נחשבת למקום קדוש כבר מימי האבות, לכן עמד שם הארון והמשכן ימים רבים והיתה מרכז לעניני האמונה והדת. בימי פלגש בגבעה נאספו בני ישראל לבית אל ויעלו עלות ושלמים ויצומו ויבכו על נפלם חללים לפני בני בנימין (שופטים כ', 26.). שאול בלכתו מעם שמואל פגש בשלשה אנשים עולים אל האלהים בית אל וזבחים ומנחות בידם (ש"א י. 3). שמואל סבב מדי שנה בשנה שלשה מקומות לשפוט בם את ישראל ובית אל היתה אחד מהם (ש"א ז, 16).

אחרי חלוקת הממלכה לשתים היתה בית אל בגבול ממלכת ישראל, אם כי בגורל נפלה בנחלת מטה בנימין, יען כי בית יוסף לכדה מהכנענים כמבואר למעלה. ירבעם בן נבט העמיד עגלים בבית אל וצוה לעם להשתחוות להם ולעזוב את אלהי אבותם (מ"א י"ב 28-33). ובחר בבית אל יען המקום הזה היה נחשב לקדוש בעיני העם כבר מימות האבות וגם אחרי כן. ובגלל הדבר הזה השתדלו הנביאים תמיד להבזות בית אל בעיני העם, וקראו את המקום הזה לגנאי בית און (עמוס ה, 5 ; הושע ד, 15 ; ה. 8 ; י. 5, 8). אביה מלך יהודה לכד את בית אל ובנותיה במלחמתו עם ירבעם (דהי"ב י"ג. 19), אבל שבה אחרי כן לישראל, כי אם נאמר על יהוא בן נמשי מלך ישראל, אשר השמיד את במות הבעל מישראל, כי לא סר מחטאי ירבעם בן נבט מעגלי הזהב אשר ב ב י ת א ל , הלא מוכח מזה כי בימיו כבר שבה לישראל (מ"ב י. 29). אחרי גלות ישראל מעל אדמתו נתץ יאשיהו מלך יהודה את המזבח ואת הבמה אשר העמיד ירבעם בבית אל וישרף אותם הדק לעפר (מ"ב כ"ג 15—17) ובזו נתקיימה הנבואה אשר נבא אדותה איש האלהים אשר בא מיהודה לפני שלש מאות וחמשים שנה (מ"א י"ג). בשובם מגלות בבל וישבו איש לעירו התישבו אנשי בית אל בבית אל (עזרא ב. 28). בימי המכביים בנה בכחידס מבצר בתוכה (יוסיפון קדמוניות 13. 1). ויעספאסיאן לחם בה וילכדה (שם, מלחמות

4, 9). בימי אייזעביוס והירנימוס היתה בית אל כפר קטן. ועוד היום יקרא המקום הזה כפי הערביים יושבי הארץ בשם בית־אין.

למעלה אמרנו כי העיר בית אל הנזכרת אצל אברהם היא העיר בית אל הנזכרת אצל יעקב. אבל לדעת רש"י ועוד הרבה מפרשים שתי בית אל היו: האחת, אשר נקרא עוד בשם הזה בימי אברהם והיא הסמוכה ל ע י, והשניה, היא אשר נקראה לפנים בשם ל ו ז ורק יעקב הסב את שמה ב י ת א ל, והיא הסמוכה לירושלים. והגר"א בביאורו לס' יהושע אומר: כי יעקב קרא שם לשלשה מקומות שונים בשם בית אל עם איזה שנוי, הכל לפי המאורע. ואלו הם: **א)** קרא ללוז בשם בית אל (בראשית כ"ח. 19); **ב)** בשובו מפדן ארם קרא למקום אשר בנה שם מזבח לה' בשם: א ל - ב י ת - א ל (שם ל"ה 7), וכן דעת הרשב"ם שם; **ג)** כאשר נראה ה' עוד אליו בשובו מפדן ארם, העמיד מצבה ויקרא למקום ההוא א ל ה י ם ב י ת א ל (שם ל"ה, 15), והמקום הזה נזכר עוד הפעם בדברי שמואל הרואה: ומצאוך שם שלשה אנשים עולים אל: „ה א ל ה י ם ב י ת א ל" (ש"א י. 8) ואולם ה ר ב י ת א ל הנזכר ביהושע (ט"ז 1.) הוא ההר אשר קרא לו אברהם בשם בית אל, והיא היתה סמוכה ל ע י, ומפני שהיה צריך להזכיר את ה ה ר ב י ת א ל לכן יזכיר לבית אל שקרא יעקב בשם ב י ת א ל ל ו ז ה (שם ש"ז 2.).

ונחוץ להעיר עוד כי לפעמים קראו מקומות אחרים בשם בית אל על שם קדושתם. כי מה שנאמר בזכריה (ז. 1—2) וישלח ב י ת א ל שראצר ורגם מלך ואנשיו לחלות את פני ה', בלי ספק ירמוז על י ר ו ש ל י ם, כי כבר היה שם הבית בנוי ונכון מימי זרובבל ויהושע בן יהוצדק אם כי לא היה עוד נגמר עד שנה הששית למלכות דריוש (עזרא ו. 15). גם ש י ל ה נקראת פעמים ב י ת א ל, כי מה שנאמר (עמוס ז. 10—13): ויאמר אל עמוס „חוזה ברח לך אל יהודה וגו' ובית אל לא תוסיף עוד להנבא כי מקדש מלך היא ובית ממלכה היא, אין זו בית אל לוזה כי אם שילה היא, מקום מקדשו של המלך הבא אליו להתפלל בו. והחכם פירסט מוכיח כי מצפה בנימין נקרא לפעמים בית אל, מפני שנאמר: ותקהל העדה וגו' אל ה' ה מ צ פ ה (שופטים כ. 1), ונאמר ויעלו כל בני ישראל וכל העם ויבאו ב י ת א ל ויבכו וגו'.

בית האצל (ע"ע אצל 2).

בית ארבאל ע"ע ארבאל.

בית בעל מעון (ע"ע בית 2).

בית בראי שם עיר בנחלת מטה שמעון (דהי"א ד. 31). ואולי היא העיר הנזכרת ביהושע (ט"ו 32) בשם לבאות או בית לבאות (שם י"ט 6.). ויש לשער כי במקום הזה היה מקדם משכן לחיות טורפות ומעון אריות, ואחרי כן כאשר נתרבה הישוב ועצי היער נעקרו ונשתרשו ממקום ועשאוהו מוכן למשכן בני אדם הוסב שמו ב י ת ב ר א י מלשון „עלה לך היערה ו ב ר א ת לך שם בארץ הפריזי והרפאים (יהושע י"ז. 15). ולדעת בעל א"ק היא העיר הידועה בימי בית שני בשם (בעטהלעפטעפא), והיתה אחת הסרגיות אשר נתחלקה אז בהן ארץ יהודה, ונודעת על ידי מלחמות היהודים עם הרומאים.

בית ברה שם מקום הנודע ממלחמת גדעון, כי אז לכדו אותו בני אפרים לבלי יכלו המדינים לעבור את הירדן ולברח אל ארצם (שופטים ז. 24). ויתכן כי שם המקום ההוא היה בית עברה, ונקרא כן בעבור כי שמה היה מעבר מארץ כנען אל ארצות עבר הירדן. ועוד בימי בית שני נמצא בית עברה (בעטהאבארא) על שפת הירדן קרוב לעיר בית שאן, והיא נודעת אצל הנוצרים (א"ק). אבל חכמים אחרים אומרים כי שתי עירות שונות הן, ובית ברה עומדה על שפת הירדן הימנית והשנית על שפתו השמאלית.

בית גדר שם עיר בנחלת מטה יהודה. חרף מבני כלב היה השר בעיר ההיא, בעת כבוש הארץ בימי יהושע (דהי"א ב. 51), ובכפר יהושע (ט"ו 36.) נקראת בשם ה ג ד ר ה . ואלי היא אחת עם העיר גדר הנזכרת שם (י"ב 13.).

בית בשן אשר במדבר, העיר הזאת נזכרת בספר חשמונאים (א. ט. 55).

אל העיר ההיא גם יונתן החשמונאי עם כל ההולכים אחריו מפני בכחידס ויבנו את הריסותיה וישבו שם. יוסיפון אומר כי בית בשן היא בית הגלה · אבל יותר קרוב לומר כי היא העיר : ב ש ן אשר במדבר הנזכרת ביהושע (ט"ו 62). כי בית חגלה לא היתה במדבר.

בית הגלגל, מן המקום הזה באו לויים משוררים לחנכת חומות ירושלים לעשות חנוכה בשמחה, בתודות בשיר' מצלתים, נבלים וכנורות (נחמיה י"ב 29).

בית גמול עיר בארץ מואב, הנביא ירמיהו (מ"ח 23) נבא רעה על העיר הזאת בין יתר ערי מואב. עוד היום נמצאו שם שרידי חרבותיה בשם (דשעמעיל) לא רחוק מדיבון.

בית דבלתים שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל בלכתם במדבר; תכונתה בארץ מואב, ירמיהו נבא עליה רעה (מ"ה 22). ובתורה (במדבר ל"ג 46) נקראת עלמון דבלתימה. ועל לוח מישע מלך מואב שנגלה בימינו נקרא שמה בית דבלתן.

1) **בית דגון** עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו. 14) על גבול ארץ פלשתים. בימי בית שני לכדה אחד משרי החשמונאים וישרוף את היכל האליל דגון (ע"ע) אשר בקרבה. בימי הירונימוס עמדה עוד על תלה ונקראת אז כפר דגון.

2) **בית דגון** עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט. 27) על גבול ארץ הצוריים, ונקראת על שם האליל דגון שהיה בקרבה אשר עבדו והשתחוו לו הצדונים והצורים. עוד היום נקרא בשם (בעיטדעגאן) מקום רחוק מהלך שעה אחת דרומית מזרחית ליפו. אבל לפי דעת החכם פראנץ דעליטש איננה אחת מהערים הנזכרות בכה"ק בשם הזה והוא המקום אשר לכדו סנחרב בימי חזקיה, עיין סמיטה (אכסיר. דיסק. פ. 303).

בית הרן עיר בעבר הירדן מזרחה, והיא נפלה לנחלה לבני גד והמה בנו אותהלעיר מבצר (במדבר ל"ב 36) ובספר יהושע (י"ג 27) תקרא בשם ב י ת ה ר ם, והיתה בעמק. יוסיפון יקראנה בית רמתא, וכן מפורש בירושלמי (שביעית פ"ט מ"ב) בית הרם זו בית רמתא. וגם היום שמה בית הרן מול יריחו.

בית חגלה עיר בנחלת מטה בנימין על גבול מטה יהודה (יהושע י"ח. 19-21). מקומה מהלך שעה ורביעית השעה דרומית מזרחית ליריחו וכעת נקראת בפי הערביים יושבי המקום „אין האדשלא".

בית חנן עיר בנחלת מטה זבולן נזכרת במ"א (ד. 9) והיא היא העיר חנתון הנזכרת ביהושע (י"ט 14) בין ערי מטה זבולון, כי הנתון הוא משרש חנן בהברת תוו בסופה כמו גבתון פרעתון (יע"ע אילון 5).

בית חרון שני מקומות ידועים בכה"ק בשם הזה, האחד בשם בית חרון עליון והשני בית חרון תחתון, השני היה בקרן דרומית מערבית של נחלת מטה בנימין (עיין יהושע י"ד. 3-5; י"ח. 13; ודהי"א ז. 25). דרך משעול צר אשר עבר בנקרת ההר (אשר לזאת נקראות הערים חרון מלשון חור) עלו וירדו בין שתי הערים האלה. המשעול היה צר ולא היה בו מקום לשני גמלים לעלות יחד; כמו שנאמר בתלמוד: וכן שני גמלים שהיו עולים במעלה בית חרון ופגעו זה בזה אם עלו שניהם נופלים (סנהדרין ל"ב:). עד מעלה בית חרון רדף יהושע את חמשת המלכים אשר יצאו לקרב נגדו ויכם עד עזקה ועד מקדה (יהושע י. 11) שלמה בנה בבית חרון העליון ובבית חרון התחתון ערי מצור, חומות דלתים ובריח (דה"ב ח. 5). בימי מלחמת החשמונאים עם היונים חנה נקנור על בית חרון ללכדה, אבל יהודה ערך אתו מלחמה ביום שלשה עשר לחדש אדר ויכהו מכה רבה. (חשמונאים א ז. 39), אבל בכחידס חיזק אותה עוד הפעם ויסב אותה חומות גבוהות דלתים ובריח (שם ט. 51). צעסטיוס גאליוס נציב רומי בסוריא במסעו מקיסריא לירושלים, אחרי אשר הביא באש את לוד, עלה על ההר אצל בית חרון ויחן עם חילו קרוב לגבעון. כאשר הוא **הדבר** היום כן היה גם בימים הקדמונים: הדרך **המובילה** מירושלים לשפת ים הגדול הלכה דרך **בית חרון**.

בימי אייזעביוס והירנימוס היו שתי הערים בית חרון שני כפרים קטנים, ולדבריהם בית חרון העליון עמדה במרחק שתים עשרה מיל רומי מירושלים . אולם יוסיפון יגביל מרחקה מאה סטאדיען מירושלים וחמשים סטאדיען מגבעון. מימי הירנימוס לא נמצא זכרה בספרים עד שנת 1801, ואז יזכירה החכם קלארק בספר מסעותיו (חלק א׳ צד 628), ומצא כי היא היא הנקראת כיום בית־אור : בית אור על־פאקא (בית חור העליון) ובית אור על תחתא (בית אור התחתון). באחת מהערים האלה נולד סנבלט הידוע בשנאתו הגדולה להשבים מגלות בבל ולזאת נקרא החרוני (נחמיה ב׳, 10).

בית הישימות עיר בעבר הירדן מזרחה לצפונה של הים המלח.

העיר הזאת היתה התחנות האחרונה אשר חנו בני ישראל בטרם עברו את הירדן (במדבר ל״ג 49). ואחרי גלות עשרה השבטים בימי מלכי אשור שבו בני מואב לקחת הרבה מעריהן וישבו בקרבן, ולכן יזכירה יחזקאל בנבואתו על מפלת מואב בין עריהם (יחזקאל כ״ה 9).

בית כר עיר או מצודת פלשתים למערב מצפה. עד המקום ההוא רדפו בני ישראל בימי שמואל את הפלשתים ויכום מכה רבה, ויכנעו הפלשתים ולא יספו עוד לבוא בגבול ישראל כל ימי שמואל (ש״א ד. 11).

בית הכרם שם אחת מערי יהודה, נזכרת בנבואת ירמיהו (ו. 1), מקומה בין תקוע וירושלים והיתה עומדת על ההר ולכן אמר הנביא „ועל בית הכרם שאו משאת“, למען יתראה הלהב מרחוק, ויתקבצו כלם למלחמה נגד האויב. בימי בית שני היתה עיר גדולה ומיושב שר הפלך, כן נאמר בנחמיה (ג. 14) „ואת שער האשפות החזיק מלכיה בן רכב שר פלך בית הכרם. ובתלמוד (נדה י״ט 1) נזכרת בשם ב ק ע ת ב י ת ה כ ר ם, ומבואר שם כי מראה אדמתה משונה ממראה שאר אדמת כנען. והיום נקראת (פראנקענבערג).

בית לבאות ע״ע בית בראי.

1) **בית לחם** עיר עתיקה בארץ יהודה מקומה מהלך שתי שעות מנגב לירושלים בגבנון הר קטן נחמד מאד, סביבותיה שדי חמד אשר יוציאו רב תנובות, ובגלל זאת נקראת בשם בית לחם וגם א פ ר ת ה על שם שהיא דשנה ופוריה מאד. לצפונה נמצאת בקעה נחמדה, מלאה נאות דשא, וסביב הבקעה יכתירו הרי בתר נחמדים למראה. בבקעה הזאת היה לפנים מגדל ומבצר חזק להרועים להתאסף אל תוכו ולהסתר מחמס השודדים אם יבאו בגבולם והוא הנקרא מ ג ד ל ע ד ר (בראשית ל״ה. 21). ויתכן כי היו בארץ ישראל מגדלים רבים כאלה, וגם בקרבת ירושלים היה מ ג ד ל ע ד ר (עייזקדושין נ״ה), ועל מגדלים כאלה יכוין הספר במ״ב (י״ז 9) באמרו : מ מ ג ד ל נ ו צ ר י ם ע ד ע י ר מ ב צ ר. בסביבות העיר הזאת נמצא מעינות רבים ומימיהם טובים עד להפליא, ולזאת השתוקק דוד ואמר לאנשי חילו : מי ישקני מים מבור בית לחם (ש״ב כ״ג 16). במורד העיר הזאת לפאת דרומה עשה לו המלך שלמה שלש ברכות גדולות ונפלאות מאד בבנינם להקוות אל תוכן מי המעינות האלה, למען השקות בם גניו ופרדסיו. ולבד זאת עשה המלך הזה צנורות ותעלות להביא המים הטובים האלה לירושלים. ועד היום ישתאה כל עובר על מלאכת הצנורות והברכות האלה אשר יעידו גם אחרי אלפי שנים על גודל חכמת בוניהן. המאורע המסופר על אדות רות המואביה נקרה בעיר הקטנה הזאת. אולם ביחוד נודעת לתהלה על אשר היא מקום מולדות דוד המלך. רחבעם בנה מבצר בתוכה (דהי״ב י״א 6). בשובם מגלות בבל התישבו בתוכה מאה ועשרים ושלשה אנשים (עזרא ב. 21) כעת יגורו בתוכה כחמשת אלפים נפש כמעט כולם נוצרים ואך כשליש מאות נפש מבני בעלי דת מחמד. הנוצרים יקדישו ויעריצו את העיר הזאת מפני כי היא עיר מולדת משיחם ולזאת אם כי הרבה פעמים נהרסה בידי מחריבה, אבל מהרה הקימו הנוצרים את הריסותיה וחזקו את בדקיה.

2) **בית לחם** עיר בנחלת מטה זבלון (יהושע י״ט 15). ויען כי היה עוד בית לחם ביהודה (ע״ע בית לחם 1) לכן יבאר הספר לפעמים ויאמר בית לחם יהודה, או בית לחם אפרתה, למען ידע הקורא מאיזה בית לחם

ידבר המספר. וגם הירושלמי (פ"א דמגילה) מבאר שבית לחם הנזכרת ביהושע (י"ט. 15) היא אחרת ואיננה בית לחם אשר ביהודה.

בית לעפרה ע"ע עפרה.

בית מלוא הנזכר בשופטים (ט' .6) איננו שם עיר כדעת בעל א"ק כי אם שם מצודה בקרבת שכם. וכן היא הוראת השם מ ל ו א במקומות אחרים בכה'ק כמו בש"ב (ה' .9) (ובמ"א .6 .15) חיל וחומה ממולאים בעפר ואבנים כעין סוללה להגן בעד האויב. אולם דעת יונתן שבית מלוא הנזכר בשופטים הוא שם מקום כי הוא לא תרגם את השם הזה כלל. ובמלכים ב' (י"ב. 21) נזכר גם כן בית מלוא, אולם בהוספת המלות „היורד סלא", ונוכל לשער כי היא מצודה אחרת קרובה לירושלים. אנשי בית מלוא אשר בקרבת שכם התאספו ביחד עם בעלי שכם וימליכו את אבימלך עם אלון מוצב אשר בשכם.

בית מעון ע"ע בית .2).

בית מעכה (ש"ב כ' .14) לדעת הרד"ק הוא שם עיר הסמוכה להעיר א ב ל , אבל ממה שנאמר ב א ב ל ה ב י ת ה מ ע כ ה (שם 15) נראה יותר כי בית מעכה היה שם משפחה אשר להם היתה העיר א ב ל . וע"ע אבל בית מעכה.

בית המרחק מקום על נחל קדרון נזכר בש"ב (ט"ו .17). במקום הזה עמד המלך דוד והעם אשר אתו עד אשר עברו הכרתי והפלתי וכל הגתים שש מאות איש בברחו מפני אבשלום בנו. יוכל היות כי היה בית הקיץ אשר למלך רחוק מחומות ירושלים.

בית המרכבות שם עיר נזכרת ביהושע (י"ט .5) ובדהי"א. (ד, 13). לדעת הגר"א וחכמים אחרים היא העיר מדמנה הנזכרת ביהושע (ט"ו. 21). אולם לדעת בעל ק"מ היא לכיש ולפי זה היתה בחלקו של שמעון בארץ יהודה. ונביא בזה טעמו ונמוקו. הנביא מיכה אומר (א. 13): „רתום המרכבה לרכש יושבת לכיש ראשית **חטאת היא לבת ציון, כי בך נמצאו פשעי ישראל"**. מדוע היא ראשית חטאת לבת ציון ומה המה **פשעי ישראל נמצאו בה? הנת** התורה הזהירה למלכי ישראל לבלי הרבות סוסים ומרכבות לרכבם למען לא יסור לבבם לזנות מאחרי ה' (דברים י"ז 14—17), ישעיה הוכיח את בני דורו שמלאו את הארץ סוסים ואין קצה למרכבותיהם ותמלא ארצו אלילים וגו' (ישעיה ב, 7—8). ובאמת יקרה פעמים רבות כי כל אשר ירבה עושר האדם וכבוד ביתו כן ירד מטה במדותיו המוסריות. ולזאת כאשר הבטיח הנביא בשם ה' כי ישיב שבות עמו אומר: והכרתי סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבותיך (מיכה ה. .9). והטובים שבאומתנו כיהושע ודוד קיימו את אשר נצטוו מפי ה': את סוסיהם תעקר ואת מרכבותיהם תשרוף באש (יהושע י"א .6, ש"ב ח. 4). אבל שלמה, בחפצו להגדיל ולהאדיר את יקר תפארת מלכותו, היה הראשון במעל הזה, כי העלה סוסים ממצרים ויעש לו רכב ופרשים וינחם בערי הרכב, ואחריו עשו כן כל המלכים כמו שהוכיחם הנביא ישעיה (ל"א .16) ותאמרו לא כי על סוס ננוס וגו' ובלי ספק היה לכיש עיר הרכב כי עיר מבצר היתה (עיין ירמיהו ל"ד .1) ודרך הרכב והסוסים להנתן בערי מבצר כמו שנאמר ואתכם הרכב והסוסים וערי מבצר והנשק (מ"ב י"ב .10).

בית נמרה עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה גד (ראה במדבר ל"ב .36), ובמקום אחר נקראת העיר הזאת אך בשם נ מ ר ה (שם .3). ובמשנה (פאה, פ"ד מ"ה) נקראת בשם בית נמר, וכן מפורש בירושלמי שביעית (פ"ט מ"ב) בית נמרה זו בית נמר. בימי הירונימוס עמדה עור על תלה ונקראה אז בשם (בעטהנאברים). מדברי הנביא ישעיה (ט"ו .6) שאמר כי מי נמרים משמות יהיו נוכל לשער כי בימיו היה במקום ההיא איזה נחל. אבל החכם ראבינזאן מחליט כי לפי חקירותיו לא היה שם מעולם נחל מים. ואולי היה שם באר או מעין.

בית עדן שם מקום קרוב לדמשק. עמוס (א. .5) בנבואתו על מפלת דמשק יאמר: והכרתי יושב מבקעת און ו ת ו מ ך ש ב ט מ ב י ת ע ד ן, שמזה נוכל לשער כי בית

עדן היה מקום מושב המלכים בימי הקיץ. כי באמת עוד היום תשתרע למערב דמשק בקעה נחמדה וכפר קטן בתוכה הנקרא בשם ע ד ן.

בית עזמות, (נחמיה ז', 28) עיר אחת מערי יהודה או בנימין ונקראת גם כן עזמות (עזרא ב', 24) ויש אומרים כי היא העיר בחורים (ע"ע בחורים).

בית העמק עיר על גבול נחלת מטה אשר (יהושע י"ט 17.) ואולי היא כפר ע מ י ק ו הנזכר בתלמוד (תענית כ"א) וכעת נקראת עמקא. תכונתה בקרן צפונית מזרחית של העיר עכו.

בית ענות שם עיר בנחלת מטה יהודה יהושע ט"ו 59) מקומה בין ירושלים ובית לחם. והיום תקרא בפי יושבי המקום בין ענון.

בית ענת עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט 38.). בעת כבוש הארץ לא יכל שבט נפתלי להוריש את יושביה, וישב בקרב הכנעני ויושבי בית ענת היו להם למס (שופטים א', 33).

בית עקד הרועים שם מקום בין יזרעאל ובין שמרון. במקום הזה הרג יהוא בן נמשי את אחי אחזיהו מלך יהודה ארבעים ושנים איש אשר ירדו לשאול בשלום בני המלך ובני הגבירה (מ"ב י. 12-14). יונתן תרגם את שם המקום הזה „בית כנישת רעי"א. ולפי זה היה המקום הזה מיועד לאסיפת הרועים עם עדריהם.

בית הערבה עיר בגבול הצפוני בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו. 16) ויען כי במקום אחר תחשב העיר הזאת בין ערי שבט בנימין (שם י"ח, 22) לכן ישער פיליפסאן כי המישור בקרבת העיר הזאת נתן ליהודה לנחלה והעיר נפלה בגורל מטה בנימין. העיר הזאת היתה עיר מולדת אחד מגברי דוד אבי עלבון ה ע ר ב ת י (ש"ב כ"ג 31). בימי בית שני עוד עמדה על תלה ונזכרת במדרש: עובדא הוה בחד דהוי קאים ודרי בבקעת בית הערבה (איכה רבתי סוף פתיחתא).

בית פלט שם עיר בדרומה של נחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו .27) והיא מקום מולדת חלץ הפלטי מגבורי דוד (ש"ב כ"ג 26). ובדהי"א (ב.39) נמצא השם חלץ מבני ירחמיאל בכור חצרון בן יהודה (ע"ע חלץ הפלוני).

בית פעור שם עיר בעבר הירדן מזרחה בחלקו של ראובן. בלי ספק היו יושביה עובדים לאליל פעור ולכן נקראת בשם הזה. ויתכן כי עמדה על הר פעור, כי היה' מנהגם להעמיד אלילים על מקומות הגבוהים. מן המקום הזה חפץ בלעם לקלל את ישראל ויהפך ה' את הקללה לברכה (במדבר כ"ג .27).

בית פצץ, שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט .21).

בית צור עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו .58). לא רחוק מחברון. רחבעם בנה אותה לעיר מצור (דהי"ב י"א 7.) אחרי שובם מגלות בבל התישבו איזה מהעולים בתוכה, נחמיה בן עזבוק היה אז שר חצי פלך בית צור (נחמיה ג' 16). בימי מלחמת המכביים עם היונים היתה עיר בצורה מאוד. ליזיאס שר צבא היונים חנה מצור עליה עם חילו הרב: ששים אלף איש בחור וחמשת אלפים רוכבים בסוסים. ויצא יהודה המכבי לקראתו ועשרת אלפים איש אתו ויתגר בם מלחמה וינגף ליזיאס לפניו ויהיו המתים במגפה ההיא חמשת אלפים איש. ויבצר יהודה את בית צור למען היות להם למבצר מנגד לאדום. בשנה אחרי זאת צבאו היונים עוד הפעם על בית צור ימים רבים ויקרבו כל כלי מפץ עליה לחבקיעה. ויהי כי לא יכלו אנשי בית צור לעמוד בעיר, כי חזק עליהם הרעב (ושנה ההיא היתה שנת השמטה) ויבקשו לשלום. וישלימו היונים אתם ויצאו מן העיר בטח, ואז לקח המלך אנטיוכוס עאואפטור את בית צור ויתן מצב בתוכה לשמרה (השמונאים: א, ד. 1.), ותהי ימים רבים בידי היונים וגם מבני ישראל הנסוגים מאחרי ה' ואשר בגדו בעמם ישבו בה. ואף בידי שמעון המכבי עלתה להשיבה אל ישראל, כי צר עליה ימים רבים ולא נתן לשום איש לצאת ולבא, ויושבי העיר קראו לשלום וישלם שמעון

עמהם ויוציאם מן העיר ויתן מצב בתוכה (שם י"א). עוד היום נקראת בפי יושבי המקום בית-סוד. הירנימוס מזכיר שני מקומות בשם בית צור בארץ יהודה. והשערת בעל א"ק כי בית צור היא ביתר הידועה במלחמות בר כוכבא עם הרומים איננה נכונה, כי כבר הראה החכם לעברעכט בעליל כי ביתר היא צפורי, היא טור מלכה היא טור שמעון (עיין מאגאזין פ. ד. וויססענשאפט שנה נ').

1 **בית רחוב** עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט 28.) לא רחוק מליש, והיא לפי דעת ראזענמילער אחת עם רחוב הנזכרת בספור המרגלים אשר תרו את הארץ ממדבר צין עד רחוב לבוא חמת (במדבר י"ג 21.), אבל מטה אשר לא הוריש את יושבי רחוב וישב האשרי בקרב הכנעני (שופטים א. 31). תכונתה לפי דעת החכם הנזכר לרגלי הרי לבנון לא רחק ממעיני הירדן, במקום הנקרא כעת ארץ אל-הוהל. (וע"ע ארם בית רחוב).

2) **בית רחוב**, עיר מגרש הלוים שנתנה להם מנחלת מטה אשר (יהושע כ"א 31.).

בית שאן עיר בנחלת חצי מטה מנשה בעבר הירדן מערבה. תכונתה בעמק הירדן ולמערב יגבילה רכס הרי גלבוע, ועומדת על הדרך המוביל מירושלים לדמשק, במרחק שתי פרסאות מהירדן, שמנה עשרה מדרום ים כנרת. העיר הזאת נקראת גם כן סקיטאפאליס שהוראתה עיר הסקיטים. ולדעת פליניוס נקראת כן מפני שלכדוה והתישבו בה הסקיטים בעברם דרך ארץ ישראל לכבוש את מצרים בימי יאשיהו המלך בשנת 631 לפני ספה"נ. אולי מטעם הזה יחשבוה בתלמוד (חולין ו:) כאחת מערי העמים לענין קדושת הארץ. אולם לדעת חכמים אחרים השם סקיטאפאליס נגזר משם סכות, ופתרונה עיר הסכות, מפני כי לא רחוק מהעיר בית-שאן נמצא המקום אשר קרא יעקב סכות (עיין רעלאנד צד 993). אם כי העיר הזאת נפלה בגורל מטה מנשה (יהושע י"ז 11.) אבל לא כבשה (שופטים א. 17). בחומות העיר הזאה תקעו הפלשתים את גוית שאול המלך אחרי נפלו חלל בהר הגלבוע (ש"א ל"א, 11). המלך אלכסנדר ינאי מבית החשמונאים התראה בה פנים עם המלכה קלעא-פאטרא (קדמוניות י"ג, 13). פאמפעיוס עבר דרך בית שאן בלכתו מדמשק ירושלימה (שם י"ד 3-4). בימי הבינים היתה שוממה מאין יושב, כיום נקרא המקום הזה בפי יושבי הארץ בית-סין, ואך כששים או שבעים בתים נמצא' בו, ויושביו המה מבני דת מחמד וידועים בא' סבלנות שלהם לכל בן דת אחרת.

בית השטה עיר בארץ כנען, קרוב לאבל מחולה. עד העיר הזאת נס מחנה מדין מפני גדעון ואנשיו. המקום הזה כפי הנראה היה בין בית שאן ואבל מחולה בעבר הירדן מערבה, מפני כי המדינים נסו אל ארצם מעמק יזרעאל (עיין שופטים 1. 33, ז' 22).

1) **בית שמש**, עיר בנחלת מטה יהודה ונתנה לבני אהרן הכהן לשבת בה ולהשתמש במגרשיה (יהושע כ"א, 16, מקומה בקרן מזרחית דרומית של מטה דן (שם ט"ו 10.) על גבול ארץ פלשתים (ש"א ו. 12). במקום הזה נחה העגלה עם ארון אלהים אשר השיבוהו הפלשתים כאשר פרצה מחלה הטחורים ביניהם (ש"א ה, ו). ויהי כאשר הביטו אנשי המקום בהארון ויך ה' בעם מכה רבה וימותו מהם שבעים איש, חמשים אלף איש (שם). על דבר המספר הזה רבו הדעות, כי בית שמש היה עיר קטנה ומאין באו לה מספר רב כזה. הז"ל סוברים כי מתו מהם אך שבעים איש שהיו שקולים כחמשים אלף איש (סוטה ל"ה), חכמי העמים (אנטאן, הענסלער) מסרסים המקרא וקוראים אותו כן: „ויך באנשי בית שמש שבעים איש, ויך בעם חמשים אלף איש" (עיין ש"א ו. 19). וכונת הכתוב כי מן אנשי בית שמש מתו אך שבעים איש אולם משאר העם בערי יהודה מתו חמשים אלף איש. ואולי לזה כיון גם יונתן בתרגמו: וקטל בסבי עמא שבעין גברא, ובקהלא חמשין אלפי. געזעניוס (געשיכטע דער העברעישען שפראכע 174) משער כי טעות המעתיק במקום הזה, כי היה כתוב לפניו ע ה בשתי נקודות על הה"א שהוראתו

חמשת אלפים ושבעים (ע"ע ב) והעתיק בטעות ע׳ן בשתי נקודות על הנון. שהוראתו המשים אלף ושבעים. ובאמת גם התרגום הסורי והערבי יחשבו אך חמשת אלפים ושבעים. — בעיר ההיא התראו פנים יהואש מלך ישראל עם אמציהו מלך יהודה וינגף יהודה לפני ישראל וינוסו איש לאהליו ואת אמציהו תפשו (מ"ב י"ד 11-13). בימי אחז פשטו הפלשתים בערי השפלה וילכדו ערים רבות ובתוכן גם בית שמש (דהי"ב כ"ח 18). וכעת נקראת עין- שמש.

2) **בית שמש** עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט 38), אבל ימים רבים לא יכל להוריש את יושביה וישב נפתלי בקרב הכנעני ואף הכניעום תחתיו ושלמו לו מס. (שופטים א, 33). נזכרת עוד עיר בשם בית שמש בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט. 22). ואולי היא אחת עם בית שמש 2. והיתה עיר הגבול בין יששכר ונפתלי. וכל הערים האלה נקראו כן מאת הכנענים על כי היה להם בתוכן מזבחות לשמש, ונשארו בשמן גם אחרי אשר ירש ישראל את הארץ.

3) **בית שמש** עיר נכבדת מאד בארץ מצרים והיא היא העיר הידועה בשם און (ע"ע). ירמיהו הנביא (מ"ג 13) נבא עליה בדברים האלה: ושבר את מצבות ב י ת ש מ ש אשר בארץ מצרים וגו׳ ולדעת קצת החכמים היא נקראת בפי הנביא ישעיה עיר ההרס (כתיב) או עיר החרס (קרי): ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען עיר ההרס יאמר לאחת (ישעיה י"ט. 18), וכן תרגם יונתן שם קרתא בית שמש דעתדא למחרב, ותרגם לפי הקרי והכתיב ביחד, כי חרס בלשון עבר הוראתו לפעמים שמש.

בית תפוח עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 53). אולי נקראת כן מפני התפוחים הרבים אשר גדלו בסביבותיה או על שם האליל אשר לשמו ולזכרו הקדישו את הפרי הזה. תכונתה בגבול דרומית מערבית של ארץ כנען לא רחוקה מיאור מצרים (נילוס) ואולי היא העיר הנודעת כיום בשם טאפוא, העומדת במרחק אחד עשר סטאדיען מחברון בדרך העולה עזתה, וסביבותיה גפנים וזתים לרוב.

ביתן רבו המפרשים בנוגע להוראות המלה הזאת. מהם אומרים כי הוראתה בית הקטן או בית הקיץ של המלך והנון בסופה היא להקטין כלומר בית קטן. אבל הנכון כי היא מלה פרסית והוראתה בית מלך (קעניגליכער פאלאסט) (אסתר א. 5.

בכא שם אילן הנקרא בלשון ערבי בעקא. כפי הנראה צמחו הרבה מהם בעמק רפאים, ויען כי מטבע האילן הזה שענפיו ועליו יתנועעו גם מרוח קל וגם מצעדי האדם בלכתו בקרבתם, לכן נאמר לדוד כאשר ישמע את קול צעדים על ידי תנועת ראשי הבכאים בעמק רפאים ידע כי פלשתים בקרבת המקום ויתגבר כארי לפול עליהם ובטח ינצחם (ש"ב ה. 24). גם המשורר (בתהלים פ"ד 7) יזכיר השם הזה. וכפי הנראה ידבר שם מהחרדים אל דבר ה׳ המתאוים לעלות לציון ובאהבה עזה יזכירו בלבבם את המסלות המובילות אותם אל הר ה׳, וכל סבה לא תמנעם מהפיק זממם וחפצם. גם עמק הבכא, והוא עמק רפאים, יחשבו למקום מעינות מים, אשר לבד זאת גם המורה (מלשון מֹורה ומלקוש) עוד יעטה ברכות את המקום הזה. וחז"ל (במדרש תהלים) אמרו: למה נתן ה׳ לדוד סימן מראשי הבכאים? אמר ר׳ ברכיה מפני שראש הבכא כלו מלא קוצים, לאמר לך שכל זמן שישראל שרויים בצער כאלו צרה לפניו.

אולם להחכם ד"ר ש. רובין דרך אחרת בזה. לדעתו היה הדבר הזה מענין הנבואה. וז"ל בפרו „סגולת הצמחים" (ערך בכא: העמים הקדמונים שמעו רוח נבואה בנוע עצי יער מפני הרוח, והתנבאו בעצים ואילנות לפי תנועות ענפיהם ועליהם, ושמעו קול אלהים מהמית עלי העצים המקשקשים זה בזה לרוח היום שיפוח בם או לסופה וסערה שתנשב בינותם וקראו למין נבואה כזו בשם (פילאמאנטיא), והעטרוסקים הבדילו מש"ז בין עצים טובים ובין עצים רעים לפי חזיון נבואתם על עתידות לטוב או לרע לנחש בהם, כמו שהיה העץ א ל ו ן אצל שכם שקראו לו א ל ו ן מ ע ו נ נ י ם (שופטים ט), וכהני עמים רבים הכירו בשעת הקרבת העולה ממעל להעצים אשר על המזבח

את רצון אלהיהם מתנועות גזרי העצים בשרפתם.

עצי נבואה כאלה היו גם הבכאים אשר מקול צעדה בראשיהם ידע דוד המלך להכות במחנה פלשתים, כמ"ש בש"ב ה. וישאל דוד בה' ויאמר לא תעלה וגו' ויהי בשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ.

בכור, כבר בימים הקדמונים היה להבן הבכור זכיות הרבה יותר מאשר לשאר אחיו. הוא היה ממלא מקום אביו בכל עניני הבית והמשפחה. הוא היה המורה, הכהן והראש לכל דבר שבקדושה. אבל להאב היה גם הכח והעוז לשלול מבנו הבכור זכיותיו ולתתן לבנו אחר אם מצא כי הבכור איננו ראוי להן. יעקב לקח הבכורה מראובן ונתנה ליוסף, יען חלל את יצועי אביו (דהי"א ה. 1). המנהג הקדמון הזה, שהיה נהוג גם בין עמים רבים אחרים נהיה לחוק בישראל אחרי צאתם מארץ מצרים. כי אז בא להם הצווי לקדש כל בכור לה' לזכרון הנס שנעשה להם במצרים שהרג ה' בכורי שונאיהם, יען הקשו לבם ולא נתנום לצאת לחפשי, ובני ישראל שמרם ה' ולא נתן את המשחית לבוא אל בתיהם לנגוף; והיו אז הבכורים כהנים לאל עליון מקריבים קרבנות ועושים כל עבודת ה', כמו שתרגם אונקלוס וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלות וגו' (שמות כ"ד ה) ושלח ית בוכרי בני ישראל ואסיקו עלון. (שמות י"ג). אבל יען לא עשו הבכורים שיצאו ממצרים את משלחתם באמונה כראוי לקדושי ה', ולא עשו מאומה בעת אשר חטא העם במעשה העגל ולא השתדלו להרחיקם ממעשי תעתועים כאלה, ואף בני לוי קנאו לה' וקדשו שם שמים ולא חסו גם על אחיהם ושארי בשרם כי אם הרגו כשלשת אלפים איש אשר סרו מאחרי ה' והשתחוו לעגל הזהב (עיין בכורות ד.), לכן נטלה הכהונה מהבכורים ונתנה לבני לוי (שמות ל"ב). ואז בא הצווי למשה לקחת את הלוים תחת הבכורים, לוי אחד תחת בכור אחד. והיו אז מספר הבכורים עודף על מספר הלוים ונשארו מאתים ושבעים ושלשה בכורים שלא היה לוים כנגדם. הבכורים האלה נפדו בחמשה שקלים לגלגלת והכסף הזה נתנו לכהנים ויהי הדבר הזה לחק בישראל לפדות כל בכור בישראל, שהוא קדוש מבטן ומלידה על פי החוק הראשון, בחמשה שקלים ולתתם לכהן (במדבר ג' 40-51). אבל לא כל הזכיות נטלו אז מהבכורים כי גם אחרי אשר נבחרו הלוים תחתם עוד היה להם הזכות לקחת פי שנים בנחלת אביהם, ולא יכול האב לבכר בן אחר על הבכור האמתי, כאשר היה הדבר לפני מתן תורה, כמו שנאמר: לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור (דברים כ"א. 15—18). חז"ל הגבילו הדבר עוד יותר ואמרו שאין האב רשאי לקחת זכיות בנו הבכור אף אם נולד לו מעריות שהן בלא תעשה או גם מהעריות שחייבים עליהן כרת בידי שמים. ואף הבכור שנולד אחר מיתת אביו אין לו הזכות הזאת, וגם הבנות היורשות נחלה במקום שאין בן יוצאות מן הכלל הזה כי בהן אין דין בכורה נוהג כל עיקר, וגם להבכור האמתי אין חק פי שנים בשבח שהשביחו הנכסים או שהשביחו יורשים אחר מיתת האב (ספרי דברים; ב"ב קכ"ד).

ויען כי במצרים בעת מכת בכורים מתו לא רק בכורי אדם כי אם גם בכורי בהמה, לכן לזכרון הדבר הזה נצטוו בני ישראל להקדיש גם בכורי הבהמות לה' (שמות י"ג) (אולם לא בכורי חיות) ולא היה רשות לבן ישראל להשתמש בבכור לכל דבר חול, כמו שנאמר לא תעבוד בבכור שורך ולא תגז בכור צאנך כי אם להקריבו לה' ולאכול אותו לפני מזבח ה', ורק אם הבכור הוא בעל מום שאינו ראוי למזבח יוכלו לאכול אותו בשאר הערים בכל מקומות מושבותיהם (דברים ט"ו 19). וגם מהבהמות הטמאות הוקדש בכור החמורים לה' ואף בכור חמור ולא בכור בהמה טמאה אחרת. וחכמי העמים טעו בזה, כי נשענו על הכתוב ואת בכור בהמה הטמאה תפדה (במדבר י"ח. 15). ויען כי החמור איננו ראוי להקרבה היו מחוייבים בני ישראל לפדותו בשה או לערפו (להרגו מן העורף) (שמות י"ג 13). מרוע נצטוו ישראל להקדיש לה' מן הבהמות הטמאות אך בכור החמור? הראב"ע יאמר: מפני כי „לא היו לישראל בהמות טמאות כי אם החמורים לבדם, על כן לא יפדה בכור מין אחר". וחז"ל

אמרו: מפני שסייעו את ישראל בשעת יציאתם ממצרים, שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו לו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים (בכורות ה.). לדעת חז"ל (ספרי זוטא) יצאו הלוים מכללי החיובים הנוגעים לבכור בניהם ולבכור בהמה טמאה ואף נתחייבו בבכור בהמה טהורה. ויען כי לדעתם קדושת הבכור איננו בו בעצמו כי אם לזכר יציאת מצרים, לזאת פטרו מחיובי הבכור בהמת השותפים שאחד מהם איננו בן ישראל.

בכורים רגשי תודה הטבועים בלב כל איש דרשו מאת האנשים הראשונים להביא מנחה לה' מראשית פרי הארץ אשר נתן להם ה' לברכה ומבכורות צאנם ובקרם. כבר על הבל יסופר כי הביא קרבן לה' מבכורות צאנו ומחלביהן (בראשית ד) גם בני ישראל נצטוו להביא ראשית קציר שעורים לפני ה' בששה עשר לחדש האביב, (עומר) וראשית קציר חטים בחג השבעות או יום הביכורים, (שתי הלחם) וראשית בכורי אדמתם מעצרת עד אחר חג הסכות. שתי מנחות הראשונות היו קרבנות צבור, ויבוארו במקומם (ע"ע עומר, חג השבועות), אולם הבאת בכורים היתה מחובת כל אחד מישראל. כפי המבואר במשנה בכורים (פ"ג) היתה הבאת בכורים בזמן שבית המקדש קיים ברוב פאר והדר. כ העיירות שבמעמד מתכנסות לעירו של מעמד ולנין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסים לבתים. למשכים היה הממונה אומר, קומו ונעלה לציון אל בית ה' אלהינו, הקרובים מביאים תאנים וענבים, הרחוקים מביאין גרוגרות וצמוקים, והשיר הולך לפניהם וכו' עד שמגיעין קרוב לירושלים. הגיעו קרוב לירושלים שלחו לפניהם ועטרו את בכוריהם; הפחות והסגנים יוצאים לקראתם וכל בעלי אומניות שבירושלים עומדים לפניהם ושואלין בשלומם; אחינו אנשי מקום..... בואכם לשלום. החליל מכה לפניהם עד שמגיעין להר הבית,הגיעו להר הבית אפילו אגריפס המלך נוטל הכל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה דברו הלוים בשיר ארוממך ה' כי דליתנו ולא שמחת אויבי לי וכו' עודהו הסל על כתפו קורא פרשת הבאת בכורים מהגדתי היום עד שהוא גומר כל הפרשה כלה (בדברים כ"ו), המספרת בקיצור נמרץ קורות עם ישראל מעת היותו לגוי עד אשר ירש את הארץ. — הבכורים היו מביאין אך מפרי שבעת המינין שנתברכה בהן הארץ: חטה, שעורה, גפן, תאנה. רמון, זית שמן, ודבש. כיצד מפריש את הבכורים? אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רמון שביכר קושרו בגמי ואמר „הרי אלו בכורים". העשירים היו מביאים אותם בקלתות של כסף וזהב, והעניים בסלי נצרה של ערבה קלופה, וקורא כל הפרשה הנזכרת למעלה בלשון הקדש. בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו. נמנעו מלהביא, התחילו להיות מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע. התורה לא נתנה שיעור כמה יביא אדם בכורים לכהן, כי סמכה בזה על טוב לב הנותן, אבל חכמינו נתנו גבול לא פחות מאחד מחמשים או שנים למאה. ומשחרב בית המקדש אם רוצה איש ישראל לקיים מצות בכורים יביא עניים מרודים אל ביתו ויפרנסם ויתן להם כל מחסורם (ירושלמי פאה פ"ה ה"ה).

בכורת בן אפיח משבט בנימין מאבותיו של שאול המלך (ש"א ט. 1).

בכים, שם מקום בארץ כנען, ונקרא כן על כי בכו שם בני ישראל לקול תוכחת מלאך ה' (שופטים ב' 1). על דבר המלאך הנזכר במקום הזה הדעות מחולקות. לדעת קצתם הוא פנחס וכן קבלו חז"ל. ובאמת לא נזכר בשום מקום כי מלאך ה' בא ממקום אחר אל מקום אחד כאשר נאמר במקום הזה ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבכים. אבל אחרים (ראזענמילער) ימאנו בזה ואומרים די היה מלאך ממש מפני שלא מצינו שידבר שום נביא דברי ה' ולא יאמר כה אמר ה', כאשר מצינו במקום הזה, שיאמר: אעלה אתכם מארץ מצרים וגו'. תכונת המקום הזה לא נדע כעת אל נכון, ויש משערים כי היא אחת מערי מואב, ועליה כיון ירמיהו בנבואתו לאמר: כי מעלה הלוחות בבבי יעלה בכי (ירמיהו מ"ח, 5).

בכר בן גמל פחות מתשעה שנים (ישעיה ס׳ 6.) וע״ע גמל.

1) **בכר** בן בנימין בן יעקב והוא היה מן השבעים נפש שירדו למצרים והיו במשך הימים לגוי גדול עצום ורב (בראשית מ״ו 21.).

2) **בכר** בן אפרים והוא היה ראש בית אב משפחת הבכרי.

בכרה בת גמלים. וע״ע גמל.

בכורה ע״ע בכור.

בכרו שם אחד מששה בני אצל משבט בנימין הנקובים בשמותים בדהי״א (ח, 38.).

בל אל אלהי הבבליים וביחוד עבדו אותו וכבדוהו יושבי העיר בבל וחשבוהו למגן ומחסה על העיר המהוללה הזאת. ישעיה (מ״ו 1) מזכיר את שם האליל הזה ביחד עם נבו, וירמיהו (נ.2). מזכירו עם מרודך. חכמים רבים חשבוהו לאחד עם האליל בעל של הכנענים, אבל לפי החקירות החדשות יחליט ה. פראנץ דעליטש כי לבד השם המשותף לשניהם אין ביניהם שום יחס, שווי ודמיון, בעל של הכנענים הוא אלהי השמש, ובל של הבבליים הוא אחד מהשלשה אלילים היותר נעלים בין כל אלהי בבל: ענו, בל, עא, שמהם ענו הוא אלהי השמים ולשמו ולזכרו קדשו את המספר ששים, בל הוא אלהי הארץ וכל צבאיה וכל אשר נמצאו בין השמים והארץ, ומספרו הקדוש הוא חמשים, ועא הוא אלהי המים אשר מתחת לארץ וכל אשר בהם ומספרו הקדוש הוא ארבעים. לבבל ולעא קדשו את חדש האביב, הוא חדש ניסן. בל נוטל חלק גדול בבריאת העולם והוא אף הוא בורא האדם ולזאת נקראו אצלם כל בני האדם אשר על פני האדמה עבדי בל, וחומות בבל נקראו אימגור—בל, ונומתי בל (וע״ע בבל). לפי המסופר בכתובים אחרונים (אפאקריפי) הקריבו לו אנשי בבל מדי יום ביומו שנים עשר כור סלת, ארבעים כבשים וששה הין יין, והאמינו כי הוא יאכל וישתה את כל זאת. אבל דניאל בזה להם שחק להם, ולהבליהם ואמר כי הכהנים יביאו בכל לילה אל ההיכל ויאכלו וישתו את כל המטעמים והיין. לדבר הזה חרה אף המלך וידרוש ממנו להראות ולהוכיח לעין כל כי אמת יהגה הכו והכהנים ומשרתיהם בדאים. ויתן המלך בידיו את המאכל והמשקה לפני בל ויסגור הדלת אחריו ויחתום אותה בטבעתו. ודניאל, בידעו כי דרך מבוא סתר יבואו הכהנים בלילה תמיד לאכול ולשתות את אשר הקריבו לבל, צוה לעבדיו להביא אפר ולשטוח על קרקע ההיכל לעיני המלך טרם יצאו ממנו. ויהי בבוקר ויבוא המלך עם דניאל אל ההיכל ויראו את החותם והנה אין משחת בו ויבט המלך על דניאל בזעף, אבל דניאל הראה לו עקבות כפות רגלי אנשים על האפר השטוח ואז נוכח המלך ברמית הכהנים ויחפש וימצא את המחתרת אשר בה יבואו הכהנים לאכול ולשתות את אשר היו משימים לפני בל ויצו להמיתם למען לא יוסיפו עוד להוליך את העם שולל ולהתעות אותם בתהו לא דרך. השם בל יבוא לפעמים נוסף לשמות אנשים בתחלתם כמו בלשאצר, בלאדן, וכן נתנו גם עמים רבים אחרים עם שמות אלהיהם.

בלאדן נזכר בישעיה (ל״ט 1.) עיין ערך מרודך בלאדן.

בלשאצר, לפי הכתוב בדניאל (ה 1.), היה מלך בבל האחרון כי נצחו כרש מלך פרס והרס את עיר ממלכתו. והיה זה בעת אשר ישב עם שריו בבית מלכותו ושתה יין רב לשכרה, וגם כלי בית המקדש שבירושלים אשר הביא נבוכדנצר לבבל הביא אל המשתה ונתנו שבח והודאה לאלהיהם שנתנו לאבותיהם כח ועוז לנצח את ישראל. ואז ראו כלם איך אצבעות יד אדם כתבו על כותל היכל המלך מלות זרות ומוזרות אשר אין אחד מהחכמים יכל לפותרן, ואך דניאל ברוב חכמתו קרא את המלות האלה: מנא מנא תקל ופרסין, וביאר את תוכנן ופונתם כי יגידו משמי מעל את הרעה את אשר תקרה בקרוב למלך ולמלכותו כי יבוזו זרים חילו ומלכותו תבוא תחת שלטון מלך פרס. אבל לפי החקירות של חכמי העמים בקורות בבל העתיקה היה שם מלכה האחרון נאבוניד ובלשאצר היה בנו יורש העצר. ועל פי החקירות החדשות בשרידי הרבות בבל נדע כי בלשאצר היה יורש העצר ושר צבא חיל

אביו נאבוניד שעמד אז בהעיר העתיקה אכד. בשנת שבע עשרה למלכות נאבוניד עבר כורש מלך פרס את גבולי ארץ בבל וילחם עם בלשאצר וינצחו. בשנה הזאת בארבעה עשר יום לחודש תמוז נפלה סיפפע בידי הפרסים בלי שפך דם, וביום ששה עשר לחודש הזה בא אוגבארו שר צבא הפרסיים אל שערי בבל וילכדה. שם בלשאצר לא נזכר עוד יותר על הכתובה הזאת, ואך על אדות נאבוניד אביו יסופר שם כי מת באחד עשר יום לחודש כרחשון. בהכתובה הזאת לא נזכר מאומה על דבר הריגת בלשאצר, כמסופר בדניאל (שם) ועיין ערך בבל.

בכתבי הקדש לא נמצא מפורש כי בלשאצר הרע לישראל. והדברים הרעים שעשה בנוגע לישראל הוא אך שצוה להביא כלי בית המקדש לשתות בהם בעת המשתה שעשה לכל שריו ועבדיו (דניאל ה׳). אבל הז״ל יעמידו אותו בשורה אחת עם נבוכדנצר ואמרו כי עליו מרמז הפסוק ופגעו הדוב (עמוס ה). ועל דבר מיתתו של בלשאצר נמצאו להז״ל הגדה אחת המספרת כי נהרג בטעות מאת כורש ודריוש. וזה אשר תספר ההגדה: כורש ודריוש שוערים של בלשאצר היו, ויהי כאשר שמעו נבואתו של דניאל על אדות מפלתו שלח וקבץ את כל חיילותיו, ושלח אזהרה לכל העמים שהיו תחת עול ממשלתו לבלי ימרדו בו, ולבד זאת הפקיד שומרים לראשו וצוה להם לבלי תת שום איש לבוא אל היכלו וכל איש אשר יזיד לבוא אל ההיכל ויאמר מלך אני יסיר. את ראשו מעליו. בלילה ההוא חש במעיו ונאלץ לצאת מהיכלו לבית הכסא. השומרים כורש ודריוש לא הרגישו ביציאתו ואף בשובו משם הרגישו בו ולא נתנוהו לבוא כאשר נצטוו. ויהי כאשר אמר להם: „הלא אנכי המלך“, תפשו מנורה ופצעו את מוחו (שיר רבה פ״ג).

בִּלְגָּה, ראש אב לאחד מארבעת ועשרים משמרות הכהנים שנבדלו בימי דוד לעבודת ה״, ועל פי הגורל היה משמרו החמשה עשרה בסדר משמרות כהונה. (דהי״א כ״ד 14).

בִּלְגַּי אחד מן השמונים וחמשה זקנים שחתמו על האמנה בימי נחמיה ללכת בדרך ה׳ להגדיל תורה ולהאדירה (נחמיה ה. 9) ולפי ההשערה שהבאנו בערך אמנה היה אחד מן אנשי כנסת הגדולה הראשונים (ע״ע אמנה)

בלדד השוחי, אחד משלשת רעי איוב אשר באו לנוד לו ולנחמו כיגונו כאשר נהפך עליו הגלגל ותלאות רבות סבבוהו. השבעים יכנוהו בשם נשיא ראש שבט השוחים, יוצאי חלצי שוח הבן הששי של אברהם שנולד לו מקטורה אשתו. ארץ השוחים היא בלי ספק בערב מקום התישבו יתר בני אברהם מקטורה. דעתו בהשגחת הבורא והנהגת העולם היא כדעת רעו אליפז: כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עון. וכאשר טען איוב נגד המענה הזאת ואמר כי ראוי הוא ליוצר האדם ויודע חולשת כחותיו ויצרו הרע לותר לאדם אם גם עשה עול כי קשה לו להתגבר על יצרו מרוב חולשתו וקוצר ימיו (איוב ו, 3), השיב לו בלדד כי דברים כאלה אין להם שחר, כי לפי דבריו יחטא הבורא נגד הקו הצדק והיושר וזהו דבר שאי אפשר, כי האל יעות משפט ואם שדי יעות צדק (שם ח. 3), הן אמת כי אל שדי, שהוא בעל היכולת, היה יכול לותר לעושי רע ולבלי לגמול להם כרשעתם, אבל מה היה אז בעולם? הרשעה תתגבר ותעלה מעלה מעלה, והאמת תהיה נעדרת, וזה הדבר בעצמו יהיה מצד הבורא עיות המשפט והצדק נגד הענוים והישרים בלבותם שאינם יכולים לעשות רע. ובאמת אולת וכסילות הוא מצד האדם אשר יאבה לשפוט ולהחליט הדברים ולדון מהפרט על הכלל, ממקרי היחיד על השגחת כל העולם „הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו? ישאל בלדד את איוב במענה השנית (י״ח). ונגד טענת איוב: שאם באמת הבורא הוא המשגיח על מעשי בני אדם מדוע דרך רשעים צלחה? מדוע נפגוש על כל שעל ושעל סתירות בדבר הזה? והוכיח מזה כי אין צדק ואין יושר בעולם כי אם כל דאלים גבר, והתקיף ימשול בחלש ומלהטה לאדם ולבהמה מעולם ועד עולם. נגד המענה הזאת ענהו

בלרד במענה קצרה (כ"ח), כי חוג מבטו של איוב הוא קטן מאד ולזאת ישנה במשפטו כי אם יביט לשמי מעל וישגיח על הכוכבים והמזלות וכל צבא השמים אז יראה כי הבורא עושה שלום במרומיו כי שם אין תחרות ואין מחלוקות ואין שנאה. ויען כי הבורא אחד הוא בשמים ובארץ, לזאת אין בעל שכל ישר יוכל לחשב כי על מקום אחד ישגיח שלא ישבות השלום מבין נבראיו ובמקום השני ירשה לקטטות ומריבות לעשות שמות בין הנבראים, ולבלע ולהשחית איש אחיו לדור דור. במענה הזאת דחה את איוב בתשובה חלושה מאד, כאשר יראה הקורא. ולכן לא נחה דעת איוב ממנה ויצא נגדו מזוין באותות ובמופתים אחרים על ישרת משפטו.

בלה שם עיר בארץ ישראל שנפלה בגורל למטה יהודה ונתנה אחרי כן אל בני שמעון לנחלה (יהושע ט"ו 9. ז, י"ט. 3) ונקראת פעם בעלה ופעם בלה. ובדהי"א (ד. 29) נקראת ב ל ה ה .

בלהה שפחת רחל שנתן לה לבן אביה בעת נשואיה עם יעקב. ויען כי רחל היתה ימים רבים עקרה לזאת נתנה אותה ליעקב לאשה והבנים אשר תלד יתחשבו לבניה כי כן היה המנהג בימים הקדמונים בארצות האלה וכן המנהג בארץ סינים גם היום. ראובן בכור יעקב נהג בה מנהג אישות ובעבור זאת נטלה הבכורה ממנו ונתנה לבני יוסף (בראשית ל"ה. 22 דהי"א ה. 1) אולם חז"ל חסו על כבודו של ראובן ואמרו כי ראובן לא עשה דבר רע כזה כי אם עלבון אמו לאה תבע. שכל הימים שהיתה רחל בחיים היתה מטתה נתונה אצל מטתו של יעקב, כיון שמתה רחל נטל יעקב מטתה של בלהה ונתנה אצל מטתו. לדבר הזה חרה אף ראובן ואמר: לא דיה לאימא להתקנא באחותה בחייה כי אם גם לאחר מותה. עלה וקלקל את היצועין. (ב"ר פ' צ"ח).

2) **בלהה** שם עיר בנחלת מטה שמעון (ע"ע בלה).

1) **בלהן** בן אצר שם אחד מבני שעיר החורי יושבי ארץ אדום (בראשית ל"ו 27).

2) **בלהן** מבני ידיעאל משבט בנימין (דהי"א ז. 10).

בלטשאצר בשם הזה נקרא דניאל באשר הובא לחצר מלך בבל לעמוד לפניו ולשרתו, כי כן הוא המנהג בארצות הקדם לשנות שם האיש אשר יתמנה למשרה גבוהה. יוסף נקרא מאת פרעה צ פ נ ת פ ע נ ח (בראשית מ"א. 45), פרעה נכה הסב שם אליקים בן יאשיהו ויקרא שמו יהויקים (מ"ב כ"ג 34). נבוכדנצר קרא למתניה — צדקיהו (שם כ"ד 17). ועיין ערך דניאל.

1) **בלע** בן בעור מן המלכים הראשונים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך בבני ישראל, ושם עירו דנהבה (בראשית ל"ו 32).

2) **בלע** בן בנימין, הוא היה מן השבעים נפש שירדו עם יעקב למצרים ואחרי כן נהיו לגוי גדול עצום ורב (בראשית מ"ו 12).

3) **בלע** בן עזז מבני שבט ראובן שישב בערוער (דהי"א ה' 8).

4) **בלע** בשם הזה נקראת העיר צער לפנים. מלך העיר הזאת היה אחד מחמשה המלכים שנלחמו עם כדרלעמר מלך עילם בימי אברהם ונפלו שבי בידיו ואף בעזרת אברהם נצולו (בראשית י"ד 12).

לפי המסופר בתורה (שם) נמלטה העיר הזאת ממהפכת סדם ועמורה בגלל תפלת לוט. מהסיפור הנזכר נראה כי היתה עיר מצער ולזאת נקראה אחרי כן צער. הנביאים ישעיה וירמיהו יזכירוה בין ערי מואב (ישעיה ט"ו. 5 ירמיה מ"א 34.), בימי אייזעביוס והירונימוס היתה מיושבת במתי מספר והיתה מקום תחנות לחיל צבא רומי. סטעפאן הביצאנטי יכנה אותה כפר גדול. השבעים יבנוהו צעגר. מזג האויר שם טוב הוא וגם תמרים יצמחו שם. החכם ראבענזאן חקר ודרש ומצא כי תכונתה למזרח ים המלח. החכמים אירבי ומנגלים מצאו את שרידי חרבותיה (טראוועלס 448). על שם העיר צער נקרא הים המלח גם היום בפי הערביים ים-צוער. העיר הזאת עוד עמדת על תלה בימי בית שני, כמו שאמרו: אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער (פסחים

נ"ב). כפי המסופר בספר הישר שם המלך שמלך בעיר הזאת בימי אברהם היה גם כן בלע ולזאת לא נקב בשם שמו בפרט כאשר נקבו יתר המלכים בשמותיהם : ברע, ברשע שנאב, שמאבר.

בלעם בן בעור הקוסם. אחרי אשר נצחו בני ישראל את סיחון מלך האמורי ואת עוג מלך הבשן נפל פחדם על בלק מלך מואב, ויהי כי ירא לצאת למלחמה נגדם פן יעשו לו כאשר עשו לשני מלכי האמורי, קרא לבלעם בן בעור הקוסם לקלל את בני ישראל ואז, חשב, יהיה הנקל לו לנצחם. האמונה בכח הקללות וההשבעות היתה נפרצת בין עמים רבים מהקדמונים. בספרי הרומים נמצא השבעה אחת, אשר השתמשו בה הרומים בצאתם למלחמה. וזה העתקתה : „משביע אני אותך, יופיטער אלהי, כי תביא מורך בלב אנשי החיל היוצאים למלחמה נגדנו. תפול עליהם אימתה ופחד וינוסו מפנינו בשבעה דרכים ; הפר עצת שרי החיל אשר יצאו בחרב לקראתנו, הרס והחרב ערי מושבות שונאינו, ישופם חשך ואפילה, יהיו לקללה ולא לברכה מעתה ועד עולם. עדים אתם היום עמי רומא וכל צבאות חילו, כי הקדשתי היום את שונאינו ליופיטער אלהינו, והנני נודר נדר בעת להקריב שלשה כבשים שחורים ליופיטער אלהינו אם נשוב בשלום מן המלחמה וזר הנצחון על ראשינו" (מאקראבי, סאטורנאל, ליב. 3, קאפ. 9.) גם פלוטארך קראסוס — 111 (350 יספר מהשבעה כזאת בעת יצא קראסוס למלחמה נגד הפרתים. כי לפי אמונת הרומאים, יוסיף פלוטארך לבאר, אין בכח שום איש להמלט מפעולת ההשבעות, ויעז כי הסכנה מרחפת גם על המשביע, לזאת השתמשו בהן אף לעתים רחוקות ואף בענינים נעלים ונשגבים.

קשה עלינו כעת לדעת בבירור אם היה שמו העצמי בלעם או נקרא כן על שם המאורע : בלעם, כי חפץ לבלע עם כלו, בן בעור מפני שרצה לבער את בית ישראל עד תמו. או כמו שפתרו חז"ל בלעם—בלא עם, שבלה עם, בן בעור שבע על בעיר (סנהדרין ק"ה). גם המלך הראשון בארץ אדום השונא היותר גדול לישראל, נקרא בלע בן בעור (ע"ע בלע 1). בן מוטל בספק מקום מולדתו. בכתוב נאמר, כי בלק שלח אל בלעם בן בעור פתורה אשר על הנהר ארץ ב נ י ע מ ו לקרוא לו. מי היו בני עמו ? קעניקאט מצא בשנים עשרה כתבי יד הנוסח ב נ י ע מ ו ן. וכן מצא דע ראססי בשני כתבי יד, וכן הוא גם בתורת השמרונים, ובתרגום הסורי והוואולגאטא. אולם בספר דברים (כ"ג 4.) כתוב מפורש מ פ ת ו ר א ר ם נ ה ר י ם, ואם כן נולד בארם נהרים ולא בארץ בני עמון, כי גבולי הארץ הזאת מעולם לא הגיעו עד הנהר (ראזענמילער), וכן תרגם אונקלוס : לפתור ארם דעל פרת. והשכל הישר גם כן נוטה, כי בלעם היה מארם נהרים, כי מדברי נבואותיו אשר נבא לישראל נראה ברור כי היו ידועות לו דעות אברהם אבינו, יליד ארם נהרים, בעניני אלהות, וגם קורות עם ישראל לא נעלמו ממנו. מי לא יראה כי המלות : מי מנה עפר יעקב ? (במדבר כ"ג 10), מורות כי היתה ידוע לו הבטחת ה' לאברהם : ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית י"ג. 16), כי הדבורים : הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא וגו' (במדבר כ"ג.24), כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו (שם כ"ד 9) וקם שבט מישראל (שם 17.) כמעט לקוחים מלה במלה מברכתו של יעקב : כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו (בראשית מ"ט). לא יסור שבט מיהודה (שם 10.).

תכונת נפשו מעורבות מטובות ורעות, ובגלל זאת שונות הדעות אדותיו, כן בין עם ישראל וכן בין עמים אחרים. כתבי הקודש פעם יספרו כי נגלה אליו ה' פעמים רבות ושפך עליו רוח הנבואה. ופעם יקראו אותו קוסם (יהושע י"ג). חז"ל פעם העלו אותו למדרגת משה ואמרו על הפסוק ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים ל"ד 10) בישראל לא קם אבל באומות קם ומנו בלעם (במדבר רבה פ' י"ב). ופעם יקראו אותו רשע ויספרו אדותיו דברים מכוערים מאד ואמרו עליו שאין לו חלק לעולם הבא (שם פ' י"ג). ההפכים בתכונת נפשו נראים גם בכל הספור אדותיו. הוא היה אוהב מאד בצע כסף כי אף בגלל המתניה שהבטיחו לו בלק נתרצה ללכת עם שלוחיו

לקלל את ישראל, אבל היה ירא לעשות זאת למרות רצון ה'. אם כי התפאר לאמר כי יודע דעת עליון, בכל זאת האמין גם בהבלים, וחשב את המספר שבעה לסגולה להתקומם נגד האויב ולדכא אותו תחת רגליו, ולזאת צוה לבלק לבנות שבעה מזבחות ולהעלות עליהם עולות אולי יעלה בידו על ידי זה לקלל את ישראל. גם היום היהודים באזיא יחשבו המספר שבעה לקדוש בעניני הקרבנות. העשירים יביאו שבעה פרים, העניים יביאו שבעה אגוזים או תאנים.

מן הדברים הנפלאים במעשה בלעם הוא אתונו שדברה עמו כאשר ידבר איש אל רעהו והוכיחה אותו על פניו, ולא נזכר אף רמז קל, כי האנשים שהלכו עמו שמעו את תוכחתה והתפלאו על הנס. ומזה יוכיחו החוקרים (לייבניץ, הענגסטענבערג) שמבארים הנסים על פי חוקי הטבע שכל הענין הזה היה אך בחלום וכן היא דעת „הרמב"ם" (עיין מורה נבוכים ח"ב פרק מ"ג). אבל חז"ל הבינו הדברים כפשוטם ואמרו כי פי האתון שדברה עם בלעם הוא מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות פ"ו). ועיין מה שכתבנו בענין הזה בערך אות.

ארבע פעמים נשא בלעם משלו בדברי מליצה נשגבה על דבר עתידות ישראל ובכל פעם מלא פיו תהלתם ולא נמצא בכל דבריו אף רמז קל להשתחת העם. כאשר מצאנו בתוכחות נביאי ישראל. אות היא כי בימים ההם בעת ילדות האומה ראו הגוים שכניהם בהם אך גדולות ונפלאות ולכן יראו מהם והשתדלו לשום על דרכם אבני נגף וצורי מכשול.

סוף דבר כי בלעם יעץ לבלק להתעות את בני ישראל בדרך עקלתון על ידי שיפקירו בני מואב ובני מדין את בנותיהם לזנות עם בני ישראל ואז כאשר ישחיתו מדותיהם יהיה הנקל לו לנצחם. בלק עשה כעצתו ואחרית הדבר היתה כי נפלו מבני ישראל במגפה ארבע ועשרים אלף. בגלל הדבר הזה פרצה מלחמה בין בני ישראל ובין בני מדין. ויכו בני ישראל אותם שוק על ירך ויהרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש ויבוזו את כל מקניהם ואת כל חילם ואת כל עריהם במושבותם ואת כל טירותם שרפו באש ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב. (במדבר ל"א).

חז"ל השתדלו להשפיל כבודו של בלעם ודרשו דרשות רבות בגנותו כדרכם להפליג בגנות האנשים הרשעים, ולמצוא לדרשותיהם סמך בכתובים. אמרו עליו כי היה חגר ברגלו אחת (סוטה י'), וסומא באחת מעיניו והיה קוסם קסמים באמתו, ובא על אתונו (סנהדרין ק"ה). מדותיו הרעות היו: עין רעה, ורוח גבוהה ונפש רחבה, וגם בתלמידיו דבקו המדות הרעות האלו ולכן כמורה כתלמיד יורשין גהינם ויורדין לבאר שחת (אבות פ"ו). אבל מאהבתם את האמת וכדרכם שלא לקפח שכר כל בריה לא שללו ממנו הדברים הטובים שבו ואמרו עליו שהיו בו דברים נשגבים שלא היו גם במשה: משה לא היה יודע מי מדבר עמו ובלעם היה יודע, משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ובלעם היה יודע, בלעם היה מדבר עם ה' בכל שעה שירצה, ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעה שירצה (במדבר רבה פ' י"ד). לדעתם ידע בלעם כי המדה היותר מגונה, אשר בעבורה יסבול ישראל צרות רבות היא הגאוה. והבינו דברי בלעם שאמר: לא הביט און ביעקב, כי הקב"ה אינו מסתכל בעבירות שבידן אלא בגאוה שבהן (שם פ' כ'). נגד המדה המגונה הזאת, יצאו למלחמה רבים מרועי ישראל, אבל למרות רוחנו עוד היום השטן הזה מרקד בינינו, כאשר יאמר ר' אליהו דיל מידינא בספרו בחינת הדת: מי שלא ראה עשירי ישראל בגאותן לא ראה גאוה מעולם.

2) **בלעם** שם עיר בנחלת מטה מנשה בארץ כנען שנתונה לבני קהת לשבת בה עם מגרשיה (דהי"א ו. 55). לדעת גיזעניוס היא העיר יבלעם הנזכרת ביהושע (י"ז 11). ימים רבים לא יכלו בני מנשה להוריש את הכנעני יושב העיר הזאת ובנותיה, וישב הכנעני בקרב ישראל (שופטים א. 37). בספר יהושע כתוב כי מנחלת מטה מנשה נתנו שתי ערים לבני קהת: תענך

גת רמון (א"ק), אולם אחרים מחכמי העמים משערים כי טעות המעתיק בזה ואין לעמור על הדבר.

בלק בן צפור מלך מואב (ע"ע בלעם). מדברי יפתח (שופטים י"א 25.) הטוב טוב אתה מבלק בן צפור מלך מואב. הרוב רב עם ישראל אם נלחם נלחם בם? נוכל להוכיח כי כל כך גברה אמונתו של בלק בכחו של בלעם לברך ולקלל, כאשר אמר: כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר (במדבר כ"ב 6), עד שלא עלתה על דעתו עוד ילחום עם ישראל אחרי הברכות שברכם בלעם. חכמים אחרים יפרשו הפסוקים במיכה: עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב, ומה ענה אותו בלעם בן בעור, במה אקדם ה' וגו' (מ כה ו 5-8) כענין שאלה ותשובה בין בלק לבלעם. בלק בחפצו לקלל את ישראל שאל את בלעם: במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום, הקדמנו בעולות וגו' האתן בכורי פשעי וגו' שמזה נראה כי היה נכון להקריב גם את בנו בכורו לה' שירצהו ויקבל תפלתו וישמע לבקשתו לקלל את ישראל; אולם בלעם ענהו: הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דרש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'. כפי הנראה גם חז"ל הבינו כונת הפסוקים האלה כן (עיין ילקוט תורה רמז תשס"ה). מדברי הכתוב: ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא הבינו הז"ל כי בלק לא היה מגזע מלכים, כי אם בתחלה היה נסיך מדין ואך אחרי שנהרג סיחן המליכוהו תחתיו (במדבר רבה פ' כ').

בָּמָה. מנהג הקדמונים היה לבנות מזבחות על מקומות גבוהים, הקרובים יותר לשמים, מקום משכן אלהים, וחשבו כי המקומות האלה מסוגלים יותר כי ישמע אלהים משם תפלת המקריב קרבנו (Lucien De lacrit I. 4.) גם קדמוני אומתנו נהגו בזה. אברהם בנה מזבח על ההר קרוב לבית אל. (בראשית י"ב 8.), את יצחק בנו חפץ להעלות עולה לה' על הר המוריה. יעקב זבח זבח בהר (שם ל"א 52) אולם המחוקק, מיראתו שלא תתפשט בעם עבודת האלילים עם כל חקי תועבותיה, צוה אותם לאבד את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים את אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות, ושלא יעשו כן לה' אלהיהם כי אם אל המקום אשר יבחר ה' ידרשו ושמה יביאו את קרבנותיהם (דברים י"ב). אבל בני ישראל לא השגיחו על האסור הזה ימים רבים, כי קשה היה להם לשרש המנהג הזה מקרבם מפני כי כבר הורגלו בו בימים הקדמונים ולזאת נמצא כי גם הטובים שבנו הקריבו קרבנותיהם על הבמות. גדעון בנה מזבח במצות ה' על ראש המעוז (שופטים ו. 26), מנוח הקריב קרבנו על הצור (שם י"ג 19.), אליהו בנה מזבח בהר הכרמל (מ"א י"ח), הז"ל השתדלו לפשר המתירות בין מצות התורה ומעשי השופטים והנביאים ואמרו: עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות, הוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים, באו לארץ הותרו הבמות; באו לשילה נאסרו הבמות, באו לנוב וגבעון הותרו הבמות, באו לירושלים נאסרו הבמות ומכאן ואילך לא הותרו (ספרי דברים, פיסקא ס"ה) ואדות אליהו אמרו: הוראת שעה היתה. אבל גם בימי הבית עוד היו מזבחים ומקטרים בבמות. המנהג הזה פעל לרעה על מצב המוסרי של ישראל, כי על ידי זה התפשטה ביניהם עבודת האלילים עם השחתת המדות הכרוכות בעקבותיה. ולזאת המלכים הטובים ממלכי בית דוד השתדלו בכל עז להסיר הבמות מן הארץ.

בְּמַהַל בן יפלט משבט אשר מראשי בית האבות ברורים גבורי חילים וראשי הנשיאים (דהי"א ז. 33).

בָּמוֹת שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר מדי נסעם אל ארץ כנען (במדבר כ"א 19.) ואולי היא העיר במות בעל הנזכרת בספר יהושע (י"ג 17.) בין הערים אשר נפלו למטה ראובן לנחלה, הז"ל (נדרים כ"ה) דרשו את השם הזה ביחד עם השמות האחרים הנזכרים במקום ההוא (במדבר מ"א) ופרשוהו כעין רמז על ענין לימוד תורה (עירובין נ"ד) או על סנהדרין שיושבו בעזרה (ילקוט תורה רמז תשס"ד). ולפיהם תרגמו גם כן אונקלוס יונתן.

במות ארנון, המה שני רכסי הרים מקבילים אשר ביניהם נוזל הנחל הנודע בשם ארנון. על דבר ההגדה אדות הבמות האלה עיין ערך ארנון.

במות בעל שם הרים ידועים אשר על ראשיהם עמדו פסילי האליל בעל. על ההרים האלה עמד בלעם בפעם הראשונה להשקיף משם על מחנה ישראל ולקללם (במדבר כ"ב 41). במקום הזה היתה גם עיר בשם במות בעל ונתנה למטה ראובן לנחלה (יהושע י"ג 17 וע"ע במות).

בן, בנים, רבוי הבנים וביחוד הזכרים היה נחשב בין היהודים מעולם לברכת ה' כמאמרם אשרי מי שבניו זכרים (פסחים ס"ה) והעדר הבנים חשבו לעונש גדול. רחל אמרה ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל. 1). בין ההבטחות הטובות שהבטיח ה' לישראל אם ילכו בדרכיו היתה גם ההבטחה שלא תהיה משכלה ועקרה בארצם (שמות כ"ג. 26). הבנים היו לפעמים בעין ערבון לבעל חוב שאם לא ישלמו לו את נשיו יקח את בני הלוה לעבדים. אשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר: עבדך אישי מת.... והנושה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים (מ"ב ד 1). גם בשובם מבבל לא חדל המנהג הרע הזה לעשות שמות בעם, כי עוד בימי נחמיה צעקו העניים אליו: לוינו כסף למדת המלך.... והנה אנחנו כובשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים וגו' (נחמיה ה. 4). ממשלת האב על בניו היתה ממשלה בלתי מגבלה כל הימים אשר היה בחיים. האב או האם היו בוחרים נשים לבניהם: הגר לקחה אשה לישמעאל בנה מארץ מצרים (בראשית כ"א 21), אברהם שלח את עבדו זקן ביתו אל ארם נהרים לקחת משם אשה לבנו ליצחק (שם כ"ד). להאב היה הכח והרשות למכור את בתו לאמה, והארון היה יכול ליעד אותה לבנו (שמות כ"א 7. 9), האב היה יכול להדיר את בנו בנזיר והבן היה מחוייב לקיים את כל חקי הנזירות כאשר מצאנו בשמשון (שופטים י"ר), שנתיה לנזיר עולם לא ברצונו כי אם ברצון אביו מנוח (ע"ע אב). האב היה יכול להפר נדרי בתו אבל לא נדרי בנו, שמזה נראה כי על הבנות היתה ממשלת האב עוד יותר גדולה מאשר על הבנים (במדבר ל. 6). כבוד אב ואם הוא מן עשרת הדברים אשר שמעו בני ישראל על הר סיני (שמות כ. 12). והמקלל אביו או אמו אהת דחו להמית (שם כ"א. 17). לפני מתן תורה היה יכול האב לקחת זכות הבכורה מבנו הבכור ולתתה לבן אחר אשר יבחר. יעקב לקח הבכורה מראובן ונתנה ליוסף (ע"ע בכור). ובימים ההם היה הזכות להבכור גם למכור את בכורתו לאחיו הצעיר ממנו כאשר מצינו בעשו שמכר את בכורתו ליעקב.

כבר בימים הקדמונים התפשט המנהג בין עמים רבים כי איש או אשה ההולכים ערירים ואין להם בן יקחו להם ילד או ילדה מאבות אחרים ויהיו להם לבן או לבת וחקי המדינה הכירוהו לבן אמתי כאלו יצא מחלצי האיש אשר לקחו והנחילוהו כל הזכיות הראויות לבן אמתי. גם העברים הקדמונים נהגו בזה. אברהם התאונן הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אותי (בראשית ט"ו. 3). שרה נתנה את הגר שפחתה לאברהם ורחל נתנה את בלהה ליעקב, בתנאי כי הבנים אשר תלדנה יקראו על שמן כאלו יצאו מבטנן. מן הנאמר ברחל ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה (בראשית ל. 3) נוכל לשער כי היה המנהג שבעת צאת הילד מרחם השפחה אמו נהנוהו על ברכי הגבירה אשר חפצה להנחיל אותה לה לבן. גם דבר היבום הוא מענין הזה, כי על פי החק בן היבם שנולד לו מאשת אחיו המת יקום לא על שם אביו מולידו כי אם על שם אחי אביו המת (דברים כ"ה. 6). מקור המנהג הזה ויסודתו הוא באמונת היהודי כי לא יצא ידי חובתו למין האנושי וליוצרו אם לא קיים הצווי „פרו ורבו". ולזאת בהמשך הימים, כאשר הקילו תנאי הגירושין ולא היה עוד קשה לאדם לגרש את אשתו העקרה ולקחת לו אשה אחרת כמעט נשכח המנהג הזה בבני ישראל ואין עוד חזיונו נפרץ.

חפץ ורצון האיש אשר יקח לו לבן ילד מהורים אחרים, כי יקרע הקשר המאחד את הילד עם הוריו האמתים. ולזאת לקחו להב

לבנים ילדים הנולדים מעבדים שרובם היו מבני ארצות אחרות והסינים יקחו מהילדים אשר יובאו אל בתי יתומים ובתי מחסה וחסד אחרים, שעל פי רוב נשכח זכרם מלב הוריהם. ואף הטטרים יוצאים מזה כי המה יקחו להם לבנים מקרובי משפחה. העברים לקחו להם בלי הבדל מעבדים וילדי בית ומקרובי משפחה. אברהם טרם נולד לו יצחק לקח לו לבן יליד בית ועשהו ליורש הונו. יעקב הכיר את נכדיו בני יוסף לבניו ואמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי; מרדכי לקח לו לבת את אסתר בת אביחיל דודו. — האיש אשר אין לו בן ואך בת יש לו ויחפוץ כי בניה יהיו נקראים על שמו יקח לו לפעמים בן עבד מעבדיו ויתן לו את בתו לאשה. כן נמצא כי ששן משבט יהודה, שלא היה לו בן זכר, נתן בתו לירחע עבדו לאשה ותלד לו את עתי, והבן הזה עם כל יוצאי חלציו נחשבו לבני ששן כמיוחסי שבט יהודה (עיין דהי"א ב. 34. 35). ונמצא בכתבי הקדש עוד מקרה אחד המראה לדעת כי עשו זאת גם באופן אחר. מכיר בן מנשה נתן את בתו לחצרון משבט יהודה. ותלד לו את שגוב ושגוב הוליד את יאיר ויהי לו עשרים ושלש ערים בארץ הגלעד. הננו רואים מזה כי יאיר נכד חצרון משבט יהודה ירש בארץ הגלעד את נחלת מכיר אבי אם אביו משבט מנשה, ועוד יותר מזה בספר במדבר (ל"ב. 41) נחשב יאיר לשבט מנשה ונקרא יאיר בן מנשה. — חז"ל השתדלו להחליש ממשלת האב על בניו ובנותיו ואמרו המוכר בתו אינו רואה סימן ברכה (מגלה כ"ז), לפני עור לא תתן מכשול זה המכה בנו הגדול (מ"ק י"ז). וע"ע ירושה, לימוד.

בן אבינדב שם אחד מנציבי המלך שלמה (מ"א ד. 11).
פקודתו היתה לכלכל את המלך שלמה ואת ביתו חדש אחד בשנה מהמסים אשר קבץ בנפת דאר שהיתה בחלקו של מנשה (יהושע י"ז 11). האיש הזה היה חתנו של שלמה המלך כי לקח לו לאשה את טפת בתו. כמנהג הערביים נהגו גם העברים בימים הקדמונים לקרוא לפעמים איש לא בשמו העצמי כי אם בשם אביו בהוספת השם „בן" בתחלתו.

בן אוני כן קראה רחל לבנה בנימין טרם מותה בהקשותה ללדת אותו; ופתרונו בן אבלי או בן צערי. אבל יעקב לא חפץ כי יקרא בנו האהוב לו בשם המורה על צער ואבל. ולזאת הסב שמו לקרותו בנימין, שהוראתו בן חזקי, כי ימין הוא סמל החוזק והגבורה, וכיון בזה לאמר כי יד אל שדי חזקה עליו להורהו דעת כי לפעמים כל תקות אנוש מהבל המה יחד, ובעת אשר ידמה כי הגיע למחוז חפצו פתאום יתהפך עליו הגלגל ותחת האושר אשר קוה תמצאנה אותו צרות רבות ורעות, וזה הוא מסודות ההשגחה העליונה, אשר קצרה בינת אנוש מהבין. ובאמת מצב יעקב בעת ההיא היה מסוגל לעורר בקרבו מחשבות כאלה. שנים רבות היה נע ונד בארץ נכריה, רחוק מאבותיו האהובים לו ולחם כגבור נגד פגעי הזמן, וכאשר אחר התלאות הרבות שעברו עליו שב לארץ אבותיו מסובל בעושר רב עם נשיו ובניו היקרים לו, מתה עליו רחל אהובתו בדרך, ולא היה יכול לקבור אותה בקברת אבותיו, ומה נשאר לו לצפות עוד?

בן־גבר נציב המלך שלמה ברמות גלעד בעבר הירדן מזרחה. תחת משמרתו היו ששים ערים גדולות מקפות חומה בחבל הארגב אשר בבשן (מ"א ד' 13). פקודתו היתה לכלכל את המלך שלמה ואת ביתו חדש אחד בשנה מהמסים אשר קבץ בערים שהיה שר עליהן (ע"ע בן אבינדב).

בן־דקר נציב המלך שלמה בהערים. מקץ, שעלבים ובית שמש (מ"א ד. 9 וע"ע בן־אבינדב).

1) **בן הדד** בן טברימון בן חזיון מלך ארם. כאשר עלה בעשא מלך ישראל על יהודה ויבן את הרמה לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה, לקח אסא את כל הכסף מאוצרות בית ה' ובית המלך וישלחם אל בן הדד היושב בדמשק לאמר: ברית בני ובינך, בין אבי ובין אביך, הנה שלחתי לך שוחד לך הפרה את בריתך את בעשא מלך ישראל ויעלה מעלי. וישמע בן הדד כן ויך את עיון ואת דן ואת אבל בית

מעכה ואת כל כנורות על כל ארץ נפתלי ואז חדל בעשא מבנות את הרמה וישב בתרצה (מ"א ט"ו 18). הכמים אחרים משערים כי בן הדד הזה הוא הוא הדד האדומי מזרע המלך באדום שנהיה לשטן לשלמה בכל משך ימי מלכותו כמבואר במלכים (א. י"א). השם הדד הוא אחד עם אדד אלהי ארם, כמנהג עמים רבים לקרוא את גדוליהם בשם בן אלהים. וגם ליהודים היו שמות מרכבים כאלו, כמו בניהו (ע"ע הדר).

2) **בן הדד** השני בנו של בן הדר הראשון (ע"ע שלפני זה). פעמים רבות יצא למלחמה נגד אהאב מלך ישראל, פעם נצחו אהאב ופעם נצח הוא את אהאב. מלך ישראל התנהג עמו כרע כאח גם בעת אשר נגברה ידו עליו, ובן הדד לא זכר לו את חסדיו עמו וכאשר נפל אהאב בידו צוה למורים לירות בקשת עליו עד אשר יפול שדוד (מ"א כ. כ"ב). אחרי מות אהאב הפיץ לצאת למלחמה נגד ירבעם בנו, אולם אלישע הנביא הפר את עצתו כי הודיע לירבעם את אשר הוא חושב לעשות לו (מ"ב ו. 8). המלך הזה כבד מאד את אלישע ועשה אזניו כאפרכסת לשמוע הנסים והנפלאות שעשה אלישע. וכאשר חלה ונפל למשכב שלח את שר צבאו חזאל אל אלישע לשאול מאתו אם יחיה מחליו זה. הנביא השיב לו כי מחלתו איננה כבדה כל כך ויוכל להתרפא ממנה ולראות חיים, אולם בכל זאת ימות ולא יקום ממטתו. ויהי ממחרת וימיתהו חזאל וימלוך תחתיו (מ"ב ח').

3) **בן הדד** בן חזאל מלך ארם. שלש פעמים הכהו יהואש מלך ישראל ויקח ממנו את הערים אשר לקח מיד יהואש אביו במלחמה (מ"ב י"ג 25).

בן הלם שם איש משבט אשר; נזכר בדהי"א (ז. 35).

בן הנם, שם אדוני הגיא או העמק אשר ממזרח לירושלים ובצפון עמק יהושפט (יהושע ט"ו 8). אדות האיש הזה לא נודע דבר מי היה ומי היו אבותיו.

בן זוחת שם איש אחד מבני כלב (דהי"א ד. 20).

בן-חור שם נציב שלמה בהר אפרים (מ"א ד. 8).

בן-חיל היה אחד השרים אשר שלח המלך יהושפט בשנת שלש למלכו לסבב בערי יהודה וללמד בעם תורת ה'. אולם מפרשים אחדים יבארו את השם הזה לא כשם עצם פרטי (דהי"ב י"ז 7).

בן-חנן אחד מבני שימון מיוצאי חלצי כלב בן יפנה (דהי"ב ד. 20).

בן-חסד נציב שלמה בארבות, שוכה וכל ארץ חפר (מ"א ד. 10).

1) **בינוי** אבי משפחה אחת. יוצאי חלציו במספר שש מאות וארבעים נפש עלו עם זרבבל מבבל להתישב בארץ יהודה וירושלים (נחמיה ז. 15).

2) **בנוי בן חנדד** מן הלוים, שהחזיק בבנין חומות ירושלים בימי נחמיה (נחמיה ג. 24) וגם חתם על האמנה אשר כרתו אז ללכת בדרך ה' ולשמור מצותיו וחוקיו (שם י. 10).

3) **בנוי** אבי נועדיה מן הלוים (עזרא, ח. 33).

4) **בנוי** מבני פחת מואב (עזרא י. 30). הוא היה מן האנשים אשר שבו אל ה' בכל לבבם ונתנו ידם להוציא נשותיהם הנכריות שלקחו להם בבבל.

5) **בנוי** מבני בני, גם הוא נתן ידו להוציא את אשתו הנכריה אשר לקח לו בבבל. (עזרא י. 30).

1) **בני** שם אחד הגבורים שהיו לדוד והיה משבט גד (ש"ב כ"ג 36).

2) **בני** בן שמר, משבט לוי מבני מררי ונזכר בדהי"א (ו. 31) בין אבות איתן, המשורר הנודע בימי דוד.

3) **בני,** בניו היו מן האנשים שנתנו ידם בימי עזרא להוציא נשותיהם הנכריות שלקחו להם בהיותם בבבל (עזרא י. 29).

4) בני בימי נחמיה היה מן השמונים וחמשה זקנים שחתמו על האמנה והיה מן אנשי כנסת הגדולה הראשונים (נחמיה י. 15). וע"ע אביה 5.

בני שם אחד הלוים שחתמו על האמנה

בימי נחמיה (נחמיה י 16). וע"ע אביה 5.

בְּנֵי בְרַק שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט 45.)' מקומה לדרומית מזרחית להעיר יפו. והיתה מיושבת גם אחרי חורבן בית שני, ובה ישב ר' עקיבא ובית דינו (סנהדרין ל"ב).

בני יעקן ע"ע בארות בני יעקן.

1) **בְּנָיָה,** כשם הזה נזכרים בעזרא (י. 45. 43) ארבעה אנשים שנתנו ידם לגרש את נשותיהם הנכריות אשר לקחו להם בבבל כאשר דרש מהם עזרא וסיעתו.

2) **בניה** בן יעיאל מבני אסף הלוי (דהי"ב כ' 14).

3) **בניה** אחד הנשיאים משבט שמעון (דהי"א ד. 36).

1) **בְּנָיָהוּ** אחד הכהנים המחצצרים תמיד לפני ארון ברית אלהים בימי דוד. (דהי"א ט"ז יט).

2) **בניהו** אבי יהוידע היועץ השני לדוד אחרי אחיתפל (דהיא כ"ז 34).

3) **בניהו** בן יהוידע, מעיר קבצאל אשר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 21). אחד מן הגבורים המצוינים אשר לדוד (ש"ב כ"ג. 20). ממעשי גבורותיו יסופר כי הכה שני גבורים גדולים מעם מואב, (שני אריאל מואב) או כאשר יפרש הרלב"ג שכבש שני מבצרים חזקים בארץ מואב, (מלשון הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד) והכה את הארי בתוך הבור, מקום צר מאד שאין להמלט מהארי על ידי ניסה, וזה היה ביום השלג, בעת שהארי רעב מאד ושואף לטרוף טרף, והכה גבור מצרי, איש מדה (ענק) מזוין בחנית וביד בניהו היה אך מקל, ויחטף את החנית מיד הגבור המצרי ויהרגהו. לעת זקנת דוד, כאשר אדניה התנשא לאמר: אני אמליך, היה בניהו אחרי שלמה ויואב היה אחרי אדניה; לזאת כאשר עלה שלמה על כסא המלוכה צוה לבניהו להמית את יואב. בניהו עשה כמצות שלמה ויפקדהו המלך לשר צבאו תחת יואב. (מ"א. ב). בניהו היה אהוב מאד בעיני העם והיו ביניהם ארותיו הגדות רבות, ולזאת גם חז"ל השתדלו להגדיל ערכו בעיני העם. בעת אשר תופשי התורה היו נחשבים בעיניהם יותר מגבור' מלחמה, פירשו הפסוקים המספרים גבורותיו באופן שיהיו מסכימים לדעת העם בימיהם, ועשאוהו לראש הסנהדרין (ברכות ד.), לצדיק גמור שגם לאחר מותו הוא נקרא חי (שם י"ט), וכאשר היה לשלמה עסק עם אשמדאי מלך השדים, בחר בבניהו לתפשו ולהביאו אליו והוא בניהו מלא משלחתו באמונה על ידי ידיעתו הגדולה איך להשתמש בשם המפורש (גטין ס"א).

4) **בניהו** אחד הלוים המנגנים בכלי נבלים ובכנורות במחלקה המשוררים שאסף היה להם לראש (דהי"א ט"ז 5).

5) **בניהו** אחד הפקידים שהפקיד חזקיהו המלך מן הלוים לפקח על התרומות והמעשרות אשר יביאו בני ישראל אל בית ה' (דהי"א ל"א 13).

6) **בניהו** נזכר ביחזקאל (י"א 1) בעבור בנו פלטיהו השר בין האנשים החושבים ויועצים עצת רע בירושלים.

בֶּן יוֹסִפְיָה מבני שלומית שעלה מבבל במלכות ארתחשתא ועמו מאה וששים אנשים. (עזרא ח, 10).

בֶּן יַחְדוֹ בן בוז, בהדי"א (ה. 14,16) כתוב כי מקום מושבו היה בגלעד. ולפי זה יש לשער כי היה משבט מנשה.

בן יחזיאל מבני שכניה. עמו עלו מבבל בימי עזרא במלכות ארתחשסתא שלש מאות נפש. (עזרא ח. 5).

בנימין בן יעקב שנולד לו מרחל אשתו האהובה לו. בנימין הוא הבן האחד שנולד לו ליעקב בארץ כנען כי יתר בניו נולדו בפדן ארם. רחל אמו מתה בעת לדתה אותו וקראה שמו בן אוני (ע"ע). יעקב אהב אותו מאוד וביחוד חזקה אהבתו אליו כאשר נאבד ממנו יוסף בנו. כאשר ירד יעקב למצרים היה לבנימין עשרה בנים (בראשית מ"ו 21), אבל בספר במדבר (כ"ו 38-40) נזכרו אך שבעה ואיזה מהם נקראו שם בשמות אחרים. ולבד זאת בספר בראשית יחשב ארד ונעמן לבני בנימין ובבמדבר יחשב אותם לבני בלע בן בנימין. אולי מתו שלשה מהם בלא בנים ולכן

לא בא זכרם בחשבון בתי אבות ומשפחות. כאשר יעקב אבינו אהב את יוסף ובנימין יותר משאר בניו כן גם עם ישראל אהב תמיד את הבנים האלה יותר מכל שבטי יעקב, ולזאת הז"ל כינו בשם צדיק, התאר היותר חשוב להם, אך את יוסף ובנימין (עיין יומא י"ב) ולא את יתר בני יעקב. כי איש הסובל צרות בגלל מעשים שלא עשה צדיק יקרא, ומעשים כאלו נקרו אך עם יוסף ובנימין.

שבט בנימין היה מתחלה קטן במספרו מיתר השבטים. כאשר נפקדו בני ישראל בפעם הראשונה אחרי צאתם מארץ מצרים היה מספר אנשיו מבן עשרים שנה ומעלה הראוים לצבא אך שלשים והמשה אלף וארבע מאות (במדבר א. 36. ב. 22, המספר הזה הוא קטן ממספר הפקודים של כל אחד משאר השבטים. לפי ערך מספר אנשיו היה גם חבל נחלתו קטן מנחלת השבטים האחרים, כאשר צוה משה: לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט (שם כ"ו 54). ולזאת אמר שאול: הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל (ש"א ט. 21). אדמת נחלתו היתה פוריה ודשנה מאד (יאזעפוס קדמוניות ה. 1 .22) והיו בה שלשים ושש עדים עם בנותיהן הסמוכות להן; וההשיבות שבהן היו: יריחו, בית-אל, בית חגלה, גבעון, רמה, ירושלים. אולם העיר ירושלים, לא נכבשה על ידי בני בנימין, וגם אחרי אשר בני יהודה לכדו את החלק התחתון מהעיר (שופטים א. 8) עוד נשאר היבוסי יושב הארץ בחלק העליון שלה הנקרא ציון (שם .21) עד אשר בא דוד ולכדה (ש"ב ה' .ט). ויען כי מימי דוד נבחרה ירושלים לעיר הממלכה, לזאת היו עניני שני השבטים יהודה ובנימין, מקושרים יחדו ולא נפרדו זה מזה גם אחרי חלוקת המלוכה לשתים בימי רחבעם.

בימי שפוט השופטים נפרצה מלחמה עצומה בין בני בנימין ויתר השבטים על דבר הנבלה שנעשתה בגבעה לפלגש איש אחד משבט לוי אשר עבר דרך העיר הזאת ונשאר ללון שם (שופטים י"ט וע"ע). במלחמה הזאת נכחדו כל הנשים משבט הזה וגם מהזכרים נשארו אך שש מאות; אבל לא ארכו הימים ומספר אנשי חשבט פרץ לרוב ובימי דוד עלה לכך 59,434 נפש שולפי חרב (דהי"א ז. 6-12) ובימי אסא מלך יהודה פרץ לרוב עד 280,000 נפש ראוים לצאת בצבא (דהי"ב י"ד .8) המלך הראשון בישראל, שאול, היה משבט הזה. אחרי מות שאול היו בני בנימין אחרי איש בשת בנו. אבל לא ארכו ימי ממשלתו עליהם ושבו גם הם אל דוד, אשר לכד את מצודת ציון, ונתקרבו שני השבטים יהודה ובנימין זה לזה ולא נפרדו עוד לעולם: ביחד יצאו בגולה לבבל וביחד שבו לאדמתם לבנות הריסות הממלכה ולחזק בדקיה (עזרא י. 9), וגם בכל הימים אשר ישבו על אדמתם לקחו בני בנימין חלק גדול בהליכות קורות האומה; ולא לחנם המשילו יעקב בברכתו לזאב, כי כזאב טרף גם הוא את שונאי ישראל על ידי גבוריו המצוינים שידעו לקלוע אל השערה בימינם וכשמאלם לבלי יחטיאו. וחז"ל מנין | כי השבט הזה היה הראשון לקפוץ א להם באשר רדף אחריהם פרעה ולא היה מקום לנוס, ובזה הראו אומץ רוחם וגבורתם (סוטה ל"ז).

חז"ל חלקו כבוד לשבט הזה ודרשו בשבחו. לפי דבריהם בבר יעקב צוה לבניו לפני מותו לנהוג כבוד בשבט יהודה ובנימין (ב"ר צ"ח), על דגלו היה מצויר זאב וצבע מפה שלו היה דומה לכל הצבעים של יתר השבטים (במ"ר ב). בחשן המשפט שנשא הכהן הגדול על לבו היה מחוקה שם בנימין על אבן ישפה, מפני כי ידע במכירתו של יוסף ולא הגיד לאביו, ודרשו את המלה ישפה כאלו נחלקת לתם: יש פה (ב"ר ע"א). ויען שלא נשתתף במכירתו של יוסף זכה שנבנה בית המקדש בחלקו (שם צ"ט) כי לפי דעתם אולם והיכל ובית קדש הקדשים היו בחלקו, וגם המזבח היה בנוי על הרצועה שיצתה מחלקו של יהודה לחלקו של בנימין (יומא י"ב). בין האנשים הגדולים אשר יצאו מחלצי השבט הזה יזהירו שמות מרדכי ואסתר הידועים בקורות ישראל בימי מלכות אחשורוש.

2) **בנימין** בשם הזה נזכר בדהי"א (ז. 10) אחד מבני בניו של בנימין בן יעקב יוצאי ירך ידיעאל בנו.

3) **בנימין** שם אחד האנשים אשר לקחו להם נשים נכריות בהיותם בבבל וכאשר שבו לארץ אבותם הוציאו את נשותיהם למען טהר משפחות ישראל מתערובות עמי הנכר כמצוה עליהם מפי עזרא ונחמיה (עזרא י. 32).

4) **בנימין** שם אחד השרים שהחזיקו חומות ירושלים נגד ביתם בימי נחמיה (נחמיה ג. 23). ואולי הוא אחד עם הנזכר לפני זה.

בְּנִינוּ אחד מהזקנים שחתמו על האמנה בימי נחמיה ללכת בתורת ה׳ (נחמיה י. 14). ע״ע אביה 5.

בִּנְעָא, בן מוצא מבני יהונתן בן שאול (דהי״א ח, 37).

בְּסוֹדְיָה אבי השר משולם מן השרים שהחזיקו את שער הישנה והעמידו הדלתות ועשו לו הבריחים והמנעלים (נחמיה ג׳ 6).

בֵּסַי [illegible] שעלו מבבל בימי נחמיה (עזרא ב. 49).

1) **בעור** אבי בלעם הקוסם (במדבר כ״ב 5). וע״ע בלעם.

2) **בעור** אבי בלע מלך אדום בימי האבות (בראשית ל״ו. 32) וע״ע בלעם.

בֹּעַז. בן שלמון משבט יהודה. האיש הנכבד הזה נודע בקורות ישראל על ידי זה שיבם את רות המואביה ויצא מהם דוד. מסדר יהוסו הנזכר במגלת רות (ד. 20) היה בועז נכד נחשון נשיא שבט יהודה בימי משה, והיה אבי זקנו של דוד, ויען כי ממשה עד דוד היה לערך ארבע מאות שנים לזאת שערו חז״ל כי ימי שני חיי בועז היו ארבע מאות שנה (ב״ר פ׳ צ״ו). ורש״י בדהי״א כתב: לפי הנראה היה בועז בן שלש מאות שנים כשהוליד את עובד. ויש מחז״ל סוברים כי בועז היה בן שמונים שנה כאשר בא בברית הנשואין עם רות (רבה רות פ״ו) ואותו היום שבאתה רות המואביה מתה אשתו של בועז והוא הוא השופט אבצן מבית לחם (ב״ב ל״ה) וע״ע אבצן. מן פרטי הדברים המסופרים על אדות נשואי בועז עם רות נלמוד כי בימים הקדמונים החוב ליבם אשת האיש שמת בלא בנים היה לא אך על אחי המת כי אם גם על קרוביו האחרים. וכפי הנראה מרומז זה בפסוק: לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (דברים כ״ה. 5), שזה מוכיח התורה הזהירה רק שלא תהיה אשת המת לאיש זר שאיננו ממשפחת בעלה המת, ואך הקרוב היותר קרוב יגאל. ולכן אמר בועז: ועתה כי אמנם כי גואל אנכי וגם יש גואל קרוב ממני (רות ג׳ 12). ונלמוד עוד כי בימים ההם היה המנהג או החוק כי נחלת האיש המת בלא בנים היתה ירושת אשתו עד אשר יבם אותה אח או קרוב הבעל, כן מוכח ממה שאמר בועז: ביום קנותך את השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה אשת המת קנית להקים שם המת על נחלתו (שם ד. 5), כי מאין היה לנעמי ולרות שדה, הלא אין אשה יורשת בעלה? (וע״ע אישות).— קודם בועז לא מצינו בכתוב שישאל אדם בשלום חברו בשם, כאשר אמר בועז לקוצרים: „ה׳ עמכם". ומזה למדו חז״ל כי בועז ובית דינו תקנו זאת (רבה רות פ״ד).

2) **בעז** בשם הזה קרא שלמה המלך להעמוד השמאלי משני העמודים שהעמיד לאולם ההיכל (מ״א ז. 21). השערות שונות נאמרו על דבר השם הזה. התרגום בדהי״א (ג. 17) אומר כי נקרא כן על שם בועז איש רות אבי זקנו של שלמה. ולפי דעת אחדים מחכמי העמים המלות „יכין, בועז" אשר נקראו בהם העמודים הנה התחלת הכתובות אשר היו על העמודים ההם. לדעת חז״ל מרמזים העמודים על השמש והירח, ובועז הוא כנגד השמש היוצא בגבורה ועוז (ילקוט מ״א רמז קפ״ה). קומות כל אחד מהעמודים היתה שמונה עשרה אמה וחוט שתים עשרה אמה יסובנו ועביו ארבע אצבעות נבוב (ירמיה נ״ב. 21).

1) **בַּעַל** ע״ע אישות,

2) **בעל** הוא לפעמים נרדף עם אדון ולזאת כינו הכנענים, האשורים והארמים את אל עליון שלהם בשם בעל, שהיה להם אלהי השמש. היהודים לא קראו מעולם את אלהיהם בשם הזה וקראוהו תחת זה בשם אדון „אדני". כאשר השמש תפעול בכחותיה

על הטבע פעם לטוב ופעם לרע, כן יחסו לבעל תארים שונים, מהם המורים על טובו וחסדו להנבראים, ומהם על חרון אף המכלה ומבלה כל. להשיב חרון אפו הביאו לו לפעמים גם קרבנות בני אדם, כמו שנאמר בירמיה (י"ט. 5) ובנו את במות הבעל לשרוף את בניהם באש עלות לבעל. בני ישראל, שהשתדלו תמיד לחקות מעשי העמים, עבדו גם המה פעמים רבות לבעל. הדבר הזה הסב נזק רב למצב המוסרי של האומה, כי בעבודת הבעל היתה כרוכה השחתת המדות באופן נורא מאד והעם היה פרוע לשמצה. חק היה לכהני הבעל לדרוש בשבח תאות הגופניות וביחוד בשבח הזנות ותאות בשרים והדבר הזה משך אליו גם רבים מבני ישראל. וביחוד התמכרו בני ישראל לתועבות הבעל בימי אחאב ואיזבל, ובארץ יהודה בימי אחז ומנשה. העמים הקדמונים, אשר מבשרם חזו אלוה, לא יכלו לצייר בדמיונם אלוה רוחני, ולזאת הגשימו את אלהיהם בכל מיני גשמיות וחלקו אותם לזכרים ונקבות, איש ואשה. כן נתנו לבעל הנזכר אשה הוגנת לו בשם עשתרות (ע"ע). ופעמים רבות נזכרים שניהם כאחד בכתבי הקודש: בעל ועשתרות, כאיש ואשה. במקומות אחרים נקרא הבעל בשמות אחרים: מולך, כמוש, אולם אין הבדל ביניהם כי אם השם. (ע"ע). כמנהג כל עמים הקדמונים נהגו גם עובדי הבעל להוסיף השם בעל לשמות פרטים של אנשים, וגם העברים למדו לעשות כן, ולזאת מצאנו גם בין בני ישראל שמות אנשים עם השם בעל בסופם, כמו ירובעל, מריבעל, אשבעל, והחרדים לדבר ה' שצוה: „ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיכם" הסבו המלה בעל לבשת וקראו את האנשים האלה בשמות: ירובשת, מפיבשת, איש בשת. להשם בעל נכנו לפעמים מלות אחרות אשר הוסיפו לו במקומות מיוחדים לסמן אותו כאלהי מקום מיוחד, כמו:

2) **בעל ברית,** את האליל הזה עבדו בשכם. מאוצרות ההיכל אשר לאליל הזה נתנו לאבימלך בן גדעון שבעים כסף, וישכור בהם אנשים ריקים ופוחזים ללכת אחריו ולעזרהו למלוך על ישראל (שופטים ט. 4).

בעל פעור שם האליל בעל אשר עבדו במואב. ונקרא בשם התאר פעור כי עמד על הר פעור, והעיר הקרובה להר הזה היתה נקראת בית פעור (דברים ג' 29). אולם לפי דעת חז"ל נקרא האליל הזה בשם פעור בגלל דרכי העבודה המגונה אשר כבדו אותו הנוהים אחריו (עיין רש"י), וכפי הנראה מן הכתוב היתה עבודתו קשורה עם זנות ופריצות נוראה (עיין במדבר כה 1—9). ולדעה הזאת הסכימו גם חכמי העמים הקדמונים הירנימוס וההולכים בעקבותיו.

בעל זבוב אלהי עקרון. לאליל הזה שלח אחזיה בן אחאב לדרוש אם יחיה מחליו (מ"ב א. 2). לא נוכל לדעת כעת מדוע נקרא הבעל הזה בשם ז ב ו ב. חכמים אחרים משערים כי כבדוהו עובדיו במקום הזה מפני כי היה מגין עליהם מהזבובים הרבים אשר הצרו להם במקום הזה. דמיון לזה נמצא גם בין הבלי המיטהאלאגיע של היונים. פאוזאניוס יספר כי כאשר הקריב הערקולעס את קרבנו על ההר אלימף מקום מושב האלילים, נפלו עליו זבובים רבים. ואף כאשר פנה אל יופיטער בתפלה והקריב אליו זבחים נצול מהם. גם בין ההודים נמצא אליל הזבובים בשם ווייראַרא. והחכם קאלמעט מצא מטבעות צוריות עם תמונת זבוב עליהן. יאזעפוס יאמר כי האליל הזה היה נקרא זבוב ולא ביאר הטעם מדוע (קדמוניות. IX. 2).

בעל צפון, חז"ל ועמם מפרשי התורה סוברים כי הוא שם אליל של המצרים, אולם יען כי השם בעל לאלהות לא נמצא בין המצרים ואף בין הכנענים הארמים והאשורים והבבלים, לזאת ישערו אחרים כי בעל צפון היה מבצר לצד הצפוני של הים סוף. הרא"בע מביא כי אומרים שחרטומי מצרים עשו בדבר המזלות צורות נחושת וזהו בעל צפון שלא יוכל עבר לברוח ממצרים ולעבור הצורה (עיין ראב"ע שמות י"ד. 2). פאר־סטמר משער כי בעל צפון הוא אליל טיפאן ומקום משכנו היה בהעיר הערפאליכ שעמדה על שפת לשון ים סוף המערבי.

בעל גד, מקומות אחדים בארץ כנען נמצא עם השם בעל בראשם, כי מנהגי הגוים יושבי הארץ ההיא היו לקרוא מקומות שונים בארצם בשמות אליליהם. ובעל גד הוא אחד מהמקומות האלה. מספר יהושע (י"א. 17) נראה כי בעל גד היה עיר בקצה גבול הצפוני לארץ ישראל בבקעת הלבנון ונקראת כן על שם גד אליל ההצלחה (עיין ישעיה ס"ה .11) שעבדו אותו בעיר הזאת. חכמים אחדים משערים כי בעל גד הוא העיר בעלבעק הנודעת תחת השם העליאפאלים בקיליסוריא, ואשר עוד היום נמצאו בה שרידי חרבות ישנות ונפלאות מאד. געזעניוס ממאן בהשערה הזאת כי קשה להאמין שעלתה בידי יהושע לכבוש את הארץ בשנים מעטות עד קצה גבול הצפוני. אבל החוקרים האחרונים מסכימים לדעת הקודמים כי בעל גד אחת היא עם בעלבעק, כי גד הוא אושר, והשמש או כאשר יכנוהו הסורים בעק הוא גם כן סמל האושר ובעל בעק אחת היא עם העליאפאלים או עיר השמש. כעת עומד על תלה כפר קטן עם שני אלפים נפש יושבי בתי חומר ואין עוד אף שיור קל מכל הודה והדרה שהיו לה בימי קדם.

בעל המון בשיר השירים (ח. 11) נזכר כי היה לשלמה במקום הזה כרם. ראזענמילער משער כי בעל המון הוא אחד עם בעל גד (ע"ע) כי אמון, גד, ויופיטער כולם אלהי ההצלחה הם. אולם יותר קרוב להאמין כי בעל המון הוא אחד עם העיר חמון הנזכרת ביהושע (י"ט 26) בין ערי נחלת מטה אשר, ויתכן כי בעיר הזאת היה לשלמה כרם.

בעל חצור במקום הזה היה לאבשלום בן דוד עדרי צאן, לשם קרא לבני המלך דוד אביו לשמות אתו בעת גזיזת הצאן והכה את אמנון אחיו על דבר הנבלה שעשה לתמר אחותו (ש"ב י"ג. 23). המקום הזה, כפי שנאמר בכתוב (שם) היה „עם אפרים". שלפי דעת חכמים רבים אין כונתו על שבט אפרים כי אם על עיר אפרים שהיתה בחלקו של יהודה ונזכרת בדהי"ב (י"ג. 19) באותיות עפרון ובנקודות של המלה אפרים. אייזעביוס הגביל תכונת העיר הזאת שמנה פרסאות רומיות הרחק מירושלים בואכה יריחו, ולפי השערת רעלאנד עמדה בין בית אל ובין יריחו. (Palaestina I.377). ויש מפרשים „עם אפרים" קרוב לנחלת שבט אפרים, כי בית אל היתה לאפרים.

בעל חרמון מקום קרוב להר חרמון לא רחוק מבעל גד ואולי הוא אחד עם בעל גד (ע"ע).

בעל מעון עיר בנחלת מטה ראובן בעבר הירדן מזרחה. בימי יחזקאל היתה בידי המואבים (יחזקאל כ"ה 9), והיתה רחוקה כשתי פרסאות דרומית מזרחית לחשבון. Burckhardt מצא שרידי חרבותיה במקום הנקרא בעת מעאין, ובלי ספק הנה שרידי חרבות העיר הזאת, אם כי אייזעביוס ירחיק מקומה. בימי הירנימוס עמדה עוד העיר הזאת על תלה ונקראה אז בשם Beelmaus וסביבותיה היו אז מעינות מים חיים טובים לרפואה. וע"ע בית 2.

בעל פרצים מקום קרוב לעמק רפאים. בשם הזה קרא אותו דוד כאשר הכה את הפלשתים, ויאמר „פרץ האלהים את אויבי בידי כפרץ מים „(דהי"א י"ד .11) ובישעיה (כ"ח 21) נקרא הר פרצים. ומזה נראה כי לפעמים הוסיפו גם העברים השם בעל לשמות המקומות ולא כונו בזה על האליל בעל, כי לא יתכן שיקרא דוד שם המקום אשר עזרו בו ה' בשם הבעל.

בַעַל שָׁלִשָׁה שם עיר בארץ שלשה אשר בנחלת מטה אפרים. מהעיר הזאת הביא איש אחד להנביא אלישע בעת הרעב עשרים לחם וכרמל. (מ"ב ד. 42). האדמה סביב העיר הזאת היתה פוריה ודשנה מאד כן נאמר בתלמוד (סנהדרין י"ב.) אין לך קלה בארץ ישראל לבשל פירותיה יותר מבעל שלשה. לפי עדות אייזעביוס והירונימוס היתה רחוקה חמש עשרה פרסה רומית מהעיר דיאספאלים לצפונה, קרובה להר אפרים. יונתן והערבי תרגמו בעל שלשה: ארעא דרומא.

בעל תמר. שם מקום קרוב לגבעה, בנחלת מטת בנימין. במקום

חזה ערכו בני ישראל מלחמה עם בני בנימין בגלל הנבלה שנעשתה בגבעה לפלגש איש עובר אורח משבט הלוי (שופטים כ. 33). כפי אייזעביוס נקרא המקום הזה בית תמר, כמו המקום מעון שנקרא פעם עם הוספת מלת בית ופעם עם הוספת מלת בעל: בית מעון, בעל מעון.

בעלי יהודה, היא קרית יערים, כמו שמפורש בדהי"א (י"ג. 6) „ויעל דוד בעלתה אל קרית יערים אשר ליהודה". ואגב אורחא נעיר כי אין צורך להדחק ולהלחץ אשר לחץ עצמו ה' אבארביק בביאורו לש"ב (I. 2) לאמר: כי מה שנאמר שם ויקם וילך דוד וכל העם אשר אתו מבעלי יהודה, שיעורו לבעלה אשר ליהודה, כי המלות „מבעלי יהודה" נמשכות לא אל המלות „ויקם וילך דוד", כי אם אל המלות „וכל העם אשר אתו", ורצה הסופר להודיע לנו כי רוב העם אשר העלו עם דוד את הארון מבית אבינדב היו אזרחי העיר בעלי יהודה או קרית יערים. העיר הזאת היתה אחת מהערים אשר ישבו בה לפנים הגבעונים, כמו שנאמר: ועריהם (של הגבעונים) גבעון, והכפירה, ובארות וקרית יערים (יהושע ט .17). ויתכן כי כל המחוז היה נקרא בשם הכללי „גבעה", כי יושבי כל ארבעת הערים היו נקראים גבעונים. ולפי זה נוכל לשער כי מה שנאמר: וישאוהו (את הארון) מבית אבינדב אשר בגבעה (ש"ב ו) פירושו אשר במחוז גבעה כי קרית יערים או בעלי יהודה היתה אחת מערי הגבעונים. ולפי זה אין אנו נזקקין לפרש אשר בגבעה בבית שעמד על גבעה (מקום גבוה). וע"ע אבינדב I. בשובם מגלות בבל עוד עמדה העיר הזאת על תלה (עזרא ב. 25). בימי אייזעביוס והירונימוס עמד על מקומה כפר קטן ולפי עדותם עמד במרחק עשרה פרסאות רומיות מן לוד (Lydda) היא דיאספאליס, בואכה ירושלימה. לפי השערת דר' ראבינזאן העיר הקדמונה קרית יערים היא הכפר הנודע כעת בפי יושבי המקום בשם „קרית אל-ענב", כי גם הכפר הזה רחוק מלוד כעשרה פרסאות רומיות בדרך העולה ירושלימה. ביהושע (ט"ו .60) נקראת העיר הזאת קרית בעל. אולי היה בה לפנים מקום לעבודת הבעל.

1) **בעלה** שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 9) והיא לדעת רבים העיר קרית יערים או בעלי יהודה (ע"ע).

2) **בעלה** שם רכס הרים המשתרע בנחלת מטה יהודה קרוב לגבול ארץ פלשתים (יהושע ט"ו .11) למערב, מן עקרון עד יבנאל.

3) **בעלה** שם עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום נגבה (יהושע ט"ו. 29) והנה אחרי כן לבני שמעון לנחלה (שם י"ט .3) ובמקום הזה נקראת בלה ובדהי"א (ד .29) נקראת בלהה (ע"ע) ואולי אחת היא עם העיר בעלות הנזכרת ביהושע (ט"ו 24).

בַּעֲלָת שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע 44). המלך שלמה עשה אותה לעיר מבצר (מ"א ט. 18) מקומה לא נודע כעת על נכון. יאזעפוס (קדמוניות 8, ב) יגביל מקומה קרוב לגזר.

בעלות ע"ע בעלה 3).

בעלת באר שם עיר על גבול נחלה מטה שמעון (יהושע י"ט. 8), ובדהי"א (ד. 33) נקראת בשם בעל לבד, ונקראת גם כן רמת נגב (יהושע י"ט. 8), להבדילה מן רמה אשר בנפתלי, בישכר ובגלעד. וקרוב להאמין כי תכונתה היתה בצד דרומית מזרחית להעיר באר שבע.

1) **בעל** אבי בארה אשר הגלה הגלת פלאסר מלך אשור והוא היה נשיא לראובני (דהי"א ה. 6).

2) **בעל** בן יעיאל דודו של שאול (דהי"א ט. 36).

1) **בעל חנן** בן עכבור אחד מקדמוני מלכי אדום שמלך אחר המלך שאול מרחובות הנהר, ואחריו עלה למלוכה על כס מלך אדום הדד מעיר פעו (בראשית ל"ו. 38). לדעת הרמ"בם (מו"נ ח"ג פרק נ.) נכתבו בתורה שמות המלכים שמלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל, למען יתבוננו בני ישראל באחיהם בני עשו ולא ימליכו עליהם מלכים מאומות אחרות

כאשר עשו הם, כי הדבר הזה יזיק מאור להצלחת האומה, כאשר צותה התורה לאמר: לא תוכל לתת עליך איש נכרי. אם כי הענין אמת בפני עצמו, אולם מהכתוב אין שום ראיה לדבריו כי לא נזכר שם אף רמז קל שהמלכים האלה שמלכו באדום הרעו להעם אשר מלכו עליו. ולדעת הארברנאל כונה אחרת צפונה בזה: להראות כי גם לבני עשו הרעים והחטאים היו להם מלכים ושרים, בגלל זכות אבותיהם אברהם יצחק. וגם היא השערה רחוקה.

2) **בעל חנן** מבית גבר, השר הממונה על הזתים והשקמים שהיה למלך דוד בשפלה (דהי"א כ"ז. 28).

בעלידע בן דוד ע"ע אלידע 1.

בעליה אחד הגבורים מבני בנימין שבאו אל דוד בהיותו עצור בצקלג. (דהי"א י"ב 6).

בעלים מלך עמון בימי ירמיהו, אשר שלח את ישמעאל בן נתניה להמית את גדליה בן אחיקם אשר הפקיד נבוכדנצר על הכורמים והגיובים שנשארו בארץ ולא הגלם לבבל (ירמיה מ' 14).

בען ע"ע בית 2.

1) **בענא** בן אחילוד אחד הנציבים אשר למלך שלמה. פקודתו היתה לכלכל את בית המלך חדש בשנה מן המסים שאסף וקבץ בתענך, מגדו וכל בית שאן עד אבל מחולה (מ"א ד. 12), ערים ומקומות בנחלת השבטים מנשה יששכר ואפרים (עיין יהושע).

2) **בענא** בן חושי נציב שלמה באשר ובעלות (מ"א ד. 16), היא העיר בעלות שהיתה בנגב ארץ יהודה (ע"ע בעלה 3).

3) **בענא** אחד מראשי עולי הגולה שעלו עם זרובבל לירושלים (עזרא ב. 2) ובמקום אחר (נחמיה ג. 4) נכתב בענא בה"א. ושם נזכר כי עזר הרבה בבנין חומת ירושלים.

1) **בענה** בן רמון מבארות. האיש חזת עם אחיו רמון בן רכב מבני בנימין היו שרי הגדודים בחיל ישראל. מסבה לא נודע בעת [illegible] השרים האלה מבארות נתימה ויגורו שם. אבל בסתר לבם גמרו אומר להמית את איש בשת בן שאול אשר מלך אז על ישראל. אולי התנגדו לשאול אשר המית את הגבעונים (ש"ב כ"א 1). כי בארות אחת מערי הגבעונים היא, ובגלל זאת הוכרחו לעזוב את העיר ולהמלט על נפשם. וכאשר עלה איש בשת על כס המלוכה אחרי מות שאול חפצו לנקום דם בני עירם מבנו איש בשת ויבואו אל ביתו בצהרים מתחפשים בבגדי סוחרים לוקחי חטים ויסירו את ראשו ויביאו אל דוד, בתקותם כי בזה ימצאו חן בעיניו. אבל דוד צוה את נעריו לקצץ את ידיהם ואת רגליהם ולתלות על הברכה בחברון (ש"ב ד.).

2) **בענה** אבי חלב, אחד מגבורי דוד מעיר נטופה אשר בארץ יהודה. (ש"ב כ"ג. 29 ועיין עזרא ב. 22).

3) **בענה** הוא בענא הנזכר למעלה (ע"ע בענא 3).

בער שם. תאר לאדם חסר דעת הנמשל בעבור זה לבהמה (בעיר). בשם התאר הזה יבנו הנביאים לפעמים גם הרשעים כמו שאמר יחזקאל (כ"א 36) „אנשים בוערים חרשי משחית", וזה מסכים למה שהחליטו חז"ל לאמר: אין אדם עובר עברה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג.), ולזאת גם בתארים כסיל ואויל משתמשים בעברית פעם לשוטה, ופעם לרשע וגם רוח.

בערא אשת שחרים מבני בנימין. לסבה לא נודעת לנו שלח שחרים את אשתו זאת משדה מואב ולקח לו אחרת בשם חודש (דהי"א ח. 8).

בעשיה שם לוי אחד ממשפחת הגרשני. המשורר הנודע אסף שחי בימי דוד היה מבני בניו. (דהי"א ו. 25).

בעשא בן אחיה משבט יששכר, המלך השלישי ממלכי ישראל. בעת אשר צרו נדב בן ירבעם ואנשי חילו את העיר גבתון אשר לפלשתים קשר עליו בעשא קשר וימיתהו וימלוך תחתיו. ויהי כמלכו הכה את כל בית ירבעם לא השאיר שריד (מ"א ט"ו). מדברי הנביא יהוא בן חנני שאמר אל בעשא בשם ה': יען אשר הרימותיך מן העפר ואתנך נגיד

על עמי ישראל וגו׳ (שם ט״ז), יש לשער כי לא היה בעשא ממשפחה מיוחסה. עשרים וארבע שנה מלך על ישראל בתרצה (מן 914 עד 890 לפני ספה״נ). בעשא היה איש אוהב מלחמה. שנים רבות עשה מלחמה עם אסא מלך יהודה, ויהי כי לא יכול אסא לבדו להלחם אתו וישכור את בן הדד מלך ארם לעזור לו במלחמתו. וישלח בן הדד את שרי החילים אשר לו ויכו ערים רבות במלכות ישראל: את עיון, ואת דן ואת אבל בית מעכה ואת כל כנרות על כל ארץ נפתלי. הדבר הזה הכריח לבעשא לחדול מבנות את הרמה אשר החל לבצר בצפון ארץ יהודה לבלי תת לצאת ולבוא לאנשי אסא. באבני המבצר הזה בנה אסא את הערים גבע ומצפה (שם ט״ו). בעניני הדת והאמונה לא היה בעשא טוב מירבעם וביתו, כי גם הוא עבד את עגלי הזהב אשר העמיד ירבעם, ובגלל זאת נבא עליו הנביא יהוא בן חנני כי לא ישאר מביתו שריד ופליט כאשר לא נשאר מבית ירבעם. הנבואה הזאת לא נתקיימה בימיו, כי מת בשלום ויקבר בתרצה וימלוך אלה בנו תחתיו (שם ט״ז).

בעשתרה שם עיר בנחלת חצי מטה מנשה בעבר הירדן מזרחה.

העיר הזאת נתנה ללוים מבני גרשון לשבת בה (יהושע כ״א 27.) ובספר דהי״א (1, 56) נקראת בשם ע ש ת ר ו ת , ונקראת כן מפני שיושביה עבדו וכבדו ביחד את האלילה עשתרות (ע״ע), והיא היתה מקודם עיר המלוכה לעוג מלך הבשן, כהעיר אדרעי לפי דעת חוקרי הארץ היא אחת עם ע ש ת ר ו ת ק ר נ י ם. אולם לדעת אייזעביוס המה שני מקומות שונים: עשתרות קרנים היו בימיו שני כפרים רחוקים זה מזה תשע פרסאות, ותכונתם היתה בין אדרעי לאבילה, והעיר עשתרות, עיר ממלכת עוג מלך הבשן, היתה רחוקה שש פרסאות מאדרעי. החכם וועטצשטיין יעיד כי לפי הגדה ישנה הידועה להערבים יושבי המקום היתה בסביבות המקום הזה ארץ עוץ מולדת איוב, ועל ראש גבעה קטנה שש עשרה פרסה רחוק מאדרעי לצד צפונית מערבית עומד כפר ובבית התפלה אשר לישמעאלים אשר בו נמצא אבן אשר לפי ההגדה ההיא נשען איוב עליו בישבו לארץ כאשר באו אליו רעיו לנחמו. ומעין יוצא מתחת לחגבעה הנקרא אצלם „חמי איוב“ ויושבי חמקום משתמשים בהם לרפואה. לא רחוק מהמעין הזה לדרום הראו להחכם הנזכר קבר איוב. ההגדה הזאת ידועה לרבים מספרי הערביים. והרוצה לדעת יותר על דבר אבן איוב יעיין מאמר החכם שוהמאכער („בצייטשריפט דער דייטשען פאלעסטינא פעראיינס“ שנת 1892 מצד 142 והלאה. בשם עשתרות קרנים נזכרת העיר הזאת אף פעם בכתבי הקדש בספר בראשית (י״ד. 5) ומסופר שם כי כדרלעמר מלך עילם הכה שם את הרפאים (בראשית י״ד 5.). אולם בספר החשמונאים (א. ה. 26) נזכרת העיר הזאת בשם קרנים לבד בלי הוספת השם „עשתרות“, והיתה אז עיר בצורה מאד, והעמים סביבות ישראל שבו מהם עם רב והסגירום בקרנים ועדי מצודות אחרות ויהודה הצילם מידם.

1) **בצי** שם אחד מהשמונים וחמשה זקנים שחתמו על האמנה בימי נחמיה להחזיק חומת הדת (נחמיה י׳ 19).

2) **בצי** שם אבי משפחה אחת, שאנשיה במספר שלש מאות ועשרים ושלש נפש עלו עם עזרא מבבל לירושלים (עזרא ב. 17).

בציר, זמן קטוף הענבים. התחלת הבציר היתה באמצע חדש תשרי, והגמר בחדש חשון. בעת הבציר שמחו כלם שמחה גדולה, קול ששון וקול שמחה נשמע בכרמים (ישעיה ט״ז 10.), בחורים ובתולות הלכו במחול (שופטים ט. 27) ואין קץ להשמחה והששון שהיו להם בעת הבציר, ולזאת יחגו בני ישראל את חג האסיף מעולם בשמחה יתירה ובתלהבות עצומה (ע״ע אסיף).

בצל, שם פרי האדמה ידוע מאד במדינות רבות, אבל טעמו איננו שוה בכל המקומות. המין היותר משובח ממיני הבצלים הוא שגדל במצרים. החכם האזעלקוויסט יאמר: כל מי שטעם טעם בצלים במצרים יודה ויאמר כי אין כמוהו בכל הארצות. טעמו איננו מר

וחריף כאשר בארצות אחרות כי אם רך ומתוק לחיך. ומעתה אין להתפלא מדוע התאוננו העברים במדבר לאמר: זכרנו את הדגה...... ואת הבצלים..... (במדבר י"א 5.). פליניוס (היסט. נאט. XIX .6) ילעג לחמצרים אשר ישבעו בבצלים כבדבר קדוש. גם יובינאל בהתוליו (סאט. 15 .9) ימלא שחוק פיו עליהם בעבור זה. יוכל היות כי המצרים הקדישו אך איזה מינים מהם והם אשר יגדלו על שפת הים ומשתמשים בהם לרפואה, כי לא יתכן להאמין שהעברים יאכלו במצרים פרי האדמה אשר יקדישו המצרים ולא יענישום קשה על זה. אולם בארץ כנען ובבל היו הבצלים חריפים מאד ולזאת אמרו: בצלים קשים לגוף כחרבות (קדושין ס"ב), לא יאכל אדם בצל מפני נחש שבו (עורבין כ"ט).

1) **בצלאל** בן אורי בן חור למטה יהודה חכם גדול בכל מלאכת מחשבת ובחכמת הגזרה והבנין. אל האיש הגדול הזה נמסר בנין המשכן עם כל כליו הארון, השלחן והמנורה. חז"ל ביארו את השם הזה על ידי שחלקוהו לשנים בצל אל, ואמרו: בצלאל על שם חכמתו נקרא, שמא בצל אל היית וידעת (ברכות נ"ה). המנהג להוסיף המלה צל לשם אלהות נמצא גם בין הכנענים. בימי סנחרב מלך בעזה מלך בשם ציל-בל, כן מצאו החוקרים בשרידי כתב היתדות. לבד ידיעתו הגדולה וחכמתו הרבה עוד היה לו הכשרון להורות לעושי מלאכה אחרים שעמדו תחת השגחתו ואשר הראש עליהם היה אהליאב בן אחיסמך למטה דן (שמות ל"ה 34.). חז"ל הפליגו בשבחו מאד, ואמרו כי היה גדול ממשה: נתקשה משה במעשה המנורה עד שאמר לו הקב"ה לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה (במדבר רבה ט"ו). ועשה לפעמים דברים מדעת עצמו שלא שמע מפי משה והסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני (בראשית רבה א.). אם כי אך בן שלשים שנה היה כאשר מסרו לו מלאכת המשכן (סנהדרין ס"ט) בכל זאת ידע בחכמתו ערך כל דבר ודבר ונתן נפשו ביותר על מעשה הארון, כי הוא העיקר בכל כלי המשכן שבו היו הלוחות מונחים (רבה שמות פ' נ').

2) **בצלאל** מבני פחת מואב היה מן האנשים שהושיבו נשים נכריות בהיותם בבבל והוציאו אותן במצות עזרא (עזרא י. 30).

בצלות שם אחד הנתינים אשר בניו עלו עם זרובבל לירושלים (עזרא ב. 25).

בצע שוחד להטות משפט. פעמים רבות צותה התורה לבלי קחת שוחד, אולם לא מצאנו פעם אחת מדת העונש להלוקח שוחד ומטה דין. וגם הלוקח שוחד להכות נפש דם נקי לא הענישה התורה באיזה עונש גופני כי אם הסתפקה בזה שקללה אותו בארור (דברים כ"ג 25), וזה מורה כי לוקחי שוחד ובוצעי בצע היה חזון בלתי נפרץ אז, כי ידוע שעל העבירות אשר העם מורגל בהן ודש אותן בעקביו מעניש החוק קשה בכדי להרחיקם מזה, אולם על העברות שאינן שכיחות ותקראנה אך לעתים רחקות יביט החוק בעינים עצומות וימסר הדבר לשמים כאשר אמר אליפז: ואש אכלה אהלי שוחד (איוב ט"ו. 34). אולם בהמשך הימים נהיה השוחד והבצע למחלה מתדבקת בשופטי ישראל; על בני שמואל יסופר כי הטו אחרי הבצע, לקחו שוחד ויטו משפט (ש"א ח.3). נביאי ישראל יצאו נגד מקבלי שוחד להכותם בשבט פיהם. (עיין ישעיה א. 32, ל"ג 15, יחזקאל כ"ב. 12). חז"ל החמירו יותר באיסור לקיחת שחד ואסרו לא לבד שחד ממון כי אם גם שוחד דברים או טובת הנאה אחרת. שמואל עבר דרך גשר הושיט לו איש אחד את ידו לעזור אותו לעבור, וכאשר נודע לשמואל כי האיש הזה יש לו דין ודברים עם אחד ורוצה להזמינו לדין לפניו לא רצה שמואל לדון אותו; דברים כאלו יסופר גם על חכמים אחרים: ר' ישמעאל בן אלישע, אמימר, מר עוקבא ועוד (עיין כתובות ק"ה:).

בצקת עיר בנחלת מטה יהודה. העיר הזאת היא עיר מולדת ידידה בת עדיה אם יאשיהו מלך יהודה (יהושע ט"ו 39; מ"ב. 1) ועמדה במישור לא רחוקה מלכיש ועגלון. מקומה בצמצום לא נודע כעת.

1) **בצר** שם עיר בנחלת מטה ראובן בעבר הירדן מזרחה, תכונתה היתה בארץ המישור במדבר. (דברים ד. 41). משה הבדיל אותה לעיר מקלט לנוס שמה רוצח מכה נפש בשגגה (שם), ונתנה ללוים בני מררי לשבת בה (דהי"א .1 63). על מצבת אבן של מישע מלך מואב אשר מצאו החוקרים זה לא כבר נמצא כי המלך הזה יזכירה ויאמר כי העיר הזאת היתה בימיו חרבה ושממה ואף אחרי אשר פשע באחאב מלך ישראל וימרד בו ויגרש את הישראלים מארצו בנה אותה מחדש וירפא את הריסותיה (מצבת מישע .1 27). לפי דעת אייזעביוס בצר היא בצרה, אולם מספר החשמונאים (א. ה. 33) שמספר כי הגוים אשר בעבר הירדן הוליכו רבים מבני ישראל בשבי ויבלאום בבצר ובבצרה נראה ברור כי שני מקומות שונים הם. מקומה על נכון לא נודע כעת.

2) **בצר** שם אחד מראשי הנשיאים במטה אשר ברורים גבורי חילים (דהי"א ז, 37).

1) **בצרה** שם עיר עתיקה בארץ אדום. העיר הזאת היתה עיר מולדת אחד ממלכי אדום הקדמונים יובב בן זרח. ישעיה ירמיה, ועמוס נבאו עליה לרעה (ישעיה ל"ד. 6 ס"ג .1 ; ירמיה מ"ט. 13 : עמוס א. 12).

2) **בצרה** שם עיר בארץ מואב. ירמיה (נ"ח. 24) נבא עליה לרעה, ובמקום אחר נזכרת בשם סלע: שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה (ישעיה ט"ז .1), כי בצרה וסלע ענינים אחד מצודה או מבצר. והעיר בצרה עמדה באמת במדבר מואב.

בקבוק, שם איש אחד מהנתינים. יוצאי חלציו עלו עם עזרא לירושלים (עזרא ב. 51).

בקבקיה שם המשנה אשר לראש המשוררים בימי נחמיה (נחמיה י"א. 17).

בקבקר שם אחד הלוים מבני אסף אשר התישבו בירושלים בימי נחמיה (דהי"א ט. 15) נחוץ להעיר כי בשובם מבבל התישבו בירושלים לא בחפץ לבבם, ולזאת חשבו למצוה להמתנדב לשבת בירושלים, והעם ברכו אותם על זאת. וכאשר ראו כי מעטים המתנדבים הפילו גרלות להביא אחד מעשרה לשבת בירושלים (נחמיה י"א 2-1). יוכל היות מפני כי שונאי ישראל אז הלשינו לפני מלכות פרס אף את יושבי ירושלים ונתנום למורדים, וגם מפני כי רוב השבים היו מדלת עם הארץ עובדי אדמה כורמים ויוגבים שלא הסכינו לשבת בערים, וישיבה כרכים קשה להם מאד. (ועיין כתובות ק"י :)

1) **בקי** בן יגלי נשיא למטה דן היה מן העשרה האנשים אשר נפקדו לעזור ליהושע ולאלעזר הכהן לחלק את הארץ בעבר הירדן מערבה (במדבר ל"ד 22).

2) **בוקי** בן אבישוע מזרע אהרן הכהן אחד מאבות אבותיו של עזרא (עזרא ז. 4).

בקיהו אחד מארבעה עשר בני הימן המשורר בימי דוד, שעמדו על יד אביהם בשיר בבית ה' במצלתים, בנבלים ובכנורות לפאר את עבודת אלהים (דהי"א כ"ה 4.).

בקע מטבע קדמונית מחצית השקל משקלה (שמות י"ה. 26) ע"ע מדה ומשקל.

בקר ע"ע בהמה.

בקורת כתבי הקודש. הערך הזה יפרד והיה לשלשה ראשים: 1), בקרת הנוסחאות השונות, 2) על דבר הזמן והמחברים של הספרים האלה 3) בקורת המעשים והקורות המובאים בכתבי הקדש.

בקורת הנוסחאות השונות תשאב השערותיה משלשה מעינות: א) כתבי יד שונים ועתיקים, ב) תרגומים עתיקים, ג) ספרים אחרים שנתחברו בזמן קדום ואשר יביאו מאמרים וענינים מכתבי הקדש וישאו ויתנו אדותם.

מה היה גורל הספרים הקדושים האלו טרם נתחברו לספר אחד, תנ"ך, ואיך נשמרו שלא תשלט בהם יד המעתיקים לרעה, לא נדע כעת מאומה. אולם זאת ידענו בבירור כי היהודים השתלו בכל שהיה לאל ידם לשמור את כתבי קדשם כבבת עינם. והשערת חכמי העמים: אייכהארן, בויער געזעניוס, די-וויטע' האומרים כי כפרי הקדש של היהודים היו

כהפקר לכל, מחבל הנה יחד. ואם נמצא נוסחאות שונות בספר התורה של השומרונים ובתרגום השבעים אות היא אף כי השומרונים לא שמרו את התורה כראוי ולא חשו על השנוים שנעשו בה, ובמקומות רבים השחיתו בכונה את תכן הענינים למען יתאים עם אמונתם. וכדבר הזה נוכל לאמר גם על דבר תרגום השבעים אשר לפי דעת חוקרים רבים שאבו שניהם השבעים, והשמרונים, ממעין אחד. כי החוקרים האלו חקרו ודרשו ומצאו שני אלפים מקומות בתורה אשר השבעים והשמרונים היה להם נוסחא אחת בניגוד אל נוסחת היהודים. ולעומת זה היהודים ספרו ומנו את האותיות והמלות של הספרים הקדושים האלו למען הרחיק אף שגיאה קלה מהם. ולזאת כל מי שיש לו מוח בקדקדו יודה ויאמר כי המתרגמים הארמים אונקלוס ויונתן שתרגמו את התורה לפי רוח היהודים וקבלתם המה מקורים נאמנים לדעת מהם הנוסחה האמתית של הקדמונים, כן הדבר בנוגע להתרגומים בלשון יון של עקילס, סימאכוס, שהיו במאה השניה למספר הרגיל, כי גם המה תרגמו בהסכם לקבלת היהודים והמסורה. גם הנוצרים המלומדים הקדמונים. כאריגענוס, והירונימוס מעתיקים כתבי הקדש בהסכם לנוסחת היהודים. הן אמת כי לפי עדות חז"ל מצאו אנשי כנה"ג נוסחאות שונות בספרים שלפניהם, והכריעו אז הדבר על פי הרוב (סופרים פ"ו), ובמקומות אחרים תקנו את הלשון למען יהיה מובן להקורא (ב"ר מ"ט, ויקרא רבה י"א) אבל מהעת ההיא והלאה לא נתנו עוד לספק ושגיאה להתגנב אל תוך כתבי הקודש. וגם התיקונים שתקנו אז היו על פי רוב באפן הקריאה. ויען כי עשו זאת בזהירות נפלאה ובמתינות גדולה כראוי לדבר מרום ונשגב כזה, לכן מהראוי להאמין כי כונו אל האמת, וזה שאמר ר' יצחק: מקרא סופרים ועיטור סופרים, קריין ולא כתיבן, וכתיבין ולא קריין הלכה למשה מסיני (נדרים ל"ז:). גם אחרי אשר נסדרו כתבי הקדש ונחקרו בשבע חקירות והגבילו את הנוסחה האמתית, גם אחרי כן לא טמנו חכמי ישראל ידם בצלחת, כי אם חקרו ודרשו תמיד על דבר הכתיבה והקריאה הנכונה, ואחר חתימת התלמוד עוד נשארו בטבריה חכמים גדולים אשר עסקו בזה בשקידה עצומה ובמתינות נפלאה, המה החכמים בעלי המסורה, אשר כתבו על ספר את אשר קבלו הראשונים אדות הדבר הקדוש הזה ואשר הוסיפו מדעתם ושכלם, ביחוד בנוגע לקרי וכתיב.

הדברים אשר העלו חכמים האלה על ספר נדפסו ראשונה בלי סדרים בכתבי הקודש של באמבערג תחת השגחת של פעליקס פראטענזיס, תחת השם מקראות גדולות ואחרי כן בפעם השניה תחת השגחת ר' יעקב בן חיים בתקונים רבים ובסדר נכון. בסוף של ההוצאה השניה נדפסו 216 חלופי נוסחאות בין אנשי ארץ ישראל ואנשי בבל (מערבאי ומדינחאי). המקורים אשר היו לעיני המאסף נעלמו מאתנו כי המאסף לא הודיע לנו מאומה מזה. אולם זאת ידענו בבירור כי המקורים האלה המה ישנים מאוד ונכתבו קודם המצאת הנקודות (קודם למאה הששית לספה"נ), כי בין כל חלופי הנוסחאות לא נזכרה אף אחת בנוגע להנקודות. החלופי נוסחאות האלה יראנו לדעת כי גם בני בבל עסקו הרבה בשמירת הנוסחא האמתית כבני ארץ ישראל ולא הניחו ידם מזה. בהוצאת המקראות גדולות של באמבערג ובוקסדארף נדפסה עוד הוספה יקרה מאד: החילופים שבין בן אשר ובין בן נפתלי, ראשי הישיבות בארץ ישראל ובבל. החילופים נוגעים אף לנקודות וטעמים. מהעת הזאת אשר החלו להדפיס ספרי התורה, הנביאים והכתובים עם נקודות וטעמים נאבדו הספרים העתיקים הבלתי מנוקדים, אבל העדרם לא יביא לנו כל נזק, כי כבר נתפשטה הנוסחה האמתית מעת אשר תקנו הנקודות והטעמים ועל ידי עבודת ופעולת בעלי המסורה ולא נשאר שום ספק באמתתה.
שלש הוצאות מכתבי הקודש נדפסות הנה היסוד כעת לכל המדפיסים בכל מקומות מושבות בני ישראל: 1) הנדפסת בסאנצינא בשנת 1488, היא ההוצאה הראשונה שיצאה מעת המציאו מלאכת הדפוס. ההוצאה הזאת נדפסה בנקודות וטעמים, אולם המוציא, לאור לא הודיע באיזה כתבי יד השתמש בההוצאה

הזאת: 2), ההוצאה השנית היא הנדפסת בהפאלינלאטא בשנות 1511-1517, בההוצאה ההיא השתמשו בשבעה כתבי יד; 3) השלישית היא הנזכרת למעלה של באמבערג נדפסת בוויניציא בשנת 1525 בששה חלקים בהשגחת והשתדלות ר' יעקב בן חיים. ההוצאה ההיא נדפסה על פי כללי המסורה וכתבי יד מספרד. ההוצאה יקרה מאד היא הוצאת בוקסטארף, באזעל בשנת 1619, עם הערות יקרות נוסדות על בקרת ישרה, עם טובי המפרשים: רש"י, אבן עזרא, רד"ק, רלב"ג, ור' סעדיה גאון, עם תרגום ירושלמי, מסורה גדולה מוגהה ועם הוספות, ועם חלופי נוסחאות של בן אשר ובן נפתלי. לבד זאת לחשובות ויקרות תחשבנה ההוצאות של סעבאסטיאן מינסטער, באזעל 1536, יאבלאנסקי בערלין 1699, וואן דער הוט אמסטערדם 1705, מיכעליס האללי ומאגדעבורג 1720, הובינאנט 1753, ושל בנימין קעניקאט 1776-1780. ההוצאה ההיא יקרה במינה מאד. אם כי בכל ההוצאות הנזכרות מובאות נוסחאות שונות שמצאו המוצאים לאור בכתבי יד שונים אולם של קעניקאט עולה על כלנה. בעזרת חכמים אחרים אשר בראשם עמד הפרופיסור ברונס מהעלמשטעדט עלתה בידו לאסוף 694 כתבי יד שונים, והשתמש גם בדעות בעלי התלמודים ומחברים עברים, ואסף וקבץ וברר מכלם הנוסחאות השונות והציגם לפני הקורא. ההוצאה ההיא תורנו לדעת עד כמה גדלה פעולת בעלי המסורה כי ממנה נוכח לדעת כי כל המון השנוים הוא אך בדברים קלי הערך שלא תשתנה מזה כוונת הענין, אולם עצם הענין נשמר מבעלי המסורה שמירה מעולה מאוד. בשנות 1784-1788 הדפיס יאהן בערנארד דע-ראססי בפרמא הוספה יקרה להוצאת קעניקאט. הוא אסף נוסחאות שונות מן 88 כתבי יד שהיו בידי קעניקאט והוא, דע ראססי, השתמש בהם ומצא בהם חדשות, מן 479 כתבי יד קנין כספו ומן 110 כתבי יד ששאל מיודעיו ומכיריו. והרוצה לדעת מענין הזה יותר בפרוטרוט יעיין בספרו של ראזענמיללער: האנדבוך פיר דיא ליטעראטור דער ביבלישען קריטיק אונד עקסעגעזע". 1. מן צד 189 עד 7).

החקירה והבקורת בנוגע אל הזמן מתי נתחברו כתבי הקדש וביחוד תורת משה הביאו מהומה ומבוכה במחנה המאמינים. כבר בימים הקדמונים נמצאו אנשים אשר הטילו ספק אף כפרו בכל קבלת המאמינים כי התורה נכתבה כלה על ידי משה, ואם קבלה מן השמים. ויען כי הדבר הזה הוא היסוד אשר כל בית היהדות נשען עליו, לכן אמרו כי האומר אין תורה מן השמים, או אם גם כופר בפסוק אחד ואומר כי לא משה כתבו ולא מן השמים קבלו אף פסוק כזה שאין לו כל שייכות להאמונה, כמו „ואחות לוטן תמנע" אין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין פ' חלק). ולמען הרחיק את העם מכפירה מסוכנת כזאת, אמרו מנעו בניכם מן ההגיון, (ברכות) שכונו בזה לימוד התורה על פי דרכי החקירה והבקורת, והשתדלו לשום כל מעינם אך בלימוד התורה שבעל פה, והתורה שבכתב למדו אך בדרך המוביל אל שערי האמונה והנותן עוז ותעצומות לתורה שבעל פה, וכל כך נתפשטו דרכי הלימוד הזה בין בני ישראל עד שרבים לא ידעו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. ובאמת הדרך הזה הועיל הרבה להחזיק חומות האמונה והדת, שארית כל מחמדיהם מימי קדם.

אבל קשה מאד לעצור בעד רוח האדם הדורש וחוקר אחר כל סתום ונעלם. ולזאת למרות רוח המאמינים אשר גדרו הדרך בעד החוקרים קם הראב"ע והראה ברמיזה ובסוד על מקומות אחדים בתורה המראים לדעת כי הובאו אל תוכה זמן רב אחרי משה. וזה לשונו בפירושו לספר דברים (א. 5) על הפסוק „בעבר הירדן בארץ מואב": ואם תבין סוד השנים עשר, גם ויכתב משה, והכנעני אז בארץ וכו' תכיר האמת. ורצה בזה לאמר כי הפסוקים והבטוים האלה מוכיחים כי לא משה כתבם. כי הפסוק: בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה וגו' מוכיח כי הדברים האלה נאמרו מפי איש שהיה בארץ כנען והיתה לו ארץ מואב בעבר הירדן, ולא יתכן לאמר זאת על משה שהיה אז בארץ מואב;

השנים עשרה פסוקים מן וימת משה עד סוף הספר גם כן מוכיחים כי לא משה כתבם, וכן הדבר גם בהבטוי „ויכתב משה" המורה כי איש אחד כתב זאת; והפסוק: והכנעני אז בארץ, מורה כי נכתב בעת אשר בני ישראל כבר התישבו בארץ, ואף אז בימי אברהם עוד היה הכנעני בארץ, אבל בימי משה הלא עוד הכנעני יושב בארץ, ולא יתכן לאמר והכנעני א ז בארץ. אם כי ראיותיו אלה אינן חזקות כל כך, כי יש עליהן תשובה, כי מדוע לא נאמר כי ע ב ר ה י ר ד ן נקרא חלק הארץ למזרח הירדן באין הבדל אם המדבר עומד בחלק הזה או בצד שכנגדו? והמלה הקטנה א ז בפסוק והכנעני אז בארץ תורה אף כי בימי אברהם כבר היו הכנענים בארץ, כי לפני זה ישב שם עם אחר והכנעני גרשו וישב תחתיו, כאשר נתברר הדבר באמת על ידי החקירות החדשות בענין הזה? בכל זאת עשו דבריו אלה רושם גדול כלבות החוקרים והניחו היסוד להחקירה החפשות בין חכמי העמים אשר עסקו במקצוע הזה, וביחוד מעת אשר שפינוזה הוציא לאור את ספרו המכונה „טהעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט", שבו מביא ראיות של הראב"ע והוסיף עוד משלו ופרסם אותן בין חכמי העמים.

רעש גדול ונורא בדבר הזה הסבו כתבי החכם ריימערוס אשר החל להוציא לאור בוואלפענביטעל החכם לעססינג בשנת 1774 תחת השם „פראגמענטע איינעס אונבעקאנטען", והשלימם בשנת 1788. בפרקים האלה הרס את כל בנין כתבי הקדש עד היסוד ושלל מהם קדושתם, ולזאת דעת הקהל לא היתה נוחה מהם ורבים יצאו נגדם במחאה גלויה. אבל בעלי המחקר לא שמו לבם לזה והדפיסו כפעם בפעם הגיוני רוחם על אדות הנסים והנפלאות הנזכרים בכתבי הקודש, וביחוד על דבר השאלה אם ספר התורה הוא באמת נכתב בימי משה ובימיו או על ידי אחרים ואחריו. כן כל ההשערות אשר העלו החכמים על ספר רשאלה הזאת מושכת אליה ביותר לב הקוראים המצאת ה. דזאן אסטרוק על דבר תכונת ספר בראשית, נדפס בבריסעל בשנת 1753.

אסטרוק מצא חית נפשו בהורותו חכמת הרפואה בבית מדרש חחכמה אשר בפאריז והשתדל בכל כחו להרחיב החכמה הזאת, אולם הוא לא הסתפק בחכמה הזאת והקדיש כחו ועתו לחקירת כתבי הקודש, וביחוד ספר בראשית. בספר הזה מצא פרשיות שלמות אשר בהם יזכר אך שם אלהים, ואחרות אשר ישתמש בהם הכותב בשם הוי"ה, מזה החליט לאמר כי משה לא חבר בעצמו ספר בראשית כי אם מצא מגלות ישנות שונות נכתבות בידי מחברים שונים, אשר האחד מהם השתמש תמיד בחבורו אך בשם אלהים, השני—בשם הוי"ה. ההשערה הזאה נתקבלה לאמתית שאין להרהר אחריה מכל החוקרים והמבקרים שאחריו, ואף בזה נבדלו: אסטרוק מאמין כי משה כתב ספר בראשית ואף הוא חבר אותו משני חבורים שהיו לפניו, והמבקרים החדשים מכחישים זאת ומאחרים עת חבור התורה לזמן רב אחרי משה, וזאת שנות: אסטרוק ידבר אך מספר בראשית והמבקרים שאחריו יקרעו לקרעים גם יתר הספרים באין מרחם.

והנני לתת בזה לפני הקוראים תמצית דברי החוקרים החדשים בענין הזה והשערותיהם. לפי דבריהם נתחברו חמשה חומשי תורה אשר בידינו משלשה ספרים, שמהם הראשון, היותר קדום נקרא אצלם „תורת הנביאים". התורה הזאת הסכימו לציין באותיות יא, מפני כי לדעתם הספר הזה מחובר משני ספרים שמהם האחד נכתב בארץ יהודה (י), והשני בארץ אפרים (א), וזה היה קרוב לשנת 650 לפני ספה"נ. הספר השני הוא ספר מ ש נ ה ה ת ו ר ה לפי השערותיהם נכתב הספר הזה בתחלת מלכות יאשיהו והוא הוא הספר אשר מצא חלקיהו הכהן הגדול בבית ה', ונתחבר לפני זה לערך 620 לפני מספר הרגיל. הספר הזה מציינים באות מ (משנה תורה). והספר השלישי, החלק היותר מאוחר מכל הספרים, הוא הספר הנקרא אצלם „תורת הכהנים" ואשר מציינים אותו באות כ (כהנים), אולם בתורת הכהנים נמצא חלק אחד קדום מאוד הנודע בשם חקי הקדושה (ויקרא י"ב-כ"ו) ומצוין אצלם באות

ק (קדושה). החלק הזה נכתב זמן לא כביר אחרי מות יחזקאל הנביא, אבל נמצא בחלק הזה גם כן נוספות מאוחרות לתורת הכהנים אשר נוספו אחרי עזרא ונחמיה במאה הרביעית לספה"נ. ספר משנה התורה רק בתורת הנביאים יסודתו ורושמי החקים הנמצאים בתורת הכהנים עוד לא נראים בו. אחרי כן נתחבר ספר תורת הנביאים עם ספר משנה התורה לספר אחד וזה היה בערך 550 לפני ספה"נ ויהיו לספר אחד המצויין אצלם באותיות **יאמ**. היהודים אשר שבו מבבל לארץ ישראל לקחו אתם את הספר הזה, ובימי עזרא חברו אל הקובץ הזה גם ספר תורת הכהנים (כ) וקבל אז תמונה חדשה מצויינת באותיות **יאמכ**. החבור הזה שנעשה בעצת נחמיה בשנת 444, הצליח ועשה פרי כי הוא מאחד האמונה באחדות האל וחקי מוסר הנביאים עם אמונת וטענת הכהנים מזמן מאוחר. נחמיה ידע לכוין את השעה ויבן מה צרכי הזמן דורשים מאת מנהלי העם. ערבוב הפרשיות עלה יפה וכל העם על מקומו בא בשלום.

אין פה המקום להציע לפני הקוראים את היסודות אשר עליהם בנו החוקרים האלה את השערותיהם. די לנו לאמר כי לפי דעת החכמים הופפעלד, עוואלד וקנאבעל ספר תורת הכהנים הוא היותר קדום, אולם לדעת החכמים קוענעז, וועלהויזען, רייס, דעליטש ודרייווער הספר הזה הוא היותר מאוחר. מעתה יוכל הקורא לשפוט עד היכן יגיע חוזק יסודי השערותיהם וראיותיהם, כי אם במקום שזה בונה זה סותר, ממקום שזה מביא ראיה לחזק דבריו זה מביא ראיה לסתור מה נשאר להקורא לאמר? „השערות כאלה קורי עכביש הנה, ולזאת לא נזוז מקבלת אבותינו: כי משה כתב ספר התורה כמו שהיא עתה בידינו" (ב"ב י"ד).

אולם בנוגע לזמן חבור יתר כתבי הקודש השערות המבקרים נשענות על יסודות נאמנים ולזאת מהן אמת ומהן קרובות אל האמת, ונביא בזה תמצית חקירותיהם בקצרה.

השירה הנפלאה של דבורה, קינת דוד (ש"ב 1, 1) נתחברו בימי השופטים במשך הזמן מן המאה השלש עשרה עד המאה האחת עשרה לפני סה"נ.

שיר השירים (?) אשר לשלמה ואיזה ספורים בשופטים ובשמואל—במאה העשירית והשביעית.

עמוס, הושע, זכריה (מן קאפ. 9 עד 11), ישעיה, מיכה—במאה השמינית.

שופטים, שמואל א, וב, רות נחום, צפניה— במאה השביעית.

חבקוק, ירמיה, מ"א, מ"ב, קינות, עובדיה, משלי, איוב, ישעיה מן קאפ. מ. עד גמירא, יחזקאל, חגי, זכריה (מן קאפ. 1 עד 8) — במאה הששית.

יואל, יונה, זכריה (מן קאפ. 12 עד 14), מלאכי, עזרא, נחמיה—במאה החמישית.

קהלת, אסתר, דהי"א, דהי"ב — במאה הרביעית.

דניאל, ואיזה מזמורי תהלים המאוחרים— במאה השניה (אדות הספרים האלה עיין בספר מורה נבוכי הזמן).

ועל דבר הזמן מתי נתחברו כל כתבי הקודש לספר אחד (תנ"ך) נחלקו בזה החוקרים לשתי מפלגות: המחזיקים בנושנות (ארטהא-דאקסען) משתדלים להביא ראיות כי קבוצת כל כתבי הקדש לספר אחד נעשתה בזמן אחד, והמבקרים החפשים סותרים את כל בנין הראשונים ומביאים ראיות להיפך כי היו קבוצים שונים בזמנים שונאים ואף בהמשך הזמן נקבצו הקובצים השונים ונתחברו לספר אחד (תנ"ך).

בין הראיות הרבות אשר יביאו המבקרים החדשים להשערתם יביאו גם ראיה לדבריהם מהשם הארוך בעל שליש מלות „תורה נביאים וכתובים", שבו נקראו כתבי הקודש בפי כל מ ישוע בן סירא, ידידיה האלכסנדרוני, בעלי הב"ח עד ימינו אלה. לו היה כי נתחברו הספרים האלו לספר אחד על ידי אספת חכמים בזמן אחד, ישאלו המבקרים, מדוע לא קראו את הקובץ הזה בשם אחד? האם לא יכלו למצוא שם נאות בעל מלה אחת לספר רם ונשא כזה? השכל הישר לא ישמע אל דברי האומרים, כי קראו שלשה שמות

לשלשת החלקים לפי מעלת קדושתם. יען כי בשם תורה יכנו פעמים רבות גם ספרי הנביאים והכתובים, כן אמרו „לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד", וכונו שם בזה בשם תורה לספר משלי שהוא מחלק הכתובים (עיין ע"ז נ"ח, ר"ה, ה', תוס' מנחות ס"ה, רמב"ם בס' המדע). מקומות רבים יוכיחו כי האמינו שגם ספרי הכתובים נכתבו ברוח הנבואה, ולא כמו שאומרים המחזיקים בנושנות כי ספרי הכתובים נאמרו אף ברוח הקדש שהוא פחות במעלה מרוח הנבואה. כן נאמר בתרגום שני למגלת אסתר (ב' 5.) אסתכל דוד מלכא ב נ ב י א ו ת י ה ; המשורר אסף, שנמצאו ממנו מזמורים אף בספר תהלים שהוא מהכתובים, נקרא בפי בעלי המדרש נביא (ויקרא רבה פ' י"ג). כן ידברו מרוח הקדש ששורה על הנביאים (שם פ' ט"ו) שזה מוכיח שלא הבדילו בין רוח הקדש לרוח הנבואה. וגם בעלי התלמוד שעשו הפרש במעלת קדושת ספרי הקודש לא הבדילו אף ספרי תורת משה מספרי הנביאים והכתובים, אבל לא ספרי הנביאים מהכתובים כי המה עמדו לדעתם במדרגה אחת לענין קדושתם. ולזאת אמרו : מניחין חומשים על גבי נביאים וכתובים, אבל לא נביאים וכתובים על חומשים (מגלה כ"ז) והתוס' (בבא בתרא י"ג ד"ה ור' יהודא) ביארו הדבר עוד יותר ואמרו : „לא אשכחן שיהיה אסור להניח אלא נביאים וכתובים על גבי תורה, אבל נביאים על גבי כתובים או אפכא לא". מזה נראה ברור שהיהודים לא הבדילו מעולם בין קדושת הנביאים לקדושת הכתובים. ולזאת אין כל יסוד לאמר כי יקראו ספרי הקודש בשלשה שמות נפרדים „תורה, נביאים, כתובים" בכדי להבדילם זה מזה במעלת קדושתם. והנכון כי שלשת השמות המה אף תולדות הזמן שבו נקבצו הספרים ונמסרו לידי העם. כי בתחלה היתה ביד העם אך תורת משה וקראו לקובץ הזה „תורה" מפני כי יורה לעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ובמשך הזמן, כאשר נתחברו על ידי אנשי כנה"ג ספרי הנביאים ומצאו לטוב לתתם לפני העם להגות גם בם, קראו להקובץ הזה בשם „נביאים", יען כי בשם „תורה" כבר הורגל העם לקרוא תורת משה, אם כי לפי תוכנם היו ראוים גם הספרים האלה (הנביאים) להקרא בשם תורה, כי גם המה ילמדו את העם דעת ה' ודרכיו. וכן היה גם כן עם הקובץ השלישי שנתחבר לאחד בימי החשמונאים, וקראום „כתובים" אף להבדילו מקובץ הנביאים אבל באמת השם כתובים הוא נרדף לשם „ספרים" שבו נקראו אז ספרי הנביאים כאמור בינותי בספרים (דניאל ט' 2) שכונתו שם על ספר ירמיהו הנביא. — ואם נחקור עוד יותר נמצא כי היהודים לא לבד שלא חברו את ספרי הקודש לספר אחד כי אם גם אסרו לכרכן בכריכה אחת ומהמעשה שהובא לפני רבי תורה נביאים וכתובים מוכרכים בספר אחד לשאול עליהם נראה ברור כי העם נהגו בזה אסור בימים ההם (ב"ב י"ג ;) ור' יהודה אסר בפירוש להדביקים לספר אחד (שם). ולפי זה נוכל להוכיח מזה בצדק כי חבור השלשה ספרים הקדושים האלו לספר אחד לא ממעי יהודה יצא כי אם הוא המצאת חכמי הנוצרים.

גם המעשים והקורות שבאו בכתבי הקדש היו ענין לחכמים רבים לענות בהם. כבר ידידה האלכסנדרוני (פילון) השתדל לבאר ספורים רבים בתורה ובנביאים בדרך רמז ומשל, כי לדעתו המעשים המובאים בהם לא אירעו בפועל כי אם מרמזים לאיזה בחינה שכלית. כן לדעתו הספור אדות דור הפלגה מרמז על בלבול הרעיונות ופחיתות המדות, ואברהם ושרה המה חומר וצורה. נגד הדעה הזאת יצאו רבים מהחרדים לדבר ה' ; הרמב"ן (פ' וירא) אומר על זה כי דברים כאלו אסור לשמעם אף כי לאמרם ; ובעל העקדה חבר ספר מיוחד בשם „חזות קשה" נגד הדעה הזאת ; בו יבאר כי אולת היא וגנאי לחשוב כי פשטי התורה יהיו משל ושנינה לדברים מבוארים בפלוסופיא. חכמים אחרים שקשה להם להאמין בניסים ונפלאות המובאים בתורה ובנביאים ולא הרהיבו בנפשם עז להכחיש אותם ככל וכל משתדלים לבארם על פי חקי הטבע. בדרך הזאת הלכו רבים מחכמי ספרד כהרמב"ם, הרלב"ג. ועוד אבל כבר הראינו לדעת בערך

אלישע, כי ביאורים כאלה משפילים כבוד הנביאים, קדושי עליון, כי מזה הלא הנקל הוא להחליט שהנביאים עשו במחשך מעשיהם מעש׳ להטים לעור את עיני העם שיחשוב אותם לרופאי כל בשר ומפליאי לעשות ויאמינו בהם לכל אשר יאמרו להם ובכן ישתררו עליהם כאות נפשם. ולזאת ביאורים כאלה לא מצאו חן בעיני היהודים, והמאמינים לא יותרו מהנסים המסופרים בכתובים אף כחוט השערה, והבלתי מאמינים או אנשים קטני אמנה יחשבו כי הספורים ממעשה נסים המה הגדות שנולד בדמיון ההמון המעריץ ומקדיש את גדוליו וחכמיו, ובכן כבוד הנביא במקומו מונח. ולדעתינו גם המה טובים מהמתחסדים הבלתי מאמינים ומשתדלים לקרב הדבר אל הטבע. אבל חכמי העמים שכבוד נביאינו לא יקר בעיניהם בנו להם שיטות שונות בענין הזה, אולם אין אחת מהן אשר תרגיע את רוח המבקש את האמת. והרוצה לדעת השטות האלה ומהותן יקראן מעל ספרי אייכהארן, די וויטע, שטראוס, רענאן. זה האחרון יתחשב לענק בין המבקרים החדשים. אולם גם רובי חקירותיו בנויות על השערת דקות ילידי דמיונו, ואף תיגע בהן יד החקירות החדשות בשרידי מצרים בבל ואשור ועתיקותיהן תהיינה לאפס ואין. הלוים המה לדעתו כהנים מצריים, משה לא היה ולא נברא, דוד הוא בוגד, חמסן ורוצח; כן הוא גוזר על ימין ועל שמאל בדברי קורות ישראל לא במופתים חותכים בידו כי אם ברוח דמיונו, כראוי לאיש שנולד ונתגדל ונתחנך על ברכי הדת הקאטולית, לכן אין לנו חלק במהרסים כאלה ולא נחלה בבקורתם.

בְּרֹאדַךְ בַּלְאֲדָן מלך בבל. המלך הזה שלח ספרים ומנחה לחזקיהו מלך יהודה כאשר נתרפא מחליו (מ״ב כ. 12). ובישעיה נזכר בשם מראדך בלאדן. בספורי הקורות של ממלכת בבל החרותים בכתב היתדות על לחות לבנים נמצא עוד מלך אחד בשם הזה שמלך מן 1100 עד 910 לפני ספה״נ ויחוס משפחתו מגיע עד קוריגאלצו הנודע לתהלה בקורות בבל. אולם המלך בראדך בלאדן הנזכר בכה״ק יתיחס למשפחה מיוחסת אחרת, למשפחת בני יעקן וארץ מולדתו הוא המחוז אשר על שפת ים הפרסי. בתחלה מלך בראדך בראדן זה אך על בית בני יעקן, והביא אשכר ומנחה לתגלת פלאסר השני מלך אשור בשובו ממלחמתו עם האוקונצירים וזר הנצחון על ראשו, וזה היה בשנת 731 לפני המספר הרגיל. אולם בעבור חמש שנים אחרי מות תגלת פלאסר בא זכרו בתור מלך בבל כלה ונמשכה מלכותו מן 722 עד 709. כל ישעו וחפצו היה כי לא יעלה על הבבליים עול מלך אחר ומדינת בבל תהיה אך להבבלים לבדם, ולא יתערב מלך זר בנהלתם. אבל חפצו זה לא עלה בידו כי בשנת 721 הוליך סרגון מלך אשור שבי אנשים רבים מערי ממלכתו: בבל, כותא וספרוים והושיבם בשומרון (עיין מ״ב י״ז. 24), בגלל הברית שכרת מרודך בלאדן עם מלך עילם, איש ריבו של סרגון, וגם בגלל שהרתיב בנפשו עוז למלוך על בבל כלה נגד רצון אלהי אשור. עשתי עשרה שנים היו ידי סרגון מלאות עבודה להכניע תחת עולו הקשה הערים: חמת כרכמיש, מיני ואשדוד. במשך השנים האלה רפה ידו מבראדך בלאדן, ולזאת חדל זה האחרון להביא לו המס אשר נוטל עליו. לדבר הזה חרה אף סרגון ויאמר להורידו מכסאו ולשים נזר מלכות בבל על ראשו כאשר עשה פול-תגלת-פלאסר מלך אשור שלפניו. וכחילו הרב שטף ועבר את כל ערי ממלכת בבל והחריבן והרסן עד היסוד, וגם למלך עילם הראה את ידו הקשה. אז נאלץ בראדך בלאדן להמלט על נפשו אל העיר הבצורה דור-יעקן בנגב ארץ בבל. אבל בשנת 709 נכבשה העיר הבצורה הזאת מידי סרגון. שלשה ימים ושלשה לילות חמסו, שדדו ובזו חיל סרגון בעיר הזאת, הרגו מאיש עד אשה ושמונים אלף וחמש מאות ושבעים נפש הוליכו שבי, ואף מרודך בלאדן נס וימלט על נפשו. אולם אחרי אשר נהרג סרגון בשנת 705, בשנה הראשונה לממלכת סנחרב נמצא עוד הפעם ברודך בלאדן יושב על כסא מלך בבל. דעת החוקרים נוטה להאמין כי הוא הוא המלך הנזכר למעלה אשר נכנע לפני סרגון ואשר נזכר שמו וזכרו בישעיה (ל״ט) ובמ״ד

(כי 12-19), ושלח אז ספרים ומנחה לחזקיהו להמותו לחפצו לכרות עמו ברית נגד מלך אשור (ע"ע בבל). סנחרב עלה אז עם חילו על מרודך בלאדן (ציפ-699-7) והכהו שוק על ירך, הורידהו מכסאו והמליך תחתיו את בליבוס, אולם לא עלתה בידו לתפוש את מרודך בלאדן חי כי נמלט על נפשו. עוד הפעם נסה מרדך בלאדן להשיב אליו המלוכה אבל חפצו לא עלתה בידו ונאלץ לנוס לעילם. גם שם לא נח ולא שקט וכרת עוד הפעם ברית עם מלך עילם לחלום עם סנחריב מלך אשור שנוא נפשו, ושנאתו זאת הוריש לבנו נבו־שום־איזקון אחריו, וימים רבים היתה מלחמה בינו ובין אסור־חדון בנו של סנחריב. אולם באיד־מרודך הבן השלישי של מרודך־בלאדן החיש פעמיו לניניה ונכנע לפני אסור חדון ובעבור זאת המליכהו על מחוזות החוף. לדבר הזה בערה כאש חמת נכדו של מרדך בלאדן נבו־בל־סיקרא ונשבע בנפשו לנקום ממלך אשור השפלת כבוד בית אביו, אבל מרה היתה אחריתו כי נפל שדוד לפני אסורבניפל מלך אשור.

בְּרָאיָה אחד מראשי האבות לבני בנימין שישבו בירושלים (דהי"א ח. 21).

בַּרְבֻּר, השבעים הוואלגאטי והסורי יתרגמו עופות פטומים, והוא לפי זה מין אוז, השומרוני יתרגם (ויקרא י"א 17) הינשוף, שהוא עוף המים, במלת ברברין; בתלמוד (ב"מ:) מפרשים רב ושמואל: ברבר־תרנגלת, ופליגי אך בתאר אבוסים: לרב ביאורו-שאובסים אותה בעל כרחה, ולשמואל שאבוכה ועוכדת מאליה, ולדעת ר' ברכיה (קה"ר פ"ב) הוא עוף גדול מעולה ומשובח הבא מברבריה. מכל זה נראה כי כבר הקדמונים לא ידעו בבירור מה הוא ולזאת חלוקים בדעותיהם.

בָּרָד הקדמונים לא ידעו סבת הברד וחשבוהו לסודות הטבע הירועים אך להבורא. „הבאת אל אוצרות שלג, ואוצרות ברד תראה"? היתה אל איוב מענה ה' מן הסערה (איוב ל"ח. 22.) הברד לדעתם יורד לארץ לא על פי חוקות הטבע כי אם בדבר ה', כמו שנאמר אש וברד, שלג וקטור, רוח סערה עשה דברו (תהלים קמ"ח.8), ויורד לעולם אך בתור עונש לרשעים. המצרים הוכו בברד על הקשותם את לבם לבלתי שלח את ישראל לחירות. (שמות ט' 22) ; עם רב מהכנענים בלחמם עם יהושע מתו מאבני הברד (יהושע י' 11) ; גם בני ישראל הוכו בברד על עזבם את ה' ומאסם את תורתו (חגי ב' 17) ; ויען כי הברד ישחית ויכלה כל עין וכל צמח, לזאת יתארו הנביאים חיל מלכי אשור ובבל המהרסים ומהריבים ארצות עמים אחרים בתאר זרם ברד (עיין ישעיה כ"ח. 2).

1) **בֶּרֶד** שם עיר במדבר שור מנגב לקדש ברנע בין באר שבע ובאר לחי רואי (בראשית ט"ז. 14). אונקלוס מעתיק השם ברד בשם חגר, ויונתן בשם חלוצה, היא הנודעת בספרי העמים בשם Halasah וידועה בחרבותיה הגדולות המשתרעות בשלשה עשר מיל מנגב לבאר שבע. לפי עדות הירונימוס היתה נקראת בימיו בפי יושבי המקום בשם ברך, ואולי נקראת כן מפני כי הגבעות עומרות את העמק שמה בתמונת ברך.

2) ברד, שם איש מבני אפרים (דהי"א ז' 20).

1) **בָּרוּךְ** בן נריה ממשפחה מיוחסה בארץ יהודה, אחי שריה שר מנוחה של המלך צדקיהו, הוא היה תלמידו וסופרו של הנביא ירמיהו, ובפקודתו כתב את כל נבואותיו על מגלת ספר וצוהו לקרוא אותן באזני העם ביום צום. ויהי כאשר שמע המלך יהויקים את דברי המגלה קרע אותה לקרעים וישלך אותם אל האש וישרוף אותם. אבל ירמיהו צוה לברוך לכתוב שנית דברי נבואותיו אשר שרף יהויקים ועוד הוסיף עליהם דברים רבים. (ירמיהו ל"ו). כאשר קנה ירמיה את השדה של חנמאל דודו בענתות מסר את ספר המקנה לברוך וצוה לתתו בכלי חרש למען יעמוד ימים רבים, וידעו העם כי עוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ יהודה (שם ל"ב). לפי המסופר בספר המיוחס לברוך (בכתובים אחרונים) קרא ברוך את נבואת ירמיהו בבבל באזני יכניהו מלך יהודה ובאזני הקהל אשר התאספו אתו. ולפי זה שב ברוך אחר כן מבבל לארץ יהודה כי אחרי הריגת גדליה בן אחיקם נראהו הולך עם הגולה

מן מצפת מצרימת (שם מ"ג). כמה שנים גר ברוך במצרים לא נודע. הירונימוס שמע מפי יהודים כי ידוע להם בקבלה מאבותיהם כי ברוך וירמיהו מתו במצרים. אולם יוסיפון בקדמוניות (י. 9. 7) יספר כי לקחהו נבוכדנצר ויביאהו בבלה מיד אחרי לכדו את מצרים. גם חז"ל סוברים כי מת בבבל, ועזרא היה תלמידו, ולזאת לא עלה עזרא לארץ ישראל בימי כורש עם זרובבל כי היה צריך לברר תלמודו בפני ברוך שהיה אז זקן גדול ולא יכול לעלות (שיר רבה פ. ד.), ולפי זה האריך ברוך ימים מאד ומת לפי דברי היוחסין בשנת תי"ג לאלף הרביעי. מאיזה שבט היה לא נזכר בכתוב. לדעת קצתם היה משבט יהודה, אולם חז"ל קבלו כי היה כהן גדול ומבנות רחב (במדבר רבה ח.), והוא הוא עבד מלך הכושי שהוציא את ירמיה מן הבור (פרקי דר"א פנ"ג). הספר המיוחס לברוך בכתובים אחרונים (אפוקריפא) אינו מאתו. כבר הירונימוס בהקדמתו לפירושו על ירמיהו מתנצל שלא כתב פירוש על ספר ברוך (אם כי בתרגום השבעים הסמיכוהו לספרו של ירמיהו) מפני כי היהודים לא יחשבוהו לאחד מספרים הקדושים. איך שיהיה נכתב הוא מאחד מיהודי ארץ ישראל ולא מיהודי אלכסנדריה, כאשר יחשבו קצתם, כי מקורו נכתב בעברית ורוח דעות הפרושים דובר בו מתחלתו עד סופו.

2) **ברוך** אחד מן האנשים שחתמו על האמנה בימי נחמיה וקיימו וקבלו עליהם ועל זרעם באלה ובשבועה ללכת בתורת אלהים אשר נתנה ביד משה ולשמור ולעשות את כל מצות ה' וחוקיו ומשפטיו (נחמיה י' 17). ואולי הוא אחד עם ברוך בן זבי אשר החזיק בחומות ירושלים מן המקצוע עד פתח בית אלישיב הכהן הגדול (שם ג' 20.) (וע"ע אביה 5).

3) **ברוך** בן כל חוזה, נזכר בנחמיה (י"א.5) בעבור בנו מעשיה שהיה מראשי המדינה מבני יהודה שהתנדבו לשבת בירושלים.

בְּרוֹשׁ או ברות (ציפרעססע) שם אילן יפה מאד ונחמד למראה שעליו ירוקים תמיד, ולזאת יתאר הנביא הושע (י"ד 8) השגחת ה' על ישראל התמידית בברוש רענן ויען כי האילן הזה מצוי מאד בקרבת הארזים יזכירוהו נביאי ה' לפעמים ביחד עם הארז. „גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון" יאמר ישעיה (י"ד 8) בתארו מפלת בבל. בעצי ברושים השתמשו לדברים רבים: שלמה צפה את קרקע בית ה' בצלעות ברושים (מ"א ו' 15) וגם את דלתות ההיכל עשה מעץ הזה (שם. 34). קרשי האניות עשו מעץ הזה בעבור חזקו. כמו שנאמר ביחזקאל (כ"ז. 5) ברושים משניר בנו לך את כל לוחותים". ובגלל טבעו זה עשו ממנו גם כלי שיר. „ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה' בכל עצי ברושים" (ש"ב ו'. 5) כפי עדות פליניוס נעשה פסל האליל יופיטער ברומי מן עצי ברוש ולזאת לא נראו בו אותות רקבון עם כי בימיו כבר עברו עליו שש מאות שנה. גם דלתות היכל האלילה דיאנא בעפעזוס היו מעצי ברושים והיו בימיו כחדשות אם כי נעשו כבר לפני ארבע מאות שנה. גם הוראץ יעיד כי כל מה שחפצו כי יעמוד לאורך ימים עשו מברוש. ישעיה בחפצו לתאר העת המאושרה אשר כלם אליה ייחלון, אמר: אשים בערבה **ברוש**, תדהר ותאשור יחדו (ישעיה מ"א. 19), תחת הנעצוץ יעלה **ברוש** (שם נ"ה. 13), כבוד הלבנון אליך יבוא, **ברוש** תדהר והאשור יחדיו לפאר מקום מקדשי.... (שם ס. 13). „העץ הזה היה כמל אלהות התולדה אצל האשורים והפעניקים, הסורים והארמינים כמו שברר דעליגער בספרו הגדול צד 309. נביאי מדי השתמשו במקלות ברושים בתמונית הצים אשר ידו להפיל גורל. וצורות אגודות שבטי ברושים כאלה היה חותם תכנית כהניהם....ומסופר כי בימי אכפסינוס קיסר רומי היה איש יהודי ושמו אליעזר אשר גרש רוחות וגלגולים מגופות חולים לעיני הקיסר על ידי טבעת שבה משובצת חתיכת עץ ברוש אשר מצא המלך שלמה, וכאשר נגעה הטבעת בחולי הגלגול נפלה ארצה ועל ידי השם אכפסינוס קיסר יוצא מפורש מפי אלעזר יצא הגלגול מקרב החולה בתבנית קו עשן, והקיסר ההוא עשה כבוד ויקר אל אלעזר" (ד"ר ש. רובין בספרו סגולת הצמחים). לדעת חז"ל (ר"ה בג:) ברוש הוא מין ארז (ע"ע).

בֵּרוֹתָה שם עיר בארם צובה. לפי הנאמר ביחזקאל (מ"ז. 16) מקומה בין חמת ודמשק לצפון ארץ ישראל. לפי דעת חוקרים אחדים נקראת כן על שם תעצי ברוהים הנמצאים בקרבתה, ותכונתה במורד הר לבנון מזרחה קרובה לקדש על שפת נחל אראנטא, והיא העיר ברותי הנזכרת בשמואל ב' (ח' 8) בספור מלחמות דוד. מן הספור הזת נראה כי העיר הזאת היתה בימי קדם עיר גדולה ואחת הערים הנכבדות בממלכת ארם צובה, שהביא דוד מהם נחשת הרבה מאד. בדה"א (י"ח. 8) תזכר תחת העיר ברותי עיר כון.

בִּרְזָיִת בן מלכיאל שם איש משבט אשר (דהי"א ז. 13). ובעל א"ק יחשוב זאת לשם עיר ולדעתו היא מלה מורכבת בור-זית, מפני כי היו שם עצי זית לרוב וכן פירש רש"י בדהי"א כי הוא שם עיר. ובאמת חלקו של אשר היה עשיר מאד בשמן זית (עיין ספרי דברים פסקא שנ"ה).

בַּרְזֶל, הממציא הראשון להשתמש במין מתכת זה, כפי המסופר בתורה, היה תובל קין (בראשית ד. 22). אולם בני ישראל בדורות הראשונים לא השתמשו בברזל לצרכיהם כי אם בנחושת. בבנין המשכן עשו האדנים, הווים, וכלים רבים מנחשת ולא נמצא כי עשו אף דבר אחד מברזל. גם הפלשתים השתמשו יותר בנחשת מאשר בברזל: את שמשון אסרו בנחשתים (שופטים ט"ז. 21); על גלית יסופר כי על ראשו היה כובע נחשת והיה לבוש בשריון קשקשים מנחשת, על רגליו מצחת נחשה וכידון נרשת בין כתפיו, ואף להבת חניתו היתה מברזל (ש"א י"ז. 5־7). אם כי בהרי לבנון נמצא ברזל לרוב, בכל זאת הביאו לצור כלי ברזל מארצות אחרות (יחזקאל כ"ז 12. 19). גם היונים והרומאים השתמשו אך בנחשת בראשית הפתחותם. אבל בהמשך הימים החלו בני ישראל להשתמש בברזל, ועשו ממנו בריחים (תהלים ק"ז. 16), מחבות (יחזקאל ד. 3), קרדומות (מ"ב ו. 5) וגם עט לכתוב בו (ירמיה י"ז. 1), ודברים רבים אחרים הנחוצים להיי האדם בבית ובשדה. הצווי לבלי השתמש בכלי ברזל בבנין המזבח ולבנות אותן אך מאבנים שלמות (יהושע ח. 31) היה אך למנוע מבני ישראל האפשרות לעשות פסל לפארו ולהדרו ולהשתחוות לו. אבל לא נאסר להם ההשתמשות בברזל גם לצרכי המקדש: דוד הכין ברזל רב מאד לבנין המקדש (דה"א כ"ב 15). חז"ל כדרכם הוציאו מזה לימוד מוסרי: מכאן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר: המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם והברזל לקצר שנותיו של אדם, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך (מכילתא יתרו. מדות פ"ג מ"ד).

בַּרְזִלַּי הגלעדי מרוגלים, איש עשיר מאד ואוהבו, שעזר לו הרבה בברחו מפני אבשלום בנו, כי כלכל אז את המלך ואת חילו במשך ימי המרידה ונתן להם כל מחסורם (ש"ב י"ז. 27). אחרי מות אבשלום כאשר שב דוד ירושלימה בקש את ברזילי לשבת עמו בעיר המלוכה והוא ישלים את כל הפצו, אבל ברזלי לא חפץ לקבל את הטובה הזאת, כי אמר: בן שמונים שנה אנכי היום, האדע בין טוב לרע, אם יטעם עבדך את אשר אכל ואת אשר אשתה, אם אשמע עוד בקול שרים ושרות וגו' (שם י"ט. 36). ולבקשתו לקח דוד עמו את בנו כמהם להיות עמו בירושלים ולאות תודה ואהבה נתן לו המלך מתנה כברת ארץ מנחלת אבותיו בקרבת בית לחם, הנקראה על שמו גרות כמהם (ירמיהו מ"א. 17). מן הדברים אשר צוה דוד את שלמה לפני מותו לאמר: ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך (מ"א ב. 7) נראה כי עם בנו של ברזלי, כמהם, באו גם יתר בניו לירושלים אל המלך. בהמשך הימים התחתנו כהנים עם בנות המשפחה המיוחסה הזאת, אבל נתרחקו מן הכהונה בימי עזרא מפני כי לא יכלו להראות כתב יחוסם. (עזרא ב. 61) הז"ל דרשו לגנאי דברי ברזלי, והחליטו מהם כי היה שקרן ושטוף בזמה (שבת קנב:) אולי הבינו זאת מדבריו שאמר „אם אשמע עוד בקול שרים ושרות", כי בטוי כזה מרמז שבנעוריו היה בעל תאוה ומתאונן כעת על חולשת כחותיו ולזאת לא עלתה על דעתו אולי הזמין המלך קרבתו להתיעץ עמי בעניני הנהגה

העם והמדינה כעם זקן, חכם ובעל נסיון.

2) ברזלי המחולתי אבי עדריאל חתן שאול שנתן לו את מיכל בתו לאשה (ש"ב כ"א. 8):

בְּרִיאָה. החקירה בדבר בריאת שמים וארץ וכל צבאם היתה מעולם ענין לשמים רבים לענות בו. כהמון העם כחכמיו כלם השתדלו להקור ולדרוש ולדעת: מי ברא את העולם, מתי, ואיך, ומה? העם ברוח דמיונו והחכמים בכח שכלם בדו להם שיטות שונות בדבר הזה, אולם אין אחת מהן שתשיב תשובות נכונות וברורות על כל השאלות אשר ישאל השואל בענין הזה, ואת כלן ישא רוח, לזאת אין לנו עסק בהן, ואך דברים אחדים מהן נביא בערך הזה למען יתבררו ויתלבנו הדברים הנוגעים לעניננו: בריאת שמים וארץ לפי דעת כתבי הקדש ועם בני ישראל.

היהודים יאמינו באמונה שלמה כי הבורא יתברך ברא את העולם מאין כי אם בחפצו ורצונו, והחכמים בעלי השרשים מצאו סמך להאמונה הזאת במלת ברא הכתובה בפסוק הראשון מספר בראשית, כי לדעתם מושג המלה הזאת היא: הוצאת יש מאין. אבל חוקרי הלשון מחכמי העמים אין דעתם נוחה מזה, כי לדעתם המלה ברא תורה אך על חוזק פעולת העשיה יותר מאשר יורו על זה הפעלים: עשה, יצר. ובאמת השתמש כותב התורה בספור מעשה בראשית בפעלים ברא, יצר, עשה, בלי הבדל: ויעש אלהים את הרקיע, ויעש אלהים את שני המאירות הגדולים, ויברא אלהים את התנינים הגדולים, ויאמר אלהים נעשה אדם, ויברא אלהים את האדם וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית א. ב), ובעשרת הדברות: כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (שמות כ. 11). (עיין Buckland's (Bridgewater Treatise, note p. 22 אולם אם ממקום הזה אין הכרע, יוכיחו על זה מקומות אחרים בכתבי הקדש, כי כבר בימים הקדמונים מאד האמינו בני ישראל כי העולם ומלואו נבראו מאין: בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם; כי הוא צוה ונבראו, יאמר המשורר (תהלים ל"ג .6, קמ"ח

5). ואם נמצא בין המאוחרים דעות על מציאות חומר קדמון, כמו המאמר של ר' יהודה ב"ר סימון (ב"ר פ"א) שהארץ נבראה משלג ומוכיח זאת מן הכתוב: כי לשלג יאמר הוא ארץ (איוב ל"ז), או המאמר של ר' הונא בשם בר קפרא (שם) שהארץ נבראת מן תוהו ובהו (חאאס), הנה אך ילדי רוח פלוסופי היונים שהאמינו בחומר קדמון הנקרא אצלם „היולי".

אחרי שהעירונו דברים אחדים על הבריאה בכלל נוסיף להעיר עוד על מעשה כל יום מששת ימי בראשית בפרט. ביום הראשון נברא האור, ויען כי השמש, מקור האור, נברא ביום הרביעי, לכן ישערו הכמים אחדים כי ביום הראשון נברא יסוד האור הנודע כעת לחכמי הטבע לדבר נפרד ונבדל מהשמש. אחרי בריאת האור נאמר: „ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד", ערב קודם לבוקר. לפי סדר המעשים בבריאה היה צריך להיות ויחי בוקר ויהי ערב, כי מבריאת האור התחיל היום ואחרי כן בא הערב, וכן בכל הימים יהחיל לספר אך ממעשה היום, ואחרי כלות היום יבוא הערב, ובאמת גם מלת ערב תורה על ביאת השמש, וכן בלשון אשור הביטוי „עריב סמסי" מורה על ביאת השמש; גם מקומות אחרים בכתבי הקודש מורים כי הערב יתחשב להיום שלפניו, כמו: בראשון, בארבעה עשר יום לחדש בערב (שמות י"ב, 18), בתשעה לחדש בערב (ויקרא כ"ג 23), הפסוקים האלה מורים כי הערב יתחשב ליום שלפניו ובא הצווי אך להוסיף מחול על הקודש. אולם בעניני הדת נחשב מעולם התחלת היום מהערב שלפניו, וכן יחשבו כיום גם בעלי דת מהמד וכן חשבו הגרמנים הקדמונים, הקלטים והגלים. ואם נמצא בתלמוד כי חשבו התחלת היום בענינים שבין אדם לחברו מעת צאת השמש כמה נהגו בזה מנהג הבבליים והאשורים, שלפי עדות פליניוס חשבו היום מבקר עד בוקר.

ביום השני הבדיל הבורא המים לעליונים ותחתונים וביניהם עשה רקיע. המלה רקיע בעברית הוראתה דבר קשה מתוח. ובאמת הקדמונים חשבו את השמים לדבר מצוק וקשה,

כאשר יורו על זה מקומות רבים בכה"ק. אליהוא אמר: תרקיע עמו לשחקים, חזקים כראי מוצק (איוב ל"ז. 18), קערורית השמים עמדה לדעתם על עמודים חזקים אשר תמכו אותה ולפעמים ירופפו ויתמהו מגערת הבורא (שם כ"ו 11). במקומות שונים בקערורית השמים היו לדעתם ארובות ושערים, כמו שיוכיחו הפסוקים: וארובות השמים נפתחו (בראשית ז. 11), וזה שער השמים (שם כ"ח 17), ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח (תהלים ע"ח. 23). ממעל לרקיע נמצאו המים העליונים אשר ירדו לפעמים על הארץ להשקות את הארץ במטר. גם ההודים, המצרים הבבלים והאשורים האמינו במציאת מים מעל לרקיע (עיין דיללמאן).

בספור בריאת יום שלישי נאמר כי בדבר ה' נקוו המים אל מקום אחד והתראה היבשה. במעשה היום הזה לא נאמר בריאה, יצירה או עשיה כבימים אחרים, ומזה יוכיחו הכמים אחדים, כי לדעת התורה הארץ או היבשה נבראת מהמים, ואם כי דבר זה איננו מפורש פה, הוא מפורש במקום אחר: כי לשלג יאמר הוא ארץ (איוב ל"ח) ועיין המאמר של ר"י ב"ר סימון שהבאנו למעלה.

ביום הרביעי נבראו מאורות השמים ונתנו ברקיע. במקום הזה לא נאמר אם מאורות המה אך גלמים מאירים או המה בעלי שכל ,כונה, אולם הדבר הזה מפורש במקום אחר (איוב 4-7) „ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים", שמזה נראה שחשבום לבעלי דעה והשכל ששים ושמחים לעשות רצון קונם. למעלה העירונו כי לדעת התורה האור הוא דבר נבדל ונפרד מהשמש, כגנון הלשון בכתובים המספרים בריאת המאורות, מורה גם כן שהשמש הוא אך כלי ואמצעי לסבב את האור להאיר על הארץ ולו נתנה אך הממשלה להשפיע את יסוד האור במדה דרושה ונהוצה לארץ ולדרים עליה,—אהרי בריאת היות המים ועוף השמים ביום החמישי, והיות הארץ ביום הששי נברא האדם. המלה „נעשה" בספור יצירת האדם מורה כי לדעת התורה היו כבר בעת יצירת האדם שכלים נפרדים או מלאכים, ועמם התיעץ הבורא בדבר בריאת בחיר היצורים. גם חז"ל הבינו כן כונת הכתובים ולכן אמרו כי נמלך במלאכי השרת איך לברוא את האדם (עיין ב"ר פ"ח). מה ענין צלם ודמות הנאמר ביצירת האדם כי בראו ה' בדמותו כצלמו? רוב המפרשים ביארו זאת על חלק הרוחני שבאדם על הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל, אבל מבקרים אחדים מתנגדים לביאור הזה כי לדעתם המלות צלם ודמות מורות על תבנית ותמונת הגוף, כמו שנאמר בפרשת תולדות אדם: ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו ויקרא את שמו שת (בראשית ה' 3.) מזה יוכיחו כי בני ישראל בראשית ההפתחותם האמינו בהגשמה.

גם הכנענים (פיניקים) והבבליים מתחילים ספור בריאת העולם ממציאת התהום רבה ותהו ובהו. הציור אשר הננו נותנים בזה לפני הקוראים לקוח מחבורו של ה' יענסען הנקוב בשם (Cosmologie der Babylonier) נדפס בשנת 189. הציור הזה יורה לדעת כי דעות הבבליים בתבנית העולם שוות בכל לדעות

העברים. גם לדעתם ואמונתם השמים מבדילים בין מים העליונים ובין מים התחתונים, הארץ עומדת על תהום רבה הנקרא בפי הבבליים "apsu". העברי יחשוב את הארץ לעגול או חוג: „היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים" (ישעיה מ. 22) ועל קצה החוג הזה תשען קערורית השמים, ועיגול הנגיעה, מקום

גשיקת שמים וארץ, לפי אשר יכנוהו חז"ל (ב"ב עד.) נקרא גם כן חוג: וחוג שמים יתהלך (איוב כ"ב .14), בהכינו שמים שם אני, בחקו חוג על פני תהום (משלי ח. 27). המבול ירד לעולם מהמים שעל הרקיע על ידי ארובות השמים, ומהמים מתהום רבה שעלו למעלה על ידי המעינות הנקראו מעינות תהום רבה. בעומק הארץ נמצא השאול או האבדון מקום משכן המתים. בכל הדברים האלה האמינו גם הבבליים, כאשר יראה הקורא מהציור הזה, שמצא החכם הנזכר בין שרידי כתב היתדות. כהעברים כן הבבליים יחשבו את התהום למתנגד היותר הגדול לחפץ הבורא ולמעשי בראשית ומלחמה לה' מדור דור עם מתנגדו זה. עמוס ראה בנבואתו כי יקרא ה' לריב באש ותאכל את תהום רבה (עמוס ז. 4), כי שם משכן הלויתן, הנחש הקדמוני, מלך כל בני שחץ (עיין עמוס ט. 2 איוב מ"א), והרוצה לדעת בפרוטרוט דעות הבבליים בענין מעשה בראשית יקרא אותן מעל הלוחות שמצא החכם געארג סמיטה בעקר הספרים של המלך אסור בניפל בשנת 1875 (עיין Transactions of Soc. of Bibl. Archaeology 1876. IV.) ובדברי החכם פרידריך דעליטש : Das Babylonische Weltschopfungs Epos, Leipzig 1896) מהם יראה הקורא עד כמה התשיכו הבבליים הענין הנשגב הזה עד שקשה להוציא גרעין האמת מקליפת הדמיון והכזב העוטרת אותו סביב.

הדעה שהבאנו למעלה כי הבורא נמלך במלאכים במעשה בראשית היא אך בנוגע לבריאת האדם, אולם בבריאת שמים וארץ לא השתתף שום בריה אתו. אבל יען כי לא יכלו לצייר בשכלם בריאת עולם גשמי על ידו נמצא רוחני כהבורא, לכן המציאו הפלוסופים האלכסנדרינים את הלאגאס או שכל הפועל שנברא תחילה להיות אמצעי בין הבורא והעולם הגשמי ובפי היהודים נקרא חכמה, כמו שתרגם הירושלמי המלה בראשית „בחוכמתא", או כאשר יאמרו הז"ל כי התורה קדמה לעולם (ב"ר פ"א). אבל הדבר הזה הוא המצאה מאוחרה ובבה"ק אין זכר לזה. כן אין רמז בכתובים להאמונה בעולמות רבים, שלדעת חז"ל (ע"ז ג:) יעלה מספרם לשמונה עשר אלף, כי לפי דעת כה"ק הארץ היא מרכז כל הבריאה כלה. והביטוי „מהעולם ועד העולם" שנמצא פעמים רבות בכה"ק, מורה אך על הזמן ולא על מציאת שני עולמים, ודעת חז"ל בזה הוא אך דרך דרש ורמז. גם אין רמז במקרא לשבעה רקיעים הנמצאים לחז"ל. לא הבאנו בזה דעות המצרים, ההודים והפרסים בדבר בריאת שמים וארץ, כי לא מצאנום נחוץ לעניננו, מפני כי פעולת העמים האלה על אמונת היהודים בימים הקדמונים היתה חלושה מאד ואין רשומן נכר, והרוצה לדעת אותן יקראן מעל ספרו הגדול של דיללמאן בהקדמתו לפרשה ראשונה של ספר בראשית הוצאה ששית מן צד 5 עד צד 10. חז"ל השתדלו למנוע מהעם החקירה בשאלות הנוגעות במה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, מפני כי הנה נחשבות מסוכנות להאמונה, ולכן גם אנחנו נגענו בענין הזה אך בקצה עטנו ואך בדברים שאינם פוגעים בכבוד האמונה.

בְּרִים, השם הזה נזכר אצל שבע בן בכרי כאשר רדף יואב אחריו (ש"ב כ. 13-15). וזה לשון הכתוב שם : „כאשר הוגה (עמשא) מן המסלה עבר כל איש ישראל אחרי יואב לרדוף אחרי שבע בן בכרי ויעבור בכל שבטי ישראל אבלה ובית מעכה וכל הברים ויקהלו ויבאו אף אחריו". המפרשים ביארו כי יואב עבר בכל שבטי ישראל ובא גם אל הברים, המה העיירות והכפרים הנחשבות למחוז אבל בית מעכה (ע"ש), ויקהלו יושבי הערים האלה ויבואו גם המה אחרי יואב לצור על אבל. כי שבע היה אז באבל היא המטרופולין של המחוז. אולם לפי דעת החכם דרייוועך יספר הכתוב כי שבע עבר בכל שבטי ישראל, ואז נקהלו אליו גם הברים המה יוצאי הלצי ברי משבט אשר (עיין דהי"א ז. 30-31). קלאסטערמאן גורס בפסוק הזה וכל הבכרים כלומר כל משפחת אביו בכר, אבל תקונים כאלה אין להם כל יסוד וגם לשון הכתוב ויבאו אף אחריו לא יסבול תתקון הזה, כי בני משפחתו

תיו בלי ספק מן הראשונים אשר נהו אחריו, ואין נכון לאמר עליהם כי גם המה היו בקושרים. לפי העתקת הוואלאגאטא viri electi נראה שהיתה הגירסא בספרים שלפניהם „בחורים" תחת ברים.

1) **בריעה** בן אשר אבי חבר ומלכיאל (בראשית ל"ו. 17) בהעתקת השבעים בספר במדבר (כ"ו 45.) נשמטו המלות לבני בריעה, ויוצא מזה כי חבר ומלכיאל המה בני אשר ולא בני בריעה.

2) **בריעה**, בן אפרים. בחומש הפקודים (במדבר כ"ו 25־37) לא יחשוב בריעה בין בני אפרים, אולם בדהי"א (ז 20־23) כתוב: ובני אפרים שותלח וברד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזבד בנו ושותלח בנו ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ, כי ירדו לקחת את מקניהם ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים....ויבא אל אשתו ותהר ותלד בן ויקרא את שמו בריעה, כי ברעה היתה בביתו. כבר העירונו בערך אלעדה, כי הספור הזה אומר דרשני (ע"ש) ופה נעיר עוד על זרות אחת, כי לפי המסופר פה אירע המאורע הזה בראשית הימים שהתישבו בני ישראל בארץ גושן, אבל עזר ואלעד אחי שותלח השני שנהרגו מאנשי גת היו דור ששי לאפרים ואיך יתכן שאפרים האריך ימים עד דור ששי מיוצאי חלציו? וראיתי לחכם אחד מחכמי העמים (Bertheau) כי מאחר המאורע הזה לזמן מאוחר; ומשער כי השני בתי אבות עזר ואלעד בני אפרים בבואם לכבוש את ארץ כנען התנפלו על אנשי גת וחפצו לקחת מקניהם, אבל נפלו חללים מידיהם ואנשי גת באו אז אל ערי אפרים ועשו בהם שמות. ויהי כי שמעו זאת בריעה ושמע מבני בנימין ראשי האבות ליושבי אילון ויבואו לעזרת בני אפרים והבריחו את יושבי גת מן הערים אשר כבשו בנחלת אפרים (עיין דהי"א ח. 13), ויוכל היות כי נשאו להם לנשים את האלמנות שנשארו אחרי מות הלוחמים מבתי אבות עזר ואלעד והתבוללו בתוך בני אפרים, ולזאת בריעה יתחשב פעם לשבט אפרים ופעם לשבט בנימין.

3) **בריעה** מבני בנימין מראשי האבות ליושבי אילון ומסופר עליו כי הוא עם אחיו שמע הבריחו את יושבי גת. (דהי"א ח. 13) ועיין בריעה 2.

4) **בריעה** מבני גרשון בן לוי (דהי"א כ"ג. 10), ויען כי לא הרבה בנים לכן לא זכה להיות נחשב לבית אב מיוחד כאשר חלק דוד את הלוים למחלקות, ויהי לבית אב לפקודה אחת עם בני אחיו יעוש, שגם לו לא היה בנים הרבה.

ברית, השם הזה נזכר לערך שלש מאות פעמים בכתבי הקודש, והוראתו הגבלת תנאי השלום בין איש לאיש, עם לעם או בין האדם ליוצרו.

מן דברי כריתת הברית שהיה בין אבימלך מלך פלשתים ובין יצחק נלמוד לדעת כי דברי הברית הזקו באלה, כה אמר אבימלך: תהי נא אלה בינותינו, וישבעו איש לאחיו (בראשית כ"ו 28־31, 2) תנאי השלום היו מפורשים ומבוררים: שלא יעשו רעה איש לאחיו 3) לפני כריתת הברית עשה הצד האחד משתה להצד השני כמו שנאמר: ויעש להם משתה ויאכלו וישתו (שם 30). הברית בין אברהם ואבימלך היתה ברית בין שני עמים: עברים ופלשתים, כי אברהם נשבע לאבימלך שלא לשקר לו ולנינו ולנכדו. דברי הבריה הזאת הפרו הפלשתים ראשונה כמבואר בכה"ק, וכאשר דרשו הז"ל הפסוק בשופטים (י"ג) והוא יחל להושיע את ישראל, הוחל שבועתו של אבימלך (סוטה י), כי הפלשתים החלו במלחמה תחלה, ויען כי מקומות רבים מוכיחים כי ערים רבות מארץ פלשתים כעקרון, עזה ואשדוד נמנו בין ערי בני ישראל עוד טרם החלו הפלשתים להצר לישראל (עיין יהושע ט"ו) לכן השתדלו הז"ל לפשר הדבר באופן אחר ואמרו: מדאישבעיה אברהם לאבימלך אם תשקר לי אמר הקב"ה ליתו כפתורים וליפקו מיעוים וליתו ישראל וליפקו מכפתורים (חולין כ:) אחד מנמוסי כריתת הברית היה לגזור איזה בעלי חיים לגזרים ולחלק את הנתחים לשני חלקים ובין הגזרים עברו שני הצדדים אשר באו בברית (עיין בראשית ט"ו. 17 וירמיה ל"ד 18. 19). הברית אשר כרת יעקב עם לבן גם

תכונה לאומית לו. וחיא כריתת ברית בין העברים והארמים כי לא יעברו את הגבול אשר שמו להם, הוא גלעד, לעשות רעה איש לאחיו. גם פה נראה המנהג לעשות משתה בעת כריתת הברית (בראשית ל״א. 44-54).

כריתות ברית בין אדם למקום נמצא בכתבי הקודש פעמים רבות ונזכיר בזה אך שלש: עם אברהם כרת ה׳ ברית לתת לו את ארץ כנען לאחוזת עולם, ובעבור זאת נתחייבו בניו לשמור חקיו ומשפטיו, ללכת בדרכיו ולהורות לכל העמים דרכי אמונה טהורה; עם בני ישראל במדבר בצאתם ממצרים; עם שבט הלוי כי יהיו משרתים לפני ה׳ ולהורות משפטיו ליעקב ותורתו לישראל; ועם דוד כי אך מזרעו יהיו יושבים על כסא ממלכת ישראל וזהו היסוד לתקות המשיח (עיין בראשית ט״ו; ש״ב ז. כ״ג 5 דברים ל״ג. 9; ירמיהו ל״ג. 21; מלאכי ב. 4). השבת נקראת ברית מפני כי תנאי שמירת היום הקדוש הזה עומדים וקיימים לעולמי עד ולא ישתנו בהמשך הימים והיא אות ברית בין ישראל לה׳ לדעת כי ה׳ הוא המקדש אותם. ובעבור זה נקראים גם כן חקות הטבע ברית, „אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה" וגו׳ (ירמיהו ל״ג 20).

ברית, השם הזה נזכר שתי פעמים בכתבי הקודש: אם תכבסי בנתר ותרבי לך ברית (ירמיהו ב. 22), וכברית מכבסים (מלאכי ג. 2). מן המקומות האלה לא נוכל לדעת אם עשו את הברית מן הצמחים או מן המוצקים (מינעראלען). אולם יען כי בפי יושבי אזיה נקרא בשם „ברה" אפר הצמחים אשר ישתמשו בו לכבס ולנקות בגדים וכלי בית לכן יש לשער כי עשו את ברית מן הצמחים, ואולי הוא הדבר שהערביים יקראו אותו ברוק.

ברכאל, הבוזי אבי אליהוא הצעיר ברעי יואב (איוב ל״ב).

ברכה, בכתבי הקדש נמצא שני מיני ברכות: היוצאת מפי ה׳ והיוצאה מפי האדם. ויברך אותם (האדם ואשתו) אלהים, ויברך אלהים את נח (בראשית א. 28, 6. 1), ברך ה׳ חילו (דברים ל״ג. 11), ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב, 3). גם מין הברכה היוצאת מפי האדם מצוי מאד בכה״ק, ברכת יצחק את יעקב ועשו, ברכת יעקב את בניו וברכת משה את בני ישראל, כולם היו לפני מותם. הברכות האלה תכנית נבואה להן, כי הנה מגידות את אשר יקרה את המבורכים וזרעם באחרית הימים, כי כל העמים האמינו כי האדם בטרם מותו יפתחו לפניו שערי העתיד ויראה בעיני שכלו מקרי הימים הבאים.

ברכה מקום נמוך עשוי בידי אדם או על ידי הטבע ששם יורדים ומתקבצים מי נחל העולה לפעמים על גדותיו ושוטף את כל סביביו, ונקראת כן לפי דעת נעזעניוס מפני כי הגמלים יכרעו שם ברך לשתות מים לצמאונם. ברכות כאלה היו במקומות שונים בארץ ישראל: בגבעון, שמה נפגשו אבנר בן נר ועבדי איש בשת, ויואב ועבדי דוד וישבו אלה על הברכה מזה ואלה על הברכה מזה ואחרי כן יצאו בהפץ אבנר שנים עשר נערים מעבדי איש בשת ושנים עשר מעבדי דוד לשחוק. ואחרית הדבר היתה כי עשהאל נפל שדוד במלחמה הזאת (ש״ב ב. 13). במערבה של ירושלים היו שתי ברכות: אחת אצל גי הנם והשנית למטה ממנה בגי הזה, הראשונה נקראת הברכה העליונה והשנית הברכה התחתונה. אל קצה הראשונה יצאו ישעיה ושאר ישוב בנו להשקיט את לב אחז המלך כי לא יירא מרצין ופקח כי לא יוכלו לעשות לו רעה (ישעיה ז, 3), הברכה הזאת נקראת במקום אחר הברכה הישנה (שם כ״ב 11); את מי הברכה התחתונה קבצו אל העיר בעת המלחמה עם סנחרב למען לא יהיה מים לחילו לשתות (שם 9). הברכות בחשבון הצטיינו בזכות מימיהם ולכן דמה המשורר את עיני אהובתו לברכות בחשבון שהיו מפורסמות אז במימיהן הצלולים והזכים (שיר השירים ז. 5). המלך שלמה עשה לו ברכות מים בדרום העיר בית לחם להשקות מהן גניו ופרדסיו שהיו לו בעיר מולדת אביו. על ידי צנורות הביא המים הטובים האלה לירושלים. עוד היום ישתאה

העובר על מלאכת הברכות והצנורות האלה (ע"ע בית לחם ובפרט בספרו של ראבענזאן חלק שני צד 166, 385).

1) **ברכיה** בן זרובבל (דהי"א ג. 20).
2) **ברכיה** בן אסא בן אלקנה מן הלוים (שם ט. 16). 3) **ברכיה** בן משיזבאל, נזכר בנחמיה (ג. 4) בעבור בנו משולם שעזר לבני הסנאה לבנות את שער הדגים בירושלים כאשר שבו מבבל.

1) **ברכיהו** אבי זכריה הנביא (זכריה א. 7).

2) **ברכיהו** בן שמעא מבני גרשם בן לוי (דהי"א ו. 24).

3) **ברכיהו** בן משלמות אחד מראשי בני אפרים, אשר לא הניחו להביא לשומרון את השבויים ששבו מבני יהודה בימי פקח בן רמליהו, ובהשתדלותם עזב החלוץ את השביה והבזה לפני השרים וכל הקהל, ואז קמו האנשים הטובים האלה וילבישו את השבוים ויאכילום וישקום וינהלום בחמורים לכל כושל ויביאום יריחו עיר התמרים אצל אחיהם (דהי"ב כ"ח. 12-15).

ברע מלך סדום בימי אברהם. המלך הזה ועוד ארבעה מלכים אתו מרדו בכדרלעמר מלך עילם ולא חפצו להיות נכנע תחתיו, ובגלל זאת פרצה מלחמה ביניהם והסדומים נפלו שבי בידי אנשי חיל כדרלעמר. בין השבויים היה גם לוט בן אחי אברהם. כאשר נודע הדבר לאברהם רדף אחרי המנצחים ונצחם והשיב את השלל וגם את הנשים והעם ולמלך סדום. המלך הזה בקש מאברהם לקחת לו את השלל, אבל אברהם לא חפץ לקחת אף שרוך נעל אם כי לפי חקי המלחמה כל השלל לו הוא (בראשית י"ד).

1) **ברק**, כבר העירונו במקומות רבים כי לדעת הקדמונים כל מחזות הטבע יוצאים בלי אמצעי אף מחפץ הבורא ולזאת הברקים נקראו בכה"ק ברקיו של הבורא: האירו ברקיו תבל (תהלים צ"ז 4). בהתגלות אלהים אל בני אדם יתראו ברקים וישמעו קולות רעמים, כמו שמסופר ממעמד הר סיני (שמות כ. 18),

2) **ברק** בן אבינועם מקדש נפתלי, אחת מערי המקלט בארץ הגליל (יהושע כ"א. 32). במצות דבורה הנביאה אסף עשרת אלפים מבני נפתלי וזבלון ויצא עמם למלחמה נגד סיסרא שר צבא יבין מלך כנען אשר בחציר, אשר לחץ את בני ישראל בחזקה עשרים שנים. בעצת הנביאה בחר את הר תבור למקום המלחמה; יוכל היות כי עשה זאת למען יתנהגו בכבדות התשע מאות רכב ברזל שהיו לסיסרא במערכה הזאת. ברק נצח את אויבו והכניעו ומן אז הלכה יד בני ישראל הלוך וקשה על יבין מלך כנען עד אשר הכריתו אותו כלה מן הארץ. ובגלל התשועה הגדולה הזאת שרו דבורה וברק השירה הנפלאה הכתובה בספר שופטים (ה.). לפי דעת חז"ל מעשה רות אירע בימי ברק ודבורה (רות רבה פ"א).

ברקוס שם איש מן הנתינים. בניו עלו עם זרובבל מן הגולה לירושלים (עזרא ב' 52).

ברקת מין אבן יקרה עיין ערך אבני מלואים.

ברשע מלך עמורה בימי אברהם (בראשית י"ד. 2).

בשור שם נחל הנובע מהרי יהודה אשר בנגב ארץ ישראל ושופך מימיו אל הים הגדול או התיכון בקרבת עזה. הנוסע ריכארדסאן מדדו והגביל את רחבו אף שלשים אמה (יארד), לפי דברו בחודש אפריל כבר יבש הנחל ואין בו עוד מים. כאשר רדף דוד אחרי העמלקים אשר שרפו את צקלג באש עבר את הנחל הזה עם אנשי חילו ואף שתי מאות איש פגרו מעבור את הנחל (ש"א ל. 9).

בשם, רוב מיני הבשמים הביאו לארץ ישראל מערב, כמו שנאמר ביחזקאל (כ"ז. 22) רוכלי שבא ורעמה (שהמה משבטי הערביים) המה רוכליך בראש כל בשם וגו' אולם להמלכים, להשרים והעשירים מבני ישראל היו גנים ופרדסי טיול עם מיני בשמים שונים בארצם: באתי לגני, אחותי כלה, אריתי מורי עם בשמי וגו' (שיר השירים ה. 1).

בשמת בת אילון החתי. עשו לקח אותה

לו לאשה, אולם היא היתה למורת רוח ליצחק ולרבקה (בראשית כ"ו. 34. 35). במקום אחר (שם ל"ו .3) כתוב כי בשמת אשת עשו היתה בת ישמעאל אחות נביות, הנקראת גם כן מחלת (שם כ"ח .9) לבד זאת בקאפ. ל"ו כתוב כי שתי נשים היו לעשו יהודית ובשמת, ובקאפ. ל"ו יחשוב שלש: עדה, אהליבמה, בשמת. בתורת השומרונים כתוב מחלה תחת בשמת בקאפ. ל"ו. בלי ספק ערבוב נוסחאות יש כאן. מפרשי התורה השתדלו ליישר ההדורים האלה ונביא בזה אך דעת הרשב"ם וז"ל בפ' וישלח: „המדקדק יתן לב כי בפ' ראשונה של תולדות יצחק נאמר יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אילון החתי, מחלת בת ישמעאל ובפ' זו לא הוזכר בת בארי בלל לא שמה ולא שם אביה, אבל אילון וישמעאל אביה; של שתי נשיו האשונות הוזכרו שהוחלפו שמות הבנות, כאשר מצינו בכמה מקומות: בשמת בת אילון נקראת כאן עדה בת אילון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת, לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים אבל בת אילון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה לקח אחר שהתישב בהר שעיר ונתחתן בבני שעיר החוי".

2) **בשמת** בת שלמה המלך והיתה אשת אחימעץ נציבו של שלמה בארץ נפתלי וכלכל את המלך ואת ביתו חדש אחד בשנה (מ"א ד. 15).

בשר, כשהיו ישראל במדבר והיו כלם קרובים למשכן לא היו יכולים לאכול בשר חולין כי אם בשר זבחי שלמים, אבל משבאו לארץ והיו רבים רחוקים ממקום המקדש הותר להם לאכול בשר תאוה או בשר חולין בכל מקום אפילו בסמוך למקדש (דברים י"ב). זמן אכילת בשר היה להם בערב ולפי דעת חז"ל משה קבע להם זמן סעודה בלילה (יומא ע"ה:) והוכיחו זאת מן הכתוב בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו להם (שמות ט"ז. 12). וע"ע אוכל.

בשורה, היהודי בעל נימוס לא יודיע לחברו דבר רע, ומטעם הזה אם מת אדם בשכונה ינהגו היהודים הדרים בשכונת המת לשפוך את המים בחוץ למען ידעו כי מת בשכונה ולא יצטרכו להגיד בפה שמועה רעה. ולזאת המלה בשורה הוראתה בשורה טובה גם בלי התאר טובה, כן נאמר: כי בשורה בפיו (ש"ב י"א .28) יום בשורה הוא (מ"ב ז' .9) שהוראתם בשורה טובה גם בלי הוספת המלה טובה. כפי הנראה היה מנהגם לשלם שכר בשורה להאיש המביאה כמו שנאמר לתתי לו בשורה (ש"ב ד. 10) ותרגומו מתנת בסורתא.

בשלם שם שר אחד של ארתחששתא מלך פרס בירושלים, הוא היה בין השרים שונאי ישראל שכתבו שטנה על היהודים (עזרא ד. 7).

בשן או הבשן נקרא חלק הצפוני בעבר הירדן מזרחה, כי עבר הירדן נחשב לשלש ארצות: ארץ מואב לדרומה, ארץ הגלעד בתוך, וארץ הבשן לצפונה. המתרגמים הראשונים: השבעים, עקילס, סומאכוס והוואלגאטא העתיקו את השם במלות „ארץ פוריה", ולא בשם עצם שאינו משתנה, כי באמת הארץ הזאת פוריה ודשנה מאוד כאשר יספרו נוסעים רבים. ארץ הבשן נפלה לחצי מטה מנשה לנחלה. כבר בימי אברהם היתה הארץ הזאת ארץ נושבת; העיר עשתרות קרנים עיר הבירה של ארץ הבשן שישב בה עוג מלכה בימי משה היתה ידועה בימי אברהם (בראשית י"ד. 5). כאשר כבשו ישראל את הארץ הזאת בימי משה היה אך במחוז אחד ממנה, במחוז ארגוב, ששים ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח לבד מערי הפרזי הרבה מאוד (דברים ג, 4-5). העיר גולן בארץ הזאת היתה מערי המקלט (שם ד. 43). כאשר הפקיד שלמה נציבים בארץ לכלכל את ביתו הושיב בחבל הארגב את בן גבר (מ"א ד. 13). בימי יהוא מלך ישראל הכה חזאל מלך ארם את כל ארץ הגלעד והבשן (מ"א י. 33). אולם יהואש בן יהואחז השיב אל ממלכת ישראל את כל הערים אשר לקח חזאל בעבר הירדן כי שלש פעמים הכהו כאשר נבא אלישע (שם י"ג, 25). בסוף ימי הבית השני כאשר

באה ארץ הבשן תחת עול מלכי הרומאים נתן הקיסר אגוסטוס את הארץ הזאת במתנה להורדוס הגדול (יוספון, מלחמות היהודים ב. 6.) הקיסר טיבריוס השיבה להרומאים וספחה אל ארץ סוריא, אבל הקיסר קאליגולא נתנה עוד הפעם להורדוס אגריפוס ונתן כתר מלכות על ראשו (שם קדמוניות י"ח. 6). אחרי מות אגריפס בשנת 44 לספה"נ שבה אל הרומאים והיתה תחת ממשלתם עד שנת 53, ואז נתנה הקיסר קלודיוס אל אגריפס השני (שם כ. 7). בעמקים הגדולים והרחבים אשר בארץ הבשן ימצא מרעה טוב מאוד לעדרים, והפרים אשר ירעו שמה המה שמנים מרוב טוב ופראים למאוד, והם הנודעים בכ"הק בשם א ב י ר י ה ב ש ן, אילים בני בשן (דברים ל"ב. 14), פרים מריאי בשן (יחזקאל ל"ט 18). כאשר הלבנון נודע על דבר ארזיו הגבוהים והנשאים כן נודע הבשן על ידי האלנים החזקים אשר צמחו בו; ישעיה (ב. 13) יזכירם יחד: ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן; יחזקאל (כ"ז. ט) במליצתו על צור יאמר: ארז מלבנון לקחו לעשות תורן עליך. אלונים מבשן עשו משוטיך.

1) **בת**, על דבר מצב הבנות במשפחה וזכיותיהן ע"ע אב, אישות, אם, בן בכור נקבה.

2) **בת** שם מדת הלח ע"ע מדה ומשקל.

בת רבים שם שער אחד בהעיר חשבון קרוב להברכות המפורסמות בימים הקדמונים (שיר השירים 3. 4).

בת קול, בכתבי הקדש לא נמצא זכר מהתגלות חפץ אלהי על ידי בת קול. חז"ל מעידים כי מיום שפסקה הנבואה בישראל השתמשו בבת קול (ב"ק ט:) אולם כפי הנראה היו מסופקין באמתת קול כזה ולכן אמרו אין משגיחין בבת קול (ברכות נ"ב), אבל גם קודם שפסקה הנבואה נשמע לפעמים, לפי דעת חז"ל, בת קול לאיזה צדיקים: יהודה שמע בת קול: „צדקה ממני", שלמה—„היא אמו" (מכות כ"ג:) ועוד רבים.

בת שבע אשת אוריה החתי ואחרי כן אשת דוד אם שלמה המלך. מעשה דוד ובת שבע מסופר בפרוטרוט בש"ב י"א. המאורע הזה משליך צללים על חיי דוד ונדבר אודות זה בערך דוד. בת שבע נקראת לפעמים בת אליעם (ש"ב י"א. 3) ולפעמים בת עמיאל (דהי"א ג. 5) וע"ע אליעם. בערך אחיתפל הבאנו דעת חכמים כי אליעם בן אחיתפל היה אבי בת שבע והוא הדבר שאחיתפל נתן ידו בקושרים עם אבשלום נגד דוד, כי חרה אפו בדוד על אשר טמא את נכדתו. האשה החכמה הואת ידעה לכלכל דבריה בהשכל ודעת ולהטות לב נתן הנביא, דוד ורבי המלוכה להסב המלוכה אל שלמה בנה אף כי הוא היה הצעיר מכל בני המלך. לפי הכתוב בדהי"א (ג. 5) נולדו לדוד מבת שבע עוד שלשה בנים שמעא, שובב ונתן.

1) **בתואל** בן נחור אחי אברהם ואבי רבקה אשת יצחק (בראשית כ"ב. 22). בספור נשואי יצחק ורבקה לבן הוא ראש המדברים ואת בתואל נפגוש אך פעם אחת מתערב בדבר הזה (שם כ"ד 50.) (וגם פה נזכר שמו אך אחרי לבן, ובעבור זה ישער יוסיפון (קדמניות א. 16) כי בעת הזאת בתואל אבי רבקה כבר מת ובתואל הנזכר עם לבן בפסוק הנזכר הוא אך בנו הצעיר אחי לבן הגדול ממנו. חז"ל בב"ר (פ"ס) מצאו דרך אחרה להתר השאלה הזאת ואמרו כי בתואל אבי רבקה מת בלילה מפני כי רצה לעכב דבר הנשואין, ודרשו עליו הפסוק (משלי י"ד. 32) ברעתו ידחה רשע זה בתואל שנינף בלילה.

2) **בתואל** שם עיר בנחלת מטה שמעון (דהי"א ד. 30) וביהושע (י"ט 4.) נזכרת בשם ב ת ו ל, והיא לא תחשב בין ערי יהודה כיתר ערי מטה שמעון. ברשימת הערים ביהושע (ט"ו 30) נקראת בשם „כסיל". ועיין (רעלאנד פאלעסטינא 152-153.).

בתולה נקראת האשה כל עוד לא ידעה איש. מנהג אבותינו הקדמונים היה לקדש את האשה בכסף או בתכשיטין, בעצמו או על ידי שליח, כמו שמצינו ביצחק שקדש את רבקה בתכשיטין על ידי העבד, ואז ברכו ברכת אירוסין, ואחרי עבור שנה

מיום האירוסין או פחות מעט נבנסי לחופה. כמו שאמרו: נותנין לבתולה שנים עשר חדש (כתובות נ"ז) וכן אמרו אחי רבקה ואמה תשב הנערה אתנו ימים (ישנה) או (לכל הפחות) עשור (עשרה חדשים). כל ימי משך הזמן בין הקדושין והחופה היו נקראים ימי האירוסין. ויען שארוסה זו כבר נתקדשה לכן אם זנתה אז היה דינה כאשת איש שזינתה והיתה ארוסה צריכה גט מן הארוס אם בקשה להנשא לאחר, ואם מת הוא היתה נקראת אלמנה ונוהגת אבלות וכן נופלת ליבם. ונקראת הארוסה בימי האירוסין גם כן ב ת ו ל ה, גאף ביום החופה היתה נקראת כ ל ה על שם הכלילה ששמו אז על ראשה, ועל פי זה יבואר היטב הפסוק ביואל (א. 8) אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה, כי מוסב על בתולה ארוסה, אבל עדיין לא הובאה עם בן זוגה אל החופה כי בן זוגה מת בימי האירוסין קרוב לזמן החופה והיא עודנה בבתוליה, ובכן יהיה הנמשל שם ביואל דומה בכל להמשל: אחר שנתבשלה התבואה והפירות ולא נחסר כי אם הכניסה לבית פתאם ערבה כל שמחה כי עלה עליהם ארבה וישחיתם וכמעט מ פ י ה ב נכרת העסים וכל מאכל, והדבר הזה דומה אל בתולה מאורשה שחכתה מיום ליום לבוא עם בן זוגה האהוב אל החופה להתעלם אתו באהבים ופתאם עלה המות וינזול ממנה את דודה זה אהוב נפשה, את בעל נעוריה. ולחנם דחק עצמו געזעניום ואמר כי ב ת ו ל ה נקראת גם כן לפעמים אשה צעירה אחר הנשואין, כי ראיתו מן הפסוק ביואל אינה נכונה כמבואר (ריב"ל).

בתיה בת פרעה אשת מרד הכלבי (דהי"א ד. 18). אם פרעה הנזכר פה הוא מלך מצרים או שם איש יהודי קשה לעמור על הדבר, ואף בדרך השערה נוכל לאמר כי בתיה היתה מבני עם נכר וקבלה עליה דת היהודים מפני כי נאמר שם „ואשתו היהודיה" משמע שאשתו בתיה לא היתה מן היהודים. דעת חז"ל ידועה כי יחשבוה לבת פרעה מלך מצרים: בת פרעה מצורעת היתה לפיכך ירדה גרחוץ כיון שנגעה בתיבה (של משה) נתרפאת וכו׳ (שמות רבה א). ברוך אתה בבואך זה משה, בביאתו לעולם קירב רחוקים זו בתיה בת פרעה (דברים רבה ז).

בתרון שם לחלקת ארץ בעבר הירדן מזרחה (ש"ב ב. 29). ונקרא כל הככר ההוא ב ת ר ו ן על שם נקיקי ההרים אשר במקום ההוא, ואולי כיון המשורר בשיר השירים (ב. 17) במליצתו ס ו ב ד מ ה ל ך ד ו ד י ל צ ב י . . . ע ל ה ר י ב ת ר אל המקום הזה (א"ק).

ג.

ג, האות השלישי באלפא בית העברי נקרא ג י מ ל , מפני כי דומה בצורתו לצואר הגמל או לדבשתו וישתמשו בו למספר שלשה ובשתי נקודות למעלה יורה על מספר שלשת אלפים. המספר שלשה היה אהוב וחשוב בין היהודים כהמספר ארבעה ושבעה (ע"ע) כאשר יורו על זה פסוקים רבים בכה"ק ונביא אף איזה מהם לדוגמא: שלש פעמים בשנה יראת כל זכורך וגו׳ (שמות ל"ד. 23); וישתחו שלש פעמים (ש"א כ. 41); שלש אנכי נוטל עליך (ש"ב כ"ד. 12) ויתמודד על הילד שלש פעמים (מ"א י"ז. 21) שלש פעמים תכה את ארם (מ"ב י"ג 19) שלש הנה לא תשבענה (משלי ל. 15) תחת שלש רגזה ארץ (שם. 21). ובגפן שלשה שריגים, שלשה סלי חורי (בראשית מ. 10. 16) ומקומות אחרים רבים מאד. הג׳ במלת והתגלח (ויקרא י"ג. 33) היא גדולה מחברותיה על פי המסורה ועיין במילואים

לאות א. מספרנו זה ערך א"ב.

גאואל בן מכי משבט גד מן המרגלים ששלח משה לתור את הארץ (במדבר י"ג 15).

גאוה מדת הגאוה תחשב בכה"ק למדה מגונה מאד, כי ממנה תצאנה רעות רבות אין מספר, ולזאת בקש דוד מאת ה' להשיב גמול על גאים (תהלים צ"ד. 2), שלמה אמר טוב שפל רוח את ענוים מחלק שלל את גאים; גאות אדם תשפילנו וגו' (משלי ט"ז. 18, כ"ט. 23). גם חז"ל דברו במקומות רבים בגנות המדה הזאת ואמרו: האי מן דיהיר אפילו לאנשי ביתו לא מתקבל (סוטה מ"ז:), ובעיניהם הבעל גאוה כאלו עובד עבודה זרה (שם ד':), ולא יקום לעולם לתחיה (שם ה.)

גאל, על פי חק התורה לא היה אדם מישראל רשאי למכור את אחזתו לצמיתות כי אם עד שנת היובל, ואז שבה אחזתו אליו בלי שום פירעון כסף (ע"ע אזרח). אולם גם טרם הגיעה שנת היובל היה להמוכר הרשות להשיב לקונה את כסף המכירה לפי חשבון השנים שנשארו עד היובל ולשוב אל אחזתו, ואם לא השיגה ידו יוכל הקרוב לעשות זאת ואין הלוקח יוכל לעכב בידו, וקרוב כזה נקרא בגלל זאת גואל. וכן הדבר אם ההכרח אלצהו לאחד מישראל למכור עצמו לאחר. אולם אם מכר את עצמו לנכרי הגר בארץ ישראל תחת ממשלת היהודים אז היה החוב על היותר קרוב מקרוביו לגאול אותו מתחת יד הנכרי ולא להמתין עד שנת היובל, ואם אין גואל קרוב החוב על כל איש מישראל לעשות זאת, למען לא ילמד לעשות כמעשי הגוים אשר עשו אז כל תועבה (ויקרא כ"ה, קדושין ב"א).

גאל הדם, לנקום נקמת דם הנרצח מהרוצח הוא מנהג ישן נושן. בראשית התפתחות מין האנושי היה החוב על כל אחד לעשות זאת. קין אמר: והיה כל מוצאי יהרגני (בראשית ד. 14). ובעלי המדרש הוסיפו עוד לומר כי נתכנסו גם בהמה חיה ועוף ונחש הקדמוני לתבוע דינו של הבל (ב"ר פ' כ"ב). אולם בימי משה היה החוב לנקום דמי הנרצח אף על הקרובים ועוד היום יחשבו עמים רבים הדבר הזה לחוב קדוש. סיר דזשארדזש גריי יספר כי *יושבי אוסטראליע יחרפו ויבזו את הקרוב אשר לא ינקום דמי קרובו הנרצח, אשתו תפרד ממנו אם בעל אשה הוא, ואם הוא פנוי לא תרצה שום בתולה להנשא לו, אמו תחשב לחרפה לה כי הולידה בן מביש כזה, ומכל עבר ופינה יחרפוהו ויבזוהו, עד אשר יכה נפש את הרוצח.

גאלה, החופש והדרור מעול הגלות הובטח להם לישראל אף אם ייטיבו דרכם וישובו אל אלהיהם בכל לבם אף אז ישיב ה' את שבותם ושב וקבצם מכל העמים אשר הפיצם שמה (דברים ל"ב). הנה כי כן אנו רואים כי הטבת מצבם של ישראל החומרי תלוי לפי דעת כה"ק בהטבת מצבם המוסרי, ועם הגאולה החומרית תבוא גם הגאולה המוסרית, כי אז רוח חדשה תנתן בקרבם (יחזקאל י"א. 19) הגאולה המוסרית הזאת הובטחה לא רק לישראל כי אם לכל העמים, כי הנביאים ראו באספקלריא המאירה כי יבואו ימים אשר כל העמים ילכו כולם לעבוד שכם אחד את ה' ויסירו מתוכם קנאה ושנאה ותחרות ואף שלום אמת יהיה ביניהם (ישעיה ב) גם הטובים שבחכמי יון לא הגיעו למדרגה מוסרית כזאת המבטחת אושר ושלום לכל מין האנושי באין הבדל; אפלטון לא ידע מעתיד מוצלח כזה. לדעתו לא תסור השנאה בין עם היונים ועמים אחרים עד עולם, ומלחמה לאלו עם אלו לדור דור (פלאטא רעפ. 373), וע"ע אחרית, משיח.

גב אחד מעשרה מיני ארבה הנזכרים בכתבי הקדש (ע"ע ארבה).

גבינה, באיזה אופן עשו הראשונים את הגבינה לא נודע כעת על נכון. בימי המשנה היו משתמשים בעור הקיבה להעמיד החלב לעשות ממנו גבינה (עיין חולין קטז.). איך שיהיה הגבינה היתה מאכל מצוי מאד בין היהודים וכפי אשר יספר יוסיפוס היה בירושלים עמק מיוחד להכנת גבינות. אולי כיון למקום הזה הנביא יואל באמרו: המונים המונים בעמק החרוץ (יואל ד' 14)

מלשון הריצו החלב (ש"ב י"ז. 29) ובחר הנביא בשם הזה כי הוא לשון נופל על לשון כלה ונחרצה.

גבורה גופנית לא היתה נחשבת מעולם בין היהודים למעלה גדולה, הם תמיד נתנו היתרון לחכמה: טובה חכמה מגבורה אמר קהלת (ט. 16), וחז"ל אמרו: איזהו גבור-הכובש את יצרו (אבות פ"ב). אף אחד היה בין ישראל שהצטיין בגבורתו הוא שמשון בן מנוח, ולבד שלא היה מכובד בעיני העם, עוד החפיאו עליו דברים שלא היו בו לבזותו. כן אמרו: שמשון חגר בשתי רגליו היה (סוטה י), וגבורתו לא היתה אלא בשביל נזירתו (במדבר רבה י"ד), וגם גבורתו היתה אף לרעה לו (קהלת רבה פ"א), ועוד היום כל כהן של ישראל הוא אף במרות המוסריות, בחכמה ובבינה.

גבי, אחד מראשי המדינה מבני בנימין אשר התנדבו לשבת בירושלים בשובם מהגולה (נחמיה י"א 8).

גבים שם מקום לצפונה של ירושלים. כאשר קרב סנחרב לצור על ירושלים נסו על נפשם יושבי הגבים ולקחו עמם את כל רכושם (ישעיה י. 31). לפי דברי אייזעביום היה המקום הזה רחוק כחמש פרסאות רומיות מירושלים בדרך העולה שכמה.

גבח נקרא האיש אשר נמרטו שערות ראשו מפאת פניו (ויקרא י"ג. 41). כפי הנראה גבחת לא היתה מצויה בין היהודים בימים הקדמונים, וכן היה חזיונה בלתי נפרץ בין המצרים כאשר יספר הערארט, ואיש או אשה שהיתה להם גבחת השתדלו לכסותה בפאה נכרית מפני כי גבחת לחרפה תחשב להם. וע"ע קרחת.

גביע, כלי גדול להביא בו יין לסעודה וממנו היו ממלאים הכוסות הקטנים. המצרים וההודים היו מנחשים בכלי כזה, וזאת היה יכול האיש אשר על בית יוסף לאמר: הלא זה אשר ישתה אדוני בו והוא נחש ינחש בו (עיין מ"ר פ' ויגש).

גביש, שם אבן נזכר באיוב (כ"ח. 18) שלפי דעת המעתיקים הוא הנקרא בלשונות העמים קריסטאלל, והוא אבן שקוף כעין הקרח. הקדמונים האמינו כי מוצאו הוא מהמים שנקפאו תחלה לקרח ואחרי ימים רבים נתקשה הקרח והיה אבן (פליני. סיסט. נאט .xxxvii), ולפי זה היה ראוי להיות בנמצא אף במקומות הקרים, וכן באמת האמינו הקדמונים, אבל החוקרים המאוחרים מצאו אותו גם במקומות החמים.

גבל שם ארץ הרים מנגב לים המלח (תהלים פ"ג 8). יוסיפון יחשוב אותה לחלק מארץ אדום (קדמוניות ii א. 2). הירוניכוס יקרא את ארץ שעיר בשם (געבאלענא) וכן יונתן תרגם בכל מקום שנזכר השם ש ע י ר „גבלא" וכן נמצא בהעתקה השומרונית השם ג ב ל א תמיד במקום שעיר הנאמר בכתוב ואולי כונו בזה בעלי המדרש (שיר רבה בפסוק התאנה חנטה פגיה) ו ה ג ב ל ן ישום. המשורר בתהלים (שם) יחשוב את גבל בין העמים עמון ועמלק שהתאחדו יחד נגד ישראל, שהיה לפי דעת חכמים אחדים בזמן המכביים (עיין החשמונאים א. 5), אולם לפי דעתנו אין צריך לאחר זמן חבור המזמור הזה לזמן החשמונאים עיין אדות זה בספרנו הזה בערך אסף.

גבל שם עיר בגבנוני הר לבנון רחוקה לערך עשרים מיל מביירוט לצפונה. על כתובת הצורים והאשורים נפגוש העיר הזאת בשם גובל או גובלי, וכן נזכר שמה על הלוחות הידועים בשם (טעל על אמארנא) ובפי שטראבא נקראת ביבלוס, וכיום נקראת בשם דזעבייל. העיר הזאת היתה מפורסמת בעבור האלילים אדנים ועשתרות אשר יושביה עבדו להם וכבדום מאד. הגבלים היו בימי קדם אמנים מחוכמים במלאכת הבנין, והמלך שלמה העלה מהם ירושלימה לבנות שמה בבית אלהים (מ"א ה. 32), גם יחזקאל (כ"ז 9) במליצתו על צור יזכיר את חכמי ג ב ל לאמר כי גם המה באו אליה מעירם ומארצם לחזק את בנין תפארתה: „זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך". בספר יהושע (י"ג 5) נחשבה העיר הזאת וכל הככר לערי ישראל, אולם היהודים מעולם לא כבשוה, ולזאת

יש מחכמים מותקים ביהושע (יוג 4-5) חמלות „האמרי והארץ" וגורסין „עד גבול חנבלי (עיין דילמאן). גם מהעתקת השבעים יש להוכיח כי היתה לפניהם גירסא אחרת במקום הזה.

גבלות, מלאכת לטישת אבנים לעשות על צדן החצון שטחים היתה ידועה כבר בימי משה, השטחים האלה נקראים בעברית מגבלות והמלאכה-מעשה גבלות. (שמות כ"ח. 32). החכם טהעניוס גורס במ"א (ה. 32) „ויגבילום" תחת „והגבלים", כי לפי דעתו הפסוק שם ירצה להודיע לנו כי בני שלמה ובני חירם לא לבד שחצבו האבנים כי אם גם עשו את השטחים חלק מעשה גבלות (וע"ע נבל).

גבן נקרא איש אשר יש לו גב תלול מלפניו או מלאחריו. בעל מום כזה אם הוא מזרע אהרן הכהן לא יכול לעבוד איזה עבודה במקדש ה', ובכל זאת הותר לו לאכול בקדשים עם שאר אחיו הכהנים (ויקרא כ"א .20).

גבע עיר בנחלת מטה בנימין, ונתנה לבני אהרן הכהן עם מגרשיה לשבת בה (יהושע כ"א .17) ; תכונתה בקרן מזרחית צפונית של נחלת מטה בנימין, והיא נקראת כיום (זשעבא), הרחוקה שבע פרסאות לצפונה מירושלים במסילה המובילה לדרך העולה מבית אל לירושלים. מנגד לגבע עמדה העיר מכמש, המקום הידוע בנצחונו הגדול של יהונתן עם נושא כליו את הפלשתים אשר התאספו למלחמה על ישראל בראשית ממלכת שאול. אחרי חלוקת הממלכה לשתים היתה גבע הגבול הצפוני של מלכות יהודה (מ"ב כג .8). כפי הנראה היתה העיר הזאת דרושה מאד לחפץ ממלכת יהודה ולזאת נראה כי אסא השמיע את כל יהודה אין נקי לשאת את אבני הרמה ואת עציה אשר בנה בעשא ויבן בם את גבע בנימין (מ"א ט"ו .22). בשובם מגלות בבל היתה העיר ג ב ע ידועה ומפורסמת מאד ונזכרת פעמים רבות בספורי הזמן ההוא (עיין עזרא ב. 26 ; נחמיה יא. 31 ; יב. 29 ; דהי"א ח. 6) במקומות אחרים בכה"ק כתוב גבע תחת גבעה ; כשופטים כ. 10 ; 33 ; בש"א יוג. 3. 16 ; כ. 31 כתוב גבעה תחת גבע, ובש"ב ה. 25 צריך להיות גבעון תחת גבע כמו שמפורש בדהי"א (י"ד. 16).

גבעא, בדהי"א (ב. 49) נזכר השם הזה בין בני בניו של כלב. אולם החוקרים החדשים מחליטים כי כל השמות הנזכרים בדהי"א ב. מן 42 והלאה ביוצאי חלצי כלב אינם שמות אנשים כי אם שמות ערים בנגב יהודה לדרומה של חברון (עיין וועללהויזען 217). ולפי זה גבעא היא העיר גבעה.

1) **גבעה,** אם נחקור בשים לב את המקומות בכה"ק המזכירים את השם גבעה נמצא בם סתירות וערבוב דברים. וזה כפני כי לפעמים החליפו אותה בשם העיר גבע (ע"ע גבע). בכה"ק נמצאות שתי ערים בשם הזה. האחת בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו. 57), מקומה בצמצום לא נודע כעת, אולם החוקרים החדשים מגבילים תכונתה בקירוב בשכונת מעון וזיף בקרן דרומית מזרחית של העיר חברון. והעיר השנית בשם הזה היתה.

2) **גבעה** בנחלת מטה בנימין הידועה ממעשה פלגש בגבעה, ונודעת גם כן בשם ג ב ע ת ש א ו ל (ש"א, 4) ובשם ג ב ע ת ה א ל ה י ם (ש י. 5). תכונתה היא לצפונה של ירושלים כארבע פרסאות רחוקה ממנה ולדרומה של רמה. המקום הזה נקרא כעת תל-אל-פול (ראבינסאן). העיר הזאת היתה מקום מולדת של המלך שאול ולכן נקראת גם כן גבעת שאול (עיין ש"א י"ג י"ד). לעיר הזאת באו המלאכים שלוחים מיושבי יבש גלעד לספר לשאול את אשר הפין לעשות להם נחש העמוני. ורוח גבורה היתה על שאול ויאסוף אנשי חיל מישראל ויך את בני עמון מכה רבה (ש"א י"א). בעיר הזאת הוקיעו הגבעונים שבעה אנשים מזרע שאול, ובזה לקחו נקמתם כשאול אשר המית את הגבעונים כמסופר בש"ב קאפ. כ"א (בכתוב לא נזכר מאומה מזה (ועיין גבעונים). כאשר חיל סנחרב עברו מעברה ולנו בגבעה, והשמיעה הגיעה לגבעת שאול כי האויב קרוב לבוא ביבהלם נסו יושביה

ונמלטו על נפשם (ישעיה י. 29).

גִּבְעַת הָעֲרָלוֹת, שם מקום בין יריחו וירדן, נקרא כן על שם המאורע המסופר ביהושע ה.

גִּבְעַת פִּינְחָס שם מקום בהר אפרים, מקומה בצמצום כעת לא נודע, לפי דעת הירונימוס היא העיר Jibia הרחוקה שלש פרסאות מקרית אל ענב לצפונה. לפי דעת חז"ל (ב"ב קי"א:) באה הגבעה לפנחס מצד אשתו שמתה וירשה, ומכאן סמכו שהבעל יורש את אשתו, והרד"ק משער כי שבט אפרים נתן את הגבעה לפנחס במתנה כמו שנתנו לכלב וליהושע.

גִּבְעַת הַמּוֹרֶה שם מקום ידוע ממלחמת גדעון עם המדינים (שופטים ז. 1), וכעת נודע בשם Jebel Duby, ולפי זה תכונתו לרגלי הר הגלבוע מהלך חצי שעה מעמק יזרעאל מזרחה. אולם לפי דעת החכם מאאר היא קרובה לשכם אצל אלון מורה (בראשית י"ב 8. ; דברים י"א 30).

גִּבְעַת הָאֱלֹהִים כפי הנראה היא אחת עם גבעת בנימין. במקום הזה פגש שאול, אחרי הפרדו מעם שמואל בפעם הראשונה, חבל נביאים ותצלח עליו שם רוח ה' ויתנבא גם הוא בתוכם. (ש"א י. 5). במקום הזה היו בעת ההיא נציבי פלשתים כמסופר בשמואל (שם), והוא הנציב אשר הכה יונתן אחרי כן (עיין ש"א י"ג. 3) ומה שנאמר שם כי הכהו יונתן בגבע ערבוב מקומות יש כאן כי הנציב היה בגבעת בנימין או גבעת האלהים (וע"ע גבעה).

גִּבְעַת אַמָּה שם גבעה קרובה להעיר גיח בארץ בנימין (ש"ב ב. 24). מקומה בדיוק לא נודע כעת, אולם קרוב לשער כי היא נמצאת במזרח העיר גבעון למעלה מעמק הירדן.

גִּבְעַת גָּרֵב, שם גבעה קרובה לירושלים נזכרת בירמיה (לא. 38). מקומה בצמצום לא נודע כעת, לפי דעת החכם גראף תכונתה בקרן דרומית מערבית של ירושלים, ואהרים מגבילים מקומה לצפונה של עיר המלוכה. כעת נמצא למערבה של ירושלים עמק בשם Wady Gourab (ועיין נייבויער Geog. du Talmud p. 150).

גִּבְעַת הַחֲכִילָה שם מקום בנגב יהודה בקצה מדבר זיף מימין הישימון. במקום הזה הסתתר דוד בברחו מפני שאול. אולם הזיפים גלו לשאול מקום מחבואו (ש"א כ"ג 19., כ"ו. 1-3) כיום הגבעה הזאת נודעת בפי יושבי הארץ בשם Dahr el Kola החכם Glaser גורס בש"א ט"ו 7. חכילה תחת „חוילה".

גִּבְעוֹן, עיר עתיקה בארץ כנען. לפנים ישבו בה החוים (יהושע ט' 3), שהתחשבו ליתר האמרי (ש"ב כ"ב. 2). טרם כבשוה בני ישראל היתה העיר הזאת מטרופולין לערי הברית: כפירה, בארות וקרית יערים. (יהושע ט. 17). גבעון היתה אז עיר גדולה כאחת ערי הממלכה (שם י. 2). ואחר שכבשו בני ישראל את הארץ נפלה למטה בנימין לנחלה (שם י"ח 25) ונתנה לבני אהרן הכהן עם מגרשיה לשבת בה (שם כ"א. 17). כעת עומד על תלה הכפר el-Jib, רחוק כחמש או שש פרסאות מירושלים בקרן צפונית מערבית. כאשר שמעו יושבי גבעון את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי שלחו בערמה מלאכים אל בני ישראל לאמר להם כי מארץ רחוקה הם באים לכרות אתם ברית, וישבעו להם יהושע ונשיאי העדה להיות אתם בשלום. וכאשר נודע הדבר כי במרמה קנו להם כריתת הברית נתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה' (שם ט.). כשמוע אדוני צדק מלך ירושלים כי יושבי גבעון השלימו את בני ישראל קרא לארבעה מלכים אחרים לעלות למלחמה על גבעון. ויהי אך נודע הדבר ליהושע וימהר לעזרתם ויכה את חמשת מלכי האמורי וילכוד את עריהם ויחרם את יושביהן (שם י). מן המסופר בש"ב כ"א נראה כי שאול, מסבה לא נודעת לנו, חפץ להחרים את הגבעונים ורבים מהם המית. לדבר הזה הרה אפם בימי דוד ולשכך חמתם הואיל דוד לתת להם שבעה אנשים מבית שאול והוקיעום בגבעת שאול. על הברכה אשר בגבעון נפגשו מחנה דוד ויואב עם מחנה איש בשת ואבנר לבקשה

זה האחרון נבחרו שנים עשר אנשי חיל ממחנה איש בשת ושנים עשר ממחנה דוד לערוך מלחמה ביניהם לדעת למי היתרון בכח וגבורה. אחרית מלחמת הבינים הזאת היתה כי נגף אבנר ואנשיו לפני עבדי דוד, ועשהאל אחי יואב נפל הלל מידי אבנר (ש"ב ב.). על הברכה אשר בגבעון, או כאשר היא נקראת בירמיה (מ"א. 12) „מים רבים אשר בגבעון" מצאו יוחנן בן קרח ושרי החילים את ישמעאל בן נתניה, אחרי הכותו את גדליה בן אחיקם, ויחפצו להלהם אתו אולם הוא נמלט מידם וינס אל ארץ בני עמון.

כבר העירונו למעלה (ע"ע גבע) כי בש"ב (ה. 25) צריך להיות גבעון תחת גבע, וכן הוא בהעתקת השבעים; גם מישעיה (כ"ה 21) נראה ברור כי נצחון דוד על הפלשתים היה בגבעון, כי בהמשא הנזכר ידבר על תשועת ה' בהר פרצים ועמק בגבעון, והיא הבעל פרצים הנזכר בש"ב.—אצל האבן הגדולה אשר בגבעון הכה יואב את עמשא וימת. יוכל היות כי עשה זאת יען עבר עליו רוח קנאה כי שהו דוד להזעיק את איש יהודה לעזור לו במלחמה עם אבשלום ולעמוד לפניו, והיה ירא יואב כי יפקידהו דוד על הצבא תחתיו (ש"ב ב). על הבמה הגדולה אשר בגבעון העלה שלמה אלף עלות באשר עלה על כס המלוכה. שמה נראה אליו ה' בחלום הלילה והבטיח לו למלא את כל משאלות לבו אם ילך בדרכיו. ושלמה בקש אך לב שומע לשפוט את ישראל ולהבין בין טוב לרע (מ"א ג). בדהי"ב (א. 3) כתוב כי בגבעון עמד אז האהל מועד ומזבח הנחשת אשר עשה משה במדבר. אולם מהמסופר בש"א (א. 9; ג. 3) נראה ברור כי האהל מועד היה אז כבר בשילה ולזאת ישער וועלהויזען כי סופר דהי"ב הוסיף זאת מדעתו לפשר מעשה שלמה עם חקי הכהנים. ובאמת במ"א (ח. 1) נאמר כי שלמה העלה את הארון (בלי כפק עם אהל מועד) לירושלים מעיר דוד ולא מגבעון. בני גבעון נזכרים בנחמיה (ז. 25) בין אלה אשר שבו מהגולה עם זרבבל. אם נעריך את הפסוק הזה ם הפסוק 20 בעזרא ראש ב. נראה כי פה

נכתב בטעות "גבר„ תחת גבעון, דוק ותשכח. אנשי גבעון גם הם לקחו חלק בימי נחמיה בבנין החמות סביב ירושלים (נחמיה ג. 7). יוסיפון יזכיר את העיר גבעון בספרו (מלחמות ב.19. 1), שם חנו מחנות הרומאים תחת פקודת שר הצבא צעסטיוס גאלום, אחרי לכדו את העיר לוד (לידדא) והכין צעדיו לירושלים.

גבר בן אורי שם אחד מנציבי שלמה. פקודתו היתה בארץ סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן (מ"א ד. 19).

גבר, בעזרא (ב. 20) נזכרת עיר בשם הזה אולם כבר העירונו למעלה בערך גבעון כי טעות המעתיק במקום הזה וצריך להיות גבעון ע"ש.

גבריאל שם אחד ממלאכי מעלה, נזכר בדניאל (ה. ט"ו), כי נשלח אליו מן השמים לבאר לו את החזון שראה בשנת שלש למלכות בלשצר המלך על דבר ארבע המלכיות אשר יכבשו תחת ידם את העולם ומה שיקרה באחרית הימים לעם ישראל. בכתבי הקדש שלפני דניאל לא נזכר שום מלאך בשם, ולזאת אמרו חז"ל שמות המלאכים העלו מבבל (ירושלמי ר"ה פ"א). לפי המתואר המלאך הזה בספרות התלמודית עבודתו היא לעשות דברים אשר להוציאם אל הפועל דרושה גבורה: הוא חבט בקרקע את נערות בת פרעה שרצו לעכב על ידה להציל את משה (סוטה י"ב:) סירס את פוטיפר שרצה לנהוג בבזיון עם יוסף (שם י"ג:), לימד את יוסף שבעים לשון למען יהיה ראוי למשרת משנה למלך מצרים (שם ט"ו:), יעשה קניגיא (למשבו בהכה) עם לויתן (ב"ב ע"ה), חבט בקרקע את הסנהדרין שיראו לידון את ינאי המלך (סנהדרין י"ט:), ומה שאמרו חז"ל: גדול מה שנאמר במיכאל ממה שנאמר בגבריאל (ברות ד:) כונתם לדעתי היא כי כח הרוחני בישראל (המרומז בשם מיכאל שהוא שרם של ישראל, כי על ידם התפשטה בעולם האמונה באחדות האל וכלם אומרים „מי כאל"), הוא גדול הרבה מגבורתם הטבעית והגופנית, כי אף הכח הרוחני שבהם הוא שעמד להם שלא ישלוט ברב ברויי הדין ישידי היים וקיימים לעולמי עד.

גִּבְּתוֹן עיר בנחלת מטה דן, ובא ביחד עם אלתקה ובעלת (יהושע י"ט 44). תכונתה היתה על גבול ארץ פלשתים ונתנה ללוים (שם כ"א 23), העיר הזאת היתה בצורה מאד, כי בימי נדב בן ירבעם צרו בני ישראל עליה ועלו מעליה אך אחרי אשר קשר זמרי והכה את אלה בן בעשא ומלך בתרצה שבעה ימים, ויצורו על הרצה (מ"א ט"ז 15-17). העיר הזאת עמדה עוד בימי הבית השני ונזכרת בתלמוד ירושלמי (מגילה פ"א): אמר ר' יוחנן מגבתון ועד אנטיפטרס ששים רבוא עיירות היו וכו'. החוקרים החדשים משערים כי גבתון אחת היא עם העיר Kibbiah ותכונתה תחת 31°.58' ברוחב, ותחת מעלת 35°.1' באורך, וגבוהה 840 רגל משטח הים.

גַּג ע"ע בית.

גָּד, שם אליל ההצלחה. הוראת השם הזה היא אושר והצלחה. ולזאת קרא לאה את שם הבן, אשר נולד ליעקב אישה מזלפה שפחתה, גד, כי אמרה בא גד (אישר והצליחה) או כפי הכתיב בגד כלומר נולד במזל טוב, ולפי זה הבית בשוא. מנהגם היה לערוך שולחן עם כל מיני מגדים לכבוד האליל הזה, כמו שנאמר בישעיה (ס"ה 11) העורכים לגד שולחן, והוא הנודע בין הערבים בשם „המזל הגדול", והאליל „מני" אשר הקריבו לו יין מזוג (שם) הוא הנודע בין הערבים „המזל הקטן". האשורים כבדו גם כן אליל בשם „כיבי דוכבי" שפתרונו „המברך מזלי". חוברי השמים (אצטרולוגין) השבו כוכב צדק (יופיטער) לאלהי ההצלחה והוא לדעתם האליל גד של הכנענים. להאליל הזה היו מקומות מיוחדים לעבדו ולכבדו כמו: בעל גד (יהושע י"א 17; י"ב 7 י"ג 5) ומגדל גד (שם ט"ו 37). לפי דעת הז"ל (ב"ר פ' ע"ה) היה שם האליל גד רגיל על לשון עשו ובאמרו יקום אבי כיון בזה לאביו שבשמים גדא אשר הקרה לפניו היום בשעה מוצלחת למצוא את צידו בלא שום טרחה יתירה.

גָּד שם אחד משנים עשר שבטי ישראל, יוצאי חלצי גד בן יעקב שנולד לו מזלפה שפחתו. יש מחכמי העמים משערים כי שמות שני בני **זלפה** גד ואשר לקוחים משמות אלהות של האשורים (ע"ע גד שלפני זה וערך אשור) ובונים על זה מגדלים פורחים באויר; אולם יען כי אין להם על מה שיסמכו ואך בדמיון יסודם לכן לא הבאנום בזה. מספר אנשי השבט הזה בצאתם ממצרים היה 45,650 (במדבר א. 25) וטרם נכנסו לארץ כנען נגרע מספרם והיו אז אך 40,500 (במדבר כ"ו 18) ולפי העתקת השבעים היה אז מספרם 44,500. בלכתם למסעיהם במדבר נסע מחנה גד תחת דגל ראובן נגבה ביחד עם השבטים ראובן ושמעון. בסדר השבטים יבוא גד פעם במקום האחד עשרה (במדבר א 5) בין אשר ונפתלי, פעם יחשבוהו שלישי לשבטים אחרי ראובן ושמעון, (שם 24 וכן שם כ"ו 25), אולם השבעים יתנו מקום לו פעם בין בנימין ודן ויחשבוהו תשיעי לשבטים (במדבר א 36) ופעם בין זבולן ואשר ששי לשבטים (שם כ"ו 27); בסדר הדגלים יבוא גד במספר הששי אחרי ראובן ושמעון (שם ב. 14), ובחנוכת המשכן הביא נשיאו את קרבנו ביום הששי (שם ז. 42).

בחלוקת הארץ לקח שבט הגדי חבל נחלתו בעבר הירדן מזרחה, כי משה נעתר לבקשתם לתת להם את הארץ הזאת אשר הכבש מידי סיחון ועוג בהנאי כי יעזרו את אחיהם לכבוש את ארץ כנען (במדבר ל"ב) והמה קיימו את התנאי הזה ויצאו הלוצים בימי יהושע ועזרו לאחיהם במלחמותיהם עם מלכי כנען, ושבו לאחוזתם אך אחרי שנכבשה ארץ כנען לפני בני ישראל. ואז הקימו מזבח גדול על שפת הירדן לא לעולה ולא לזבח כ אם לאות וזכרון שהמה יוצאי חלצי עם אחד אם כי הירדן יפריד ביניהם (יהושע כ"ב) שמות הערים אשר נאחזו בהן בני גד מפורשים בשני מקומות בכתבי הקודש. 1) בחומש הפקודים (ל"ב 34-36) נקבו בשמות הערים: דיבן, עטרות, ערער, עטרות שופן, יעזר, יגבהה, בית נמרה ובית הרן ערי מבצר וגדרות צאן בין נחל יבק ונחל ארנון. גם לבני ראובן היו במקום הזה ערים והן: חשבון, אלעלא, קריתים

נבו, בעל מעון ושבמה, תכונת הערים האלה היא בתוך נחלת מטה גד, כן מצינו שערי שמעון היו בתוך נחלת מטה יהודה. 2) אולם מהכתוב ביהושע י"ג נראה כי חבל נחלת מטה גד היה לצפונה של נחלת מטה ראובן וקו ישר ההולך מקצה הצפוני של ים המלח לצפונו של העיר חשבון יגביל את ארצות שני השבטים האלה.

וכנוגע לגבול הצפוני של נחלת מטה גד, לארץ הגלעד, נמצאו סתירות בפסוקים. בחומש הפקודים(ל"ב.29)נאמר כי משה נתן את הגלעד לגד ולראובן, ובפסוק 39 (שם) נאמר כי בני מכיר בן מנשה לבדו את הגלעד, וכן נשנה בדברים (ג' 15), אולם בפסוק 12 כתוב כי חצי הר הגלעד ועריו נתנו לראובני ולגדי, ושם בפסוק 16 נאמר כי מן הגלעד ולא גלעד עד נחל ארנון נתן משה לראובן וגד. אגב אורחא נעיר כי בשופטים (ה. 17) יש גורסין גד בעבר הירדן שכן תחת גלעד, כי דבורה וברק בשירם הנפלא מזכירים אך שמות השבטים שלקחו חלק במלחמה ושעמדו מנגד בעת ההיא ולא הארצות. ביהושע י"ג 25 נאמר כי משה נתן לשבט הגדי את כל ערי הגלעד, ושם פסוק 31 חזר ואמר כי חצי הגלעד ועשתרות ואדרעי נתן משה לבני מכיר בן מנשה. העיר חשבון נחשבת ביהושע (י"ג .17) לנחלת מטה ראובן, ובמקום אחר (שם כ"א. 37) יחשיב אותה בין הערים שנתנו ללוים מנחלת מטה בני גד. חכמי העמים משתדלים לפשר בין הסתירות האלו ומשערים, כי שבט ראובן נחלש מאיזה סבה ונספח לשבט הגדי כשבט שמעון לשבט יהודה, והצי שבט המנשי עבר את הירדן מארץ כנען להתישב בארץ הגלעד. אולם יען כי השערות האלה סותרות את הכתוב מפורש בתורה ובנביאים לא נוכל לקבלם ונחכה כי יביא יום שנמצא ישוב נכון לסתירות הנזכרות.

בהמשך זמן המלחמות בין ישראל ובין הפלשתים היתה ארץ מטה גד למחסה ולמסתור להנמלטים שמה מחמת הפלשתים שהציקו להם (ש"א י"ג .7) כי בני גד היו גבורים ופלאים פניהם פני אריה וכצבאים על ההרים למהר, ורבים מהם באו אל דוד המדברה פברהו מפני שאול (דהי"א י"ב 9. 10) ואחד מהם הנקוב בשם בני הצמיין בגבורתו ונמנה בש"ב (כ"ג .36) בין הגבורים המצויינים אשר לדוד. אחרי חלוקת הממלכה לשתים פשע מואב בישראל והשיב לו את חירותו והיה אז עת צרה לראובן וגד, אולם בימי עמרי גברה ידם על המואבים (ועיין מישע מלך מואב). בשנת 734 לפני ספה"נ בא תגלת פלאסר והגלה את עשרת השבטים ואז נעלם גם שם גד מקורות דברי הימים (מ"ב מ"ו .29), ואז התישבו בני עמון בארץ נחלתו, כנראה מנבואת ירמיה (מ"ט 1) בשאלתו: מדוע ירש מלכם את גד? יחזקאל ינבא כי יבואו ימים ושוב גד לנחלתו ובין שערי ירושלים יקרא שער אחד על שמו „שער גד" (מ"ח 27. 34). אולם עובדיה (א. 19) ינבא כי הגלעד ינתן לבנימין (?). לפי דעת חז"ל משה קבור בחלקו של גד (סוטה י"ג). צבע דגלו היה מעורב לבן ושחור ומצוייר עליו מחנה (במדבר רבה פ' ב). והשבט הזה עם ראובן הנספח לו גלו תחלה (רבה איכה פ. א.)

גָּד החוזה (דהי"א כ"ט 29), ונקרא גם כן חוזה דוד (שם כ"א 9). חוזה המלך (דהי"ב כ"ט .25) או גד הנביא (שם ד"א .11). בדבר מכירת כס המלוכה לשלמה התערב אך נתן הנביא ושם גד לא נזכר בספור הזה. יוכל היות כי לא היה עוד בחיים בעת ההיא. יש לשער כי היה משבט גד כאשר יוכיח על זה שמו, וגם זאת כי רבים משרי המלוכה אשר לדוד היו משבט ההוא (עיין ערך שלפני זה) לדעת עוואלד היה גד מתלמידי שמואל הנביא, ולזאת נראהו יועץ לדוד בברחו מפני שאול לבלי שבת במצודה כי אם להסתר בארץ יהודה (ש"א כב. 5) וכיון בזה לדעת חז"ל (ב"ב מ"ו), כי המלות „ושמואל מת" כתב גד החוזה ונתן הנביא. כאשר ספר דוד את העם נגד המקובל באומה בא אליו גד החוזה לאמר לו בשם ה' כי חטא מאד בזה ויצוהו לבחור לו אחד משלשה העונשים אשר נוטלו עליו: שבע שנים רעב בארץ, שלשה חדשים נסה מפני האויב או שלשה ימים דבר בארץ. ויבחר דוד בעונש האחרון מפני קוצר זמנו,

ובאשר החל הנגף בעם צוה גד את דוד לבנות מזבח בגורן ארונה ותעצר המגפה (ש"ב כ"ד). כפי שכתוב בדהי"א (כ"ט 29) כתב הנביא הזה על ספר דברי דוד הראשונים והאחרונים, ועזר לדוד לתקן עבודת ה' במקדש במצלתים בנבלים ובכנורות (דהי"ב כ"ט 25).

גַּד, מין צמח, נזכר שתי פעמים בכה"ק: והוא (המן) כזרע גד לבן (שמות ט"ז. 31), והמן כזרע גד הוא (במדבר יא. 7). רוב המעתיקים יתרגמו את המלה הזאת בשם „קאריאנדער"; ובאמת הקרתגים ששפתם דומה לשפת עברית קראו לקאריאנדער „גויד" (ראזענמיללער). היפאקראט השתמש בו לרפואה וגם בספרי הרפואות של הערביים נזכר הצמח הזה פעמים רבות. במצרים היה הצמח הזה ידוע מאוד (פליניום). גם היום ישתמשו בו בבתי מרקחת (אפאטהעקען) לרפואה.

גִּדְגָּד, שם אחת התחנות אשר חנו בני בני ישראל במדבר (דברים י. 7), ובספור מסעי בני ישראל (במדבר ל"ג. 32) תקרא התחנות הזאת בשם „חר הגדגד". ויתכן כי גדגד הוא שם לאחר ההרים הנוראים אשר במדברות ההמה, ובני ישראל חנו בבקע צר המתהלך בין עברי ההר הזה למען שכן בטח מפחיתת אויב, והבקע הזה נקרא הר הגדגד (א"ק).

גַּדִּי בן סוסי שם המרגל משבט מנשה ששלח משה עם עוד אחד עשר אנשים משבטים האחרים לתור את ארץ כנען אולם כלם לבד שנים מהם, יהושע וכלב בן יפונה, הביאו את דבתם רעה על הארץ (במדבר י"ג). על אדות המרגלים אמרו חז"ל שמעשיהם כעורים ושמותיהם העורים (במדבר רבה פ' מ"ז).

גָּדִי יליד תרצה אבי מנחם מלך ישראל (מ"ב מ"ו 14).

גַּדִּיאֵל בן סודי משבט זבולן, אחד המרגלים ששלח משה לרגל את ארץ כנען (ע"ע גדי בן סוסי).

גדיל (ע"ע ציצית).

1) **גְּדַלְיָה** אבי אביו של הנביא צפניה (צפניה א. 1).

2) **גדליה** בן פשחור אחד השרים של המלך צדקיהו. האיש הזה ביחד עם עוד איזה שרים דרשו מאת המלך להמית את ירמיהו יען שיען להעם היושב בירושלים להשלים את הכשדים (ירמיה ל"א).

3) **גדליהו** בן ידותון מן המשוררים והמנגנים בבית ה' בימי דוד (דהי"א כ"ה 3).

4) **גדליה** אחד הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות ונתנו ידם להוציאן במצות עזרא (עזרא י. 18).

5) **גְּדַלְיָה** או **גְּדַלְיָהוּ** בן אחיקם, הוא אחיקם שעמד לימין ירמיה לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו בגלל אשר נבא רעה ליושבי ירושלים (ירמיה כ"ו 24.) ובן שפן הסופר, אשר שלחו המלך יאשיהו אל חלקיהו הכהן הגדול לצותו על דבר הכסף שנדבו העם לבדק הבית ואשר קרא לפני המלך את ספר התורה שמצא חלקיהו בבית ה' (מ"ב כ"ב). בלי ספק היה גדליה נוטה לדעת ירמיהו לעשות שלום עם הבבליים, לזאת הפקידו נבוכדנצר על דלת העם כאשר לכד את ירושלים. ובגלל זאת נהרג מידי ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה. פרטי הדברים מבוארים בירמיה (מ. מ"א). במצפה אשר לבנימין התקבצו אליו הפצי השלום מן העם, ואנשי החיל וירמיה עמהם. בפקודת גדליה התישבו העם אשר אתו בערים השממות ויאספו יין וקיץ הרבה מאד. הדבר הזה לא ישר בעיני בעלים מלך בני עמון שחפץ בכליון הרוץ של היהודים ולזאת שלח את ישמעאל בן נתניה להכות את גדליה נפש, אם כי הזהירו את גדליה אדות זה לא שם לבו לזאת ולא האמין למזהיריו, וכאשר בא ישמעאל בן נתניה אליו קבלו ברצין ובנפש חפצה ויאכלו לחם יחדיו במצפה. ויהי כטוב לבם ביין (קדמוניות י. ט. 4) ויקם ישמעאל ויכה את גדליה בחרב וימיתהו. שרי החילים שהיו עם גדליה יראו מאד פן יחשדם נבוכדנצר כי גם ידם היתה בקושרים ולזאת נמלטו על נפשם אל ארץ מצרים ויקחו אתם גם את העם ביחד עם ירמיהו. ובכן נכחד גם השארית והפלטה האחרונה בארץ יהודה. היום הזה היה יום השלישי לחדש השביעי (תשרי) ולזאת הגבילו

היום הזה ליום צום והענית לדורות (זכריה ז. 5. ח. 19). לדעת גרעטץ נמשכה פקודת גדליה כחמש שנים, אבל ראיותיו חלושות מאד.

חז"ל יחשבו לגדליה לעון את אשר לא שמע לעצת האנשים שהזהירו אותו לבלי יפול בפח אשר הכין למענו בעלים מלך בני עמון ולדעתם מרומז זאת גם כן בפסוק: והבור אשר השליך שם ישמעאל את כל פגרי האנשים אשר **הכה ביד גדליה** (ירמיה מא) וכי גדליה הרגן והלא ישמעאל הרגן? אלא מתוך שהיה לו להוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש מעלה עליו הכתוב כאלו הרגן (נדה כא).

גַּדַּלְתִּי, שם אחד מבני הימן המשורר (דהי"א כ"ה ד 4). שם אחיו נזכר שם בשם **רוממתי**. אולי השתמש הנביא ישעיה בנבואתו (א.) בשמות האלה לפעלים לאמר: בנים „**גדלתי ורוממתי**" והם פשעו בי.

גִּדְעוֹן בן יואש משבט מנשה, השופט החמישי בישראל, וישב בעפרה אשר בגלעד בעבר הירדן מזרחה. מצב העם בימיו היה ברע מאד. המדינים ביחד עם העמלקים ונוסעי בעדר אחרים מבני קדם או כאשר יקראם ירמיה (מ"ט. 28) בני קדר, עלו מדי שנה בשנה בעת הקציר והשחיתו את יבול הארץ ולא השאירו כל מחיה ויגזלו מהם את צאנם ובקרם והמוריהם, כן עשו שבע שנים מדי שנה בשנה, וידל ישראל מאד מפני מדין ולא היה באחד מן השבטים רוח לעמוד בפניהם. בעת צרה ההיא פנו בני ישראל בתפלה אל ה' להושיעם מצרתם. אז קם נביא אחד והודיע להם כי כל הרעה אשר מצאתם היא בגלל שעזבו את ה' ופנו אל אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיהם. הדברים האלה עשו רושם בלב גדעון, ותהי ראשית מעשהו להסיר את הסבה ולבער את האלילים מן הארץ. ויקם בלילה ויהרוס את מזבח הבעל ויכרות את האשרה אשר עליו. ותחתיו בנה מזבח לשם ה' ויקרב עליו את הפר שהקדישו אבותיו ואנשי עירו לעבודה זרה. כאשר נודע הדבר בבוקר לבני עירו הפצו להמיתו על אשר חלל את מקדשם, אבל אביו הצילו מידם, כי הרגיע את רוחם הסוער באמרו: אם הבעל הוא אלהים ירב הוא בגדעון ויקח ממנו נקמת חלול קדושתו ומן העת ההוא החלו לקרות את גדעון בשם „**ירובעל**". אולם יש משערים כי שמו העצמי היה ירובעל ואך בגלל אשר גדע את מזבח הבעל נקרא גדעון, כי באמת קשה להאמין שיקרא איש הכופר בעבודה זרה בשם **בעל**, כי מנהג החרדים בישראל היו שלא להזכיר בשם אלהים אחרים ולא נשמע על פיהם. ואז התלקטו אל גדעון מתי מספר מיראי ה' וחושבי שמו, אשר היו מוכנים למסור את נפשם לתשועת עמם. בתחילה התגנב הספק בלב גדעון אם הוא האיש הראוי לדבר גדול ונכבד כזה (כנראה מרומז זאת בהאותות ששאל מאת ה'), אבל אחרי כן רוח ה' לבשה את גדעון וישלח מלאכים אל מנשה, אשר, זבולן ונפתלי כי יתקבצו למלחמה על מדין ויבוא אליו עם רב. אולם גדעון בחר מהם אך שלש מאות אנשים גבורי כח מלאים רוח קנאה לה' ולעמו, ועם הגדוד הקטן הזה נפל על מחנה מדין שחנו אז בעמק יזרעאל ויכם שוק על ירך מכה רבה וינוסו לפני בני ישראל. ואז רדפו אחריהם אנשי חיל משבט נפתלי, אשר, ומנשה, וגם שבט אפרים, אשר בגאוה ובגדל לבב בזו לגדעון ולאלפו הדל במנשה, ולא לקחו חלק במלחמה בתחלה, יצאו אז לקראת המדינים ולכדו את מעברות הירדן ויהרגו את שני שרי מדין את עורב בצור עורב ואת זאב ביקב זאב. עוד היום יקראו הנוסעים בעדר במזרת הירדן, הנודעים בשם בני אדיון, את השייך שלהם „זאב". ויעבור גדעון את הירדן וילכוד גם את שני מלכי מדין „זבח וצלמנע" וימיתם, ויענוש קשה את יושבי פנואל ויושבי סכות על אשר לא רצו לתת לחם לאנשיו ברדפם אחרי מדין. וישב אל עירו עפרה וזר הנצחון על ראשו. לאות תודה על אשר הושיעם מכף אויב רע ומר כזה הפצו בני ישראל לשום על ראש גדעון עטרת מלכות, אולם הוא לא חפץ בזה והשיב להם כי אך לה' המלוכה על ישראל. ותחת זאת בקש מהם כי יתנו לו איש נזם שללו, ומן הזהב

תהוא עשה אפוד ויצג אותו בעירו בעפרה ויזנו בני ישראל אחריו ויהי לגדעון ולביתו למוקש (שופטים ו. ז. ח.). מאות בשנים זכרו בני ישראל אחרי כן את הנצחון הנפלא הזה. ישעיה ידמה מפלת האויב בימיו למפלת המדינים ויאמר: כי את עול סבלו...החתות **כיום מדין** (ט 3), ועורר עליו (על אשור) ה' צבאות שוט **כמכת מדין** בצור עורב (י. 26) חז"ל כדרכם לתלות הכרחון במסבב אמרו על גדעון כי עבד עבודה זרה (רות רבה פ. א.) מפני כי לא ידע להזהר בהאפוד אשר הקים ובני ישראל זנו אחריו ויעבדוהו. ובכל זאת הזהירו שלא יהרהרו אחריו רע (רבה במדבר פ. י"ד) ואמרו כי בדורו היה גדול כמשה בדורו (ר"ה כ"ה).

גִּדְעֹם שם מקום בנחלת מטה בנימין (שופטים כ. 45). במקום הזה הדביקו בני ישראל את הנסים מבני בנימין ויכו מהם אלפים איש. תכונת המקום הזה לא נודע. והחכם מאאר ישער כי המלה הזאת הוראתה בפסוק הנזכר לא שם מקום כי אם תורה על פעולה, וכונת הפסוק „וידבקו אחריו עד גדעם" היא כי הכום מכה רבה עד אשר הכריתום. השבעים גורסין געדאן. ויש גורסין גבעה או גבע.

גִּדְעֹנִי שם אביו של אבידן הנשיא למטה בנימין בעת אשר פקדו בפעם הראשונה את בני ישראל בצאתם מארץ מצרים (במדבר א. 11).

גֶּדֶר שם עיר בארץ כנען. מלכה היה אחד מן השלשים ואחד מלכים שכבש יהושע (יהושע י"ב 13). יתכן כי היא העיר בית גדר הנזכרת בדהי"א (ב. 13). ואולי היא עיר מולדת בעל חנן הגדרי, השר שהפקיד דוד על הזתים והשקמים אשר בשפלה (שם כ"ז 28).

גְּדֵרָה שם עיר נזכרת בדהי"א (ד. 23) שישבו בה בני שלה בן יהודה. כפי הנראה היא העיר גדרה הנזכרת ביהושע (ט"ו 36.) בין ערי השפלה, הנקראת כיום Jedireh ואולי היא העיר מולדת יוזכד הגדרתי אחד הגבורים שבאו אל דוד לצקלג (דהי"א י"ב 4.)

גְּדֵרוֹת עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו 14. ; דהי"ב כ"ח. 18) נזכרת ביחד עם הערים בית דגון, מקדה ונעמה. כפי הנראה היא העיר הנקראת כיום Katrah קרוב לעיר Yebna, ובימים האחרונים התישבו היהודים במושבה מיוחדה (קאלאניע), יוכל היות כי היא העיר קדרון הנזכרת בחשמנאים א. 41 כי המלך אנטיוכס צוה לשר צבאו קנדיבוס לבנותה מחדש להזק שעריה ולשים בתוכה מצב פרשים ורגלי לעבור ולפשוט ממנה בכל ארחות הארץ להעיק ולהצר ליהודים, יען לא לא חפץ שמעון המכבי להשיב אליו את הערים מנחלת אבותיהם אשר לכדו להם בני ישראל.

גְּדֵרֹתַיִם שם עיר נזכרת ביהושע בין ארבע עשרה הערים שנפלו בגבל למטה יהודה בשפלה (יהושע ט"ו. 36). אולם יען כי במקום הנזכר נמצא שמות ארבע עשרה הערים לבד גדרתים לכן ישער ה' געלדעקע כי גדרתים היא אך נוסחא אחרת מהעיר גדרה הנזכרת לפני זה בפסוק 36, וגם בתרגום השבעים לא נזכר שם העיר הזאת.

1) **גְּדֹר** עיר בנחלת שבט יהודה ונזכרת ביחד עם חלחול ובית צור (יהושע ט"ו. 58). לפי דעת ראבינסאן היא הנודעת כיום בשם Jedur צפונה לבית צור.

2) **גדור**, שם מקום ומספר עליו בדהי"א ד. 39) כי בני חם ישבו בה לפנים ובני שמעון גרשום משם וישבו תחתם. אולם השבעים גורסים במקום הזה **גרר** ולזה נוטה דעת החכמים קיטטעל, עוואלד, היטציג גראף ועוד

לא נמנע מלהביא בםקום הזה בקצור את אשר חקר ומצא בעל ק"מ בדבר שמות הערים הנזכרות. לדעתו כל השמות של גדר אינם עצמים למקומות ההם כי אם כנוים המה להם על שם הגדרות שלהם, כי ידוע שכל שדותיהם וכרמיהם וזיתיהם היו נגדרים בגדרות; והשמות האלה יבואו תחת שמות העצמים של הערים: בית לחם, בית הכרם, נטופה, תקוע וגמוי החסרות בלוח השמות בספר יהושע. וגדרה וגדרותים הנה בית לחם ונטופה הבאות

יהד לרוב (עזרא ב. ג, 22, נחמיה ז, 26). ובעל חנן הגדרי שר הזיתים והשקמים (דהי"א כ"ז 24.) הוא אלחנן מבית לחם (ש"ב כ"א 19) עיין שם כי דבריו דברים של טעם הם.

3) **גדר**, שם איש מאבות אבותיו של שאול המלך (דהי"א ח. 31).

4) **גדר** שם אחד מבני חור בכור אפרתה אבי בית לחם (דהי"א ד. 4).

5) **גדר** שם איש מבני כלב בן יפונה (דהי"א ד. 18).

גּוֹב שם עיר בארץ פלשתים. בסביבות העיר הזאת היתה מלחמה בין בני ישראל והפלשתים בימי דוד; במלחמה ההיא הכה גבור ישראל סבכי החשתי את גבור הפלשתי סף אשר בילדי הרפה (ש"ב כ"א 18.). מקום תכונתה נעלם ממנו כעת. ולדעת בעל ק"מ היא אחת עם גזר וגבתון. ובאמת סופר דהי"א (כ. 4) יספר לנו כי המלחמה היתה בגזר. השבעים גורסים בש"ב גוב תחת גוב.

גּוֹג נשיא ראש משך ותובל בארץ המגוג. יחזקאל נבא עליו כי באחרית הימים כשואה יבוא לכבות את ערי ישראל לשלול שלל ולבוז בז מהיושבים לבטח. אבל מן השמים יתחמו עמו וישפטו אותו בדבר ובדם ובגשם שוטף ובאבני אלגביש. וביום ההוא יתגדל ויתקדש שם ה' (יחזקאל ל"ח, ל"ט). מי הוא הנשיא גוג ועל איזה זמן נבא יחזקאל רבו הדעות, והנבונה מכלן היא כי יחזקאל ראה ברוח הנבואה את המהומות והשערוריות אשר יעשה עם הסקיטים במשך זמן ארוך ואת אשר יקרה את העם ההוא באחרית הימים.

כבר בספר ישעיה נזכר החרבן, השואה והמשואה אשר יביאו עם הסקיטים על הארץ; ובאמת העם הנורא הזה אשר יוצאי חלציו המה הטרטרים, ההונים, המאנגלים, הגאטהים, הגיחו ממקומם מארצות אשר מעבר לערי קאוקאזוס, אוראל, וסיביר, ויתנפלו בזמנים שונים על ארצות רבות באזיא ואיירופא, ויחרימו אתהן, ואת עריהן השמו. הנה כי כן המחצה הראשונה מן נבואת יחזקאל כבר נתקיימה. ועל היכור הזה כוננו הז"ל את דעתם כי עוד לא בא הקץ למלחמת גג ומגוג ועוד תבוא בעתיד, זא יהיה ישראל לאור עמים ויתגדל ויתקדש שם ה'. ה. סמיטה יומה כי גוג הוא הנשיא גגי הנזכר בדברי הימים לאכור בנפל מלך אשור. אחרים משערים כי הוא גגו מלך לוד באזיה הקטנה הנזכר בלוחות עם כתב היתדות. אבל השערות הא"ה אך בהשתוות ההברות יסודן ולזאת אינן מתקבלות על הלב.

גּוֹזָן שם נהר בארץ מדי, אשר על שפתו הגלה מלך אשור את מקצת עשרת השבטים (מ"ב יז, 6; שם יח. יא; י"ט. 12; ישעיה ל"ז 12.). הנהר הזה נובע מבין הררי ארדט ושופך את מימיו אל ים הכספי, והארץ אשר סביבותיו תקרא בס' תלמי המצרי בשם Gauzanitis, אולם יש אומרים כי הוא חבל ארץ בארם נהרים אשר על שפת נהר כבר Chaboras, ופי הנביאים יקבנו בשם „נהר גוזן", כלומר נהר כבר הסובב את ארץ גוזן. אולם סופר דהי"א (ה. 26) הבין כי הבור או כבר וגוזן שני נהרות הם. גם לפי החקירות החדשות בשרידי כתב היתדות מקום הנהר גוזן הוא בין פרת והדקל ונקרא בשם Gusana.

גּוֹלָן שם עיר בארץ הבשן בעבר הירדן מזרחה, בחבל חצי מטה מנשה. היא היתה אחת מערי הלוים, ואחת משלש ערי המקלט שהבדיל משה בעבר הירדן מזרחה (דברים ד. 43; יהושע כ. 8; כ"א. 27). אם כי היתה אחת מערים הנודעות ומפורסמות בקורות בני ישראל, בכל זאת לא נודע מקומה על נכון כעת. לפי דעת הז"ל (מכות ט:) היתה העיר הזאת מכוננת למול העיר קדש בארץ כנען בהר נפתלי, שהיתה גם היא עיר מקלט, כי לדעתם כל ערי המקלט בשני עברי הירדן היו מקבילות אשה אל אחותה. בימי הבית השני נקרא כל חבל הארץ סביבותיה בשם גולנאי, וחלקו אותה לגולן עליון וגולן תחתון, המה המתארים את גבול ארץ הגליל למזרחה (עיין יוסיפון מלחמות א. 4; ג. 4. ד. 1). לפי דעת החכם Burckhardt היא הנודעת כעת בשם Djolan העומדת למזרחה ים כנרת, והוא חבל ארץ מכיל בקרבו ארץ

גולנאי והלק מארץ הבשן וחבל הארגב.

1) **גּוּנִי** שם אחד מבני נפתל, אבי משפחת הגוני (בראשית מ"ו. 24; במדבר כ"ו. 48).

2) **גוני**, אחד מיוצאי חלצי גר (דהי"א ה. 15).

גּוֹיִם בשם הזה נקראו לפעמים בני נכר והוראתו כשם בארבארוס בלשון יון. מקומות ידועים בכה"ק נקראים בשם **גוים** נספח לשם אחר : **גליל הגוים** (ישעיה ח.23) **גוים לגלגל** (יהושע י"ב 23.) **חרשת הגוים** (שופטים ד.2). ויען כי שלשת המקומות האלה היו בחלק הצפוני מארץ כנען, לכן יש לשער כי לא היו נושבים מעולם מבני כנען כי אם נכרים באו שמה מעבר הים ויירשום וישבו בם. ולזאת הוסיפו הכנענים, שלשונם היתה לשון עבר, מלת **גוים** אל המקומות ההם בארצם, כי נושבו מעמים נכריים אשר לא היו ממולדתם וממשפחתם, ואולי היה **תדעל מלך גוים** הנזכר בקורות אברהם מושל על חבל הצפוני בארץ כנען (בראשית י"ד. 1), ואל מושלי המקומות האלה כיון ישעיה במליצתו על מפלת מואב לאמר : **בעלי גוים הלמו שרוקיה** (ישעיה ט"ז. 8) (א"ק). על לבנה אחת משרידי עתיקי אשור מצא החכם Pinches שם תדעל מלך גוים, ועל אחרת מצא כתוב כי כדרלעמר מלך עולם אכף Umman Manda שפתרונו הוא „העמים הברברים" או „הגוים" לצור על בבל, המה הגוים אשר מושלם אז היה תדעל.

לפי תכונת רוח היהודי הנקל לו להתרחק מצור מהצבתו ולהתערב בגוים ולעשות כמעשיהם. אי לזאת השתדלו מנהיגיו שעמדו בראשו מימות עזרא ונחמיה והלאה להבדילו מן הגוים ולרחקו בכל מיני ריחוק, והעמיסו עליו חקים שונים שתכליתם ומטרתם היא־כי ישאר ישראל עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב עד זמן עדן ועדנים. אך באחרית הימים כאשר על ידי ישראל הנבדל מהעמים תמלא הארץ דעת ה' אל אחד, ויהפך לב כלם לקרוא בשם ה', אך אז יפול המסך המבדיל בין ישראל לעמים, מצרים יקרא עם ה', ואשור מעשה ידיו, כי כלם יהיו זרע ברוכי ה' (ישעיה י"ט.25).

גּוּר הוא ארי בזמן ילדותו בעוד שהוא יונק משדי אמו. על דבר טבעו ותכונתו ע"ע אריה.

גּוּר, שם מקום. בדרך העולה אליו הכה יהוא את אחזיה (מ"ב ט. 29). המקום הזה נמצא בקרבת העיר יבלעם, ולדעת השבעים גור הוא יבלעם. החוקרים החדשים משערים כי גור ויבלעם המה המקומות הנודעים כעת בשמות Yebla, Beit Jenn וע"ע יבלעם.

גּוּר בעל שם מקום נזכר בדהי"ב (כ"ו 7), אולם תכונתו לא נדע איה. השבעים העתיקו גור בעל בשם פטרוס, שהוא שם עיר בארץ ערב. ובאמת בכתוב (שם) מפורש כי יושביה היו ערביים. אולי נקראת העיר הזאת בשם **גור בעל** מפני כי בתוכה היה משכן לבעל.

גּוֹרָל, ענין הגורל היה קדוש מאד בעיני עמים רבים וכן גם בעיני ישראל. בכל ענין הקשה וסתום אשר קצרה בינת אנוש להחליט ולאמר איך יפול דבר פנו אל הגורל והאמינו כי אם בחיק יוטל הגורל יצא משפטו מה' (משלי ט"ז. 23), ולזאת השתמשו בגורל אך בענינים נכבדים ולא בענינים קלי הערך. ארץ כנען נתחלקה בין שבטי ישראל בגורל (במדבר כ"ו 55. ; יהושע י"ד כ"א). המלך הראשון שאול נבחר למושל בגורל (ש"א י. 19) וכל כך האמינו באמתת הגורל, עד כי לפעמים הפילו גורל לדעת את החוטא, ואת האיש הנלכד בגורל ההלו לחקור ולדרוש כאלו מן השמים הודיעו להם כי בו נמצא העון אשר המה מבקשים, כאשר יוכיחו על זה מעשה עכן (יהושע ז.) ויונתן (ש"א י"ד 41), ואם העיז איש להוציא לעז על הגורל כתמו את את פיו והראו לו על קדושתו ורום מעלתו, כי גם דבר רם ונשא כחלוקת הארץ אך על פי הגורל נהיה. (במדבר רבה כ"ג). הנביא יואל בחפצו לתאר גודל רשעת העמים לבני ישראל אמר : „ואל עמי ידו גורל" (יואל ד, 3), וכיון בזה לאמר כי כל כך היה גדול מספר השבויים מבני ישראל עד כי אין איש נחשב למאומה אז, ולזאת לא הבדילו בין איש לאיש, בין גבור לחליש, בין חכם לכסיל, כי אם

הפילו גורל מי יזכה בזה ומי בזה כי כלם שוים מפני רבוים. וכדבר הזה יאמר גם עובדיה (א. 19): ועל ירושלים ידו גורל.

גז, הצמר היה נחשב בעיני היהודים למאד, ולזאת עת גזיזת הצמר מהכבשים היה יום טוב לא אך לבני הכפרים או נוסעי בעדר כי אם גם לבני המלך. אבשלום השתמש ביום טוב הזה כאשר חפץ לנקום באמנון על אשר טמא את תמר אחותו ויקרא לכל בני המלך לבעל חצור מקום גזיזת צאנו לשמח אתו בשמחתו ואז המית את אמנון (ש"ב י"ג). ראשית הגז היו מחוייבים לתת לכהן והוא מעשרים וארבע מתנות כהונה (דברים י"ח. 4). לפי אשר ביארו הדבר הזה חז"ל כל הגוזז צאנו בין טלאים ובין זקנים אפילו גוזזן מאה פעמים נותן ממנה מתנה לכהן, והגבילו שיעורה: מחמש גיזות שיש בכל אחת מנה ופרס היה נותן משקל חמש סלעים לכהן. ואף שלפי הדין ראשית הגז נוהג בארץ ובחוץ לארץ, אבל יען שהעם לא נהג כן, לכן נדחה הדין מפני המנהג, ועל זה וכיוצא בזה אמרו חז"ל פוק מאי עמא דבר (עיין חולין קל"ה, קל:ח).

1) **גזז** בן כלב אשר ילדה לו עיפה פלגשו (דהי"א ב' 46).

2) **גזז** בן חרן בן כלב מפלגשו עיפה (שם).

גזית, אבני גזית פסולות למזבח ע"ע אבני מזבח.

גזלה, התורה תדרוש מאת הגזלן אך להשיב לבעליו את הגזלה אשר גזל בלי שום תוספות, ולא כאשר הטילה על הגנב לשלם כפל או ארבעה וחמשה. חז"ל ביארו טעם הדבר: זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו, וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו (ב"ק ע"ט) כלומר הגזלן לא ירא מבני אדם כדרך שלא ירא מהקב"ה, אבל הגנב כיבד העבד יותר מקונו שהוא ירא מבני אדם ומעין של מעלה לא נזהר (רש"י). נביאי עליון צעקו ככרוכיא על הגזלה יותר מעל הגנבה מפני כי הוא דבר מצוי מאד בין בעלי הזרוע והשרים, והמה הנביאים היה להם דבר ביחוד עם מנהיגי העם ושריו, אולם ענין הגנבה על פי רוב נמצא בין דלת העם כמו שנאמר: ופן אורש וגנבתי (משלי ל. 9), ונחשב להם המעשה הרע הזה מעולם לבושת וגם לחרפה, כנאמר כבשת גנב כי ימצא וגו' (ירמיה ב' 26), ואם יוכיח הנביא לפעמים את השרים על הגנבה הוא אך מפני כי יגינו על הגנב שלא יענשו אותו למען יתן להם חלק מגנבתו ולזאת יקראם אך „חברי גנבים (ישעיה א. 23). ואולי מטעם הזה בעשרת הדברים שנאמרו לכל העם נזכרת אך הגנבה ולא הגזלה.

גזם אחד ממיני הארבה (יואל א. 4). ועיין ערך ארבה.

גזם שם אחד הנתינים; בניו שבו לירושלים מבבל ביחד עם זרבבל (עזרא ב. 48).

גזר שם עיר המלוכה של מלך אחד מהשלשים ואחד מלכים שכבש יהושע (יהושע י. 33; י"ב 12), ונפלה למטה אפרים לנחלה (שם ט"ז 3-10) ונתנה ללוים (שם כ"א 21), שמה הכה דוד את הפלשתים (ש"ב ה. 25), והיא נודעת כיום בשם (טעל יעזער) לא רחוק מכפר (אבו שושעה), במרחק ארבע מיל מן (אמוואס) היא ניקופולים העתיקה (עיין אייזע-ביוס 14), (אנאם. לאע. פ. 254), לימין הדרך העולה מיפו ירושלימה. פה מצאו שתי כתובות עתיקות על הצור: על האחת חרות בכתב יוני השם (אלקיאט) ועל השנית בכתב עברית „תחום גזר". החכם (קלערמאנט גאננעאו) אשר מצא את הכתובות האלה משער כי אלקיאט הוא בן שמעון המכבי, הוא אלקיאט אשר ארונו מצאו בעיר לוד (לידדא), והמלות „תחום גזר" מורות כי עד פה הוא הגבול שהותר ליהודים יושבי העיר גזר לצאת ביום השבת (תחום שבת). לפי דעת יוסיפון עמדה העיר גזר על גבול ארץ פלשתים (קדמוניות ח. 4. 1) כספר דהי"א (כ. 4) יזכיר גזר תחת גוב הנזכרת בש"ב (כ"א 18) ע"ע גיב. כבר לפני כבוש הארץ על ידי העברים לכד מלך מצרים את העיר גזר וישם בה נציב בשם יאפאקהי, אחריו באה העיר לידי השייך לאבאי, והוא ביחד עם איש בריתו

מלכיאל צרו על עבר סוב מלך ירושלים, וירע הדבר הזה בעיני פרעה מלך מצרים. כאשר באו בני ישראל על ארץ כנען יצא הורם מלך גזר לעזור ללכיש, ויהושע הכהו וילכד את גזר (יהושע י. 33 ; י"ב. 12). אבל לא יכלו בני ישראל להוריש את יושביה וישבו בתוך בני ישראל ושלמו להם מס (שם ט"ז. 10 ; שופטים א. 29), בימי שלמה עלה פרעה מלך מצרים וילכד את גזר וישרפה באש ואת הכנעני היושב בעיר הרג ויתנה שלוחים לבתו אשת אשת שלמה (מ"א ט. 16). שלמה בנה אותה מחדש ומאז נשארה בידי היהודים. בימי מלחמת המכביים השתדלו היהודים ללכוד את גזר כי היתה דרושה מאד לחפצם, אולם היונים חזקוה ויתנו משמר בתוכה להצר לבני ישראל (עיין חשמונאים א. באיזה מקומות).

גִזְרִי ע"ע גזר.

גֵחֲזִי, נער או משרת הנביא אלישע. גחזי הוא אחד מהאנשים אשר בא זכרם בכה"ק להיות למשל ולמופת איך נכחדו מהעולם אך בגלל חמדת הממון שהיתה להם (ע"ע עכן). שלשה ספורים נמצאים עליו בכה"ק. 1) כאשר ראה אלישע את השתדלות השונמית למלא את כל מחסוריו בביתה צוה את גחזי לשאול את פיה מה לעשות לה? גחזי הודיעהו כי אין לה בנים, וכל ישעה וחפצה הוא כי הנביא יתפלל בעדה אל האלהים לתת לה בן. אלישע הבטיח לה כי תחבק בן במשך השנה. כאשר דבר הנביא כן היה. כאשר גדל הנער יצא פעם אחת אל אביו אל הקוצרים, ופתאם הרגיש כאב ראש גדול, ומיד הביאוהו אל אמו וימת על ברכיה. אז מהרה האשה אל הנביא שהיה אז בהר הכרמל ותפול לרגליו. ויהי כאשר במר נפשה החזיקה ברגליו נגש גחזי להדפה, אולם אלישע לא נתנו לעשות זאת ויתן לגחזי את משענתו ויצוהו למהר אל הנער ולשים את המשענת על פניו. הנער לא הקיץ מזה, וישב גחזי ויודיע זאת לאלישע (מ"א ד. 2) כאשר על פי עצת אלישע, המצורע נעמן שר צבא מלך ארם טבל שבע פעמים במי הירדן ונרפא מצרעתו, וחפץ לתת מתנות להנביא, וזה האחרון מאן לקחת מידו מאומה, רדף גחזי אחריו ויקח מידו בעבור הנביא ככרים בכף (לערך 4000 דאלאר) ושתי חליפות בגדים. כאשר שב אל אלישע וחפץ להעלים זאת ממנו קללהו הנביא כי תדבק בו ובזרעו צרעת נעמן, ויצא מלפניו מצרע כשלג (שם ה'. 3) בפעם השלישית נראהו מספר למלך יהורם את כל הנפלאות הגדלות שעשה אלישע, ובעוד הוא מספר למלך זה אשר החיה את המת ותבוא השונמית אל המלך לבקש ממנו כי ישיבו לה את ביתה ונחלתה אשר גזלו ממנה כאשר התגוררה בארץ פלשתים (שם ח.). מבקרים אחרים מקדימים את הספור האחרון, ומשערים כי נקרה לפני קללת אלישע את גחזי כי תדבק בו צרעת נעמן. כי איך יתכן שיתקרב המלך אל איש מצורע שמקומו היה מחוץ לעיר הרחק מן בני אדם. אולם אין הכרח לזה, כי איה נמצא שהיה אסור לדבר עם המצורע? ואדרבה יוכל היות כי הספור השלישי בא להקל חטא גחזי ולהראות כי שב בתשובה, ולא היה בלבו רע על הנביא שקללו. ולא נמנע מלספר אל המלך את אשר ידע על אדות רבו. אולם לדעת הז"ל גחזי לא חזר בתשובה, אף כי אלישע הלך אחריו לדמשק להחזירו בתשובה (סוטה מ"ז). הספורים האלה יורונו עוד דעה כי בכל הכבוד אשר יתנו כה"ק לנביאי ה' קדשי עליון לא יצאו בעיניהם מגדר אנשים פשוטים שאינם יודעים לפנימים מסתרי לבב אנוש. אלישע לא ידע רוע לבב גחזי וחמדתו אל הממון עד אשר נקרה עמו המעשה עם נעמן, ואלישע בעצמו אומר פעם אחת ואנכי לא ידעתי כי ה' העלים ממני (שם ד. 27). חז"ל חשבו לאלישע לעון שדחפו לגחזי בשתי ידים (שם). לדעתם ארבעה האנשים המצורעים הידועים (מ"א ז.) היו גחזי ושלשה בניו (שם).

גַחֶלֶת הוא פחם בוער באש, כאשר יורו על זה פסוקים רבים בכתבי הקודש ונביא איזה מהם: אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה (משלי ו. 28); פחם לגחלים ועצים לאש (שם כ"ו. 21); אפיתי על גחליו לחם (ישעיה מ"ד. 19) ועוד. להשתמש להסקה באבני פחם (שטיינקאהלען) לא ידעו

עוד אז, כי בארץ כנען לא יראה ולא ימצא המין הזה. ואם כי בהררי לבנון מצאו מקום שהוציאו ממנו אבני פחם זמן מה, אבל מהרה נשכח זכרו כי הוציאו ממעבי האדמה שמה אך 12,000 מאן ולא יותר. וע"ע : פחם, רצפה, רשף, שחור. אגב אורחא נעיר כי הפסוק במשלי : אם רעב שונאך האכילהו להם וגו' כי גחלים אתה חותה על ראשו, ביאורו כי בזה שתעשה טובה לשונאך יאדימו פניו כגחלים בוערות מבושה וכלימת שישנא אותך על הנם, וישוב אל לבו להיות אוהבך, וסרה בזה תלונת המבקרים הרואים בזה רוע לב ושחיתת המדות.

גַּחַם שם אחד מבני נחור אחי אברהם, שנולד לו מפלגשו ראומה (בראשית כ"ב. 24). החוקרים לא יכלו למצוא איזה שבט או עם המה יוצאי חלצי גחם.

גַּחַר שם משפחה אחת מהנתינים ששבו עם זרובבל לירושלים (עזר ב. 47).

1) **גַּיְא,** שם מקום של אחת התחנויות אשר חנו בני ישראל במדבר, קרוב להר פסגה בגבול מואב מול בית-פעור (במדבר כ"א 2).

2) **גיא** שם מקום בארץ פלשתים. עד המקום ההוא רדפו בני ישראל את הפלשתים, אחרי אשר הכה דוד את גלית. (ש"א י"ז 52), אולם השבעים גורסים גת תחת גיא. וועלהויזען יבאר את המלות בפסוק ההוא : „בדרך שערים" לא כשם עצם פרטי כי אם יספר הכתוב כי בני ישראל רדפו את הפלשתים עד שערי עקרון וגת. עיין בכתוב.

גיא המון גוג, שם מישור אחד אשר שמה יפלו שדוד מלכי גוג ומגוג לעתיד (יחזקאל ל"ט. 11), והעיר אשר תהיה סמוכה לגיא ההוא תקרא בשם המונה (שם טו).

גֵּי הִנֹּם שם עמק נזכר ביהושע (ט"ו. 8; י"ח 16) ונחמיה (י"א 30) ובמילואו בא גי בן הנם, או גי בני הנם (מ"ב כ"ג 10), המקום הזה היה ידוע ומפורסם לרעה, עד שלא נצרך להם לפרש אותו בשמו כי אם היה ידוע בסתם גי : ראי דרכך בגיא (ירמיה. ב. 23) ושער המוביל אל גי בן הנם נקרא שער הגיא (דהי"ב כ"ו 9), תכונתו היתה בקרן דרומית מזרחית של ירושלים. הגיא הזה היה הגבול בין יהודה ובנימין (יהושע ט"ו. 8). בגיא הזה העבירו בני ישראל בימי אחז ומנשה את בניהם ובנותיהם באש למולך (מ"ב ט"ז 3). בלי ספק עשו זאת על במות התפת אשר בגיא הזה. המלך יאשיהו בחפצו לשום קץ למעשה תעתועים כאלה טמא אותו בעצמות אדם למען יחולל קדושתו בעיני העם (שם כ"ג). אבל יהויקים חדש את העבודה המתועבה למולך. ירמיה נבא על המקום הזה כי יבואו ימים ולא יאמר עוד גיא התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה. בהמשך הימים החלו לקרוא למקום משפט הרשעים אחרי מותם בשם גיהנם, הוא המקום שבתהלה נקרא אבדון או שאול. והשם גיהנם במושג הזה נמצא לרוב מאד בספרות התלמודית (עיין ערכי אבדון שאול).

גיא החרשים, שם עמק קרוב להעיר אונו בנחלת מטה בנימין ונקרא כן מפני כי ישבו בו אמנים וחרשים שונים, ויואב בן שריה יסד את חברת החרשים (קינסטלער פעראיין) בגיא ההוא (דהי"א ד. 14). לדעת חז"ל היה המקום הזה מוקף חומה מימי יהושע בן נון (ירושלמי פ"א דמגלה).

גיא יפתח אל שם לגיא על הגבול בין זבולן לאשר (יהושע י"ט. 14).

גיא הרים שם תאר נבואי אל הר הזתים אשר על פני ירושלים מקדם. (זכריה י"ד 5).

גיא מלח, שם מקום נזכר בש"ב (ח. 13) שמה הכה אמציה מלך יהודה את בני אדום ותפש את הסלע במלחמה (מ"ב י"ד 7) הגיא הזה הוא בארץ אדום או בשכונתה קרוב אל ים המלח, כי האפיקים והגאיות אשר בסביבות הים הזה מלאים חלקי מלח בעפרות אדמתם כפי עדות סופרי המסעות (א"ק).

גיא העוברים שם מקום נזכר במליצת יחזקאל (ל"ט .11) בנבואתו על מפלת גג. יונתן תרגם את שם המקום **חילתא** מגיזתא. וגם עיי העברים (במדבר כ"א .11) תרגם כן, ויען כי העברים הוא בקרבת יריחו לכן לדעת יונתן יהיה מקום המאורע בקרבת יריחו, וכן דרשו הז"ל על על הכתוב ויראהו ה' את כל הארץ וגו' ואת הככר בקעת יריחו (דברים ל"ד .3) **מלמד** שהראהו גוג וכל המונו שעתידים לפול בבקעת יריחו (ילקוט).

גֵיא הַצְּבֹעִים המקום הזה נזכר במלחמת שאול עם הפלשתים, ומסופר כי כאשר יצא המשחית ממחנה פלשתים שלשה ראשים פנה ראש אחד מהם דרך הגבול הנשקף על גי הצבועים המדברה (א"א י"ג .18). ובנחמיה (י"א. 34) נזכר כי בעיר **צבועים** התישבו בני בנימין בעלותם מבבל. ואולי היה הגיא הנזכר בקרבת העיר הזאת. ובמשנה נזכר עוד שם הר בשם **הר צבועים**, ומסופר כי אנשי הר צבועים הביאו בכורהם קודם עצרת ולא קבלו מהם (חלה פ"ה מ"י).

גֵיא צְפָתָה שם גיא בארץ יהודה בקרבת העיר מרשה. במקום הזה ערך אסא מלך יהודה מלחמה עם זרח הכושי שיצא נגד בני יהודה בחיל אלף אלפים ומרכבות שלש מאות וינצחם אסא וירדפם עד גרר, ויפלו מהם רבים כי לא היה להם מחיה וישאו בני יהודה של הרבה מאד. (דהי"ב י"ד 8-14).

גיד הנשה לא יאכלו בני ישראל מפני כי נקעה כף ירך יעקב בהאבקו עם המלאך (בראשית ל"ב 24-33). ר' אהרן הלוי מברצלונה בעל ספר החנוך נותן טעם מוסרי לזה ואומר: כי אם ישאלו בנינו אותנו לאמר מה זאת? נאמר להם מעשה אבות סמן לבנים וכל מה שאירע ליעקב אירע גם כן לבניו. ולמען לא יתגנב יאוש נורא בלבנו בראותנו איך עמים רבים גדולים וחזקים עומדים עלינו לכלותנו, נזכור את אשר קרה ליעקב אבינו כי נאבק עם מלאך שכחו למעלה מן הטבע ובכל זאת לא יכול אתו כלה, ואך נפגע מעט ממנו והיה צולע זמן מה על ירכו אבל שב לאיתנו, כן יהיה הדבר גם אתנו בניו, ולא יעלה בידי שונאינו לכלותנו ולהכחיד שמנו מן הארץ, ואם ישיבונו עד דכא, אבל לקץ הימים יזרח גם לנו השמש, כי תמלא הארץ דעה את ה' ולא ירעו ולא ולא ישחיתו עוד לנו, כי שלום אמת ימשול בארץ.

גִיחַ, שם מקום נזכר במלחמת אבנר עם יואב, קרוב לגבעת האמה (ש"ב ב. 24). וועלהויזען ידמה כי טעות המעתיק בזה ותחת הנאמר בכתוב: והמה באו עד גבעת האמה אשר על פני גיח דרך מדבר גבעון (שם) צריך להיות: והמה באו עד גבעת האמה אשר על פני הדרך במדבר גבעון.

[1]) **גִיחוֹן,** שם אחד מהארבעה ראשים אשר יפרדו מהנהר היוצא מעדן להשקות את הגן (בראשית ב 13). רבו הדעות ארות הנהר גיחון. הכמים אחדים משערים כי הנהר היוצא מעדן הוא הנהר Pasitigris ההולך על גבול ארץ פרס, אשר יפרד אצל העיר Apamea לשני נהרות, חדקל ופרת, ובקצהו האחר ישוב להפרד לשני פלגים יבלי מים היוצאים אל לשון ים פרס, שמהם הפלג המערבי ההולך בקצה מזרח ארץ ערב, ששם היתה ארץ החוילה, הוא הנהר **פישון**, והפלג המזרחי גיחון, הוא ההולך במקצת ארץ Chuzestan בממלכת ארץ פרס, ארץ אשר נושבה מבני **כוש**. ולפי זה מושב בני אדם בראשית ימות עולם היה בסביבות הררי אררט אשר מבטנם יוצאים הנהרות האלה. אבל חכמים אחרים ידמו כי הנהר גיחון הוא בארם נהרים, והוא אחד הנהרות השופכים מימיהם לים הפרסי או כאשר יקראוהו הבבלים בשם נהר מלה, קרוב להגן ערידו, שבו עמד העץ המקודש להבבלים הקדמונים. הנהר גיחון סובב את ארץ כוש, היא ארץ Kassites אשר בא זכרה פעמים רבות בשרידי כתב היתדות, שיושביה באו מעילם המדינה והתישבו בבבל ויסדו בה ממלכת. השבעים יעתיקו בירמיה (ב. 18 את השם שיחור בשם גיחון ולא נילוס, כי היהודים האמינו שארץ כוש, אשר הנהר גיחון יסבב אותה, היא ארץ אביסינען שבאפריקה.

ב) **גיחון,** שם מעין אחר אשר נבעו מימיו לפני העיר ירושלים, וחזקיה מלך יהודה סתם את מוצאו העליון והביא את מימיו במחילות מתחת לארץ אל עיר דוד (דהי״ב ל״ב 30). על שפת המעין הזה נמשח שלמה במצות דוד אביו למלך על ישראל. (מ״א א. 33) מנשה בנה חומה חיצונה לעיר דוד מערבה לגיחון בנחל (דהי״א ל״ג. 14). ולפי זה היה מימי גיחון נוזלים והולכים בנחל קדרון, והוא הנודע כעת בשם Virgin's Fountain.

גִינַת אבי תבני (ע״ע תבני).

גִישָׁן בן יהדי מבני כלב משבט יהודה (דהי״א ב. 47).

גַל עיין ערך אבן.

גַלָּב, בארצות הקדם נתפשט מאד המנהג לגלח שער ראשם. בארץ הודו נמצאות כתות שונות זו מזו בעניני אמונה ודת, ולמען יכירון כל רואיהן מיד לאיזה כתה דתית יתחשבו תבדלנה אשה מאת רעותה באופן גלוח ראשיהם: כתות אחדות תשארנה קשר של שערות באמצע הראש, ואחרות מעל לשתי האזנים. בסוריא יגלחו הזקנים את כל ראשם, אולם על זקנם לא יניפו כל ברזל, והנערים יגלחו את זקנם ואת שער ראשם יקצרו במספרים. השפה העליונה לא יגלחו ואך בדרום הודו יגלחו אותה לאות אבל. העדר השערות על חשפתים אות הוא להם כי עוד לא הגיעו ימי הבחרות ועודנו נער הוא. הגלב ישב על צידי הדרכים או קרוב לשער המלך ויצפה לאנשים שיבואו אליו לגלחם, ולא ישתמש בספסל או כסא לשבת עליהם כי אם שניהם הגלב והבא להתגלח ישבו על הארץ. המים הנחוצים לזה ישימו בכלי של בדיל או נחשת. אחרי ההתגלחות יעביר המתגלח ידיו על ראשו או לחייו ועל ידי המשמוש ידע אם המלאכה נעשתה כראוי. הגלב יסיר גם כן השערות מן החוטם, האזנים ומשאר חלקי הגויה, ינקה האזנים, יסיר השנים הרעות ויקיז דם. גם בין היהודים היתה המלאכה הזאת ידועה ומפורסמת מאד (יחזקאל ה. 1).

גִלְבֹּעַ, רכס הרים וגבעות המשתרעים כחצי עיגול לצורה עמק יזרעאל בנחלת מטה יששכר. אבני גיר למרבה נמצאות בהרים האלה ובחלק הצפוני והמערבי שלהם נמצאת תערובת סיד הרבה. המקום היותר גבוה בהרים האלה הוא בצד הצפוני בנקודה ההטיה לנגב; במקום הזה יעלה בגבהו עד שני אלפים רגל למעלה משטח המים בירדן או 1700 רגל גבוה משטח מי הים, וכל אשר יתקרב הרכס אל הנגב יתמעט גבהו. ויען כי בצד המערבי גובה האדמה על שטח הים הוא 300 רגל והירדן נמוך 300 רגל משטח הים לכן יתראו ההרים במקום הזה גבוהים יותר מכפי שהם באמת. אפיקי מים, מעינות ונחלים יורדים מההרים האלה ונוזלים אל הירדן. צמחים אין בכל הרכס לבד בצדו המערבי במקומות הנמוכים. כעת נמצאים שמה שלשה כפרים קטנים. שם האחד גלבון, (Jelbun), שם הכפר השני הוא Zerin הוא יזרעאל העתיק, ושם השלישי היא Mujedda העומד לרגלי ההר בצדו המזרחי ומשערים כי הוא מגידו הנודע בכה״ק (ע״ע). במקום הזה ערך שאול מלחמה עם הפלשתים ומבני ישראל נפלו חללים רבים במלחמה ההיא וגם שאול ושלשה בניו הוכו מידי הפלשתים. ההרים האלה המה גבול שדה מערכה מלחמה אשר בארץ כנען, ולזאת נודעת לא אך בקורות ישראל על ידי מלחמת שאול עם הפלשתים כי אם גם בימים המאוחרים עד ימי כאלאדין ונאפאלעאן.

1) **גִלְגָּל,** שם מקום בקצה מזרח יריחו. במקום הזה חנו בני ישראל ראשונה אחרי עברם את הירדן בימי יהושע בעשור לחדש הראשון (יהושע ד. 19). שמה הקימו את שתים עשרה האבנים אשר לקחו מן הירדן (שם 20), ומלו את הילודים במדבר כי לא מלו אותם בדרך בלכתם למסעיהם במדבר, ובגלל זאת יקרא המקום המקום הזה גלגל כי אז אחרי המילה אמר ה׳ אל יהושע: היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם״. במקום הזה עשו בני ישראל את הפסח הראשון בבואם לארץ בארבעה עשר

יום להודיע בערב ופסק המן (שם 1). כל הימים אשר צרו על יריחו שב יהושע בכל ערב אל המחנה הגלגלה (שם. 11). פה כרתו בני ישראל ברית עם הגבעונים להיותם (ט. 15). לגלגל שלחו אנשי גבעון אל יהושע לבקש ממנו תשועה ועזרה נגד חמשת מלכי חברית מן האמורי יושב ההר, שהתאספו יחד להכות את גבעון על אשר השלימה את בני ישראל ישב יו ויעל יהושע עליהם ויכם מכה רבה וישב הגלגלה. אחרי כן הכה את חמשת המלכים שהתחבאו במערה במקדה, והכה את כל הארץ מקדש ברנע ועד עזה וישב אל הגלגל (שם). המקום הזה היה המרכז לבני ישראל לא רק בעת המלחמה כי אם גם עד הזמן שהארץ שקטה ממלחמה (י״א .23), כי גם חלוקת נחלת השבטים: יהודה אפרים ומנשה היתה בגלגל (שם י״ד). אולם חלוקת נחלת יתר שבעת השבטים נעשתה בשילה (שם י״ח). המקום גלגל הנזכר בספורי קורות שמואל ושאול כפי הנראה הוא הוא הגלגל הנזכר ביהושע, כי המקום הזה היה קדוש בעיניהם בגלל השתים עשרה אבנים שהקימו שם, ולזאת נמשח שאול למלך על העם במקום הזה (ש״א י. 8; י״א. 14); שמואל הלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל, ה ג ל ג ל והמצפה ושפט בם את ישראל (שם ז. 16) (השבעים יוסיפו המלה „ק ד ו ש" לכל שלשת המקומות האלה). וישסע את אגג לפני ה׳ בגלגל (שם ט״ו .33). גם מזה שנאמר (שם י״ג .7) כי עברים רבים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד להמלט מחמס הפלשתים בעוד אשר שאול היה בגלגל, מוכח כי הוא הוא הגלגל שבקרבת הירדן הנזכר ביהושע. למקום הזה בא שבט יהודה להעביר את דוד את הירדן בשובו ממלחמה את אבשלום בנו (ש״ב י״ט. 16). גם הגלגל הנזכר בהושע ד. 15; ט. 15; י״ב. 11; עמוס ד. 4; ה.5, הוא גם כן הנזכר ביהושע, כי הוה קדוש בעיני העם מטעם הנזכר למעלה. ואולי הוא גם כן בית גלגל הנזכר בנחמיה י״ב. 29. גם גלגל הנזכר ביהושע ט״ו .7 בין ערי גבול הצפוני של נחלת יהודה, אשר נוכח למעלה אדומים ונקרא במקום אחר (שם י״ח. 17) גלילות הוא הוא הגלגל אשר אנחנו עוסקים בו. את גלגל הנזכר בדברים (י״א. 30) הוא גלגל הנזכר ביהושע קרוב להירדן רבו הדעות, אולם קרוב להאמין כי הוא זה. בימי הירונימוס במאה הרביעית לספה״נ היה המקום חרב ושמם. ארקולף שהי במאה השביעית יספר כי בעיניו ראה את השתים עשרה אבנים שהקים יהושע בגלגל.

2) **גלגל** הנזכר בספורי קורות אליהו ואלישע הוא מקום אחר. גלגל הזה עומד על גבעה גבוהה הרחק שמונה פרסאות מבית אל, וכעת עומד על תלו הכפר (ייקיילעה). בין גלגל הזה ובין בית אל נמצא העמק הנודע בשם (וועדי על זשיל), ולזאת נאמר באליהו ואלישע וירדו בית אל אם כי הגלגל היה גבוה מבית אל בערך 450 רגל.

3) **גלגל** השלישי הוא הנזכר ביהושע י״ב .23: מלך גוים לגלגל ובא ביחד עם דור הנודע כעת בשם (טאנטורע) כשלשים מיל מדור עומד כעת כפר בשם (זשיליליע), ויוכל היות כי הוא גלגל הזה, שהוא בצפון ארץ כנען.

גלה שם עיר בהר יהודה (יהושע ט״ו. 15), והיא עיר מולדת אחיתפל יועץ דוד שנקרא בעבור זה הגלוני (ש״ב ט״ו. 12).

גלולים, אין לך דבר שהוא כל כך שנוא בעיני מחוקקנו כעבודת הגלולים. ולכן צוה פעמים רבות מאד והזהיר את בני ישראל שלא לעשות פסל ומסכה, לשבור את מצבות יושבי ארץ כנען ולכרות את אשריהם, ושלא ליהנות מכסף וזהב אשר על פסיליהם אלהיהם, והאיש אשר יעבוד אלהים אחרים יסקל באבנים, וכי הדבר אם כל יושבי העיר תעו מן הדרך וילכו לעבוד אלהים אחרים. עיר כזאת נקראת עיר הנדחת. גם השמות שבהם נקראו אלהים אחרים מורים כי היו נבזים ומאוסים בעיני המחוקק. השמות אלילים, הבלים, שקוצים, גלולים, און, כלם מורים על דברים נבזים ושפלים. כפי המסופר ביהושע (כ״ד .2) היה תרח אבי אברהם עובד עבודה זרה. הפסוק בבראשית (ל״א .35) אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו מורה

כי לכל אחד מבני תרח היה לו אל מיוחד, או כפי הנראה מהפעל בלשון רבים „ישפטו" היה לכל אחד מהם אלהות רבים. מן הכתוב ביהושע כ"ד. 14 : הסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם במצרים, ומדברי יחזקאל (כ. 8) שאמר : וימרו בי וגו' ואת גלולי מצרים לא עזבו, נראה ברור כי בארץ מצרים עבדו בני ישראל עבודת האלילים. וגם בלכתם במדבר סרו פעמים רבות מאלהי אבותם ויצמדו לבעל פעור וינזרו לבשת (במדבר כ"ה, עמוס ה. 25). מס' שופטים יספר לנו פעמים רבות כי גם אחרי באו בני ישראל אל המנוחה והנחלה בארץ כנען דבקו באלהי העמים אשר סביבותיהם וישכחו את ה' אלהי אבותם. בימי שמואל כנראה שבו אל ה' בכל לבבם ויסירו את אלהי הנכר מתוכם (ש"א ז.) ומן אז דבק העם בה' אלהיו עד ימי זקנת שלמה, כי אז נתן הרשות לכל העמים היושבים בארצו ללכת איש בשם אלהיו ובכן התפשטה עבודת האלילים בירושלים ובכל הארץ. אחרי חלוקת הממלכה לשתים נהו כל בית ישראל במלכות עשרת השבטים אחרי אלהי העמים, ביחוד התפשטה עבודת הבעל על ידי השתדלות אחאב מלך ישראל ואשתו איזבל לקרב ישראל אל הצדונים ולעשותם לעם אחד. יהוא מלך ישראל ויהוידע הכהן הגדול שמו לבם להכחיד את עבודת הבעל מן הארץ ולזאת לא נמצא אחריהם שם הבעל נזכר בכה"ק, אבל עוד לא הסירו מכל וכל את אלהי הנכר מקרבם ועבודת האשרה נשארה בקרבם ימים רבים אחרי כן (עיין מ"ב י"ג .6; י"ז .10). בממלכת יהודה השתדל אסא להעביר מן הארץ את הגלולים שעבדו להם בימי רחבעם ואביה. אולם בימי יורם, שהתחתן עם בית אחאב, התפשטה עבודת האלילים עוד הפעם בארץ ביתר שאת, ובכן תעה העם מאחרי ה' עד ימי חזקיה. וגם בפעם הזאת לא דבקו בה' לארך ימים, כי מנשה בן חזקיה הרע מכל אשר לפניו בדבר הזה. כן מצאה קן לה העבודה המתועבה הזאת עד ימי יאשיהו ששב בכל לבו אל ה' והסיר את האלילים מבין העם והשתדל בכל עוז לקרב את לבם לאביהם שבשמים. אבל כפי הנראה גם השתדלותו לא הועילה לבער הגלולים כלה מן הארץ, יען הננו מוצאים כי הנביאים שאחריו צפניה, ירמיה, ויחזקאל הוכיחו עוד את העם פעמים רבות על עזבם את ה' ללכת אחרי אלהים אחרים. יחזקאל שחרם למוכר על אשר יחקו על קיר בית ה' סביב סביב תבנית רמש ובהמה, שקץ וכל גלולי בית ישראל, וזה היה אחרי גלות יהויכין (יחזקאל ז.), ירמיה הוכיח את הגולים למצרים על אשר יקטרו לאלהים אחרים ויכעיסו את ה' במעשה ידיהם (ירמיה מ"ד). בשובם מגלות בבל לא נמצא עוד שארית וזכר לעבודת אלהי נכר. יוכל היות כי חזקה על בני ישראל פעולת הפרסים אשר יתעבו כל פסל ומסכה ותבנית, ואולי גם הגלות המר הראם לדעת כי לא תהיה להם מנוחה כל עוד לא ישובו אל ה' בכל לבב. אנטיוכס עפיפאנוס השתדל מחדש לטעת עבודת האלילים בארץ, אבל יגיעתו היתה לריק, כי העם מסר נפשו על קדושת שם ה' ולא כרו עוד מאחריו (חשמונאים א. ואולי כיונו לזה חז"ל באמרם שמימי דניאל חנניה מישאל ועזריה נסתרסה עבודה זרה ותשש כחה להוליד תועה את העם (סנהדרין צ"ג).

גָלוּת. בימים הקדמונים כאשר כבש עם אחד את החלש ממנו השתדל המנצח לסערהו ולהגלהו מארצו למען לא יהיה עוד ביכולת המנוצח למרוד בו ולהשיב לו את הפשיותו. אחרים שבו רבים מהמנוצחים ומכרום במדינות אחרות לעבדים ולשפחות. אם כי נקל הוא לאיש או לעם לסבול עול המלטול והגלות מלסבול עול העבדות, בכל זאת השבו בני ישראל עונש הגלות לעונש יותר קשה מעונש העבדות, מפני כי על ידי הגלות יאבד ניר לכל האומה ולאמונתה, כי דברים דתיים רבים תלויים בארץ אבותיהם ואינם יכולים להעשות בארצות גלותם.

שתי פעמים הגלה ישראל גלות שלמה מארצו. אולם רב ההבדל בין שתי הגליות. בגלות הראשונה נהרחקו אך מעל אדמתם, אולם לא הציקו להם מנצחיהם בארץ אשר הובאו שמה, ולא הבדילו ביניהם ובין אזרחי הארץ, ורבים מהם זכו למשרות גבוהות

בהממשלה. אולם בגלותם השני שלגו מהם זכות אדם והיו ימים רבים לחרפה למשל ולשנינה ואף כאשר אור השכלה הפיץ מעט ענני הבערות והסכלות הוטב מעט מעט מצבם.—
גלות ישראל מעל אדמתו בפעם הראשונה לא נעשתה בפעם אחת. בתחלה (לערך 741 לפסה"נ) הגלה תגלת פלאסר מלך אשור השבטים שבעבר הירדן וזבולן ונפתלי (מ"ב טו. 29). בכתוב לא נזכר שום סבה להגלות הזאת, לא סבת מרד ולא סבה אחרת. יוכל היות כי העביר מלך אשור את השבטים האלה לנינוה למען הגדיל עשרה ותפארתה, כי בימים ההמה השתדלו מלכי אשור לפאר להדר ולרומם את עיר ממלכתם זאת. אחרי כן בא שלמנאסר מלך אשור והגלה את בני ישראל עם מלכם הושע בן אלה שנית לאשור, יען כי מרד בו מלך ישראל, ויושיבום בהלח וחבור נהר גוזן וערי מדי. ותחתם הושיב בערי ישראל ושומרון עמים אחרים, מבבל מכותה מעוא וחמת וספרוים (מ"ב י"ז), ואז בא הקץ לממלכת ישראל. מאה שנים אחרי כן שתתה מכוס התרעלה הזה גם ממלכת יהודה. שלש פעמים הגלה נבוכדנצר את בני יהודה מארצם. ירמיה יחשוב אותן לשנות מלכות נבוכדנצר וספר כי בשנת שבע למלכו הגלה שלשת אלפים ועשרים ושלש נפש מיהודה בבלה, בשנת שמונה עשרה למלכו—שמונה מאות שלשים ושתים, ובשנת שלש ועשרים הגלה נבוזראדן שבע מאות ארבעים וחמש נפש, כל הנפש ארבעת אלפים ושש מאות (ירמיה נ"ב. 28 30). לפי הנראה המספר הזה איננו מכוון כי הלוא ברשיון כרש שבו מן הגולה ארבעים ושנים אלף שלש מאות וששים נפש (עזרא ב. 64). סופר מ"ב (כ"ד 8-16) יספר כי נבוכדנצר הגלה בחודש השלישי למלכות יהויכין, היא השנה השמינית לנבוכדנצר מלך בבל, שמונה עשר אלף נפש. והיא הגלות הראשונה הנזכרת בירמיה. אחרי כן בגלל מרד צדקיהו בא נבוכדנצר על ירושלים בשנת התשע עשרה למלכו ואחרי כן בא גם שר צבאו נבוזראדן ויגלה את כל עם יהודה והשאיר בארץ אך מדלת העם, הכורמים והיוגבים (שב כ"ה). הנה כי כן רואים אנחנו כי כותב ספר מלכים יספר אך משתי גליות, בימי יהויכין ובימי צדקיה. דניאל (א.) יספר לנו מגלות אהרת הקדומת לשתי הגליות הנזכרות, מגלות בשנת שלש למלכות יהויקים, וגם סופר דהי"ב (ל"ו 6.) יספר כי בימי יהויקים עלה נבוכדנצר על ירושלים ויאסור את יהויקים בנחשתים ויוליכהו בבלה. אולם סופר מלכים ב' (כ"ב) לא יזכיר מאומה מזה. יש משערים כי טעות המעתיק בספר דניאל וצריך להיות בחודש השלישי למלכות יהויכין. באשר בממלכה ישראל כן גם במלכות יהודה סבות הגליות היו שתים: האחת להגדיל מספר תושבי עיר המלוכה בבל, אשר נבוכדנצר השתדל בכל עז להגדיל יפיה ותפארתה, ולזאת במספר הגולים הראשונים נמצאו בעלי מלאכות הרבה החרש המסגר; הגולים האלה נתקבלו מיד באהבה בבבל ונהנו מזכיות הארץ בכל האזרחים. השנית—מרד צדקיהו. אז נשרף מקדש ה', וכל ארמנות ירושלים, החומות נהרסו ולא נשאר כל זכר לממשלת היהודים, וזאת היא הגלות במלוא מובן המלה.

על דבר שובם מגלות בבל נמצאו איזה דברים בספרי עזרא ונחמיה ובספרי הנביאים הגי וזכריה. הדבר היותר נכבד בזה הוא רשיון כורש לבני ישראל לשוב אל ארץ אבותם. כבר הזכרנו למעלה כי שנים וארבעים אלף ושלש מאות וששים נפש שבו אז מן הגולה עם זרובבל תחת מחסה והנהגת ששבצר הנשיא ליהודה, מלבד שבעת אלפים שלש מאות שלשים ושבעה עבדים ושפחות שלהם ובהמה רבה ((עזרא א. ב). בבואם לירושלים יסדו מחדש את המזבח והניחו אבן פנה לבנין המקדש, וזה היה אחרי עבור חמשים ושלש שנה אחרי חרבן הבית הראשון. אבל מהרה שבתה המלאכה, כי השומרונים כתבו שטנה על היהודים כי רוח מרד נוסכה בם, כי חרה אפם ביהודים שלא נתנו להם הפצם להשתתף עמם בבנין הבית. דריוש (היסטאספיס) מלך פרס בעלותו על כסא המלוכה נתן ליהודים מחדש רשיון לבנות המקדש ואז היה זרובבל פחת יהודה (כפי הנראה ששבצר לא היה אז עוד

בחיים). ונגמר בנין המקדש בשנה הששית למלכות דריוש. לפלא כי הדבר הזה לא עשה רושם נכר על היהודים יושבי בבל, כי לא מצינו שבגלל זאת יתרבה הישוב והשבים לארץ אבותיהם בכל משך הימים עד עלית עזרא, לערך ששים שנה אחרי כן בימי המלך ארתחששתא ארך היד. ואף אז עלו 1800 נפש זכרים, אשר ביחד עם נשותיהם וטפם עלו לערך 5000 נפש. בין העולים עם עזרא אחרי כן היו מאה ושלשה עשר איש אשר נשאו להם נשים נכריות. כשלש עשרה שנה אחר כן, בשנת העשרים למלכות ארתחששתא, השיג נחמיה שר המשקים שלו הרשיון להחזיק חומות ירושלים, ואז החלה תחית האומה ושובה לקדמותה. נחמיה הועיל הרבה להטבת מעמדם ומצבם של היהודים אז, כי רבים מדלת העם היו עמוסים בסבל משא החובות אשר היו נושים בהם העשירים, ורבים נמכרו לעבדים להם. נחמיה שחר למוסר אזנם כי הרעו מאד לעשות לאחיהם בני בריתם, ובפקודתו השיבו להם את שדותיהם, כרמיהם, זיתיהם ובתיהם (נחמיה ה.), בלי ספק מן העת ההיא החלו הגולים לשוב מעט מעט אל ארץ אבותיהם ולהתישב בה ולאחז בתוכה.

על דבר השבעים שנה של גלות בבל שנבא ירמיהו: „והיה כמלאות שבעים שנה אפקוד על בבל ועל הגוי ההוא נאום ה' את עונם ועל ארץ כשדים ושמתי אותו לשממות עולם (ירמיה כ"ה. 12), רבו הדעות מתי התחילו ומתי כלו. רבים חשבו וטעו, גם דניאל חשב וטעה (מגילה י"ב). הדרך הישר הוא לחשוב מחרבן בית ראשון עד נגמר בנין בית שני כי המשך זמן שבעים ושתים שנה יפריד ביניהם (מן ג"א של"ח עד ג"א תי"ב או מן 588 עד 516 לפסה"נ), אבל דברי ירמיה שאומר: „אפקוד על בבל . . . . את עונם" אינם מסכימים לחשבון הזה, כי מפלת בבל היתה בשנת 538 לפסה"נ, עשרים ושתים שנה קודם לגמר בנין הבית השני, ולזאת יחשבו חכמים אחדים כי הגלות הראשונה היתה בשנת השביעית למלכות יהויקים 605 לספה"נ. אולם יותר נכון הוא לחשוב את השבעים שנה מן השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה לנבוכדנצר עד מפלתה של בבל, כי בשנה ההיא נבא ירמיה את נבואתו זאת (עיין ירמיה כ"ה ו. 12), שהוא מן 604 עד 538 לפני ספה"נ ופורתא לא דק.

לא כל הגולים שבו לארצם, כי אם רבים מהם נשארו בארץ גלותם. וכבר קודם הגלות התישבו רבים מבני ישראל בארץ מצרים (ישעיה י"ט. 18), ובארץ שבא בערב, מקום הגיעו למדרגה גבוהה מאד (עיין יאסט). — מה היה גורל עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ? גם בזה הדעות מחולקות כן בין חז"ל וכן בין חכמי העמים. במשנה סנהדרין (קי) נאמר עשרת השבטים אינן עתידין לחזור, ובתלמוד (מגלה י"ד:) אמר ר' יוחנן כי ירמיה החזיר עשרת השבטים טרם גלות יהודה וכלם הגלו אחרי כן לבבל. הגדת ההמון בין היהודים היא כי עשרת השבטים המה נמצאים גם כעת באיזה מקום בעולם ורבים השתדלו לחקור אחרי מקום מושבם. החכם באהלעז יחשוב כי כבר התערבו בגוים שהגלו שמה וכעת אין זכר למו. וכן יאמינו כמעט כל החוקרים. אבל מדוע התבוללו אך עשרת השבטים ולא התבוללו שבטי יהודה ובנימין ? ולבד זאת הלא הנביאים התנבאו: כי יבוא ימים וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים (ישעיה י"א. 13) ; ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו לשתי ממלכות עוד (יחזקאל ל"ז. 22). לזאת הדעת יותר נוטה לדברי ר' יוחנן שהבאנו למעלה כי ירמיה החזיר את עשרת השבטים, ובעת הגלות נשרשו מלבם כל קנאה וכל שנאה ויהיו לגוי אחד באין הבדל מאיזה שבט. ובאמת אין בעולם אף יהודי אחד, לבד הכהנים והלוים, שידע בהחלט מאיזה שבט הוא. וגם עזרא יבדיל אך בין כהנים לוים וישראלים כי כל העם, לבד הכהנים והלוים יקרא בפיו ישראל. (עיין עזרא ב. י). ולעמת זה במגלת אסתר כל עם ישראל נקרא בשם היהודים אם כי בלי ספק במדינות אחשורוש נמצא הרבה מכל השבטים. אבל זאת נוכל לשער ולאמר

כי כאשר נתן כורש הרשיון לבני הגולה לשוב לארצם ולבנות מקדשם שבו יותר מבני יהודה ובנימין כי המה עוד לא שכחו את הדר תפארת ירושלים וקדושת המקדש, ואולי בגלל זאת נחשבו יושבי יהודה וירושלים ליוצאי חלצי יהודה ובנימין, והגולים על ידי טיטוס והרומאים יתחשבו אף למני בניהם של השבטים ההם.

גלות בבל פעלה פעולה עזה וטובה עד מצבם המוסרי. עבודת האלילים נשתרשה מכל וכל מלבות העם. חקי תורת משה החלו לשמור לעשות ולקיים בכל פרטיהם ודקדוקיהם. הלימוד וההגיון בתורה, בתורה שגם יאשיהו המלך הדבק בה' יותר מכל אשר לפניו לא ידע ממנה מאומה, התפשטו בין העם במדה מרובה מאד. שלש פעמים בשבוע קראו לפני העם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות פרשיות מתורת משה ופירשו והבינו להם את הרוח הקדוש הצפון בדברי התורה, ומהעת ההיא פסקה להיות קנין הכהנים לבדם והחלה להיות קנין כל העם.

גם בחייהם החומרי פעלה גלות בבל שנוי נכר. עבודת האדמה, שהיתה לפנים אהובה ונכבדה בעיני כל העם, אבדה הנה בעיני רבים מהם ונתנו היתרון למסחור ,וחרושת המעשה. וביחוד סחרו עם אחיהם שנשארו בארצות פזוריהם ובכל זאת דבק לבם בה' אלהיהם, בעמם ובעיר קדשם ירושלים, שנהיתה מרכז הדת והאמונה בעיני כל ישראל (וע"ע זרובבל נחמיה, עזרא, ששבצר).

גליון (ישעיה ח. ו. נ. 23) עיין ערכי כתב, מראה.

גליל נקרא חבל ארץ במערב הירדן לצפונה של ארץ ישראל (מ"א ט. 11) ובפי הנביא ישעיה (ח. 23) נקרא גליל הגוים, מפני כי יושבי ערי הגליל היו מעמים שונים (וע"ע גוים). ארץ הגליל בימי יאזעפוס היתה נחלקת לגליל העליון וגליל התחתון. גבולי גליל העליון היו לצפון: הרי לבנון, והערים צור וצדון, למערב—ים התכון או הגדול, לדרום גליל התחתון, ולמזרח—אבילונא. העיר קסריא (של רומי) היתה המטרפולין של הגליל העליון.

גבולי גליל התחתון היו: לצפון—גליל העליון, למערב-הים הגדול, למזרח ים-כנרת או ים טבריה, ולדרום-שומרון. גליל העליון הכיל בקרבו נחלות אשר ונפתלי, וגליל התחתון — נחלות יששכר וזבולן. במשנה נתנו סימן להבדיל בין גליל העליון לגליל התחתון ואמרו: כל שאינו מגדל שקמים-גליל העליון, וכל שהוא מגדל שקמים הוא גליל התחתון (שביעית פ"ט מ"ב). לפי עדות יוסיפון היו אנשי הגליל אוהבי החופש והדרור ולזאת היו נכונים בכל עת למרוד בהרומאים גם בגלל הסבה היותר קטנה (קדמוניות xii. 10 .2). חז"ל מצאו מגרעות רבות באנשי הגליל: לא היו מדקדקים בלשון ולא עשו להם סימנים לזכור את אשר שמעו מאבותיהם, והיו רגילים ללמוד מאנשים רבים (עירובין נג). יאזעפוס יהלל וישבח מאד את ארץ הגליל וביחוד הארץ בסביבות ים כנרת (מלחמות iii. 3. 2) גם התלמוד ישבח את הארץ הזאת ואת פריה. אמר ריש לקיש לדידי חזי לי זבת חלב ודבש דצפורי והויא ששה עשר מיל על ששה עשר מיל (מגילה ו.) מן השנים עשר נציבים שהפקיד שלמה על כל ישראל לכלכל אותו ואת ביתו כל אחד מהם חדש בשנה, היו חמשה בארץ הגליל, והמה הביאו אליו כל הדרוש לשלחנו: קמח, סלת, צאן ובקר, איל, צבי ויחמור וברבורים אבוסים (מ"א ד. ה.) לבד יערות גדולים מאילני סרק של מינים שונים היה חבל ארץ הגליל מלא מעצי פרי רבים מאד: גפנים, זיתים, תאנים, רמונים תפוחים ורבים אחרים, גם חטים דגן ואורז הוציאה הארץ הזאת למכביר, לבד מכל מיני ירקות הגן לאין מספר. ים כנרת וים מרום עם נחלים רבים ומעינות יוצאים בבקעה ובהר ישקו את הגליל לארכו ולרחבו ויעשירו אתו בכל מיני מגדים. הנהר קישון הנודע במלחמת סיסרא (שופטים ה) נובע בארץ הגליל. מוצאו הוא מהר תבור וסובב והולך דרך עמק יזרעאל ושופך את מימיו לים הגדול קרוב להר הכרמל (ע"ע). לא רחוק מעכו ישפוך את מימיו להים הנהר (בעלוס) הוא הוא לפי דעת חוקרים רבים שיחור לבנת הנזכר ביהושע (י"ט, 26). החול שעל שפת הנהר הזה היה יקר מאד בימים

ההב. לפי עדות פליניוס באו תמיד אניות רבות למקום הזה להביא משם את החול לבתי חרשת המעשה של הצורים לעשות ממנו כלי זכוכית יקרים מאד. ההגדה תספר כי מהחול הזה עשו הצורים את הכלי זכוכית הראשונים שהמציאו במקרה. לבד הנהרות, הנחלים ומעינות הרבים העושים את הארץ פוריה ודשנה, היתה נודעת ארץ הגליל במעינות החמים שהשתמשו בהם לרפואה. חמי טבריה היו ידועים גם ברומא (פליניוס).

אם כי ארץ הגליל עומדת לא רחוק מהר חרמון המכוסה בשלג עולמים, בכל זאת תקרה לפעמים בה רעידת הארץ. בשנת 1759 היתה העיר צפת למעי מפלה מרעידת הארץ. בשנת 1837 נהרגו כחמשת אלפים נפש מרעידת הארץ ונשארו בחיים אך לערך ארבעת אלפים נפש. החורבן היה אז נורא מאד, כי כל הבתים הבנוים במורד ושפוע ההר נפלו זה על זה ונהרסו עד היסוד. בעת ההיא מתו מסבה הזאת גם המחצית מיושבי עיר טבריה ונהרסו בתיה. בסוף ימי הבית השני היה מספר יושבי הגליל לערך שלשה מיליאן נפש. בלי ספק אחר גלות עשרת השבטים על ידי תגלת פלאסר היתה הארץ שוממה מיושביה, אבל אוירה הטוב והאדמה הפוריה המה הועילו כי עד מהרה התישבה עוד הפעם ומספר יושביה הגיע עד מרום קצו. בעת חלוקת הארץ בימי יהושע היו בגליל ששים ותשע ערים, וביניהם ערי מבצר הרבה מאד, כי מן התשע עשרה ערים שנפלו בחלקו של נפתלי שש עשרה מהן היו ערים בצורות (יהושע י"ט. 35).

מן תוצאות הארץ השמן זית עילה על כלנה. כבר משה בברכתו את השבטים אמר על אשר: „וטובל בשמן רגליו" (דברים לג. 24), וחז"ל (ספרי פיסקא שנ"ה) הוסיפו כי השמן בנחלת אשר היה כמעין המתגבר, ומספרים כי איש אחד בגוש חלב מכר לסוחר אחד מלודקיא שמן בשמונה עשרה מאות רבוא. אוצרות שמן גדולים היו בעיר הבצורה יאטא־פאטא. בעת מלחמת היהודים עם הרומאים הרתיחו יושבי המבצר שמן רב וישפכוהו על ראשי הרומאים והמיתו רבים מהם. לבד השמן תוציא הארץ הגליל למרבה חטים, ושעורים, ענבים ותאנים, צאן ובקר, וממקומות רבים קרובים ורחוקים באו אליה לערוב מערבה. גם פשתן הרבה תוציא הארץ, והוא נתן עניו לאנשים רבים להתעסק בו. לבד זאת ארץ הגליל ידועה בקורות התבל כי היא היתה ערש ילדות דת הנוצרית.

גם לזאת ראוי לשום לב כי אחרי החרבן מצאה דרישת התורה קן לה בארץ הגליל. אף כי אמונת הנוצרית גם היא התפשטה שמה. הישיבות הגדולות בצפורי ובטבריה קנו להם שם עולם. המשנה והתלמוד הירושלמי נתחברו שמה. מן האנשים הנודעים בקורות ישראל רבים היו מארץ הגליל, ונזכיר אחדים מהם: דבורה הנביאה וברק בן אבינועם, השופטים: אבצן, אילון, תולע; הנביאים: יונה בן אמתי, אלישע תלמיד אליהו.

גלים עיר בנחלת מטה בנימין, נזכרת בישעיה (י. 30) בין הערים אשר עבר בתוכן סנחריב מלך אשור עם חילו בלכתו לצבוא על ירושלים. העיר הזאת היתה מולדת פלטי בן ליש, אשר נתן לו שאול המלך את מיכל בתו לאשה, אחרי הבריחו את דוד מעליה (ש"א כ"ה 44). ואולי הוא המקום הנודע כעת בשם (בעיט יאלא) בנגב ירושלים.

גלית גבור פלשתי מילדי הענק בעיר גת. גבהו היה שש אמות וזרת ובא עם מחנה פלשתים ללחום עם ישראל בימי שאול. הגבור הזה הפיל פחד ומורא על מערכות ישראל ולא הרהיבו עוז בנפשם ללחום אתם ולזאת חרף וגדף חיל ישראל יום יום. פעם אחת בא דוד בן ישי אל המחנה לראות בשלום אחיו. ויהי כשמוע את דברי לעג ובלע יוצאים מפי גלית ותהי עליו רוח ה' ויך את הפלשתי באבן אל מצחו וירץ את גלגלתו ויפול שדוד ארצה. אז לקח דוד את חרב גלית ויחתך את ראשו ותהי תשועה גדולה לישראל ביום ההוא, כי הפלשתים בראותם כי מת גבורם נסו על נפשם ובני ישראל רדפו אחריהם ויכום ויכתום ויבוזו את מחניהם (ש"א י"ז). בש"ב (כ"א. 19) כתוב כי אלחנן בן יערי אורגים מבית

מהם אחד מגבורי דוד הכה את גלית הגתי. לפשר הסתירה הזאת חכמים אחדים משערים כי גלית אשר הכה אלחנן היה אחי גלית שהוכה בידי דוד וכן כתוב באמת בדהי"א (כ. ס). וויענער משער כי השני היה מיוצאי חלציו של הראשון. אם נחשוב, אורך האמה שוה 21 צאל (אינטשעס) היתה מדת גבהו אחד עשר רגל. ולפי זה היתה קומתו גבוהה יותר מכל הענקים שהיו בעולם. על דבר מלחמת הבינים בין דוד וגלית נמצאו הגדות רבות בין היהודים ויותר מהמה בין הערביים המגדילים את הנצחון על אחת שבע. יש משערים כי בסבת הנצחון הזה חבר דוד שני מזמורים בתהלים י, קמ"ד.

גלל צפיעי בקר וצאן. בארצות שמחיר עצים להסקה יקר ישתמשו בצפיעי בקר לאפות ולבשל, ואם כי בארץ ישראל היו אילוני סרק למכביר אבל בעת המצור היו נאלצים להשתמש בצפיעי בקר להסקה, אבל לא השתמשו בגללי אדם כי ריחם רע ומאוסים. ולזאת קשה היה ליחזקאל לקיים מה שנאמר לו לאפות את עגת השעורים בגללי אדם לאות כי בני ישראל יאכלו את לחמם טמא בגוים (יחזקאל ד).

גללי אחד הכהנים המנגנים בחצוצרות שעלו מבבל עם זרבבל (נחמיה י"ב. 36).

גלעד, חבל ארץ בעבר הירדן מזרחה, מקצתו נפל בחבל למטה גד (יהושע י"ג. 25) ומקצתו אל חצי מטה מנשה לנחלה (במדבר ל"ב. 40), לפעמים נמצא כי בשם גלעד הקרא בכתבי הקדש הארץ אשר נתנה לבני גד ולבני ראובן לנחלה והבשן תגבל בה (במדבר ל'. 26. 29 ; דברים ג. 12 ; יהושע י"ב. 2-5) וגם כל ארצות עבר הירדן תבאנה בשם כללי גלעד : אם יעברו בני ראובן וגו' ונתתם להם את א ר ץ הגלעד לאחזה (במדבר ל"ב. 29). ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד (שופטים כ. 1). הערים היותר חשובות בגלעד היו : מחנים, פנואל, סכות, מצפה, יעזר, רמת גלעד. מן השלשה נציבים שהפקיד שלמה בעבר הירדן שנים מהם ישבו בגלעד : האחד ברמות והשני במחנים (מ"א ד. 13. 14), לארבע ערים גדולות מהארץ ההיא נסמך השם הכללי גלעד לשם עצם פרטי : רמת גלעד, יביש גלעד, מצפה גלעד, ויעזר גלעד (דהי"א כ"ו. 11). גלעד היה תמיד למגן ומחסה לארץ ישראל מפני האויבים שכניהם לצפון, למזרח ולדרום. ולא לחנם נתנו את הגלעד לבני גד ראובן ומנשה שהיו גבורים ואנשי מלחמה (יהושע י"ז. 1 ; דהי"א ה. 18). ובאמת כמעט כל קורות גלעד מסובכים ומסוכסכים עם עניני מלחמה עם אויבי ישראל. היו ימים טובים לבני ישראל יושבי מזרח הירדן כי הכניעו את כל העמים אשר שכנו במדבר למזרח הארץ (דהי"א ה.) יפתח נצח את עמון ולקח מהם עשרים עיר (שופטים י"א. 32. 33). פה הנים גדעון את המדינים אל ארצם ולא הוסיפו עוד ללחוץ את בני ישראל (שם ח.). בגלעד היתה מלחמה בין דוד ואבשלום (ש"ב י"ח). מלחמות רבות היו שם בגלל העיר רמת גלעד. פעם לכדו אותה הארמים. וכאשר חפץ אחאב להשיבה אליו נפל שדוד במלחמה. אחרי כן נמצא כי יורם היה שומר ברמית גלעד מפני חזאל מלך ארם (מ"ב ט. 14). אולם לאחרונה נשתה גבורת יושביה מפני תגרת יד תגלת פלאסר מלך אשור שנצחם והגלם מארצם אל ערי מדי גלעד היתה פעמים רבות למנוס ולמקלט למכים ונרדפים מחמת המלך. איש בשת בן שאול נמשח למלך בארץ הזאת. אבשלום אחרי המיתו את אמנון וירא מפני חמת דוד אביו נמלט אל גשור, שהיא בארץ הגלעד וישב שם שלש שנים. (ש"ב י"ג). במחנים אשר בגלעד הגישו יושביה לדוד ואנשיו שהיו רעבים וצמאים במדבר כל מיני מאכל ומשכב וכפות (שם י"ז). אבל לא רק דברי ריב ומלחמה. כי אם גם ענינים נכבדים אחרים בקורות ישראל אירעו בארץ הגלעד. פה כרתי יעקב עם לבן ברית כי לא יעברו את הגבול אשר עשו אז לעשות רעה איש לאחיו (בראשית ל"א). פה התפייסו יעקב ועשו אחרי שנים רבות מריבות והסירו מלבם כל שנאה וכל קנאה (שם ל"ג). אנשי יביש גלעד עשו חסד עם גוית שאול ומסרו נפשם על מזבח אהבתם למלכם האומלל שנפל חלל על הרי

גלבוע (ש"א ל"א). ברזילי הגלעדי עשה חסד עם דוד בברחו מפני אבשלום בנו (ש"ב י"ז). וגם אחרי כן בימי החשמנאים גלעד היה נכבד וחשוב מאד בעיני שני צדדי הלוחמים. וגם היום היה גלעד ארץ מבורכה מאד אם היה תחת ממשלה נאורה מיושב מעם נא־ר אוהב עבודה.

גמא שיח קנה הגדל על שפת היאר (נילוס) במצרים. מן שרשי הצמח הזה עשו להם סירות או אניות קטנות שהצטיינו בעבור קלותן במרוצה נפלאה. ולזאת כאשר יתאר ישעיה מהירות בשורת השלוחים אל גוי ממושך ומורט יאמר כי המלאכים ירוצו בכלי גומא על פני המים (ישעיה י"ח 2.). הצמח הזה יגדל בגבהו עד עשרה רגל, עליו המה ארוכים וצרים כחרבות, ועל ראשו פרח כעין הגביע, שרשיו המה עבים וגסים ויגיעו בארכם עד חמש עשרה רגל ומהם יעשו כסאות ושולחנות ושאר כלי בית. מגלדו הירוק יעשו מפרשים וביחוד נייר לכתוב עליו.

גמד שם למדת הזרוע, וארכה כמדת האמה (שופטים ג. 16).

גמד לדעת חכמים אחרים הוא שם עם קטן שעבד בחיל צור ומקום מגורו היה העיר (גאמאלע), אשר יזכיר אותה פליניוס איזה פעמים. לפי דעת געזעניוס הוא תאר לאנשים גבורים וחזקים. רש"י יבאר המלה צוללים, המה אנשים שידעו לשחות במים אדירים ולדלות פנינים מקרקע הים (יחזקאל כ"ז. 11).

גמזו שם עיר בנחלת מטה יהודה. בימי אחז פשטו פלשתים על ערי השפלה והנגב וילכדו אז גם את גמזו ובנותיה (דהי"ב כ"ח 13.). נחום איש גמזו הנזכר בתלמוד הוא מילידי העיר הזאת. בפסוק הנזכר היא באה ביחד עם אילון ועמדה על גביל ארץ פלשתים. כעת נודעת בשם (זשימזו).

גמל, הגמל הוא מן החיות הביתות היותר נחוצות לבני קדם והיותר משובחות. רכושם של אבותינו אברהם יצחק ויעקב, לבד צאן ובקר, היה גם גמלים. על איוב יסופר כי היה לו שלשה אלפים גמלים, יעקב שלח לעשו אחיו מתנה גמלים מיניקות ובניהם שלשים. לדוד היה שר מיוחד על הגמלים (דהי"א כ"ז. 30). מכל זה נראה ברור כי היו להם גמלים רבים והיו חשובים בעיניהם מאד. הגמל יחשב להחיות הטמאות האסורות באכילה לישראל מפני כי אינו ממפריסי הפרסה אם כי מעלה גרה הוא (ויקרא י"א). אולם בעלי דתות אחדות ישתמשו בבשרו ובחלבו; מן החלב שלו יעשו גבינה, אף בגלל רב המלח שיתנו בו הערביים לא יטעם לחיך הנוסעים מאיירופה. חמאה יעשו מחלבו באופן פשוט מאד: ישימו את החלב בשק של עור ויכו על השק במקל עד אשר תתפרד החמאה מן החלב. כפי הנראה השתמשו גם אבותינו בחלבו, כן נוכל לשער ממה שמסופר כי יעקב שלח לעשו כמתנה גמלים מניקות.

הגמל יציל לפעמים שיירא כולה ממות צמאון. ידוע כי הגמל יוכל לחיות בלא שתית מים ימים הרבה. והסבה לזה היא לא מפני שאינו דרוש לגופו מים כי אם מפני שישתה מים הרבה והמים האלה ישארו בקרבו ימים רבים בלי שום שנוי, כן נוצר בנין גוו. ולזאת יקרה לפעמים כי כאשר יכלו המים מן החמות של הנוסעים במדבר ויסבלו צער צמאון ימיתו גמל וישאבו מאצטומכתו המים וישתו מהן לרויה. המים האלה בתחלה יש להם ריח רע מעט, אבל מעט מעט יכלה הריח הרע והמים יטעמו לחיך שותיהם כמי מעין ונחל. המים נשמרים בקרב הגמל מהשתתה גם ימים עשרה אחרי מותו, אם כי במשך הזמן הזה גופו נרקב ונבאש מחום השמש הבוער במדבר במקומות החמים. הגמל הצמא יריח ממרחק רב ריח מים, ואז ירוץ במהירות נפלאה אל מקום המים להשקיט צמאונו. על ידי טבעו זה מצאו הנוסעים פעמים רבות מעינות ונחלים במקומות אשר לא עלה על דעתם כי ימצאו שמה מים; ובכן הצילו נפשות רבות ממות צמאון המעין הקדוש צעמצעם בקרבת מעקא נתגלה על ידי שני גמלים צמאים. לבד היהודים יאכלו כל עמי הקדם את בשרו ויהיה בפיהם מתוק לחיך. אורח הגון כי יבוא לביתם ישתדלו להכין לפניו מאכל מבשר הגמל.

מהחלקים היותר משובחים ומתוקים לחיך האוכלים את בשרו הוא הדבשת השמן. החלק הזה יתנו על פי רוב לאיש היותר מכובד מהקרואים היושבים אל השולחן.

בנוגע לכבד המשא אשר יוכלו הגמלים נשוא לא כלם שוים, ומרגלא בפומיה של בני ארצות הקדם: לפום גמלא שיחנא: (כתובות ס"ז), לפי כח הגמל יטעינוהו המשא (רש"י שם). על פי רוב יעמיסו על הגמל משא שש מאות לטרות אם ילך למקום לא רחוק, ואם יצאו לדרך רחוקה יעמיסו עליו אך המחצית. הגמל ירגיש בצמצום כובד המשא ואם הוא כבד מנשוא לא יזוז ממקומו. אולם אם המשא הוא לפי כחו ילך עם משאו בלי שום סירוב ולא ייגע ולא ייעף גם אחרי שעות רבות לצאתו ממקומו. הגמלים אשר ישתמשו בם לרכיבה המה יותר משובחים מהגמלים נושאי משא.

הרכב לא יוכל בשום אופן לעלות על הגמל לרכוב עליו מפני גובהו אם לא כרע על הכרכים. כאשר יכרע הגמל ברך יכרע בתחילה על הרגלים הקרובות לפניו, ואחרי כן על הרגלים שלאחריו, ואחרי זאת יניח לארץ את חזהו ואחרי כן את אחוריו. פעמים רבות יקרה כי בעת הכריעה נפל הרוכב על הארץ מפנים או מאחור מחוזק התנועה של הגמל. הרכב בעת הרכיבה יתנועע תמיד לפנים ולאחור מהילוכו של הגמל שהוא כאילו יעלה הרים וירד בקעות, ולזאת יסבול הרכב שלא נכה עוד בזה בממהלת הים, אולם אחרי עבור איזה ימים יתרגל הרכב בהלוכו של הגמל ואז תהיה לו התנועה הזאת למשיב נפש ויקבל מזה תענוג כאלו הוא מוטל בערש.

גובה הגמל בעמדו יעלה ליותר משש רגל, וגובה הכר או האוכף הוא גם כן לערך שתי רגל. הנה כי כן יגבה הרכב מן הארץ כשמונה רגל. המצב הזה מביא תועלת גדולה להרכב, כי אז לא ירגיש את הרוח החם הבוער כאש והנושב בחזקה על פני החול החם קרוב לארץ ולבד זאת ביכלתו אז לראות מרחוק במדברות. מפני שודדים ורוצחים הנמצאים לרוב במדבריות. הגמל לא ינהגו במתג ורסן כאשר ינהגו את הסוס, כי אם יקשרו חבל על אפיו עם קשר בצד השמאלי של פניו והרכב אוחז את החבל בשמאלו ועל ידי החבל הזה יודיע להגמל אם יהפוך כי יפסוק מלכת. יודע הגמל את קול רוכבו ויבין באמצעותו למהר מרוצתו או ללכת לאט. אולם להטות הגמל לצד אחר ישתמשו במקל ארוך שיגיעו באזנו הקצרה שהיא לנגד הצד שיהפוך להטהו.

הנשים והילדים לא ירכבו על הגמל כמו האנשים. למענם יעשו תיבות גדולות נקשרות בחבל ותלויות משני צדדי הגמל ובתוכן ישימו כרים וכסתות וכלי בית רבים הנחוצים להנוסעים ויושיבו בהן את הנשים והילדים, אשר יטיילו בהן לארכן ולרחבן ולא יפלו מתוכן מפני כי בגובהן יגיעו עד כתפיהן. מנהג הערביים והישמעאלים לייפות את גמליהם בענקים של כסף וזהב (עיין שופטים ח. 26), בין הגמלים נמצאים מינים אשר יצטיינו במהירות מרוצתם. בעוד אשר הגמל הפשוט ילך שלשה מיל בשעה, יעשה הגמל המהיר עשרה מיל. ולבד זאת לא ינוח במשך חמשים שעות, ובכן יעשה דרך רחוקה של חמש מאות מיל בלי הפסק, אבל קשה למצוא רכב כזה שיחוג וינוע כשבור במשך זמן רב כזה בלי נוח. הרוכב על גמל מהיר יקשור עצמו אל הגמל ברצועות של עור למען לא יפול ארצה מפני תנועת ההיה למעלה ולמטה, לימין ולשמאל לפנים ולאחור. בגמלים כאלה ישתמשו לשלוח ידיעות נחוצות על ידי ציר מיוחד למקום רחוק, ובממלכת (בארנו) יובילו המכתבים וכל עניני בי דוהר (פאסט) על ידיהם, המין הזה נקרא בפי הנביא ישעיה (ס. 6) „בכר": „שפעת גמלים תכסך, ב כ ר י מדין ועיפה".

הגמל יודע ומכיר את רוכבו, ואם יתנהג הרכב עמו שלא כשורה, יעמיס עליו משא לעיפה יותר מכפי כחו או יכהו בלי שום תואנה ישתדל לקחת נקמתו ממנו. ה. פיראטטי יספר כי גמל אחד שמר איבה לרוכבו על אשר התנהג עמו באכזריות, ויהי כאשר נעשה חפשי מהמשאות הלך בלילה אל המקום אשר ישן הרכב ויירמסהו ברגליו וימת. ה. פאלגראוו בספרו (סענטראל ענד איסטערן ארעיביא)

כדברים האלה. פעם אחת הוביל נער אחד בן חמש עשרה שנה גמל טעון עצים מן הכפר שדר בו לכפר אחר. הגמל נטה מעט מן הדרך ובגלל זאת הכהו הנער באכזריות חמה. ויהי כאשר שב הנער עם הגמל למקום מגורו, פתאם הפסיק מהלכו ויפן כה וכה לראות אם יש בקרבת המקום איש. וכאשר ראה כי אין איש בעט ברגליו את הנער ויפילהו לארץ ואחרי כן העלהו למעלה בפיו וישליכהו עוד הפעם לארץ עד כי רצץ את מוחו. אחרי כן בא אל הכפר כאלו לא פעל עולה. דבר הרצח הזה ראה איש אחד מרחוק אולם לא עלתה בידו לבוא ברגע הנחוצה לעזרתו.

מעורע מעין זר ספר גם סינגער פיראטי. רכב אחד התנצל על גמלו ויכהו מכת רצח כנשף כאשר התפטר הגמל מכבר משאו הלך בלאט למקום שישן הרכב ויבעט בחזקה בראש הרכב, אבל בראותו כי שונאו עוד חי הוא נשך אותו בשניו וקרע ממנו את ראשו וישב אל מקומו, אבל השיירה נקמו ממנו את דם ההרוג.

הגמל כמעט לא ידרוש מידי בעליו כל מזון למחיה, כי יסתפק באיזה צמח שיהיה אשר ימצא על דרכו. ובכל משך עת הנסיעה ימתח את ראשו עם צווארו הארוך לשני צדי הדרך וילחוך את העשב והצמחים אשר יגיעו לפיו ולא יבחר בין טוב לרע בין מר למתוק כי כלם יטעמו לחכו. פעמים רבות קרה כי הגמל במשך עשרים יום רצופים לא קבל מבעליו שום מזון והחיה עצמו אך בהצמחים שבאו אל פיו בדרך הילוכו. ביחוד ינעם לחכו הצמח הנקרא Ghada שעולה בגבהו לשש רגל. ואף יראה בעיניו הצמח הזה יטה גם הצדה אם לא יוכל להגיע אליו בפיו במתחו את צוארו, ואם גם יכהו הרכב בעבור זה פעמים רבות לא יעבור על הצמח הזה לבלתי אכלו. גם בקוצים ודרדרים הקטנים הצומחים למרבה במקומות האלה ישתמש להשקיט רעבונו, אף שהם חדים מאוד וקשים כמחטות, בכל זאת לא יזיקו לחכו הקשה. ולא לבד בצמחים כי אם בכל היוצא מן הצמחים יוכל הגמל להשביע את נפשו. פעמים רבות קרה כי הגמל ישקיט רעבונו בגלילה של עץ וגם בנסורת של חרשים. הנה כי ר...

אנו רואים כי לא לחנם יקרא הגמל אנית המדבר, כי בלתו לא היה באפשרות לעבור דרך המדבר כאשר אין באפשרות לעבור דרך הים בלא אניה. גם פרסות רגליו הרחבות מאד נצרו מידי הטבע באופן כזה שלא יזיק להן כל מכשול בדרך: האבנים הקטנות והחדות הנמצאות על כל שעל ושעל במדבר, החול הרותח הבוער כאש לא יסבבו לו כל צער ומכאוב.

הגמל יחיה אף במקומות היבשים ולא במקום בצאות ואגמי מים. אם יקרה לפניו נהר או נחל לעבור בו לא ישחה בלי עזר הרכב אשר יחזיק בראשו וצוארו הארוך ועוד אדם אחד אשר יחזיק בזנבו ועל פי רוב יזיקו לו המים כי יחלה וימות אחרי עבור זמן מה לצאתו מן המים. מהגמלים יגוזזו את שערותיהם כאשר יגוזזו הצמר מהכבשים. השערות יטוו ויעשו מהן חבלים ויריעות לאהלים. מעורו יעשו סנדלים. גם בעצמותיו ישתמשו לדברים רבים ושונים. ובכן הגמל יביא תועלת גדולה לא אך בעודו בחיים כי אם גם אחרי מותו.

חוקרי הטבע הקדמונים אמרו כי הגמל מתאוה אל המשגל יותר מכל החי אשר על פני האדמה. לפעמים ילך אחרי נקבה מאה מילין להזדווג עמה או לראותה. עם כל זה הוא צנוע מאד בתשמיש ומתרחק מן העריות ולא יגע באמו ובאחיותיו.

גמלי שם איש נזכר בתורה (במדבר י"ג. 12) בעבור בנו עמיאל שהיה מן המרגלים ששלח משה לתור את ארץ כנען.

גמליאל בן פדהצור, נשיא למטה מנשה הוא היה מן האנשים אשר עזרו למשה ואהרן לפקוד את בני ישראל בצאתם ממצרים. בעת חנוכת המשכן הביא את קרבנו ביום השמיני (במדבר א. ז).

גמר בן יפת, ואבי אשכנז, ותגרמה (בראשית י. 2. 5). בכתובות ממלכת אשור נקרא בשם „גומירה", והיונים יקראו לו „צימעריאן". בני גומר התישבו בחצי האי קרים ובנגב רוסיא. במאה השביעית לפני ספה"נ עברו הרי קו-קז ופשטו על מערב אזיא, יחד עם עמים אחרים מני ומדי כבשו החלק

הצפוני של ממלכת אשור, אולם בשנת 677 לפכה"נ נצחם אסר חדון, המית את מלכם טייספים, וגרשם מארצו והישבו רבים במזרח אשור ויסדו להם מלכוה עקבאטאנא ואחרים יצאו לאזיה הקטנה והתישבו בה וצרו על לוד. גוגו מלך לוד שלח מלאכים אל נינוה לבקש עזרה. אבל נפל במלחמה ועיר ממלכתו סרדים נפלה בידי הצרים. המלך אדרים שמלך אחרי גוגו גרשם מארצו ואז התנפלו על פריגיה ולכדוה ושלחו באש את מקדש האלילה ארטעמים אשר בעפעאס. ואם כי מלכה ליגדמים נפל חלל בקיליקיא בכל זאת הכניעו את יושבי קפודקיא, אשר מאז נקראו בפי יושבי ארמעניע בשם „גומר" על שם מנצחיהם. יחזקאל בנבואתו זאת על מפלת גוג (ל"ח י"ט) יחשוב את גומר לאנשי חילו. ואולי כיון יחזקאל בנבואתו זאת על הקורות שהזכרנו בזה, הנעתקות משרידי הלוחות חרותות בכתב היתדות.

2) **גמר** בת דבלים שם אשה זונה בימי הנביא הושע בן בארי והוא לקחה לו לאשה כדבר ה'. על דבר המעשה הזה עיין ערך הושע. חז"ל דרשו את השם הזה לפנים שונים כדרכם: גומר-אמר רב שהכל גומרים בה (ביאתם ותאות לבם), ורבי יהודה אמר שבקשו לגמור ממונם של ישראל בימיה (פסחים פ"ז).

גמריה בן חלקיה. על ידו ועל יד אלעשה בן שפן שלח ירמיה הנביא מכתב אל זקני הגולה, ואל הכהנים והנביאים ויתר העם אשר הגלה נבוכדנצר מירושלים בבלה ויעץ להם להאחז בארץ בבל לבנות שם בתים ולטעת גנות ולדרוש את. שלום העיר אשר הגלו שמה ולהתפלל בעדה, כי בשלומה יהיה גם להם שלום (ירמיה כ"ט).

גמריהו בן שפן. בלשכתו קרא ברוך בן נריה תלמיד ירמיה את הדברים הרעים אשר נבא ירמיה על יושבי ירושלים, וכאשר צוה המלך יהויקים לשרוף את המגלה אשר בה היו כתובים הדברים האלה הפגיע גמריהו במלך לבלתי שרוף אותה ולא שמע אליו המלך (ירמיה ל"ו).

גן, הגן נזכר במקומות רבים בכתבי הקדש: הגן אשר בעדן מקדם (בראשית ב); גן הירק אשר לאחאב (מ"א כ"א); גן המלך (מ"ב כ"ה. 4). ועוד פעמים רבות. הגנים היו מוקפים גדר אבנים או משוכת עצים. בתוך הגנים היו נוטעים עצי מאכל ומיני בשמים שונים נותנים ריח ניחוח. הגנים שהיו נוטעים רחוק משפת הנהל היו משקים במי גשמים שהתכנסו לבור סיד ומשם דרך תעלות רבות וצרות שעשו לארכו ולרחבו. גניהם היו על פי רוב רחוק מבתי משכנותיהם מחוץ לעיר ואף גני בשמים ופרחים היו בחצרות בתיהם. בגנים היו להם בתי קיץ כי לשם הלכו לטייל ולשאוף אויר צח ולנוח מחום היום. לבד זאת היו להם גנים שנטעו בתוכם צמחים שהשתמשו בם לרפואה. כפי הנראה היו רגילים לשפוך שיחם לפני ה' בתפלה בגנים או במקום צמחים ונטעים, ואלי בעבור זה הביני חז"ל הפסוק: ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כ"ד. 63) כי הלך להתפלל ותקן תפלת המנחה (ברכות כ"ו:), ואחרי כן כאשר התפשטה עבודת האלילים ביניהם הקדישו להם גנותיהם ועבדו אותם בהם. מאיסור כלאים יצא ליהודים דינים שונים בסדר נטיעת צמחים ואילנות המבוארים במשניות מכבת כלאים. בגלל הדינים והאיסורים האלה היה עליהם לדעת ההבדל בין צמח לצמח ולזאת היה לחם ענין נטיעת הצמחים וטבעם למיניהם ענין לענות ולעסוק בו ולזאת התפתחה ביניהם ידיעת הצמחים במדה מרובה. יוכל היות כי בגלל זאת היתה חכמת הרפואה אהובה ליהודים משנים קדמוניות (וע"ע עדן כלאים), הגנים היו להם לפעמים גם כן מקום קברות. מנשה נקבר בגן ביתו בגן עזא, שמה נקבר גם אמון בנו (מ"ב כ"א. 18. 26).

גנבה עיין ערך גזלה.

גנבת בן הדד האדומי. אמו היתה אחות תחפנחס המלכה אשת פרעה מלך מצרים, ויגדל גנבת בבית פרעה בתוך בני פרעה (מ"א י"א).

גנתוי, שם אחד הכהנים אשר עלו עם בני הגולה לירושלים (נחמיה י"ב. 4).

גנתון מן השמונים וחמשה זקנים שחתמו על האמנה בימי נחמיה לשמור את תורת משה בכל משפטיה וחוקותיה (ע"ע

אביה 5). ואולי הוא אחד עם הקודם.

גֹּעָה, שם אחת הגבעות אשר בסביבות העיר ירושלים. ירמיה (ל"ו. 39) נבא כי יבואו ימים והעיר ירושלים תשתרע לארכה ולרחבה ואז תהיה הגבעה הזאת, שהיתה אז מחוץ לעיר, בגבולי העיר כי קו המדה של חומות העיר יצא על גבעת גרב ונסב ג ע ת ה לדעת הכמים אחדים היא הגבעה אשר נקראה בימי הבית השני ג ל ג ל ת א , כי עליה הוקיעו החוטאים שהיה להם משפט מות וידועה מאד אל הנוצרים.

גַּעַל בן עבד. כאשר מלך אבימלך בן גדעון בשכם ואנשי שכם בגדו בו כי לא יכלו נשאו את עולו הקשה, בא עליהם געל ויסיתם למרידה. מן הדברים אשר דבר אליהם לאמר: מי אבימלך ומי שכם כי נעבדנו..... עבדו את אנשי חמור אבי שכם (שופטים 6. 28). נראה כי געל העיר בקרבם רוח מרד על ידי זה שבזה את אבימלך והראה להם היתרון למיוחסי הארץ יוצאי חלצי חמור שחי בימי יעקב, ויוכל היות כי געל היה מבני בניו. יש לשער כי דבריו אלה עשו רושם בלבות אנשי שכם ויצאו לערוך מלחמה עם אבימלך וגעל בראשם. אבל אבימלך הכהו שוק על ירך ויפלו חללים רבים מבעלי שכם. אחרי כן גרש זבול פקיד אבימלך את געל ואת אחיו משבת בשכם.

געש שם הר במטה אפרים קרוב לעיר תמנת סרח. שמה נקבר יהושע בן נון (יהושע כ"ד. 0ה). בש"ב (כ"ג .30) נזכרת עיר בשם נחלי געש. אולי היו שם מבועי מים שירדו מן ההר ועל שמם נקראת העיר כן.

געתם אחד מאלופי בני עשו (בראשית ל"ו .11).

גֶּפֶן, כפי המסופר בתורה היה נח הראשון שנטע כרם ועשה מן הגפנים יין (בראשית ט. 20). הגפן הוא מתנת אלהים ביחוד בארצות החמים. ענפיו יתפשטו לאורך ולרוחב ויהיו למחסה ולמסתר מחום השמש הבוער, והיין היוצא מן הענבים שלו ישמח לב ואף להשותה ממנו יותר מכדי צרכו ישכר ויביא לו נזק, כי ישלל שכלו, בינתו ודעתו. בארץ ישראל הגיעו הגפנים למדרגה גבוהה מאד. משקל אשכול אחד יגיע לפעמים [illegible] עשרה לטרות. האשכול אשר כרתו המרגלים ששלח משה לתור את הארץ היה כבד מאד עד כי היו מוכרחים לשאתו במוט בשנים (במדבר י"ג .23). בכרם מובחר יגדלו לפעמים אלף גפנים והכנסתו לשנה תעלה לערך אלף כסף (עיין ישעיה ז. 23). כרם כזה היה לשלמה בבעל המון, ונתנו לנוטרים והמה הביאו לו בפריו אלף כסף (שיר השירים ח. 11). מנהג בני ארצות החמים לנטוע הגפנים קרוב לבתיהם למען ישגשגו הענפים ויעלו [illegible] קירות הבית ויכסוהו מן המסד עד הטפחות ויגינו על יושביהם מחום השמש הבוער. ולזאת כאשר יתאר הנביא העת המאושרה שתבוא לישראל בעתיד ינבא כי אז ישבו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו (מיכה ד. 4). וכל כך היה יקר ומכובד העץ הזה בעיני ישראל שהמשילו את העם הזה לגפן: גפן ממצרים תסיע, תגרש גוים ותטעה.... כסו הרים צלה... (תהלים פ. 8. 9). כרם היה לידידי בקרן בן שמן.... (ישעיה ה). לפי חקי התורה החוב על בעל הכרם לתת להעניים בעת בצירת הענבים עוללות הכרם למען יהנה גם הוא מברכת ה' זאת (ויקרא י"ט. 10), ובשנת השמטה היה כל העם נהנים מן הענבים בשוה כי אז לא נחשבו לקנין כספו של בעליו כי הארץ לה' היא. הפועל בעת הבצירה היה יכול לאכול ענבים כנפשו עד שבעו ואין בעל הכרם היה יכול למחות בידו (דברים כ"ג .24, ב"מ פ"ז). ועיין ערך ערלה.

„עץ הגפן בעל התירוש, המשמח אלהים ואנשים, היה מוקדש אל האליל דיוניסוס הממונה על היין, והאליל הזה בכלל אלהי כל הצמחים והפרחים (כמו שברר „קראוצער" במאסף שלו „סטודיום 11. 305) ועל הגפן ופרי הגפן ביחוד אצל היונים והרומיים, והיה מושל על כח המפרה והמרבה כל היקום בתבל". (דר. ש. רובין בספרו סגלת הצמחים) ועיין ערך יין.

גֹּפֶר (בראשית ו. 14). לדעת חוקרים אחדים (באכארד, צעלסיוס) גפר הוא העץ הנודע בשם ציפרעס. עליו ירוקים תמיד, והוא יגדל בגבהו מאד. מעץ הזה יעשו כלי בית

יקרים כי כמו הארז יעמוד גם הוא לארך ימים (ע"ע ארז). הקדמונים עשו ממנו ארונות למתים; בקברות מצרים מצאו חנוטים (מומיעז) בארונות של גפר העשוים כשלשת אלפים שנה לפני הזמן ההוה ובכל זאת המה חזקים מאד ושן העת לא אכלתם. עלי העץ הזה מעוררים עצב ויגון ולזאת משתמשים בענפיו בהלוית המתים לבית עולמם. מהעץ החזק הזה עשה נח התבה להסתר בה מפני מי המבול.

גר, הוא איש מעם אחר או משפחה אחרת הבא לגור באיזה מקום תחת מחסה העם כלו או משפחה אחת או איש אחד. מצב הגר כפי הנראה היה בימים הקדמונים ברע מאד, ולזאת בא החק לסוכך עליו באברתו, וזה הדבר שנצטוו בני ישראל פעמים רבות לאהוב את הגר, לבלי הונות אותו ולבלתי לחצו, לבלי לעשוק שכרו, להעניקהו בכל מה שידרוש להחיות את נפשו, לתת לו מנוחה ביום השבת, ולתתו לשמוח ביחד עם האזרחים בימי חגיהם ועוד ועוד, כידוע כל זאת לההוגים בכה"ק. (דברים ט"ז. 10. 13; כ"ו. 11; ה. 14; שמות כ. 10; כ"ג. 12; י"ד. 28; כ"ד. 19, 14). ולא רק איש אחד כי אם גם עם כלו התחשב לגרים אם לא התערב בגוי אשר בא לגור בתוכו ולא התבולל בו: ישראל היו גרים בארץ מצרים מאות בשנים. הקדמונים האמינו כי יש קשר אמיץ בין הארץ ואלהי הארץ, לזאת אם באו גרים לגור בארץ אחרת עליהם לכבד את אלהי הארץ ולעבוד אותם. כן עשו גם העמים אשר הושיב מלך אשור בממלכת שומרון (עיין מ"א י"ז). ולפי זה שמירת יום השבת לגרים בארץ ישראל היתה לא אך זכות להם כי אם גם נחשבה להם לחובה. בימי שלמה היה להגרים רשות לעבוד איש את אלהיו באין מוחה. אולם כאשר גברה השפעת הנביאים על המלכים שללו מהם הזכות הזאת ולא נתנום לטעת עבודת האלילים בארצם, אבל לא הכריחום לקיים המצוות בשוה עם בני ישראל. להגר היה מותר לאכול גם בשר נבלה וטרפה אם רצה (דברים י"ד. 21), ואף לא התירו לו לאכול דם מפני כי אכילת דם קשורה בעבודת האלילים (ויקרא י"ז. 15). בהמשך הימים נתנו להגרים כל זכות אזרח. יחזקאל (מ"ז. 22) נבא כי אחרי שובם מהגולה יפילו את הארץ בנחלה בשוה לישראל ולהגרים הגרים בתוכם אשר הולידו בנים בתוכם והיו כאזרח בבני ישראל. אולם כפי הנראה דרשו בגלל זאת מהגרים כי יקבלו עליהם דת ישראל בכל הפרטים, כי יחזקאל (מ"ד. 7) הוכיח על פניהם על אשר יביאו בני נכר ערלי לב וערלי בשר להיות במקדש לחללו. המשנה והתלמוד ידברו אך מגרים כאלו והמה הנקראים „גרי צדק", והגר הכותב בתורה נקרא ביניהם „גר תושב" או „גר השער" מלשון התורה „והגר אשר בשעריך".

1) **גרא** בן בנימין הוא מן השבעים נפש שירדו עם יעקב למצרים ונהיו אחרי כן לגוי גדול עצום ורב (בראשית מ"ו. 21).

2) **גרא**, אבי השופט השלישי לישראל. אהוד (שופטים ג. 15).

3) **גרא** אבי שמעי השונא מאד לדוד.

4) **גרא** שני אנשים משבט בנימין נזכרים בדהי"א (ח. 5. 7). כל האנשים הנודעים בכה"ק בשם גרא היו משבט בנימין ולא נמצא השם הזה בין אישי שבט אחר.

גרב עיין ערך צרעת.

גרב שם אחד משלשים ושבעה הגבורים אשר לדוד (ש"ב כ"ג. 38) ונקרא שם גרב היתרי בחיריק תחת היוד. יש משערים כי היה ממשפחת היתרי שישבה בקרית יערים (דהי"א ב. 53), אולם יותר קרוב להאמין כי הוא שם עיר הנזכרת ביהושע (ט"ו. 48) כי רוב הגבורים אשר לדוד נקראים על שם מקום מולדתם. ולפי זה נקוד המלה צריך להיות בפתח תחת היוד, כן ישער וועלהויזען.

2) **גרב** שם גבעה בקרבת ירושלים (ירמיה לא. 39). מקומה בדיוק לא נודע כעת. לפי דעת החוקרים (גראף, רעיהם), היא בצד דרומית מערבית לירושלים ואחרים ידמו אותה לצד צפון. כעת נמצא במערבה של ירושלים בקעה בשם (גאוראב). ולבד זאת הדעת נוטה להשערת הראשונים שהיתה במערב כי כן יאמר הנביא שם: הנה ימים באים נאום ה' ונבנתה העיר לה' ממגדל חננאל ועד

שער הפינה, ויצא עוד קו המדה נגדו על גבעת גרב, ושער הפינה ידוע הוא כי היה במקצוע צפונית מערבית לעיר דוד.

גרגשי נזכר פעמים אחדות בכת"ק בין עמי כנען אשר הבטיח ה' לתת ארצם לנחלה לבני ישראל (בראשית, י. 16; ט"ו. 21 דברים ז. 1; יהושע י"ג. 10; כ"ד 11; דהי"א א. 14; נחמיה ט. 8), ובכל זאת לא נודע מקום שבתם בארץ. כי הגרגשי היה מעמי כנען נוכל להחלים מזה כי שם גרגשי נמצא בבראשית (י. 16) בין בני כנען והוא נחשב שם החמשי לבניו. יהושע (כ"ד 11) יחשוב את הגרגשי בין העמים אשר באו להלחם בישראל מיד בעברם את הירדן לצור על יריחו. הירונימוס ואייזעביוס יזכירו עיר אחת בשם גערגעסא שעמדה על שפת ים כנרת על הגבעה ואולי היתה עיר המלוכה של העם הזה. לוחות אחדים נמצאים כעת בבריטיש מוזעאום ועליהם נמצא חרות בכתב היתדות ספור אחד שבו נזכר פעמים אחדות השם „קירקיסאטי" ולפעמים עם השם התאר רבתי. בעם הזה נלחם בימים קדמונים מאד מושל אחד נאזאני אביתדעל. גם אריגנן ידמה כי נקראו גרגשי בעבור כי עיר המלוכה שלהם עמדה על שפת ים שהיה נקרא גערגעסא, בארץ אשור ובבל. ואם כי המקום הזה רחוק מאד מארץ ישראל, אבל יען כי נקרא העם הזה בכתובות הנזכרות בשם רבתי (גדול), לכן לא רחוק לשער כי חלק מהם התישב גם בארץ כנען והיה להם שם מושבות (קולוניות) מיוחדות, ואלי נשארו שמה בימי מלחמת כדרלעמר שבא בעם רב מעילם להלחם עם מלכי סדום ועמורה. חז"ל (ירושלמי שביעית פ"ו) קבלו כי שלשה פרוסטוגמאות שלח יהושע, הגרגשי פנה והלך לו מארץ כנען, והתישב בארץ אחרת הנקראת עוד היום בשם „גורגיסטאן" (יוהסין), עוד נמצא קבלה לחז"ל כי בימי אלכסנדר מוקדון באו הגרגשים בקובלנא לפניו על היהודים כי לקחו את ארצם. שמזה נראה כי עוד בימי אלכסנדר נשאר זכרם ושהיו בימים הקדמונים עם רב כאשר יסופר עליהם בלוחות שרידי עתיקי אשור הנזכרים למעלה.

גרה שם מטבע קטנה. עשרים גרה המה שקל אחד (שמות ל. 13). ע"ע מדה ומשקל.

גרות כמהם. שדה האחזה אשר היה אל כמהם בן ברזילי הגלעדי בקרבת העיר בית לחם להתגורר שמה בעת חפצו להנפש מתשואות קרת. ויתכן כי דוד נתנה אל כמהם למורשה בגלל החסד שעשה עמו ברזילי אביו בברחו מפני אבשלום בנו (ש"ב י"ט. 38). במקום הזה ישבו ימים אחדים יוחנן בן קרח וכל שרי החילים אשר אתו עם שארית העם אשר השיב מן המצפה אחרי אשר הכה ישמעאל בן נתנית את גדליה בן אחיקם, והתעתדו שם לבוא מצרימה (ירמיה מ"א. 16. 17). לפי הנראה היתה הגירסא לפני יאזעפוס ועקילס „גדרות" תחת גרות (עיין „גראף").

גריזים שם הר בנחלת מטה אפרים, לפני העיר שכם, ממולו עמד ההר הנודע עיבל וביניהם היה בקעה צרה שעמדה בה העיר שכם. גבהו של הר גריזים הוא 2849 רגל והוא נמוך מהר עיבל בשתי מאות עשרים ושמונה רגל. הבקעה המפרדת בין הר גריזים והר עיבל הוא המעבר האחד ממזרח למערב בין רכס הרים המשתרע מצפון לדרום והידוע בשם הר אפרים. כעת נודע בשם (יעבעל עט טור). בתורתם של השומרונים נמצא כעת כתוב אחד שבו מפורש כי הר גרזים הוא ההר שבחר ה' למכון שבתו ולא הר המוריה, כי שם צוה ה' את הברכה לעם סגולתו ולזאת נצטוה העם הזה לבנות שם מזבח ולעבוד אותו שם. והשמרונים יאמינו באמונה שלמה כי המה העם הנבחר לעם סגולה ובני ישראל עם כל עמי התבל בחשך ילכו. על ראש ההר ימצאון המקומות הקדושים להם, מהם מזכירים ספורים ומעשים הכתובים בתורה שנקרו עם האבות, מהם עם בני ישראל, מהם יש להם יחוס לקורות השמרונים ומהם לקורות הנוצרים: אולם צורתם נשתנה לרוח השומרונים. אברהם בא אל ארץ כנען דרך מעבר גרזים; את יצחק נצטוה לעקוד על הר גרזים ולא על הר־המוריה. אצל הר גרזים ברך מלכי צדק מלך

שלם את אברהם בשובו מהכות את המלכים ואברהם נתן לו מעשר מכל. פה היתה הפגישה עם מלך סדום שבקש מאברהם להשיב לו אך את הנפש, ואת הרכוש שלקח לשלל יהיה לו, אבל אברהם לא חפץ לקחת מזה אף שרוך נעל. פה קנה יעקב במאה קשיטה את השדה בשובו מפדן ארם. פה אצל הר גרזים ראה יעקב את חלומו הנפלא בברחו מפני עשו אחיו. על הר גרזים צוה ה' לתת את הברכה להולכים בדרכיו ולשומרי מצותיו מעם סגולתו. החכם דרייווער ישער כי המברכים עמדו על הר גרזים מפני כי הוא לימין העומד ופניו למזרח, והימין היה להם צד טובה וברכה, עז ואשר. על ההר עמד יותם בן גדעון והביע לאנשי שכם את משלו הנפלא (שופטים ט.).

ידוע כי על הר גרזים עמד בית מקדש של השומרונים. יאזעפוס בקדמוניות (xi, 8, ב. 4) יספר כי הסבה לבנינו היתה התחתנות מנשה ממשפחת הכהנים הגדולים בירושלים עם בת סנבלט, ויען כי עזרא ונחמיה הבדילו מקהל ישראל כל איש אשר התקשר בברית הנשואין עם בת אל נכר (עיין נחמיה י"ג 28.) לזאת בנה לו מנשה בעזרת סנבלט חותנו מקדש על הר גרזים והדבר הזה היה ימים רבים למוקש לבני ישראל. המקדש הזה עמד על מכונו עד ימי יוחנן הורקנוס (110 לפסה"נ) אשר החריבו והרסו עד היסוד (יאזעפוס קדמוניות xiii, ט, 1). על הר גרזים נמצאו כעת שרידי בנין בית תפלה של הנוצרים שנבנה בשנת 475 למספר הרגיל, השמרונים הרסוהו, אולם יוסטיניאן בנה אותו מחדש בשנת 530. עוד היום יתאספו השמרונים על הר גרזים לזבוח שם את זבח פסח שלהם, בארבעה עשר יום לחדש האביב ישחטו שם שבעה כבשים ויצלו אותם על האש וראשי העדה עם בני משפחתם יאכלו אותם ולא ישאירו מהם מאומה, ואם יותר מה מהם ישרפו באש, ככתוב.—בקרבת הר גרזים צפונה לשכם ישב עם ה נ ר ז י (ש"א כ"ז 8). ואולי בעבור זה נקרא ההר גרזים על שם העם הזה.

גרזי עיין ערך שלפני זה.

גרזן נזכר בכה"ק בדברים י"ט 5. ; כ. 19 ; ו. 17 ; ישעיה . 15. כפי הנראה ממקומות האלה היו משתמשים בגרזן לכרות עצים ביער לעשות מהם בנינים, אולם ביותר היו משתמשים לתכלית הזאת בקרדום. (עיין שופטים ט. 48; תהלים ע"ד. 5; צ"א י"ג. 20, 21 ; ירמיה מ"ד. 22). כי הקרדום היה גדול מהגרזן כאשר בתמונתו כן בכובד משקלו. בין שרידי עתיקי מצרים נמצאות תבנית פסיליה המתארת יושבי לבנון כורתים בגרזן עצים ביער. מהתמונה הזאת נראה כי המצרים ועמי הקדם חברו העץ עם הברזל לא כמו שאנחנו עושים היום, שמכניסים העץ בנקב העשוי בברזל, כאשר עשו הרומאים, כי המה עשו להיפך הכניסו את הברזל בנקב שעשו בעץ.

גרם שם מקום. בדהי"א ד. 19 נמצא אבי קעילה הגרמי. אולם קשה לעמוד על הדבר לדעת תכונתו.

גרן האטד, שם מקום בעבר הירדן מזרחה, נודע על ידי האבל אשר עשו שם המצרים ליעקב (בראשית נ. 11) לדעת הירונימוס תכונת המקום הזה היתה שלשה פרסאות רחוק מיריחו ושני פרסאות מן הירדן בימיו קראו למקום ההוא בית-עגלא, משרש „עיגול", כי מנהג אנשי קדם שהאבלים הולכים הלוך וסבוב למטת המת במעגל.

גרן נכון שם מקום נזכר בש"ב (ו. 6). שם מת עזה בהעלות דוד את הארון מבית אבינדב. בדהי"א (י"ג 9.) נקרא המקום הזה ג ר ן כ ד ו ן. הסתירה הזאת נתנה מקום לחז"ל (סוטה ל"ה) לדרוש: בתחילה כ ד ו ן, מלשון ויראו עיניו כדו (איוב כ"א 20). לפי שמת עזה, ולבסוף נ כ ו ן, ר"ל כשהעלוהו מבית עובד אדום נקרא נ כ ו ן, לפי שנשאוהו הלוים בכתף, ככתוב ודוד אשר חרה לו הפרץ הזה קרא למקום פ ר ץ ע ז ה.

גרר שם מחוז בארץ פלשתים רחוק בששה פרסאות מעזה וכחמשה ועשרים פרסאות מן באר שבע. החבל הזה היה שמן מאד. בעת הרעב בארץ כנען ירדו לשם אברהם ויצחק להתגורר שם. עד העיר הזאת הכה אסא מלך יהודה את הכושים (דהי"ב י"ד 12) חז"ל קראו למקום הזה גרריקו (ב"ר פ' נ"ב). בספרות

התלמודית נמצא מקום אחד בשם ג ר ר במזרח נחלת מטה נפתלי קרוב לים כנרת. חמת (יהושע י"ט. 35) אמר רבא זו ח מ י ג ר ר (מגילה ו). ויתכן כי היא העיר גרר הנזכרת בגבול הכנעני: ויהי גבול הכנעני מצדון בואכה גררה עד עזה (בראשית י. 19) (א"ק).

גרושה עיין ערך אישות.

גרשום בן משה. מבני בניו היו ימים רבים כהנים לשבט הדני לפני פסל מיכה (שופטים י"ח 30). ואף מפני כבודו של משה הוסיפו נ ותלוהו למעלה למען תקרא המלה (שם) מנשה תחת משה. בימי דוד היה אחד מבני בניו שבואל נגיד על האוצרות (דהי"א כ"ו. 24).

גרשון בן לוי בן יעקב, היה מן השבעים נפש שירדו עם יעקב למצרים (בראשית מ"ו 11). שני בנים היו לו: לבני ושמעי. כאשר פקדו את בני ישראל במדבר סיני היו מספר הפקודים לבני גרשון שבעת אלפים וחמש מאות זכרים מבן חדש ומעלה ושני אלפים ושש מאות ושלשים מן שלשים עד חמשים שנה (במדבר ד), מקום תחנותם במדבר היה אחרי המשכן ימה. נשיאם היה אז אליסף בן לאל. משמרת עבודתם היתה: מכסה המשכן, מסך פתח האהל, קלעי החצר, מסך פתח החצור, וכל המיתרים. כל עבודתם היתה על פי אהרן ובניו. להקל עבודתם נתנו להם שתי עגלות עם ארבעה בקר. בבואם לארץ בימי יהושע נתנו להם שלש עשרה ערים לשבת בהן, אשר לקחו מהשבטים מנשה שבעבר הירדן מזרחה, יששכר, אשר ונפתלי (יהושע כ"א). בימי דוד היו מבני גרשון מנצחים בכלי שיר בבית ה' וביחוד הצטיין בזה המשורר אסף שהפקידו דוד לראש על כלם (דהי"א ט"ו 7). בימי חזקיהו השתתפו בני גרשון עם אחיהם הלוים לטהר את בית ה' מן הגלולים אשר הביאו אל תוכו המלכים אשר לפניו (דהי"ב כ"ט), וכאשר נעשה הפסח בימי יאשיהו עמדו המשוררים בני אסף, יוצאי חלצי גרשון על מעמדם להודות להלל ולזמר בעת חגיגת הפסח (דהי"ב ל"ה). כאשר שבו מבבל לארץ אבותם עם זרבבל [illegible] מאה ועשרים ושמונה משוררים מבני אסף (עזרא ב"י 41) (בנחמיה ד. 44 בא מספרם 148) כאשר הניחו היסוד לבית השני עמדו הלוים מבני אסף במצלתים להלל ולהודות לה' (עזרא ג. 10). בימי נחמיה היה פקיד הלוים בירושלים עזי בן בני מבני אסף המשוררים לנגד מלאכת בית אלהים (נחמיה י"א 22) הנה כי כן אנו רואים, שמבני גרשון היו מן הלוים היותר חשובים ותמיד לקחו חלק בכל דבר טוב הנוגע להטבת מצב המוסרי של האומה.

גרשם מבני פנחס מראשי האבות שעלו מבבל עם עזרא במלכות ארתחשסתא (עזרא ח. 2).

גשור שם שבט קטן מעם ארם. תכונת ארצו ביחד עם ארץ מעכה היתה למערב ארץ הבשן (דברים ג. 14; יהושע י"ב. 5; י"ג. 11). מנשה לא הוריש את יושבי גשור, ועוד בימי דוד היה עם חפשי ומלכו בראשו. דוד נשא לו אשה מעכה בת תלמי מלך גשור (ש"ב ג' 3) ותלד לו את אבשלום. אבשלום אחרי המיתו את אמנון ברח אל ארץ גשור וימצא מפלט שם תחת מחסה זקנו מלך גשור (ש"ב י"ג. 37; ט"ו 8). כעת נקרא חבל הארץ הזאת (דשאולאן). הארץ הזאת נקראת כן בעבור הגשר של אבנים שהיה שם למעבר הירדן לא רחוק מים כנרת, ונקרא בפי הערביים (זשיסר בענעי זשייקאב) (גשר בני יעקב). הגשר הזה נמצא שם עוד היום. ה. העמעל משער כי היה עוד שבט אחד בשם גשור בקרבת ארץ פלשתים בנגב ארץ יהודה, והוא הנזכר ביהושע י"ג. 2 אבל ראיותיו חלושות מאד ולזאת חכמים אחדים משערים כי ביהושע שם הקריאה הנכונה היא ו כ ל ה ג ז ר י תחת וכל הגשורי (ע"ע גזרי).

גשם, הגשם ירד בארץ ישראל אך לעתים מזומנות. יתחיל לרדת ארצה ולהרוות את השדות אחר הזריעה בחדשים חשון וכסלו. בתחלה ירד לאט לאט ואחרי כן ירד במדה מרובה שני או שלשה ימים ויפסוק, ואז תזרח השמש איזה ימים כבשאר ימי השנה. בחדשים נאוועמבער והדעצעמבער ירד גשם רב, אולם

אחרי כן ירד בהפסקות גדלות ומעט מעט וכן יתמשכו ימי הגשמים עד כלות חדש מאי. ואז יפסוק, ואף טל בקר ירד בכל חדש מאי. מטר בקציר הוא אורח לא קרוא בארץ הזאת ויושביה יפחדו ממנו מאד, כאשר ירד מטר בימי קציר חטים בתפלת שמואל בקש העם מאתו להתפלל אל ה' כי יכלא הגשם למען לא ימותו (ש"א י"ב 19), הגשם היורד בסוף ימי הגשמים בחדש ניסן נקרא מלקוש. היורה והמלקוש היו יקרים בעיניהם מאד כנראה מהבטוים ויבא כגשם לנו, כמלקוש יורה ארץ (הושע ו. 3), כי אם הם באים בעתם היו לברכה: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש (דברים יא. 14).

גשם שם איש ערבי משונאי נחמיה. כי בימי סרגון התישבו גם ערביים רבים בשומרון כנראה משרידי עתיקי הארץ שמצאו החוקרים בימים האחרונים. וכלם היו שונאי ישראל. והתקשרו אז הערביים עם העמונים והאשדודים לסכל עצת נחמיה ולהפר מחשבתו (נחמיה ד). ויהי כאשר ראו כי דבתם רעה שהביאו אל מלך פרס לא עשתה פרי ויחשבו מחשבות להמיתו בלט וישלחו לקרוא לנחמיה לבקעת אונו להועד יחדו, אבל הוא הבין את מחשבתם הרעה ולא בא אליהם (נחמיה ו). כן כל שונאי נחמיה יצא ג ש ם או ג ש מ ו במלשינות גלויה נגדו, כי בחפצו למרוד במלך פרס ולמלוך על ישראל (שם 6).

1) **גשן,** שם מחוז בארץ מצרים. שמה התישבו אבותינו מיום רדת יעקב עם בניו מצרימה עד צאתם משם צבאות בני ישראל תחת יד משה עבד ה'. הארץ הזאת היא ארץ מקנה, ולזאת נתנה פרעה לבקשת יוסף לאחיו שהיו רעי צאן, ולמען לא יהיו לצנינים בעיני המצרים, כי תועבת מצרים כל רעי צאן. ארץ גושן נקראת בתורה „מיטב הארץ" (בראשית מ"ז 6) כי היא היתה באמת טובה מאד למרעה. כמעט כל החוקרים באו לכלל דעה אחת כי המלכים שמלכו אז במצרים היו בני עם נכר מבני ההיקיסים רעי בקר וצאן, והיו שנואים מאד לעם מצרים. השבעים יתרגמו המלה „גושנה" בפסוק 28 בראשית מ"ו במלת העראפאלים, וכן יתרגמו בפסוק של אחריו ויעל לקראת ישראל אביו „גושנה". אולם החוקרים האחרונים אינם מסכימים להם בזה.

כה"ק לא נתנו לנו מושג נכון מתכונות הארץ הזאת אבל זה ברור כי מקומה למזרח יאר מצרים (נילוס), יען לא נזכר כי יעקב בבואו למצרים עבר את היאור, כן לא נזכר כי עברו בני ישראל את היאור בצאתם ממצרים. גם זאת נדע כי היתה קרובה לים סוף, ולארץ פלשתים (שמות י"ג. 17). אולם עד כה עוד לא עלתה בידי החוקרים להגביל מקומה בדיוק. אבל בזה באו כלם לכלל דעה אחת כי גבולי הארץ ההיא היו: ים התכון לצפונה, יאור מצרים למערבה, מדבר ערב וארץ פלשתים למזרחה.

2) **גושן** שם חבל ארץ בנגב ארץ יהודה. שתי פעמים נזכר בספר יהושע חבל בארץ גשן: ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כ ל א ר ץ ג ש ן (י. 41), ויקח יהושע את כל הארץ הזאת..... ואת כ ל א ר ץ ה ג ש ן . (י"א 16). אולם חוקרי הארץ אינם יודעים להגביל מקומה בדיוק. לדעת חז"ל בב"ר ארץ הגשן הזאת היא גושן שבארץ מצרים.

3) **גשן** שם עיר בהר יהודה (יהושע ט"ו 51).

גת, אחת מחמשת ערי המלוכה של חמשת סרני פלשתים. תכונתה לא נודע כעת אל נכון. ביהושע לא נזכר למי מהשבטים נפלה העיר גת לנחלה: ליהודה או לדן. אולם זאת ידוע ברור כי עמדה על הגבול של שני אלה השבטים. ביחד עם הערים עזה ואשדוד היתה גת ימים רבים מקום מושב הענקים אשר השמידום יהושע משארי ערי פלשתים (יהושע י"א. 22). העיר גת היתה עיר בצורה ומלחמה היתה בין ישראל והפלשתים ימים רבים בגללה: פעם נפלה בידי היהודים ופעם גברה יד הפלשתים וילכדוה והתישבו בתוכה. כן קרה פעמים רבות (עיין ש"א ז. 14; י"ז. 4; ש"א כ"א. 20; מ"ב י"ב. 17; דהי"א ז. 21; ח. 13; י"ח. 1; כ. 6; דהי"ב י"א .8; כ"ו. 6). מסע הארון מאשדוד לגת, ומישב

לעקרון ולבית שמש, מורה כי מצבה היה על קו הגבול בין דן ויהודה (ש"א ה). שתי פעמים נס דוד אל גת בברחו מפני שאול. בפעם הראשונה הכירוהו עבדי לכיש מלך גת כי הוא האיש אשר הכה את גלית גבורם, ואף בשנותו את טעמו בעיניהם ויתו על דלתות השער ויורד רירו אל זקנו אז חשבוהו לאיש משוגע ונמלט מידם (ש"א כ"א); בפעם השניה בא אל גת ועמו שש מאות איש אנשי חיל. ואז קבלו אכיש בזרועות אהבה כי השבוהו למורד במלכו ונבאש בעמו ונתן לו את העיר צקלג במתנה לשבת בה הוא ואנשיו (שם כ"י) מן העת ההיא והלאה חי דוד עם אנשי גת בשלום ואחוה, וכאשר ברח מפני אבשלום בנו באו אליו לעזרו שש מאות איש מגת ואתי הגתי אוהב דוד בראשם ויעברו אתו את הירדן להלחם עם אבשלום (ש"ב ט"ו). רחבעם מלך יהודה בנה אותה לעיר מצור (דהי"ב י"א), אולם באה אחרי כן לידי הפלשתים כי עזיה פרץ את חומותיה במלחמתו עם הפלשתים (שם כ"ו). עמוס שנבא בימי עזיה יקרא אותה גת פלשתים (1. 2). בפעם האחרונה יזכיר את גת הנביא מיכה שנבא בימי חזקיה, ואז היתה בידי פלשתים, כי כן נאמר שם: בגת אל תגידו (מיכא א. 10). אשדוד ועקרון נזכרים גם אחרי כן בימי יאשיהו (עיין צפניה ב. 4), וגם אחרי שובם מהגולה (זכריה 6. 5. 6). אולם מגת אין זכר עוד. יוכל היות כי סנחרב שלכד את כל ערי יהודה הבצורות החריב אז גם את גת והחריבה עד היסוד (מ"ב י"ח 13.) ולכן נמח זכרה מדברי הימים.

הירונימוס מגביל מקומה על גבול ארץ יהודה במסלה העולה עזתה. ובימיו עמד על מקומה כפר גדול. אולם רוב חקרי זמננו יגבילו תכונתה במקום אשר עומד כעת הכפר (טעלל עס סאפי).

גת החפר עיר מולדת של הנביא יונה (מ"ב י"ד. 15) על גבול זבולן ונפתלי בקרבת יפיע ורמון (יהושע י"ט 12. 13), כעת עומדים על מקום הכפרים (יאפא, רוממאנעה), לפי דעת חוקרים אחרים גת החפר הוא הכפר הנודע כעת בשם (על מעשהעד), והמהמדים מראים שם מקום קבר יונה הנביא. כנוצרים כמחמדים יאמינו כי הכפר הזה הוא מקום מולדת הנביא יונה. לערך שתי מילין וחצי הרחק מהכפר הנזכר יתראו כעת שרידי מבצר קטן של העיר צפורי. הירונימוס יאמר כי קבר יונה נמצא בכפר רחוק שתי מילין מצפורי, במסילה המובילה לטבריה. גם ר' בנימין מטולידה יאמר כי קבר יונה הוא לא רחוק מצפורי.

1) **גת רמון,** עיר מקלט של הלוים בנחלת מטה דן (יהושע כ"א 24.) בקרבת יהוד, בני ברק ומי ירקון לא רחוק מיפו (שם י"ט. 45). מקומה בעת לא נדע.

2) **גת רמון** בנחלת מטה מנשה למערב הירדן; העיר הזאת היתה גם כן עיר מגרש הלוים, ונזכרת אף פעם אחת (יהושע כ"א 25.) בדהי"א נזכר תחת השם גת רמון השם בלעם, אשר לפי דעת חוקרים אחדים היא העיר יבלעם.

גתים שם אחת מערי בנימין (נחמיה י"א. 13). לעיר הזאת ברחו רכב ובענה בני רמון הבארותי שהיו שרי גדודים לשאול. יוכל היות כי שאול חשדם במרד וחפץ להמיתם וברחו ממנו. בנחמיה נזכרת העיר הזאת ביחד עם חצר ורמה, בלי ספק היתה קרובה להם. מקומה כיום לא נודע.

גתית עיין ערך זמרה ושיר.

גתר בן ארם (בראשית י. 23). מי היו יוצאי חלציו לא נודע אל נכון. החכם קנאבל שחה בים השערות וחפץ למצוא אותם בין שבטי הערביים אבל לא נתקבלה השערתו בין החוקרים ומאומה לא העלה בידו. עיין פעלקערטאפעל להחכם קנאבל מן צד 235 והלאה.

ד.

ד. האות הרביעית באלף—בית העברי נקראת „דלת", מפני כי בכתב כנען דומה בתבניתה לדלת אשר בפתח האהל. עיין ערך א"ב בתמונה 1). מוצאה מן הלשון, לכן תתחלף לפעמים בשאר אותיות אשר מוצאן מן הלשון, ותשמש למספר ארבעה, ובשתי נקודות למעלה תורה ארבעת אלפים.

דאג האדומי אביר הרועים אשר לשאול. המשרה הזאת היתה נכבדה מאד בימים ההם. גם לדוד היה שר מיוחד על עדרי האתונות (דהי"א כ"ז. 30), ולזאת אין צורך לשבש הפסוק ולכתוב „הרצים" תחת „הרועים" כאשר יעשה גרעטץ. כאשר נמלט דוד אל אחימלך הכהן הגדול בנוב היה שם דואג האדומי וראה כי אחימלך נתן לדוד חרב גלית הפלשתי ולחם הקדש, והודיע הדבר לשאול. אחימלך התנצל עצמו לפני שאול כי לא במרד ובמעל עשה הדבר הזה, כי לא ידע מאומה מהשנאה בין המלך וחתנו דוד, אבל שאול לא רצה לשמוע שום התנצלות וצוה להרוג את אחימלך הכהן הגדול. ויען כי אין אחד מעבדיו העיז לפגוע בקדוש ה', צוה שאול לדואג לעשות זאת. האיש הרע הזה מבני אדום שונאי ישראל עשה יותר מאשר נצטוה, כי הרג לא אף את הכהן הגדול כי אם גם עוד שמונים וחמשה איש, מהכהנים נושאי אפוד בד, ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה לפי חרב (ש"א כ"ב). בלי ספק הצטיין דואג באיזה דברים שבגללם מצא אותו שאול ראוי למשרה הזאת יותר מאנשים מבני ישראל. ויען כי בימי חז"ל ידיעת ולמוד התורה שבכתב ושבעל פה נחשבו בעיניהם לדבר היותר נכבד שאין למעלה ממנו, לכן חשבו את דואג לתלמיד גדול, שהיה סופר כל אותיות שבתורה, וישוקל כל קלים וחמורים שבה, והיה יודע שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר, אולם בגלל מעשה הרצח הנורא הזה מת בחצי ימיו כי חי אף שלשים וארבע שנה, ואבד חלקו בעולם הבא (סנהדרין ע. קו. במדבר רבה י"ג). אבל ידיעת התורה לדעתם היא מגינה על האדם אף אם עשה רע בחייו, לכן אמרו כי לא מת דואג עד ששכח תלמודו (שם), וכדרכם לדרוש בגנות אנשים רשעים ולהגדיל סרחונם אמרו עליו כי התיר גלוי עריות ושפיכות דמים, כי התיר לשאול לתת את בתו אשת דוד לאיש אחר טרם גרשה מפני כי אין אישות לדוד, כי מורד במלכות הוא (ב"ר פ' ל"ג).

דאגה הוא הפחד מהרעה אשר תתעתד לבוא. יגון על העבר נקרא עצבון ועל העתיד — דאגה. הדאגה לפעמים מביאה רעה רבה לגוף האדם, כי המגור לא ידחה מה שעתיד לבוא, ואף אם במנוחת הנפש, בהשקט ובבטחה יחשוב מחשבות איך לקדם פני הרעה, יעלה בידו לפעמים להנצל מהרעה המרחפת עליו. ולזאת אמר שלמה: דאגה בלב איש ישיחנה (משלי י"ב 25) ופירשו חז"ל יסיחנה לאחרים (יומא ע"ה). כי אם יתיעץ עם אנשים אחרים אדות הדבר אשר יפחד ממנו וידאג לאחריתו, יוכל היות כי ימצאו למענו פתח לצאת מן מבוכתו. בן סירא אמר: אל תדאג כי הדאגה רבים חללים הפילה (בן סירא ל 22. 24).

דאה מן עוף מן הדורסים והטורפים (ויקרא י"א 14) ובדברים (י"ד, 13) נקרא ראה. וע"ע דיה.

דאר או דור, עיר בארץ כנען שהיתה עיר המלוכה בימי כבוש הארץ לחבל ארץ בגליל שהיתה נקראת נפת דור (יהושע י"א. 2 ; י"ב. 23 : י"ז 11 : שופטים א. 27 : מ"א ד. 11 ; דהי"א ז. 29).

העיר הזאת נפלה בחלקו של מנשה אם כי מקומה היה בחלקו של יששכר, כן נאמר ביהושע (י״ז. 11) ויהי למנשה ביששכר.... ואת יושבי דור ובנותיה. יאזעפוס ידבר ממנה כמעיר העומדת על שפת הים קרובה להר הכרמל (נגד אפיון ב. 10): אנטיוכס סידעטוס הביא את העיר הזאת במצור כאשר נמלט אל תוכה טריפון (חשמונאים א. ט״ו, 11).

דוב צבע עור או שערות הדוב אשר בארץ ישראל משתנה במשך ימי חייו כמה פעמים. בילדותו צבע עורו הוא דומה למראה קנמון כהה. כאשר יגיע לימי הבחרות יתהפך למראה לבן אדמדם, ואחרי כן בכל שנה ושנה יתקרב צבעו אל הלבן עד שלעת זקנתו הוא לבן כדובים הנמצאים בארצות הקרובות לציר הצפוני ולים הקרח. והוא הדבר אשר הנוסעים יתארוהו בצבעים שונים. בטבע הוא אוהב לחיות ביערות ולזאת כאשר החלו לקצץ בנטיעות ונתמעטו האילנות נתמעט גם מספר הדובים בארץ הזאת. בכל זאת יפגשהו עוד היום בסביבות הלבנון, ואצל ים כנרת. הדוב יחיה את עצמו בצמחים ובבשר, וביחוד הוא אוהב גרגרי אדמה (ערדבעערען), ויבחר מהם הבכורות שהגיעו לבישולן, ואז יתרבה גם שמנו אולם במשך ימי החורף והסתיו יפרנס עצמו בבשר. ואם לא ימצא טרף בין חיתו יער יתקרב אל מושבות בני אדם ויחטוף שה או עז מהעדר, כן יספר דוד לשאול כי הכה את הדוב אשר בא אל עדרו ונשא שה לטרפו, אבל הוא המיתו והציל את שיו (ש״א י״ז. 34). הדוב לא יעשה רע לאדם טרם יכעיס אותו ויראה כי חפץ הוא להמיתו, אך אז יתמלא חמה ויתנפל עליו בשצף קצף ויקרע פתיל חיתו. הדוב איננו קל ברגליו לרוץ, לזאת לא ירדוף אחרי החיות אשר יחפץ לטרוף אותן, כי אם יתחבא בסבך עץ ויארוב לטרפו, ופתאום יכהו מכת רצח ברגלו ולא ישנה, כי אנושה מכתו מאד מהמכה הראשונה. דוב אורב הוא לי (איכה ג. 10). אולם בילדותו הוא חלש ורפה כח ובקל ימיתוהו הצידים או יובילוהו שבי. אבל אוי להם להצידים אם יתודע הדבר אל אמו של הדוב הקטן, כי אז לא תדע רחם.

כן אמר גם חושי לאבשלום: אתה ידעת את אביך ואת אנשיו כי גבורים המה ומרי נפש המה, כדוב שכול בשדה (ש״ב י״ז. 8). שלמה אמר: פגוש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו (משלי י״ז 12). אפגשם כדוב שכול ואקרע סגור לבם וגו' (הושע י״ג. 8), שמזה נראה כי הדוב שכול הוא שונא מסוכן מאד.

גם הנביא דניאל בתאר לפני המלך בלשצר את חלומו עם הארבע חיות חשב את הדוב בין החיות היותר חזקות, כי אחרי האריה, החיה הראשונה חשב את הדוב: וארו חיוא תנינה דמיה לדוב (דניאל ז'. 5).

דבורה. הזבוב הזה נמצא למכביר בארץ ישראל. ובמקומות אחדים כל כך ירבה מספרם עד שאין באפשרי לאדם לבוא שמה. מפני כי הדבורים יגרשוהו מנחלתם. כן נאמר גם בדברים (א. 44) "ויצא האמורי היושב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים„. המשורר אמר סבוני כדבורים וגו' (תהלים קי״ח 12). ובגלל זאת נמשל לפעמים השונא לדבורה: והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור (ישעיה ז. 18). אבל הדבורה לא תעשה רע לאיש אם לא יפריע מנוחתה. הזבוב הזה משך אליו עיני חכמים וחוקרים רבים בטבעו הנפלא. כלם יתפלאו על חריצותו ושקידתו העצומה לעשות דבש ודונג, על הסדר הנפלא השורר בחלוקת המלאכות ביניהם ואיך יענישו העצלים, אם לא ישמעו לקול מנהיגם ומדריכם וימרו את פיו. בעדת דבורים יצטיינו: 1) המלכה והאם. היא נבדלת מהאחרות בגדלה ובצבעה, כי היא גדולה מכל אישי העדה וצבעה אדמדם כהה. 2) האצילים או העצלים אשר לא יעשו מאומה ולפעמים ימותו מהבטלה. 3) הפועלים והעוברים המה העושים הדבש והדונג והמה המרובים.

דבורה מינקת רבקה. האשה הזאת מתה בדרך כאשר שב יעקב מפדון ארם לארץ כנען ונקברה תחת האלה לא רחוק מבית אל ונקרא המקום הזה אלון בכות (בראשית ל״ה. 8). "מה ענין דבורה בבית

יעקב? אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך (רש"י בשם ר"מ הדרשן).

דבורה הנביאה (שופטים ד. ה), נצחונות של השופטים הראשונים עתניאל, אהוד ושמגר המציאו מנוחה לישראל, מצבם החומדי הוטב, האושר והעושר פרץ בארץ, וביחד עם זה גבר המסחר. שבטי דן ואשר החלו לשלות אניותיהם עם סוחרי צור וצדון אל ארצות רחוקות במדינות הים. אבל לעמת זה נחלש רוח הלאומי, הרוח המקשר ומאחד את כל אישי הלאום לגוף אחד, לעם אחד. במצב כזה כל איש פונה אך לבצעו ותועלת עצמו. העם יחל לחקות מעשי עמים אחרים ויבזה ליקהת אם ולמעשי אבות, והדבר הזה אות הוא לגוים כי תש כחו של ישראל ואז ידעו כי באה העת להכביד עולם עליו. יבין מלך חצר אחד ממלכי כנען אשר עוד לא נכבשו על ידי ישראל התגבר בעת ההיא עליהם והביאם תחת עולו הקשה. עשרים שנה לחץ אותם בהזקה. בעת ההיא רוח קנאה וגבורה לבשה את הנביאה דבורה ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי (ע"ע) והרהיבה בנפשו עז לאסוף עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולן, השבטים אשר סבלו ביותר מן העול הקשה של יבין מלך חצור, ובהחיל הזה ובתשועת ה׳ יכניע את יבין ויפדה את ישראל מכל צרותיו. ברק העמים עליו את העבודה הכבדה הזאת בתנאי כי גם היא תלך עמו לשדה המערכה. בלי ספק היה שמה הטוב נודע מאד בין בני ישראל, ונוכל לשער כי במליצותיה הנעימות לקחה לבות שומעיה והלהיבה אותם להשליך את נפשם מנגד לתשועת ישראל. להר תבר אסף ברק את חילו לצאת למלחמה לקראת האויב, תחת דגלו נקבצו עוד אנשי חיל מבני אפרים ובנימין ומנשה. וזאת היא הפעם הראשונה מעת כבוש הארץ בימי יהושע, שהתאחדו השבטים לגוי אחד ללחום מלחמת החופש והדרור. אך שבטים אחדים לא באו למלחמת מצוה זאת: ראובן גד ודן, בעלי מקנה וקנין. נגדם יצאו דבורה וברק להוכיחם בשבט פיהם והודיע קלונם ברבים. גם השבטים יהודה ושמעון לא לקחו חלק במלחמה הזאת, אבל דבורה לא תזכיר שמם בשירה הנפלא. יוכל היות כי לא יכלו לבוא לעזרתם מפני כי ערי מבצר של מלכי כנען הבדילו ביניהם ובין יתר השבטים (עיין יהושע ט. 17; שופטים א. 29. 35). כאשר הגיעה השמועה ליבין מלך חצור כי בני ישראל יתאספו למלחמה נגדו שלח לקראתם את שר צבאו סיסרא עם תשע מאות רכב ברזל. אבל הר תבור לא היה מסוגל למערכת מלחמה עם רכב ברזל, ולזאת כאשר התנפלו עליהם אנשי החיל מבני ישראל אשר ביניהם היו המורים בקשת הנפלאים מבני בנימין, באו הרוכבים מחיל יבין במבוכה ומהומה, והחלו לסגת אחור ולנום מפני ישראל. אבל בעת ההיא רוח סועה וסער הרתיח כמצולה את מימי נחל קישון, ויעלו על גדותיהם, ובכן רבים מהנסים צללו כעפרת במים הזדונים האלה שהועילו להותם, זכר הנצחון הגדול הזה נשאר ימים רבים חרות על לוח לב בני ישראל. המשורר אסף בתפלתו לה׳ כי יעשה כלה את אויבי ישראל בקש כי יעשה להם כאשר עשה לסיסרא וליבין בנחל קישון (תהלים פ"ג 10). סיסרא נס ברגליו אל הקני משבטי הערביים, כי ברית שלום היתה בין יבין מלך חצר ובין שבט הקיני, וקוה למצוא מפלט לו באהל חבר נשיאב. יעל אשת חבר נשיא שבט הקיני הסתירה אותו באהלה למען יחיה בטוח כי לא תשיגהו יד בדי רודפו, כי אין דרך האנשים לבוא באהל הנשים בלי קחת מהם רשות לזה. ולהחיות את נפשו העיפה נתנה לו לשתות משקה מחלב, הנקרא אצל הערביים לעבבעז, והוא מתוק לחיך מאד, אבל יפיל שנה על שותהו. ויהי כאשר תקפה השינה על סיסרא מזנה יעל את רקתו ביתד האהל, וכאשר בא ברק רודפו אל בית חבר יצאה יעל לקראתו והראתה לו את סיסרא מת מושלך ארצה. דבורה בשירה הנפלא הללה ושבחה את יעל בגלל זאת. מבקרים אחדים יטילו דופי במעשה יעל, כי כן לא יעשה עם האורח הבא להסות בצל קורת בית איש, וביחד עם זה לא ימצאו נחת בתהלות ותשבחות של דבורה שפזרה ליעל. אבל אולת היא וסכלות

הדרוש מבני ישראל של העת הקדמונה ההיא דרכי המוסר והנימוס הנהוגות בימינו. ועיין הערדער ובספר (לענד ענד בוק צד 438 ה' (טהאמסאן) שיצאו להמליץ בעד יעל ודנו אותה לכף זכות. (ועיין ערך שופטים).—בעיני חז"ל לא ישרו הדברים שאמרה דבורה בשירתה: חדלו פרזון בישראל.... עד שקמתי דבורה (שופטים ה), כי הוא מיהזי כיוהרא. לדעתם נענשה מיד כי נסתלקה נבואתה ממנה (פסחים קי"ז). לפי חז"ל מעשה רות ונעמי היה בימי דבורה וברק, כי כן הבינו הכונה „ויהי בימי שפוט השופטים" שקרה בזמן ששני שופטים כאחד עמדו בישראל וזה היה אף דבורה וברק (רבה רות).

דביונים, צואת יונים. בדבר הזה השתמשו יושבי שומרון בימי יורם בן אהאב מלך ישראל כאשר צרו הארמיים על שומרון. מבארים אחדים שלא יכלו לשער ברמיונם כי יאכף הרעב לאכול מאכל מזוהם כזה, הבינו כי בהדביונים השתמשו לאפות לבשל ויספר הכותב כי עלה אז מחיר הדבר הזה למאד עד כי נתנו בעד רובע הקב חמשה כסף (מ"ב ו. 25). יאזעפוס יאמר כי השתמשו בזה למליחה, אחרים משערים כי קנו את הדביונים בתקותם למצוא שם גרעינים שלא נתעכלו במעי היונים ויעשו מהם לחם לאכול. באכארד חפש ומצא בלשון ערבי מלה הדומה בהברתה למלת דביונים ושם הוראתה קטניות זרעים. אולם צעלסיוס וראזענמיללער כבר הראו לו שגגתו. אבל מדוע נדחוק עצמנו להוציא המלה מהוראתה הפשוטה? האם לא היה פעמים רבות בקורות העולם כי בעת רעבון ומצור אכלו אנשים דברים מאוסים ומזוהמים מאד וגם צואת יונים להשקיט רעבונם? הלא יאזעפוס בעצמו יספר (מלחמת ה. 13. 7) כי בימי המצור של טיטוס על ירושלים אכלו צואת בהמות ושורים אם אף עלתה בידם למצוא בעיר. בימי המלך עדוארד השני בימי הרעב באנגליה השתמשו גם כן בעכברים ובצואת יונים למאכלם.

1) **דביר**, במ"א (ו. 5) נקרא קדש הקדשים בשם ד ב י ר. יוכל היות כי בגלל זאת נקראת העיר קרית ספר או קרית סנה בשם ד ב י ר מפני כי היה בה היכל ומקדש שהיה קדוש מאד בעיני יושביה והערים אשר סביב לה. השם ק ר י ת ס פ ר נתן לה מפני כי היה בה בית עקד ספרים גדול, ו ק ר י ת ס נ ה מפני כי היה בה בית מדרש לחכמות ומדעים, כי סנה הוא מלשון שנון ולימוד (יהושע נ"ו. 15. 49). ה. ו. מאקס מיללער מצא שם העיר הזאת נזכר בפאפירוס אחד ממצרים שנכתב בעת מלכות רעמסס השני (1300 לפסה"נ), תוכנו של הפיפורם הזה הוא דברי מהתלות וחדודין על אדות נוסע אחד ממצרים שהלך לכנען ועל כל פסיעה ופסיעה באו לידו מקרים זרים אשר בגללם נהיה ללעג ולקלס. אולם מן הפאפירום הזה נראה כי שם העיר היה קרית ס ו פ ר, שפתרונו מקום קבוץ סופרים, ולא כאשר נקראת ביהושע קרית ספר בצירה תחת הסמך. לפי הכתוב ביהושע היתה העיר דביר בנגב יהודה לא רחוק מחברון והיו בסביבותיה מעינות הנודעים בשם גולות עליות וגולות תחתיות (שם ט"ו 19). אחרי אשר כבש יהושע את חברון לכד את דביר (שם י. 38) מקומה בעת בדיוק לא נודע וכל השערות החוקרים אדות זה אין להם על מה שיסמוכו. בדבר כבוש העיר דביר הפסוקים סותרים זה את זה. במקום אחד (יהושע י) כתוב כי יהושע לכד את העיר דביר והחרים את יושביה; ובמקום אחר (שם ט"ו) נאמר כי עתניאל בן קנז לכדה. יש משערים כי טעות ספר ביהושע י. 38, כי הלא בתחלת הקאפיטיל בין ערי מלכי הברית לא נזכר שם עיר דביר בלל ואף המלך של העיר עגלון נקרא בשם דביר.

2) **דביר** עיר הגבול בנחלת מטה גד שנתן להם משה בעבר הירדן מזרחה (יהושע י"ג 26). מקומה קרוב למחנים.

3) **דביר**, עוד עיר אחת בשם דביר נזכרת ביהושע ט"ו 7. תכונתה לפי המתואר שם הוא בקרן צפונית מזרחית של נחלת מטה יהודה. וקו הגבול העולה דבירה עולה מעומק עכור ופונה אל הגלגל.

דבלה שם מקום בקרבת המדבר נזכרת ביחזקאל (ו 14). ויש גורסין ר ב ל ה,

וכן מצאו החוקרים בארבעה כתבי יד. ויש משערים כי היא בית דבלתים (ע"ע). בגליל העליון נמצא כעת ספר בשם דיבל.

דבלים, אבי אשת זנונים גומר, שנשאת להושע הנביא בדבר ה' (הושע א).

דבר, בתורת משה ישנם כללים הרבה איך להתנהג עם המצורע, דינים הרבה הנוגעים לנגעי בתים ובגדים אבל לא נמצא אף רמז קל איך להתנהג בעת הדבר ואיך להשמר מהמזיק הנורא הזה שלא יפיל חללים הרבה. חוקרים אחרים משתדלים לפשר הדבר מפני כי לפי דעת המחוקק הדבר בא על האדם בתור עונש מאת ה' ולכן אין ביכולת האדם להרחיקו מעליו אחר אשר נעשה החטא שבגללו בא הדבר. במחנה אשור נפלו מאה ושמונים וחמשה אלף איש כאשר צרו על ירושלים בימי חזקיהו בגלל החירוף והגידוף את שם ה' על יד רבשקה, בימי דוד מתו שבעים אלף איש מישראל בעבור חטא דוד שפקד את העם לגלגלותם נגד הכתוב והנהוג באומה לפקדם על ידי מחצית השקל או כאשר עשה שאול על ידי טלאים (עיין מיכעלים מאזאישעם רעכט iv. 290). אבל הביאור הזה איננו עולה יפה. כי מדוע לא דבר מאומה מדבר שבא על האדם כמחלה המתדבקת ההולכת מעיר לעיר וממדינה למדינה והורגת טובים ורעים, צדיקים ורשעים, כחוטא כאשר איננו חוטא? ולבד זאת הלא לפי דעת התורה כל הרעות הבאות על האדם הנה אף כעונש על חטאיו, כמו שנאמר והיה אם שמוע.... ואם לא תשמע.... ועצר את השמים ולא יהיה מטר.... מקום מולדת של המחלה הזאת הוא אזיא ואפריקה, ומשם תבוא גם לאיירופה. מכל מקרי הדבר שהיו בעולם היותר מסוכן היה באזיא ואפריקא ואיירופה כלה בימי הבינים מן שנת 1347 עד 1350, הנודע בשם בפי יושבי איירופא „המות השחור". דר. העקקער חשב ומצא כי חמשה ועשרים מיליאן נפש מתו במגפה ההיא. ויען כי מישראל מתו אז אף מעט מזעיר לכן האשימו אותם כי נתנו סמי מות בבארות ומעינות ובגלל זאת רדפו אותם באף וכחמה ובקצף גדול וענו אותם בכל מיני ענוים קשים כירוע כל זאת לקורא דברי הימים לבני ישראל.

המחלה המסוכנת מתחלת 1) בחלישת כחות הגוף והנפש, אחרי כן 2) תתקפהו קדחת עצומה במשך שני או שלשה ימים, וכאשר חום הקדחת יתמעט 3) יתמלא גוף החולה בפצעים, חבורות ומכות טריות, ואחרי עבור שמונה או עשרה ימים יתבקעו הפצעים והמכות ובמשך שלשה או ארבעה שבעות יוצאים זוב וריר ואחרי כן יחל להרפא. על פי ריב תתבלבל דעת החולה בראשית המחלה. המחלה מסוכנת ביותר בהתחלת כל אחד מהשלשה שנוים שהזכרנו למעלה, וביחוד בהתחלת השנוי השלישי טרם יתמלא גוף החולה בפצעים ומכות. בארץ ישראל תתפשט המחלה הזאת על פי רוב בחדש האביב, כי בעת ההיא תחל להפיל חללים במקום מולדתה במצרים התחתונה, ותעשה שמות בעם עד ימי החום והקיץ ואז תתרפה המחלה. בראשית בואה לארץ ימותו לערך 90 אנשים מן מאה חולים.

דברי הימים, או סדר זמנים, אשר בכתבי הקדש מתחיל בבריאת העולם וגומר בחורבן ירושלים על ידי נבוכדנצר מלך בבל. הזמן הארוך הזה מתחלק לארבע תקופות: 1) מבריאת העולם עד המבול, 2) מהמבול עד יציאת מצרים 3) מיציאת מצרים עד בנין בית המקדש על ידי שלמה, 4) מבנין בית המקדש עד חרבן ירושלים.

התקופה הראשונה מבריאת העולם עד המבול נתמשכה לפי כה"ק של העברים אלף ושש מאות וחמש ושש שנים (אלף תרנ"ו). אבל השבעים מוסיפים על המספר הזה כי לפיהם התקופה הזאת מכלכלת בתוכה שני אלפים שתי מאות וארבעים ושתי שנים (2242), והשומרונים גורעים ממנו איזה שנים כי לפי חשבונם מבריאת העולם עד המבול היה אך אלף שלש מאות ושבע שנים. והננו נותנים בזה לפני הקוראים לוח חשבון השנים בפרט לפי דעת היהודים, השומרונים והשבעים למען יראו במה המה מחולקים:

לוח השנים של כל אחד מהעשרה דורות הראשונים שקודם המבול עד אשר נולד לו הבן הראשון לפי חשבון:

	היהודים	השמרונים	השבעים
אדם	130	130	230
שת	105	105	205
אנוש	90	90	190
קינן	70	70	170
מהללאל	65	65	165
ירד	162	62	162
חנוך	65	65	165
מתושלח	187	67	167
למך	182	53	188
נח	600	600	600

חשבון הזמנים של היהודים נחשב מעולם למקורי. ואף יהודי אלכסנדרי נתנו היתרון לחשבון השבעים ואחריהם נמשכו הנוצרים. בין החוקרים והמבקרים מהם חושבים חשבון השמרונים לאמת וצדק (דיללמאנן ובודדע), ומהם יתנו היתרון לחשבון השבעים (האלעס, דזעקסאן, פול ראוולענזאן). אולם חכמי הטבע מחליטים כי כל שלשה החשבונות אינם צודקים, כי לפי החקירות החדשות בחכמת תכונות וקורות הארץ (געאלאגיע) עברו מעת יצירת האדם עד המבול אלפי אלפים שנה. לדעתם הזמנים הנזכרים בתורה מתחילים מעת הגיע מין האונשי לבינה וידע לחשוב חשבונות ולזכור סדר דברי הימים וקורותיהם ולהשאיר זכרונותיו לדור יבוא חרות על לוח או כתוב בספר.

2) התקופה השניה מן המבול עד יציאת מצרים. מן המבול עד אברהם נחשבו בכה"ק עשרה דורות ושנותיהם. אבל גם בזה חשבון השבעים והשומרונים איננו מסכים עם חשבון היהודים. לבד זאת יחשבו השבעים אחד עשר דורות מהמבול עד אברהם. לפיהם יבואו פנים חדשות בין ארפכשד ושלח, כי בהעתקתם נמצא: ארפכשד ילד את ק י נ ן, וקינן ילד את שלה, וקינן הזה חי מאה ושלשים שנה טרם הוליד את שלח.

לוח חשבון העשרה דורות מן המבול עד אברהם לפי חשבון:

	היהודים	השמרונים	השבעים
שם	100	100	100
ארפכשד	35	135	235
קינן			130
שלח	30	130	130
עבר	34	134	134
פלג	30	130	130
רעו	32	132	132
שרוג	30	130	130
נחור	29	79	179
תרח	70	70	70
אברהם			
	390	1040	1270

ואחר נכיון מהחשבון הזה מאה שנים שהי שם לפני המבול נשאר מן המבול עד אברהם 290 לפי החשבון היהודים, 940 לפי חשבון השומרונים, 1170 לפי חשבון השבעים. כפי הנראה השתדלו השבעים להגדיל מספר השנים מבריאת העולם, כי במצרים חשבו רב יותר מאשר יחשבו היהודים. אבל הועילו אף מעט, כי לפי החקירות החדשות בשרידי מצרים ואשור כבר לפני עשרת אלפים שנים לפני ספה"נ היו מצרים ואשור ממלכות נאורות בסדר נכון והנהגה ישרה (עיין מאספערא).— מלידת אברהם עד יציאת מצרים יחשבו היהודים 720 שנים:

אברהם עד לידת יצחק	100
יצחק " " יעקב	60
יעקב בבואו מצרימה	130
גלות מצרים	430
	720

הוסיף עליהן 290 מהמבול עד אברהם, 1656 מבריאת העולם עד המבול נמצא כי לפי השבון היהודים עברו מבריאת העולם עד יציאת מצרים 2666 שנים.

פה המקום לדבר דברים אחדים אודות מספר השנים של גלות מצרים ובאיזה זמן

היתה כל החוקרים באו לכלל דעה אחת כי נשיאות יוסף היתה בעת אשר מלכו בה מלכי הרועים (היקסאס) מבני שם. רק מלכים כאלה יכלו להעלות לגדולה איש עברי, רק מלכים כאלו יכלו בחפץ לבב לתת מחוז שלם, ארץ הגושן, לאביו של יוסף ולאחיו לשבת בארץ ולהאחז בה. זמן ממשלת מלכי הרועים במצרים היה לערך 1530 לפני ספה"נ. בימי ממלכת אפעפי מלך אחד מהרועים, היה רעב גדול בכל ארץ מצרים, והחוקרים ברוגש, קיטטעל משערים כי זה הוא פרעה שהעלה את יוסף למדרגת משנה למלך.

שם המלך אשר מלך במצרים בעת העבידו את בני ישראל בפרך לבנות ערי מסים פתום ורעמסס היה „רעמסס השני". בעת יציאתם מלך מעטי השני כן היא השערת ברוגש, עבערס ראווילינזאן. אולם חוקרים אחרים (קיטטעל מאספערא, ווידעמאן) נוטים להאמין כי יציאת מצרים היתה בימי המלכים שמלכו אחרי המלכים הנזכרים, כי אז תש כחה של מלכות מצרים מן המרידות הגדולות, ואי-סדרים שעשו את המדינה כמרקחה ואז הנקל היה להעברים להתפרץ מפני ארוניהם, וזה היה לערך 1300 לפני ספה"נ. אחרים (מק. קורדי) מאחרים עוד זמן יציאת מצרים עד המאה השתים עשרה לפני ספה"נ בימי ממלכת רעמסס השלישי, כי לפני הזמן הזה היתה ארץ כנען מאות בשנים תחת עול מלכי מצרים, ולא יכלו בני ישראל לכבשה, ואף בימי המרידות פשעה גם ארץ כנען במצרים ויצאה לחפשי. אבל כל זה לא יצא מכלל השערה ועוד לא נחתמו בחותם האמת. —

ארך זמן שעבוד בני ישראל במצרים היה לפי המבואר בכתוב 430 שנים (שמות י"ב. 40), אבל חז"ל אומרים כי ישבו במצרים אך 210 שנים (רד"ו), והארבע מאות ושלשים הכתובים בתורה חושבים מלדת יצחק (ס"ע פ"א, מכילתא בא, ויונתן בתרגומו), ולפי זה עברו מן בריאת העולם עד יציאת מצרים אך 2048 שנים עיין חקירה ארוכה בזה בספר מאור עינים (אמרי בינה פ' ל"ה).

3) התקופה השלישית מיציאת מצרים עד בנין הבית הראשון. אבן פנה ליסוד הבית שנבנה על ידי שלמה הונחה בשנת 480 לצאת בני ישראל ממצרים (מ"א ו. 1), ולפי דעת השבעים היה זה בשנת 440 אחרי יציאת מצרים.

לוח חשבון השנים מיציאת מצרים עד בנין הבית:

במדבר	40	אבצן, אלון ועבדון	76
יהושע	30	שמשון	20
עתניאל	40	עלי	40
אהוד	80	שמואל	20
ברק	40	שאול (לערך ?)..	10
גדעון	40	דוד	40
תולע, יאיר, יפתח		שלמה	4

סך הכל 480 שנים.

אבל בחשבון הזה לא נכנסו ימי השעבוד בימי כושן 8 שנים, בימי עגלון 18, בימי יבין 20, של המדינים בימי גדעון 7, של בני עמון בימי יפתח 18, ושל הפלשתים 40 בס"ה 111 שנים. הנה כי כן אם נוסיף שנות השעבוד לשנות המלוכה יצא המספר מן יציאת מצרים עד בנין הבית 591 שנים. ובגלל זאת גם בדבר הזה נבוכו רבים ומשערים השערות, ואנחנו לרגל מלאכתנו נסתפק אך בהערה על זה והרוצה לדעת ולחקור בדבר הזה יקרא פרטי הדברים מעל ספרי חכמי העמים אשר נפרוט שמותיהם בסוף הערך הזה.

4) התקופה הרביעית מן הבית עד חרבן ירושלים. בספר מלכים יסופר בפרט שנות כל מלך ממלכי יהודה וישראל ולפיהן נדע מספר השנים שעברו מן התחלת התקופה הזאת עד תומה. אבל יש במספר השנים של התקופה הזאת ישנן שאלות שקשה להתירן. רחבעם וירבעם עלו למלוכה בשנה אחת, כן הדבר גם בנוגע לעתליה ויהוא. ולפי זה מספר השנים מן רחבעם עד עתליה, ומן ירבעם עד יהוא היו ראוי להיות שוה בשתי הממלכות. אולם אם נחשוב בפרטן נמצא כי שנות מלכי ישראל עודפות על שנות מלכי יהודה בשליש שנים, כאשר יוכח הקורא מהלוח הזה.

מלכי יהודה		מלכי ישראל	
רחבעם	17	ירבעם	22
אבים	3	נדב	2
אסא	41	בעשא	24
יהושפט	25	אלה	2
יורם	8	עמרי	12
אחזיה	1	אחאב	22
		אחזיה	2
		יורם	12
	95		98

לעומת זה מיהוא ועתליה עד גלות שמרון שהיתה בשנה התשיעית להושע בן אלה מלך ישראל ובשנה הששית לחזקיהו מלך יהודה אם נחשב בפרטרוט שנות מלכי ישראל לבדן ושנות מלכי יהודה לבדן נמצא כי שנות מלכי יהודה עודפות על שנות מלכי ישראל 21 שנים כאשר יורה הלוח הזה:

מלכי יהודה		מלכי ישראל	
עתליה	6	יהוא	28
יואש	40	יהואחז	17
אמציה	29	יהואש	16
עזריה	52	ירבעם השני	41
יותם	16	זכריה	6 חדשים
אחז	16	שלום	1 חדש
חזקיהו	6	מנחם א	10
		פקחיה	2
		פקח	20
		הושע	9
	165		143 שנים 7 חדשים.

יוכל היות כי השנוים הנזכרים המה תולדות המנהג בין היהודים הקדמונים לחשוב מקצת השנה ככלה. כן נראה מזה שהמצור של שמרון החל בשנה הרביעית לחזקיהו וכלה בשנה הששית למלכו וכותב מלכים ב. (יח. 9) הושב כי שלש שנים נתמשך המצור. עוד שאלה אחת מישתדלים החוקרים לפתור, והיא אם חשבו היהודים השנה האחרונה של המלך המת אף לו לבדו ושנות המלך שעלה למלוכה אחריו מתחילות מן השנה החדשה הבאה, או אם חשבו השנה האחרונה לשני מלכים להקודם ולשלאחריו. האשורים חשבו שנות המלך החדש מתחלת השנה אחרי עלותו למלוכה, והחדשים שלפני השנה החדשה חשבו לשנות המלך המת. בתלמוד נמצא מפורש כי היהודים חשבו שנה אחת לשני מלכים: תנו רבנן מת באדר ועמד אחר תחתיו באדר מונין שנה לזה ולזה, מת בניסן ועמד אחר תחתיו בניסן מונין שנה לזה ולזה, פשיטא! מהו דתימא שתא לבי תרי לא מנינן קא משמע לן. ואין חילוק בזה בין סוף השנה לתחלת השנה כי יום אחד בשנה חשוב שנה בין בתחלה ובין בסוף (ר"ה ב:). ולזאת שמחו מאד החוקרים על המציאה שמצאו בין שרידי עתיקי אשור לוחות השנים מן 900 עד 650 לפני ספה"נ. כי בלוחות האלה נזכרים גם מקרים רבים מקורות בני ישראל בעת ההיא ובדיוק השנים. ונביא בזה בקצרה אף המקרים הנוגעים לענייננו. תגלת פלאסר השלישי (745-728) נלחם עם סוריא, חמת וארץ פלשתים. בראש מלכי הברית שיצאו למלחמה נגדו (740-742) נזכר בלוחות האלה עזריה מלך יהודה. בשנת 738 נזכר כי מנחם שלם מס לתגלת פלאסר מלך אשור והיא הנקרא פול במ"ב (ט"ו. 19). בשנת 738 עלה פקחיה למלוכה, בשנת 735 נהרג בידי פקח, בשנת 736 מת עזריה מלך יהודה וימלוך יותם בנו תחתיו. בשנת 735 עלה אחז למלוכה, בשנת 734 נהרג פקח וימלוך תחתיו הושע. שומרון נלכדה בחורף 722-721. המקורים האלה היה להם להחוקרים לקו חמדה לחשוב שנות המקרים והמלכים בכה"ק ולישר ההדורים.

עוד נמצאו מחלוקות בחשבון השנים שעמד הבית הראשון. הז"ל (יומא) אמרו כי עמד 410 שנים, לדעת פילון עמד 440, הראב"ד בספר הקבלה חושב 430, הרלב"ג בפירושו לדניאל ז. יחשוב 419 וחצי, הרד"ק 429 וחצי. עיין באריכות אדות זה במאור עינים (ל"ח). הנה כי כן אנו רואים כי החשבון שאנו מונים מבריאת העולם איננו מדויק כל

כד. ואין להתפלא על זה, כי החשבון הזה לא היה נהוג בעמנו בימים הקדמונים, ונתקבל בין היהודים אך אחר חתימת התלמוד עיין בספר הנזכר פרק כ"ה.

על אדות דברי הימים שלאחר החרבן הראשון נמצאו בכה"ק איזה רושמים והקורא ימצאם בלוח הזה:

חרבן ירושלים	586	לפני ספה"נ,
מפלת בבל ע"י כורש	539	"
רשיון כורש לשוב לארץ	538	"
עלית זרובבל מבבל	537	"
התחלת בנין בית שני	536	"
נבואת חגי זכריה ומלאכי . . .	520	"
גמר בנין הבית	516	"
עלית עזרא	458	"
ביאת נחמיה לירושלים	445	"

חכמי העמים כתבו במקצוע הזה ספרים שלמים ונזכיר אחדים מהם (לענארמאנט בעגינינג אף היסטארי קאפ. IV. בודדע: דיא ביבלישע אורגעשיכטע iii. קעניג, בייא-טרעגע צור ביבלישען כראנאלאגיע. וועלהויזען דיא צייטרעכנונג דעס בוכעס דער קעניגע: קאמפהויזען, כראנאלאגיע דער העברעאישען קעניגע 1883, שטאדע געשיכטע דעס פאלקעס איזראעל צד 588. ועוד.

דברי הימים, בשם הזה נקרא ספר אחד מכתבי הקדש. הנחלק לשני חלקים דברי הימים א. ודברי הימים ב. אם נעמיק חקר בתוכנו של הספר הזה נמצא כי מחברו שם לו למטרה לכפר לדור יבוא קורות שבט הלוי ועבדתו במקדש ה' מעת הבנותו עד הרבנו. המטרה הזאת נוצצת לא אך מהקורות והספורים אשר יספר, כי אם גם מאותם שיעבור עליהם בשתיקה. מחברו ידבר אך ממלכי בית דוד וממלוכת שאול לא יזכיר מאומה, כן לא יזכיר ממלכות איש בשת ומהימים שמלך דוד אך בחברון לבד: לא ידבר ממלכת עשרת השבטים ומגלותם, וידבר מהם אך במה שנוגע לקורות מלכות יהודה. גם ממלכי יהודה ידבר אך ביחוסם להנהגת העם ולא במה שנוגע לחיי המשפחה שלהם. מחיי דוד טרם עלה למלוכה, ממעשה בת שבע, ממרידת אבשלום, ושבע בן בכרי, המבוכות בעת עלית שלמה למלוכה, נשיו הרבות שהטו את לבבו מאחרי ה', מעבודת האלילים שהתפשטה בימיו בארץ, וממעשים ומקרים רבים אחרים לא ידבר מאומה. בספוריו מחיי המלכים יקצר פעמים רבות במקום שמחברי הספרים שלפניו שמואל ומלכים אמרו להאריך, ומאריך במקום שהם אמרו לקצר. לדוגמא: בספר שמואל לא נזכר מאומה כי הלוים השתתפו בהבאת הארון לירושלים מימי דוד, ומחבר דברי הימים יקדיש לזה שני קאפיטלן שלמים (ט"ו ט"ז) ומזכיר בשם את הלוים המשוררים והשוערים אשר לקחו חלק בהשמחה הגדולה הזאת. כותב ספר שמואל יזכיר אך דברים אחדים אדות חפץ דוד לבנות בית לה, (ש"ב 2), ובעל דה"י ידבר מזה באריכות גדולה (מן י"ז והלאה) ומוסיף עליהם דברים כהנה וכהנה איך הגביל דוד את המקום לבית ה', וכי הכין כל הדברים הנחוצים לבנין רם ונשא כזה ואיך חלק את הכהנים והלוים למשמרותיהם וסדר את עבודתם, תחת השגחת פקידים ושרים, ומסר את כל הדברים האלה לשלמה בנו באספת העם ביום הקהל. במלוכת שלמה קיצר בדברים הרבה אשר האריך בם בעל ספר מלכים, לא הזכיר מאומה ממשפט שלמה, מחלומו השני ומדברים רבים אחרים, ולעומה זה האריך בבנין הבית ומעבודת הלוים המשוררים בעת חנוכתו, וכי עשה כל זאת ככתוב בספר תורת משה וכאשר העריך וסדר דוד אביו את כל סדר העבודה, בספור המקרים במלכות רחבעם יוסיף שהכהנים והלוים עזבו את כל ערי ישראל שישבו בהם ויבואו ליהודה וירושלים כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן לה'. בפי אביה בן רחבעם שם מחבר דה"י דברי מוסר לירבעם ולכל ישראל ובניהם גם הדברים האלה: הלא הדחתם את כהני ה' את בני אהרן והלוים ותעשו לכם כהנים כעמי הארצות כל הבא למלא ידו בפר בן בקר ואילים שבעה יהיה כהן ללא אלהים ואנחנו לה' אלהינו ולא עזבונהו וכהנים משרתים לה' בני אהרן והלוים

במלאכה (דהי"ב י"ג). מכל הדברים האלה אין אף רמז קל בספר מלכים. בקורות דברי הימים לאסא מלך יהודה הוסיף בעל דה"י ספור על אדות מלחמתו עם זרח הכושי וכי אחר הנצחון הגדול הביא אסא זבחים לרוב והביא את קדשי אביו ואת קדשיו כסף וזהב וכלים לבית אלהים. על יהושפט יספר כי שלח לוים לסבב בערי יהודה ועמהם תורת ה' ללמד בעם חקי אלהים ומשפטיו; ובירושלים העמיד מן הלוים והכהנים וראשי האבות לבני ישראל למשפט ה' ולריב. וכאשר באו עמון ומואב למלחמה על יהושפט ופחדם נפל עליו, נחם אותו נביא אחד יחזאל מן הלוים והבטיחו בשם ה' כי ינצח את האויב. בספור המרידה בעתליה לא יזכיר כותב ס' מלכים כי הלוים לקחו חלק בזה, ובעל דה"י יספר כי קבצו את הלוים מכל ערי יהודה ויבואו לירושלים להוציא דבר המרד לפעולת אדם ובפקודת יהוידע הכהן הגדול באו אל בית ה' אף הכהנים והלוים להמליך את יואש. על דבר עזיהו יספר כותב מלכים בקצרה כי נגעו ה' ויהי מצורע עד יום מותו ולא זכר מאומה מסבת צרעתו, ולעומת זה מחבר ס' דברי הימים יספר באריכות מנצחותיו הגדולים, אשר בגללם גבה לבו וחפץ להקטיר קטורת, אבל הכהנים לא נתנוהו לעשות זאת, כי לכהנים בני אהרן המקודשים להקטיר, וכאשר עזיהו לא שם לבו לדבריהם פתאום זרחה הצרעת במצחו ויבהילוהו הכהנים לצאת למען לא יטמא את מקדש ה'.

כל הקורות שנקרו ויאתיו בימי יחזקיהו ואשר כותב מלכים האריך בהם יצמצם בעל דה"י בקאפיטל אחד (דהי"ב ל"ב) ולעומת זה הקדיש שלש קאפיטלי לספר יחוסו אל הכהנים הלוים ואל בית ה' וסדר העבודה בירושלים עם חצוצרות וכלי שיר בידי הכהנים והלוים, ותקנותיו בדבר התרומות והמעשרות לכהנים וללוים. גם בסדרי הדורות ויחוסם ידבר בעל דה"י ברחבה אף משבט יהודה בגלל מלכי בית דוד, ומשבט הלוי, ויחוס שאר השבטים יזכיר בקצור נמרץ: לאפרים ואשר הקדיש אף 10 פסוקים, ליתר השבטים אף 5 פסוקים לכל אחד, לנפתלי- פסוק אחד, לדן-חצי פסוק, מזבולן לא הזכיר מאומה. הדוגמאות האלו מחזקים ההשערה שהבאנו למעלה בדבר המטרה של הספר הזה. בגלל הדבר הזה פנה מחבר דה"י מקום לקורות מלכות יהודה וידבר בקצור נמרץ ממלכי ישראל מפני כי אינם דרושים לחפצו, כי לא היה להם דבר עם הכהנים והלוים. ולמען יתבררו ויתלבנו הדברים יותר נעיר עוד על ענין אחד והוא: כי בעל ספר מלכים יעשה להיפך מבעל דה"י כי הוא ידבר בארוכה ממלכי ישראל וממלכי יהודה ידבר בקצרה, ואף מהמלכים שמלכו ביהודה אחרי גלות שומרון ירחיב הדבור. 692 פסוקים מחזיקים בתוכם ספורי הקורות של מלכי ישראל מן ירבעם עד הושע, וספורי הקורות של יהודה בזמן הזה צמצם אף במאה וחמשים ושבעה פסוקים. ומדוע? מפני כי מטרת בעל ספר מלכים היתה להראות פעולת ה נ ב י א י ם, שפעלו עד גלות שומרון ביחוד בממלכת ישראל ואף אחרי גלות שומרון החלו הנביאים ובראשם ישעיה לפעול בממלכת יהודה ולזאת מירבעם לא יספר מעשיו ומלחמותיו כי אם המעשה שאירע עם הנביא בבית אל (מ"א י"ג), אחרי כן יסופר מנבואת נביא אחר כי בנו ימות ויבוא הקץ לבית ממשלתו (שם י"ד); מימי אחאב יספר בארוכה מפעולת אליהו (מ"א מן י"ג עד כ') ומפעולות אלישע (מ"ב מן ג' עד ט). סבת חרבן שומרון וגלות עשרת השבטים לפי דעת כותב ס' מלכים היא: שלא שמעו בקול הנביאים (מ"ב י"ז, 13). בספורי הקורות במלכות חזקיהו פנה מקום רחב להנביא ישעיה, בעוד שבעל ספר דה"י יזכיר אף שמו כלאחר יד (בדהי"ב ל"ב 20). ההתבוננות הזאת מחזקת דעת חז"ל כי ירמיה ה נ ב י א כתב ספר מ ל כ י ם, וספר ד ב ר י ה י מ י ם נכתב על ידי עזרא ה כ ה ן (ב"ב ט"ו). רבים מחכמי העמים אינם מסכימים לחז"ל בזה מפני כי בסדר הדורות של שבט יהודה יחשוב עוד ששה דורות אחרי זרבבל והאחרון מהם מגיע לימי אלכסנדר מוקדון שהיה ימים רבים אחר עזרא. אבל מדוע לא נאמר כי החכמים שאחריו הוסיפו איזה פסוקים בספר דה"י? גם חז"ל האומרים כי עזרא הוא מחבר ספר דה"י גם המה

אומרים כי נחמיה הוסיף עליו דברים רב־ם ומדוע לא נוכל לאמר כי גם חכמים אחרים כאנשי כנה"ג הוסיפו בו דברים סגנון הלשון והמשך הספורים מורים כי ממחבר אחד יצאו, כי התחלת ספר עזרא קשור ומחובר לסופו של ספר דברי הימים, ונראה כי ידי איש אחד כתב את הדברים האלה. ולפי זה היה צריך להיות בסדרן של כתובים עזרא אחר דה"י, ובאמת בכתבי יד של הספרדים דה"י קודם לעזרא. אבל בתלמוד (ב"ב ט"ו) יחשוב דה"י בסוף הכתובים וכן הוא הסדר בכתבי יד אשכנז, וכן הם נדפסים כיום. —— ספרים רבים וגדולים נכתבו מחכמי העמים על אדות הספר הזה, סגנון לשונו והשנויים הרבים שנמצאו בו לעומת הספרים שמואל ומלכים, והיותר נכבדים הם מעשי ידי החכמים: דע וויטע, בייטרעגע צור איינלייטונג אין דאס אלטע טעסטאמענט. גראף, דיא געשיכטליכען ביכער דעס אלטען טעסטאמענט; וועלהויזען, קוענען דרייווער ורבים אחרים. גם לחכמי התלמוד היה הספר הזה ענין לענות בו, ודרשו וחקרו בו הרבה מאד, ואמרו כי בין אצל (שנזכר בדהי"א ח. 37) לאצל (שם 44) טעון ארבע מאה גמלי דרשא (פסחים ס"ב). ע"ע אצל.

דברי שם איש אחד ממטה דן בימי משה. האיש הזה נזכר בתורה (ויקרא כ"ד 11) בעבור בתו שלמית שנשאת לאיש מצרי והולידה בן שקלל את ה' בפרהסיא ונגמר דינו לסקילה.

דברת שם עיר בנחלת מטה יששכר ונתנה ללוים לשבת בה (יהושע כ"א. 28). כעת עומד על מקומה הכפר (דעבוריע) לרגל הר תבור מערבה. בספורי נצחונות של רעמסס השני (ברוגש היסט. ii פ. 64) נמצא כתוב כי בשנת 1325 לפני ספה"נ כבש ערים רבות בארץ האמרי וביניהם גם דברת, שונם, שעלבים. העיר דברת כפי הכתוב שם היתה מוקפת חומה.

דבש, בשם הזה נקרא בכתבי הקודש מיץ היוצא מן תאנים, תמרים ורמנים וכן נקרא גם הנפת שיכינו הדבורים מפרי מאכלם. הדבש רב מאד בארץ ישראל ולא לחנם נקראת הארץ הזאת „ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג' 8). גם הדבורים רבים מאד בארץ הזאת. התורה הזהירה לבלי הקטיר מדבש ומשאור אשה לה' (ויקרא ב. 11). הרמב"ם במו"נ יבאר הטעם מפני כי עובדי האלילים השתמשו בזה במנחותיהם, אבל הלא גם בעלי חיים הקריבו הגוים לאלהיהם ובכל זאת לא אסרם התורה למזבח. ה' פיליפסאן יבאר הדבר מפני כי הדבש והשאור יחמיצו את המנחה ובזה היא נפסלת למזבח כבעל מום מבעלי החיים. ובאמת בתלמוד משתמשים במלת הדביש למושג חימוץ (עיין שבת קנ"ד ברש"י). הדבש מפני רבויו בארץ ישראל היה אחד מן תוצאות הארץ אשר סחרו בהן היהודים עם המדינות הקרובות להם וביחוד עם צור (יחזקאל כ"ז. 17).

דבשת שם עיר בנחלת מטה זבולן (יהושע י"ט 11). אולי עמדה העיר הזאת על המקום הנקרא כעת (דאבשהע) על גבעה במזרח עכו, ולזאת נקראת דבשת מפני כי הגבעה דומה בתבניתה לדבשת גמלים.

דג, הדגים נמצאים למרבה בארץ ישראל, לבד בים המלח, כי במימיו אין כל בריה יכולה לחיות. חוקרי הארץ מצאו ארבעים ושנים מיני דגים שונים בארץ ישראל. אולם מן כל המינים השונים מותרים לבני ישראל לאכילה אך המינים שיש להם סנפיר וקשקשת (ויקרא י"א). מן הפלא כי לא נמצא בכה"ק שמות פרטים למיני הדגים כאשר לחיות ובהמות. אולי יש בזה יחוס אל מה שכתוב כי „קרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה" (בראשית ב. 20) ולא נזכר כי קרא שמות לדגים. ווילקענזאן מצא כי גם המצרים חלקו הדגים לטמאים וטהרים וסימן המבדיל ביניהם הוא גם כן סנפיר וקשקשת (ענס. עניפ. iii 59. 58.), רבים מהעמים הקדמונים נהגו כבוד אלהים לדגים ועבדו אותם. להפלשתים היה להם אליל דגון מחציו ולמעלה תבנית איש ומחציו ולמטה תבנית דג (ע"ע דגון). ולזאת נאסר להם לבני ישראל לעשות להם תבנית דג.

דגון שם אליל של הפלשתים. חכמים

אחדים משערים, כי היה אלהי תדגן והחטים. אבל יותר נכונה דעת האומרים כי בגלל תבניתו נקרא כן, כי ראשו וידיו היו של איש וגופו בתמונת דג (הרד"ק ורבים מחכמי העמים). גם מהנאמר בשמואל א' (ה. 4) וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות אל המפתן, ר ק ד ג ו ן נ ש א ר ע ל י ו נראה ברור כי נקרא כן מפני כי גופו דומה לדג. לפי אשר יספר בירוסי הכשדי האמינו הבבלים כי בימים הקדמונים יצאה מהמים בריה משונה בתבנית דג, ואך ראשו וידיו היו כשל אדם והיה נקרא אצלם אאנעס.

דגל. כפי הכתוב בתורה נתחלקו מחנות בני ישראל בנסיעתם במדבר לארבעה דגלים. דגל מחנה יהודה ועל צבאו נחשבו שבטי יששכר וזבולן; המחנה הזה חנה למזרחה של אהל מועד; לדרומו של אהל מועד חנו השבטים שמעון וגד תחת דגל מחנה ראובן; ולמערב היו השבטים בנימין ומנשה תחת דגל מחנה אפרים. ולצפונו היה דגל מחנה דן עם השבטים אשר ונפתלי (במדבר ב.). אבל חז"ל קבלו כי היה לכל שבט ושבט מפה או נס קטן וצבעו היה דומה לצבע האבן של השבט ההוא שבחושן האפוד: ראובן אבנו אודם ומפה שלו צבועה אדום ומצוייר עליה דודאים. שמעון — פטדה, מפה שלו ירוקה ומצוייר עליה שכם. לוי — ברקת ומפה שלו צבועה שליש לבן, שליש שחור, שליש אדום ומצוייר עליה אורים ותומים. יהודה — נפך וצבע מפה שלו דמותו כמין שמים ומצוייר עליה אריה. יששכר — ספיר ומפה שלו צבועה שחור דומה לכחול ומצוייר עליה שמש וירח על שם הכתוב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (דברי הימים א' י"ב), זבולן — יהלום וצבע מפה שלו לבן ומצוייר עליה ספינה, על שם שנאמר זבולן לחוף ימים ישכון. דן — לשם וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליה נחש, על שם שנאמר יהי דן נחש. גד — שבו וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור אלא מעורב שחור ולבן ומצוייר עליה מחנה על שם גד גדוד יגודנו. נפתלי — אחלמה וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמותו עזה ומצוייר עליה אילה על שם נפתלי אילה שלוחה. אשר — תרשיש וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בה הנשים ומצוייר עליה אילן זית על שם מאשר שמנה לחמו. יוסף — שוהם וצבע מפה שלו שחור עד מאד ומצוייר לשני נשיאים אספרים ומנשה מצרים, על שם שהיו תולדותם במצרים. ועל מפה של אפרים היה מצוייר שור על שם בכור שורו זה יהושע שהיה משבט אפרים, ועל מפת שבט מנשה היה מצוייר ראם, על שם וקרני ראם קרניו זה גדעון שהיה ממנשה. בנימין — ישפה וצבע מפה שלו דומה לכל הצבעים של שנים עשר השבטים ומצוייר עליה זאב, על שם בנימין זאב יטרף. ולכך נאמר באותות שסמנים היו להם לכל נשיא ונשיא (במדבר רבה ס. ב').

דגן כולל מיני תבואה שונים שעושים לחם וגדלים בשבלים. הדגן יתקלקל לפעמים וילקה בשדפון או בירקון מהום רוח קדים. ארץ ישראל תוציאה דגן למכביר די ליושביה ועוד יותר להוביל למדינות אחרות (דהי"ב ב. 14; יחזקאל כ"ז. 17). אחרי הדישה והנקיון מן הפסולת יקרא הדגן בר.

דדן בן רעמה, מבני כוש בן חם (בראשית י. 7). עוד הפעם נזכר ד ד ן בן יקשן מבני קטורה אשת אברהם (שם כ"ה. 3). יאזעפוס בקדמוניות (א. 15. 1) ויחס אותו לשוח בן קטורה ולא ידענו מאין לקח זאת. השוחים המה שכנים קרובים להתמנים (איוב ב. 11) ותכונת מקומם היא בצפונית מערבית של חצי האי ערב. עוד היום יראו שמה

הנוסעים שרידי חורבות עיר עתיקה הנודעת ליושבי המקום בשם דיידן וגם בכתובות השבאים נזכרים הדודנים בין שבטי הערביים במקום ההוא. הדודנים נודעים בכתבי הקודש לסוחרים גדולים אשר הובילו סחורות ארצם בשיירות גדולות לדמשק ולצור. כפי הנראה מישעיה (כ"א. 13) סבלו האורחות האלה לפעמים רעות רבות בדרכם המסוכנת הזאת וביחוד משודדים ורוצחים ויושבי א"ץ תימא קדמו אותם בלחם ובמים. אם סחרו ביחוד עם צור בבגדי חפש לרכבה כנאמר ביחזקאל (כ"ח. 20) או הובילו לשם גם תוצאות ארצם לא נודע. בני דדן הנזכרים ביחזקאל (שם 15. בין איי הים שהביאו אשכר לצור קרנות שן והבנים המה לפי העתקת השבעים יושבי האי רודוס, ולפי זה נדע כי לפניהם היתה הנוסחא רדן בריש ועיין אודות זה דיללמאן, דעליטש בבאוריהם לכה"ק ובווינער רעאלווערטערבוך. החוקרים האלה ישאו ויתנו הרבה בשאלה אם היו שני דדנים או אף אחד ונתערב בבני כוש. בשם דדנים נקרא עוד שבט מבני יון (בראשית י. 4), אבל השבעים והשומרונים יקראו במקום הזה רודנים וכן הוא בדהי"א (א. 7) ולפי זה הם יושבי האי רודוס בים התכון בין אזיא הקטנה וארץ יון.

דיג, בארץ ישראל התעסקו רבים בצידת דגים למכירה, כי היהודים אהבו מעולם את המאכל הזה. בהיותם במדבר התאוננו כי אין להם דגים וזכרו את הדגים שאכלו במצרים במדה מרובה (במדבר י"א. 5). הנוסעים ראו איך מים כנרת ומי מרום צדו הדיגים במכמורת פשוטה דגים למרבה מאד. גם הירדן מלא דגים שונים ומשונים. ולמען לא יתקלקלו הדגים במהרה היה להם סלי נצרים בתמונות סיר שהורידו בהם במים הדגים שנצודו ולא ימותו עד המכירה.

דוד, אוהב נאמן כרפא לנפש יאמר בן סירא (ו. 16). הדברים האלה נאמרים אף כאוהב ודוד נאמן, כאוהב שהוא טוב מאת אבל לא מהרע אשר יתרועע אף בעת אשר ימצא תועלת למענו. בכתבי הקודש נמצאים דוגמאות מאהבת רעים אמתית בלא שום פניה עצמית, כאהבת דוד ויונתן. אוהב כזה לנצח לא יתהפך לאויב, ולשון רמיה א המצב הרע והעניות של אהובו לא יוכלו לפעול עליו לשנות יחוסו אל ידידו, כמו שכתוב בבן סירא (כ"ב. 26) היה נאמן לאחיך בימי עניו. אולם על אהבה שהיא תלויה בדבר כבר אמרו הז"ל: בטל דבר בטלה אהבה (אבות פ"ה). אין אושר לאיש בלי חברת רעים אמתים, כאשר אמרו חז"ל או חברותא או מיתותא (תענית כ"ג). סיניקא אמר: טרם שתבחר אוהב בהנהו ונסהו ואחר הנסיון אהוב אותו בכל לב.

דוד מלך ישראל, היה הקטן מן כל אחיו בני ישי אביו. משפחתו היתה מן הנכבדות מאד בשבט יהודה וביחוד בעיר מולדתו בית לחם, כן נראה מזה שכאשר בא שמואל לבית לחם קרא לישי ובניו בזבח (ש"א ט"ז. 3). ואם אמר דוד לשאול: „מי אנכי ומי חיי משפחת אבי בישראל כי אהיה חתן למלך" (שם י"ח. 18) הוא אך מצד ענוות. בש"א לא נזכר מאומה מאבותיו של ישי ואף במגילת רות חושב את יחוסו של דוד עד יהודה מבניו של פרץ, כאשר עשה מחבר ספר שמואל ביחוסו של שאול. שם אמו של דוד לא נזכר בכה"ק, ואף שמות אחיו הגדולים ממנו: אליאב, אבינדב ושמה. שבעה אחים היו לדוד (ש"א ט"ז), אבל בשמות נקבו אך שלשה הנזכרים, ואף בדהי"א (ב. 14) נזכרים עוד שלשה שמות מאחיו: נתנאל, רדי, אצם, ושתי אחיות צרויה ואביגיל. האחיות היו לדוד מצד האם, כי שם אבי אביגיל היה נחש (ש"ב י"ז. 25). בפעם הראשונה נפגוש את דוד בבית שאול מנגן בכנור להסיר מעל המלך את הרוח הרע אשר החלה לבעתו למן העת אשר הודיע לו שמואל בשם ה' כי ממלכתו לא תכון בידו (ש"א י"ד). ואז הפקידו שאול לנושא כליו. אבל במקום אחר יסופר כי שאול ראה בפעם הראשונה את דוד כאשר בא אל המחנה לראות בשלום אחיו ושמע איך גלית הפלשתי מחרף ומגדף שם ה' ומערכות ישראל וחרף נפשו לצאת למלחמה נגדי אם כי עד כה היה

אך רועה עדרי צאן אביו (שם י"ז. י"ח). שאול בקש מאבנר שר צבאו להגיד לו בן מי זה הנער. אבל אבנר גם כן לא ידע אותו מתמול שלשום. וכאשר עלתה בידי דוד להכות את הפלשתי ובא אל שאול וראש גלית בידו שאלוהו המלך בן מי הוא, ודוד ענהו: „בן עבדך ישי בית הלחמי". המבארים והמפרשים השתדלו לפשר בין הסתירות האלה זה בכה וזה בכה אבל כל הביאורים והפירושים הנם אך השערות שאין להם על מה שיסמוכו. בהעתקת השבעים חסרים פסוקים רבים בספור הזה וביניהם גם הפסוקים המספרים שאלת שאול את אבנר ותשובת דוד. בהעתקתם חסר יז. 12—31. 41. 50. 55-יח. 5. הנוסחה של השבעים נתקבלה לאמתית מהחכמים: סמיטה, שטאדע, קארנילל, ונגד זה החוקרים דרייוועד, קוענעז, וועלהויזען בודדע מגינים על נוסחאתנו המסורית.

סבת השנאה משאול לדוד כפי המסופר בכתוב היתה קנאה, כי קנא שאול בדוד על אשר העם נתן לו היתרון על המלך לאמר: הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו. אבל במקומות אחרים מבוארת סבה אחרת גדולה מזה והיא סבת מרד ומעל בשאול, וגם את יונתן בנו חשד שאול בזה ולזאת הרעים עליו בקולו: בן נעות המרדות, הלא ידעתי כי בוחר אתה לבן ישי וגו' (ש"א כ. 30), וגם לאחימלך הכהן אמר: לכה קשרתם עלי אתה ובן ישי וגו' (שם כ"ב 13). אבל בכל הספור אין אף רמז קל מצד דוד למרידה, ולהיפך הוא חשב תמיד את שאול למשיח ה', ועניו המרד נולד אך בדמיונו של שאול, שידע כי רוח רעה מבעתו והעם נותנים היתרון לדוד.

מקרי חיי דוד נחלקים לשלשה זמנים: 1) המקרים שאירעו לו בחיי שאול; 2) קורות ממלכתו בחברון; 3) ממלכתו על כל ישראל. תכונת נפשו כבר נראו בימי עלומיו. נטיותיו הטבעיות לזמרה ושיר פנו לו מקום בחצר המלך בראשית ממלכת שאול. יוכל היות כי בגלל זאת אהבוהו גם כן הנביאים והכהנים שגם להם היו הזמרה והשיר אהובים למאד (ש"א י. 12-1; י"ט 24-10). הדבר הזה שאחימלך הכהן קבלהו בסבר פנים יפות ויצא לעזרתו בצרתה לו פעל פעולה עצומה על נפשו ויוכל היות כי מן היום ההוא נקשרה נפשו בנפש הכהנים והשתדל בכל עז להרים מעלתם למען יהיו לשם, לתהלה ולתפארת בישראל. גם לנביאים חלק כבוד גדול כפני כי היה מכיר טובה לשמואל שהטה אליו חסד. רדיפת שאול אותו הועילה הרבה בחייו בעת עלה למלוכה, כי על ידה נודעו לו כל דרכי המדבר אשר בסביבות הארץ עם חזק ותוקף של העמים שכני ישראל. בהיותו בארץ פלשתים למד מהם לעשות כלי קרב טובים, אשר הצטיינו בזה הפלשתים (ש"א י"ג 19-23). עם נחש מלך בני עמון כרת ברית אהבה ואחוה ושלום (ש"ב י, 2). גם עם המואבים חיה בשלום כי שלח אליו אביו ואמו להיות בארץ מואב עד אשר ידע מה יעשה לו אלהים (ש"א כ"ב 3). אכיש מלך גת נתן לו במתנה את העיר צקלג לאחזת עולם (שם כ"ז 6).

בהיותו במדבר הגין בעזרת שש מאות האנשים אשר היו תחת רגלו לרועי מקנה בקר וצאן, ולזאת דרש בצדק מנבל הכרמלי לתת כפעם בפעם מזון ומחיה לאנשיו. אביגיל כאשר נלקחה לו לאשה אחרי מות נבל אשה בטח הביא עמה אל דוד עושר רב, ואחרי התישבו בצקלג שהיתה עיר מצודה נודע שמו יותר לתהלה בערי יהודה הקרובות, והוכן אז למלוכה כי אז החלו לבוא אליו גבורים עוזרי המלחמה מאחי שאול מבנימין (דהי"א י"ב 1-22) תחת אשר עד הנה התלקטו אליו אך אנשים מרי נפש וכל איש אשר לו נשא (ש"א כ"ב 2).

מיד אחרי מות שאול המליכוהו אנשי יהודה עליהם למלך. בטח הסכימו לזה גם הפלשתים. אבנר שר צבא שאול המליך את איש בשת בן שאול על יתר השבטים. קשה לדעת מדוע לא השתמשו הפלשתים בנצחונם על הרי גלבוע ולא הכניעו את ישראל תחת עולם. איך שיהיה רוחם היתה נוחה כמתחלקות הארץ לשתי ממלכות יהודה וישראל, כי קוו שבזה יחלש כחם של ישראל, והוא הדבר אשר רצו. ובגלל זאת לא קשה היה לדוד להיות בשלום עם הפלשתים שכניו בראשית ממלכתו טרם היכן כסאו. כחכם מדיני בחר את חברון

לעיר ממלכתו כי בה קשורים זכרונות ימי קדם עם שם אברהם וגם היא היתה בטבור ארץ יהודה. ולהגדיל כבודו בעיני העם התחתן בבת מלך במעכה בת תלמי מלך גשור (ש"ב ג. 3). אם כי ממלכת גשור היתה קטנה בכל זאת היתה דרושה מאד לחפץ דוד כי תכונתה היתה אצל מעינות הירדן מזרחה על גבול הארץ של ממלכת איש בשת. על דבר נשיו האחרות לבד אביגיל שזכרנו למעלה, אין אנו יודעים מאומה, לבד שנולדו לו ששה בנים מהן בחברון. ימים רבים היתה מלחמה בין בית שאול ובין בית דוד או בין בנימין ויהודה (ש"ב ג. 1). אבל אבנר שהיה היסוד שכל בית שאול נשען עליו ראה בעיני שכלו כי קשה לאיש בשת לעמוד נגד דוד שהיה גבור חיל איש מדיני ואהוב לעם. ולזאת הציע לפני דוד לאחד את שתי הממלכות תחת שבט ממשלתו. דוד התרצה לזה בתנאי כי ישיב לו את אשתו מיכל בת שאול אשר ארש לו במאה פלשתים הרוגים (ש"ב ג. 14). יוכל היות כי בקש זאת מאבנר מפני כי ההתחתנות עם בית שאול היתה דרושה לחפצו לשכך חמת בני בנימין שהיו אחרי שאול. אולם לא ישר דבר השלום עם אבנר בעיני יואב שר צבאו של דוד, מפני כי זה ירא שלא יסירהו דוד מפקודתו ויתננה לאבנר שהיה אהוב לכל ישראל ולזאת רדף אחרי אבנר בשובו מדוד ויהרגהו בחרבו, אם כי לפנים אמר כי נקם ממנו דם אחיו עשהאל שהרג אבנר במלחמה בין בני יהודה ובין בני בנימין. דוד היה אז רך ומשוח מלך ובני צרויה יואב ואבישי היו נכבדים מאד וחזקים לזאת היה ירא דוד להענישו והסתפק אך בזה שקלל אותו ואת זרעו, שלא יכרת מהם זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם. ולמען יראה העם ויוכח כי ידו לא היתה ברצח הזה צוה לכל העם לקרוע בגדיהם ולחגור שקים ולספוד לפני אבנר, ויבך דוד אל קבר אבנר ויבכו כל העם (ע"ע אבנר) (ש"ב ג.). אחרי מיתת אבנר נשאר איש בשת בלי משען ומשענה ולזאת הנקל היה לשני שרים רכב ובענא שהיו שרי גדודים לשאול להמיתו ולהביא את ראשו לדוד בתקוה כי יכיר להם טובה בעבור זאת. אבל דוד כחכם מדיני הראה להם כי נפש המלך המשוח קדושה היא ואין ליד אדם לשלוט בה לרעה, ולכן צוה להמיתם ואת ראש איש בשת קברו בקבר אבנר בחברון.

אחרי מות איש בשת באו כל שבטי ישראל חברונה להמליכו עליהם. כפי הנראה היתה ממשלתו בתחלה ממשלה מגבלה (קאנסטיטושיאנאל) כנראה מהבטוי: **ויכרות להם (לזקני ישראל) ב ר י ת בחברון... וימשחו את דוד למלך על ישראל.** הדבר הזה היה רע בעיני הפלשתים שחפצו בהתחלקות המלוכה לשתים כאשר אמרנו למעלה ויצאו למלחמה נגדו, אבל דוד הכם שתי פעמים שוק על ירך: בבעל פרצים ובעמק רפאים.

כאשר נמשח דוד למלך על כל ישראל, ראה בעין בינתו כי העיר חברון לא תצלח עוד לעיר המלוכה כי רחוקה היא מאד מיתר השבטים ולזאת מצא לנחוץ להתקרב יותר לצפון הארץ. על גבול נחלות השבטים יהודה ובנימין עמדה העיר ירושלים אשר ישבו בה אז היבוסי הנשארים מיתר הכנענים שהיו בארץ. העיר הזאת בחר דוד לעיר המלוכה וילחם את יושביה ויגרשם מתוכה וילכד את המצורה החזקה מצודת ציון וישב בה.

מבקרים אחדים מצאו סתירה במה שכתוב בדהי"א(י"א 6), כי יואב נהיה לראש ולשר מפני כי הכה את היבוסי ועלה בראשונה, כי הלוא יואב היה שר צבאו טרם עלה דוד על ירושלים למלחמה. אבל נוכל לשער לפשר הסתירה הזאת בדרך הזה. ידוע כי רוח דוד לא היתה נוחה מיואב כבר מהריגתו את אבנר והיה מחכה למקרה להפטר ממנו ולזאת כאשר צר על מצודת ציון אמר: „כל מכה יבוסי בראשונה יהיה לראש ולשר" בתקותו כי ימצאו גבורים אחרים שיעשו זאת ואז ירד יואב מגדולתו, אבל יואב לא חפץ להפטר ממשמרתו והשתדל לעלות ראשונה על המצור ובכן נשאר על משמרתו כמקדם.

אחרי אשר נלכדה ירושלים כרת דוד ברית עם חירם מלך צור והוא שלח לו הרשים ואומנים לבנות היכל מפואר למשכן המלך בעיר המלוכה החדשה. אומנים חכמי לב

יודעים היטיב במלאכת חרש וחושב לא היה אז בישראל, כי עוד לפני שאול נאמר: וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל מפני כי הפלשתים לא הרשו להם להתעסק במלאכה הזאת פן יעשה העברים חרב או חנית (ש"א י"ג 19). הברית הזאת בין דוד וחירם הביאה טובה רבה לשתי הממלכות כי המסחור פרץ בארץ בגלל זאת ויושבי שתי הארצות שבעו נחת, כי העברים הביאו לצור תוצאות ארצם, והחליפו אותם בדברים הנחוצים להם ואינם נמצאים בארצם בירושלים לקח לו דוד עוד נשים. יוכל היות כי עשה זאת למען הגדיל כבודו בעיני העם כמנהג מלכי ארצות הקדם. שמה נולדו לו אחד עשר בנים (ש"ב י"ד. 15), מהם ארבעה נולדו לו מבת שבע והמה הקטנים מכלם. לבד זאת חפץ דוד כי עיר המלוכה החדשה תהיה המרכז לא לבד לעניני חול כי אם גם לעניני קדש, לעניני האמונה. לזאת הביא בסדר נכון עבודת הכהנים והלוים וחלקם למשמרותיהם ונמר בדעתו להביא ארון הברית לירושלים. כל הימים שעמד הארון בקרית יערים בבית איש פרטי, עובד אדום, לא עבדו הכהנים עבודה בתור משרתי אל, אם כי בימי שאול נראה כי הכהנים הכינו לחם הפנים בנוב עיר הכהנים אף שלא היה שם ארון, ובלי ספק עבדו עבודות אחרות הדרושות מהכהנים משרתי ה', אבל אחרי הריגת הכהנים בנוב כנראה לא עבדו הכהנים שום עבודה, כי שאול היה מתנגדם, ולא היה רוחו נוחה מהם. כאשר הובא הארון לירושלים בשמחה ובשירים היה דוד חגור אפוד בד והיה מפזז ומכרכר בכל עוז לפני הארון. הדבר הזה היה רע מאד בעיני מיכל בת שאול אשתו, שהורגלה לראות בבית אביה איך יביטו על הכהנים בגאוה ובבוז, ותבז לו בלבה, ולא יכלה למשול ברוחה ולהתאפק מלהביע לו את רגשי לבבה למראה החזיון הזה. אבל דוד השיב לה דברים בותקים כמדקרות חרב: אנכי עשיתי זאת לכבוד ה' אשר בחר בי מ א ב י ך ו מ כ ל ב י ת ו לצוות אותי נגיד על עמו..... הדברים האלה הראו לה לדעת כי חפץ דוד בה לא מאהבתו אותה כי אם אף להגדיל כבודו בעיני העם, הקשר ביניהם נקרע עד עולם „ולמיכל את שאול לא היה לה ולד עד יום מותה" (ש"ב ו. 23).

להגדיל כבוד ירושלים השב דוד מחשבוה לבנות בית לה' בעיר המלוכה, למען תהיה העיר הזאת המרכז לעניני הדת ועניני הממלכה ולקבוץ העם. אבל נתן הנביא הניא אותו מעשות זאת. מבקרים אחדים משערים כי יד בני אפרים היתה בזה כי בעין רעה הביטו על שבטי יהודה ובנימין בזה שבחר דוד לשבת בתוכם, והנהו חפץ להגדיל עוד תפארתם בזה שעושה את ירושלים למקום הנבחר תחת אשר עד כה חשבו את העיר שילה שבנחלת מטה אפרים למקום הנבחר. ויש אומרים כי לא ישר בעיני נתן שהעלה דוד את הכהנים למדרגה גבוהה כזו ובגלל זאת ירדה מעלת הנביאים, ולזאת הניא את דוד מבנות בית לה' כי בזה עוד תגדל מעלת הכהנים ומעלת הנביאים תרד מטה. אבל מי בא בסוד הדבר הזה לדעת מדוע התנגד נתן לחפץ דוד בזה? הכתוב מבאר טעם אחר מפני כי דם לרוב שפך דוד במלחמותיו ובית המקדש מטרתו היא לשלום ולכפרת עון, ולכן לא הוא האיש אשר יבנה בית לה'. אחרי כן הכה דוד את הפלשתים ויכנעם, ויך את מואב מכה רבה. כבר שאול נלחם במואבים (ש"א י"ד 47.) שחיו שנים רבות בשלום עם ישראל מימות עגלון מלך מואב ואהוד. מעשה רות ונעמי, הדבר אשר שלח דוד את אביו ואמו אל מלך מואב להסתירם שם מחמת שאול מורים כי שלום היה ביניהם ובין ישראל. לא ידענו הסבה אשר הביאה שנאה בין שתי הממלכות האלה. אולי הביטו בעין קנאה על ישראל שבחרו להם מלך וביחוד על הצלחת דוד ואושר ישראל בימיו. איך שיהיה דוד הכה את המואבים מכה רבה. אבל על האכזריות שהראה דוד להם, כי מדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות (ולשלם לו מס) יתפלאו רבים מהמבארים והמבקרים. חז"ל אמרו כי דוד עשה זאת לנקום מהם נקמת דם אביו ואמו ואחיו שהרגם מלך מואב (ילקוט ש"ב ח.) אבל הדבר מונח במנהג העמים בימים ההם בארצות הקדם כי כן עשו כלם לשבויי

חרב. אחרי לקחו נקמתו במואב נלחם דוד בהדרעזר בן רחוב מלך צובת „בלכתו להשיב ידו בנהר פרת“ (ש"א ח. 3). לפי דעת חוקרים אחרים בדברים האלה יספר הכותב סבת המלחמה. כי בימי שאול הרימו בני ישראל היושבים בעבר הירדן מזרחה ראש ויכניעו שבטים רבים שכניהם (עיין דהי"א ה), ויוכל להיות כי נצחונם הגיע עד נהר פרת בממלכת צובה. הדרעזר בחפצו להשיב לו את אשר לקחו ממנו בני ישראל יושבי עבר הירדן החל לקצין בהם ולצר על עריהם. נגדו יצא דוד למלחמה להגן על בני עבר הירדן והכהו מכה גדולה וילכד ממנו אלף ושבע מאות פרשים (בעל דברי הימים המגדל ומגשא פעולות מלכי יהודה (ע"ע דברי הימים 2) הגזים לכתוב שבעת אלפים תחת שבע מאות הנאמר בשמואל (א. ח. 4), וגם את ארם דמשק שבאה לעזור להדרעזר הכה דוד מכה רבה ותהי ארם לדוד נושאי מנהה וישם דוד נציבים בארם דמשק.

אחרי הנצחון הגדול הזה הסב דוד את פני המלחמה אל האדומים בגי מלח. לפי דעת המבקרים שגיאה קטנה נמצאת בספר שמואל (א. ח. 13) בספור המלחמה הזאת כי צריך להיות שם: „ויעש דוד שם בשובו מהכותו את א ד ו ם בני מלח“ תחת הכתוב שם א ר ם כי לפי זה יש המשך ויחוס בין הכתוב הזה להכתוב שלאחריו: וישם באדום נציבים וגו'. וגם בעל דה"י יספר כי אבשי בן צרויה הכה את אדום בני מלח שנים עשר אלף, וכן הוא בתהלים ס. אנב אורחא נעיר כי מן תוכן המזמר הזה יחליטו המבקרים כי נצחון דוד את הדרעזר היה אחרי נצחו את אדום, כי במזמור הזה לא יזכיר מאומה ממלחמתו עם מלך צובה ועם ארם דמשק ויזכיר אך מואב. אם כן לא ידענו מדוע שנה כותב ספר שמואל את הסדר. בני עמון הכלימו את עבדי דוד ששלח למלכם הנון לנחמו על מיתת אביו. בגלל זאת יצא דוד נגדם לקרב. בני עמון מדעתם את דוד כי גבור חיל הוא כרתו ברית עם ארם צובה, רחוב, איש טוב ומעכה ויצאו למלחמה עם דוד. אז הלק דוד את חילו לשתי מחנות. המחנה האחת נתן ביד יואב ללחום עם הארמיים, והמחנה השנית-ביד אבישי לערוך לקראת בני עמון. במלחמה הזאת המית דוד מהארמיים שבע מאות רכב וארבעים אלף פרשים (ש"א י. 18). בעל דה"י, כדרכו, הגדיל מספר הרוכבים עד שלשים ושנים אלף. כאשר ראו מלכי הברית עבדי הדרעזר כי נגפו לפני בני ישראל השלימו עמם ויעבדום ויראו ארם להושיע עוד את בני עמון (שם 19). לתקופת השנה שלח דוד את יואב עם חילו לקחת נקמתו מבני עמון. כאשר ראה יואב כי הנצחון קרוב שלח אל דוד כי יבוא עם אנשי הי[ל] חדשים וילכוד את עיר המלוכה רבת בני עמון, למען יקרא שמו עליה, כמנהג מימי הקדם. כפי הנראה היתה השנאה בין בני עמון ובין בני ישראל במדרגה גבוהה והעמונים הצרו לישראל מאד ובעבור זה העיר דוד עליהם ב[ח]מתו וישם את השבויים מבני עמון במגרה ובחריצי הברזל והעביר אותם במלבן (שם י"ב. 31). בהמשך ימי המצור על רבת בני עמון היה המעשה הנודע עם בת שבע ואוריה החתי המשליך צללים על היי האיש הדגול מרבבה הזה. חיי דוד האחרונים מלאים עצב ויגון, מחלוקת בין בניו, מעשה אמנון ותמר, הריגת אבשלום את אמנון ועל כלם מרד אבשלום-כל אלה המקרים מררו את חייו עד מאד. אבשלום חשב את עצמו יותר ראוי למלוכה מכל בניו מפני כי מצד אמו מעכה היה בן מלכים ולבד זאת היה אהוב מאד בין העם כי ידע לקחת את לבותם בדברים ובשפתי רמיה. וגם דוד אהבוהו מאד. כאשר טמא אמנון את תמר אחותו המיתו אבשלום ויברח לזקנו מלך גשור וישב שם שלש שנים. יואב בראותו כי שככה המת דוד סבב הדבר על ידי אשה חכמה כי נתרצה המלך להרשהו לשוב ירושלימה בתנאי כי שתי שנים לא יראה את פניו. במשך הימים האלה הכין אבשלום עצמו למרידה. גם אחיתופל יועץ דוד היה בקושרים עם אבשלום. דוד היה ירא מאד מהקשר הזה כי רבים מהעם נהו אחרי אבשלום, ולזאת חשב לנחוץ לברוח מירושלים ולעבור את הירדן. עמו הלכו רבים מאוהביו וגם אתי הגתי עם שש מאות איש

אנשי חיל מאנשי גת. ביער אפרים פגשו אנשי חיל דוד באנשי אבשלום ויערכו מלחמה וסוף הדבר היה כי אבשלום נפל חלל על שדה קטל. כי ברכבו על הפרד ביער אפרים נתלה בשערותיו הארוכות בשובך אלה גדולה ויותן בין השמים והארץ, וכאשר נודע הדבר ליואב לקח שלשה שבטים בכפו ויתקעם בלב אבשלום ונושאי כליו של יואב גמרו את מיתתו.

כאשר הגיעה השמועה לדוד בכה בכי גדול על מות בנו ובחרות אפו על יואב העביר אותו ממשמרתו משמרת שר הצבא והפקיד תחתיו את עמשא שר צבא אבשלום. ויהי כאשר החל העם להקבץ להשיב את המלך על כסאו כבראשונה מהרו בני יהודה להעבירו את הירדן ולהביאו לירושלים טרם באו יתר השבטים. לדבר הזה חרה אפם ויריבו באנשי יהודה. במריבה הזאת השתמש איש אחד שבע בן בכרי משבט בנימין שהיה נוטה לבית שאול ויתקע בשופר ויאמר: „אין לנו חלק בדוד ולא נחלה לנו בבן ישי איש לאהליו ישראל”. ויעל כל איש ישראל מאחרי דוד אחרי שבע בן בכרי. למען השקיט המרידה שלח המלך את שר צבאו החדש עמשא להזעיק אנשי חיל מיהודה במשך זמן שלשת ימים, אבל לא עלתה בידו בזמן קצר כזה לעשות זאת, וישלח דוד את אבישי עם אנשיו לרדוף אחרי שבע בן בכרי ולהשיגו ויצא אחריו גם יואב עם אנשיו. בדרך פגש יואב את עמשא ויתן לו יד לשלום ובידו השנית הכהו בחרבו וימיתהו. אם כי בלי ספק הדבר הזה חמר מאד את רוח דוד, כי גם עמשא היה עצמו ובשרו, בן אחותו אביגיל, כאשר יואב היה בן אחותו צרויה, בכל זאת לא נמצא כי דוד הוכיחהו על זאת. אם חפץ דוד בזה להראות להמורדים כי יסלח לכל האנשים אשר המרו את פיו במשך המרידה ולא יעניש אותם על זה, או כי היה ירא את יואב שהיה מקודם הכלי למעשהו לשפוך דם נקי, דם אוריה החתי לא נוכל לדעת, אבל זאת אנו רואים כי דוד לא הוציא הגה מפיו נגד יואב על התועבה הזאת, כאשר עשה כקודם בעת הרג יואב את אבנר. אחרית המרידה היתה כי יואב הביא את ראש שבע המורד כרותה. ויפץ העם איש לאהליו ותשקוט הארץ, ולזאת נשאר יואב שר הצבא כמקדם. אחרי כן לחם דוד עם הפלשתים ארבע פעמים (ש”ב כ”א. 15-23) ובהראשונה כהמלחמות ההן היה כפשע בינו ובין המות, ובגלל זאת החליטו עבדיו וגבוריו הנאמנים כי לא יצא עוד המלך עמם למלחמה פן יקראנו אסון לעת זקנתו.

עוד מרידה אחת נזכרת בסוף ימיו של דוד-מרידת אדוניה בנו שהיה מתנשא לאמר אני אמלוך יעמו היו יואב ואביתר הכהן. כאשר נודע הדבר לדוד צוה להמליך בחיין את שלמה בנו שנולד לו מבת שבע אהובתו, אם כי היה קטן בשנים מאדניה, אבל המלך כבר הבטיח לבת שבע כי בנה יעלה אחריו על כסא (ע”ע שלמה) מזה נראה כי ממלכת דוד שהיתה בתחלה ממשלה מגבלה, כאשר הבאנו למעלה, עלתה בסוף ימיו למדרגת ממשלה בלתי מגבלה, כי הלא הוא מוסר רסן הממשלה לשלמה בנו מבלי שאול את פי העם. בטח עזרו לו בזה אנשי החיל שעמדו בימיו ת מ י ד נכונים לצאת לצבא.

עוד מקרה אחד מעורר עצבון נקרה בסוף ימיו, והוא הריגת שבעה אנשים מזרעו של שאול. כאשר היה שלש שנים רעב גדול בארץ שאלו את פי ה׳ בלי ספק על ידי הכהנים באורים ותמים מה לעשות להנצל מהרעב. הכהנים אשר עוד לא שכחו את אשר עשה להם שאול בנוב, אמרו בשם ה׳ כי סבת הרעב היא חלול השבועה שנשבעו בני ישראל לגבעונים להחיותם ושאול בקש להכותם בקנאתו לבני ישראל ויהודה. בכתוב לא נזכר בפירוש מהרע שעשה שאול לגבעונים ולזאת השתדלו המבארים לחפש במקום אחר עקבות הדבר הזה ומצאו כי כותב ס׳ שמואל מרמז בזה על הריגת נוב עיר הכהנים, כי הגבעונים היו חוטבי עצים ושואבי מים אצל מקדש ה׳ והכהנים ובמיתתם נכרת אוכל מפיהם. וכן היא גם דעת חז”ל (ב”ק קי”ט). יוכל היות כי תשובת הכהנים היתה דרושה לחפץ דוד שהשתדל לכונן כסאו לזרעו אחריו והיה ירא מזרעו של שאול שלא יהיו לשטן לבנו אחריו בדבר

המלוכה כי עוד לא נמחה מזכרונו מרידת שבע בן בכרי וקללות שמעי בן גרא מבני בנימין שהיו נוטים לבית שאול). כאשר שאלו מה לעשות להם ובמה לכפר ענו ואמרו: כי יתנו להם שבעה אנשים מבניו של שאול להוקיעום בגבעת שאול, ואז תשכך חמתם ונכפר להם הדם (?). מיד נתנו בידם שני בני רצפה בת איה אשר ילדה לשאול, ואת חמשת בני מ י כ ל בת שאול אשר ילדה לעדריאל המחולתי. המבקרים גורסים פה מ י ר ב תחת מיכל, כי היא נתנה לעדריאל המחולתי (ש"א י"ח. 19) ולא מירב, ולמיכל לא היו בנים כלל. ואחרים אומרים כי מיכל גדלה אותם לזאת נקראו על שמה ואין הכרח לשבש הפסוקים. יוסיפון ישער כי נולדו למיכל אחרי גרשה דוד בפעם השנית ונשאת לאחד. אבל דברי הכתוב „ולמיכל..... לא היו בנים ע ד י ו ם מ ו ת ה" סותרים דבריו. עוד דבר אחד עשה דוד אז שלפני דעת המבקרים יש לו חבור וקשור עם כליון זרעו של שאול. והוא: כי הלך דוד אז ליבש גלעד ויקח משם את עצמות שאול ואת עצמות יהונתן בנו ויקברו אותם ב י ח ד ע ם ע צ מ ו ת ה מ ו ק ע י ם בקבר קיש אביו ובזה שלל ממנו גם אחרי מותו כבוד מלך והשפיל אותו למדרגת הרוגי מלכות. מספר צבאות חילו של דוד התמידים עלה עד 288,000. הצבאות האלו היו נחלקים לשנים עשר חלקים בכל חלק 24,000 אנשי חיל עם נשיאם בראשם שהיו עומדים על משמרתם לשרת את המלך חדש בשנה, וכן בכל חדש מחלקה אחרת עם הנשיא שלהם. לפלא כי בעל דה"י (א. כ"ז 16, בחשבו נשיאי השבטים יחשוב נשיא לשבט ראובן, לשבט שמעון, ללוים, לכהנים, ליהודה, ליששכר, לזבלון, לנפתלי, לאפרים, ומנשה במזרח הירדן, למנשה במערב, לבנימין, ולדן בכך הכל שלשה עשר נשיאים. הנה כי כן לא יחשוב שום נשיא לגד ולאשר, ונגד זה יחשיב שני נשיאים לשבט הלוי: לכהנים לבדם וללוים לבדם.

כלכל המלכים המושלים כמשלח בלתי נגבלה היו לדוד אנשי חיל שומרים לראשו (באדי־גארד) שכורים מעמים אחרים (וע"ע כרתי ופלתי). השרים היושבים ראשונה במלכות קודם מרידת אבשלום היו: 1) יהונתן דוד דויד יועץ איש מבין וסופר; 2) יחיאל בן חכמוני מורה(?) לבני המלך; 3) אחיתפל 4) יהוידע בן בניהו; 6) אביתר כהן גדול; 7) ויואב שר הצבא (דהי"א כ"ז 34-32). דע וויטע גורס פה „בניהו בן יהוידע" תחת יהוידע בן בניהו, מפני כי בניהו היה אז עוד רך בשנים וקשה להאמין כי כבר היה לו בן בא בימים ראוי לשאת משרה גבוהה כזאת על שכמו. אבל בהעתקת השבעים גם כן הגירסא כאשר לפנינו. ההשגחה על רכוש המלך נחלקה אז לשתים עשרה מחלוקות, עם שרים מיוחדים לכל מחלקה (דעפארטמענט): 1) אוצרות המלך של כסף וזהב; 2) אוצרות בשדה ובכפרים; 3) עבודת האדמה; 4) הכרמים 5) אוצרות היין; 6) הזתים והשקמים; 7) אוצרות השמן; 8) הבקר הרועים בשרון; 9) הבקר הרועים בעמקים; 10) הגמלים 11) האתונות; 12) הצאן (שם 31-25).

שם המלך הזה נשאר בישראל לתהלה ולתפארת עד עולם בגלל תכונות נפשו היקרות ובגלל הטובה הרבה שעשה לישראל. כבר בנערותו היה אהוב לכל: שאול ויהונתן, מיכל וכל ישראל אהבוהו אהבה עזה מאד. בעיני אכיש מלך פלשתים היה טוב כמלאך אלהים (ש"א כ"ט 9), כל אשר עשה היה טוב בעיני העם (ש"ב ג. 36). אנשי החיל קראו אותו בשם „נר ישראל" וגבוריו הנפלאים הרפו נפשם למות למלא משאלות לבו (שם י"ח 3; כ"א 17); אתי הגתי נשבע בשם ה' כי ילך אחרי דוד אם למות ואם לחיים (שם ט"ו. 21). ובאמת ראוי היה האיש הגדול הזה לאהבה בלי מצרים. טובת והצלחת עמו מקטן ועד גדול היו תמיד לנגד עיניו בכל מלחמותיו ובכל אשר עשה. הוא הגין על נערי צאן נבל כי לא יפקד מהם מאומה (ש"א כ"ה 7). בעיניו היה כלם שוים וצוה כי כלם יחלקו יחדיו בשוה כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים. חיי אנשי חילו היו יקרים בעיניו מאד, ולזאת לא חפץ לשתות המים אשר הביאו לו גבוריו מבור בית לחם בסכנת

נפשם (ש"ב כ"ג. 16. 17). הוא חגין על שאול, שונאו בנפש, נגד כף גבוריו שחפצו להורידהו שאולה, בעת שהיה רודפו חנם, וכאשר נודעה לו מיתתו קונן עליו בתם לב קינה מלאה הנה והי. בסבלנות גדולה שמע קללות נמרצות יוצאות מפי שמעי בן גרא, בברחו מפני אבשלום, ולא לקח נקמתו ממנו גם אחרי שובו אל ממלכתו. אהבתו אל בניו היתה אהבה בלי מצרים, והאהבה עזה הזאת קלקלה לפעמים גם שורת האמת ודרכי החינוך. על מות בנו אבשלום בכה בכי רב אם כי בנו זה חפץ לקחת את נפשו להורידהו דומה למען ישב על כסא ממלכתו. בבטחונו בה' ואהבתו אליו היה גדול מכל גדולי אומתנו, כל הצרות אשר עברו על ראשו קבל באהבה ולא התרעם על ה'.

אולם ביחוד גדול שמו כמושל ומנהיג, כי מעשיו ופעולותיו הגדולים לטובת העם עשו לו שם עולם לא יכרת. הוא העלה את בני ישראל למדרגת עם חפשי שאיננו ירא עוד מקול עלה נדף ועשהו חזק כצור שלא יכלו עוד בני עולה, המה העמים סביבותיו, לענותו. ירושלים, מרכז הנהגת העם והדת, היא מעשה ידיו להתפאר. גם הדין והמשפט בין איש לאיש בכל דברי ריבות היו תחת השגחתו ולא נתן לשריו לעשות עול ולעקם משפט (שם ח. 15). ובגלל זאת נשאר שמו חרות על לוח לב בני ישראל, וימי ממלכתו היו נחשבים להימים היותר מאושרים בקורות ישראל וכל תקותם בעת צרתם כי יחדש ה' את ימיהם כקדם בעת אשר ישב דוד על כסא ממלכתו, ומלך מבניו ימשול על העם וינהגם במקל נועם, וזה הוא היסוד לתקות המשיח. ובנוגע לכשרונו הנפלא בזמרה ושיר ומעלת מזמוריו היקרים בספר תהלים, ואשר עשה בדבר הזה לטובת מין האנושי בכלל ולישראל בפרט נדבר ברחבה בערך תהלים.

דודאים. „הדודאים אשר מצא ראובן בשדה בקצה קציר חטים היו צמחים מסוגלים לאהבת נשים (וזה שמם מלשון דודים) ולברכת פרי בטן, על כן חמדה אותם רחל העקרה ונתנה בשברם אל לאה משכב אישה בלילה ההוא, והאהובה שולמית אמרה אל דודה: „הדודאים נתנו ריח..... דודי צפנתי לך", כי ריחם לבדו מעורר תאות המשגל, שעל כן נקרא הצמח הזה בפי המון הערביים „תפוח השטן".

המבארים הקדמונים כמו הראב"ע והרד"ק ואחרים הזכירו כי הדודאים הם בצורת אדם, ובאמת נמצא בצמח הזה בשרשו איזו דמות לקלסתר צורת האדם, כאשר שרשו העב מתפרד למטה כמין מזלג ודומה בזה לגוף אדם בלי זרועות עם רגלים מונחות זו על גב זו. על כן עשו כבר העמים הקדמונים מצמח הזה אלילי בית כעין תרפים, בתבנית ננסים בצורת אדם, והאמינו שבכחם לפתוח סגור הרחם ולפקוד עקרות, ולהקל צירי היושבות על המשבר, ולהביא ברכה והצלחה אל הבית. האמונה הזאת התנחלה גם אל המון עמי הגרמנים באיירופה שהיו רגילים לעשות מצמח הזה צלמים קטנים בצורת אדם, והיה להם זהירות יתירה בקציצת הצמח הזה, דרך משל שצריך הקוצץ להזהר שלא ישב הרוח לנגדו ושלא יביט לצד מערב, וצריך לחרוץ בסכינו שלשה עגולים סביב הצמח בטרם יעקור אותו מן הקרקע, ואיש אשר השיגה ידו למצוא את הננס הזה היה מביאו אל ביתו והיה מפרנס ומכלכל אותו, כי הביא אל ביתו הצלחה ואושר ופרי בטן" (דר. ש. רובין בספרו סגולת הצמחים).

דודה אחות האב או אשת אחי אביו, היא מן העריות שאסרה התורה לבוא עמהן בברית הנשואין. בני ישראל לא נהגו איסור בזה קודם מתן תורה, כי הלא עמרם נשא את יוכבד דודתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה. ע"ע עריות.

1) **דודו** שם איש אחד משבט יששכר נזכר בשופטים (י. 1) בגלל נכדו תולע השופט.

2) **דודו** אבי אחד מגבורי דוד אלחנן מבית לחם (ש"ב כ"ג 24).

3) **דודו** האחוחי אבי אלעזר גבור דוד (דהי"א י"א 12).

דודוהו ממרשה אבי הנביא אליעזר שנבא

רעה על יהושפט בעבור התחברו עם אחזיהו (דברי הימים ב' כ. 37).

דוכיפת (ווידערהאָפּף בגרמנית, הופּאָו באַנגלית). מין עוף מהעופות הטמאים האסורים לישראל באכילה (ויקרא י"א; דברים י"ד). אם כי העוף הזה הוא יפה מאד בתארו בכל זאת שנוא הוא לאדם בכל מקום שנמצא, כן באזיא וכן באירופא, מפני הריח הרע הממלא את קנו ונדבק לימים רבים בידים הממשמשות את ביציו. העוף הזה ישתמש בזבובים שונים למאכלו, ואם הזבוב קטן יבלענו שלם ואם הוא גדול מבית הבליעה שלו ידוקנו לעיסה רכה ויאכלנו. עמי ארצות הקדם יספרו ההגדה הזאת על אדות העוף הזה: פעם אחת נסע המלך שלמה במדבר. היום השמש היה בוער מאד והמלך סבל מזה צער גדול. ותבאנה דוכיפות רבות ותעשנה צל לראשו. המלך הגדול הזה שהיה מושל בכל היקום וגם על מלאכים ושדים ורוחות אם להם כי יבקשו ממנו איזה מתנה בעבור זה והוא ימלא משאלותם. העופות התיעצו ביניהם ואחרי כן אמרו לו כי מבקשים המה ממנו כי יצוה על מלאכי מעלה לעשות נזר או עטרת זהב לראשם כתבנית הנזר אשר על ראש שלמה. המלך נעתר לבקשתם. בתחלה היו שמחים מאד לתפארתם זאת אבל באשר הסכינו לזה בחלה נפשם בהתכשיט הזה כי כבר היה מנשוא. ויבואו אל שלמה לבקש ממנו כי יסיר מהם את עטרותיהם. המלך מלא את בקשתם ויעש להם כרבל מנוצות תחת העטרה. בתלמוד (חולין ס"ג) מבארים השם הזה לפי הברותיו: דוכיפת — שהודו כפות (כרבלתו עבה ודומה כמו שכפולה לתוך הראש וכפותה שם. רש"י), וזהו שהביא שמיר לבית המקדש (דהא נגר טורא מתרגמינן ליה. רש"י. ועיין גיטין ס"ח).

דומה 1) בן ישמעאל (בראשית כ"ה. 14). חוקרי קדמוניות של המחמדים מחליטים, כי על שמו נקרא מקום בארץ ערב הנקרא דומאט אל־דזשאנדאל. ואולי הוא שבט הערבים דומאתי אשר יזכיר פּורפירי, כי יקריבו מדי שנה בשנה נער אחד לאלהיהם ויקברו אותו תחת המזבח. מאסודי יזכיר עיר בשם זה ויגביל מקומה חמש פרסות מן מודינה, וחמש עשרה פרסות מן דמשק. בישעיה (כ"א. 11) נמצאת נבואה בשם „משא" על דומה, אבל יען כי תוכן הנבואה מכוסה בעלטה לכן אין לעמוד על הדבר אם ירמז על דומה הנזכרת או היא אחרת. השבעים גורסים בישעיה אדום תחת דומה, וגם בירושלמי (תענית פ"א) נמצא: אמר ר' חנינא בריה דר' אבוה, בספרו של ר' מאיר כתוב: „משא דומה" — „משא רומה", כי לדעת חז"ל ירשו שרידי בני אדום את ארץ כתים והמה בנו את העיר רומא.

דומה 2) שם עיר בהר יהודה (יהושע ט"ו. 52). השבעים גורסים רומה ברי"ש. אבל לפי דעת החוקרים החדשים גרסתנו היא הנכונה. ראָבענזאָן ידמה כי הוא המקום הנודע בשם קהירבעיט דומה, שם יתראו עוד היום שרידי כפר אחד שעמד על שתי גבעות והגיא ביניהן.

דור מדת ימי הדור היתה להקדמונים מאת שנה. כן נראה ממה שנאמר: וענו אותם אַרבע מאות שנה... ודור רביעי ישובו הנה (בראשית ט"ו. 13. 16). אבל בהמשך הימים נתמעטה המדה והחלו לחשוב אך 33 שנה למדת דור אחד. הערָאדאָט יחשוב מאת שנה

לשלשת דורות (הערָאדָאט 2. 142), וגם באיוב יחשוב קרוב למספר הזה ימי שני דור אחד, כי לארבעה דורות יחשוב מאָה וארבעים שנה (איוב מ"ב. 16). וקרוב לזה יחשוב משה ימי הדור (עיין דברים א. 35; ב. 14), ומזה ראיה חלושה שאיוב בימי משה היה.

דורא, שם מקום בקרבת בבל. בבקעת דורא העמיד נבוכדנצר צלם זהב וצוה לכל היושבים במדינת מלכותו להשתחוות אליו והאיש אשר לא ישתחוה יפילוהו לתוך כבשן האש. והדבר הזה היה הסבה כי הפילו את חנניה, מישאל ועזריה לתוך כבשן האש ובדרך נס נצולו (דניאל ג.). אמיאנוס מארצעלינוס יגביל מקומה של הבקעה הזאת למזרח הנהר חדקל. אבל מן הכתוב בדניאל נראה כי היתה קרובה מאד לבבל, ובעבור זאת אין מקום גם לדברי פאליביוס המתאר מקומה על שפת נהר פרת בקרבת נהר כבר הרחק בשתי מאות מיל מן בבל. והנכון כי היתה במזרח בבל במקום אשר ת. אפפערט מצא היסוד לצלם גדול לא רחוק מן המקום הנודע בשם דואייר.

דחן, מין קטנית מגרגרים קטנים מאד (עיין ערך מאבל).

די זהב, שם מקום נכר בדברים (א. 1). אם היה המקום הזה בערבות מואָב או בקרבת הר סיני לא נודע אל נכון. לפי דעת החכם קנאבעל הוא הנקרא כעת בשם: מינה את דהב, לא רחוק מן ג'בל מוסא, אבל דעת החכמים קייל ודיללמאן איננה נוחה מההשערה הזאת. הירונימוס גורס די בפתח תחת הדלת.

דיבון 1) שם עיר למזרח ים המלח וצפונה לנחל ארנון. העיר הזאת היתה אחת מערי מואב; סיחון מלך האמורי לכדה וספחה אל ערי ממשלתו (במדבר כ"א. 26, 30). וכאשר ירשו בני ישראל את ארץ סיחון נפלה ארצו לנחלה לשבט ראובן (יהושע י"ג. 9. 17). אולם העיר דיבון בנו או הקימו את הריסותיה בני גד, ולזאת נקראת על שמם ד י ב ו ן ג ד (שם ל"ג. 45). בימי ישעיה נחשב העיר הזאת לערי מואב (ישעיה ט"ו) ובמקום הזה נקראת ד י מ ו ן לתפארת המליצה, למען יהיה לשון נופל על לשון, „כי מי ד י מ ו ן מלאו ד ם". כעת נקראת דהיבאן, במרחק מהלך חצי שעה מצפון ערוער, העומדת בקצה נחל ארנון. שרידי חרבותיה המשתרעים על שתי גבעות קטנות קרובות זו לזו מעוררים תוגה ועצבון בלב רואיהם, אבל פרסומם בין החוקרים גדול מאד בגלל מצבת מישע מלך מואב הידועה שמצאו במקום הזה. בעיר הזאת היו למואבים במות הרבה אשר קטרו עליהן לאליליהם (ישעיה שם).

דיבון 2) שם עיר נזכרת בנחמיה (י"א. 25), כי התישבו בה בני יהודה בשובם מהגולה. ויתכן כי העיר דימונה הנזכרת ביהושע (ט"ו. 22) בין ערי הנגב שלמטה יהודה.

דיה, מין עוף מהעופות הטמאים, האסורים לבני ישראל באכילה (דברים י"ד). חכמי העמים יתרגמו המלה הזאת בשם: „לעממער־גייער", והוא עוף טורף כהנשר. העוף הזה לא יחיה בקבוצים כי אם שנים שנים, אבל מן הנאמר בישעיה: שם נקבצו דיות (ישעיה ל"ד. 15) נראה כי הדיה איננה ה„לעממער־גייער". לדעת חז"ל היא ראָה, היא דאָה, היא אַיה, היא דיה, ולמה נקרא שמה ראָה שרואה ביותר, ולמה הזהירך בכל שמותיה שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק שלא יהא האוסרה קורא אותה ראָה והבא להתיר אומר זו דיה שמה או איה שמה וזו לא אסר הכתוב (חולין ס"ג).

דיו, מן המצרים למדו בני ישראל לכתוב בדיו. אבל כפי הנראה דיו של המצרים

היה טוב יותר מהדיו של העברים, כי הדיו של המצרים שנכתב בו לפני שלשת אלפים שנה הנהו כעת בהיר ובקל יקראו את הכתוב בו. ואולם הדיו של העברים היה נמחה בקל. משה אמר מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות ל״ב. 32); האָלות אשר כתב הכהן מחה אותן אל מי המרים להשקות בהן את הסוטה (במדבר ה. 23).

דימון (עיין ערך דיבון 1).

דימונה (עיין ערך דיבון 2).

דין (חירק), **דין** (פתח, קמץ), עיין ערכים שופט, משפט, הנהגת העם והממשלה.

דינה בת יעקב שנולדה לו מלאָה אשתו. באשר התישב יעקב בשכם יצאָה פעם אחת דינה בתו לראות בבנות האָרץ, וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ ויאהב אותה ויקחה אליו נגד רצונה וישכב אותה ויענה. ובחפצו לקחת אותה לאשה רצה לתת לאביה ולאחיה מוהר ומתן כאשר יחפצו. בעיני בני יעקב היתה רעה מאד התועבה הזאת ויאמרו במרמה לשכם כי אך בזאת יאותו לתת לו את אחותם לאשה אם יתרצו כל אנשי העיר למול את בשר ערלתם אָז יתערבו עמהם ויהיו לעם אחד. שכם מהר לעשות חפצם. ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים לקחו שמעון ולוי אחי דינה מאב אחד ומאם אחת את חרבם ויהרגו כל זכר ויבוזו את העיר. האכזריות הזאת היתה רעה מאד בעיני יעקב. אבל כבר נעשה מעשה (בראשית ל״ד). גם היום חוב קדוש בעיני הנוסעים בעדר במערב אזיא כי אחי הנערה אשר נטמאה נגד רצונה ינקמו נקמתה מעושה המזימתה. וגם אם היא בעולת בעל מוטל על אחיה החוב יותר מאשר על בעלה. מה היה גורל דינה אחרי אשר נעשתה לה התועבה הזאת לא נזכר בכתוב. חז״ל אמרו כי נשאת אחר בן לאיוב (ב״ב י״ד); ויש מהם אמרו, כי נשאת לשמעון אחיה והולידה לו בן שאול, והוא שאול בן הכנענית, ונקראת כן מפני שנבעלה לכנעי (ב״ר פ. ע״י).

דישון, שם חיה המותרת לבני ישראל באכילה, ונחשבת בדברים (י״ד) ביחד עם איל, צבי ויחמור. רוב החוקרים מסכימים לדעה אחת כי היא הנקראת אדדאקס בלשון אנגלית והיא עז מדברי יפה מאד. ביחוד נמצאת החיה הזאת למרבה בצפון אפריקה, אבל נמצאת גם בארץ ישראל ובסביבותיה. קומת הדישון היא לערך שלש רגל וחצי. הקרנים שוות בשני המינים בזכר ובנקבה. ארכה לערך שתי רגלים ומעט יותר. צבע עורה הוא לבן ועל צוארה שערות שחורות וארוכות. הדישון יאהב לגור במקום חול.

דישון 1) בן שעיר החורי. הוא היה מאלופי אדום (בראשית ל״ו. 21. 30).

דישון 2) בן ענה בן צבעון בן שעיר (שם 25).

דליה 1) בן מהטבאל. נזכר בנחמיה ו. 10. בעבור בנו שמעיה שהפחיד את נחמיה ויעצהו לבוא אל בית אלהים אל תוך ההיכל ולסגור דלתותיו כי בלילה הבא יבואו להרגו. אבל נחמיה לא שמע לעצתו ולא רצה לבוא אל ההיכל אשר גם הכהן הגדול לא יבוא בו אך פעם אחת בשנה, והבין נחמיה כי נביא שקר הוא ואויביו שכרוהו למען יחרפוהו.

דליה 2) בן אליועיני מצאצאי זרובבל (דהי״א ג. 24).

דליה 3). בניו לא יכלו להגיד בית אבותם אם מישראל הם, והיה מן

העולים לירושלים מתל מלח, תל חרשא, כרוב אדן ואמר, זרובבל (עזרא ד. 60).

1 **דליהו** בן שמעיהו אחד השרים למלך יהויקים שישבו בלשכת הסופר בעת בא אליהם מכיהו בן גמריהו להגיד להם את כל דברי הנבואות של ירמיהו ששמע מפי ברוך תלמידו, על אדות ירושלים (ירמיה ל"ו 12).

2) **דליהו** אחד מזקני כהונה בימי דוד. הוא היה הראש למשמרת העשרים ושלש מעשרים וארבע משמרות כהונה (דהי"א כ"ד 18).

דלילה שם אשה אשר מסרה את שמשון הגבור בידי הפלשתים (שופטים ט"ז). בכתוב לא נזכר אם היתה מישראל או מבנות הפלשתים. אולם קרוב להאמין כי היתה מן הפלשתים כי נחל שורק מקום מולדתה להפלשתים התחשב אז. אהבתו אליה עורה את עיניו לבלי ראות כי כורה היא שוחה ללכדנו ונגלה לה את כל מסתרי לבו והדבר הזה היה בעכרו. אם לקח לו שמשון את דלילה לאשה כדת או נהג בה מנהג זנות לא נוכל לדעת, אם כי קדמוני כנסת הנוצרים יספרו כי היתה אשתו. חז"ל כדרכם לדרוש השמות אמרו: אם לא היתה נקראת בשם דלילה ראויה היתה להקרא בשם תזת כי דלדלה את כחו של שמשון, את לבו ואת מעשיו (סוטה ט).

דלת, תסוב על שני צירים, שמהם האחד אשר למעלה נתון בהמשקוף והשני אשר למטה נתון בהסף. משני צדי הדלת עומדים שני עמודים הנקראים מזוזות. הדלת היתה נעשית בארצות המזרח מעצים, ברזל או אבנים. אולם בזמן ההוה לא נראו דלתות מעצים וברזל ואף דלתות מאבנים נפגוש כעת באזיא הקטנה ולמזרח ים סנרת. לפעמים עשו את הדלת משני חצאים, ולזאת נמצא לפעמים הבטוי ויסגור ד ל ת ו ת העליה בעדו (שופטים ג. 23), ויאחז ב ד ל ת ו ת שר העיר (שם ט"ז. 3). על הדלתות והמזוזות עשו לפעמים מקלעות מעשה חרש וחושב חרותות באבן, וחרתו עליהן לזכרון דברים מספר התורה המדברים מתיקון המדות ודרך ארץ, כמו שנאמר: „וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" לסגור הדלת עשו לה מנעול, ועשו זאת לא לבד להדלת החיצונה כי אם לפעמים עשו מנעול גם לדלת של החדר הפנימי כמו שמצינו באמנון (עיין ש"ב י"ג. 17) אל הדלת רצעו את אזן העבד שחפץ להשאר בבית אדוניו אחרי תם שנות ממכרו, ואז היה מחוייב לעבוד עד שנת היובל. (שמות כ"א .6) עיין ערך אזן.

דם, לפי דעת כוז"ק הדם הוא משכן החיים „כי הדם הוא הנפש" (דברים י"ב 23), ולזאת נמצא בתורה שני מיני צווים שונים בנוגע אל הדם. 1) האיסור לאכלו, כי החיים המה מסתרי הבריאה שאין כל חכם יודע מהותה והמה נובעים ממקור עליון, מבורא העולם ועושהו, לזאת מן הראוי כי ישובון אל מקורם אל יוצרם ועושם. כבר נח נצטוה על איסור אכילת דם (בראשית ט. 4). ובתורת משה נשנה האיסור הזה פעמים רבות (עיין ויקרא ג. 17; ז. 26. 27; י"ז. 10; י"ט. 26; דברים י"ב. 16. 23; ט"ו 23). במקומית אחרים יבאר המחוקק הטעם לאיסור הזה: „כי הדם הוא הנפש", ולזאת נצטוו בני ישראל על השחיטה למען יצא הדם חפשי לחוץ ולא ישאר בבשר הנועד לאכילה, יש אומרים כי היסוד לאיסור אכילת נבלה הוא גם כן איסור אכילת הדם מפני כי מהנבלה לא יצא הדם ונשאר בבשר. אבל אם כן מדוע הותרה הנבלה לגר (דברים י"ד. 21) הלא אכילת הדם אסורה גם לגר (ויקרא י"ז. 10). מזה שאיסור אכילת דם נשנה פעמים רבות בתורה נראה ברור כי הורגלו בני ישראל לאכול את הדם. ולמדו זאת מעמים אחרים כי כן יסופר על עמים רבים כי חשבו לקודש לחתוך אבר מבעל חי ולאכלו בעודנו חי ודמו שותת ממנו. וכפי הנראה עשו כן בני ישראל אחרי נצחו את הפלשתים בימי שאול, כי לקחו צאן ובקר ויאכלו ע ל ה ד ם כלומר עם הדם כי ע ל משמש לפעמים במקום ע ם כמו ויבואו האנשים ע ל הנשים (שמות ל"ה. 22). שכונתו ע ם הנשים; וכאשר נודע הדבר לשאול מיחה בהם. וגם בימי יחזקאל עוד דבקו בעון הזה (עיין יחזקאל ל"ג. 25). אבל בהמשך הימים נשרש האיסור הזה עמוק בלב בני ישראל והיתה להם אכילת הדם לגועל

נפש, ולזאת מצאנו כי גם המשיחים הראשונים שהשליכו מעליהם עול כל המאכלות האסורות הכתובות בתורת משה השתדלו לאסור אכילת הדם למאמיני בדת הנוצרית גם מעמים אחרים שלא מבני ישראל. (עיין פעלי השליחים ט"ו. 20. 29; כ"א. 25). הצווי השני היוצא ממושג שהדם הוא-הנפש הוא הקרבת הדם לה', כן יאמר המחוקק בפירוש: „כי נפש הבשר בדם היא, ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם כי הדם הוא בנפש יכפר" (ויקרא י"ז. 11), ולפי זה ביאור הכתוב הוא: יען כי הדם הוא בנפש, לכן יכפר, כי אף הנפש יכפר. מפני כי הנפש היא נובעת ממקור העליון ממקור אלזה לכן אליו תשוב, והיא המנחה היותר יקרה שיכול האדם להקריב לה', ובאה נפש הקרבן הנקרב לכפר על נפש החוטא, נפש תחת נפש. ומטעם הזה השתמשו בדם לטהר המצורע לכפר חטאו, כי צרעת באה על האדם כעונש על חטאיו. מדברי התורה שאמרה :כל דם לא תאכלו......לעוף ולבהמה (ויקרא ז. 25) נראה ברור כי דם דגים לא נאסר להם לבני ישראל וכן הוא באמת ההלכה (כריתות כ"א:) וכן נוהגין, ומדוע? יש מי שאומר מפני כי הדגים אינם נקרבים לגבוה לכן אין דמם קודש ואיננו אסור באכילה. אבל הלא גם החיות אינן נקרבות לה' ובכל זאת דמן אסור.

דמות, הצווי שלא לעשות שום דמות ותבנית הוא אף להרחיק את בני ישראל מעבודת האלילים, ולכן אסרה להם התורה לעשות פסל ודמות לשם אלהות ולעבדם, אבל לא נאסר להם מלעשות תבנית ודמות חיות ופרחים לפאר ולהדר את ארמנותיהם ואת בתי היכליהם. ולזאת נמצא כי עשו במשכן כרובים ובמקדש בקרים לים של שלמה, וגם פרחים שונים עשו להם למנורת המשכן ולירעותיו. אולם בהמשך הזמן הרחיקו בני ישראל כל פסל וכל דמות מעל גבולם אף אלה שנעשו לפאר והידור, מפני כי בחלה נפשם בתמונות המוזרות שעשו העמים סביבותיהם ונתנו להם כבוד אלהים לעבוד אותם ולהשתחוות להם. התמונות האלה היו מעוררות לפעמים פחד וגועל נפש בלב רואיהן בגדלן המשונה ובתוארן הזר והמוזר. צלם בל שהעמיד נבוכדנצר בבקעת דורא היה תשעים רגל בקומתו ועשר רגל בעביו (דניאל ג. 1). קומת צלם דמות אפאללא על האי רודוס היה 128 רגל, והאניות היותר גדולות עברו בין רגליו.

דלען שם עיר בנחלת מטה יהודה. מקומה בעת לא נודע אולם ביהושע (ט"ו 38) נזכרת בין לכיש ועגלון.

דלפון שם אחד מעשרת בני המן אשר נתלו בשושן הבירה ביחד עם אביהם המן, צורר ישראל. — (שני הערכים האלו נשמטו ממקומם).

דמשק מתי נוסדה העיר דמשק לא נמצא בכתוב. בקדמוניות (א. ט. 4) מביא הגדה אחת, כי עוץ נכד שם יסדה. בכה"ק נזכרת העיר הזאת ראשונה בספור מלחמת אברהם עם כדרלעמר מלך עילם. אחרי כן נזכר כי אליעזר עבדו היה מדמשק. בין המשולמנים נמצאת הגדה אחת כי אליעזר עבד אברהם בנה את דמשק ואברהם מלך בה איזה שנים טרם התישב בארץ כנען. כזאת יספר גם ניקאלוס מדמשק הובא בקדמוניות ליוסיפון (א. 7. 2). לפי דברי ניקאלוס נמצא בימיו כפר הנקרא בשם „משכן אברהם". החוקרים ההדשים משערים כי הוא המקום הנודע כעת בשם (על בורזעה) מקום נמצא גם היום כאר קדוש הנושא עליו שם אברהם.

1) **קורותיה,** כאשר באה ארם דמשק לעזור להדרעזר מלך צובה נגד דוד הכה דוד בארם עשרים ושנים אלף איש, וישם נציבים בארם דמשק ותהי ארם לדוד נושאי מנחה (ש"ב ה. 5). מקורותיה קודם המלחמה הזאת לא נזכר בכה"ק מאומה. ניקלוס מדמשק יספר כי המלחמה הזאת היתה על שפת נהר פרת. רזון בן אלידע אשר ברח מאת הדרעזר מלך צובה ארוניו קבץ אליו אנשים ויהי שר גדוד בהרוג דוד אותם וילכו דמשק וישבו בה וימלכו בה ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה (מ"א י"א 25) אבל לא ארכו הימים והממשלה בדמשק שבה אל בית הדר. כאשר עלה בעשא מלך ישראל על יהודה למלחמה ויבן את הרמה

לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה לקח זה האחרון את כל הכסף והזהב הנמצא באוצרות בית ה' ובאוצרות בית המלך ויתנם לעבדיו להביאם אל בן הדד בן טברימון מלך אדם להפר את בריתו עם בעשא. אז שלח בן הדד את שרי החילים אשר לו ויך את ערי ישראל: את עיון, דן, אבל בית מעכה ואת כל כנרות ואת ארץ נפתלי (שם ט"ו 17-21). בימי עמרי לקח בן הדד ערים רבות מישראל וישם לו חוצות ושוקים בשומרון לאנשי מסחרו, אולם בימי אחאב נגף בנו לפני ישראל וישב להם את כל הערים אשר לקח אביו מעמרי ולאחאב שם לו חוצות בדמשק כאשר עשה בן הדד בימי עמרי חוצות בשומרון. אחרי כן כרת אחאב ברית עם בן הדד וישלחהו בשלום משביו (שם כ'). כשלש שנים אחרי כן נלחמו ארם ובני ישראל בגלל העיר רמת גלעד ואחאב נפל שדוד במלחמה ההיא (שם כ"ב). נעמן שר צבא מלך ארם בא מדמשק אל אלישע הנביא לבקשו כי ירפאהו מצרעתו (מ"ב ה). ויהי אחרי כן ויקבוץ בן הדד מלך ארם את כל מחנהו ויעל ויצר על שומרון, ויהי רעב גדול בעיר. אבל פתאום נפל פחד ה' על הצרים וינוסו ויעזבו את אהליהם ואת סוסיהם כל המחנה כאשר היא וינוסו אל נפשם. (שם ו. ז) המפלה הזאת הקריבה לשחת חית בן הדד ויחלה ויפול למשכב וישלח את חזאל שר צבאו אל אלישע לשאול ממנו אם יחיה מחליו זה. הנביא אמר לו בשם ה' כי בן הדד ימות והוא, חזאל ימלוך תחתיו. ויהי ממחרת וימתהו חזאל ויעל תחתיו למלוכה (שם ח). בימיו עלו יורם בן אחאב מלך ישראל ואחזיהו בן יהורם מלך יהודה למלחמה על רמות גלעד אבל חזאל הכה את יורם וינגף במלחמה וילך יזרעאלה להתרפא מן המכים אשר הכוהו הארמים ברמה. בימים ההם החל ארם לקצות בישראל ויכם בכל גבולם מן הירדן מזרח השמש את כל ארץ הגלעד הגדי והראובני והמנשי מערוער אשר על נחל ארנן והגלעד והבשן (שם י. 32. 33). אז יעלה חזאל על גת וילכדה וישם פניו לעלות על ירושלים, ויקח יהואש מלך יהודה את כל אוצרות בית ה' והמלך וישלחם לחזאל ויעל מעל ירושלים (שם י"ב. 18. 19). בימי יהואחז בן יהוא מלך ישראל גברה יד חזאל מלך ארם על ישראל וילחץ אותם מאד ואף אחרי מות חזאל עלה בידי יהואש בן יהואחז להשיב לישראל את חפשיותם. שלש פעמים הכה יהואש את בן הדד בן חזאל וישב לישראל את כל הערים אשר לקח חזאל במלחמה מידי אביו (שם י"ג 3. 24. 25), ירבעם השני בן יהואש הרחיב את גבולי ממלכתו וישב גם את דמשק ואת חמת לישראל (שם י"ד. 28). בימים ההם כרתו ארם עם ישראל ברית לעלות על יהודה ולהלחם בה (שם ט"ו. 37) בעת ההיא השיב רצין מלך ארם את אילת לארם וינשל משם היהודים. אז החלו מלכי אשור להרחיב את גבולותיהם. תגלת פלאסר השלישי או כאשר נקרא בכה"ק פול מלך אשור החל לקצות בארם וישראל. בגלל זאת כרתו רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ברית לעלות ביהודה ולהסיר את אחז ממלוכה ולהושיב על כסאו את בן טבאל. מפני כי אחז לא חפץ לבוא בברית עמם להלחם באשור (ישעיה ז. 6). אחז שלח אז שוחד אל מלך אשור ויעל על דמשק ויתפשה ויגלה קירה ואת רצין המית (מ"ב ט"ז 9.) ואת דמשק הושיב בעמי אשור. (קדמוניות ט. 12. 3). ובכן נתקיימו נבואות ישעיה ועמוס שנבאו על דמשק: כי בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי ישא את חיל דמשק ואת חיל שומרון לפני מלך אשור (ישעיה ח. 4); הנה דמשק מוסר מעיר והיתה מעי מפלה (שם י"ז. 1); ושלחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמנות בן הדד, ושברתי בריח דמשק.... וגלו עם ארם קירה (עמוס א. 4. 5).

אבל עיר כדמשק לא תהיה ימים רבים במצב השפלות. בימי ממשלת הפרסים הרימה ראש ותחדש ימיה כקדם להיות עיר מרכולת העמים (שטראבא ט"ז. 2. 9). בעת מלחמה הפרסים עם אלכסנדר מוקדון הביא דריוש הפרסי את נשיו ואת אוצרותיו לדמשק. שר צבא אלכסנדר, פארמעניא, הביא את העיר במצור וילכדה, אולם בימי אנטיוכס היתה דמשק העיר היותר גדולה ונכבדה בכל ארץ סוריא. כאשר

גלחמו מלכי מצרים מבית **תלמי** עם מלכי סוריא מבית סילייקא בא דמשק ביחד עם ארץ יהודה תחת עול ממשלת מלכי מצרים. כאשר נתהלקה ארץ סוריא בין אנטיוכוס נריפוס ואנטיוכוס ציזיצענוס נפלה דמשק בחלקו של זה האחרון. המלך דימיטריוס בעזרת תלמי לאטהירוס התחזק בדמשק וביחד עם אחיו פיליפ משלו בסוריא (קדמוניות י"ג. 4). לבקשת היהודים אשר בחלה נפשם בעול ממשלת אלכסנדר ינאי יצא דימיטריוס למלחמה נגדו ויכהו במערכה קרוב לשכם. ואחרי כן שם פניו אל פיליפ. הערביים והפרתים עמדו לימין פיליפ לזאת נצח הוא את דימיטריוס וישלההו אל מטרידאטום מלך הפרתים ויהי שם עד יום מותו. אז עלה על כס המלוכה בדמשק אחיו הקטן אנטיוכס דיוניסוס, אבל המריבה שהיתה בינו ובין ארעטאס מלך ערב היתה בעוכריו, כי לבקשת יושבי דמשק עלה עליה עם אנשי חילו ויסירהו ממלוכה ויקח את רסן הממשלה בידו. לזמן קצר נפלה דמשק בידי טיגראנים מלך ארמעניען. אחרי כן נפלה בידי מעטעללום שר צבא רומא ובשנת 64 לפני ספה"נ ישב בה פאמפיום ומלאכים מהממלכות הקרובות הביאו לו אשכר ומתנות, וביניהן גפן זהב במחיר 500 טאלענט אשכר מאריכטובול. בשנת 63 לפני ספה"נ באה כל ארץ סוריא תחת עול ממשלת רומא ונספחה למדינותיה. לאט לאט החל לשוב אל דמשק כבודה הראשון. כאשר נמלט הורדוס ממשפט הסנהדרין ברח לדמשק אל נציב רומא סיקסטום צעזר, שהפקידהו לשר צבא חיל קוליסוריא. (קדמוניות י"ד. 9. 5). כאשר עלה הורדוס על כס המלוכה בירושלים הוסיף על היכלי תפארת של דמשק בית טיאטרון גדול ובית גימנאזיום (מלחמות א. 21. 11). יאזעפוס יזכיר אך מעט מדמשק אחרי מות הורדוס, אבל זה ברור כי ישבו שמה יהודים רבים אם יספר כי פעם אחת המיתו יושביה עשרת אלפים יהודים (שם ב. 20. 2). בימי טראיאן נהשבה דמשק לאחת מערי רומא. אם כי עברו עליה תמורות ושנוים רבים בכל זאת לא גלה כבודה ממנה וגם העריץ הנורא טאמערלאן שהרגיז ארצות והחריב ממלכות לא עשה אתה כלה (1399), **ועוד חיום היא** העיר היותר נכבדה בכל ארץ סוריא. מספר יושביה אך מהנוצרים עולה עד עד 150,000 נפש. טהעדאזיום עשה את ההיכל הגדול שבה לבית תפלת הנוצרים, אבל המושלמנים לקחוהו מידם ויקדישוהו לבית תפלת המחמדים (מאשעע) בקיץ שנת 1860 נהרגו בתוכה כששת אלפים נוצרים.

2) **תכונתה**, למזרח רכס ההרים הנודע בשם מול-הלבנון (אנטילבנון) ישתרע מישור נחמד ונעים אחד מהיותר יפים בתבל. גבול המישור הזה למעריב הוא הר הרמון המכוסה בשלג עולמים. לצפונו יגביל אותו רכס גבעות המשתרע ממול הלבנון לצד מזרח ולדרום יגבילוהו הגבעות הנודעות בשם (יעבעל עש שהעיק). שני נהרות על-בארדא הוא הנהר אמנה הנזכר בכה"ק (על-אוואי) הוא הנהר פרפר ושלשה אגמי מים במזרח המישור מועילים הרבה לעשות המשור דשן ושמן מאד, והגבעות אשר מאחרי האגמים מבדילים בינו ובין מדבר ערב ומגינים על פרי הארץ ועשב השדה נגד השרב והחום הבוער במדבר ההוא. יופי הטבע במשור הזה מרהיב עין כל רואה ולזאת אין להתפלא אם הערבי יראה בהלומ את גן עדנו ועולמו הבא בתמונות והתבניה המישור הנחמד הזה, הסובב את העיר דמשק.

העיר דמשק עומדת כששים פרסאות הרחק מהחוף. מקומה ברוחב 33°30′ בחצי כדור הצפוני ולאורך 36°18′ בחצי כדור המזרח. תעלות ובדכות מים עשויות בידי אדם להביא את המים היפים של הנהרות היקרים אל תוך העיר כבר היו בה מקדם קדמתה. ועל כלם האויר הצח והבהיר הנושב תמיד בסביבותיה כל אלה הדברים מכללים **יפה** הודה והדרה, ולא לחנם היא נקראת **בפי** אנשי **המזרח** „מרגלית ארצות הקדם".

3) **מסחרה**, השיירות והאורחות הגדולות העוברות תמיד דרך דמשק מביאים עושר רב ליושביה. ולבד זאת סחרת עם צור ביין הלבון וצמר צחר (יחזקאל כ"ז. 18). חלבון הוא כמר הרחק כשנים עשר מיל לצפון דמשק, וגם היום הוא נודע לתהלה

בייננו הנפלא. ורועי צאן על הרי מול הלבנון הביאו תמיד צמר לבן למרבה לסוחרי דמשק, ולבד זאת הצטיינה העיר הזאת בסחורות משי, ומעשה חרש ברזל. סכיני דמשק היו טובים ומובחרים מאד ומחירם היה יקר.

1) **דן**, בן יעקב שנולד לו מבלהה שפחת רחל. יוצאי חלציו נקראו על שמו שבט הדני. אם כי היה לו אך בן אחד בכל זאת היה מספר יוצאי ירכו רב מאד. בצאתם ממצרים היה מספר בני שבטו 62,700 נפש זכרים ובכן היה מרובה באוכלוסין יותר מכל השבטים לבד שבט יהודה. במשך זמן לכתם במדבר לא נגרע מספרם ולהיפך עוד נוספו עליהם 1700 נפש. ולזאת גם אז היה עולה במספרו על כל השבטים לבד שבט יהודה (עיין במדבר א. כ"ו) ובכל זאת לא הצטיין השבט הזה בקורות ישראל. — חבל הארץ שנפל לנחלה לשבט הדני בקרן דרומית מערבית של ארץ ישראל היה קטן מהכיל את המספר הרב של אנשי השבט הזה, ולזאת יצאו שש מאות איש אנשי חיל מבני דן הרחק לגבול הצפוני של הארץ לבקש לחם שמה מקום לשבת ויבואו על העיר ליש וילכדוה ויתישבו בה. לאט לאט התישבו במקום הזה עוד רבים מאנשי השבט הזה. גבולי נחלתם היו אז: ארץ פלשתים למערב, יהודה ובנימין למזרח, אפרים לצפון ושמעון לדרום. הפלשתים והאמרים שישבו בארץ נחלתם נגרשו משם על ידי בני דן ואולי בגלל זאת רבתה המשטמה בין הפלשתים ושמשון הגבור שהיה משבט הדני. בברכת יעקב נקרא דן נ ח ש ובברכת משה: ג ו ר א ר י ה. שני התארים האלה מורים כי גם הוא יביא לפעמים תשועה לישראל והנבואה הזאת נתקיימה בימי שמשון. ובכל זאת לא היה מן השבטים החשובים בישראל, וגם חז"ל אמרו: אין לך ירוד בשבטים משבט דן שהוא מן הלחינות (שמות רבה פ. מ.).

2) **דן** שם עיר בקצה הגבול הצפוני של ארץ ישראל, כאשר באר שבע היתה בקצה גבול הדרומי. ולזאת יבוא לפעמים הביטוי מ ד ן ועד ב א ר ש ב ע, במושג מקצה הארץ הצפוני עד קצה הדרומי. שם העיר הזאת היה בתחלה ליש ואך אחרי אשר כבשוה בני דן הסבו את שמה ד ן כשם דן אביהם (שופטים י"ח). בעיר הזאת העמיד ירבעם בן נבט אחד משני עגלי הזהב שעשה וצוה ליושבי ממלכתו להשתחוות להם ולעבדם (מ"א י"ב, 29). אחרי אשר הכה בן הדד את דן לא נזכר עוד שמה בכה"ק. מספורי יאזעפוס, ודברי אייזעביוס והירונימוס יש לשער כי הוא המקום הנודע כעת בשם (טעל-עלקאדי), והיה בימיהם כפר קטן הרחק ארבע פרסאות מן (פאניעס) בדרך העולה לצור. באכארד מצא בקרבת הכפר הזה שרידי חרבות בנינים עתיקים מאד.

דנה שם עיר בנחלת מטה יהודה ונחשבה ביהושע (ט"ו. 49) ביחד עם דביר.

דנהבה שם עיר בארץ אדום. היא עיר מולדת בלע בן בעור מלך אדום (בראשית ל"ו .32). געזעניוס יבאר השם הזה „עיר הרוצחים". ולפי זה כל השמות בפסוק הזה נדרשים לגנאי כי שם המלך הזה הראשון למלכי אדום, השונא היותר גדול לישראל, הוא כשם השונא לישראל הידוע ב ל ע ם בן ב ע ו ר הקסם. ע"ע בלעם.

1) **דניאל**, בן דוד שנולד לו בחברון מאביגיל אשת נבל הכרמלי (דהי"א ג. 1). בש"ב (ג. 3) נקרא בשם כלאב. חז"ל בחפצם לפשר בין הסתירות האלו אמרו כי שמו העצמי היה דניאל, וכלאב היה אך השם התאר שלו מפני כי היה חכם גדול והיה מכלים את פני מפיבשת רבו בהלכה (ברכות ד.).

2) **דניאל** שם אחד מהכהנים מבני איתמר שעלה עם עזרא מבבל (עזרא ח. 2). ואולי הוא אשר חתם על האמנה בימי נחמיה (ע"ע אביה 5).

3) **דניאל** אחד מבני שרי המלוכה ומן הפרתמים שביהודה טובי המראה משכילים בכל חכמה, יודעי דעת ומביני מדע אשר צוה נבוכדנצר ללמדם ספר ולשון כשדים למען יוכלו לעמד בהיכל המלך. עמו נזכרים עוד שלשה חכמים חנניה מישאל ועזריה (דניאל א.). דניאל עם חבריו הנזכרים לא חפצו להתגאל במאכלי שולחן המלך וביין משתיו, ותחת זאת אכלו אך זרענים ושתי

מים ובכל זאת היה מראיהם טוב והיו בריאי בשר, וכאשר עמדו לנסיון לפני המלך נבוכדנצר מצא בהם חכמה ובינה עשר ידות על כל החרטמים והאשפים אשר בכל מלכותו (שם). בשנה השנית למלכות נבוכדנצר ראה המלך הזה חלום זר ומוזר ויקרא לכל חכמיו להגיד לו החלום ופתרוני, כי אף באופן הזה ידע כי חכמים אמתים המה וכל רז לא אנס להם. מכל החכמים לא נמצא אף אחד שיכול להגיד החלום ופתרונו ואף דניאל בחכמתו ידע זאת והגיד למלך ובגלל זאת הפקידהו לראש של כל חכמי בבל. (שם ב.). גם חלום האילן פתר לו דניאל ונבוכדנצר התפלא על רוחב לבו וחכמתו (שם ד). אחרי מות נבוכדנצר ירד דניאל מגדולתו ואף כאשר נראתה יד כותבת דברים מוזרים על קיר היכל בלשאצר וכל חכמי בבל לא יכלו למצוא פתרון הדברים הכתובים פנו בעצת המלכה אל דניאל והוא גלה את הסוד הצפון בהם ואז עלה לגדולה שנית (שם ה). בימי דריוש המדי נחלקו מדינות מלכותו למאה ועשרים פלכים או מחוזות סרים למשמעת מאה ועשרים אחשדרפנים ועליהם היו אף שלשה שרים גבוהים ודניאל היה אחד מהם (שם ו). המשרה הגבוהה הזאת העירה קנאה בלב כל השרים והחלו לחשוב מחשבות להורידהו מגדולתו. ויען שלא יכל למצוא בו חטא ועון נגד המלך וחקי המדינה השתדלו לפני המלך לאסור איסר על כל יושבי מדינות ממלכתו לבלי בקש שום בקשה מיהיה מי שיהיה אדם או אל לבד מן המלך במשך שלשים יום, בידעם כי דניאל מתפלל שלש פעמים ביום לאלהיו ובטח לא ישנה ממנהגו. כאשר דמו כן היה ודניאל השלך אל גוב האריות יען המרה את פי המלך ולא עשה כמצותו, אבל בדרך נס נצל, ותחתיו השליכו את מלשיניו לגוב האריות ובמשך איזה רגעים לא נשאר מהם שריד ופליט, ואז צוה המלך כי כל יושבי ממלכתו יעריצו ויקדישו את שם אלהי דניאל, ובכן נשאר דניאל במשמרתו הגבוהה בכל משך ימי מלכות דריוש המדי וכורש הפרסי (שם).

המבקרים החדשים חושבים את כל הספור מחיי דניאל להגדת המיון. אבל גם המה אינם מכחישים מציאות דניאל מכל וכל, מפני כי יחזקאל מזכיר שתי פעמים השם הזה בנבואותיו פעם יחד עם נח ואיוב הנודעים בצדקתם (יחזקאל י"ד 14. 20) ופעם יציגו למשל בחכמתו הגדולה (שם כ"ח 3.). הדברים האלה מורים באצבע, כי איש אחד בשם דניאל היה נודע ומפורסם באומה בצדקתו ובחכמתו משנים קדמוניות. מדניאל הקדמון הזה אין אנו יודעים מאומה, אבל בלי ספק היו תכונות נפש דניאל בזמן גלות בבל דומות בכלן או מקצתן אל תכונות נפש דניאל הקדמון. איך שיהיה אם היה אך דניאל אחד או שני אנשים בשם דניאל לא ידענו מדוע קשה להם להמבקרים להאמין כי היה איש אחד מגולי יהודה בבבל נודע בצדקתו ובחכמתו הרבה אשר זכה לגדולה כיוסף במצרים. אך על זאת נתפלא מדוע לא נזכר שמו בין העולים מבבל בימי זרובבל, עזרא ונחמיה, ועד זמן המכביים לא דברו על אדותיו מאומה כאלו לא היה מעולם במציאות, ואשר יגדיל הפלא הוא כי בן סירא (170 לפני ספה"נ) בחשבו את מלכי יהודה הנאמנים לה', ואת הנביאים קדושי עליון יזכיר את זרבבל יהושע בן יהוצדק וגם את נחמיה יזכיר ואת שם דניאל לא ישא על שפתיו הלא דבר הוא ! (בן סירא מ"ט).

חז"ל הרגישו בזה ולזאת אמרו כי דניאל וסיעתו עלו לארץ ישראל בשעת גזירת כורש (שיר רבה פ"ד). אם קבלה היא נקבל, ואם לדין יש תשובה למה לא נזכר בכתוב מאומה מזה. להז"ל נמצאו דברים מבהילים, דברים סתומים וחתומים על אדות דניאל. המאמר ביומא (ס"ט) אתא דניאל ואמר. נכרים משתעבדין בבניו איה גבורותיו, לא אמר גבור (בתפלתו), הוא מבהיל ותמוה, כי לפי זה לא האמין דניאל ביכלת ה' להושיע את ישראל מכף אויביו ואם כן למה פנה אליו בתפלה ? ובדוחק נוכל לבאר כונתם כי התאר גבור לה' בעת שנכרים משתעבדין בבניו איננו יאות אז, כי כל התוארים שאנו מתארים בהם את ה' המה מה שנדע ממנו על ידי פעולותיו, ואיך נקראהו גבור בעת שלא יראה גבורותיו לנו ? אולם ביותר סתומים המאמרים : ודניאל להיכן

אזל (כשהושלכו חבריו לתוך כבשן האש שלא נשלף עמהם) אמר רב למיברא נהרה רבה בטבריא. ושמואל אמר לאתויי בזרא דאכפסתא, ור׳ יוחנן אמר לאתויי חזירי דאלכסנדרי של מצרים (סנהדרין צ״ג). כל אשר לו מוח בקדקדו לא יאמין הדברים כפשוטם כי אם היתה קבלה בידם איך יכלו לחלוק בזה.

הספר ד נ י א ל הוא אחד מספרי הכתובים אשר בכה״ק, ומקומו לפי דעת היהודים בין אסתר ועזרא. אולם השבעים והוואוגאטא נתנו לו מקום בין הנביאים מיד אחרי ספר יחזקאל. הספר הזה נוכל לחלקו לשני חלקים: החלק הראשון מן א עד ן מכיל בקרבו קורות חיי דניאל, והחלק השני מן ז עד י״ב — נבואותיו והזיונותיו אשר חזה. קורות חייו מן ב. 4 עד ז. 28 כתובים בלשון כשדים. וחלק הנבואי כתוב בשפת עברית. אבל מלא רמזים וסודות הרמזים על קורות ממלכות תבל הגדולות והחזקות אבל קשה לדעת אל נכון על מה ואל מי ירמזון נבואותיו ולזאת רבו המפרשים והמבארים עליהן, שהשתדלו לגלות המסך מעליהן כל אחד לפי דרכו והבנתו, ובכל זאת עוד סתומים וחתומים דברים רבים בספר הזה ומי יודע אם יעלה בידי החוקרים למצוא המפתח להם ולגלות האמת.

1) מי היה מחברו ומתי נכתב? מדברי נבואותיו (ז. ד; ה. ו; ט. 2; י. 2) נראה כי דניאל בעצמו כתב ספרו. בתלמוד נאמר כי אנשי כנסת הגדולה כתבו ספר דניאל (ב״ב ט״ו). חכמי העמים נחלקו בזה לשתי מפלגות: בערטהאלדט, אייכהארן, גזעניוס, בלעק, דע-וויטע, עוואלד ורבים אחרים מחליטים כי לא דניאל כתבו, ולעומתם הענגסטענבערג, האווערניק, אובערלעז, קייל, פוסעי ועוד משתדלים להראות כי דניאל הוא מחברו. בימינו באו כל החוקרים לכלל דעה אחת כי הספר נכתב בימי אנטיוכס עפיפאנוס (175-163) לפני ספה״נ. ראיותיהם לזה בנו על אלה היסודות: א) תוכן הנבואה בקאפיטול י״א יוכיח כי נודעו לכותב דברים רבים מקורות אנטיוכוס עפיפאנוס וממצב הענינים בימיו, ובמלים קצרים כראוי לדברי נבואה יתאר המקרים מזמן כורש עד ימי אנטיוכס: זמן הגלהת הפרסים (י״א. 2), נצחונות אלכסנדר מוקדון (3), ההתחלקות מלכות יון אחרי מותו לארבע ממלכות (4), מלחמות מלכי מצרים מבית תלמי עם מלכי סוריא מבית סילייקא ויחוס האחרונים אל היהודים (5-39): המלחמות והמריבות בין תלמי הראשון וסילייקוס ניקאטור (5), בין תלמי פילאדעלפי ואנטיוכס השני (6) הקורות בימי תלמי עווערגעטעס (7-9), אנטיוכוס הגדול (10-19), סילייקוס פילאפאטאר (20) ואנטיוכוס עפיפאנוס הרשע (21—45). הן אמת כי מפאת חסרון ידיעה בקורות הזמן ההוא וידיעת דרכי השפה העברית בעת ההיא דברים אחדים בנבואה הזאת המה מכוסים בצעיף הרמז והסוד, אבל בכלל אין כל ספק כי הנבואה הזאת מתארת קורות הזמן ההוא, המלחמות והנצחונות, המריבות והקטטות בין הממלכות והממשלות בזמן ההוא ומצב היהודים אז. בקאפיטעל ח. יתאר בחזון נבואי הקורות ודברי הימים בזמן אלכסנדר מוקדון (5-8. 21), התחלקות הממלכה אחרי מותו לארבע מלכיות (8. 22), וקורות הימים בימי אנטיוכוס עפיפאנוס (9-12, 23-25) גם בקאפיטעל ז. נמצאו רמזים ברורים על נצחונות אלכסנדר, מצב הענינים בימי המלכים מבית סילייקוס עד אנטיוכוס עפיפאנוס (8. 20-25). מספר המלכים הנתון בפסוק 24, עשרה, וחשבו רבים מחכמי העמים (לענגערקע, דעליטש, מיינהאלד ועוד) בין אלכסנדר עד דימיטריוס סאטער בסדר הזה: 1). אלכסנדר, 2) סיליקוס ניקאטאר, 3) אנטיוכוס סאטער, 4) אנטיוכוס מהעאס, 5) סילייקוס קאליניקוס, 6) סילייקוס סיראנוס 7) אנטיוכוס הגדול, 8) סילייקוס פילאפאטער 9) העליאדארוס, 10) דימיטריוס, והשלשה מלכים הכתובים שם מתחילים מן אנטיוכוס עפיפאנוס, ועליו מרמזים גם כן הדברים הנאמרים בפסוקים 26 והלאה בקאפיטעל ט. הנה כי כן אנו רואים כי מן קאפיטעל ז. והלאה מרמזים הדברים על קורות הימים בזמן אנטיוכוס עפיפאנוס ביחוד, ויען כי הרדיפות הנוראות בימי המלך הרשע הזה הולידו בלבות בני ישראל אז התקוה למלך המשיח ולתיקון

העולם במלכות שדי (ז. 27, י״ב 1) ויען כי חתקוח הזאת מרומזות גם בקאפיטעל ב. 44 לכן אין כל ספק כי הספר הזה מידי מחבר אחד יצא. וכן היא באמת דעת רוב החוקרים והמבארים, יוצא מהם אך אחדים: בערטהאלד ידמה כי תשעה מחברים להספר הזה, שטראק ומיינהאלד יחשבו כי הדברים מן קאפיטעל ב. 4 עד ו. מידי איש אחר יצאו, דעת סיר אייזיק ניוטאן כי דניאל כתב אך מן קאפיטעל ז. עד י״ב. אבל החכמים האלה המה יחידים מעטים נגד המון החכמים בכל הדורות המסכימים לדעה אחת כי איש אחד חבר את כל הספר מראשו עד סופו.

ב) היסוד השני שספר דניאל נכתב בימי אנטיוכוס עפיפאנוס הוא — ערבוב וסכסוך הקורות ושמות המלכים הנזכרים בו שמזה מחליטים כי המחבר חי זמן רב אחרי גלות בבל ולזאת לא היה לו ידיעה ברורה מהמאורעות בזמן ההוא, ונביא בזה איזה מהם. דניאל לוקח לחצר מלך בבל בשנה השלישית למלכות יהויקים והיה לגל הפחות עד שנה השלישית לכורש (מן 605 עד 635). במשך הזמן הזה נזכרים ממלכי בבל: נבוכדנצר (ב. י.), בלשאצר (ה. ו. 30), דריוש המדי (ה. 31, ו. 25. 26) וכורש (ו. 28). בלשאצר נקרא בספר הזה בן נבוכדנצר (ה. 11. 18) ומלך בבבל עד אשר כבשו המדים והפרסים את בבל ונהרג על ידם ודריוש עלה למלוכה תחתיו (ה. 30). אולם דברי הימים למלכי בבל אינם מזכירים מאומה ממלכות דריוש המדי בבבל לפני כורש. ואלה המלכים אשר מלכו בבבל בהמשך הזמן ההוא: נבוכדנצר, אויל מרודך, נרגלאסר, נבונהיד וכורש. שם דריוש בין מלכי בבל נזכר אך שנים רבות אחרי זאת. השם בלשאצר משערים הוא בל-שר — אוסור בן המלך נבונהיד והוא בלשאצר לא היה מעולם מלך ואך שר צבא חיל אביו. הדברים האלה מבוררים באר היטב על הלוחות בכתב היתדות שבהם נזכרים כל המלכים מן נבוכדנצר עד קסערקעס ויום וחדש ושנה עלית כל אחד למלוכה, ולא נמצא בהם אף רמז קל כי מלך בבבל איזה איש בן נבונהיד. לבד זאת בלשאצר לא היה בן נבוכדנצר וגם לא היה ממשפחתו, כי אם ממשפחה אחרת. כפי הנראה שאב המחבר ספר דניאל ידיעותיו ממקורי סופרי היונים כי גם המה ערבבו העניינים ובראו מלבם דברים שלא היו ולא נבראו, כאשר נתברר הדבר למעלה מכל ספק על ידי הלוחות שנמצאו בין שרידי עתיקי אשור ובבל.

בנוגע לדריוש נמצא למחבר ספר דניאל עוד ערבוב דברים וזמנים, כי הוא יכנהו בן אחשורוש (קסערקסעס) (ט. 1) ובאמת היה אביו. גם על זאת ראוי לשום לב כי חשבון השנים בקאפ. א. איננו צודק. כי לפי השבון הספר הזה לכד נבוכדנצר את ירושלים בשנה השלישית למלכות יהויקים, ובירמיה (כ״ה) כתוב כי נבוכדנצר עלה למלוכה בשנה הרביעית למלכות יהויקים.

ג) גם מפאת השפה שבה נכתב הספר הזה מחליטים המבקרים כי נכתב בימי אנטיוכוס עפיפאנוס, כי היא קרובה מאד לסגנון הלשון של ספר דברי הימים שנכתב ימים רבים אחרי גלות בבל; ולבד זאת נמצאו בו מלות פרסיות ושמות כלי זמר ושיר לקוחים משפת יון: קתרוס, פסנתרין, סומפוניה, זה האחרון היה לפי דברי פאליביוס הכלי זמר היותר אהוב לאנטיוכוס עפיפאנוס. כל אלה הדברים מעידים כי הספר נכתב בזמן אשר ממשלת היונים גברה בארץ יהודה.

2) תכן הספר ומטרתו. כבר הבאנו למעלה כי הספר הזה נחלק לשני חלקים: חלק הספורי מן קאפ. א. עד ו. וחלק הנבואי מן ז. עד י״ב. החלק הראשון יספר מה שקרה לדניאל וחבריו בבבל בימי ממשלת הכשדים והפרסים, חכמת דניאל, גדולתו, והמאורעות הנוראות שעברו עליו ועל חבריו בגלל הקנאה שקנאו בהם השרים. החלק הנבואי מכיל בקרבו ארבעה חזיונות שחזה דניאל את אשר יקרה לישראל בימי אנטיוכוס עפיפאנוס הרשע, הרדיפות הנוראות, הצרות המעיקות אשר יביא עליהם הרשע העריץ הזה, מפלתו וגדולת והצלחת ישראל אחרי מותו. החזיון הראשון יתאר לפנינו ברמזים קורות מלכות

ככל, מפלתה בידי המדים, ואחרי כן בידי הפרסים, נצחון היונים את הפרסים, והתחלקות ממשלת היונים אחרי מות אלכסנדר לארבע ארצות וממלכות, שמהן ממשלת היונים בסוריא בימי מלכות אנטיוכוס הרשע עפיפאנוס העיקה מאד לישראל וכל ישעה וחפצה היה אך להכחיד שם ישראל ואמונתו מן הארץ. ואז יקום ה' למשפט לשפוט עריצי ארץ ויתן הממלכה והשלטון על כל העמים תחת השמים „לעם קדישי עליונין" מלכותו (תהיה) מלכות עולם וכל מלכי ארץ יעבדוהו וישמעו לו (ז).

החזיון השני הוא בעין השלמה וביאור איזה פרטים מהחזיון הראשון, וביחוד בדברים וקורות בימי אלכסנדר מוקדון ואנטיוכוס עפיפאנוס, אשר סוף כל סוף „באפס יד ישבר" (ח), ולעומת זה יעבור החזיון הזה בשתיקה על הדברים בהחזיון הראשון בדבר קימת ה' למשפט והצלחת מלכות ישראל אחרי אנטיוכוס עפיפאנוס. החזיון השלישי מתחיל בתפלה ארוכה לה' לשום קץ לכל התלאות העוברות על ראש ישראל, וגומר בביאור מספר השבעים שנה בנבואה ירמיהו אשר התקשה דניאל בהבנתו. וזה תכן הביאור כאשר יבאר לו בחזון המלאך גבריאל. שבועות שבעים נחתך על ישראל ועל עיר הקדש לכלא הפשע, להתם חטאות, לכפר עון. הנה כי כן תחת שבעים שנה עלינו לחשוב שבעים שבתות שנים או שבעים שמיטות שהמה 490 שנים, הזמן שחלף מן חרבן ירושלים עד מות אנטיוכוס עפיפאנוס, וזה פרטן: מן חרבן ירושלים עד מלכות כורש שבועים שבעה 49,7x7 שנים. מן בנין ירושלים בעלותם מבבל חלפו ששים ושנים שבועים, 62x7, 434 שנים בצרות ומאורעות מעיקות לעם ישראל: שבוע אחד 7 שנים, ברדיפות נוראות, מכת חרב והרג ואבדון, חלול הקדש והמקדש על ידי אנטיוכוס. חצי שבוע 3½ שנים, הוא הזמן שבטל התמיד ונתן שקוץ משומם בהיכל ה'. החזיון הרביעי (ט — י"ב) ישלים ויבאר באיזה פרטים דברי החזיון השלישי: מפלת הפרסים, המיתה הפתאומית של אלכסנדר מוקדון, המלחמות בין מלכי מצרים מבית תלמי ומלכי מלכי סוריא מבית סלייקא, גדולת אנטיוכוס עפיפאנוס, נצחונותיו במצרים, התערבות הרומיים בזה, חרון אפו ביהודים גזרותיו הנוראות, חלול הקדש והמקדש, הריגת היהודים הנאמנים לה' ולדתו, מרידת הארמענים והפרסים נגדו ולאחרונה „יבוא קצו ואין עוזר לו". ואז תבוא תשועת ישראל, רבים מהנופלים במלחמה עם היונים יקיצו: אלה המשכילים לחיי עולם. ואלה הרשעים ומפירי ברית לחרפות ולדראון עולם.

מטרת וכונת החלק הראשון היא: להגדיל ולהקדיש שם ה' אלהי ישראל ולהראות איך אלהי כל העמים מהבל המה יחד. הרעיון הזה נשנה ונשלש פעמים רבות בחלק הזה: כאשר בא דניאל אל נבוכדנצר להגיד לו החלום ושברו אמר: רזא די מלכא שאל לא חכימין, אשפין...... יכלין להחויא למלכא, ברם איתי אלה בשמיא גלא רזין...... (ב. 27. 28) כשמוע נבוכדנצר החלום ופתרונו ענה ואמר: מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין...... (47). חנניה מישאל ועזריה אמרו: הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין יכיל לשיזבותנא מן אתון נורא יקידתא...... (ג. 17) וכאשר נצולו מתוך כבשן האש ענה נבוכדנצר ואמר: בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח מלאכיה ושזיב לעבדוהי די התרחיצו עלוהי...... (28) ולזאת נתן צו: כי כל עם אומה ולשן די יאמר שלו על אלההון די שדרך מישך ועבד נגו הדמין יתעבד, וביתה נולי ישתוה כל קבל די לא איתי אלה אחרן די יכל להצלה כדנה (29). אתיא ותמהיא די עבד עמי אלה עילאה שפר קדמי להחויה אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם ושלטנה עם דר ודר (32. 33). שגעון נבוכדנצר בא עליו למען ידע „די שליט עילאה במלכות אנשא ולמן די יצבה יתננה" (ד. 29) ובאמת כאשר שבה בינתו אליו ענה ואמר: אנה נבוכדנצר עיני לשמיא נטלת, ומנדעי עליו יתוב, ולעילאה ברכת, ולחי עלמא שבחת והדרת די שלטנה שלטן עלם ומלכותה עם דר ודר...... בעו אנה נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא די כל מעבדוהי

קשוט ואורחתיה דין... (שם 31, 34). מחרכי הספור אדות בלשצר גם כן מציין הרעיון הזה. אנתה מלכא אלהא עילאה מלכותא ורבותא..... יהב לנבוכדנצר אבוך..... וכדי רם לבבה...... הנחת מן כרסא מלכותה..... עד די ידע כי שליט אלהא עילאה במלכות אנשא..... ואנתה בריה..... גם הספור אדות נוב האריות נושא עליו חותם הכונה הזאת. כאשר לא יכול דריוש להציל את דניאל מעונשו אמר אליו אלהא די אנתה פלח לה בתדירא הוא ישזבונך (ו. 17), וכאשר יצא דניאל בשלום מגוב האריות נתן דריוש צו לאמר: מן קדמי שים טעם די בכל שלטן מלכותי להון זאעון ודחלין מן קדם אלהה די דניאל, דיא הוא אלהא חי וקים לעלמין; וגו' (27-28).—מכל הדברים האלה נראה ברור כי מטרת החלק הראשון מספר דניאל היא־לספר איך בזמן ההוא עמים רבים מעובדי האלילים ומלכיהם החלו להכיר שם אלהי ישראל ולתת כבוד לשמו ולזכרו, אם כי היהודים היו אז במצב העבדות והשפלות כי על ידי רוח היחידים השרידים כדניאל וחבריו נתגדל ונתקדש שם ה'. הנה כי כן החלק הזה מספר דניאל הוא בא וטופה על פני האומרים כי בגלות בבל נפעלה דת היהודים מן אמונת הבבלים והפרסים, כי לפי המבואר היה הדבר להיפך.

מטרת וכונת החלק השני מספר הזה (מן קאפ. ז. עד י"ב) היא . . להחזיק האמונה בלבות היהודים הנרדפים על צואריהם מחמת אנטיוכוס עפיפאנוס הרשע ולחזק לבם בבטחונם בה' כי יושיעם מכף אויביהם ויתן אותם עליונים על כל לוחציהם כי קרובה העת לתקן עולם במלכות שדי, העת שכל בני בשר יקראו בשם ה' אלהי ישראל. הזמן המבדיל בין שני החלקים הוא לערך שלש מאות וחמשים שנה. היהודים יושבים אז על אדמתם, בית המקדש על מכונו, ובכל זאת צרות רבות ורעות, רדיפות נוראות בגלל אמונתם מאת המלך העריץ אנטיוכוס עפיפאנוס כתומן באו עליהם, והביאו יאוש נורא בלב העם ולזאת רבים גזורו אחור מאחרי ה', פנו עורף לדת אבותם ונוספו גם הם על שונאי ישראל ואף חלק קטן מהטובים שבעם אזרו חיל לנקום נקמת דתם ואמונתם, וחפצם בידם הצליח להשיג כמטרתם.

הפירושים והביאורים והחקירות על דבר ספר דניאל רבו מאד רב יתר כאשר על ספר אחר מכה"ק. והרוצה לדעת העניין הזה בכל פרטיו ודקדוקיו יעיין בספרי חכמי העמים וביחוד בפרושים של החכמים: בערט־האלד, לענגערקע, האווערניק, היטציג עוואלד, קייל, צעקלער, מיינהאלד, בעהרמאן ועוד.

דעואל, אבי אליסף נשיא שבט הגדי בצאתם ממצרים (במדבר א.).

דעת, הדעת היותר השובה ונכבדה לפי כה"ק היא הדעת טוב ורע בענינים מוסרים, היא הדעת את ה', וכפי אשר ביאר הדבר הזה הנביא ירמיה היא לעשות משפט וצדקה ולדין דין עני ואביון כמו שנאמר: אביך..... ועשה משפט וצדקה..... דן דין עני ואביון..... הלא היא הדעת אותי נאום ה' (ירמיה כ"ב 16.) וכן יבאר הדבר הזה גם הנביא הושע, כי בהוכיחו את העם על העדר האמת והחסד אומר: „אין דעת אלהים בארץ" (הושע ד. 1). ולעומת זה החפץ וההשתדלות לדעת טוב ורע בענינים הגשמיים והחומרים יחשב בכה"ק למקור העון, אם כל חטאת, כי זה היה חטא אדם הראשון שחפץ לדעת טוב ורע בענינים חומרים על ידי שאכל פרי העץ שנאסר לו. החפץ הזה הביא רעה רבה לעולם כי על ידו התגברו באדם התאות הגופניות ללכת בשרירות לבו הרע בלי הבט אם ירע בזה לאחרים: קין הרג את אחיו הבל, למך לקח לו שתי נשים, והרג איש וילד אך בגלל פצע וחבורה שעשו בו, רבי העם ושריו התירו להם גזל אדם לחטוף להם נשים למלא תאותם מכל אשר בחרו לבלי שאול את פיהן אם חפצים הן בהם, וכל הארץ מלאה חמס (פ' בראשית).

דפקה, שם אחת התחניות של בני ישראל בלכתם במדבר והיא בין ים סוף למדבר סיני. השם הזה נזכר אך בספר במדבר (ל"ג. 12) בספור סדר המסעות, אולם בכתבי שמות לא בא זכר המקום הזה, מקומה בדיוק לא נודע. החכם זעטצען משער כי היא

(על טעבאקרא) והוקרים אחרים נוטים להאמין כי היא אחת עם המחוז הנקרא בפי המצרים (מאפקאה).

דקר שם איש נזכר במ"א ד. 9 בשם „בן דקר" בין נציבי שלמה שכלכלו את המלך ואת ביתו כל אחד חדש בשנה.

דר, במגלת אסתר (א. 6) נאמר כי רצפת בית המלך אחשורוש בעל אסתר היתה מכוסה באבנים יקרות וביניהם גם ד ר. ואם כי קירות היכלי המלכים באזיא היו מקושטים במרגליות, אבל קשה להאמין כי גם בהרצפות שלהם היו משקיעים מרגליות, ובפרט בחדר האכילה. לפי דעת מיכעלים הוא מין אלבאסטער הנזכר אצל פליניום (8. 7. xxxvi היסט. נאט.) הנוצץ בעין הדבר הנקרא „אם המרגלית (מאטהער אף פעריל).

דרבן עיין ערך עבודת האדמה וכלי המחרישה.

דרדע השם הזה נזכר במ"א (ה. 11) ביחד עם איתן האזרחי, הימן כלכל ב נ י מ ח ו ל, החכמים היותר גדולים ומפורסמים בימי שלמה המלך, אולם חכמת שלמה גדלה גם מחכמתם. בדהי"א (ב. 6) נזכר כי זמרי, איתן, הימן, כלכל ו ד ר ע היו בני זרח בן יהודה. התרגום במלכים א' מעתיק איתן האזרחי, „ב ר ז ר ח". סתירת הפסוקים בשני המקומות הנזכרים נוכל לפשר כי האנשים החכמים הנזכרים שם היו בני מחול מבני בניו של זרח בן יהודה.

דרדר מן צמח מקוצי המדבר. אדם הראשון בעבור חטאו נתקלל כי אם יזרע את האדמה תצמיח לו קוץ ו ד ר ד ר (בראשית ג. 18) הושע נבא כי שומרון תחרב וקוץ ודרדר יעלה על מזבחותיה. (הושע י. 8). מכל זה נראה כי מין קוץ הזה לא יביא לאדם שום תועלת ואף יגרם לו היזק בצמיחתו כי יהפוך ארץ נושבה למדבר שממה.

דרום, שם אחת מארבע כנפות הארץ והיא לצד ימין לאדם העומד ופניו למזרח. בכה"ק נמצאים ששה שמות לצד הדרומי: 1) נ נ ב, שהוראתו י ב ש, מפני כי הרוח המנשבת שם בחדש אדר היא חמה מאד ומנגבת כל להלוחית. ולזאת נקרא חלק הארץ בדרום יהודה א ר ץ ה נ ג ב (שופטים א. 15) והרוחות המנשבות מצד הדרומית נקראות ס ו פ ו ת ב נ ג ב (ישעיה כ"א. ו) ואם נמצא לחז"ל שרוה דרומית מביאה רביבים ומגדלת עשבים (ב"ב כ"ה:). בטח כונתם על חדשים אחרים לבד הדש אדר. ואולי נשתנה לדעתם טבע הארץ כי כן המה מהליטים „מיום שחרב בית המקדש לא הוגשמה רוח דרומית" (שהיתה רגילה להביא רביבים טובים. רש"י). (שם) לפעמים נקראו ערי יהודה בשם ע ר י ה נ ג ב: „ערי הנגב סגרו ואין פותח והגלת יהודה כלה הגלת שלומים" (ירמיה י"ג 19. גם מצרים נקראת לפעמים בשם נגב, כי בשם מ ל ך ה נ ג ב ירמז דניאל (י"א 5. על תלמי סאטער מלך מצרים (ע"ע דניאל).

2) ד ר ו ם , לפי דעת הוקרי הלשון הוראת המלה הזאת היא אור מאיר ביפעת זהרו, כי כשהחמה עומדת בצד הדרומי היא מאירה ביותר, והוא מתנגד לצד הצפוני שבו אוצרות חשך (ע"ע צפון). 3) ת י מ ן, מפני שהיא לצד ימין האדם העומד ופניו למזרח, ומטעם הזה נקראת גם כן 4) י מ י ן, 5) חדר: „מן החדר תבוא סופה" (איוב ל"ז. 9). ח ד ר י תימן (שם ט. 9) לפי הנראה האמינו כי בצד הזה נמצאים אוצרות או חדרים שמהם תצאנה הסופות החמות. 6), מ ד ב ר, כמו שנאמר: כי לא ממוצא וממערב ולא מ מ ד ב ר הרים (תהלים ע"ה 7).

1) **דרור,** לפי חקי תורת משה איש יהודי לא יכול למכור את עצמו או את שדהו לצמיתות, כי החפש והדרור המה מתת אלהים ואין שום אדם יכול לותר מזכותו זאת. ואם ההכרח אלצהו למכור את שדהו לאחר או נמכר הוא לעבודה לאיש אחר נשאר במצב העבדות או שדהו נקנית לקונה אך עד שנת היובל, ובהגיע השנה הזאת אז שבו כלם אל אחוזתם ואל משפחותיהם. וכל כך נשרש בלב בני ישראל הטבע להיות בני חורין, עד כי גם עריצים רבים בימי הבינים לא יכלו לשלול מהם חופשתם ולהביאם בעול עבדי

עולם (לייבאיינגנע), כי היהודים מסרו נפשם על חופשתם (ועיין ערכי יובל עברות).

2) **דרור**, שם צפור קטן (שוואלבע, סוואלאו) המצוי לרוב בארץ ישראל ובכל ארצות איירופא. השם ד ר ו ר נתן להצפור הזה מפני כי יאהב מאד את החופש ותדרור ולא יוכל לקבל עליו מרות להיות נכנע תחת יד יהיה מי שיהיה, אדם או הטבע ולזאת ישנה את מקומו בכל פעם כאשר יצר לו כאשר יבואו ימי הקור והסתו יעזוב את קנו לעוף למקומות החמים. גם האדם בכל מקומות מושבותיו לא נסה מעולם לשלול הפשתו ממנו ולא יעשה לו כל רעה, ובני הכפרים מאמינים כי אם ימיתו צפור כזה יעצר החלב בדדי הבהמות, ולזאת נראהו יקנן בין בני אדם ולא יירא ולא יפחד מהם, לפעמים יכין את קנו על כפות המנעול, בתבת השלחן, על מסגרת התמונה התלויה על הקיר ומקומות אחרים כאלה, כי לבו סמוך ובטוח כי יד אדם לא תרגיזהו ממקומו ולא תפריע מנוחתו. על טבעו זה מרמזים דברי המשורר: גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרוחיה את מ ז ב ח ו ת י ך ה' צבאות מלכי ואלהי (תהלים פ"ד 4). ובאמת עוד היום נמצא הצפור הזה למכביר בבתי כנסיות ישראל, בבתי תפלות הנוצרים והמהמדים, ובכל מקום שיתישב ויכין לו קנו הפשה נתן לו ולא תגע בו יד אדם לרעה. החכם לעווינזאן בספרו צאאלאגיע דעס תלמודס זייטע 206 משער כי הצפור שהביא המצורע לטהרתו היה ה ד ר ו ר, אבל אם כדבריו מדוע נאמר בכתוב ולקח למטהר שתי צפרים חיות ט ה ו ר ו ת, כי אם ידבר ממין ידוע ממין ה ד ר ו ר הלא תבת „טהורות" מיותרה.

1) **דריוש** בן היסטאספעס מיסד ממלכת הפרסיים על מכונה. כל מדינות מלכות כורש נזדעזעו על ידי רב מג אחד נודע בשם נאומאטא, שקרא עצמו בשם סמערדים אחי קאמביזעס בן כורש. כי כל העמים שהיו נכנעים תחת עול מלכות פרס מימי כורש החלו למרוד ולהסיר עולם מעליהם בימי המבוכות האלה, ולזאת גם אחרי שעלה בידי דריוש להמית את סמערדים השקר ולעלות על כסא המלוכה היו ידיו מלאות עבודה להשביח את שאון המרד בכל מדינות מלכותו בשושן, בבבל, בארמעניע, בארצות פרת, במדי. פרטי הדברים האלה חרותים במצות דריוש בשלש שפות שונות על הצור אצל כרמנדשה על גבול המערבי על מדי. מן דברי הכתובה הזאת נדע כי שתי פעמים מרדו הבבלים בו וראשי הקושרים בשתי הפעמים קראו עצמם בשם נבוכדנצר בן נבוניד. המרידה השנית העירה כל חמת דריוש ובחרות אפו הרס כל מבצרי בבל, ואת חומותיה. אחרי כן שם פניו אל עם הסקיטהים והכניע אותם תחת עולו וגם על הסקיטהים יושבי איירופה נטה ידו, והרחיב גבולי ממשלתו מעבר לנהרי דונאי, גם על גדות הנהר וואלגא בנה שמונה מבצרים והכריח את יושבי הארצות ההנה להיות סרים למשמעתו, אולם במלחמתו עם היונים לא הצליח. בשנה השנית למלכו נתן הרשיון להשלים בנין הבית השני בירושלים, ובשנה הששית למלכו בשלשה באדר נגמר הבנין (עזרא ו. 15). יאזעפוס בקדמוניות (י"א ו. 3) יספר כי דריוש כבר בהיותו איש פרטי נדר נדר כי אם יעלה למלוכה ישיב את כל כלי בית ה' אל מקומם לירושלים. הוא היה אוהב ורע לזרובבל וכאשר עלה למלוכה עשתו שומר לראשו. פעם אחת בשנה הראשונה למלכו נדדה שנתו ויקרא לזרובבל לשוח עמו בדברי הכמה ודעת. וישאלהו מה הוא הדבר היותר חזק ועצום מן אלה הארבעה דברים: תאות היין, מלוכה, תאות נשים, ואמת. תשובת זרובבל, כי האמת היא חזקה ועצומה מכל, ישרה בעיני דריוש וישאלהו מה הוא מבקש וישלים חפצו. זרובבל הזכירו את אשר הבטיח לבנות את המקדש ולהשיב את הכלים הקדושים למקומם ולאיש המכבד את האמת ראוי ונכון למלא דבריו. דריוש עשה כל שהיה ביכלתו להביא הבטחתו לפעולת אדם, נתן ליהודים תמיכה מגנזי המלוכה ועשה אותם חפשי מכל מסים וארנוניות.

2) **דריוש** הפרסי נזכר בנחמיה (י"ב 22). על דבר המלך הזה הדעות מחלקות. חוקרים אחדים ישערו כי הוא דריוש השני

הנקרא בכנוי נאטהוס אשר מלך במשך הזמן מן 423 עד 404 לפני ספה"נ. אולם יותר קרובה לאמת דעת האומרים כי נחמיה ידבר מן דריוש השלישי הנודע בשם הכנוי קאדאמאנוס, שמלך מן 336 עד 330 לפני ספה"נ והיה המלך האחרון בפרס, כי אלכסנדר מוקדון נצחו במערכה אצל ארבאל והסירו ממלוכה, כי הוא היה בזמן אחד עם הכהן הגדול ידוע הנזכר בפסוק הנזכר, והכהן הזה היה גם בימי אלכסנדר מוקדון.

3) **דריוש המדי** בן אחשורוש עלה על כסא מלך בבל אחרי מות בלשאצר והיה אז בן ששים ושתים שנה (דניאל ה. 30 ; ט. 1 ; י"א 1). עד כה לא עלתה בידי החוקרים למצוא מי הוא ד ר י ו ש ה מ ד י. יאזעפוס בקדמוניות (י. א. 4) מחליט כי הוא המלך הנודע בשם קיקסארעס השני, בן אסטיגאעס. חכמים אחרים משערים כי הוא ד ר י ו ש ה י ס ט א ס פ ע ס, ומהם אומרים כי הוא אסטיגאעס בעצמו. אבל כל ההשערות האלו אין להם כל יסוד. הן אמת כי דריוש היסטאס־פעס הכניע את בבל אבל דריוש הזה לא היה ממדי כי אם מפרס והיה אז בן שלשים ושש שנה, ולא בן ששים ושתים שנה. הסופרים היונים ודברי הימים למלכי בבל לא יזכירו מאומה מדריוש המדי שמלך בבבל, ואף יספרו כי שר צבא כורש גובריאס, בא עם חיל כורש בששה עשר לחדש תמוז והביא את בבל במצור וכורש בא לשם בשלשה למרחשון אחרי אשר נלכדה העיר. ולזאת חכמים אחרים משערים כי דריוש המדי הוא השר צבא גובריאס שלכד את בבל והרג את בלשאצר, ויען כי נפקד מכורש לנציב בבל לכן יקראהו כותב ספר דניאל בשם מלך, כאשר יקרא את בלשאצר בשם מלך אם כי מעולם לא עלה על כסא המלוכה (ע"ע בלשאצר).

דרך, כבר בימים הקדמונים עשו להם בני אדם דרכים ומסילות לעבור בהם מעיר לעיר וממלכה אל עם אחר כאשר דרשו מהם עניני מסחרם. ביחוד הצטיינו בזה המלכים שהשתדלו לכבוש ארצות אחרות כי להם היו נחוצים מאד דרכים בטוחות לעביר את חיליהם עם כל הנחוץ להם אל מקום המערכה. דרכים כאלה נקראים ד ר ך ה מ ל ך. בצאת ישראל ממצרים בקשו מאת מלך אדום כי יתנם לעבור ארצו ב ד ר ך ה מ ל ך עד אשר יבואו אל גבולי ארץ נחלתם, (במדבר כ"א 17). כבר טרם באו בני ישראל לארצם נצטוו להבדיל ערי מקלט לנוס שמה רוצח מכה נפש בשגגה ולא יפול בידי גואל הדם, ולהכין להם דרך בטוחה וקצרה פן אם ירבה הדרך ישיגנו גואל הדם ויכהו נפש (דברים י"ט). יאזעפוס בקדמוניות (ח. 7, 4) יספר כי שלמה תיקן הדרכים ורצף אותו באבנים שחורות לתקל על עוברי דרכים.

הדרכים הקדומות בארץ ישראל ביותר הנה שעשו סוחרי הצורים. האחת היא ההולכת מערב המאושרת דרך אדום, והשנית מלשון ים פרס דרך ארץ ישראל עד צור. מן הדרכים הנודעות ביותר בתועלתן בארץ ישראל: האחת ההולכת מעכו לנצרת, משם עוברת בעמק יזרעאל וסובבת אל צפון עד בואכה טבריה ואחרי כן עוברת את הירדן ומביאה לדמשק. בדרך הזה הלכו שיירות העוברים ממקום למקום בדברי מסחר וקנין וחיל הצבאות ההולכים לקרב. הדרך השנית היא ההולכת מצפון לדרום על שפת ים הגדול עד מצרים. עוד דרך אחרת היתה בארץ המאחדת ארץ הגליל עם ארץ יהודה.

שלש דרכים היו יוצאות מירושלים. אחת דרך הר הזיתים ליריחו ולמעברות הירדן. בדרך הזה עלו לירושלים בשלש רגלים אנשי הגליל שלא היו חפצים לעבור דרך שומרון. בדרך הזה באו בני ישראל אל ארץ כנען בימי יהושע בן נון. השנית היא היוצאת מירושלים לחברון ולעזה דרך אשקלון. מעזה הובילה הדרך למצרים. בדרך הזאת הוביל אספסינוס שבויים רבים מבני ישראל להביאם לאלכסנדריה של מצרים ומשם לרומא. הדרך השלישית מובילה מירושלים ליפו. בדרך הזאת יבואו לירושלים הנוסעים מאייראפא לארץ הקדושה. ביחוד השתדלו הרומאים לתקן הדרכים ולעשות מסילות חדשות כי הדברים האלה היו נחוצים ודרושים מאד להפצם לדרך תחת רגלם ממלכות ארצות הקדם ואם כי עשו זאת לטובת עצמם

בכל זאת שבחו אותם חכמי ישראל על זה, כי אם כונתם אינה רצויה אבל מעשיהם רצוים (עיין שבת ל״ג:).

דרכמון עיין ערך א ד ר כ ו ן.

דרע עיין ערך ד ר ד ע.

דרקון שם איש אחד מבני עבדי שלמה שעלו מבבל לירושלים עם זרובבל. (עזרא ב. 56).

דרישה עיין ערך משפטים.

דשא שם כללי לציין השדה המוציא פרח. אם כי על אדמת ישראל יצמחו מיני פרחים רבים מאד בכל זאת נמצאו בלשון עברית שמות פרטים אף למספר קטן מהם כמו שושנה, חבצלת. סבת הדבר הזה יוכל היות מונחת בתבונת רוח ישראל, העוסקים על פי רוב בדברים המביאים תועלת ולזאת חקי היופי לא התפתחו בהם ובגלל זאת לא התעסקו בידיעת הפרחים.

דת משה, היסוד אשר עליו עומד רוב בנין דת משה הוא — עבודת האדמה. מצד אחד הוכרחו בני ישראל לעזוב את מעשה אבותיהם שהיו רעי בקר וצאן, להתעסק בעבודת האדמה, כי ארץ כנען אשר הלכו בני ישראל פרשת אותה איננה מסוגלת למרעה בקר וצאן, ולא היה בכחה לכלכל שני מיליאן וחצי נפש באי הארץ אם לא התעסקו כלם בעבודת האדמה. ומצד השני ראה המחוקק מראש כי אף על ידי עבודת האדמה יתפתחו בעם המעלות הטובות והמדות המשובחות אשר בהן יתפארו העמים הנאורים, ובראשן האהבה לארץ מולדת (פאטריאטיזם), הרוח החיה בהנהגת הממלכה. אולם עבודת האדמה אף אז תוכל להביא התועלת הדרושה אם לכל אישי האומה יהיה חלק בארץ, וכל אחד יהנה אף הוא לבדו מיגיע כפו. העמים הקדמונים לא ידעו מחקי יושר כאלו. הארץ היתה אף הבל מנת העם ושריו, וכל העם היו עבדים לאדוני הארץ אשר נתנו להם מעבודתם אף להחיות את נפשם, למען לא יגועו ברעב. וזה הדבר אשר בין העמים הקדמונים היה אף שתי קצוות: מצד אחד עשירים גדולים ומצד השני עניים מרודים. לא כן הדבר על פי חקי דת משה: הארץ נתחלקה לכל השבטים לפי מספר אנשיהם: למשפחה רבת האישים הרבו נחלה ולמעט המעיטו. ובגלל זאת לא היה ראוי להיות בעם ישראל דלות ועניות במדרגה שהיו בין עמים אחרים. ויען כי אושר האדם תלוי בחריצות כפיו ואהבתו לעבודה ולמלאכה ואם יתרשל בעבודה אז גם הארץ לא תתן לו את פריה ולא ישבע מטובה ויאלצהו לפעמים ההכרח למכור את נחלתו לאיש החרוץ, ואז יהרסו חקי ההשתוות שהניח המחוקק ליסוד דתו, לזאת גזר אומר כי איש ישראל אין לו הרשות למכור את נחלתו לאחר לצמיתות, כי „הארץ לה׳ היא" ועם ישראל המה אך גרים ותושבים בה, ואם יאכף עליו ההכרח יוכל למכור את שדהו אך לזמן ידוע והוא עד שנת היובל (ע״ע) ובהגיע השנה הזאת ישוב כל אחד לאחוזתו.

השתוות זכות האזרחים בחבל האדמה משכה אחריה השתוות בכל הענינים שבין אדם לחבירו. ולזאת לא היה כל יסוד לחלק את העם למפלגות כאשר היה הדבר בין יתר העמים הקדמונים ותורה אחת ומשפט אחד היה לכלם באין הבדל בין האזרח והגר שבא לגור בארצם מארץ אחרת. ולבד זאת כונה הראשונה של המחוקק היתה ליסד מבני ישראל ממלכת כהנים ומלכם בראשם בורא שמים וארץ אשר לפניו כלם שוים כקטן כגדול כעני כעשיר. גם העבד בבני ישראל לא היה במדרגה פחותה מאזרח הארץ, ולזאת אם האדון התנהג עמו באכזריות יצא על פי החק לחפשי. בגלל הדבר הזה לא היה בישראל מפלגת אצילים שהורישו זכותם לבניהם אחריהם, כאשר הוא הדבר בין עמים אחרים (ע״ע אציל). יוצא מהכלל הזה היו אף הכהנים. אבל מה רב ההבדל בין כהני ישראל לכהני עמים אחרים! לכהני עמים היו זכיות רב יותר מאשר לשאר המפלגות, בידיהם היתה רסן הממשלה והנהגת העם וכלם היו סרים למשמעתם ובלעדם לא הרים איש את ידיו ואת רגליו בהנהגת המדינה: אולם כהני ישראל דבר לא היה להם עם הנהגת המדינה ואף עניני האמונה בידם נתנו. בענינים רבים עוד הורע זכותם מזכות שאר

האזרחים: חלק ונחלה לא נתנו להם בארץ, כפני כי תעודתם היתה להורות לעם דעת ויראת ה׳ ולדבר הזה היה להם להקדיש כל ימיהם ולא היה להם פנאי לעסוק בעבודת האדמה (ע״ע כהנים). בין קרואי העדה ראשי אלפי ישראל לא נמצא אף אחד מהכהנים והלוים (במדבר א. 16). בממלכה אשר חקיה ומשפטיה נוסדים על יסודי צדק ויושר זכותי האזרחים הולכות שלובי יד עם חובותיהם. וכן היא באמת על פי חוקי דת משה. החוב היותר קדוש בעיני כל העמים הנאורים הוא החוב להגן על ארץ מולדתם שלא תגע בה יד אויב לרעה. למטרה הזאת יבחרו אנשי חיל לצאת בצבא ולמערכות מלחמה אם יבוא צר ואויב בארצם. החוב הזה היה מוטל על כל איש ישראל מבן עשרים שנה ומעלה באין הבדל. (במדבר א. 3). חפשים מעבודת הצבא היו אף הכהנים והלוים כי ידם היו תמיד מלאות עבודה בעניני הדת וחנוך הבנים בתור מורים ומלמדים. ולבד זאת הלא כל חלק ונחלה לא היה להם בארץ לזאת מהיושר לעשותם חפשים מהחוב להגן עליה. חפשה מעבודת הצבא נתנו עוד ליחידים אחדים אשר בגלל מצבם במשפחה קשה הדבר לדרוש מהם לעזוב את ביתם ולצאת למערכה. ולזאת טרם יצאו למערכה דברו השוטרים אל העם לאמר: „מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו; ומי אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו; ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה (דברים כ) כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא..... נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח (שם כ״ד).

השתוות חובות האזרחים נראה גם בנוגע לשלום המסים לאוצר הממשלה. סדרי הנהגת הממשלה אז לא דרשו להעמים על העם מסים וארנוניות, ואף בית ה׳ היה האחד שדרש מאת העם להחזיקו. ולמען לא יתגאה העשיר על העני צוה החוק כי יביאו איש כפר נפשו אף מחצית השקל—העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ולהחזקת הכהנים והלוים היה מחויב כל אחד מישראל כעני כעשור לתת מעשר דגנו תירושו ויצהרו ומעשר מבקרו וצאנו. תוצאות השתוות זכיות וחובות האזרחים היו — כי כלם לקחו חלק בהנהגת העם והממשלה ולא היה לשום אדם היתרון על חברו בדבר הזה. ובכן פקידי העם ומנהיגיו היו אך נבחרים מהעם, וכל אישי האומה לקחו חלק בהבחירה.

היסוד להנהגת העם על ידי נבחרים כבר הונח בהיותם במצרים. כאשר בא משה להודיע לעם בשם ה׳ כי בא הקץ לכל צרותיהם ועינויהם קרא לזקני ישראל והודיעם זאת ולבו היה סמוך ובטוח כי להסכמתם יסכימו כל העם, וכן היה באמת כמו שנאמר „ויאמן העם" (שמות ד. 29-31). כבר אז התחלק העם לשנים עשר שבטים יוצאי ירך שנים עשר בני יעקב. ואם כי הצטיין כל אחד מהשבטים בתכונת נפשם ובנטיותיהם הטבעיות כנראה מברכות יעקב את בניו ומברכות משה את בני ישראל לפני מותו, בכל זאת היו כלם עם אחד, עם מטרה אחת, כי נבחרי השבטים או נשיאיהם, או כאשר נקובים בכתוב בשם „קרואי העדה", התאספו כפעם בפעם לפקח על עניני כלל האומה (במדבר א. 2-4).

שנים עשר הנשיאים היו השרים הראשונים והיותר גבוהים בממשלת הנהגת העם. המדרגה השניה היו השבעים זקנים שנבחרו מכל השבטים. איך נבחרו שבעים איש משנים עשר שבטים נתבאר בערך אזרח בסופו. השבעים זקנים היו בישראל כעין הסענט ברומה. הזקנים האלה עזרו הרבה למשה להוציא מחשבותיו הטובות לפעולת אדם כי הסכמתם לחפצו ורצונו היתה הסכמת כל העם אשר בחרו אותם. המדרגה השלישית בנבחרי העם היו השופטים. כבר בהיותם בני ישראל במדבר נבחרו בעצת יתרו חותן משה אנשי אמת שונאי בצע לשרי אלפים, שרי מאות ושרי עשרות ושפטו את העם בכל עת ואך הדבר הקשה הביאו אל משה. כבר העירונו בערך אזרח כי סדרי הנהגת עם בני ישראל דומים בענינים הרבה לסדרי הנהגת העם בממשלת ארצות הברית באמעריקה (ע״ש), ואף בזה נבדלו כי באמעריקה אין הרשות

לארץ אחת לצאת למלחמה עם יהיה מי שיהיה בלתי הסכמת בית הנבחרים של כל הארצות, ושבטי בני ישראל יצאו למלחמה כל שבט לבדו אם אלצוהו ההכרח, מבלי שאול את פי יתר השבטים. כן ראינו בימי שאול עשו בני ראובן מלחמה עם ההגראים ושבטים אחרים לא התערבו בזה (דהי"א ה. 10).

אבל הדבר הזה לא התיר הקשר המאחד השבטים לעם אחד, כי הקורות שעברו על כלם באין הבדל במצרים ובמדבר ואחרי כן בארץ מושבותם וחקי הדת והחיים שנתנו לכל השבטים בשוה עשו את הקשר חזק לבלי יקרע לאורך ימים. אולם ביותר הועילו לאחדות האומה אספות העם שהתאספו כפעם בפעם לפקח על עניני הכלל. המחוקק לא הגביל חקי האספות ופרטי דיניהם והשאלות אשר היה להם הרשות להתעסק בהתרתן, כי סמך בזה על המנהג הנהוג באומה מימים הקדמונים. ואף הגביל סדר ומשטר בדבר קריאת האספות, וצוה לעשות שתי חצוצרות כסף למקרא העדה, ואם באחת יתקעו הוא סימן כי יקראו לאספה אף הנשיאים ראשי אלפי ישראל, ואם יתקעו בשתיהן הוא אות כי כל העדה נקראת להאספה (במדבר י. 4).

אספת הנשיאים וראשי אלפי ישראל כפי הנראה היא היא אספת השבעים זקנים שנצטוה משה לאסוף שישאו אתו במשא העם (במדבר י"א. 16), המושב זקנים הזה היה מושב תדיר ותמידי. בהאספה הזאת היו שתי מדרגות: המדרגה היותר גבוהה היתה אספת הנשיאים שנקראו לפקח על ענין נחוץ ונכבד מאד בעם, כפקודת העם לדעת מספרם בנוגע לחובת הצבא (במדבר א.), במדרגה השניה היו יתר הזקנים מהשבעים איש, המדרגה הזאת מעולם לא נתאספה לבדה אם לא ביחד עם הנשיאים. כאשר היתה נקראת כל העדה לאספה בטח לא בא כל העם כי אם הפקידים הקטנים עם הגדולים: שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות, ואם כי האספה הזאת היתה גדולה מאד במספר אנשיה כי היא היתה חלק העשירי מכל העם, בכל זאת שררו באספתם משטר נפלא וסדר נכון, כי לא נמצא אף פעם אחת כי נשבת הסדר בגלל ריב ומחלקות וחלוקי הדעות כאשר נראה בימינו גם בין העמים הנאורים. מן המסופר ביהושע (כ"ד) נוכל לשער כי ההתיעצות והודעת המשא מתן לעם היה בסדר שהיה נהוג בין היונים והרומאים הקדמונים: היושב ראש או השר צבא הציע הדבר לפני השרים הראשונים, והמה הודיעו להם תמצית הדברים והעם הזה דעתו להסכים או לבטל ההצעה.—האספה על ידי הצוצרות היתה יכולה לצאת לפעולת אדם אף בהיות ישראל במדבר, אולם אחרי כן כאשר באו אל ארץ כנען והתישבו בעריהם אספו את העם על ידי רצים מיוחדים לכל מושבותיהם עם אגרות מהמלך והשרים (דהי"ב ל. 6).

אספות העם היו לרוב במקום המקודש: במדבר—לפני המשכן שנקרא בעבור זה „אוהל מועד", ואחרי התישבם בארץ-בערים המקודשות כמו גלגל, שילה וביחוד במצפה. הענינים אשר בעבורם נקרא העם לאספה היו שונים: לעשות הפסח (שמות י"ב 47), להתפלל כי יצילם ה' מהרעה המתרגשת לבוא (יואל ב. 16), לעשות דין ומשפט בענין נכבד (ויקרא כ"ד. 14: במדבר ט"ו. 36), להתיעץ על דברי מלחמה ושלום עם העמים שבניהם (יהושע ט. 18), ובדברים וענינים נכבדים אחרים הנוגעים לכלל האומה.

תוכן רוח החקים והמשפטים בדת משה הנוגעים לשנות השמטה והיובל, ושלום החובות להנושים והמלוים ימצא הקורא בערך אזרח.

הורים אחדים שאינם מאמינים בהתגלות אלהים ובתורה מן השמים מחליטים כי משה שאב הרי דתו ממקור המצרים. אבל המעמיק חקר ימצא בקל מה רב ההבדל בין אמונת המצרים לדת משה. אחדות האל היא היסוד אשר עליה בנה משה כל יסודי דתו ואסר באלהות רבות ובלי תת כבוד ליהיה מי שיהיה בנבראי באין הבדל אם הוא בארץ מתחת או בשמים ממעל. אולם המצרים כבדו את השמש ונתנו לו כבוד אלהים, כן נאמר בפירוש בפרק השבעה עשר ממנהגי הקבורה שלהם: „אנכי (השמש), הנני הראש והראשון ואמשול לבדי בכל היצורים והנבראים". לפי אמונתם

השמש הוא הגוף של אלהי האלהים ואזירים הוא נשמתו.

המצרים נתנו כבוד למתיהם רב יותר מכל עמי תבל. עולם החיים אמרו הוא אך דירת ארעי להאדם והעיקר הוא אך העולם שאחר המות, ולזאת שמו כל מעינם לפאר ולהדר את ארונות מתיהם בכל מיני פאר והדר, לכבוד המתים הקריבו קרבנות והקטירו קטורת כאשר עשו לאלהיהם. חנוטי מתיהם (מומיען) חבקו ונשקו ושפכו דמעות עליהם, העלו אותם מקבריהם והניחום על גבי המזבח בעת שהכהן עמד והקריב קרבנותיו לאליליהם, הניחו בצדם בשר, פירות, ופרחים, משחו את ראשיהם בשמן והסיכו להם נסכים. לכבוד המתים עשו סעודות ומשתאות, והקרואים היו אבות המתים קרוביהם ואוהביהם. מי לא ידע כמה ממון השקיעו המלכים בבנין קבריהם הנקראים „פיראמידים", כמה אלפים נפשות עבדו עבודם בזעת אף לשכלל הבנינים הנוראים האלה אשר שיאם לעב יגיע! כמה ממון בזבזו העשירים ליפות ארונותיהם והקברים בכל מיני פסילים ותמונות, כאשר נדריש מהם בספר המתים אשר תעודתם היתה לעזור להמת בעבודתו בשדות השמים, ותמונות אשר מטרתם היתה לתאר דרכי החיים של המת בעודו בחיים חייתו! לבד התמונות המתארות פעולות ועסקי המת בהיותו בין החיים, תמצאנה על ארונות מתיהם וקירות קבריהם תמונות המתארות פעולות המת ועסקיו אשר יפעול ויעבוד אחרי מותו (עיין מאספערא היסטאריע פ. פ., 63, 26, 61) ולעומת זה בתורת משה הננו רואים ההיפך מן הקצה אל הקצה. למען הרחיק את בני ישראל באמונה טפלה כזאת לא הזכיר בתורתו מהשארת הנפש וחיים הנצחיים, והזהיר באזהרות רבות לבלי לדרוש אל המתים. אכילה והנאה מזבחי מתים נחשב לעון פלילי, בהוידוי שהיה מחויב בן ישראל להתוודות בהביאו לבית ה' ראשית בכורי אדמתו אמר: לא אכלתי באוני ממנו ולא נתתי ממנו למת (דברים כ"ו 13, 14), משה בכונה העלים את מקום קבורתו מבני ישראל למען לא יתעו בשוא לתת לו אחרי מותו כבוד אלהים כאשר הורגלו לראות במצרים. אם כי דרכי המוסר ומדות טובות נטועות בטבע כל האדם אשר על פני האדמה בכל זאת נבדל דת משה הבדל רב מדתי המצרים. „בוידוי המתים" אשר להמצרים ידובר אך בשלילה מהרחקת הרע, אבל לא בחיוב, מהחוב לעשות טוב, אולם תורת משה מלאה מחקים ומשפטים הדורשים מאת האדם לעשות טוב. יארכו לנו הדברים להביא עוד פרטים לבאר ההבדל בין דת משה לאמונת המצרים ולזאת נסתפק בהאמור למעלה. ועיין ערך „ארון".

דתן בן אליאב מבני ראובן בן יעקב מראשי הקושרים בעדת קרח שחלקו על משה ואהרן. עיין ערך אליאב.

דתן שם עיר ומקום רחוק בעשרה פרסאות לצפון העיר שומרון, בעת נקראת (טעל דאטהאן). למקום הזה הלך יוסף לבקש את אחיו כאשר שלחו יעקב אביו לראות את שלום אחיו שהיו רועים שם את צאנם. עוד היום יצטיין המקום הזה במרעה טוב ושמן. המקום הזה נזכר במלכים ב ו בספורי הנפלאות שעשה אלישע. מן המספור שם נראה כי דותן עמדה על ההר. עוד היום יתראו שמה שני בורות שבהאחד מהם השלך יוסף. העיר הזאת נזכרת גם כן בספר יהודית בספור דבר המצור של העיר בתוליה.